

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

DIŞ POLİTİKA VE KRİZ YÖNETİMİNDE İSTİHBARAT

BAYALİ GEZER

167A3008

TEZ DANIŞMANI

DOÇ.DR. FUAT AKSU

2023

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

DIŞ POLİTİKA VE KRİZ YÖNETİMİNDE İSTİHBARAT

BAYALİ GEZER
167A3008
ORCID 0000-0003-4410-9967

TEZ DANIŞMANI
DOÇ.DR. FUAT AKSU

EYLÜL 2023

Bayali GEZER tarafından hazırlanan “Dış Politika ve Kriz Yönetiminde İstihbarat” başlıklı çalışma, **01/09/2023** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda **oybirliği** ile başarılı bulunmuş ve jürimiz tarafından Siyaset Bilimleri ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programında **DOKTORA** tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman

İmza

Doç. Dr. Fuat AKSU

.....

Jüri Üyeleri

İmza

Prof. Dr. Cengiz ÇAĞLA

.....

Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA

.....

Doç. Dr. Çiğdem NAS

.....

Dr. Öğr. Üye. Ayşe KÜÇÜK

.....

ÖZET

DİŞ POLİTİKA VE KRİZ YÖNETİMİNDE İSTİHBARAT

Bayali GEZER

Haziran 2023

Bu çalışma dış politika ve kriz yönetimi süreçlerinde istihbaratın oynadığı rolü ortaya koymayı hedeflemektedir. Dış politika ve güvenlik çalışmalarının çoğu istihbaratı göz ardı ettikleri için eksiktir. Zira istihbarat teşkilatları, sadece karar vericilere kritik bilgi desteğinde bulunmakla kalmaz, aynı zamanda “gizli” bir el olarak sahadaki gelişmelere yön vererek politikalara eşsiz bir katkıda bulunurlar.

Çalışmada Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri Grubu’nun yürüttüğü proje kapsamında belirlenen 36 adet kriz ele alınmıştır. Yapılan ön değerlendirme sonucunda 36 krizden dokuzunun yoğun bir şekilde istihbarat faaliyeti içerdiği görülerek bu krizler detaylı incelemeye tabi tutulmuştur. Bununla birlikte incelenecek krizlerin hem küresel ve bölgesel konjonktür hem de Türkiye’nin dış ve güvenlik politikalarının köklü değişimleri bünyesinde barındıran üç dönemden oluşan kategorizasyon içerisinde dengeli bir dağılıma sahip olmasına da dikkat edilmiştir. Ulaşılan bulgulara bakıldığında tezde ele alınan krizlerin hem nicelik hem de nitelik olarak istihbarat incelemesi için doğru ve yeterli bir örneklem olduğu görülmüştür.

Hipotezlerin sınanması sonucunda; dış politika krizleri ile istihbarat arasında yakın bir etkileşimin olduğu, diplomasi ile istihbarat faaliyetlerinin birbirlerinin tamamlayıcısı, destekleyicisi ve yönlendiricisi olarak işleyebildiği ve bu işleyişteki başarının krizin sonucuna müspet olarak yansıdığı, istihbaratın örtülü faaliyetler üzerinden sahada yaptığı etkilerle diplomasinin elini güçlendirebildiği, özellikle terör örgütleri ile iletişime geçilmesinin gerekli olduğu durumlarda istihbarat teşkilatının bir müzakere ve pazarlık unsuru olarak kullanılabildiği, yüksek bir istihbarat kapasitesine sahip olmanın karar vericilere ve sahadaki dost unsurlara durum üstünlüğü sağladığı tespitlerine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış politika krizi, kriz yönetiminde istihbarat, istihbarat fonksiyonları.

ABSTRACT

INTELLIGENCE IN FOREIGN POLICY AND CRISIS MANAGEMENT

Bayali GEZER

June 2023

This study aims to explore the role of intelligence in foreign policy and crisis management processes. Most foreign policy and security studies are incomplete because of their ignorance of intelligence. Indeed, intelligence agencies make a unique contribution to policies not only by providing critical information to decision makers, but also by shaping events on the field as a “hidden” hand.

In this study, 36 crises were taken into consideration that were identified within the scope of the project carried out by the Turkish Foreign Policy Crisis Studies Group. As a result of the initial assessment, nine out the 36 crises were analysed in detail since they were found to involve intensive intelligence activities. At the same time, it was also ensured that the examined crises had a balanced distribution in a three-period categorization that includes both the global and regional conjuncture and the certain changes in Turkey’s foreign and security policies. In light of the findings, it is observed that the crises analysed in the thesis are a proper and adequate sample for intelligence research in terms of both quantity and quality.

As a result of testing the hypotheses, the following conclusions have been reached: there is a strong interaction between foreign policy crises and intelligence; diplomacy and intelligence activities can operate as complementary, supportive and directive of each other and the success in this functioning is reflected positively on the outcome of the crisis; intelligence can empower the hand of diplomacy through its effects on the field through covert activities; especially in cases where it is necessary to communicate with terrorist organizations, the intelligence agencies can be employed as an instrument of negotiation and bargaining; having a high intelligence capacity provides a superior situation to decision-makers and friendly elements on the field.

Keywords: Foreign policy crisis, intelligence in crisis management, intelligence functions.

ÖN SÖZ

İstihbaratla ilgili çalışma yapmak zordur çünkü ihtiyaç duyulan veriler çoğunlukla gizlilik kalkanlarıyla yerli yersiz korunmaktadır. Örneğin gizlilik derecesi yüksek belgelerin tutulduğu arşivler çeşitli hassasiyetler nedeniyle ya onlarca yıl sonra araştırmacılara açılır ya da hiç açılmaz. Oysa gizli belgeler yaşanan gerçeklerin karartılmış taraflarını aydınlatması bakımından hayatidir. Öyle ki bazı durumlarda çok yaygın kabullerin bile kasıtlı veya kasıtsız olarak dezenformasyona uğradığı arşiv araştırmalarıyla ortaya konulabilir.

Bu tez çalışması, Türkiye'nin dış politikasıyla ilgili araştırmaların eksik kalmış taraflarına katkı sunmaktadır. Ancak bundan daha da önemlisi, istihbaratın fonksiyonlarına getirdiği açılımla istihbaratın dış politikayla olan ilişkisine ve kriz yönetimi süreçlerindeki rolüne ilişkin mevcut kavrayışı genişletmesidir. İstihbaratın sadece karar vericilere destek olmak üzere bilgi sağlama fonksiyonuyla yetinilmemiş, propaganda, psikolojik harp ve örtülü faaliyetlerle algıları ve sahayı şekillendirebilen bir "gizli" el olduğuna vurgu yapılmıştır.

Doktora tez çalışması, gerçekten zorlu ve zahmetli bir yolculuk. İnsanın bu yolculuğu tamamlayabilecek moral ve motivasyona sahip olması çok önemli. Ne mutlu ki bu yolculukta bana rehber olan çok değerli bir hocam, bir ustam vardı yanımda. Bilgeliği ve tecrübesiyle benim yolumu aydınlattı, düştüğüm yerden beni tekrar ayağa kaldırdı. Klasikleşmiş bir ifade olarak değil, tüm kalbimle size şükranlarımı arz ediyorum saygıdeğer hocam; Doç. Dr. Fuat Aksu. Danışmanım olarak verdiğiniz desteğe hayatım boyunca minnettar kalacağım. Her şeyden çok da bana ilham veren yüce gönüllülüğünüze...

Tezin adının konulmasından sonuçlanmasına kadar olan süreçte destekleyici tutumları, güler yüzleri ve değerli katkılarıyla bu çalışmaya değer katan Tez İzleme Komitesi üyesi hocalarım Prof. Dr. Ragıp Kutay Karaca ile Doç. Dr. Çiğdem Nas'a teşekkürlerimi sunarım.

Yine bu yolculukta bana güç ve umut veren fedakar eşim İlknur Gezer'e ve sevgili çocuklarıma çok teşekkür ederim.

Son olarak, tezde yazım ve içerik açısından karşılaşılabileceğiniz hatalar ve eksikliklere ilişkin olarak tüm sorumluluğun tarafıma ait olduğunu belirtirken, çalışmamın yeni araştırmalara ilham kaynağı olmasını dilerim.

Bayali GEZER

Haziran 2023; İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ	iii
1. GİRİŞ	1
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	12
2.1. İstihbarat Kavramı	12
2.1.1. İstihbaratın Tanımı.....	16
2.1.2. İstihbarat Fonksiyonları.....	18
2.1.4.1. İstihbarat Üretimi	20
2.1.4.2. İstihbarata Karşı Koyma (İKK).....	22
2.1.4.3. Propaganda ve Psikolojik Harp	23
2.1.4.4. Örtülü Faaliyetler	25
2.1.3. İstihbarat Çarkı (İstihbarat Süreci)	27
2.1.3.1. Planlama ve Yöneltilme	28
2.1.3.2. Toplama.....	29
2.1.3.3. İşleme	30
2.1.3.4. Analiz ve Üretim	31
2.1.3.5. Dağıtım.....	33
2.1.4. İstihbarat Disiplinleri	33
2.1.4.1. İnsan İstihbaratı (İNİS)	34
2.1.4.2. Açık Kaynak İstihbaratı (AKİS)	35
2.1.4.3. Sinyal İstihbaratı (SİNİS).....	35
2.1.4.4. Ölçme ve İz İstihbaratı (ÖİİS).....	36
2.1.4.5. Teknik İstihbarat (TEKİS)	36
2.1.4.6. Görüntü İstihbaratı (GÖRİS)	37
2.1.4.7. Konumsal İstihbarat (KONİS)	37
2.1.5. İstihbaratın Seviyeleri.....	38
2.1.5.1. Stratejik İstihbarat	38
2.1.5.2. Operasyonel İstihbarat	42
2.1.5.3. Taktik İstihbarat	43
2.2. Dış Politika, Kriz Yönetimi ve Kararlaştırma Kavramları	45
2.2.1. Dış Politika Kavramı	45
2.2.2. Kriz Yönetimi Kavramı.....	47
2.2.3. Kararlaştırma Kavramı.....	49
2.3. Dış Politika ve Kriz Yönetiminde İstihbarat	50
2.3.1. Kararlaştırma ve İstihbarat	52
2.3.2. Dış Politikada Kararlaştırma ve İstihbarat.....	56
2.3.3. Kriz Yönetiminde Kararlaştırma ve İstihbarat	60

3. TÜRKİYE'DE ENFORMASYON VE İSTİHBARAT YAPILANMASININ DÖNEMSEL GELİŞİMİ.....	67
3.1. Klasik Güç Dengesi Dönemi (1923-1945).....	67
3.1.1. Politik Durum.....	68
3.1.2. Türk Dış Politikası	69
3.1.2.1. Batılı Devletlerle İlişkiler.....	70
3.1.2.2. Sovyetler Birliğiyle İlişkiler.....	81
3.1.2.3. Doğulu Devletlerle İlişkiler.....	82
3.1.3. Enformasyon ve İstihbarat Alanındaki Gelişmeler	84
3.1.3.1. Enformasyon Alanındaki Gelişmeler.....	85
3.1.3.2. Türkiye'de Enformasyon Alanındaki Kurumlar ve Düzenlemeler...	88
3.1.3.3. İstihbarat Alanındaki Gelişmeler	92
3.1.3.4. Türkiye'de İstihbarat Alanındaki Gelişmeler ve Düzenlemeler	93
3.2. Soğuk Savaş Dönemi (1945-1990).....	97
3.2.1. Politik Durum	97
3.2.2. Türk Dış Politikası	99
3.2.2.1. Türk-Amerikan İlişkileri.....	100
3.2.2.2. Türk-Sovyet İlişkileri.....	105
3.2.2.3. Doğulu Devletlerle İlişkiler.....	108
3.2.2.4. Balkan Devletleriyle İlişkiler	113
3.2.3. Enformasyon ve İstihbarat Alanındaki Gelişmeler	116
3.1.3.1. Enformasyon Alanındaki Gelişmeler.....	117
3.1.3.2. Türkiye'de Enformasyon Alanındaki Kurumlar ve Düzenlemeler	118
3.2.3.3. İstihbarat Alanındaki Gelişmeler	120
3.2.3.4. Türkiye'de İstihbarat Alanındaki Gelişmeler ve Düzenlemeler	122
3.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1990-2015)	129
3.3.1. Politik Durum	130
3.3.2. Türk Dış Politikası	132
3.3.2.1. Batılı Devletlerle İlişkiler.....	134
3.3.2.2. Türk-Yunan İlişkileri:	145
3.3.2.3. Avrasya Devletleriyle İlişkiler:	148
3.3.3. Enformasyon ve İstihbarat Alanındaki Gelişmeler	151
3.3.3.1. Enformasyon Alanındaki Gelişmeler.....	152
3.3.3.2. Türkiye'de Enformasyon Alanındaki Kurumlar ve Düzenlemeler	153
3.3.3.3. İstihbarat Alanındaki Gelişmeler	156
3.3.3.4. Türkiye'de İstihbarat Alanındaki Gelişmeler ve Düzenlemeler	157
4. TÜRK DİŞ POLİTİKA KRİZLERİNİN YÖNETİMİNDE İSTİHBARAT	161
4.1. Klasik Güç Dengesi Dönemi TDP Krizlerinde İstihbarat	161
4.1.1. Musul Krizi (1924-26).....	162
4.1.2. Sancak Krizi (1936-39)	176
4.2. Soğuk Savaş Dönemi TDP Krizlerinde İstihbarat	200
4.2.1. Kıbrıs Meselesi	202
4.2.2. 6/7 Eylül Olayları (1955).....	204
4.2.3. EOKA Terörü.....	213
4.2.4. Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT).....	221
4.2.5. I. Kıbrıs Krizi (1963-64)	228
4.2.6. Johnson Mektubu (1964).....	238
4.2.7. II. Kıbrıs Krizi (1967)	242
4.2.8. III. Kıbrıs Krizi (1974).....	249
4.3. Soğuk Savaş Sonrası TDP Krizlerinde İstihbarat	263

4.3.1.Öcalan Krizi (1998)	264
4.3.2. Musul Rehineler Krizi (2014).....	281
5. SONUÇ.....	290
KAYNAKÇA	301

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Klasik Güç Dengesi Dönemi Krizleri (1923-1945).....	9
Tablo 2. Soğuk Savaş Dönemi Krizleri (1945-1990).....	9
Tablo 3. Soğuk Savaş Sonrası Krizler (1990-2015).....	10
Tablo 4. Karar Sürecinin Aşamaları.....	54
Tablo 5. Kriz Analizi-Yönetimi Evreleri ile İstihbarat İlişkisi	63
Tablo 6. İncelenen Klasik Güç Dengesi Dönemi Krizleri (1923-1945)	162
Tablo 7. İncelenen Soğuk Savaş Dönemi Krizleri (1945-1990).....	201
Tablo 8. İncelenen Soğuk Savaş Sonrası Krizler (1990-2015)	264

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. İstihbarat “Buzdağı”	20
Şekil 2. İstihbarat Üretiminin İşlemsel Süreci	21
Şekil 3. İstihbarat Çarkı.....	28
Şekil 4. Sykes-Picot Anlaşması’nın Sadeleştirilmiş Haritası.....	163
Şekil 5. Osmanlı Devlet Yapısında Musul Vilayeti ve Sancakları	170
Şekil 6. İngiliz Birliklerinin Uçaklarla Mesajlaşma Yöntemi.....	172

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKİS	: Açık Kaynak İstihbaratı
ATASE	: Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BiO	: Barış için Ortaklık
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CENTO	: Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Teşkilatı)
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CI	: Counterintelligence (Karşı İstihbarat)
CIA	: Central Intelligence Agency (Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
DAEAŞ/DAEŞ	: Dawlat al-Islamiyah f'al-Iraq wa belaad al-Sham (Irak ve Şam İslam Devleti)
ELİS	: Elektronik İstihbarat
EO	: Electro Optical (Elektro-Optik)
EOKA	: Ethniki Organosis Kiprion Agoniston (Kıbrıslı Savaşçıların Millî Örgütü)
EYP	: Ethniki Ypiresia Pliroforion (Yunan Milli İstihbarat Teşkilatı)
FETÖ	: Fethullahçı Terör Örgütü
FVEY	: Five Eyes (Beş Göz)
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
IR	: Infrared (Kızılötesi)
İŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
İGK	: İstihbarat Gözetleme Keşif
İHA	: İnsansız Hava Aracı
İKK	: İstihbarata Karşı Koyma
İNİS	: İnsan İstihbaratı
KGB	: Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (Rus Devlet Güvenlik Komitesi)
KONİS	: Konumsal İstihbarat
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KTC	: Kıbrıs Türktür Cemiyeti
KTKF	: Türk Kıbrıs Kurumları Federasyonu
MAH	: Milli Emniyet Hizmeti/Hizmetleri
MC	: Milletler Cemiyeti
MEB	: Münhasır Ekonomik Bölge
M.E.H.	: Milli Emniyet Hizmeti
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
Mİ5	: Military Intelligence Section 5 (İngiliz İç İstihbarat Teşkilatı)
Mİ6	: Military Intelligence Section 6 (İngiliz Dış İstihbarat Teşkilatı)
MİT	: Millî İstihbarat Teşkilatı

MOSSAD	: Ha Mossad le Modi'in ule Tefkidim Meyuhadim (Yahudi İstihbarat ve Özel Harekât Enstitüsü)
MUIS	: Muhabere İstihbaratı
NATO	: North Atlantic Treaty Organisation (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı)
OPEK	: Orgánosi gia tin Prostatía ton Ellinokypríon (Kıbrıs Rumlarını Koruma Teşkilatı)
ÖİİS	: Ölçme ve İz İstihbaratı
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistanê (Kürdistan İşçi Partisi)
PYD	: Partiya Yekîtiya Demokrat (Demokratik Birlik Partisi)
RF	: Rusya Federasyonu
SAR	: Synthetic Aperture Radar (Yapay Açıklıklı Radar)
SDG	: Suriye Demokratik Güçleri
SİNİS	: Sinyal İstihbaratı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Seferberlik Tetkik Kurulu
SVR	: Sluzhba Vneshney Razvedki (Rus Dış İstihbarat Teşkilatı)
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDP	: Türk Dış Politikası
TDT	: Türk Devletleri Teşkilatı
TEKİS	: Teknik İstihbarat
TMT	: Türk Mukavemet Teşkilatı
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
YPG	: Yekîneyên Parastina Gel (Halk Savunma Birlikleri)

1. GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler disiplininde ortaya çıktığından bu yana kriz yönetimi kavramı her geçen gün artan bir ilgiyle karşılaşmıştır. Bunda savaşın yıkımı ve maliyetlerindeki artış ile küreselleşmeyle birlikte ülkeler ve toplumlar arasındaki etkileşimin güçlenmiş olmasının önemli bir etkisi vardır. Özellikle Küba Füze Krizi sırasında ABD ve SSCB'nin nükleer savaşın eşiğine gelmeleri ve bunun ortaya çıkarabileceği felaketin boyutları, krizlerin barışçıl bir şekilde çözülmesi anlayışının gelişmesi açısından tarihi bir fırsat sunmuştur (bkz, Williams, 1987, ss.233-257). Bu anlayışa göre aktörlerin savaştan kaçınacak şekilde krizleri yönetmeleri ve nihayetinde krizi bir şekilde sönmölendirmeye yönelik davranışlar göstermeleri beklenen bir durumdur.

Klasik anlamda uluslararası ilişkilerde kriz denilince akla politik ve/ya askeri konularda iki veya daha fazla taraf arasında yaşanan anlaşmazlıklar gelir. Ancak günümüzde ekonomik, insani, hukuki, çevresel ve sağlık gibi pek çok konuda yaşanan çatışmalar/sorunlar için de “kriz” kavramının kullanıldığını sıklıkla görmekteyiz. Tüm bu krizler de tıpkı savaşlar ve çatışmalar gibi güvenliği ve istikrarı tehdit edebilmektedir. Bu bakımdan kriz yönetimi kavramı, konusu ve araçları bakımından sürekli genişleyen ve gelişen bir niteliğe sahiptir.

Bugüne kadar bir gelişmenin kriz olarak kabul edilmesi için hangi özellikleri taşıması gerektiğine dair birçok tartışma yaşanmıştır. Örneğin Charles F. Hermann'a (1969, ss.409-422) göre kriz; “karar alıcının temel hedeflerine yönelen tehdidin, istenmeyen durum karşısında karar alıcının sahip olduğu kısa zamanın ve bu durumun sürpriz olarak ortaya çıkmasının kombinasyonudur.” Kriz konusunda bir başka dikkate değer çalışma ise Michael Brecher ve Jonathan Wilkenfel'e (1988) aittir. Brecher'in, Hermann'ın kriz tanımını biraz daha esnettiği ve genişlettiği görülmektedir. Brecher, krizleri iki düzeyde ele almaktadır; dış politika krizi ve uluslararası krizler. Dış politika krizlerinin bir devletin kendi iç veya dış çevresinden kaynaklandığını, uluslararası krizlerin ise genellikle yıkıcı bir eylem veya olayla başlayan ve bir veya birden fazla devleti ilgilendiren dış politika krizinin zamanla gelişerek ve genişleyerek bölgesel ve/ya uluslararası bir hâl alması olarak ifade eder.

Türk Dış Politikası Krizleri İncelemeleri Grubu'nun yürüttüğü projede ise kriz kavramı günümüzdeki gelişmelere uygun olarak geniş anlamda ele alınmış ve “kriz; otonom davranabilme yetenek ve kapasitesine sahip aktörler arasında ortaya çıkan, gelişen ve en azında taraflardan biri için beklenmedik nitelik taşıyan durum” (Aksu ve Sarı Ertem, 2017, s.3) olarak tanımlanmıştır. Buna göre dış politika krizi tanımı devletlerin dış politika ve uluslararası ilişkilerdeki hemen her konuda kriz yaşayabilecekleri düşüncesine dayanmaktadır. Böylece projede, krizin kaynaklandığı gelişmenin askeri olmasının yanı sıra politik, hukuki veya insani gibi nedenlere de dayanabileceği kabul edilmiştir (Aksu, 2017, s.32).

Dış politika krizleri konusunda açıklamalar sunan çalışmaların ortak yaklaşımı devletleri ana aktör olarak görmeleri ve uluslararası sistemi dikkate almalarıdır. Bu nedenle neoklasik realizm hem uluslararası sistemi hem de devletlerin iç yapısını birlikte değerlendiren bir model sunmasından dolayı günümüz dış politika ve uluslararası kriz analiz çalışmalarının birçoğunun teorik çerçevesini oluşturmaktadır. Buna göre, uluslararası sistemin devletlerin dış politika davranışlarındaki etkisi bağımsız değişken olarak kabul edilmekte, ancak buna tek başına bir anlam yüklenmeyerek devletlerin iç dinamikleri, yani ara değişkenleri tarafından bu etkilerin/sinyallerin dış politika çıktılarına (bağımlı değişkene) dönüştürüldüğü iddia edilmektedir (Kiraz, 2018, s.2).

Başka bir ifadeyle neoklasik realizm dış politikaya ilişkin çözümlemesinde dış politika kararlarının oluşumunda ara değişkenlerin rolünün de dikkate almaktadır. Gerçekten de devlet adına karar alacak olan aktörlerin dış politika kararlarını alırken sadece “dış”tan gelen etkilere karşı “içeri”den bir “tepki” oluşturmakla yetinmedikleri aynı zamanda pek çok içsel dinamiğin etkisi ile tamamen “içeri”de oluşturulan ve “dış”ta sonuç doğurarak istek ve hedeflerini gerçekleştirmeye yarayacağını bekledikleri kararlar tasarladıkları görülür (bkz, Aksu, 2017, s.27). Bu açıdan bakıldığında devletler sistemsel teşvikleri de dikkate alarak güç ve etkilerini genişletecek davranışlar sergilerler. Bu aynı zamanda bir meydan okuma sürecidir ve dirençle karşılaşıldığında da sözlü eylemden uyuşmazlık-çatışma ve hatta savaşa kadar geniş yelpazeli sonuçlar üretebilir.

Burada, Allison'un (1971) eserinde ortaya koyduğu bürokratik siyaset ve kurumsal karar alma modelinin bileşkesi olan ve iç ve dış politik faktörleri aynı anda değerlendirmeye alan “Etkileşimsel Karar Alma Yaklaşımı”ndan bahsetmek konunun

açıklanması bakımından önemlidir. Bu yaklaşımda dış ve iç politik gelişmeler/yaklaşımlar dikkate alınarak, kriz yönetimi süreci karar mekanizmasının tutum ve eylemleri üzerinden irdelenmekte, iç ve dış politik girdilerinin kararlarının olgunlaştığı etkileşim platformuna (Cumhurbaşkanlığı, meclis, hükümet, istihbarat, güvenlik ve dışişleri bürokrasisi) olan etkileri ortaya konmaktadır. Etkileşimsel Karar Alma Yaklaşımında dış politik girdiyi oluşturan ara değişkenler küresel sistem düzeyindeki tehdit durumu ve bölgesel alt sistem düzeyinde ittifaklar ve işbirlikleriyken, iç politik girdiyi oluşturan ara değişkenler ise devletin uluslararası sistemde sahip olduğu güç statüsü ile lideri/karar vericileri etkileyen psikolojik çevredir.

Elbette ki bu tezin amacı iç ve dış politik girdilerin alınan kararlarda ne derece etkili olduğu sorusunun cevabını aramak değildir. Bu tez çalışması ile; kararlaştırma mekanizmanın, karar alıcının, kararın ve krizin niteliği de dikkate alınarak, istihbaratın dış politika ve kriz yönetimindeki rolünün ortaya konması hedeflenmektedir. Dolayısıyla dış politikadaki kriz yönetimi ve karar alma sürecinde istihbaratın varlığı ve fonksiyonları ile ilgili tespitlere ve değerlendirmelere yoğunlaşılacaktır. Ancak bütün bunlar yapılırken iç ve dış politik girdilerin etkilerine de yer verilerek politika ve istihbarat arasındaki etkileşimin ne olduğu ve nasıl oluştuğu konusunda tespitler ortaya konulacaktır. Yine bu noktada belirtmek gerekir ki kriz incelemelerinde çalışmanın verimliliğini akamete uğratabilecek şekilde sadece kararlaştırma sürecine yoğunlaşmak gibi salt yapısalcı bir metodolojiden kaçınılacaktır. Özetle çalışmada kriz sürecindeki gelişmelerin tanıkları olan mağdurların ve/ya politika yapıcı seçkinlerin ifadeleri/anıları/raporları, devlet arşivleri ve yazılı basın taramaları ile elde edilen verilerden istihbarat fonksiyonlarının krizlerde oynadıkları rolün izi sürülecek ve bunlar arasından anlamlı bulgular elde edilmeye çalışılacaktır.

Dış politika krizleri ile istihbarat arasında doğrudan ve dolaylı pek çok ilişki söz konusudur. Bu ilişki ilk bakışta akla gelen istihbarat, güvenlik ve dışişleri bürokrasisinin fonksiyonları ile de sınırlı değildir. Esasında istihbarat faaliyetleri planlama ve karar alma çalışmalarının içerisinde etkin bir şekilde yer almaktadır/almalıdır. Bunun yanı sıra istihbarat üretimi ve planlama dışında istihbaratın fonksiyonlarından olan propaganda ve psikolojik harp, örtülü operasyonlar ve istihbarata karşı koyma (koruyucu güvenlik) faaliyetlerinin kriz çıkarma, krizleri etkileme veya krizleri sonlandırma gibi sonuçlar üretebildiği de dikkate alındığında

dış politika krizleri ve istihbarat arasında daha geniş bir zeminde cereyan eden ve sebep-sonuç ilişkisine dayalı bir ilişki olduğu görülecektir. Buradan yola çıkarak istihbaratın güvenlik ve dış politika kararlarındaki etkisini dikkate almayan araştırmalar bir yönüyle önemli bir eksikliği içerisinde barındırdıkları söylenebilir. Bu bakımdan istihbarat araştırmaları güvenlik ve dış politika üzerine yapılan akademik çalışmaları tamamlayıcı bir niteliğe sahiptirler.

Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri Grubu'nun yürüttüğü projede de “kapalı kutu” olarak nitelenen Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ve Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) gibi kurumların dış politika krizlerinde oynadıkları rollerin kapsamlı bir şekilde araştırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Konuyla ilgili literatür taramalarında bu kurumların ayrı ayrı olarak Türk dış politikasındaki yeri ile ilgili çalışmalara rastlansa da dış politika krizlerindeki etkileri ile ilgili vurgular oldukça yetersizdir. Daha genel anlamda istihbaratın dış politika kararlaştırma sürecinde nasıl ve ne şekilde yer aldıkları, hangi araç ve yöntemlerle krizlere etki ettikleri ile ilgili araştırmalara ise çok daha az rastlanmaktadır. Literatürdeki istihbarat araştırmaların birçoğu Anglo-Amerikan dünyasına ait olup bu çalışmaların özellikle Amerikan ve İngiliz arşiv belgelerinin açılmaya başlamasının ardından son on yılda ağırlık kazandığı görülmektedir (bu konuda bkz, Bezci, 2023, s.20).

Bununla birlikte istihbaratın daha karanlık ya da gizemli tarafı olan propaganda ve psikolojik harp, örtülü faaliyetler ve istihbarata karşı koyma fonksiyonlarının dış politika krizlerindeki etkisi üzerine yapılan akademik çalışmalara rastlamak oldukça zordur. Bu kapsamda devlet arşivlerinin taranması, gazete haberlerinin irdelenmesi, dönemin tanıklarının ve özellikle sahada görev yapmış, diplomatik ve bürokratik görevlerde bulunmuş yetkililerin anılarında yer verdikleri tespitlerinin akademik literatüre aktarılması ve bu bilgilerin dönemsel koşullar ile kurumsal işleyişlerle ilişkilendirilmesi kıymetli olacaktır.

Tüm bu tespitlerden yola çıkılarak bu araştırmada aşağıdaki temel sorulara cevap aranacaktır:

[Krizle ilişkin] Dış politika kararlarının oluşturulmasında [haber/bilgi] istihbarat nasıl bir etkiye sahiptir?

- İstihbarat, karar yapı ve sürecindeki aktörlere durumsal farkındalık sağlar mı?

- İstihbarat, hasım karşısında bir üstünlük veya zafiyet yaratır mı?
- İstihbarat bürokrasisi geleneksel diplomasinin yerine ve/ya destekleyicisi olarak kullanılabilir mi?

- İstihbarat kapasitesi dış politika krizlerini nasıl etkiler?
 - Hasma/rakibe göre istihbarat kapasitesinin yüksek olması krizlerde durum üstünlüğü kazandırır mı?
 - Hasma/rakibe göre istihbarat kapasitesinin düşük olması uzlaşmacı eğilimleri güçlendirir mi?
 - Dış politika krizlerinde istihbarat kapasitesini artırmak için yabancı istihbarat örgütleriyle işbirliği yapılabilir mi?

Dış politika ile istihbarat arasındaki ilişkinin boyutları nedir, nasıl bir işleyiş ve kurumsal yapıya sahiptir ve bu ilişki nasıl başlayıp-sonlanır?

- Dış politika krizleri ile sahada yürütülen istihbarat faaliyetleri arasındaki ilişki merkezi olarak ve bir plana göre mi yürütülür ve/ya ademi merkezi/doğaçlama olarak mı gerçekleşir?
- İstihbarat, krizin başlamasıyla başlayıp, sonlanmasıyla sonlanır mı?
- Diplomasi ve istihbarat birbirlerini karşılıklı olarak yönlendirir/etkiler mi?

Dış politika krizinin ortaya çıkış şekline (ani, gelişen, tekrarlayan) göre istihbaratın etkinliği değişiklik gösterir mi?

Nihayetinde araştırmada “Türkiye’nin doğrudan tarafı olduğu dış politika krizlerinde istihbarat kararlaştırma yapı/sürecinde nasıl bir rol üstlenmiş, nasıl işlemiştir?” sorusunun yanıtı aranacaktır. Belirlenen araştırma sorularından yola çıkılarak tezde tartışılacak olan hipotezler ise şunlardır:

H1. İstihbarat, karar biriminin seçeneklerini doğrudan etkiler.

H1a. İstihbarat, [dış politika krizlerine sebep olabilecek] hasım faaliyetlerinin önceden saptanmasını kolaylaştırarak krizlerin tetiklenmesini/tırmanmasını önlemeye yarar. [veya tersi]

H1b. Krizi tetikleyen durumsal değişikliğe ilişkin istihbaratın niteliği karar biriminin amaç ve hedefini / araç ve yöntemlerini belirler.

H1ba. Kararlaştırma yapı ve sürecinde istihbarat [bilgi] eksikliği karar biriminin “doğru”, “isabetli” kararlar oluşturmasını engeller.

H1bb. İstihbarat [bilgi] fazlalığı [istihbarat bürokrasisi gelişmemişse] karar biriminin krizlerde “doğru”, “isabetli”, “hızlı” karar vermesini engeller.

H1bc. İstihbaratın yetersiz kaldığı durumlarda karar birimi bu yetersizliği üçüncü aktörlerin olanaklarından yararlanarak aşmaya çalışır, bu ise krizlerde karar biriminin mevcut risklerini/bağımlılığını arttırır.

H2. İstihbaratın kurumsallaşma ve teknolojik gelişmişlik düzeyi kararlaştırmanın etkinliğini belirler. [düzey yüksekse kararlaştırmanın etkinliği yüksektir]

H3. [Örtülü] istihbarat faaliyetleri dış politika krizinin ortaya çıkmasına ve/ya mevcut çatışmanın/krizin tırmanmasına sebep olur.

H4. Geleneksel diplomasinin araç ve yöntemlerinin yetersiz kaldığı durumlarda istihbarat bürokrasisi diplomatik bir araca dönüşür.

H5. Dış politika krizlerinde istihbaratın sunduğu katkı krizin ortaya çıkış şekline (ani, tekrarlayan, gelişen olmasına) göre değişiklik göstermez.

Bu tezin ampirik ve kavramsal düzeydeki amacı; dış politika krizlerini inceleyerek istihbaratın fonksiyonları arasında yer alan olayları/eylemleri tespit etmek, krizlerin yaşandığı dönemin koşullarını, kurumsal bürokratik/politik yapıyı ve krizlerin niteliğini de dikkate alarak analiz etmektir. Araştırmanın ampirik çalışması Türk dış politika krizleri üzerinde yapılacaktır. Bu kapsamda Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri Grubu’nun yürüttüğü projede incelenen 36 adet krizin dikkate alınmasının projenin geliştirilmesine katkı sağlayacağı değerlendirilmiştir. Söz konusu krizlerden 7’si 1945 öncesinde klasik güç dengesi döneminde ortaya çıkmıştır. 15 kriz ise Soğuk Savaş döneminde yaşanmıştır. Soğuk Savaş’ın sona ermesinden 2016 yılına kadar Türkiye’nin doğrudan tarafı olduğu krizlerin sayısı ise 14’tür (bkz, www.tdpkrizleri.org)

Türkiye’nin dış politika krizlerini dönemsel olarak kategorize etmek aslında her dönem önemli değişiklikler gösteren iç ve dış girdilerinin krizlerdeki belirleyiciliğinin anlaşılması açısından gereklidir. Zira özellikle Soğuk Savaş döneminde Türkiye’nin NATO üyesi olması ve ABD’nin liderliğini yaptığı Batı bloku safında yer alması, hem

dış ve güvenlik politikalarında bağımsız hareket etmesini sınırlamış, hem de iç politik yapısı ve kurumları üzerinde etkiler oluşturmuştur. Dolayısıyla her dönemin kendi içerisinde barındırdığı koşulların ayrı ayrı ortaya konması kriz incelemelerinde daha sağlıklı analizlerin yapılabilmesi bakımından faydalı olacaktır.

Tezin kavramsal çerçevesi istihbarat ve dış politika krizleri üzerine kurgulanmıştır. Birinci bölümde nitel araştırmanın gereği olarak betimsel analiz yöntemi kullanılacaktır. Çalışmanın devamında istihbarat ile dış politika ve kriz yönetimi arasındaki ilişkiler bağlantısal yöntemle açıklanacaktır. Bu bölümün materyalini dış politika, kriz yönetimi ve istihbarat ile ilgili yapılmış olan araştırmalar ve dokümanlar oluşturmaktadır.

Doküman analizi, analiz edilen verilerin ana araştırma konusu bağlamında anlam kazanması için dokümanların incelenmesini ve yorumlanmasını içeren nitel bir araştırma türüdür. Dokümanlar, araştırma problemiyle ilgili anlamlı bilgilere ulaşılmasına, anlayış geliştirilmesine ve içgörü ortaya çıkarılmasına yardımcı olan en temel kaynaklardır. İncelenecek dokümanların özgün, güvenilir, nesnel, konuyla ilgili ve anlamlı bilgiler içeren bir niteliğe sahip olması oldukça önemlidir. Bu nedenle çalışmanın temel inceleme sahası olan Türk dış politika krizlerinde istihbaratın izleri sürülürken mümkün olduğu kadar resmi belge ve raporları ihtiva eden arşivlerden, döneme tanıklık eden kişilere ait anı-hatıra kitaplarından ve muhtelif yazılı beyanlardan ve ilgi döneme ait süreli yayınlardan faydalanılmaya gayret edilecektir.

Dış politika davranışlarının analizine uygun olması ve krizlerin analizini kolaylaştırması bakımından neoklasik realizmin araştırmanın teorik altyapısını oluşturması planlanmıştır. Bu kapsamda kriz anındaki uluslararası sistem ve bölgesel alt sistemin yapısı ve gündemindeki temel tartışmaların devletlerin dış politika kararlarının oluşumuna nasıl etkide bulunduğu göz önünde tutulacaktır. Dış politik girdiyi oluşturan bağımsız değişkenler olarak; “küresel sistem düzeyinde tehdit” ve “coğrafi alt sistem düzeyinde ittifaka üyelik durumu” belirlenmiştir. Müdahil/ara değişken olarak ise iki değişken belirlenmiştir: Bunlardan ilki istihbarat gayretlerinin ne şekilde kullanılacağı ve milli hedef ve menfaatlerin belirlenmesine katkı sunan istihbarat, güvenlik ve dışişleri bürokrasisinin (MGK, MİT, Gnkur.Bşk.lığı ve Dışişleri Bakanlığı) fonksiyon ve işlevlerinin kriz yönetimine, stratejilerin belirlenmesi ve uygulanmasına nasıl yansıdığıdır. Diğer bir müdahil/ara değişken olarak istihbaratın fonksiyon ve yeteneklerindeki gelişim ve değişime bakılacaktır.

Burada tehdit, teknoloji ve değerlerdeki değişimin sunduğu olanak ve zorlukların krizlerle olan ilişkisi ele alınacaktır.

Detaylı inceleme için belirlenen 36 adet dış politika krizlerinin inceleneceği ve çalışmanın ana omurgasını oluşturan bölümde ise tarihsel yöntemle olaylar incelenecektir. Söz konusu krizlerine ilişkin olarak hem açık kaynaklarda hem de arşivlerde yer alan ve gizliliği kaldırılmış olan belgeler taranacaktır. Her kriz içerisinde yürütölen istihbarat faaliyetleri ile ilgili veriler toplanarak bu verilerden yola çıkarak analizler ortaya konacaktır. Bu analizlerle araştırmanın hipotezleri sınanacak ve ilave tespitler kayıt altına alınacaktır.

Dış politika krizlerinin kendi döneminin paradigmaları ile ele alınmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir. Çünkü her dönemde Türkiye'nin milli menfaatleri ve dolayısıyla dış politika öncelikleri farklılıklar göstermiştir. Bunun yanında küresel güç dengesi içerisinde Türkiye'nin kendini konumlandırıdğı blok veya ittifak ilişkileri hem tehdit algılamaları hem de kurumların şekillenmesinde ve buna uygun yeteneklerin kazanılmasında belirleyici olabilmıştır. Bu nedenle burada her üç dönemde Türkiye'nin karşılaştığı dış politika krizleri ile ilgili özet bir değerlendirmenin yapılması faydalı olacaktır.

Klasik güç dengesi döneminde Türkiye, genel olarak Lozan dengesiyle oluşan statüsünü sağlam bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Bu bağlamda egemenlik haklarına getirilen kısıtlamalardan kurtulmaya çalışırken komşu ölkelerle olan toprak/sınır sorunlarını çözmek için yoğun çaba harcamıştır. Musul'un kaderi ve Irak sınırının saptanması, İskenderun Sancağı'nın statüsü iki temel sorunlu alan olarak bu dönemin karar vericilerinin gündemini belirlemiştir. 1930'lar boyunca uluslararası sitemdeki güç dengesi değişiklikleri, revizyonist-statükocu bölünme, Avrupa'da olduğu kadar Balkanlar ve Ortadoğu coğrafyasında da Türkiye'nin temel kaygılarını arttırmıştır. Bir yandan ulusal alanda yeni kurulan devletin kurumlarını/yapısını güçlendirme mücadelesi sürerken diğer yandan yaklaşan savaşa direnç gösterebilecek ittifaklar kurmaya zorlamıştır. Yeni değerler üzerine kurulan Cumhuriyetin sosyo-ekonomik problemleri ve politik konsolidasyon zorluklarıyla beraber iç isyanlar karar vericilerin dış politikalarında zaman zaman "kriz" boyutuna ulaşmıştır (bkz, Aksu, 2017). Bu döneme ait proje kapsamında 7 adet kriz belirlenmiş olup Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Klasik Güç Dengesi Dönemi Krizleri (1923-1945)

1924-26	1926	1929-30	1935	1936-39	1942	1945
MUSUL KRİZİ	BOZKURT LOTUS	KÜÇÜK AĞRI	BULGARİSTAN KRİZİ	SANCAK KRİZİ	STRUMA KRİZİ	SOVYET TALEPLERİ
İNGİLTERE	FRANSA	İRAN	BULGARİSTAN	SURİYE	YOK	SSCB
GELİŞEN	ANI	GELİŞEN	GELİŞEN	GELİŞEN	ANI	GELİŞEN
ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ

Kaynak: www.tdpkrizleri.org

Uluslararası sistemdeki değişikliğe koşut olarak 1945 sonrasında Türkiye'nin dış politika gündeminde "kriz" olarak değerlendirebileceğimiz gelişmelerin sayısı ve niteliğinde de bir değişiklik gözlenmektedir. Bu kapsamda Türkiye 1990'ların başına değin Tablo 2'de yer alan 15 dış politika krizinin doğrudan tarafı olmuştur. Bu dönemde gerek uluslararası sistemsel değişiklikler gerekse Türkiye'de çok partili siyasal yaşamın getirmiş olduğu yapısal değişiklikler krizlerin yönetilmesinde olduğu kadar "kriz"lerin anlamlandırılmasında da farklılaşmaya yol açmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin Lozan Antlaşması temelinde bir ölçüde dengelenmiş bulunan ilişkileri özellikle Yunanistan bağlamında yeniden uyumsuzluk, çatışma ve krizlerle karşılaşmaya başlamıştır. Kıbrıs ve Ege Denizi'ne ilişkin uyumsuzlukların şekillendirmiş olduğu uzun soluklu çatışmalar ve bunların içinde zamana yayılan çok sayıda kriz günümüze değin varlığını sürdürmüştür (bkz, Aksu, 2017).

Tablo 2. Soğuk Savaş Dönemi Krizleri (1945-1990)

1955	1957	1958	1963-64	1964	1967	1972-73
6/7 EYLÜL OLAYLARI	SURİYE	İRAK	KIBRIS I	JOHNSON MEKTUBU	KIBRIS II	AFYON KRİZİ
YUNANİSTAN/ GKRY	SURİYE	İRAK	GKRY/ YUNANİSTAN	ABD/GKRY	GKRY/ YUNANİSTAN	ABD
ANI	ANI	GELİŞEN	TEKRARLAYAN	ANI	TEKRARLAYAN	GELİŞEN
ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ

1974	1975	1976	1981	1984	1987	1988	1989
KIBRIS III	NOTAM-FIR	KITA SAH. I	LİMNİ KRİZİ	BATI TRAKYA	KITA SAH. II	HALEPÇE MÜLTECİ KRİZİ	BULGARİSTAN GÖÇÜ
GKRY/ YUNANİSTAN	YUNANİSTAN	YUNANİSTAN	YUNANİSTAN	YUNANİSTAN	YUNANİSTAN	İRAK	BULGARİSTAN
TEKRARLAYAN	GELİŞEN	TEKRARLAYAN	ANI	GELİŞEN	TEKRARLAYAN	ANI	GELİŞEN
ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	UYUTULDU	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ

Kaynak: www.tdpkrizleri.org

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından ortaya çıkan belirsizlik ve güvenlik sorunları ağırlıklı olarak Türkiye'nin kültürel, coğrafi ve tarihi olarak yakın bağlarının bulunduğu Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'da yaşanmıştır. Bu nedenle 1990'lı yıllarda Bosna-Hersek, Kosova, Dağlık Karabağ, Abhazya ve Irak'ta yaşanan savaş ve çatışmalar Türkiye üzerinde önemli bir stres birikimi oluşturmuştur. Özellikle Körfez Savaşı ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali karşısında Ankara zaman zaman kendini savaşa yakın hissetmiştir. ABD'nin "küresel terörizmle mücadele" adıyla 2000'lerde başlattığı savaş dalgası ise başta PKK terör örgütüne Irak'ın kuzeyinde sunduğu fırsatlar olmak üzere Türkiye açısından pek çok yeni risk ve tehdidi ortaya çıkarmıştır. 2010'lu yıllarda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da gelişen ve "Arap Baharı" adı verilen halk hareketlerinin Türkiye'nin güney sınırlarına kadar dayanması Ankara'yı yeni krizlerin bir parçası hâline getirmiştir.

Bölgesel meydan okumaların etkisi Türkiye'yi çoğu kez bir tercih yapmaya zorlarken istikrarsızlığın dışında kalmaya da yöneltmiştir. Mikro milliyetçiliklerin yükselmesi ve etnik-dinsel çatışmaların etkileri Türkiye'nin dış politika seçeneklerini daraltmıştır. 2010 sonrasında Suriye özelinde yaşanan iç çatışmaların dolaylı/doğrudan etkileri dikkate alındığında Türkiye'nin izole bir dış politika izlemesi ve gelişmelerin dışında kalması mümkün olmamış ancak bazı durumlarda ise müdahil olmak hükümetin iradi tercihini yansıtmıştır (bkz, Aksu, 2017). Proje kapsamında bu döneme ait 14 adet kriz belirlenmiş olup Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Soğuk Savaş Sonrası Krizler (1990-2015)

1991	1992	1994	1996	1997	1998	2003
ERMENİSTAN	MUAVENET KRİZİ	EGE DENİZİ KRİZİ	KARDAK KRİZİ	S300 FÜZE KRİZİ	ÖCALAN KRİZİ	SÜLEYMANİYE BASKINI
ERMENİSTAN	ABD	YUNANİSTAN	YUNANİSTAN	GKRY/ YUNANİSTAN	SURİYE	ABD
GELİŞEN	ANI	TEKRARLAYAN	ANI	GELİŞEN	GELİŞEN	ANI
ÇÖZÜLDÜ	UYUTULDU	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	UYUTULDU

2003-	2010	2011-	2014	2015	2015	2015
DOĞU AKDENİZ MEB	MAVİ MARMARA	SURİYE KRİZİ	MUSUL REHİNELER KRİZİ	SÜLEYMAN ŞAH TÜRBESİ KRİZİ	SU-24	BAŞİKA KRİZİ
GKRY/ YUNANİSTAN	İSRAİL	SURİYE	İŞİD	SURİYE/İŞİD	RUSYA FEDERASYONU	IRAK
GELİŞEN	ANI	GELİŞEN	ANI	ANI	ANI	ANI
DEVAM EDEN	ÇÖZÜLDÜ	DEVAM EDEN	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ

Kaynak: www.tdpkrizleri.org

Araştırma kapsamında belirlenen hipotezlerin sınanması sonucunda; dış politika krizleri ile istihbaratın nasıl bir etkileşim içerisinde olduğu, diplomasi ile istihbarat faaliyetlerinin birbirleri ile yürüttükleri işbirliğinin boyutları ve bu işbirliğindeki uyum ve etkinliğin krizlerin sonucunda ortaya çıkan hasılaya yaptığı katkı, istihbaratın örtülü faaliyetler üzerinden sahada yaptığı etkiler ve bunların politikacıların ve diplomasinin elini nasıl güçlendirebildiği, hasma/rakibe göre daha yüksek bir istihbarat kapasitesine sahip olmanın karar vericilere ve sahadaki dost unsurlara sağladığı katkı ortaya konmuş olacaktır.

Belirtmek gerekir ki bu çalışmada yapılacak olan kriz incelemelerinde elde edilen bulgular, olayların sebep-sonuç ilişkileriyle birlikte irdelendiği ve tespit edilen istihbarat faaliyetlerinin de süreç içerisindeki yerine vurgu yapıldığı kronolojik bir tarih anlatımıyla yazılacaktır. Çalışmada, istihbaratın kararlaştırmanın neresinde ve ne şekilde yer aldığına, hangi araç ve yöntemleri kullandığına, krizlere ve kararlaştırma sürecine nasıl ve ne şekilde bir katkı sunduğuna dair yeri geldiğinde yapılacak analizlerle okuyucuların istihbaratın krizlerdeki rolüyle ilgili kapsamlı bir içgörü elde etmeleri sağlanacaktır.

Akademik literatürde dış politika ve krizler konusunda çok sayıda çalışmaya rastlanabilirken istihbarat konusundaki araştırmalar görece nitelik ve nicelik olarak daha azdır. Bunun en önemli sebeplerinden biri istihbaratın gizlilik kalkanlarıyla korunuyor olması ve istihbaratla ilgili kayıtların akademik çalışmalar için açılması konusunda muhafazakar eğilimler gösterilmesidir. Bu durum araştırmaların istihbarat boyutunu ya geri plana itmekte ya da çalışmanın sınırlarını daraltarak ortaya eksik ürünlerin çıkmasına neden olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında çalışmamız literatürdeki eksikliği tamamlaması ve ayrıca istihbaratın gerek karar vericilere destek olmak üzere bilgi sağlama işlevini açıklaması, gerekse de sahadaki gelişmelere yön veren ve sahayı şekillendiren “gizli” bir el olarak kullanılması fonksiyonunu ortaya koyması bakımından özgün bir akademik eserdir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümün amacı, araştırmanın tamamı için kavramsal ve kuramsal bir çerçeve oluşturmaktır. Öncelikle tezin istihbarat üzerine inşa edilen bir çalışma olması sebebiyle ilk olarak istihbarat konusu kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır. İstihbarat kavramı ve istihbarat tanımları incelendikten sonra tezin en önemli kavramsal altlığı olan istihbaratın fonksiyonları açıklanacaktır. Devamında istihbarat sürecinin anlatıldığı “istihbarat çarkı” ve işleyişi ile farklı nitelikteki verileri toplayabilme yeteneğine ve işleme metoduna sahip istihbarat disiplinleri tanıtılacaktır. Son olarak, istihbaratın stratejik, operasyonel ve taktik olmak üzere üç başlık altında ele alınan seviyelerine değinilecektir. Devamında dış politika, kriz yönetimi ve kararlaştırma kavramlarının literatürde yer alan tanımlarına değinilecektir. Son olarak da dış politika ve kriz yönetiminde kararlaştırma ve istihbarat ilişkisini ortaya koyan tespitlere yer verilecektir.

2.1. İstihbarat Kavramı

Tarih boyunca belirli bir toprak parçası üzerinde hüküm süren gruplar, aşiretler/kabileler, devletler veya imparatorluklar kendilerini ve egemenlik alanlarını korumak/güçlendirmek/genişletmek için tehdit olarak niteledikleri hasım unsurların faaliyetlerini bilmek ihtiyacı duymuşlardır. Topraklarının güvenliğini sağlamak ve anı baskınları önleyebilmek için sınır boylarına gözcüler yerleştirmek ve erken haber almayı sağlayacak kuleler ile karakollar inşa etmek ilk çağlardan itibaren rastlanan başlıca tedbirlerdir. Buna ilave olarak casusluk yoluyla hasmın içerisine sızarak faaliyetleri hakkında bilgi toplamak her dönemde yaygın olarak uygulanan yöntemler arasında yer almaktadır.

Bahsedilen bu yöntemlerin tümü esasında bir şekilde istihbaratın fonksiyonlarını tarif etmektedir. Çok temel bir ifadeyle ilk çağlarda ve hatta devamındaki klasik dönemde dahi istihbarat, hasmın gözetlenmesi, faaliyetlerinin takip edilmesi, casusluk yoluyla elde edilen haber ve duyumların değerlendirilerek harp ikaz ve emarelerinin ortaya çıkarılması ve hatta hasmı zayıflatacak, bölecek veya dikkatini başka yerlere

yöneltecek yalan haberlerin ve hastalıklı fikirlerin gizli bir elle yayılması faaliyetleri olarak görülmüştür.

Ancak istihbaratın fonksiyonu içerisinde yer alan hususlar ifade edilirken bazen döneminin çok ilerisinde anlayışlara sahip olan yaklaşımlara da rastlanabilmektedir. Örneğin Avrupa Hun İmparatorluğunun hükümdarı olan Attila'nın (395-453); “Düşmanın uygulayacağı yeni taktiklere hazırlıklı olmalıyız. Onu yakından izlemeli, zekamızı kullanarak başvurabileceği olası yöntemleri değerlendirmeliyiz” (Aktan, 2021, s.207) tespiti bunlardan biridir. Attila'nın, “zekamızı kullanarak hasmın olası yöntemlerini değerlendirmeliyiz” vurgusunun çağımızın kabul gören istihbarat tanımlarında da yer bulduğunu görüyoruz. Dolayısıyla istihbarat kavramı tarihi süreç içerisinde gelişerek bugünlere gelse de her dönemin önde gelen güç merkezlerince daha iyi anlaşıldığını ve etkin olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

Klasik istihbaratın devrimsel gelişimi insanoğlunun teknolojiye olağanüstü hız kazandırmasıyla olmuştur. Bu gelişim Birinci Dünya Savaşıyla uygulama alanı bulmuş ve giderek ivme kazanmıştır. Sanayii Devriminin öncü devletleri silah sanayilerine önemli yatırımlar yapmışlar, bir yandan harp silah vasıtalarının ateş gücünü artırırken diğer yandan da askeri güçlerini motorize hâle dönüştürmüşlerdir. Bu dönüşüm iki ordu arasında yaşanan geleneksel karşılaşmaları daha ölümcül hâle getirmiş, silahların angajman menzillerini uzatmış ve cephe hatlarının oynaklığını artırmıştır. Dolayısıyla cephe savaşlarının yanında daha hızlı hareketlerle geniş alanlara yayılabilen ve derinliği daha giderek artan harp ortamları ortaya çıkmıştır. Elbette bu durum istihbaratın sorumluluk alanını da genişlemeye zorlanmıştır. Cephe hattından ülke derinliklerine doğru istihbarat toplama ihtiyacı artmış, klasik gözetleme ve keşif faaliyetlerinin yerine getirebildiğinden çok daha fazlasının daha hızlı olarak elde edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Harp teknolojisinde yaşanan gelişmenin ortaya çıkardığı bu ihtiyaç yine teknolojinin yardımıyla karşılanmaya çalışılmıştır. Daha uzak bölgeleri gözetlemek ve dinlemek için yapılan çalışmalar hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Örneğin hava araçlarının ilk kullanım alanı gözetleme ve keşif amaçlı olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren uçaklar düşman derinliklerine ulaşan menzilleri ile bu alanda benzersiz katkılar sunmuştur. Zamanla uçakların taarruz maksatlı kullanım alanları gelişince savaşın sonu gelmeden uçakların tespit edilmesi için radarın ilkel örnekleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Radar teknolojisinin gelişmesiyle savaş gemilerinin

tespitinde kullanılan türleri üzerinde de çalışmalar yapılmış, hatta denizaltı unsurlarını tespit edecek sonar teknolojisi de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Tüm bu gelişmeler istihbarat faaliyetleri açısından yeni disiplinlerin gelişmesine neden olmuştur. Bunlar tezin ilerleyen bölümlerinde elektronik istihbarat olarak ele alınacak olan sinyal ve muhabere istihbaratı ile hava fotoğrafçılığıyla ortaya çıkan görüntü istihbaratıdır.

Modern çağın istihbarat anlayışının şekillenmesi İkinci Dünya Savaşıyla yeni boyutlara ulaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden henüz 20 yıl geçmiş olmasına rağmen silah sistemlerinde ve dolayısıyla harp taktik ve stratejilerinde insanlık tarihinin o güne kadar gördüğü en hızlı dönüşüm yaşanmıştır. Önceleri keşif gözetleme faaliyetleri için kullanılan hava araçları, ağır bomba yükleri ve giderek uzayan menzilleri ile ülke derinliklerini dahi harp alanına dönüştürmüştür. Başka bir ifadeyle sadece cephe hattı değil ülkenin tamamında yer alan savunma sanayii tesisleri, fabrikalar, depolar, kamu binaları, ulaşım altyapısı ve psikolojik değeri olan birçok tesis etki altına alınacak hedefler haline gelmiştir. Bu noktada istihbarat faaliyetleri iki yönlü gelişim göstermiştir; birincisi tüm bu bahsedilen hedeflerle ilgili bilgilerin (koordinat, yapısal özellikler, hava savunması vs.) toplanıp işlenmesi, ikincisi ise benzer dost hedefleri etki altına alabilecek hasmın imkân kabiliyetlerin tespiti ve takibidir.

Soğuk Savaş döneminde sıcak çatışmaların yaşanmasından göreceli olarak uzak durulmuş olsa da silahlanma yarışı ortadan kalkmadığı gibi yavaşlaması dâhi söz konusu olmamıştır. Buna ilave olarak İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru geliştirilen nükleer silahlar ve bu silahların kitlesel öldürücülüğü, iki kutup arasında yeni bir rekabet alanı olmuştur. Nükleer teknoloji ortaya çıkmasıyla birlikte hızla çoğalmış ve yayılmıştır. Bunu yanında nükleer silah başlıklarını uzak mesafelere taşıyacak füzeleri geliştirme konusu da rekabetin bir diğer boyutunu oluşturmuştur. Füzelerin menzilleri ile nükleer silah taşıma kapasitelerini artırmak için ABD ve SSCB öncülüğünde kıyasıya bir yarış yaşanmış hatta bu yarış uzay boyutuna da taşınmıştır. Sonunda öyle bir noktaya gelinmiştir ki artık her iki taraf da dünyanın neredeyse tamamını yok edebilecek nükleer savaş kapasitesine ulaşmıştır.

Nükleer silah ve füzeler üzerinden yürüyen rekabet konvansiyonel harp silahlarındaki gelişimi yavaşlatamamıştır. Bilakis savunma sanayiindeki çarklar daha hızlı dönmeye başlamış, karşılıklı teknoloji casusluğu ile birlikte önü alınamaz bir silahlanma sarmalına dönüşmüştür. Her iki tarafın da imkân kabiliyetleri arttıkça birbirlerine

duydukları güvensizlik de buna bağılı olarak artmış ve birbirlerine karşı yoğun bir istihbarat faaliyeti yürütmelerine neden olmuştur. Özetle Soğuk Savaş döneminde harp silah sistemleri ve bunların karşı tedbirleri giderek sofistike bir hâl almış ve bu da istihbarat disiplinlerini hem nicelik hem de nitelik olarak hızla değıştirmiştir.

Soğuk Savaş süresince personel sayısını ve bütçesini iyice artıran istihbarat birimlerinin 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından küçölmeye gitmesi gerektiğı tartışmaları başlamıştır. Bunun için ortaya konan temel gerekçe Soğuk Savaş'ın artık sona erdiği ve yüksek maliyetli harcamalardan tasarrufa gidilebileceğı düşüncesidir. Ancak bunun tersini savunanlar ise tehdidin belirsizleştiğini, bu nedenle de daha tehlikeli ve güvensiz bir dünyada yaşadıklarını öne sürmüşler, bahsedilen bu yeni tehditle mücadelenin ise daha az kas (asker ve silah) ama daha fazla beyin (istihbarat ve karar verme) gücüyle olabileceğini öne sürmüşlerdir.

1990'lı yıllar bu tartışmalarla geride bırakılırken 11 Eylül saldırıları istihbarat çokça tartışılacağı yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Artık bu noktada kimse istihbarat örgütlerinin küçölmesini telaffuz dahi etmez olmuş, aksine istihbaratın etkinleştirilmesi için neler yapılması gerektiğıyle ilgili fikirler üretmiştir. Bu noktada başlatılan ve ABD'nin öncülüğünde yürütölen istihbarat camiasını dönüştürme gayretleri daha önce hiç yapılmadığı kadar farklı bir tehdide karşı analiz yeteneklerini ve istihbarat işbirliğini geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu gayretler başta NATO ve FVEY¹ (Five Eyes-Beş Göz) üyesi devletler arasında gelişirken, BiO (Barış için Ortaklık) (1994), Akdeniz Diyalogu (1994), İstanbul İnisiyatifi (2004) gibi işbirliği platformları ile diğere devletleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

İstihbaratın gelişim sürecini sadece silah sanayiinde yaşanan dönüşümle veya tehdit algılamalarıyla açıklamak yeterli olmaz. 20. yüzyılla beraber ivmelenen ulaşım ve enformasyon teknolojilerindeki gelişmeler askeri kullanım alanlarının yanında sivil alanda da önemli etkiler oluşturmıştır. Kara araçlarının hızlarının ve kapasitelerinin artması, özellikle de uçak gibi hava araçlarının sivil ulaşımında yaygınlaşması insanlara sadece yakın mesafelere değıl kıtalar arası yolculuklarını da kolay ve rahat bir şekilde yapabilme imkânı sunmuştur. Aynı zamanda yaşanan enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerle de hızla bütün dünyaya yayılan ağlar oluşturmuş ve uzak-yakın tüm

¹ Genellikle FVEY olarak kısaltılan “Beş Göz” 14 Ağustos 1941 tarihinde kurulmuş olup Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nden oluşan bir anglophone istihbarat ittifakıdır. Bu ölkeler, sinyal istihbaratında ortak iş birliği için bir anlaşma olan çok taraflı UKUSA Anlaşmasına taraftır.

insanlara aralarında ucuz ve etkin bir ilişki kurma fırsat vermiştir. Posta, gazete, telgraf, telefon, radyo, televizyon derken bilgisayarların yaygınlaşmasıyla gelişen internet ile son dönemde vazgeçilmezimiz arasına giren akıllı telefonlar sadece iletişim alışkanlıklarını değil yaşam tarzını kökünden değiştirecek etkiler ortaya çıkarmıştır.

Özellikle internet ve sosyal medya uygulamaları bilgi ve fikirlerin hızlı, ucuz ama kontrolü daha zor yayılımının önünü açtığı sanal bir dünyayı yaratmıştır. Yayılan bilgi ve fikirlerin iyi-kötü ya da faydalı-zararlı olduğuna dair sınırlar çizmek ahlaki, hukuki, politik, ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik gibi çok karmaşık değerler manzumesi düşünüldüğünde oldukça zor görülmektedir. Herkesçe mutlak kötü ve zararlı olduğu kabul edilenlerin dahi erişimine etkinlikle engel olunamamaktadır. Bireyler veya değişik büyüklükteki gruplar bu sanal dünyadan ölümcül sonuçlar ortaya çıkarabilecek bilgileri ve malzemeyi temin edebilmekte, radikal ve aşırı fikirleri benimseyebilmekte, tüm bu bilgi, malzeme ve fikirleri eyleme geçirmek suretiyle tehdit oluşturabilmektedir.

Teknoloji her geçen gün daha büyük miktarda veri toplanmasına, bu verilerin işlenmesine ve analiz edilmesine yeni yeni imkânlar sunarak istihbaratın etkinliğini artırmaktadır. İstihbaratın etkinliğinin artması ise hasma yöneltilen gücün şiddetini ve angajman hassasiyetini geliştirmekte, milli güç unsurları arasında koordineli eylemlerle hasmın üzerine daha şiddetli ve hızlı baskı uygulanmasına olanak vermektedir. Teknoloji sayesinde silahların yıkıcılığı arttıkça ve bilgi aktarım yetenekleri geliştikçe güç ile istihbarat arasındaki ilişkinin iç içe geçmeye devam etmesi kaçınılmazdır.

2.1.1. İstihbaratın Tanımı

Ünlü Çinli devlet adamı, filozof ve askeri stratejist Sun-Tzu günümüzden yaklaşık 2500 yıl öncesinde söylediği ve istihbaratın önemini etkili bir şekilde ortaya koyan meşhur sözü, dünya çapında istihbarat literatüründe sıkça karşılaştığımız ve hâlen geçerliliğini koruyan bir tespittir. Sun-Tzu; “Düşmanı ve kendinizi iyi biliyorsanız, yüzlerce savaşa bile girseniz sonuçtan emin olabilirsiniz. Kendinizi bilip, düşmanı bilmiyorsanız kazanacağınız her zafere karşın yenilgiyle de tanışabilirsiniz. Ne kendinizi ne de düşmanı biliyorsanız, sizin için gireceğiniz her savaşta yenilgi kaçınılmazdır” (Sun-Tzu, 2008, s.51) diyerek düşmana karşı üstün gelmenin yolunun iyi bir istihbaratla olacağını ortaya koymuştur. Savaş için ifade edilen bu tespitler

aslında kriz ve hatta barış döneminden itibaren yürütülmesi gereken istihbarat faaliyetleri ile elde edilebileceği ortadadır.

İstihbarat genel bir ifade ile planlayıcı ve karar vericilerin ihtiyaç duyduğu bilgiyi elde etmek olarak tanımlanır ve literatürdeki pek çok tanım da bu görüş temelinde şekillenmiştir. Etimolojik olarak bakıldığında Arapça kökenli bir kelime olan istihbarat Türk Dil Kurumu (TDK)'nın sözlüğünde daha klasik anlamı ile ele alınmış ve “yeni öğrenilen bilgiler, haberler, duyumlar, bilgi toplama ve haber alma” olarak ifade edilmektedir. (TDK, t.y.) Klasik diye belirtmemizin sebebi istihbaratın eski çağlardan beri süre geldiği gibi “duyum” ve “haber” elde etme gibi daha çok casusluk (espionaj) faaliyetleri olarak görülmesidir.

Batılı literatürde istihbarat kelimesinin karşılığı olan “intelligence”; zekâ, akıl, kavrama, sezgi gibi anlamlarına geldiği bilinmektedir. Bu nedenle Batılıların istihbaratı, bilgilerin toplanması veya haberlerin elde edilmesinin yanında öğrenmeye ve anlamaya dayalı akıl yürütme süreci veya entelektüel bir faaliyet olarak algıladıkları anlaşılmaktadır (bkz, Acar, 2015, s.46). Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT)'in internet sitesinde istihbarat “devlet tarafından belirlenen ihtiyaçlara karşılık olarak çeşitli kaynaklardan derlenen haber, bilgi ve dokümanların işlenmesi sonucu elde edilen ürün” (Milli İstihbarat Teşkilatı [İstihbarat Oluşumu], t.y.) olarak ifade edildiği dikkate alındığında bu tanımın karma bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

İstihbaratın tanımı ile ilgili buraya kadar yapılan incelemeden yola çıkarak istihbaratın bilginin elde edilmesi ve işlenmesiyle ilgilendiği sonucuna varılabilir. Ancak belirtmek gerekir ki istihbaratı sadece olup biteni izleyen ve yorumlayan bir faaliyet olarak görmek doğru ve yeterli bir kavrayış olmaz. Zira istihbarat örgütleri, devletin milli menfaatlerini elde etmeye ve hasımlardan/rakiplerden gelebilecek tehditlere karşı koymaya yönelik politikaların oluşturulmasıyla ilgili bilgi desteğinde bulunduğu gibi bu politikaların uygulanmasını desteklemek üzere sahada birtakım faaliyetler de yürütürler. Bunu yaparken de hem hasım/rakip egemenlik alanında açık ve gizli görevler icra ederler hem de hasım/rakip devlet veya örgüte müzahir kesim üzerinde düşünsel veya popüler ifadesiyle algısal boyutta operasyonlar yaparlar. Tüm bu faaliyetlerin yanında istihbarat örgütlerinin ana fonksiyonlarından bir diğeri de hasım veya rakibin dost unsurlar üzerinizde yürüttüğü istihbarat faaliyetlerini ortaya çıkarmak, engellemek ve etkisiz hale getirmektir. Bu özetin ardından istihbarat fonksiyonlarını biraz daha detaylandırmakta yarar vardır.

2.1.2. İstihbarat Fonksiyonları

İstihbaratın temel faydası, milli güç unsurlarının milli politika ve hedefler doğrultusunda daha etkin, daha ekonomik ve daha az kayıpla kullanılmasını sağlamaktır. Ya da istihbarat tarihçisi David Kahn'ın (2001, 92) daha basit ve anlaşılır olan ifadesiyle; istihbaratın işlevi kaynakları optimize etmektir. Basit olmasına rağmen bu ifade istihbarat örgütlerinin varlığının altında yatan temel mantığı açıklaması bakımından değerlidir. Kaynakları optimize etmek adına istihbarat örgütlerinin icra ettiği tek faaliyet istihbarat üretmek değildir. İşin doğası gereği gizlilik içerisinde yürütülmesi gereken; hasmın ve/ya rakibin istihbarat elde etmesini engelleyici, güvenlik ve istikrarını zedeleyici, mücadele azmini kırıcı, moral motivasyonunu bozucu ve bunun sonucu olarak hasım ve/ya rakibi uzlaşmaya veya taviz vermeye zorlayıcı birtakım örtülü faaliyetler de istihbaratın fonksiyonları arasında yer alır. Yani istihbarat sadece olan biteni izleyen/analiz eden değil aynı zamanda izlediği sahayı şekillendiren bir fonksiyona da sahiptir.

Burada Godson'un istihbaratın üç temel fonksiyonuna temas ettiği tespitine değinmek yerinde olacaktır. Godson'a (1987, s.4) göre istihbarat, bir devletin veya özel bir bireysel grubun veya varlığın;

1. Kendi çıkarlarını etkileyen konularda diğer herhangi bir devlet, politik grup, askeri kuvvet, hareket veya bireyler hakkında bilgi toplaması, analiz etmesi, yayımlaması ve kullanması,
2. Diğer devletlerin, politik grupların, tarafların, askeri kuvvetlerin, hareketlerin veya bireylerin benzer (istihbarat toplama) girişimlerine karşı koruması,
3. Bu tür (hasım) yapıların veya bireylerin faaliyetlerini, davranışlarını ve politikalarını etkilemek için bilgi birikimlerini istismar etmeye yönelik gizli faaliyetler için adanmış gayretlerdir.

Johnson ise genel hatlarıyla istihbaratın fonksiyonlarını, istihbaratın hedefler ile ilgili bilgi toplanması ve yorumlanması, gizli bilgilerin korunması ve tehditlere, casusluğa, sabotajlara karşı konulması, devletin politika ve menfaatleri doğrultusunda hasım ülkelerde gizli faaliyetler yürütülmesi olarak tarif etmektedir (bkz, Johnson, 2007, s.4). Yine Yılmaz (2008, s.3) da Godson ve Johnson'un ifade ettiği hususları kapsayacak şekilde istihbaratın temel fonksiyonlarını istihbarat üretimi, propaganda ve psikolojik

savaş [harp], örtülü faaliyetler ve operasyonlar ile koruyucu güvenlik [istihbarata karşı koyma ya da karşı istihbarat] olmak üzere dört kategoride tasnif etmektedir.

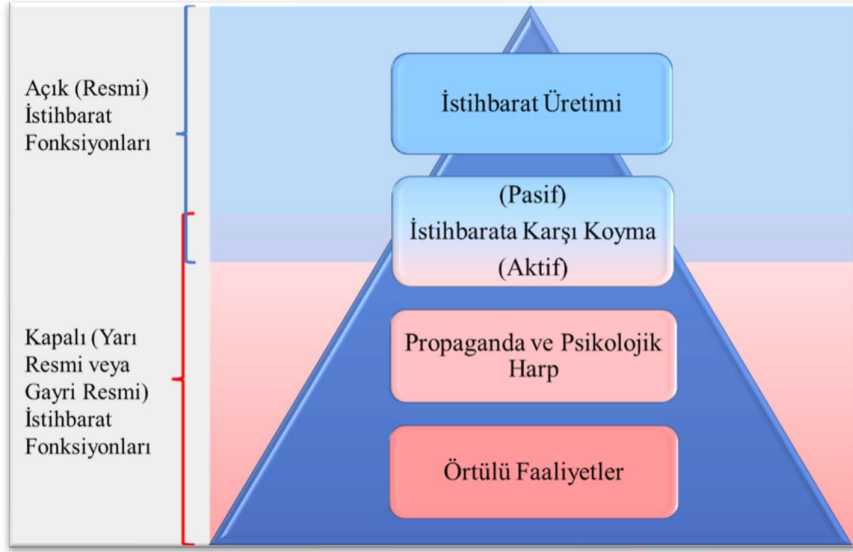
Buradan yola çıkılarak çalışmamızda sırasıyla istihbarat üretimi, istihbarat karşı koyma (karşı istihbarat ya da koruyucu güvenlik)², propaganda ve psikolojik harp ile örtülü faaliyetler istihbaratın dört temel fonksiyonu olarak ele alınacaktır. Bu dört fonksiyonun her biri kendine özgü yöntem, süreç, ürün ve organizasyon yapısına sahiptir. Bu farklılıklar istihbarat fonksiyonlarının detaylandırıldığı başlıklar altında yer almaktadır.

Tüm istihbarat fonksiyonları belirli gizlilik protokollerine sahip olsa da operasyonel yapılarının kısmen ya da tamamen resmi (kamuoyunun bilgisine açık, aleni, tahmin edilebilir) olması veya yarı resmi hatta gayri resmi nitelikler taşıması yönüyle birbirinden farklılıklar gösterir. Örneğin istihbarat üretimi kapsamında her devletin hasım veya rakip devletler ve organizasyonlar ile ilgili faaliyet yürüttüğü bilinen bir durumdur. Ayrıca bu faaliyetlerin devletlerin güvenlikle ilgili resmî kurumlarında teşkil edilen istihbarat birimleri tarafından gerçekleştirildiği, niteliği bilinmese de imkanları nispetinde istihbarat ürettikleri bir sır değildir.

Benzer durum istihbarat karşı koyma (koruyucu güvenlik ya da karşı istihbarat) faaliyetleri için de söylenebilir. Özellikle pasif istihbarat karşı koyma tedbirleri gereği bilgi, belge, tesis ve personelin korunması için alınan bir çok tedbir yasal mevzuatla desteklenmiş resmi ve açık faaliyetlerdir. Ancak aktif tedbirler arasında yer alan casusların fiziki ve teknik takibi gibi hususlar açıktan ve aleni bir şekilde yürütülen faaliyetler değildir. Propaganda ve psikolojik harp kapsamında yürütülen faaliyetler de çoğunlukla yarı resmi veya gayri resmi kurumsal ve operasyonel yapıya sahiptir. Birçok durumda yürütülen faaliyetlerin kaynağının belirsiz olmasına özen gösterilir. Örtülü faaliyetler ise istihbarat fonksiyonları arasında en kapalı niteliğe sahip olanıdır. Adete “karda yürüyüp izini belli etmeme” prensibine bağlı olarak yürütülür.

² Bu çalışmada, “Koruyucu Güvenlik” kavramı yerine Türkiye’de kullanımı daha yaygın olduğu değerlendirilen “İstihbarata Karşı Koyma (İKK)” kavramının kullanılması tercih edilmiştir. “Karşı İstihbarat” kavramının ise yabancı, özellikle de İngilizce literatürde kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 1. İstihbarat “Buzdağı”

Kaynak: (Gezer ve Aksu, 2023, s.31).

Şekil 1’de de görüldüğü üzere istihbarat üretimi ve kısmen de istihbarat karşı koyma istihbarat “buzdağının” adeta görünen tarafını oluşturmaktadır. Buzdağının görünmeyen tarafında bulunan istihbarat fonksiyonları ise kapalı bir nitelik taşır. Bu faaliyetler uzun süre sır gibi saklanır ve bu yönüyle de oldukça gizemlidirler. Hangi faaliyetlerin kim tarafından, nasıl ve neden yapıldığı açık değildir. Çoğu zaman yapılan istihbarat operasyonun etkisini ve amacını tam anlamıyla belirlemek mümkün olmayabilir (Gezer ve Aksu, 2023, ss.31-32).

İstihbarat fonksiyonlarının genel bir değerlendirmesinin ardından bu noktada bahsedilen dört istihbarat fonksiyonunu detaylandırmak yerinde olacaktır. Zira istihbarat fonksiyonlarının her birinin işlevlerinin açıklanması çalışmamızın konusu olan istihbaratın Türk dış politika krizlerindeki rolünü anlamak açısından da faydalı olacaktır. Görünürlüğü düşük, kayıtlara erişimin de çok sınırlı olduğu dikkate alındığında istihbaratın varlığı ve etkisini tespit etmenin zorluğu daima akılda tutulmalıdır (Gezer ve Aksu, 2023, s.32).

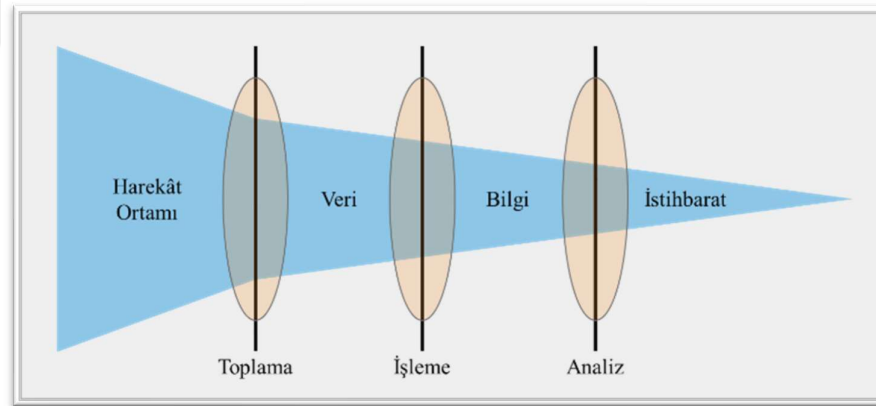
2.1.4.1. İstihbarat Üretimi

Günümüzde istihbarat üretimi, teknolojiye hızlı gelişimden de kaynaklı olarak, verinin işlenmesi ve bilginin analiz edilmesiyle gerçekleştiği bir sürece dönüşmüştür. Veri toplama yeteneğinin hızla artması nedeniyle çok sayıda sensörden geniş bir coğrafi alanda hatta uydular ile küresel çapta görüntü, iz ve ses verileri toplanabilmektedir. Ayrıca internet gibi açık ve yaygın ağlar ile de dünyanın herhangi

bir yerinde olan politik, askeri, sosyal veya ekonomik nitelikteki gelişme ile ilgili veri, bilgi ve hatta ileri seviyede yorum ve değerlendirmelere de ulaşılabilir (Gezer ve Aksu, 2023, s.32). Bu kadar çok verinin elde edilebiliyor olması istihbarat üretiminde yoğun ve sistematik çalışmayı zorunlu hale gerektirmektedir.

İstihbarat ile veri ve bilgi arasındaki ilişki, ABD Müşterek Askeri Doktrininin İstihbarat bölümünde harekât ortamından toplanan verilerin işlenmesiyle bilgi, bilginin de analiz edilmesiyle istihbaratın ortaya çıktığından bahseder (Şekil-2). Yukarıda da belirttiğimiz gibi gelişen teknolojiyle birlikte istihbarat toplama vasıtaları önceleri sadece insanken, bugün insanların duyu organlarından çok daha yetenekli sensörler veri ve bilgi toplamada çok yaygın olarak araçlar haline gelmişlerdir. Örneğin bir savaş uçağının uçuşu 3-4 bin kilometre uzaklıktan radarlarla tespit edilebilmekte, havada yaptığı manevralar izlenerek uçuş sektörleri, iniş-kalkış meydanları, uçuş eğitiminin niteliği hatta pilotun yetenekleri dahi analiz edilebilmektedir (Gezer ve Aksu, 2023, s.32).

Şekil 2. İstihbarat Üretiminin İşlemsel Süreci

Kaynak: (JP 2-0, 2013, I-2)

Askeri faaliyetler ve manevraların takip edilip analiz edilmesi ile devletlerin savaşma niyetleri, taarruz veya savunmaya yönelik eğilimleri ve ağırlık verdikleri menfaat konuları ve bölgeleri ile ilgili değerlendirmelerde bulunulabilmektedir. Tüm bunlar askeri istihbarat tarafından ve barış döneminden itibaren gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Konunun önemi ve hassasiyeti artmaya başladığı durumlarda (hava sahası ihlali, yoğunlaşan askeri hareketlilik vs.) gerekli görülen istihbarat değerlendirmeleri politik karar vericiler ile de paylaşılmaktadır.

Ancak istihbaratın sadece verilerin işlenip bilgi haline dönüştürülmesi, bunlardan da istihbarat üretilmesi ile faaliyetlerin tamamlandığı bir süreç değildir. Özellikle

gerginlik, kriz ve çatışma dönemlerinde hasmın niyeti ve imkân kabiliyetleri üzerinden yaptığı analizlerle hasmın hareket tarzlarının neler olabileceğini değerlendirerek buna göre dost hareket tarzlarının belirlenmesinde planlayıcı ve karar vericiler için rehberlik yapar. Kısaca istihbaratçılar Şekil 2’de gösterilen “işlemsel süreç” sonucunda gerçekleşen planlama ve kararlaştırma çalışmaları içerisinde de yer alarak icraya yönelik faaliyetlere katkıda bulunmaya devam ederler.

2.1.4.2. İstihbarata Karşı Koyma (İKK)

İstihbarat üretiminin gölgesinde kaldığı için literatürde kendisine daha az yer bulmuş olan ikinci istihbarat fonksiyonu İstihbarat Karşı Koyma (İKK) veya diğer bir ifadeyle koruyucu güvenliktir. İngilizcede “Counterintelligence-CI” yani “Karşı İstihbarat” olarak adlandırılan istihbarat karşı koymadan kasıt, bir devletin iç ve dış güvenlik politikaları ile ülke güvenliğini ilgilendiren gizli ve hassas nitelikteki hususların hasmın eline geçmemesi için harcanan gayretler ve alınan tedbirlerdir (Gezer ve Aksu, 2023, s.32).

Bu tedbirler pasif ve aktif tedbirler olarak ikiye ayrılmaktadır. Pasif İKK tedbirleri olarak yabancı bir istihbarat servisi için değer taşıyabilecek her türlü bilgi ve belgenin korunması ile casusluk, suikast ve sabotajlara karşı geliştirilen prosedürler sayılabilir. Aktif tedbirler ise şüpheli şahısların fiziki takibi, bu şahısların iletişim vasıtalarının izlenmesi, mukabil olarak hasım istihbarat birimlerine sızma ve önemli yabancı kurumlar içerisinde elemanlanma olarak ifade edilebilir (Gezer ve Aksu, 2023, s.33).

Pek çok filme konu olan casusluk, yöntemleri itibarıyla İKK’nın aktif fonksiyonunun bir parçasıdır. Casuslukla karşı taraftan bilgi ve belge elde etmenin yanında rakip casusların tespit edilmesi ve etkisiz hale getirilmesi ya da yanlış yönlendirmeler yapılması da amaçlanır. Casuslar; genel merkez, tali merkez, gizli yerler, kanallar (gizli geçiş bölgeleri) ve okullardan oluşan bir teşkilat zinciri içerisinde çalışırlar. İstihbarat servisleri tarafından genel olarak casuslar dört kategoride değerlendirilmektedir (bkz, Yılmaz, 2018, 2.245);

- Resmi casuslar (resmi bir vazife ile başka bir ülkede o devletin izni ile bulunan casuslar),
- Milli casuslar (milli duygu ve yurt sevgisi ile kendiliğinden casusluk yapanlar),

- Adi casuslar (para hırsı, kariyer, kin ve garez, macera veya korku gibi nedenler ile casusluğa itilenler),
- Profesyonel casuslar (casusluğu meslek, sanat ve geçim aracı olarak seçenler).

İKK'nın üzerinde en çok yoğunlaştığı konular arasında başta kamu olmak üzere hassas kurumlarda çalışan personelin güvenliğinin sağlanması ve güvenilirliğinin takibidir. Personel güvenliği kapsamında muhtemel suikast ile tesislere yönelik sabotaj ve terör eylemlerinin izini sürer ve gerekli tedbirlerin alınmasını sağlar. Personelin güvenilirliğinin takibi kapsamında ise personelin yabancı istihbarat örgütleri, terör ya da organize suç örgütleri ile doğrudan veya dolaylı olarak casusluk ya da çıkar amaçlı suç işlemek maksadıyla irtibat halinde olmaları veya hassas bilgi ve belgeleri çeşitli motivasyonlarla sızdırmaları ile ilgili çalışmalar yürütür. İKK birimleri, anılan örgütlerin kurumlara sızmalarının veya elemanlanmalarının engellenmesi için bilgilendirme-bilinçlendirme faaliyetlerinden adli ve idari tahkikatlara kadar pek çok tedbir ve işlemin koordinesini ve icrasını yürütür.

Günümüzde gelişen teknolojiyle birlikte büyük oranda sayısal hâle dönüşen ve küresel ölçekte erişimi ve dolaşımı hızlanan verilerden oluşan siber ortam yeni güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Literatürde kullanımı hızla yaygınlaşan “siber terörizm” ve “siber güvenlik” kapsamındaki pek çok mücadele konusu İKK faaliyetlerinin ilgi ve sorumluluk alanına girmektedir. Önceleri devletler arasında casusluk faaliyetleri nedeniyle patlak veren krizlere artık günümüzde siber saldırılardan kaynaklı olarak yaşanan gerginlikler de eklenmiştir.

2.1.4.3. Propaganda ve Psikolojik Harp

İstihbaratın bir diğer fonksiyonu propaganda ve psikolojik harp faaliyetlerini yürütmektir. Ancak bu fonksiyon istihbaratçının açık görevleri arasında ifade edilmez. Faaliyetlerin gizlilik içerisinde yapılması, yöntem ve vasıtaları ne olursa olsun kaynağının belirsiz veya anonim görünme gerekliliği propaganda ve psikolojik harbi istihbaratın bir fonksiyonu haline getirmektedir. Stratejik seviyede planlama ve icra gerektiren propaganda ve psikolojik harp hem iç güvenliğin tesisi hem de dış politika hedeflerine ulaşılması ve devletin sınırlarının ötesinde bir güvenlik çemberi oluşturacak politikaların desteklenmesinde önemli katkılar sağlar (Gezer ve Aksu, 2023, s.33).

Hem propaganda hem de psikolojik harbin üzerinde yoğunlaştığı konu düşünce ve algıları manipüle etmek, şekillendirmek ve yönetmektir. Ancak bunu yaparken kamu diplomasisi gibi uygulamalardan sadece yöntem ve vasıtalar olarak değil, hasım veya rakip ülke veya organizasyonu hedef alışı amacıyla da ayrılmaktadır. Propaganda ve psikolojik harbin amacı, dost ve müttefiklerin çıkarlarına hizmet edecek şekilde hasım ve rakip devlet veya örgütün üyeleri ve destekçileri üzerinde düşünsel ve algısal yönlendirmeler yapmak, umutsuzluk, çaresizlik, başarısızlık gibi duygular ortaya çıkarmaktır (Gezer ve Aksu, 2023, s.33).

Propaganda ile ilgili faaliyetler savaş dışı dönemde daha çok sivil istihbarat örgütleri tarafından yürütülür. Propaganda faaliyetleri için hedef ülkedeki basın-yayın organlarının ve sosyal medyanın kullanılması en yaygın görülen araçlardandır. Haberin sunuş şekliinden gazeteci, yazar, yorumcu ve şimdilerde influencer olarak adlandırılan kişilerin desteklenerek/etki altına alınarak kullanılmasına kadar kamuoyunun algılarını yönlendirmek için sosyal medya manipülasyonları da dahil pek çok yöntem propaganda faaliyetlerine hizmet eder.

Propagandanın karakteristik olarak siyah, gri ve beyaz propaganda diye ifade edilen üç çeşidi mevcuttur. Siyah propaganda bilinmeyen kaynaklar tarafından yalan bilgilerle yapılan propagandadır. Gri propaganda kaynağı tam olarak bilinmese de genel hatlarıyla tahmin edilebilir ve içerisinde doğru bilginin yanı sıra yalanların da bulunduğu propagandadır. Beyaz propaganda ise kaynağı belli ve içeriği doğru bilgilerden oluşur. Üç propaganda yöntemi de uygun zaman ve koşullarda uygulandığı durumda hedef kitle üzerinde etkili olur. Ancak bunların içinden en tehlikelisi gri propagandadır. Çünkü gri propagandanın insanlar ve toplumlar üzerinde oluşturduğu olumsuz etkileri ortadan kaldırmak oldukça zordur (Gezer ve Aksu, 2023, s.33).

Her ne kadar uluslararası düzeyde kabul görmüş genel geçer bir tanımı olmasa da psikolojik harp, hedef kitlenin duygularını, motivasyonlarını, düşünme biçimlerini ve nihayetinde davranışlarını etkilemek için yabancı hükümet, organizasyon, grup veya bireyleri hedef alan planlı eylemler olarak ifade edilebilir. Psikolojik harp ile elde edilmek istenen hasıla hasım, rakip ve tarafsızların dost unsurların başarısını destekleyen duygu, tutum ve davranış sergilemelerini sağlamaktır (bkz, FM 3-05.301, 2003, s.1). Propagandadan farklı olarak psikolojik harp uygulamalarında baskı, tehdit ve ikna yöntemleri birlikte kullanılır. Burada temel amaç hedef kitle üzerinde psikolojik çöküntü oluşturarak mücadele (direnme, savaşma) azim ve iradesini ortadan

kaldırmaktır. Psikolojik harp her ne kadar müşterek (sivil-asker) olarak yürütülse de çoğunlukla savaş dönemlerinde veya silahlı çatışma durumlarında daha yoğun olarak kullanıldığı için uygulamada askeri istihbarat birimlerinin rolü ön plana çıkmaktadır.

2.1.4.4. Örtülü Faaliyetler

Yine propaganda ve psikolojik harp gibi açık görevler arasında yer almayan bir diğer istihbarat fonksiyonu da örtülü faaliyetlerdir.³ Örtülü faaliyetler ya da operasyonlar işin doğasında yer alan gizlilik nedeniyle çoğunlukla istihbarat örgütlerinin marifetiyle yürütülmesi gerektiği için istihbaratın fonksiyonları arasında yer alır. Örtülü faaliyetlerin amacı devletin/örgütün politik, askeri, ekonomik ve/ya ideolojik menfaatleri doğrultusunda ortamı şekillendirmek ve dost unsurlara manevra alanı, fırsatlar ve kapasite sağlamaktır. Bu kapsamda hasım ve destekçileri üzerinde baskı yaratacak, endişelere ve huzursuzluklara neden olacak birtakım faaliyetler yürütülür.

Örtülü faaliyetler genellikle savaş ilan edilmemiş veya devletler arasında doğrudan bir sıcak çatışmanın olmadığı durumlarda diplomasiyi elini güçlendirmek için kullanılır. Örtülü faaliyetler ile temelde hasmın iç ve dış kamuoyunda zor duruma düşmesi, baskı altına alınması, gücünü ve etkisini kaybetmesi ve sonuçta dost unsurların lehine bir anlaşmayı veya gelişmeyi kabul etmesi beklenir. Bunu yaparken de hasmın egemenliğini zayıflatacak ve/ya toprak kaybetmesine neden olacak, hükümet/rejim değişikliğine zorlayacak, ülkeyi krize veya istikrarsızlığa sürükleyecek iç ve dış dinamiklere destek verilir.

Yılmaz (2005, s.69), örtülü operasyonlara örnek olarak adam kaçırmadan sabotaja, sivil halkı silahlandırmadan hedef ülkeye karşı savaşan gerilla unsurlarına destek vermeye veya bizzat kendi operasyonel gücü ile kritik hedefleri imha etmeye, yerel hükümeti değiştirmek için isyancıları desteklemeye kadar pek çok faaliyeti saymaktadır. Burada sayılan faaliyetlere daha başka ilaveler de yapılabilir. Örneğin seçimlere katılımın demokratik yöntemlerin ötesinde zorlama ve baskı ile engellenmesine yönelik faaliyetler ve seçim dönemlerinde yapılan manipülasyonlar ile seçim sonuçlarına müdahalede bulunulması da örtülü faaliyetler arasında yer alabilir. Seçimlerin dışında başta askeri darbeler olmak üzere silah zoruyla

³ Literatürde 'örtülü faaliyetler' ile 'örtülü operasyon' kavramlarının birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. İngilizce 'covert actions' ve 'covert operations' olarak ifade edilen bu kavramların birbirlerinden farklı veya birinin diğerine göre daha geniş kapsamlı olduğuna yönelik bir tespiti rastlanmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Meyer, J. T., 2007; Stephen F. Knott, S. F., 1996).

rejimleri/hükümetleri değiştirmek için yürütülen operasyonlar da oldukça sık rastlanan örtülü faaliyetlerdendir.⁴ Tüm bu faaliyetlerin örtülü faaliyet olarak kabul edilebilmesinin temel şartı bir devletin veya örgütün güdümündeki istihbarat örgütleri gibi gizli örgütlerin görünmeyen eliyle planlanıyor, yönetiliyor ve/ya yönlendiriliyor olmasıdır.

Örtülü faaliyetlerin ortaya çıkardığı sonuçların ülkenin kendi iç dinamikleriyle doğal olarak gelişen durumlar olduğu izleniminin verilmesi önemlidir. Bu noktada belirtmek gerekir ki örtülü faaliyetlerin arkasındaki devletin ve/ya istihbarat teşkilatının açığa çıkması beklenen hasılayı tersine çevirebilir. Başarısız örtülü faaliyetler diplomatik olarak büyük bir prestij kaybına neden olabileceği gibi devletler arasında istenmeyen bir sıcak çatışmaya kadar uzanacak gerilimleri/krizleri de tetikleyebilir. ABD'nin Küba'daki komünist rejimi devirmek için Kübalı muhaliflere düzenlediği “Domuz Burnu Körfezi Çıkarması” yakın tarihimizdeki başarısız örtülü faaliyetlerin en popüler örneklerindendir.

Örtülü faaliyetin deşifre veya başarısız olması durumunda ortaya çıkacak tepkiyi minimize etmek için planlama ve icra safhalarında İngilizce ifadesiyle “plausible deniability” yani “makul inkâr edilebilirlik” olarak adlandırılan prensibe sadık kalınır. Buna göre operasyonlar ve faaliyetler devletin ve istihbarat teşkilatının elini gizleyecek veya devlet müdahalesini reddetmeyi mümkün kılacak şekilde yürütülür (bkz, NSARCHIVE, 2019). Faaliyetlerin adının önünde yer alan “örtülü” ifadesi bu noktada anlamını bulmaktadır.

Örtülü faaliyetler planlanırken ve icra edilirken istihbarat fonksiyonlarının tümünden destek alınır. Ancak örtülü faaliyetler daha çok propaganda ve psikolojik harp ile iç içe geçmiş eylemlerden oluşur. Başka bir ifadeyle her örtülü faaliyetin içerisinde propaganda ve psikolojik harp unsurlarına rastlamak kaçınılmazdır (Gezer ve Aksu, 2023, s.34). Ancak her propaganda ve psikolojik harp faaliyeti örtülü faaliyetlerin bir parçasıdır demek doğru olmaz. Bu yüzden tezde propaganda ve psikolojik harp, örtülü faaliyetlerden ayrı bir başlıkta ele alınmıştır.

⁴ Soğuk Savaş döneminde dünyanın çeşitli ülkelerinde sadece ABD ve Sovyetler Birliği tarafından desteklenmiş 53 askeri darbe ve müdahalede bulunulmuş 117 seçimden bahsedilmektedir. Elbette ki bu rakamlar fikir vermesi açısından anlamlı ama gerçekleri yansıtmaması bakımından şüpheli bulunabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Çelik ve Unsal, 2018, ss.95-96).

Her ne kadar örtülü faaliyetler oldukça hassas bir konu olsa da her örtülü faaliyet için üstün yeteneklere ve yüksek maliyetlere ihtiyaç duyulmayabilir. Örtülü faaliyetlere girişilmesine karar vermek her zaman istihbaratın ve istihbarat örgütünün kalitesine değil, genellikle çeşitli alanlardaki güvenlik endişelerine uygulanacak tekniklere ve kararlılığa bağlıdır (Shackley, 1981, ss.6-7). Bu bakımından gelişmişlik seviyesine bakılmadan her devletin birbirine karşı örtülü faaliyetler yürütmesi mümkündür. Ancak bu faaliyetler ülkelerin stratejik kültürüne göre farklılıklar gösterebilir.

ABD’de örtülü faaliyetler sadece yurt dışında gerçekleştirilirken, İngiltere’nin Büyük Britanya’nın bir parçası olan Kuzey İrlanda’da birtakım örtülü faaliyetler yürüttüğü ileri sürülebilir (Bezci, 2023, 32). Şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin düşük olduğu ülkelerde ise hükümetlerin veya rejimlerin kendi vatandaşlarına yönelik de örtülü faaliyetler yürüttükleri görülür. Daha çok ülkedeki muhalefeti veya azınlıkları baskılamak, seçimleri veya kamuoyunu manipüle etmek, antidemokratik (özgürlükleri kısıtlayıcı) yasal düzenlemelere zemin hazırlamak, iç/dış politikada manevra alanı oluşturmak gibi nedenlerin en az bir tanesi bu tür bir örtülü faaliyetin gerekçesi olabilir. Aynı diğer ülkelere yönelik yapılan örtülü faaliyetlerde olduğu gibi yönetici elitler yaşanan olaylara etkilerinin olduğunu inkâr ederler ve hatta birtakım dış güç odakları ve onların ülke içerisindeki uzantılarını faaliyetlerin asıl sorumluları olarak ilan edebilirler. Yönetimlerin bu konudaki inandırıcılığı, iktidarlarını dayandırdıkları gücün sağlamlığı ile ülkedeki demokratik kurumların zayıflığı nispetindedir.

2.1.3. İstihbarat Çarkı (İstihbarat Süreci)

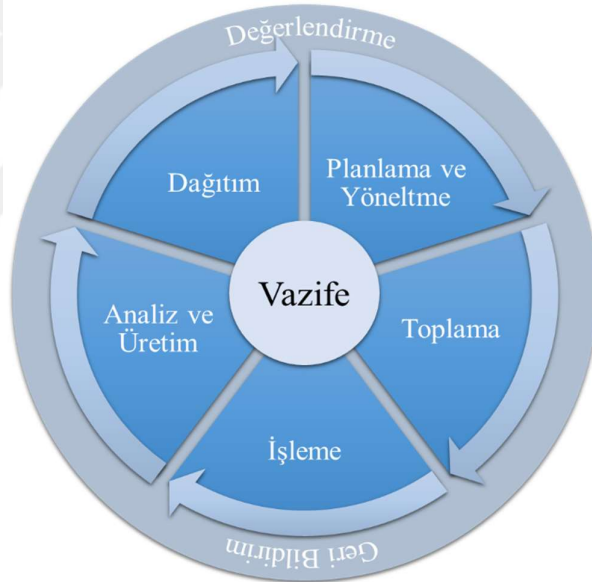
Buraya kadar olan açıklamalardan istihbaratın temelde devamlı olarak işleyen bir süreç olduğu sezilebilmektedir. Bu süreç tehdidin ne/kim olduğunu ifade eden politik direktifle başlar. İstihbarat birimleri bu direktifin ardından durumdan vazife çıkararak istihbarat ihtiyaçlarının neler olduğunu belirler. Belirlenen ihtiyaçların toplanması için eldeki imkân ve kabiliyetler çerçevesinde toplanması için planlamalar yapılır ve ilgili toplama vasıtaları yönlendirilir. Bu noktada istihbarat çarkı dönmeye yani istihbarat üretim süreci başlamış olur. Çarkın tüm safhaları tamamlandıktan sonra otomatik olarak belirlenen periyotlara göre görevlendirmeler tekrarlanır ve böylece eldeki istihbaratın hem geliştirilmesi hem de güncellenmesi sağlanır.

Şekil-3’te görüldüğü gibi istihbarat çarkının beş ana safhası vardır. Bunlar; planlama ve yöneltme, toplama, işleme, analiz ve üretim ve son olarak da dağıtımdır. Bunun

yanında sürecin her safhasında yürütülen faaliyetlerin koordine edilmesi ve iyileştirilmesi amacıyla geri bildirim ve değerlendirme mekanizmaları kurulur.

Her ne kadar planlama ve yöneltme istihbarat çarkının ilk safhası olsa da sürekli bir faaliyet olan istihbarat üretiminin her zaman ve koşulda bu safhadan başladığını söylemek doğru olmaz. Zira istihbarat çarkının herhangi bir safhasında ortaya çıkacak bir tespit, ihtiyaç veya eksiklik istihbarat üretiminin başlangıç noktası olabilir. İstihbarat çarkının her safhası arasında net sınırlar çizmek ve aynı ağırlıkta işlevi olduğundan bahsetmek de doğru değildir. Üretilen istihbaratın niteliği, eldeki zaman ve imkân-kabiliyetler göre bu safhaların ağırlığını değiştirebilir.

Şekil 3. İstihbarat Çarkı

Kaynak: (JP 2-0, 2013: I-6)

2.1.3.1. Planlama ve Yöneltme

Planlama ve yöneltme safhasında yapılan başlıca faaliyetler arasında; istihbarat ihtiyaçlarını belirlemek ve önceliklendirmek, istihbarat birimlerini istihbarat toplama imkân ve kabiliyetlerine göre görevlendirmek, istihbarat rapor ve dokümanlarının güncellenmesini sağlamak, istihbarat kabiliyetlerinin geliştirilmesi ile ilgili ihtiyaçları üst birimlere teklif etmek, operasyon ve ihtimalat planlarının hazırlanması/güncellenmesi için yapılan çalışmalara katkı sunmak, devam eden operasyonların istihbarat ihtiyaçlarını karşılamak ile planlayıcı ve karar vericileri kriz ve çatışma bölgelerindeki gelişmeler konusunda bilgilendirmek yer alır.

İstihbarat faaliyetlerine kaynaklık eden ve yön veren husus üst birimlerce verilen sözlü ve/ya yazılı direktiflerdir. Bu direktiflerde tehdidin önceliği, istihbarat birimlerinin tehditle ilgili istihbarat üretme sorumlulukları, istihbarat ürün türleri ve ürünlerin üretilme periyotları ve standartları ortaya konur. Direktiflerin alınmasının veya güncellenmesinin ardından planlama faaliyetleri yeniden gözden geçirilir ve buna göre alt görevler belirlenerek ilgili birimlere yönlendirilir. İstihbarat birimleri de bu direktiflerden kendilerine vazife belirler ve faaliyetlerini bu vazife doğrultusunda icra ederler.

Sistemin çarkları döndükçe ortaya istihbarat ve bilgi ihtiyaçları ortaya çıkar. Bunlar istihbarat ve bilgi boşluklarının doldurulması, mevcut istihbaratın güncellenmesi veya teyit edilmesi ihtiyacı olabilir. Bunun dışında bir yerin gözetlenmesi gibi süreklilik arz eden faaliyetler de bu kapsamda değerlendirilir. Bu ihtiyaçların önceliklendirilmesi, kategorize edilmesi, birleştirilmesi veya mevcut istihbarat ile karşılanacağına karar verilmesi işlemine istihbarat ihtiyaçlarının yönetimi denir. İstihbarat biriminin büyüklüğüne ve seviyesine (stratejik, operasyonel, taktik) göre istihbarat yönetimini yapacak üniteler/kısımlar tesis edilir. Söz konusu üniteler/kısımlar toplanması gereken istihbaratın hangi toplama vasıtası ile yapılabileceği değerlendirmeleriyle birlikte listeler ve onay makamına sunar. Onay makamının uygun görmesi ya da yaptığı değişiklikleri dikkate alarak istihbaratın toplanması için belirlenmiş olan icracı birimlere yönlendirir.

2.1.3.2. Toplama

İstihbarat toplama faaliyetlerinin tümüne toplama yönetimi denir. Toplama yönetimin temel fonksiyonu toplama planını hazırlamak ve uygulamasını takip ve koordine etmektir. Aynı istihbarat ihtiyaçlarının yönetiminde olduğu gibi istihbarat biriminin büyüklüğüne ve seviyesine göre toplama yönetimini yapacak üniteler/kısımlar tesis edilir. İstihbarat ihtiyaçlarının yönetimi ile toplama yönetimi birimleri arasında sıkı bir işbirliği vardır. Bazı kurumlarda her iki fonksiyonun bir arada yürütüldüğü de görülür.

Toplama planında istihbarat toplama vasıtaları belirlenirken; yönetsel hususlar, lojistik hususlar, görevin niteliği, toplama vasıtasının iş yükü, vasıtanın görevi başaramaya uygunluğu, ekonomikliği, güvenliği (bekası, deşifre olmaması, vs.) ve yeterliliği gibi hususlar dikkate alınır. Bazı durumlarda aynı iş için birden fazla toplama vasıtasının görevlendirilmesi gerekebilir. Bu durumda toplama planında

koordinasyon (zamanlama, iletişim, destekleme, vs.) hususları ayrıntılı olarak belirtilir. Eğer sürekli yapılması gereken bir faaliyet değil ise görevin başarılı olması hâlinde toplama işlemi sonlandırılır. Ancak görev başarısız olduğu ve istihbarat isteği devam ettiği takdirde uygun zaman ve koşulda planlama tekrar edilir. Yeniden planlamalarda toplama vasıtasında değişiklik yapılması mümkündür.

Her istihbarat toplama faaliyetinin bahsedilen toplama planı içerisinde yer almasına gerek yoktur. Bahsedilen toplama planı daha çok özel yeteneklere sahip toplama platformlarının (İHA, uydu, hava fotoğrafı çekebilen uçaklar, vs.) görevlendirilmesini kapsar. Örneğin açık kaynaklardan elde edilen istihbarat faaliyetlerinde genellikle konunun uzmanı kendi inisiyatifi ve planlamasına göre (internet, sosyal medya, televizyon, vs.) araştırmasını yapar ve anlamlı gördüğü bilgileri işleyerek istihbarat ürününü hazırlar. Yani açık kaynaklardan çalışan bir analizci için önemli olan hangi konuda istihbarat üretimine ihtiyacı olduğunu bilmesidir. İşinin doğası gereği analizci, kendi sorumluluk sahasındaki gelişmeleri raporlamak ve periyodik istihbarat ürünleri veya özel sunum yöntemleri ile kullanıcılara ulaştırmak için inisiyatif alır.

2.1.3.3. İşleme

İstihbarat ihtiyaçlarını karşılamak üzere görevlendirilen toplama vasıtalarının birçoğu günün sonunda ham veriler elde ederler. Bu veriler bazen tek başlarına anlam ifade etmeyen sinyaller olabileceği gibi bazen de üzerinde koordinat ve yükseklik bilgileri işlenmemiş görüntüler olabilmektedir. Tüm bu verilerin anlamlı bilgiler hâline dönüştürülebilmesi için işleme tâbi tutulmaları gerekir. Özet olarak ifade edilecek olursa toplama vasıtaları tarafından elde edilen verilerin bilgiye dönüştürülmesine işleme denir.

İşleme safhasında verilerin işlenmesi veri türlerine göre değişiklik gösterir. Örneğin görüntü verisinin işlenmesi ile muhabere veya sinyal verisinin işlenmesi kendine özgü teknik malzeme, yöntem ve uzmanlık gerektirir. Hatta her ikisi de görüntü verisi olmasına rağmen bir fotoğraf verisi ile akan bir görüntü verisini işlemek dahi birbirlerinden oldukça farklı nitelikler taşır ve bunun sonucu olarak da farklı uzmanlık alanı olarak kategorize edilir.

İşleme çalışması genellikle çok teknik bir süreçtir. Bu süreçte teknik uzmanların yanı sıra bilgisayar programlarından da faydalanılır. Özellikle birçok verinin içerisinden sonuçlar üretebilecek yapay zekâ uygulamaları bu süreçte kendilerine her geçen gün

daha fazla başvurulacak kolaylıklardır. Veriler işlenirken bir sonraki aşamada analizcinin ihtiyaçları ve nihai ürün formatları dikkate alınmalıdır. Örneğin nihai istihbarat ürünü dijital bir harita üzerinde yer alan bir hedefin kıymetlendirilmesi olamazsa, elde edilen görüntünün harita üzerine doğru bir şekilde örtüşmesini sağlayacak coğrafi veri referanslarını içeriyor olması gerekir. Tüm bu işleme faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde yürütebilmek için işlem standartlarını ortaya konan dokümanlardan yararlanılır. İşlemin belirlenen standartlara göre yapıldığının teyit edilmesi için de kontrol mekanizmaları geliştirilir.

Çoğunlukla işleme sonucu ortaya çıkan ürünler ara mamul olarak nitelense de bazı acil durumlar ve kritik tespitlerde doğrudan kullanıcılara ulaştırılabilir. Bu tür uygulamalar daha çok gelişen kriz dönemlerinde veya devam etmekte olan çatışma/savaş koşullarında yaşanır. Ancak bu durumda bile işlenmiş verilerin kıymetlendirilmek üzere analizciye gönderilmesi gereklidir.

2.1.3.4. Analiz ve Üretim

Analiz ve üretim safhası teknik uzmanlığın daha ötesinde tecrübeye dayalı bir çalışmadır. İşlenmiş verinin yani bilginin kıymetlendirilmesi ve nihayetinde istihbarata dönüştürülmesi iyi eğitilmiş ve deneyimli uzmanların yapabileceği bir işidir. Her ne kadar son dönemde analiz yapmaya yönelik yazılımların geliştirildiğini de görsek bu yazılımlar henüz işin emek yoğun kısmını azaltarak analizciye zaman kazandırmaktan öte bir fayda sağlamaya yaklaşmamışlardır.

Analizci genel anlamda tehdidin varlığı, yapısı, fonksiyonları, faaliyetleri ve gelişimi ile ilgili değerlendirmeler ortaya koymaya çalışır. Bu noktada mevcut ve yeni elde edilen veri ve bilgiler arasındaki ilişkileri, benzerlik ve farklılıkları, teyit ve çelişkileri ortaya koyarak sisteme entegrasyonunu sağlar. Bunu yaparken de uzmanlık becerisiyle yaptığı yorumlar ile bilginin doğruluğu, kaynağın güvenilirliği ve tespitlerin doğal veya yapay tarafları üzerinde kanaatlerini belirtir.

Genellikle analizci çalışmasını yaparken tek kaynakla yetinmez. Örneğin hedef istihbaratı üzerine çalışma yapan bir analizci kaçınılmaz olarak hedefin fotoğraf görüntüsü üzerinde çalışırken ayrıca hedef bölgesinde elde edilen sinyal verilerine ve hedefin video görüntüsüne de sahip olmayı ister. Bu verilere sahip olmak analizciye hedefin fiziki kıymetlendirilmesine ilave olarak fonksiyonel kıymetlendirilmesini de yapma imkânı sunar. Bu da istihbarat ürününün kıymetini ve yapılan analizin

doğruluğunu artıran bir durumdur. Hatta bunlara ilave olarak analizci hedefin açık kaynaklardaki bilgilerini de araştırma ihtiyacı duyabilir ve varsa hedefle ilgili insan istihbaratı ile elde edilen haber ve duyumları da değerlendirmeye alır. Böylece analiz çalışması çok disiplinli olarak yürütülen istihbarat toplama gayretlerinin ortak bir buluşma noktası hâline dönüşür.

Görüldüğü üzere analiz çalışması çok disiplinli ve çok kapsamlı bir çalışmadır. Bu açıdan karmaşık iş akışlarına sahip olabilir. Bu karmaşıklığın neden olabileceği hatalardan ve eksik işlemlerden sakınabilmek için iş akışlarının yer aldığı dokümanlar ve kontrol listelerinin oluşturulması önemlidir. Ayrıca iş akışının belirli aşamalarında kıdemli analizcilerin onaylarına sunulacağı iş akış diyagramları geliştirilir. Böylece ürünün eksiklikleri giderilebileceği gibi aynı zamanda diğer ürünler arasında koordine edilmesi gereken hususlara da müdahale edilebilme imkânı sağlanmış olur.

İstihbarat ürünleri nihai hâle getirilmeden önce onay aşamalarından geçirilir. Bundan kasıt analizcinin yapabileceği muhakeme hataları ve değerlendirme eksikliklerinin önüne geçmek, kullanıcı isteklerinin karşılanır olduğunu garanti altına almak, birimler arası koordinasyonun yeterli seviyede yapılmasını sağlamak, değişik tecrübe ve uzmanlıklara sahip kişilerin katkı sunmaları için fırsat vermektir. Onay aşamasının birden fazla seviyede tesis edilmesi ve analizciler arasında yatay koordinasyon alışkanlıklarının geliştirilmesi önemlidir.

Klasik dönemde ve hatta Soğuk Savaş esnasında istihbarat ürünleri çoğunlukla basılı olarak üretilen materyaller olarak bilinirdi. Çağımızda bilgisayarın kullanımının yaygınlaşması ile birlikte istihbarat ürünlerinin elektronik ortamda hazırlanması ve kullanıcılara ulaştırılması kaçınılmaz bir hâl almıştır. Bu nedenle istihbarat ürün formatları genellikle ortak ve yaygın olarak kullanılan kurum içi ve kurumlar arası yazılımlara entegre olacak şekilde hazırlanmaktadır.

Teknoloji geliştikçe ürün formatları da değişim göstermektedir. Örneğin son dönemde istihbarat ürünlerinde görüntü analizleri için kullanılan fotoğrafların yanı sıra videoların da yer alması giderek yaygınlaşmaktadır. Ayrıca “herkes harita üzerinde görmek ister” anlayışı gereği istihbarat ürünleri için son dönemde geliştirilen yazılımlarda coğrafi ve ortofoto harita altlıklarının kullanılması üzerinde de durulmaktadır. Geliştirilen yazılımların hem istihbarat üreten birimler hem de

kullanıcılar tarafından belirli yetkilendirmelere göre ortak kullanılabilmesi de önemlidir.

2.1.3.5. Dağıtım

İstihbarat ürünlerinin dağıtımı “itme (push)” ve “çekme (pull)” diye adlandırılan iki prensiple yapılmaktadır. İtme prensibi tarihi süreç içerisinde her daim kullanılagelen bir anlayış olan üretilen istihbaratın ilgili kullanıcıya ulaştırılmasını ifade eder. Zamanla kurumsal yapılar ve aralarındaki hiyerarşinin sofistike hâle gelmesiyle dağıtım metodolojilerinin de geliştiği görülmüştür. Ancak itme prensibindeki temel anlayış olan ürünü üreticiden kullanıcıya ulaştırma yaklaşımı aynı kalmıştır.

İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte büyük hacimlere sahip verilerin depolanma imkanları ile bu depolara erişim yeteneklerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler istihbarat ürünlerinin çekme prensibi ile erişilebilmesini de mümkün hâle getirmiştir. Çekme prensibinde hazırlanan istihbarat ürünleri bir havuzda toplanmakta ve kataloglanmaktadır. Kullanıcılar bu havuza yetkileri çerçevesinde erişerek tarama yapabilmekte ve ihtiyacı olan ürünü kullanabilmektedir. Bu uygulama bir nevi elektronik kütüphane gibi çalışmaktadır. Burada istihbarat ürünlerinin niteliğine, kıymetten düşme zamanına, kullanıcının yetki statüsüne göre görünebilir, okunabilir veya kullanılabilir olması konusunda doğru bir tasnifleme yapılması önemlidir.

Günümüzde çekme prensibine göre ürünlerin kullanıcıların hizmetine sunulmasına yönelik gayretler artmıştır. Ancak yine de itme prensibi ile yapılan dağıtım sonlanmış değildir. İstihbarat ürünlerinin gizlilik derecesi yükseldikçe daha sınırlı sayıda hatta kişiye özel olarak dağıtımlarının gerçekleştirilmesi bilgi güvenliği açısından zorunluluktur.

2.1.4. İstihbarat Disiplinleri

İstihbarat üretimi için kullanılan veri, bilgi, duyum ve haberlerin ne şekilde toplandığı, analiz edildiği, kıymetlendirildiği, bunları yaparken kullanılan teknik ve insani katkıların niteliği farklı istihbarat disiplinlerinin ortaya çıkarmıştır. Başka bir ifade ile her bir istihbarat disiplini farklı nitelikteki verileri toplayabilme yeteneğine ve işleme metoduna sahiptir. Genellikle bir istihbarat disiplinin topladığı ham veri diğer disiplinler için bir anlam ifade etmez.

İnsanlık tarihi boyunca kullanılan en yaygın istihbarat disiplini “insan istihbaratı” yani casusluk ve buna karşı tedbirleri içeren karşı casusluk olmuştur. 18.yy’da basılı yayın organlarının yaygınlaşması ile birlikte “açık kaynak istihbaratı” disiplini gelişmeye başlamıştır. Diğer disiplinler (“sinyal istihbaratı”, “ölçme ve iz istihbaratı”, “teknik istihbarat”, “konumsal istihbarat”) teknolojinin gelişmesine paralel olarak özellikle 20. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

Tüm bu disiplinlerin birbirlerine göre daha önemli veya önemsiz olduğundan bahsetmek doğru değildir. Her disiplinin kendine göre avantajlı ve dezavantajlı yönleri vardır. Görevin ve ihtiyaç duyulan istihbaratın niteliğine göre bu disiplinlerden biri veya birkaçına başvurulabilir. Çoğu zaman farklı disiplinleri aynı anda kullanmak istihbaratın güvenilirliğini ve kıymetini artıran bir husustur.

2.1.4.1. İnsan İstihbaratı (İNİS)

İNİS, insanlar tarafından toplanan veya insanlardan elde edilen istihbarattır. Daha önce bahsettiğimiz gibi insanlık tarihinin ilk dönemlerden beri kullanılan ve meslek niteliği (casusluk) olan bir istihbarat toplama faaliyetidir. Hasımın imkân ve kabiliyetleri ile niyetinin ortaya konabilmesi için bir anlamda sensör olarak kullanılan ilk varlıklar insanlar olmuştur. Henüz iletişim teknolojisinin ortaya çıkmadığı dönemlerde insanlar mesajları kulaktan kulağa veya yazılı mektuplar şeklinde iletebilmekteydiler. Gerek hasım topraklarında casusluk yapmak gerek ele geçirilen hasım unsurları sorgulamak gerekse yönetime yakın yerlerde bulunan kişiler arasından elemanlanmak suretiyle hasım ile ilgili haber ve duyumlar elde edilmeye çalışılmıştır.⁵

Günümüzde İNİS, hasımın faaliyetlerini takip etmek için kullanılan tek istihbarat disiplini olmasa da eski önemini kaybetmiş değildir. Özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından başlatılan “terörle savaşa” İNİS’in sunduğu istihbarat çok gelişmiş teknolojik altyapıya sahip organizasyonlar için bile eşsiz olmuştur. Sivil halkın arasında sivil kıyafetlerle, silahını gizli olarak taşıyan bir teröristin tespit edilip etkisiz hâle getirilmesi çoğu zaman en gelişmiş sensörlere bile yapılacak bir iş olmayabilir. Bazı durumlarda İNİS ile edilen duyumlar diğer istihbarat sensörlerini belirli noktalara yönlendirerek istihbaratı olgunlaştırmak için de kullanılabilir.

⁵ İnsan istihbaratı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz, (Darıcalı, 2023, ss.156-172)

2.1.4.2. Açık Kaynak İstihbaratı (AKİS)

AKİS, toplumun herhangi bir üyesinin yasalara uygun olarak talep ederek, satın alarak veya izleyerek elde edebileceği açık kaynak bilgilerinden elde edilen istihbarattır. Bu istihbarat türü basılı yayın organlarının gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. İlk uygulamaları resmi casuslar olarak devletlerin birbirleri arasında atadıkları diplomatik misyon mensupları tarafından görev yaptıkları ülkelerdeki gazete ve dergilerden derledikleri haberlerin analiz edilmesi olarak görülmüştür. Günümüzde internetin yaygınlaşmasıyla beraber birçok kaynağa dünyanın herhangi bir yerinden ulaşılabilmektedir.

Açık kaynak denilince artık sadece basın yayın organları kastedilmemektedir. İletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte AKİS'in ilgi alanı da genişlemiş veri depolama bulutları, kullanıcı tercihlerinin tutulduğu kayıtlar ve sosyal medya kullanımları da bu kapsamda takip edilmeye başlanmıştır. Kaynaklar geliştikçe AKİS analizcileri de kendi aralarında uzmanlık ayrımlarına yönelmeye başlamışlardır.

Özellikle ülkeler kendileri için riskler ortaya çıkarabilecek kriz ve çatışmaları takip ederken AKİS'ten yüksek oranda faydalanmaktadırlar. Örneğin ABD'nin istihbaratının %95'ini açık kaynaklardan sağladığı ifade edilmektedir ve internet bu noktada oldukça önemli bir yer tutmaktadır (bkz, Mercado, 2007). Sadece açık kaynaklar takip edilerek bile yaşanan bir kriz veya çatışmayla ilgili stratejik analizler yapmak mümkündür. Bu analizlerin doğruluğu ve güvenilirliği açısından yerel yayınların takip edilmesi ve dolayısıyla yerel dilin analizciler tarafından biliniyor olması önemli katkılar sağlar.

2.1.4.3. Sinyal İstihbaratı (SİNİS)

SİNİS, yabancı muhabere sistemleri ile muhabere dışı yayınların işlenmesi ile üretilen istihbarattır. SİNİS ile elde edilen istihbarat bilgileri daha çok diğer kaynaklardan elde edilenleri tamamlamaya veya istihbarat toplama sensörlerini yönlendirmeye yarar. Örneğin SİNİS ile tespit edilen bir hasım hareketliliğinin olduğu bölgeye gözetleme ve keşif unsurları sevk edilerek tespitler yapılabilir. Bunun tam tersi olarak görüntüsü elde edilen bir hasım unsurunun SİNİS ile takip edilerek faaliyetleri teyit edilebilir.

SİNİS iki alt disipline ayrılmaktadır; Muhabere İstihbaratı (MUİS) ve Elektronik İstihbarat (ELİS).

2.1.4.3.1. Muhabere İstihbaratı (MUİS)

MUİS, radyo, kablo ve diğer elektromanyetik araçlardan geçen yabancı muhabere yayınlarının yakalaması ve işlenmesi ile elde edilen istihbarattır. Daha çok hasmın yaptığı muhabere yayınlarının dinlenmesiyle ilgilenir de yayınlarda kodlu olarak yer alan görüntü, fotoğraf ve diyagramları da elde edebilir.

2.1.4.3.2. Elektronik İstihbarat (ELİS)

ELİS, muhabere yayınları dışında kalan elektronik sinyallerin yakalaması ve işlenmesi ile elde edilen istihbarattır. Hasmın konumu, manevrası, görevi, taktikleri, intikalleri ile yayın yapan hasım araçlarının sinyal karakteristiklerini, modlarını, fonksiyonlarını, kabiliyetlerini, sınırlılıklarını, hassas taraflarını ve teknolojik seviyelerini elde etmekle ilgilenir.

2.1.4.4. Ölçme ve İz İstihbaratı (ÖİİS)

ÖİİS, hasmın ve faaliyetlerinin fiziksel özelliklerini karakterize etmek, konumlarını belirlemek ve tanıyabilmek için nitelik ve nicelik analizi yapılarak elde edilen istihbarattır. ÖİİS'in ilgi alanına giren veriler; elektro-optik veriler, radar verileri ve radar frekans verileridir. Ölçüm istihbaratı kapsamında toplanan verilerle normal koşullarda sınırlı sayıda olan parametrik verilerdeki ani yükseliş emareleri kontrol edilir. Örneğin kimyasal silah kullanımı hazırlıkları bu sayede tespit edilebilir. İz verileri toplanırken ise sistemin ayırt edici özellikleri üzerine yoğunlaşılır. Her sistem kendine has izler taşır ve bu izlerin analizi ile yayın yapan sistemin kimliği tespit edilebilir. Örneğin henüz kalkış yapma hazırlıklarındaki hasım savaş uçağının telsiz butonu sesinden uçağın tipi ile ilgili tespit yapılabilir.

2.1.4.5. Teknik İstihbarat (TEKİS)

TEKİS, hasmın sahip olduğu bir sisteme ait malzemeden veya sistemin teknik özelliklerinin yer aldığı dokümandan elde edilen bilgilerden oluşan istihbarattır. TEKİS bilgilerinden sistemin çalışma performansı, kuvvetli ve zayıf tarafları, fiziksel özellikleri, sistemler arası entegrasyonu ile ilgili bilgiler ile detaylı değerlendirmelerin yer aldığı genellikle katalog haline getirilmiş dokümanlar oluşturulur.

Kullanıcılar TEKİS dokümanlarını hasmın sistemleri ile ilgili teknik bilgileri öğrenmek için kullanırlar. Bu bilgilere genellikle hasmın sistemini etki altına almak, sistemden kaynaklı tehditlerden korunmak veya karşı tedbir geliştirmek için

başvururlar. TEKİS bilgilerinin güncellenmesi sürekli bir faaliyet olarak görülür ve yeni değişikliklerin sistematik şekilde işlenmesi ve kullanıcılara ulaştırılması önemlidir.

2.1.4.6. Görüntü İstihbaratı (GÖRİS)

Görüntü istihbaratı, istihbarat kaynakları arasında güvenilirliği ve geçerliliği en yüksek olanıdır. Yaygın olarak uydulardan, uçaklardan, insansız hava araçlarından (İHA) veya diğer keşif platformlarından elde edilen fotoğraf ve video gibi görüntülerin toplanması ve kıymetlendirilmesi süreçlerini içerir. Elde edilen görüntüler hedeflerin, nesnelerin, faaliyetlerin ve fiziksel ortamdaki değişikliklerin tespitine, izlenmesine ve durumsal farkındalık yaratılmasına yardımcı olur. Görüntü istihbaratı, askeri ve istihbarat faaliyetlerin yanı sıra konumsal ürünler, jeolojik analizler, şehir planlaması ve doğal afetlere müdahale gibi çeşitli alanlarda çok önemli katkılar sunar. Son yıllarda uydu ve İHA teknolojilerindeki gelişmeler ve yüksek çözünürlüklü kameralar görüntü istihbaratının yeteneklerini önemli ölçüde artırmıştır.

Günümüzde yaygın olarak kullanılan görüntü türleri Elektro-Optik (EO/Electro Optical), Kızılötesi (IR/Infrared) ve Yapay Açıklıklı Radar (SAR/Synthetic Aperture Radar) görüntüleridir. En detaylı ve yüksek çözünürlüklü dijital görüntüler Elektro-Optik sensörler ile elde edilir. Görüntüyü kıymetlendirmek ve dağıtımını yapmak bakımından diğer görüntülere göre önemli avantajları vardır. Ancak gece ve kapalı havalarda görüntü elde etme yeteneği yoktur. Kızılötesi görüntüler cisimlerin yaydıkları ısı farklılığından ortaya çıkan görüntülerdir ve düşük görüşün olduğu gece koşullarında, havanın kapalı veya yağışlı olduğu durumlarda da kullanılabilir. SAR sensörleri ise son yıllarda hızlı bir gelişim göstermekte olup sensörden yayınlanan mikrodalga sinyallerin cisimlerin yüzeyinden yansımalarıyla görüntüyü elde ederler. Her hava koşulunda kullanılabilirler ancak özellikle gece ve kapalı hava koşulları için daha fazla tercih edilirler.

2.1.4.7. Konumsal İstihbarat (KONİS)

KONİS, dünya üzerindeki oluşumların, yapıların, tesislerin veya cisimlerin fiziksel özelliklerini ve coğrafi referanslı faaliyetlerini tanımlamak, değerlendirmek ve görsel olarak betimlemek için görüntü ve konumsal bilgilerin işlenmesi ve analiz edilmesidir. Keşif ve gözetleme uyduları ve hava araçları (uçak, İHA, balon vs.) üzerindeki sensörler ile elde edilen fotoğraf veya hareketli video görüntüler KONİS'in kaynak

materyalleridir. Önceleri görüntüler basılı materyaller olarak üretilmiş olsa da bugün kullanılan görüntülerin çoğu dijital ortamda yer almakta ve bilgisayar ekranlarından izlenmektedir.

Elde edilen görüntüler sistemin özelliklerine göre üzerlerinde coğrafi koordinatları ve diğer konumsal verileri ihtiva ederler ya da ayrı klasörlerde bu verileri tutarlar. Ayrı klasörlerde tutulan veriler ilk işleme aşamasında görüntüler üzerine işlenir. Görüntülerin işlenmesi kademe kademe yapılarak işlenme seviyelerine göre kategorize edilir. Her seviye görüntüye belirli bir kıymet ve özellik katar. Farklı sistemler veya üretim ihtiyaçları farklı seviyelerde görüntü ürünlerine ihtiyaç duyabilir. Örneğin görüntünün harita üzerine örtüştürülebilmesi için birinci seviyeye kadar işleme yapılması gerekirken, hassas bir mühimmatın ihtiyaç duyduğu “visual ID” diye ifade edilen “görsel kimlik” içeren görüntüler için dördüncü seviyeye kadar işlem yapılması gerekebilir.

2.1.5. İstihbaratın Seviyeleri

İstihbarat faaliyetlerinde teknik, yöntem, fonksiyon ve amaç olarak birbirlerinden farklılaştığı bir boyut da istihbaratın seviyesidir. Literatürde istihbarat genellikle stratejik, operasyonel ve taktik olmak üzere üç seviye olarak tasnif edilir.

2.1.5.1. Stratejik İstihbarat

Stratejik istihbarat, politikacıların, sivil ve asker karar vericilerin, strateji geliştirmekten ve stratejik planlama yapmaktan sorumlu olanların ve de uygulayıcıların ihtiyacı olan en üst seviyeli istihbarattır. Kriz, çatışma ve savaş öngörülleri ve muhtemel sonuçları ile ilgili planlama ve icra faaliyetlerinde yoğunlukla kullanılır. Hasmin niyetini, imkân ve kabiliyetlerini, dost ve müttefik unsuların güvenliğine ve menfaatlerine yönelik faaliyetlerini izlemek stratejik istihbaratın en temel görevidir.

ABD’nin müşterek askeri doktrininde stratejik istihbaratın beş fonksiyonundan bahseder (JP 2-0, 2013, ss.1-24):

- Ulusal strateji ve politika geliştirmeye yardımcı olunması,
- Uluslararası veya küresel durumun izlenmesi,
- Askeri planların geliştirilmesine katkı sağlanması,

- Başlıca silah sistemleri ve kuvvet yapısı gereksinimlerinin belirlenmesine yardımcı olunması,
- Stratejik operasyonların yürütülmesinin desteklenmesi.

Günümüzde savaşın maliyeti, yıpratıcılığı, meşruiyet tartışmaları ve savaş karşıtı kamuoyu baskıları giderek artarken devletlerin topyekûn bir savaştan kaçınma ve anlaşmazlıkları kriz safhasında ve hatta öncesinde çözme eğilimi de benzer şekilde artış göstermektedir. Böylece krizleri öngörmek ve buna göre önceden tedbir geliştirerek hazırlıklı olmak daha da önemli hale gelmiştir. İşte bu noktada stratejik istihbarat ilgi ve etki alanına giren konularda “ufuk taraması” yaparak anlaşmazlık veya çatışma yaşanabilecek hususları analiz ederek ilgili kurum ve kişileri ikaz etme görevini yürütür. Bu ikaz sadece sorunu bildirmek şeklinde değil aynı zamanda sorunun muhtemel gelişimi ile ilgili senaryoları, dost ve müttefik unsurlara yönelik etkileri de ortaya koymayı içerir. Neticede krizlere avantajlı girmek ve istenmeyen çatışmalardan kaçınmak için yüksek nitelikli stratejik istihbarat üretimi ve etkinlikle kullanımı hayati önemi haizdir.

Stratejik istihbaratın ilgilendiği bilgilerin büyük bir bölümü açık kaynaklardan temin edilebilir nitelikte olduğu için istihbarat toplama safhası üretim sürecinin en zorlu aşaması değildir. Esas odaklanması gereken konu Amerikalı istihbaratçı Sherman Kent’in de belirttiği gibi eldeki bilgilerin tam, doğru ve zamanında değerlendirilmesi ve kullanılmasıdır. Kent’e göre istihbarat üretimi disiplinler arası bir “akademik faaliyet” olarak görülmeli ve bilgiyle beraber iyi bir organizasyona ve bilgiyi işleme yeteneğine sahip olunmalıdır (Sherman, 2003, ss.1-51). İşte bu tespitten de yola çıkarak stratejik istihbarat üretiminde uzman personel ve profesyonel bir kurumsal yapıya sahip olmanın işin ağırlık noktasını oluşturduğu söylenebilir.

Stratejik seviyedeki istihbaratın en önemli kaynağı açık kaynak istihbaratı olup temelde hasım devlet, organizasyon ya da örgüt ile ilgili pek çok konunun analiz edilmesine yoğunlaşır. Bu analizin kapsamı, politik, askeri, ekonomik ve sosyokültürel konuların yanı sıra coğrafyadan altyapıya kadar güvenliği ilgilendiren her hususu içeren genişliğe sahiptir. Bunların dışında önemli kişilerin, karar vericilerin, kanaat önderlerinin biyografik bilgileri de bu seviyede hazırlanır.

Politik konular arasında, devletlerin yönetim şekilleri, ideolojileri, politik kurumları, demokrasi seviyesi, hükümetin istikrarı, muhalefetin etkinliği, seçimlerin adil ve eşit

düzenlenmesi, sivil-asker işbirliği gibi pek çok husus yer alır. Bunların yanı sıra devletlerin birbirleri arasındaki ilişkiler, anlaşmazlık ve çatışma sahaları, birbirlerini etkileme güçleri de stratejik istihbaratın en çok yoğunlaştığı konulardandır. Küresel ve bölgesel politik eğilimler ve gerilimler, tehdit algılamaları, öncelikleri ve savunma politikaları, kutuplaşmalar, ittifaklar ve uluslararası kurum ve kuruluşlar da izlenmesi gereken diğer hususlardır.

Askeri konular olarak hasım devlet veya organizasyonun silahlı unsurları, harp silah-araç ve teçhizatları, konuş-kuruluşu, eğitim ve tatbikat faaliyetleri, savaş taktik ve stratejileri, personel durumu, silahlanma ve modernizasyon faaliyetleri ile askeri işbirlikleri sayılabilir. Burada sıralanan hususların birçoğu günümüzde açık kaynaklardan elde edilebilmektedir. Açık kaynakların dışında elbette İstihbarat Gözetleme Keşif (İGK) vasıtalarından, Sinyal İstihbaratından (SİNİS) ve İnsan İstihbaratından (İNİS) elde edilen bilgiler de stratejik istihbarat üretiminde destekleyici katkılar sunar. Ancak bahsedilen vasıta ve kaynaklar esasında kapsamı ve detayına bağlı olarak operasyonel ve taktik seviyedeki istihbarat üretimi için temel toplama vasıtalarıdır ve taktik seviyeye indikçe istihbarat üretimi için çok daha fazla katkı sağlarlar.

Stratejik istihbaratın ekonomi ile ilgili yoğunlaştığı konular ise genel olarak hasım devletin veya organizasyonun dış ticari faaliyetleri, stratejik doğal kaynakları ve sanayii tesisleri, ekonomik bağımlılığı ve hassasiyetleri, ekonomi politikası, ekonominin savunma sanayii ve silahlı gücünü destekleme durumu, bölgesel ve küresel ekonomik sistemle bağlantıları, anlaşmaları ve müttefiklik durumu, halkın gelir durumu ve refah seviyesi ile ekonomik göstergeler olarak sıralanabilir. Günümüzde küreselleşmenin ortaya çıkardığı durum olarak enerji ve gıda güvenliği gibi hususlar her geçen gün artan bir ilgiyle takip edilmekte ve bunlardan kaynaklanabilecek kriz ve fırsatlar için hazırlık seviyesini yükseltmenin yolları aranmaktadır. Yine küresel çapta finansal dalgalanmalar ile tedarik zincirinde yaşanabilecek aksamaların oluşturacağı durumlar da bu noktada dikkate alınmaktadır.

Sosyokültürel hususlarda stratejik istihbaratın üzerinde durduğu en öncelikli konular toplumların etnik, dini ve ideolojik yapısıdır. Bununla beraber toplumdaki gelir dağılımındaki bozulmalar ve ortaya çıkarabileceği neticeler, sosyal ve kültürel trendler, hassasiyetler ve huzursuzluklar, ayrıcalıklı, ötekileştirilmiş veya baskılanmış gruplar, toplum içerisindeki aşırıcı ve radikal unsurlar/eğilimler, suç oranları ve

bunlara yönelik yasal düzenlemeler/uygulamalar, sivil toplum örgütleri ve bunların faaliyetleri ilgilendiği diğer konulardır.

Stratejik istihbarat dokümanlarında yer alan konular arasında daha önce de belirtildiği gibi coğrafi bilgiler ve genel anlamda altyapı ile ilgili hususlara da yer verilir. Coğrafya konusu meteoroloji ile de ilgili olduğu için ilgi ve etki sahasına giren coğrafyanın yapısı ve iklim koşullarına göre yaşanan değişimler, zorluklar ve fırsatlar ortaya konur. Örneğin bir ülkede veya bölgede yaşanan/yaşanabilecek doğal afetlerin ortaya çıkarabileceği sonuçlar değerlendirilir. Elbette bu bölümde arazi koşulları, kara ve demiryolları, köprüler, kavşaklar, tüneller, istasyonlar, limanlar, havaalanları, terminaller gibi altyapı bilgilerine de yer verilir. Ayrıca iletişim altyapısı ile bunlara ait kritik tesisler ve düğüm noktaları da belirtilir.

Stratejik istihbaratın ilgilendiği ve raporladığı bir başka husus da biyografik istihbarattır. Hasım devlet veya organizasyonun önde gelen temsilcilerinin ve üyelerinin kişisel bilgileri biyografik istihbarat kapsamında derlenir. Bu yapılırken fiziksel özelliklerinden ziyade kişilik yapısı ve motivasyonları ile ideolojik ve menfaat ilişkileri üzerinde analizler gerçekleştirilir. Hasım karar vericilerin veya kanaat önderlerinin dost ve müttefik unsurlara ve onların değerleri ile çıkarlarına yönelik tutum ve davranışlarının bilinmesinin sunacağı avantajlar yerine göre çok kıymetli olabilir. Bu noktada biyografik istihbarat hasmın muhtemel tutum ve kararlarını öngörmeye katkı sağlayabileceği gibi, hasmı dost unsurların lehine hareket etmeye ve uzlaşmaya ikna etmek/zorlamak için de kullanılabilir.

Buraya kadar ifade edilen tüm konuları barındırmasından kaynaklı olarak stratejik istihbarat dokümanları karar vericiler ve planlayıcılar için bir rehber niteliği taşır. Ancak bu seviyedeki istihbaratı asıl kıymetli kılan husus her bir konu ile ilgili yeri geldiğinde kuvvetli, zayıf ve hassas tarafların belirtilmesi ve bunlarla ilgili değerlendirmeler yapılmasıdır. Ayrıca stratejik istihbarat cari gelişmeler veya krizlerin geleceğe yönelik projeksiyonlarını öngörmeye temel kaynak vazifesi görmeleri açısından her seviyedeki istihbarat elemanı ve kullanıcılar için de oldukça değerlidir. Mevcut istihbarat üzerine gelişen cari olayların ve beyanların analizinin yapılarak kullanıcılara ulaştırılmasına ve stratejik istihbarat dokümanlarının daima güncel tutulmasına özen gösterilmelidir.

2.1.5.2. Operasyonel İstihbarat

Daha çok askeri istihbarat alanında kullanımına rastladığımız operasyonel istihbarat kriz, harekât, savaş ve savaş sonrası safhalarda stratejik ve askeri hedeflerle ilgili planlama ve icraya yönelik bilgi ihtiyaçlarını karşılar. Operasyonel istihbarat, stratejik istihbarata göre daha detaylı, taktik istihbarata göre ise daha kapsamlıdır. Stratejik istihbaratın ortaya koyduğu ürünlerden faydalanır ancak bunları daha ayrıntılı olarak irdeler. Taktik istihbarata göre ise daha geniş kapsama ve sistemler arası ilişkileri de içeren bir bakış açısına sahiptir.

ABD'nin müşterek askeri doktrininde operasyonel istihbaratın beş fonksiyonundan bahseder (bkz, JP 2-0, 2013, ss.1-24):

- Hasımların ve rakiplerin askeri yeteneklerine ve niyetlerine odaklanması,
- Operasyonel ortamın analiz edilmesi,
- Düşmanın ağırlık merkezlerinin ve kritik güvenlik açıklarının belirlenmesi,
- Komutanların ilgi alanındaki olayların izlenmesi,
- Operasyonların planlanma ve icrasının desteklenmesi.

Hem menfaatlerin korunması hem de caydırıcılığın sağlanabilmesi için operasyonel istihbarat barış döneminden itibaren hasmın ve rakiplerin askeri imkân ve kabiliyetlerindeki gelişmeler ile niyetlerindeki değişimlere odaklanır. Her zaman savaşa hazır olmanın gereği olarak hasmın silahlı unsurlarının faaliyetlerini sürekli izler ve bunlarla ilgili analizler gerçekleştirir. Bu kapsamda olağan dışı faaliyetler üzerine hazırladığı rapor ve değerlendirmeler ile ilgili kişi ve kurumları ikaz eder. Operasyonel seviye istihbarat dokümanları ise sınırlı bir harekâta veya topyekûn savaşa yönelik olarak hazırlanan ihtimalat planları için temel kaynak niteliği taşır.

Stratejik seviyeden operasyonel ve bunun da alt seviyesi olan taktik seviyeye inildikçe bilginin toplanması hususu zorlaşmaya başlar. Bu zorluk toplanacak veri ve bilgilerin açık kaynaklardan elde edilme durumunun çok düşük seviyelere inmesinden kaynaklanır. Daha önceki maddelerde bahsedilen istihbarat disiplinlerinin tamamı bu noktada istihbarat toplama vasıtası olarak kullanılır. Toplama vasıtalarının maliyetli sistemler ve nicelik ile nitelik olarak tahditlere sahip oldukları düşünüldüğünde istihbarat toplama planının ve icrasının etkinlikle yapılması oldukça önemli hâle gelir.

İstihbarat toplamadaki zorluk toplanan verilerin işlenmesi ve analiz edilmesi safhalarında işlerin daha kolay olduğunu göstermez. Stratejik istihbarat üretiminde olduğu gibi uzman personel ve iyi bir organizasyona sahip olmak burada da önemlidir. İstihbarat toplama sensörlerinin yaygınlaşması ve yüksek çözünürlüklü akan görüntülerde olduğu gibi çok sayıda veri elde edilmesi analizcilerin iş yükünü her geçen gün artırmaktadır. Ancak öte yandan gelişen teknoloji sayesinde birtakım algoritmalar ve son zamanlarda önemli ilerlemeler kaydeden yapay zekâ uygulamaları ile verilerin tasnif edilmesi, işlenmesi ve depolanmasında büyük kolaylıklar yaşanmaktadır.

Operasyonel seviyedeki istihbaratın en önemli kullanıcıları harekât planlayıcı ve icracılardır. İstihbaratın güncelliği, doğruluğu ve kullanıcılar için uygun formatta sunulması en önemli konular arasındadır. İstihbaratın güncel tutulması ve doğruluğunun teyit edilmesi istihbarat toplama vasıtalarının düzenli ve etkin olarak kullanılmasını ve elde edilen verilerin işlenmesini gerektirir. Uygun ürün formatlarının oluşturulması konusu ise kullanıcı ihtiyaçları ve teknolojideki gelişmelere paralel olarak sürekli gündemde tutulmalı ve üzerinde çalışılmalıdır. Güncel ve doğru bir istihbaratın yanlış veya kullanışlı olmayan bir formatta kullanıcılara sunulması çoğu zaman ilave işlem gerektirdiği için zaman kaybına neden olabileceği gibi bazen de istenmeyen durumların ortaya çıkmasıyla da sonuçlanabilir.

2.1.5.3. Taktik İstihbarat

Taktik istihbarat, operasyonel istihbaratta olduğu gibi çoğunlukla askeri amaçlar için üretilir ve kullanılır. Bunun yanında örtülü faaliyetler gibi istihbarat örgütleri eli ile yürütülen operasyonların desteklenmesinde de kullanılabilir. Hasım ve rakiplerin silahlı güçlerinin imkân ve kabiliyetlerini, faaliyetlerini ve niyetlerini izler ve bunlarla ilgili analiz ve değerlendirmelerin yer aldığı rapor ve dokümanları hazırlayarak ilgili kurum ve kişilerle paylaşır. Taktik istihbarat, operasyonel istihbaratla örtüşen bir sorumluluğa sahip olsa da daha dar kapsamlı alanlarda daha detaylı teknik ve taktik bilgilere yoğunlaşması yönüyle farklılık gösterir.

ABD'nin müşterek askeri doktrininde taktik istihbaratın üç fonksiyonundan bahseder (bkz, JP 2-0, 2013, ss.1-24):

- Savaşların, çatışmaların ve diğer müşterek kuvvet faaliyetlerinin planlanma ve icrasının desteklenmesi,

- Komutanlara birliklerine yönelik öncelikli tehditler ve operasyon ortamındaki değişiklikler ile ilgili bilgi sağlanması,
- Komutanlara karşılaşılabileceği sorunlarla ilgili istihbarat sağlanması.

Askeri birliklerin veya silahlı unsurların en temel vazifesi kendi öz savunmalarını yapmak, sorumluluk alanlarını içerisinde yer alan dost unsurları, kaynakları ve varsa sınırları korumak ve bunlara tehdit oluşturma potansiyeline sahip hasım unsurları engellemek ve gerektiğinde etkisiz hale getirmektir. Birlikler bu vazifelerini yerine getirirken sorumluluk alanları içerisinde yer alan hasım silahlı unsurların faaliyetlerini izlemek, savaşma yeteneklerini değerlendirmek, kuvvetli ve zayıf taraflarını tespit etmek için arazi ve hava koşulları, iletişim ve ulaşım alt yapıları da dahil olmak üzere çevresel koşulları da içeren bilgilere ihtiyaç duyarlar. İşte bu noktada birliklerin ve onları yöneten komutanların bilgi ihtiyaçlarını karşılamada taktik seviye istihbarat en temel kaynaktır.

Her askeri birlik veya silahlı unsur ihtiyacı olan istihbaratı toplamak konusunda birtakım sorumluluklara sahiptir. Bu sorumluluğunu yerine getirirken devriye, keşif ve gözetleme faaliyetleri icra eder ve duruma göre insan istihbaratı (İNİS) kaynaklarından da faydalanır. Ancak istihbarat toplamamanın belirli merkezlerde toplanmış vasıtalar (İHA, keşif uçakları, sinyal istihbaratı (SİNİS) istasyonları vb.) ile yapılması gereği ortaya çıktığında istihbarat desteğinde bulunmak bu yeteneklere sahip birimler tarafından gerçekleştirilir. Burada taktik seviyedeki birliğin veya unsurun istihbarat ihtiyaçlarını doğru, zamanında ve usule uygun olarak belirleyip ilgili toplama vasıtalarına yöneltmesi önemlidir.

Taktik seviyedeki birliklerin/unsurların istihbarat ihtiyaçlarının karşılanması için merkezi planlama oldukça önemlidir. Bunun için dağıtım planlarının iyi yapılması ve istihbarata ihtiyaç duyabilecek birimlerin doğru tespit edilmesi gerekir. Günümüzde üretilen istihbaratın klasik olarak “itme (push)” yöntemi ile ihtiyaç sahiplerine yayımlanmasının yanında belirli kurallar çerçevesinde yapılan yetkilendirmeler ile kullanıcıların erişebilecekleri istihbarat ambarları ya da portalları oluşturularak “çekme (pull)” yöntemleri de geliştirilmektedir. Çekme yöntemi kullanıcıların ihtiyacı olan istihbaratın paylaşılmasında yaşanabilecek aksamaları engellemesi ve halihazırda mevcut olan istihbarat için tekrar talepte bulunulmasının önlenmesi yönüyle önemli faydalar sunmaktadır.

2.2. Dış Politika, Kriz Yönetimi ve Kararlaştırma Kavramları

Dış politika, kriz yönetimi ve kararlaştırma bir açıdan birbirleriyle iç içe geçmiş kavramlar olup, bu kavramlar ayrı ayrı tarif edilirken bile sıklıkla yan yana geldikleri görülür. Dış politika genel anlamda uluslararası sistemde yer alan devletlerin birbirleriyle olan ilişkileriyle ilgili bir kavramdır ve bu ilişkilerin gerildiği yerde ortaya çıkan duruma ise kriz denir. Hem dış politika hem de kriz yönetimi içerisinde bir seri kararlaştırma süreçlerini barındıran olgulardır. Çalışmanın temel unsurları olan bu üç kavramın açıklanması tezin kavramsal altyapısını oluşturmak açısından önemlidir.

2.2.1. Dış Politika Kavramı

Uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi çalışmalarında dış politika, devletlerin birbirleriyle ve uluslararası kuruluşlarla olan etkileşimlerinin incelendiği, strateji ve eylemlerinin analiz ve formüle edildiği (bkz, Plano ve Olton, 1988, s.6) çok önemli bir alandır. Dış politika, devletlerin uluslararası ortamda milli menfaatlerini korumak ve geliştirmek adına aldıkları diplomatik, ekonomik, askeri ve sosyo-kültürel motiflere sahip birtakım karar ve pratikleri içerir. Bu ifadeyi biraz daha genişleterek destekleyen bir tanımları ortaya koyan Beach'e (2012, s.3) göre;

Dış politika, hem genel davranış eğilimleri hem de uluslararası sistem içindeki diğer kolektif aktörlere yönelik olarak bir devlet veya diğer kolektif aktörler tarafından gerçekleştirilen eylemlerdir. Dış politika eylemleri, deklarasyonlara uymak, açıklama yapmak, anlaşmaları müzakere etmek, diğer devletlere ekonomik yardımda bulunmak, zirveler gibi diplomatik faaliyetlere katılmak ve askeri güç kullanmak gibi çok çeşitli araçlar kullanılarak gerçekleştirilebilir.

Devletlerin bu kapsamdaki karar ve pratikleri kendi egemenlik sınırları dışındaki aktörlerin etki ve tepkisine açıktır (bkz, Aksu, 2017, s.23). Her ne kadar esas aktör devlet olsa da BM gibi uluslararası kuruluşlar, bölgesel kuruluşlar, devlet dışı güç merkezleri ve örgütler de dış politika çalışmalarında kendilerine yer bulurlar.

Russet ve Starr'ın çalışmalarında bir devletin dış politikasının şekillenmesinde en baştaki dayanağın milli güç unsurları olduğu vurgusu yapılmaktadır (bkz, Bruce ve Starr, 1996, ss.115-138). Sonuçta her devlet sahip olduğu güçten hareketle diğer devletlerle ilişkiler geliştirmekte ve yine bu ilişkilerinde muhatabının gücünü ve uluslararası sistemde var olan ve/ya değişen güç dengelerini de dikkate almak

durumundadır. Ancak uluslararası ilişkiler alanında önemli çalışmaları bulunan James N. Rosenau, (1980) dış politikanın devletler tarafından yürütülen rasyonel ve tutarlı bir karar verme süreci olduğunu ileri süren geleneksel yaklaşımlara karşı çıkmaktadır. Rosenau'a göre dış politika, devletlerin yanı sıra çok çeşitli aktörlerin doğrusal olmayan ve öngörülemez bir şekilde etkileşime girdiği ve sonuçların kendiliğinden gelişen süreçlerle ortaya çıktığı karmaşık bir uyumluluğa sahip bir sistem olarak incelenmelidir.

Her ne kadar dış politika “dışarı” ile etkileşim içerisinde olan bir ilişkiler manzumesi olsa da sonuçta bu politikaları devlet adına hayata geçiren karar vericiler ve uygulayıcılar insanlardır. Bu konuda dikkat çeken ilk modelleme girişimlerinden birisi “Snyder, Bruck, and Sapin (SBS) yaklaşımı” olarak literatürde yer bulan “bilişsel yaklaşım”dır. Bilişsel yaklaşım, karar vermeyi anlamak için karar vericilerin bilgiyi nasıl algılayıp yorumladıklarını, karları üzerindeki bilişsel önyargıları, sınırlamaları ve belirsizlikleri azaltmak adına kullandıkları stratejilere yoğunlaşmaktadır (bkz, Snyder ve diğerleri, 1954). Bu noktada Hermann ve diğerlerinin (2001, ss.88-89) liderlik ve kişilik özelliklerine yoğunlaşan dış politika yaklaşımına değinmek de yerinde olacaktır. Hermann ve diğerleri, liderlerin risk alma eğiliminin, bilişsel karmaşıklık ve başarı ihtiyacı gibi kişilik özellikleri ile inançlarının, algılarının ve bilişsel önyargılarının dış politika seçimleri üzerinde önemli etkileri olduğunu savunmaktadır.

Görüldüğü gibi dış politikayı açıklamaya çalışan ve bu kapsamda betimleyici veya normatif teoriler üretmeye çalışan araştırmacıların odak noktaları birbirlerinden farklı olabilmektedir. Hudson (2014, ss.19-20) bu farklılıkları kategorize ederken araştırmacılar açısından beş odak noktası olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre dış politika çalışmalarının odak noktaları; gruplar, örgütsel ve bürokratik süreçler, karşılaştırmalı analizler, karar verme sürecindeki psikolojik etkiler ve toplumsal çevredir. Grup odaklı yaklaşımlarda grupların nasıl ve hangi psikolojik reflekslere göre karar aldıklarına odaklanmaktadır. Örgütsel ve bürokratik süreçlere odaklanan çalışmalar karar alıcı ile karar sürecinde katkısı olan kurumsal yapılar ve bu yapılar arasındaki bürokratik işleyişe yoğunlaşmaktadır. Karşılaştırmalı dış politika analizleri ise dış politika davranışlarını genelleştirmeyi ve sadeleştirmeyi amaçlamaktadır ve bu kapsamda kararların neden alındığını, kararlar alınırken hangi seçeneklerin göz önünde bulundurulduğunu ve kararların neden-sonuç ilişkilerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Psikolojik etkiler ve toplumsal çevreye odaklanan çalışmalar ise

merkeze bireyleri, liderleri ve toplumsal yapıyı koyarak dış politika yönelimlerini analiz etmenin peşinde olmuşlardır.

2.2.2. Kriz Yönetimi Kavramı

Kriz kavramı sağlıktan ekonomiye, insan ilişkilerinden doğal afetlere kadar hayatın her alanında sıklıkla kullanılmaktadır ve bu nedenle de literatürde çok çeşitli kriz tanımına rastlanmaktadır. Uluslararası ilişkilerde “istisnai durum değişiklikleri” (bkz, Aksu, 2018, s.66) ve “dönüm noktaları” olarak görülen kriz, en genel ifadesiyle karar biriminin algısında veya gerçekliğinde herhangi bir risk, tehlike, tehdit veya saldırı olarak değerlendirdiği bir duruma tepki göstermeye zorlanması olarak ifade edilebilir. Bu tezde Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri grubunun çalışmaları temel alındığından kavramsal açıdan bu grubun ortaya koyduğu kriz tanımı esas alınmıştır. Buna göre kriz olarak nitelendirilecek bir durumsal değişiklik;

- Karar alıcının dış politika gündemini meşgul edebilecek herhangi bir konuda ortaya çıkar,
- Zamanlama bakımından aniden ortaya çıkar veya belli bir zaman dilimi içerisinde gelişir,
- Karar alıcının algısında ve/ya gerçekliğinde temel değer ve önceliklerinde bir değişiklik yapmaya zorlar,
- Bu durum karar alıcı bakımından risk, tehlike, tehdit veya saldırı olarak algılanır,
- Bu algısal durum dolayısıyla karar alıcı mevcut kısıtlı seçenekler arasında bir tercih yapmak ve karar almak zorundadır,
- Karar alıcının alacağı karar dolayısıyla doğrudan muhatabı olan aktör ve/ya aktörlerle bir askeri çarpışma-savaşa girme olasılığı bulunmakla birlikte bu durum her zaman ortaya çıkmaz (Aksu, 2017, 31-32).

Dış politika kapsamında ortaya çıkan krizler genellikle devletler arasındaki çıkar çatışmalarından kaynaklanmakta olup en yaygın olanları; askeri çatışmalar, diplomatik anlaşmazlıklar, egemenlik tartışmaları, güvenlik tehditleri, kaynaklara erişim, acil insani sorunlar, jeopolitik rekabetler ve uluslararası istikrarı bozan durumlardır. Her ne kadar bazı krizler birbirine benzer sebeplerden kaynaklansa da her kriz kendine özgü özellikler taşıyan çok sayıda faktörün bir araya gelmesiyle ortaya çıkar. Etkili bir

kriz yönetimi için tüm bu faktörlerin bilinmesine, doğru anlaşılmasına ve ön alıcı tedbirlerle krizin etkilerinin ortadan kaldırılmasına ve/ya uzlaşılmasına ihtiyaç vardır.

Kriz yönetimi açısından en kritik konulardan birisi de krizin tarafları ve hatta potansiyel arabulucular arasında diyalog ve pazarlık sürecinin işletilmesi için iletişim ve diplomasi kanallarının açık tutulmasıdır. Tansiyonun düşürülmesi, krizin soğutulması, yanlış anlaşılmalara ve dezenformasyonun önüne geçilmesi, krizi tırmandıracak adımlardan kaçınılması ve neticede krizin sürdürülebilir şekilde sonlandırılması açısından diplomatik angajman hayati bir önem taşır. Diplomasi kapısı açık tutulduğu sürece nitelikli diplomatlar ve politikacılar uzlaşma konusunda ortak bir zemin bulabilir, anlaşma sahalarını belirleyebilir ve ilgili tüm tarafların endişelerini gidermeye yarayacak yaratıcı çözümler geliştirebilirler.

Kriz yönetimi ilgili çalışmalarının ilk örneklerine Soğuk Savaş döneminde rastlanmaktadır. Hatta biraz iddialı bir ifade olarak denilebilir ki kriz yönetiminin bilimsel bir kavram olarak ortaya çıkması Küba Füze Krizi ile birlikte olmuştur. Ancak bu kavramın olgunlaşıp kurumsal düzenlemelere gidilmesi 20. yüzyılın sonlarını bulmuştur. Örneğin Doğu Bloku'nun dağılmasının ardından ortaya çıkan belirsizliğin yönetilebilmesi adına NATO'nun 1991 yılında yayımladığı stratejik konseptinde⁶ ve BM'nin 31 Ocak 1992 tarihli bildirisinde değişen güvenlik ortamındaki mücadelenin kriz yönetimi anlayışıyla olacağı ifade edilmektedir. Yeni anlayışa göre güvenliğin sadece askeri imkanlarla sağlanamayacağı, gelişen tehditlere karşı daha kapsamlı bir yaklaşım ve işbirliğinin geliştirilmesine vurgu yapılmaktadır.⁷

Literatürde dış politika krizlerinin çok farklı kategorizasyona tabi tutulduğu görüldüğünden kavram kargaşasından sakınmak adına bu çalışmada yine Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri grubunun belirlediği kategorik sınıflandırma dikkate

⁶ 7-8 Kasım 1991 tarihlerinde düzenlenen Kuzey Atlantik Konseyi Toplantısına katılan Devlet ve Hükümet Başkanları tarafından kabul edilen Yeni Stratejik Konsept, için bkz, (The Alliance's New Strategic Concept, 1991)

⁷ 31 Ocak 1992 tarihli, BM Genel Sekreteri'nin Teşkilat Hakkındaki Raporu için bkz, (Supplement To An Agenda For Peace, 1992)

alınacaktır. Buna göre krizler, krizin ortaya çıkış şekline göre ani⁸, gelişen⁹, tekrarlayan¹⁰ ve uyuyan¹¹ krizler olarak tasnif edilmişken, olayın niteliğine göre ise siyasi, askeri, hukuki ve insani krizler olarak sınıflandırılmıştır. İlerleyen bölümlerdeki kriz incelemelerindeki kategorik tanımlamalar bu çerçevede yapılacaktır.

2.2.3. Kararlaştırma Kavramı

Kararlaştırma bir süreçtir ve sürecin sonunda belirlenmiş olan hedeflere ulaşmak esastır. Bu süreçte karar vericilerin ihtiyaç duydukları temel girdilerden belki de ilki geçerli, doğru ve güvenilir bilgiye sahip olmaktır. Karar vericiler bu bilgiyi, hedefe ulaşma yolunda yapacakları tercihlerden hangisinin bir yandan riskleri minimize ederken diğer yandan da kazançları maksimize ettiğini anlamak için kullanırlar. Beach'e göre kararlaştırma süreci analitik olarak iki aşamadan oluşmaktadır: Bunlardan birincisi, yapılacak tercihle ilgili bilgilerin toplanması ve işlenmesi, ikincisi ise karar alma aşamasıdır. Pratikte bilginin toplanması ve işlenmesi güncellenen

⁸ **Ani Kriz (Sudden Crisis / Surprise Crisis / Unexpected Crisis):** Ortaya çıkış şekli bakımından “kriz” tanımına en uygun kriz tipidir. Taraflar arasında ilişkilerde özgün gündeme/olaya ilişkin diplomatik-siyasi süreç işlerken taraflardan birinin (genellikle saldırgan tarafın) fiili bir eylemi sonucunda gerilimin yükselmesi ve diplomatik-siyasi tepkinin askeri güç ile desteklenmek zorunda bırakılması söz konusudur. Gerilimi artıran/tırmandıran tetikleyici fiili eylem savunmacı tarafça önceden tahmin edilemediğinden karar alma ve tepki gösterme süreci de kısıtlıdır. Ani bir krizde karar alıcının eldeki kısıtlı bilgi ile zamana karşı mücadele etmesi gerekir, dolayısıyla risk, tehlike, tehdit bu aşamada artık karar alıcı bakımından fiili saldırı olarak görülür. Tırmandırıcı eylem ve/ya davranışa tepki gösterirken karar alıcının yoğun bir stres ve savaş riski ile karşı karşıya kaldığı görülür (Ani Kriz, 2021).

⁹ **Gelişen / Süreğen Kriz (Progressive Crisis):** Ortaya çıkış şekli bakımından krize yol açan olaylar bu kriz türünde zamana yayılarak gelişir ve tırmanma eğilimi gösterir. Başlangıçta sadece uyarıların gözlemlendiği aşamada diplomatik/siyasi müzakerelere başvurularak kriz halini alması önlenebilir. Dolayısıyla karar verme açısından sürpriz ve acil karar verme gerektirmez; krizin önlenmesi mümkündür ancak önlenemediği durumlarda diplomatik-siyasi-askeri önlemlerin bir arada yürütülmesi gerekir. Bu tür krizlerin zamana yayılması giderek taraflar arasındaki ilişkilerin daha da kötüleşmesine yol açabilir. Sürecin uzaması taraflar arasında çözüme ilişkin girişimlerin de aksamasına yol açabilir, dolayısıyla taraflar arasında kanıksanmış bir kriz hali doğabilir. Bu tür krizlerde kriz süreci henüz tamamlanmamıştır ve kriz yönetim süreci devam etmektedir (Gelişen Kriz, 2021).

¹⁰ **Tekrarlayan Kriz (Protracted Crisis / Crisis in Protracted Conflict):** Zamansal olarak süreç içerisinde kriz niteliği taşıyan, durağanlaşan, sonra yeniden tırmanma eğilimi gösteren kriz türüdür. Krizi sona erdiren girişimler sonrasında krize neden olan olaylar, genel olarak sorun ortadan kaldırılmadığı için taraflar soruna ilişkin hak ve çıkarlarının sürdürüğünü göstermek için zaman zaman kontrollü bir şekilde krizi tırmandırarak kendilerince uygun çözümü dayatmak isteyebilirler. Krize neden olan uyuşmazlık noktası üzerinde tarafların yeni bir statü kurmaları ve anlaşmalarıyla kriz ortadan kaldırılabilir (Tekrarlayan Kriz, 2021).

¹¹ **“Uyuyan Kriz (Dormant Crisis / Latent Crisis):** Kriz özelliklerini gösteren uyarılara sahip olan fakat savunmacı tarafın çeşitli nedenler/gereçeklerden dolayı tırmandırmayı düşünmediği, bir tür zımnî moratoryumun yaşandığı kriz türüdür. Herhangi bir anda gerçekleşecek bir “ihlal” gerekçesiyle ani krize dönüşme potansiyeline sahiptir. Kriz yönetim süreci henüz tamamlanmadığı için sonlanmış bir kriz özelliği göstermez (Uyuyan Kriz, 2021).

hedeflere göre sürekli olarak devam eden bir faaliyet olduğu için her iki aşama da aslında birlikte yürümektedir (bkz, Beach, 2012, s.97).

Waltz'ın (1979, s.118) da dikkat çektiğı gibi devletler, hedeflerini belirlerken anarşik rekabet düzeni içerisindeki uluslararası sistemin sistematik baskısıyla karşılaşır. Yani karar vericilerin temsil ettiğı devletin milli menfaatleri doğrultusunda belirlenen hedeflere ulaşmak için “akılcı” politikaları uygulayabilmeleri açısından krizin taraflarının yanı sıra uluslararası sistemi de dikkate almaları gerekir. Örneğin yapısalcı realistler, anarşi ve güç mücadelesinin dış politika seçimlerinde belirleyici bir unsur olduğuna inanırken, liberaller dikkati devletler arasındaki karşılıklı bağımlılık modellerine ve bunlardan kaynaklanan çatışan veya örtüşen menfaatlere yönlendirirler. Bu nedenle genellikle devletler dış ilişkilerinde hasar almamak adına, politikalarını salt kendi menfaatleri doğrultusunda geliştirmek yerine uluslararası baskılara akıllıca karşılık verebilecekleri daha dengeli düzeyde tutarlar. Başka bir ifadeyle kararlaştırma süreci belirlenen hedeflere ulaşmak açısından başarıyla sonuçlansa bile bu hedefler milli menfaatlerle mutlak bir uyum içerisinde olamayabilir. Bazı durumlarda da taraflar dış politikada elde edebilecekleri hasılayı geliştirmek adına farklı hususlarda taviz vermeyi gizli/açık pazarlık konusu yapabilirler.

Elbette ki dış politika kararlaştırmalarında sadece dış faktörleri dikkate almak yeterli değildir. Synder ve diğerlerinin (1954, s.53) ortaya koydukları “ikili ortam” analiziyle birbirlerinden farklı dinamikleri olan içsel ve dışsal faktörleri birbirleriyle bağlantılı olarak ele almaları bu açıdan değerli bir katkıdır. Harold ve Margaret Sprout ise kararlaştırmanın ana unsuru olan birey ve gruplara yoğunlaşarak psikolojik analizlere dikkat çekmişlerdir. (Sprout ve Sprout, 1965, s.256). Özetle Rosenau'un (1966) da vurguladığı gibi dış politika bireyden uluslararası sisteme kadar uzanan çok yönlü ve çok boyutlu bir inceleme alanıdır (s.118).

2.3. Dış Politika ve Kriz Yönetiminde İstihbarat

Devletlerin dış politika davranışlarını belirleyen birbiriyle ilintili pek çok faktörden söz edilebilir. Mevcut küresel ve bölgesel alt sistemlerin yapı ve özellikleri herhangi bir dış politika davranışının bağımsız değişkenlerini oluşturur. Bunun yanı sıra dış politika aynı zamanda bir devletin yetkili organları tarafından egemenlik sınırları içerisinde belirlenen ve uluslararası sistemde uygulamaya konulan bir tercihi yansıttığı

için müdahil değişkenler olarak tanımlayabileceğimiz değişkenleri de dikkate almayı gerektirir. Buna göre dış politika kararı nihayetinde bir yürütme fonksiyonu olarak mevcut ulusal yapının çizdiği sınırlar içerisinde şekillenir.

Siyasal rejim özelliklerine göre siyasi sorumlu karar birimi herhangi bir dış politika kararını oluştururken bağımsız değişkenler, müdahil değişkenlerin yanı sıra kendi bilişsel yetenekleri, öncelikleri ve beklentileriyle uyumlu bir dengeyi kurmaya odaklanır. Aslında bu karar yapı ve süreci dinamik ve döngüsel bir özellik gösterir. Her dış politika kararı uluslararası-bölgesel alt sistem ve ulusal yapıda etki ve sonuçlar doğurabilecek bir çıktıdır. Yürürlüğe konulduğu andan itibaren dış politika kararının nasıl bir etki-tepki yaratacağına bağlı olarak karar birimi kararını sürdürür veya yeniden düzenleyebilir.

Dış politika kararlarının niteliği açısından her bir kararın kendine has özelliklere sahip olduğu görülür. Devletlerin dış politika kararlarının mevcut kısıtlar içerisinde beklenen yararı-sonucu üretecek bir tercihi yansıttığı söylenebilir. Bununla birlikte karar birimleri herhangi bir dış politika gündemine dair tüm olası seçenekleri ve fayda-maliyet analizini tüm parametreleri dahil ederek değerlendirebilmek olanağından çoğu kez yoksundur. Üstelik bu olumsuzluk özellikle hızlı ve doğru kararı verebilmekte zorlanılan kriz durumlarında daha da belirgindir.

Kriz yönetim sürecinde istihbarat desteği zaruri bir ihtiyaç olarak ortaya çıkar. Anlık bilgiye duyulan ihtiyacın yanı sıra eldeki bilgi-verilerin doğrulanmasında da istihbarat kurumlarının yoğun çalışmasını gerektirir. Aynı şekilde istihbarat desteği kriz sonrası evrede de önemini korur. Krizin sönümlenmesinden sonra hasım aktörler arasında tüm tarafları tatmin eden ve pürüzleri ortadan kaldıran bir uzlaşa sağlanamamışsa kırılğan bir ilişki kurulmuş demektir. Bu nedenle krizin tüm taraflarının birbirlerine güvenmedikleri bir ortamda istihbarat faaliyetleri kriz sonrası değerlendirmeler bakımından karar birimine çeşitli olanaklar sunar. Dolayısıyla kriz yönetim sürecinin tüm evrelerinde istihbarat farklı düzeylerde sürece katkıda bulunur.

Kriz yönetim süreci bakımından politik karar biriminin ihtiyaç duyduğu bilgilere ulaşması ve yaptığı değerlendirmeler sonucunda uygulanmasını kararlaştırdığı dış politika davranışının karşılıklı bir boyutu vardır. Bir yanıyla kendi niyet ve beklentilerinin hasım karar birimine doğrudan iletilmesine aracılık etmek diğer yandan ise hasım aktörün niyet ve beklentilerini doğru-güvenilir bir şekilde öğrenmek krizin

istenmeyen bir şekilde tırmanmaması için yaşamsal öneme sahiptir. Alexander L. George'un da belirttiği gibi dış politika krizlerinde politik karar birimleri kimi durumlarda aslında bir krizi tetiklemek ve/ya tırmandırmak istememelerine karşın güvenilir bilgi eksikliği ve/ya iletişim kanallarının işlememesi dolayısıyla kasıtsız olarak bir krizi tetikleyebilmekte, tetiklenen bir krizin savaşa dönüşmesini engelleyememektedirler (Bkz, George, 1991, ss.22-26). Bu bakımdan politik karar birimi için doğru ve güvenilir bilgiye erişim ve iletişim araçlarının açık ve işler durumda olması yaşamsal öneme sahiptir.

2.3.1. Kararlaştırma ve İstihbarat

Daha önce de belirtildiği gibi, istihbarat kararlaştırma sürecinin bir parçasıdır. 1960'larda, saygın bir sistem analisti ve kuramcısı olan Sir Geoffrey Vickers, kararlaştırma sürecindeki adımları anlamak için bir çerçeve geliştirmiştir. Vickers (1995), her bir bireyin veya örgütün birçok farklı türde ilişkilerle başkalarıyla etkileşim içerisinde olduğu bir bakışı ortaya koymaktadır. Buna göre kararlaştırma süreci hem iç hem de dış ilişkilerin izlenmesini ve mevcut durumun ilişkiler için belirlenmiş norm ve standartlarla karşılaştırılmasını gerektirir. Eğer izleme sonucunda ikisi arasında bir fark ortaya çıkarsa, bu durumda farklılığı çözmek için eylemler geliştirilir. Bu şablona göre bir ilişki kümesinin herhangi bir anının açıklaması hem iç hem de dış etkiler nedeniyle sürekli olarak değişen bir gerçekliğin canlı görüntüsüdür. İşte bu noktada istihbarat, değişimin içsel veya dışsal olup olmadığına bakmaksızın bu ilişkileri anlamak ve gerekirse değiştirmek için kullanılmak üzere planlayıcı ve karar vericilere durumsal farkındalık ve üstünlük sağlar.

Vickers'in geliştirdiği çerçevenin dış politika oluşturma sürecinde istihbaratın rolüne uyarlamasında ise; istihbarat dış politika yapıcılar için dış sistemi izler ve onları ilişkilerin dinamik dengesindeki değişimlere karşı uyarır. Vickers (1995) bu tür izlemeleri 'zincire bağlı bekçi köpeği' olarak tasvir etmektedir; uyarmak için ev sahibine havlar ancak ısırılmaz" (ss.50-51,54). Başka bir ifadeyle, istihbarat analistleri karar vericilere ülke menfaatlerini etkileyebilecek tehditler ve menfaatleri geliştirebilecek fırsatlarla ilgili ikazlar sunabilirler. Buna ilave olarak kararlaştırmanın etkili olması için istihbarat analistlerinin gelişmeleri takip ederek karar vericilere aktardığı ve karar vericilerin de bunların önemini belirlediği yakın bir koordinasyon olmalıdır.

Harvard Üniversitesi tarihçisi Ernest May (2000, ss.485-489), Vickers'in kararlaştırma çerçevesini bugün pek çok karar vericinin kullandığı üç sorunun sorulduğu bir sürece adapte etmiştir. Bu sorular “ne oluyor”, “bize ne-neyi değiştirir” ve “ne yapılmalı” sorularıdır. Karar vericiler May'in geliştirdiği bu soruları kendilerine sorarak gelişmeleri bu minvalde anlamaya ve değerlendirmeye çalışırlar. Ancak tüm gelişmeler ve bilgiler doğrudan en tepedeki karar vericinin önüne getirilmez. İşin doğası gereği kurumsal olarak toplanan veri ve bilgiler filtrelenir, analiz edilir ve kullanıcılara dağıtılır. Dağıtımın hangi seviyeye, hangi formatta ve hangi zaman periyotunda yapılacağı kurallara bağlı olarak yürütülür. Acil ve hayati önemi haiz gelişmeler söz konusu olduğunda ise süreç içerisindeki birçok aşama atlanarak doğrudan en tepedeki karar vericiye bilginin ham (işlenmemiş) halde bile olsa aktarılması söz konusu olabilir.

Ne kadar yetenekli olurlarsa olsunlar karar vericilerin karar süreçlerini tek başlarına yürütebilmeleri mümkün değildir. Karar sürecinin yürütülebilmesi için kurumsal sorumluluklar belirlenir ve çalışma grupları oluşturulur. Örneğin askeri birimlerde karargâhlar meseleyi analiz eder, olgunlaştırır ve komutana karar vermesi için durumu, sorunu ve çözüm olabileceği değerlendirilen hareket tarzlarını ortaya koyarlar. Milli güvenlikle ilgili karar alınması söz konusu olduğunda ise süreç daha geniş bir çerçevede ve çok kurumlu mekanizmaların katkısıyla yürütülmektedir. Bu katkı uzmanlığına, yeteneklerine, kaynaklarına göre farklı fonksiyonlara sahip politika yapıcı kurumlar olan bakanlıklardan istihbarat teşkilatlarına kadar pek çok birimi kapsayabilir.

Vickers'in çerçevesine uyumlu olarak May'in ürettiği ve Tablo 4'te yer alan soruların ilk ikisi yani “ne oluyor” ve “bize ne ya da neyi değiştirir” yaygın olarak istihbarat birimleri marifetiyle elde edilir. İstihbaratın temel görevi gelişmeleri izlemek ve muhtemel etkilerini analiz etmektir. Üçüncü soru olan “ne yapılmalı” sorusu ise daha çok politik karar vericilerin üzerinde yoğunlaştığı dinamik bir aşamadır. Ancak yine de bu aşamada uzman istihbaratçılar doğrudan veya irtibat personeli olarak yer alabilir. Planlamaların içerisine istihbaratçının katılması gelişmelerle ilgili güncellemelerin zamanında yapılmasına katkı sağlayabileceği gibi istihbaratçının hasım veya rakip unsurların bir sonraki adımda gösterebilecekleri davranışları tahmin etme yeteneğinden de istifade edilebilir.

Tablo 4. Karar Sürecinin Aşamaları

Durum	Sorun	Çözüm
Ne oluyor?	Bize ne? Neyi değiştirir?	Ne yapmalı?
Gelişmelerin izlenmesi	Gelişmelerin muhtemel etkilerinin analiz edilmesi	Yapılması gerekenlere yönelik hareket tarzlarının değerlendirilmesi

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

İstihbaratın karar vericiler sağladığı her bilgi ve analizin doğru ve geçerli olduğunu varsaymak bazen yanlış olabilir. Sonuçta istihbarat bir kapasite meselesidir ve bu kapasite ne kadar yüksek olursa olsun istihbarat üretim süreçleri içerisinde çok çeşitli sebeplerden kaynaklı olarak birtakım arızalar yaşanabilir. İstihbarat arızalarına sebep olabilecek başlıca faktörler şunlardır:

Eksik veya yanlış bilgi: İstihbarat birimleri kritik verilere erişemeyebilir veya sahip oldukları bilgileri yanlış yorumlayarak hatalı sonuçlara varabilir. Eksik veya yanlış yorumlanmış bilgiler bir durumun veya tehdidin yanlış değerlendirilmesine neden olabilir.

Analitik önyargılar: İstihbarat analistleri, bilgileri yanlış yorumlamalarına neden olabilecek önyargılara veya varsayımlara sahip olabilirler. Bu ön yargılar, belirli faktörlerin gözden kaçırılmasına, küçümsemesine, abartılmasına veya alternatif senaryoların dikkate alınmamasına neden olabilir.

Kurumsal sorunlar: İstihbarat birimleri, kendi kuruluşları içinde veya diğer kuruluşlarla bilgi paylaşımı, koordinasyon veya iletişimde zorluklarla karşılaşabilir. Gizlilik protokolleri, bürokratik engeller, kurumlararası rekabet veya çekişmeler, doğru değerlendirmeler yapmak için gereken bilgi akışını ve paylaşımını engelleyebilir.

Teknik sınırlamalar: Teknolojideki hızlı ilerleme ve artan veri hacmi, istihbarat teşkilatları için sunduğu avantajların yanı sıra zorluklar çıkarabilmektedir. Çok miktarda veriyi zamanında işlemek ve analiz etmenin yoğun gayret gerektirdiği durumlarda eski cihaz veya yöntemlerin kullanılması doğru analizi engelleyebilir.

Aldatma ve karşı istihbarat: İstihbarat birimleri, gerçek niyetlerini veya yeteneklerini gizlemeye çalışan hasım veya rakipler tarafından kasıtlı olarak yanlış yönlendirilebilir

veya manipüle edilebilirler. Dezenformasyon kampanyaları gibi aldatma teknikleri, bilgilerin güvenilir olup olmamasını ayırt etmek konusunda istihbaratçılara hata yaptırabilir.

Hızla gelişen ve değişen tehditler: Hızla değişen bir dünyada yeni tehditler ortaya çıkabilir veya mevcut tehditler beklenmedik şekilde gelişebilir. İstihbarat birimleri, tehditlerin dinamizmine yeterince hızlı uyum sağlamadıkları durumda istihbarat boşlukları veya arızaları ortaya çıkabilir.

İstihbarat arızalarının duruma göre oldukça yıkıcı sonuçları olabilir. Bu sonuçlarla yüzleşmemek adına istihbarat birimleri, istihbarat arızalarının oluşmasını en aza indirmek için geçmiş başarısızlıklardan ders çıkarmak ve süreçlerini, yöntemlerini ve bilgi paylaşımını iyileştirmek için gayret göstermelidirler. Her başarısızlıktan sonra, düzeltici önlemlerin alınması ve istihbarat yeteneklerinin geliştirilmesi amacıyla başarısızlığa neden olan faktörlerin gözden geçirilmesi ve gerekli analizlerin yapılması önemlidir.

İstihbarat faaliyetlerinin başlıca iki yönlendiricisi vardır. Bunlardan birincisi kullanıcıların yani planlama ve kararlaştırma süreçleri içerisinde yer alanların istihbarat istekleridir. Her ne kadar istekler kullanıcılar tarafından yapılsa da istihbarat isteklerinin anlaşılabilir istihbarat isteklerine dönüştürülmesi istihbaratçıların uzmanlığını gerektirir. Bu nedenle istekler resmi olarak yapılmadan önce isteği karşılayacak istihbarat birimi ile koordine kurulması önemlidir. Söz konusu isteklerin ne şekilde işlem gördüğü istihbarat çarkını anlatırken detaylı olarak belirtilmiştir.

Bu noktada sıkça karşılaşılan sorun ihtiyaçlar bildirilirken önceliklerin yetersiz şekilde ifade edilmesinden belirsiz veya bilinmeyen önceliklere kadar birtakım eksikliklerin yaşanmasıdır. Birçok istihbarat uzmanının da belirttiği gibi karar vericilerin en çok hangi konuda bilgilendirilmek istediği ile ilgili öncelikleri belirlemeye çalışmak oldukça zor ve bazen de faydasız bir çalışmadır. Bu duruma çözümü karar vericiler sunacak olsa onlar da kendilerinin ilgilendiği her konuya en yüksek önceliği verip bütün yükü istihbarat birimlerinin üzerine yükleyebilirler.

Aslında çoğu zaman karar vericiler hangi durumlar için uyarılmaları gerektiğini veya gelecekte neyi bilmeye ihtiyaç duyacaklarını bilemezler. Bu nedenle istihbarat birimleri genellikle periyodik olarak değişim gösteren önceliklere göre istihbarat desteği gerektiren gelişmelere odaklanarak bu açığı kapatmaya çalışırlar. Burada

uzman istihbarat analizcilerinin kendi inisiyatifleri ile gündemin oluşturulmasına rehberlik edecek günlük istihbarat ürünleri ürettikleri görülür. Ancak gelişmiş kurumsal mekanizmalara sahip lkeler istihbarat birimlerine üst düzey hükümet seviyelerinden politik beyanlar ve direktifler ile sistematik yönlendirmeler yaparlar. Bu direktifler tehdit önceliklerini, istihbarat ürün periyotlarını ve ürün standartlarını kapsayacak detayları da içerebilir.

2.3.2. Dış Politikada Kararlaştırma ve İstihbarat

Dış politikada karar verme açısından bilgiye erişimin birden fazla yol ve yönteminin olduğu söylenebilir. Bu bilgilerin resmi akışı çoğu kez diplomasiden sorumlu kurumlar aracılığı ile gerçekleşir. Dışışleri Bakanlığı'nın kurumsal işleyişi içerisinde hasım/rakip aktörlerle kurulan doğrudan/dolaylı iletişim araç ve yöntemleri kullanarak politik karar birimleri arasında bilgi aktarımı gerçekleştirilmiş olur. Bunun yanı sıra devletin başka kurumları da krize özgü ihtiyaç duyulan bilgileri derleyerek, analiz ederek karar birimine yapacağı tercihlerde kullanılmak üzere sunarlar. Ayrıca diplomatik kurum ve yöntemlerin dışında açık ya da gizli yöntemlerle bilgi edinme girişimleri de kullanılabilir.

Milli menfaatlerin gereği olarak belirlenen milli hedeflere ulaşmak için milli güç unsurlarının (politik, askeri, ekonomik, nüfus, coğrafi, bilimsel, teknoloji, psiko-sosyal ve kültürel) uluslararası ilişkilerdeki uygulaması dış politika enstrümanlarının kullanılması anlamına gelir. Bir devletin karar vericilerinin dış politika aracılığıyla gücü etkili ve doğru bir şekilde uygulayabilmesi için devletin gizli-açık bilgi edinme faaliyetlerini yürüten kuruluşlar arasında istihbarat faaliyetleri ile sorumlu-görevli kuruluşların katkıları karar yapısı içerisinde ayrı bir yerde durur. Genellikle diplomasinin açık ve meşru kabul edilen yol, yöntem ve araçlarıyla elde edilen bilgilerin karar birimine yeterli bilgi üretemediği durumlarda istihbarat birimleri aracılığıyla elde edilen bilgilerden yararlanıldığı söylenebilir (bu konuda bkz, Taylor & Ralston, 1991, s.396).

Devletlerin dış politikaları birçok farklı anlaşmaya dayalı olarak belki binlerce farklı uluslararası aktrle yürütülen ilişkiler örüntüsünden oluşur. Her diplomatik eylemde (ticaret anlaşması, askeri işbirliği anlaşması veya herhangi bir politik müzakere, vs.) karar vericilerin milli menfaatleri koruyabilmeleri veya geliştirebilmeleri için bilgi ihtiyaı vardır. İstihbarat birimleri tarafından çeşitli yöntemlerle toplanan istihbarat bu

gereksinimi karşılamak üzere dış politika karar vericilerin sorumlu oldukları konularla ilgili olmasını gerektirir.

İstihbarat bilgisi, kararlaştırma süreci açısından destekleyici olsa da politika üretmek için başlı başına yeterli bir bilgi kaynağı değildir (bkz, Bezci, 2023, s.60). Hatta istihbarat kaynaklarından elde edilen bilgilere dayanılarak oluşturulan seçeneklerin her zaman karar biriminin işini kolaylaştırdığı da söylenemez. Bu nedenle karar biriminin istihbarat bilgisine gerekli duyarlılığı, ilgiyi göstermediği durumlar nadir değildir. Örneğin Küba Füze Krizi'nde ABD Başkanı John F. Kennedy'nin kuvvet komutanlarının görüş ve önerilerini dikkate almadığı gibi, kriz yönetim sürecinde karar yapısı içerisinde yer alan aktörler elde edilen bilgileri analiz etme ve değerlendirme açısından istihbaratın bir kısmını olası risk analizlerinde göz ardı ederek bambaşka kararlara yönelebilmektedirler.¹²

Karar vericilerin istihbarat bilgisine mesafeli yaklaşması politik gerekçeler kadar kurumsal ve kişisel durumlardan da kaynaklanabilir. Bunun önüne geçmek için farklı kurum ve kişilerden bilginin teyit edilmesi istenebilir veya istihbaratın kesin ve somut delillere mi dayandığı yoksa birtakım kişisel yargı ve görüşleri içerip içermediği sorgulanabilir. Örneğin ABD Başkanı George W. Bush'un Dışişleri Bakanlığı'nı yapan Colin Powell'ın ABD İstihbarat Direktörü Mike McConnell'a söylediği iddia edilen direktifinde; "İstihbarat görevlisi olarak sorumluluğun gereği bana neyi bildiğini, neyi bilmediğini ve ne düşündüğünü söyleyebilirsin. Ama daima bu üçünü birbirinden ayrı tut!" (Weiner, 2007) diyerek kendisine aktarılan bilginin niteliğinden emin olmak istemiştir.

İstihbarata mesafeli yaklaşmanın belki de tam tersi olarak bazı durumlarda politik karar verici istihbarat bilgisini kendi politik çıkarları doğrultusunda manipüle edebilir. Böyle bir durumda karar verici devletin milli güvenlik politikasının dışına çıkarak kendi iç politika gündemini yansıtacak tercihler yapabilir. Sonuçta istihbarat kapalı kapılar ardında ve gizlilik kalkanıyla korunarak yapıldığı için karar vericilerle istihbarat örgütleri arasında bu türden hastalıklı ilişkilerin gelişmesi ve istihbaratın siyasallaşması her zaman olasıdır (Bezci, 2023, ss 25-26). Siyasallaşma riski daha çok kriz yönetimi sürecinde ortaya çıkar; çünkü hızlı karar verilmesi gereken kriz

¹² Buna ilişkin literatürde pek çok özgün örnekten söz edilebilir; örneğin kriz yönetiminin bir disiplin olarak gelişmesinde rol oynayan 1962 Küba Krizi buna iyi bir örnektir. ABD istihbarat birimlerinin Amerikan Başkanı J. Kennedy'in kararlaştırma sürecini zorlaştırdığı ve hatalı kararlar vermesine zemin hazırlamış olduğu pek çok araştırmada dile getirilmektedir.

durumlarında karar vericilerle istihbaratçılar arasında doğrudan temasların gerçekleşme ihtimali artar. İstihbaratın siyasallaşmasını önlemenin en etkin yollarından biri istihbaratın müşterek bir komisyonda toplanarak değerlendirilmesi ve burada oluşturulacak makul politikalar ile bu politikaların olası etkilerinin belirlenerek karar vericilere destek olunmasıdır.¹³

İstihbaratın siyasallaştığı durumlara nadiren de olsa güçlü demokratik kurumlara sahip ülkelerde bile rastlanabilir. Ancak otokrasiyle yönetilen ülkelerde bu sorun çok daha kronik bir haldedir ve hatta sadece istihbaratın değil istihbarat örgütlerinin bile siyasallaştığı görülür. Bu ülkelerde, muhaliflere “düşman” muamelesi yapıldığı ve resmi ideolojinin hoş görmediği objektif bilgiler engellenmek istendiği için dış istihbarattan ziyade hafiye teşkilatı gibi faaliyet yürüten iç istihbarat yapılanmasına ağırlık verilir.¹⁴

Dış politika açısından ihtiyaç duyulan istihbarat bir devletin uluslararası alanda etkinlik gösterme düzeyine göre değişmektedir. Örneğin statükocu politikalar görece daha az dış istihbarata ihtiyaç duyarken revizyonist politikalar daha fazlasını gerektirir. İhtiyaç duyulan istihbaratın türü ise izlenen dış politikanın niteliğine göre değişir. Militarist politikalar askeri istihbaratı öncelerken, ticari hedefleri ağır basan devletler ise daha çok ekonomik istihbarat peşindedirler. Özetle devletlerin istihbarat birimlerine yükledikleri misyon ve hedefler, politik sisteme ve izlenen politikanın öncelik ve niteliğine bağlıdır. Dolayısıyla bir devletin politik sistemine, hedeflerine ve menfaatlerine bakarak peşinde oldukları istihbaratın kapsamını açıklamak ve tahmin etmek mümkün olabilir.

Uluslararası ilişkiler teorileri, dış politikayı yönetmekten sorumlu kişi ve kuruluşlara gelişmeleri anlamak için katkı sunar. Bunların bazıları devletin içinde bulunduğu uluslararası ortamdan kaynaklanan dış gelişmelerdir. Diğerleri ise devlet içindeki alt çıkar çevrelerinin kendine özgü milli menfaat algılamalarından kaynaklanan ve farklı ideolojik gündemleriyle oluşabilen iç gelişmelerdir. Bazı açılardan karar vericilerin dış politika tercihleri, devletin milli menfaatleri ile uluslararası çevre arasındaki

¹³ 1936 yılında İngiltere’de kurulan Müşterek İstihbarat Komitesi (JIC) bu türden bir fonksiyona sahiptir. Komite aynı zamanda MI5, MI6 ve Hükümet İletişim Karargahı (GCHQ) gibi istihbarat örgütlerinin faaliyetlerini denetlemekten, istihbarat hedef ve önceliklerini belirlemekten ve üretilen istihbaratı karar vericilere etkili bir şekilde ulaştırmaktan sorumludur. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Bezci, 2023, ss.61-63).

¹⁴ İstihbaratın siyasallaşması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz, (Darıcalı, 2023, ss.120-123).

dinamik değişkenler olarak görülebilir. Ancak “milli menfaatin” gerçekte ne olduğu algısındaki farklılıklar milli menfaatlere verilen öncelik üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olabilir.

Bu noktada istihbarat birimlerinin neye odaklanması gerektiği konusunda iki farklı yaklaşım öne çıkmaktadır. Birinci yaklaşım milli menfaatlere yönelik güvenlik tehdidi olarak görülen unsurların imkân kabiliyetleri ile niyetlerine odaklanılmasını temel alır. Bu yaklaşım klasik istihbarat tanımlarıyla tutarlı olsa da barış döneminde istihbaratın rolünün azaldığı gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. İkinci yaklaşımda ise istihbarat birimlerinin dış politika girişimlerini desteklemek için gerekli olan bilgileri sağlayarak dış politikaları daha genel olarak desteklemeye odaklanması durumu vardır. Bu bakış açısı karar vericiler adına bilgilerin toplanması ve analiz edilmesi mantığından yola çıkan istihbarat tanımlarıyla da uyumludur. İkinci yaklaşım, angajman seviyeleri yüksek kaldığı sürece barış zamanında bile istihbaratın yüksek seviyede yoğunlaşması gerekliliğini ortaya koyar.

Genel anlamda bakıldığında istihbaratın tehdit ikaz ve emarelerini sağlama fonksiyonu, dış politikanın istihbarat desteği fonksiyonunun bir unsurudur. Dış politikanın desteklenmesine odaklanan bir istihbarat anlayışı, aynı zamanda tehdit ikaz ve emarelerini odaklanan istihbarat faaliyetlerini de içerdii anlamına gelir. Dış istihbarat çalışmalarını temel alan genel bir istihbarat okuması, diğer ülkelerdeki askeri birlikler ile devlet adamlarının ve kurumların faaliyetlerini analiz ederek gelişmeleri açıklamak ve tahmin etmek için de kullanılabilir. Her bir mili güç unsurunun dayandığı kaynaklar farklı olsa da temel kavramlar tüm unsurlara benzer şekilde formülle edilebilir. Bu anlayışta istihbarat birimleri için stratejik planlamayı bir araca uyarlamak daha basittir. İstihbarat faaliyetinin ilk aşaması olan istihbarat ihtiyaçlarının belirlenmesi dış politika hedeflerinden çıkarılabilir.

Bu tür bir planlama sürecinin pratikte nasıl uygulanabileceğini görmek isteyen uygulayıcılar için Diane Dornan (daha sonraları ABD İstihbarat Dairesi Daimi Seçim Komitesinin bir üyesi olmuştur) 1992’de stratejik istihbarat analizini dış politika gereklilikleri ile ilişkilendiren bir makale yazmıştır. Makalede Dornan, Amerikan istihbaratının geleceği için mantıklı bir şekilde plan yapmanın zor olduğunu, çünkü şu anda, arzu edilen bir Amerikan dış politikasının doğası konusunda kararlı bir fikir birliğine sahip olmadığından ve yakın bir dönemde de bu fikir birliğine varamayacağımızdan bahsetmiştir. Bu nedenle, ABD istihbaratının ne şekilde

kullanılacağını bilinmediğinden istihbarat planlamasını ve beklentilerini nasıl etkileyebileceklerini değerlendirmek için olası dış politika yaklaşımlarını tespit etmeye çalışmıştır (Dornan, 1992, ss.39-46).

RAND Corporation'dan¹⁵ Gregory Treverton, gelecekte istihbaratı şekillendirecek dokuz faktörden bahsetmektedir; iletişim devrimleri, ekonomik küreselleşme, diğer teknolojik devrimler, askeri faaliyetlerde devrim, kimlik politikaları ('biz'e karşı 'onlar'), küresel demografi, çevre sorunları, devletin ve hukukun rolü ile ABD dış politikası. Treverton, ABD'nin küresel çapta hegemon bir güç olduğu ve öyle kalacağını varsaydığı için ABD'nin eylemlerinin geleceğin kilit itici gücü olacağını belirtmekte ve bu nedenle de ABD'nin dış politikasını faktörlerden biri olarak görmektedir (Treverton, 2005, ss.2, 5).

Sonuçta dış politika eksenli bir istihbarat okuması geliştirmek, istihbarat uzmanları için istihbaratın dış politika sürecindeki rolünü anlamak ve istihbaratı kullananlar açısından ise geleceğin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kaynak tahsislerinin ve yeteneklerinin nereye odaklanması gerektiğini tahmin etmek açısından bir araç olarak kullanılabilir. Ancak hükümet değişiklikleri veya "11 Eylül" gibi "sarsıcı" saldırıların vuku bulması durumlarında dış politikada köklü değişimlerin yaşanması ihtimaline de hazırlıklı olunmalıdır. Bu bakımdan istihbarat örgütleri/birimleri potansiyel çatışmaları, krizleri ve belirsizlikleri sürekli olarak takip ederek bu türden değişimlere hızlı uyum sağlayabilecek yeteneklere odaklanmalıdırlar.

2.3.3. Kriz Yönetiminde Kararlaştırma ve İstihbarat

Küba Füze Krizi, kriz yönetimi kavramının ortaya çıkmasında mihenk taşı olduğu kadar istihbaratın kriz yönetiminde oynadığı rolü görmek açısından da en önemli örneklerden biridir. Bunun sebebi o dönemdeki gizli yazışma ve belgelerin bugün erişime açılmış olması ve krizin istihbaratın birden fazla fonksiyonunun başarı ve başarısızlık hikayelerini içerisinde barındırıyor olmasıdır. Bu noktada kriz esnasında yaşanan önemli olaylardan istihbaratla ilgili olanları kısaca özetlemek yerinde olacaktır. İlk olarak 1962 ortalarında Küba'daki bir Amerikan casusu tarafından

¹⁵ RAND Corporation, ilk önceleri Amerika Birleşik Devletleri silahlı kuvvetleri için araştırma ve geliştirme yapması maksadıyla 1946 yılında Project RAND ismiyle Douglas Havacılık Şirketi tarafından ABD Santa Monica'da kurulmuştur. Daha sonra 1948 yılında ana şirket bünyesinden ayrılarak kâr amacı gütmeyen dünya çapında siyasi düşünce kuruluşu olarak araştırmalar ve analizler yapmaya başlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. www.rand.org [10.11.2020]

Küba'ya Sovyetlerden gelen gemi trafiğinde belirgin bir artış yaşandığı rapor edilmiştir (NSARCHIVE, 1962, November 14). Bu rapor CIA ve askeri istihbarat birimlerinin Küba'ya yönelik faaliyetlerini artırmasına neden olmuştur. 21 Ağustos 1962'de gerçekleştirilen U-2 keşif uçuşunda Küba'ya Sovyet füzelerinin yerleştirildiğine dair ilk tespitler elde edilmiştir. (CIA, 1962, October 31, ss.13-17) Ancak ABD istihbarat birimleri 19 Eylül 1962'de yayınladığı raporda tespit edilen füzelerin savunma niteliği taşıdığı vurgulanmış ve “bugüne kadar gözlemlenen Sovyet uygulamaları ve politikaları ile uyumsuz olduğu” gerekçesiyle Sovyetlerin Küba'ya taarruzi niteliği olan balistik füze intikal ettirme olasılığının olmadığı değerlendirilmesinde bulunmuştur. (CIA, 1962, September 19, ss.91-93) Devam eden keşif uçuşları neticesinde 14 Ekim 1962'de Küba'da orta menzilli balistik füzelerin de konuşlandırılmış olduğu tespit edilmiştir. (CIA, 1963, February 27, s.62) Bu tespit ABD tarafından krizin tırmandırılmasında ana argüman olarak kullanılmıştır.

Gizliliği kaldırılmış olan arşiv belgeleri ABD istihbarat birimlerinin Küba'da ve dünya genelinde Sovyetlerin yayılmacı politikalarını izleyerek karar vericileri ve politikacıları bilgilendirdiklerini göstermektedir. Yine bu belgelerden istihbaratçıların ABD'nin geliştireceği politikaya karşı Sovyetlerin olası tepkilerini tahmin etmeye çalıştıkları da anlaşılmaktadır. Ayrıca ABD'nin istihbarat gözetleme ve keşif unsurlarının Sovyet füzelerinin Küba'dan ayrıldığını teyit ederek krizin sonlanmasına katkı sağladığı da ortadadır. Buna karşılık Sovyet arşivleri ise Moskova'nın, Küba'ya füze konuşlandırılma kararı alırken istihbaratı devre dışı bıraktığını ve kriz sırasında ABD'nin muhtemel hareket tarzları ve gösterebileceği tepkilerle ilgili istihbarat birimlerinin çalışma yapmadığını ortaya koymaktadır. (bkz, Blight, & Welch, 1998)

Sonuçta Küba Füze Krizi dünyayı nükleer bir felakete sürükleyecek bir savaşın tetikleyicisi olabilirdi. Eğer Amerikan istihbaratı Sovyetlerin niyetini daha eyleme dönüşmeden ortaya çıkarabilmiş olsaydı, ABD Başkanına konuyu diplomasiyle çözmesine fırsat vermiş olacaktı. Füze krizinin yönetilmesinde hayati katkısı olan bilgileri ve analizleri sağlayan en önemli kaynak istihbarat olmuştur. Yine karar vericilere ve politikacılara hasmın muhtemel hareket tarzları ile imkân ve kabiliyetlerini ortaya koyan da istihbarattır. Sovyet tarafının yaptığı gibi istihbaratın geri planda tutulması veya devre dışı bırakılması da politikacılar açısından bir seçenektir. Ancak bunun doğuracağı sonuçlar karşısında hayal kırıklığı yaşamının muhtemel olduğu da dikkate alınmalıdır.

Küba Füze Krizi'nde de örnekleri görüldüğü üzere istihbarat birimleri, karar vericilere karmaşık ve hızla değişen kriz durumlarında değerli bilgiler ve analizler sağlayarak dış politika krizlerde çok önemli bir rol oynarlar. Dış politika krizlerinde istihbaratın temel fonksiyonları özetle şunlardır:

Erken İhbar ve İkaz: İstihbarat birimleri, potansiyel krizleri henüz ortaya çıkmadan ve tırmanmadan önce belirlemek amacıyla yabancı ülkelerdeki politik, askeri, ekonomik ve sosyal gelişmeler başta olmak üzere güvenliği ilgilendiren gelişmeleri izleyerek gerektiğinde karar vericileri bilgilendirirler. Böylece krizlerin önceden fark edilerek tedbir geliştirilmesine ve/ya krizler yönelik hazırlık yapmasına imkan tanırırlar.

Durumsal Farkındalık: Bir dış politika krizi esnasında, istihbarat birimleri insan istihbaratı (İNİS), sinyal istihbaratı (SİNİS), görüntü istihbaratı (GÖRİS) ve açık kaynak istihbaratı (AKİS) gibi çeşitli istihbarat disiplinleri marifetiyle detaylı güncellemeler ve durum değerlendirmeleri yaparlar. Böylece karar vericilerin değişen durumu anlamalarına ve bilinçli tercihler yapmalarına katkı sunarlar.

Tehdit Değerlendirmesi: İstihbarat birimleri, krize karışan yabancı aktörlerin imkan-kabiliyetlerini, niyetlerini ve motivasyonlarını değerlendirir, risk ve tehditleri anlamak için askeri hareketleri, diplomatik iletişimleri ve diğer ilgili faktörleri izlerler. Böylece karar vericilerin uygun karşı hamleyi yapmalarına ve kaynakları etkili bir şekilde tahsis etmelerine yardımcı olurlar.

Strateji Geliştirme: İstihbarat birimleri, krizin altında yatan nedenleri, krize dahil olan çeşitli aktörlerin çıkarlarını ve hedeflerini, farklı politika seçeneklerinin potansiyel sonuçlarını ortaya koyarak bunlara mukabil geliştirilecek dış politika stratejilerine katkıda bulunur. Böylece karar vericilerin krizi yönetmek ve milli menfaatleri korumak için etkili politikalar oluşturmalarına destek olurlar.

Örtülü Faaliyetler: Bazı durumlarda istihbarat teşkilatları, krizin sonucunu ve/ya gidişatını etkilemek üzere sahadaki durumu şekillendirmeyi amaçlayan casusluk, sabotaj veya başka örtülü faaliyetler icra edebilirler. Böylece karar vericilerin elini güçlendirecek ve karşı taraf üzerinde baskı oluşturacak durumları geliştirirler.

Diplomatik Destek: İstihbarat teşkilatları kriz sırasında bazı durumlarda yabancı devletler veya devlet dışı aktörlerle gerçekleştirilen müzakerelerde yer alarak ve/ya müzakerelere katılan kilit kişiler veya gruplar hakkında arka plan bilgileri sağlayarak

diplomatik çabalara destek olurlar. İstihbarat ve diplomasi arasındaki bu işbirliği, diplomatik girişimlerin etkinliğini artırır.

Tablo 5’te görüleceği üzere istihbarat faaliyetlerinin kriz analizi bakımından krizin farklı evrelerindeki fonksiyonu farklılık gösterir. Kriz öncesi evredeki istihbarat faaliyetleri krizlerin önlenmesine fırsat verecek şekilde karar yapı ve sürecine görece daha fazla hareket serbestisi sunar. Elde edilen ham verilerin işlenmesi-değerlendirilmesi-analiz edilmesi için gereken süre kriz yönetim evresinden görece daha fazladır ve farklı istihbarat kaynaklarından elde edilen bilgilerin karşılaştırılarak daha doğru bir dış politika kararının oluşturulmasına şans verir. Kriz evresinden farklı olarak kriz öncesi evrede karar birimi aslında olası riskleri, uyuşmazlığı ve çatışmayı yönetir. Dolayısıyla istihbarat birimlerinin sağladığı “bilgi”ler değerlendirilerek henüz durum krize evrilmemişken tırmanma engellenebilir (Gezer ve Aksu, 2023, s.29).

Tablo 5. Kriz Analizi-Yönetimi Evreleri ile İstihbarat İlişkisi

Kriz Öncesi Evre			Kriz Yönetimi		
			Kriz Evresi		Kriz Sonrası Evre
Risk Analizi/Yönetimi	Uyuşmazlık Yönetimi	Çatışma Yönetimi	Tırmanma	Yumuşama	
Risk	Uyuşmazlık	Çatışma			Kriz Sonrası
İstihbarat analizinden üretilen çıkarsamalar	Gerçekleşen risklere ilişkin istihbarat	Süreç takibi ve önleyici /ön alıcı istihbarat	Anlık istihbarat, veri ve bilgi analizi, seçenek sunma ve kararları uygulama	Anlık istihbarat, izleme ve kararları uygulama	Zamana yayılan etki analizi, gözlem, veri toplama, değerlendirme ve analiz

Kaynak: (Aksu, 2017, ss.31-32) ’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

İstihbarat faaliyetleriyle olgunlaştırılan “bilgi”nin politik karar biriminin gündeminde ne ölçüde yer bulacağı belirsizdir. Herhangi bir durumsal değişiklikle ilgili olarak kendisine sunulan bilgileri dikkate alıp almamak konusunda nihai karar biriminin tercihi belirleyicidir.¹⁶ Dolayısıyla kriz yönetimi açısından politik karar birimi

¹⁶ Bu noktada istihbaratın olabildiğince tarafsız ve değer yargılarından uzak bir şekilde hazırlanıp hazırlanmadığı önem kazanmaktadır. Karar birimine olguları çarpıtmadan aktarmak ile karar birimini herhangi bir tercihe yönlendirecek şekilde istihbaratın sunulması arasında önemli bir ayrım vardır. Kimi durumlarda karar biriminin ihtiyaç duyduğu bilgiye odaklı bir araştırmanın sonucunda elde edilen bilgilerin sunulması da rastlanan bir durumdur. Eğer talep edilmişse istihbarat birimlerinin

istihbarat kaynaklı bilgiye kendi öncelikleri çerçevesinde bir rol atfeder. Karar biriminin tercihlerini, kararlarını oluştururken “bilgi”ye gereksinim duyması kaçınılmazken bu bilginin kaynağı değişkenlik gösterebilir.

Bu açıdan bakıldığında karar biriminin gündeminde yer alan herhangi bir konunun doğrudan istihbarat örgütünün/biriminin görev, yetki, sorumluluğuna dahil olup olmadığı da ayrı bir tartışma konusudur. Devletin değişik düzeylerde ve farklı ilgi alanlarına odaklı istihbarat kuruluşlarının bulunması bir zorunluluktur. Çoğu kez yaygın şekilde devletin güvenliği ve çıkarları askeri-politik çerçeveye oturtulduğu için istihbarat örgütlenmesi de askeri güvenlik kapsamında oluşturulmuştur. Oysa günümüzde hem güvenliğin kapsamı genişlemiş hem de devletlerin uluslararası sistem içerisindeki ilişkileri karmaşık ve yoğun bir hal almıştır. Dolayısıyla istihbaratın da ilgi, görev, yetki ve sorumluluğunun dönüşmesi gerekmiştir. Bu da kaçınılmaz olarak devletin kurumsal-bürokratik örgütlenmesinde ve karar yapısında birbirinden farklı uzmanlığa sahip istihbarat birimleri arasında etkin bir koordinasyon ve işbirliğini gerekli kılmıştır. Farklı alanlarda uzmanlaşan istihbarat birimleri arasındaki koordinasyonun bir istihbarat ağı oluşturmaya koşut olarak tüm bu ağıdan elde edilen stratejik istihbarat bilgisinin nihai karar birimine hızlı ve doğru bir şekilde ulaşması kararlaştırmanın işlevselliğini şekillendirir.

Başarılı bir kriz yönetiminin püf noktası hasma/rakibe uygulanması planlanan baskı derecesinin ve bunun karşısında hasmın geliştireceği reaksiyonun krizin gelişimini belirleyen en önemli etken olduğunun farkında olmaktır. Dış politika kriz yönetiminde inisiyatifi elde tutmanın yolu, hasmın hızla değişen gerginlik ortamı ile ilgili niyetini ve tutumunu anlamaya çalışarak atılacak adımlar ve gösterilecek reaksiyonlar üzerine karar vermektir. Her zaman akılda tutulması gereken soru şudur: Karşı tarafın krize neden olan hareket tarzlarını sürdürmesinin sebebi nedir? Bu bakış açısı, özellikle de karşı tarafın niyetini anlamaya çalışmanın, krizin çözümü için bir müzakere stratejisi oluşturmanın anahtarıdır (bkz, Lebow, 1981).

Kriz yönetiminde inisiyatifin elde bulundurulmasının ve hasım/rakip üzerinde durum üstünlüğü sağlanmasının yolu yetenekli ve güvenilir bir istihbarat sistemine sahip

devletin güvenliği, önceliği, çıkar ve beklentileri bakımından elde edilen bilgilerin olası etkilerine dair görüşlerinin karar yapısı içerisinde tartışılması da olağandır. Gözden kaçırılmaması gereken hassas denge nihai kararın siyasi sorumlunun kararı olduğudur. Dolayısıyla istihbarat birimlerinin sunduğu bilgilerin nasıl değerlendirileceği veya değerlendirilip değerlendirilmeyeceği yürütme erkini elinde bulunduran siyasilerin yetkisi içerisinde yer almaktadır.

olmaktan geçer. Sahadaki gelişmelerin etkin ve hızlı bir şekilde takip edilebiliyor, kontrol edilebiliyor ve/ya yönlendirilebiliyor/şekillendirilebiliyor olması, buna mukabil hassas dost ve müttefik unsurların faaliyetlerinin gizliliğinin ise korunması, politikacı ve her seviyedeki karar vericiler için önemli bir avantaj sağlar. Bu avantaj karşı tarafın kararlılığını ölçebilmenin yanında reaksiyonlarını test etmek ve hızlı adımlarla rakibin hareket alanını sınırlamak veya caymasına zorlamak şeklinde özetlenebilir. Ayrıca dost istihbarat unsurlarının açıktan yürüttüğü istihbarat, örneğin gözetleme ve keşif faaliyetleri hasım/rakip üzerinde baskı yaratmaya ve eylemlerini yavaşlatmaya veya sınırlandırmaya zorlayıcı sonuçlar ortaya çıkarabilir.

Kararlaştırma bakımından istihbarat gereksinimi daha henüz kriz tetiklenmeden çok öncesini de kapsayacak şekilde uluslararası sistemdeki diğer aktörlerin davranışlarına ilişkin bilgiye erişmeyi işaret eder.¹⁷ Olası risklerin önceden bilinmesi, çıkar ve beklentilere uygun fırsatların işaret edilmesi istihbarat faaliyetlerinin karar birimine sunduğu avantajlardır. Bu evrede (kriz öncesi evre) karar birimi istihbarat birimlerinden gelen bilgi akışının etkisi/yönlendirmesine açıktır. Kendisine sunulan bilgiyi bilişsel yetenekleriyle değerlendirerek ona bir önem atfeder ve politikasını belirler, uygular. Oysa kriz yönetimi evresinde anlık bilgi ve analizlere duyulan gereksinim karar birimini daha fazla soru sormaya, seçenek araştırmaya yöneltir; dolayısıyla kriz yönetim evresinde karar birimi istihbarat birimlerinden normalden daha fazla ve doğru bilgi talep eder. Stresin yüksek olduğu ve zaman kısıtının yarattığı baskı altında istihbarat birimlerinin gerek duyulan bilgiye erişiminde ve analizinde yaşanacak zafiyetler politik karar biriminin de istenmeyen tercihler yapmasına zemin hazırlar.¹⁸

Buraya kadar ifade edilenlerin dışında kararlaştırma sürecinde istihbaratın özel bir fonksiyonu daha vardır ki bundan da kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Krizin niteliğine bağlı olarak bazı özel durumlarda istihbarat örgütleri politik karar

¹⁷ Krizlerin daha tetiklenmeden önce erken uyarı ve risk analizleriyle önlenmesi, önleyici diplomasinin güçlükleri hakkında bir inceleme için bkz, (George ve Holl, 2000, ss.21-54).

¹⁸ Bir başka açıdan bakıldığında istihbaratın açıklığı özellikle kriz durumlarında hasım aktörlerin istemedikleri bir tırmanma yaşanmasını engelleyici rol oynar. Hasım aktörler eğer bir tırmanmanın her iki tarafın da yararına olmadığı konusunda bir kaniya sahiplerse doğrudan iletişim yöntem ve araçlarıyla hasmın niyeti hakkında ilk elden bilgi sahip olmasını sağlamayı tercih edebilir. İletişim kanallarının kapalı olduğu veya işlemediği krizlerde taraflardan biri diğerinin niyeti hakkında bilgi sahibi olmadığı veya eksik bilgi sahibi olduğu için istemediği halde krizi ıtmandırmaya yönelebilir. Kriz yönetiminde karar yapısı içerisinde bulunan kimi sivil-asker bürokrat ve/ya danışmanın yeterli bilgiye sahip olmadıkları ve seçenek üretmedikleri durumlarda geri adım atmaktansa savaşı kabul edilebilir bir maliyet olarak gördüklerinin örneklerine rastlanmaktadır.

birimlerinin direktifleri doğrultusunda doğrudan diplomasinin uygulayıcısı durumuna da gelebilirler. Çünkü bu faaliyetler geleneksel diplomasinin aksine uluslararası hukukun denetimi ve uluslararası toplumun gözetimi altında değildir. Bu kapsamdaki temaslar aleni ve göz önünde yapılmaz ve çoğunlukla kamuoyunun bilgisi dışında gerçekleştirilir. İstihbarat örgütlerinin yürüttüğü diplomatik faaliyetlerde taraflar birbirlerini yarı/gayri resmi araç ve yöntemlerle muhatap alırlar ve üstelik birtakım müzakereler ve/ya pazarlıklar da gerçekleştirebilirler. Bu açıdan istihbarat örgütlerinin yürüttükleri faaliyetler geleneksel diplomasiyi desteklediği hatta bazı durumlarda onun yerine geçtiği için politik bir anlam kazanır.

Literatürde bu tür faaliyetler “örtülü diplomasi” veya “arka kanal diplomasisi” olarak da adlandırılmaktadır. İstihbarat örgütlerinin yürüttükleri örtülü faaliyetler de aslında örtülü diplomasinin bir parçasıdır. Çoğu zaman geleneksel diplomasi ile örtülü faaliyetlerin çalışma alanlarının örtüştüğü görülür. Ancak aralarındaki sınır muğlak olduğu için taktik seviyede ortaya çıkabilecek bir anlaşmazlık stratejik seviyede istenmeyen krizlerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu bakımdan istihbarat örgütlerinin hem politik karar birimlerinin ihtiyaç duyacakları istihbaratı sağlayabilmeleri hem de sahada yürütecekleri operasyonlarla istenen etkileri oluşturabilmeleri açısından devletin tutarlı bir dış politika izlenmesi oldukça önemlidir (bkz, Bezci, 2023, ss.17-19).

3. TÜRKİYE’DE ENFORMASYON VE İSTİHBARAT YAPILANMASININ DÖNEMSEL GELİŞİMİ

Türkiye’nin dış politika krizlerini ele alırken dönemsel kategorizasyona gitmek aslında her dönem önemli değişiklikler gösteren iç ve dış politika girdilerinin, istihbarat ve enformasyon kapasitesinin, istihbarat, güvenlik ve dışişleri bürokrasisinin teşkilatlanma ve işleyişinin krizlerdeki belirleyiciliğinin anlaşılması açısından önemlidir. Örneğin Soğuk Savaş döneminde Türkiye’nin NATO üyesi olması ve ABD’nin liderliğini yaptığı Batı bloku safında yer alması, hem dış ve güvenlik politikalarında bağımsız hareket etmesini sınırlamış, hem de iç politik yapısı ve kurumları üzerinde etkiler oluşturmıştır. NATO üyeliği aynı zamanda Türkiye’nin sahip olduğu istihbarat ve enformasyon kapasitesi ile istihbarat, güvenlik ve dışişleri bürokrasisindeki kurumsal yapısını ve işleyişini de temelden etkilemiştir. Dolayısıyla her dönemin ayrı ayrı olarak analiz edilerek krizlerin incelenmesinin araştırmanın sonuçlarına değerli katkıları olacağı ortadadır.

Dönemsel kategorizasyon, küresel güç dengelerindeki paradigma değişimleri dikkate alınarak üç başlık altında yapılmıştır.

- Klasik Güç Dengesi Dönemi (1923-1945)
- Soğuk Savaş Dönemi (1945-1990)
- Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1990-2015)

Her dönem için genel politik durum ortaya konmuş ve buna eşlik eden Türk dış politikası özet olarak ifade edilmiştir. Yine bu dönemlerdeki enformasyon ve istihbarat alanındaki gelişmeler, kurumsal yapılanmalar ve düzenlemeler belirtilerek her dönemin kendine özgü olan hususlar açıklanmıştır.

3.1. Klasik Güç Dengesi Dönemi (1923-1945)

20. yüzyılın ilk yarısı insanlık tarihinin belki de savaş ve barış arayışlarının bir arada ve en çok yaşandığı yıllar olmuştur. Bir tarafta 19. yüzyıldan devreden politik mirasa sahip çıkan ve var olan düzenin devamından yana olanlar, diğer tarafta ise bunun tam

tersini düşünenler arasında çekişmelerle dolu bir süreç yaşanmıştır. Barış idealleri ile savaş tutkusu arasında yaşanan bu çekişmenin sonucunda dünya tarihinin gördüğü en büyük iki savaş (savaşlar silsilesi) ve daha önce eşi benzeri olmayan uluslararası iki örgüt (Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler) ortaya çıkmıştır.

3.1.1. Politik Durum

19. yüzyılda uluslararası politik, ekonomik ve sosyal düzeni Avrupa merkezli olarak kurgulanmış ve yürütülmüştür. Her ne kadar İngiltere ve Fransa Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bu düzeni devam ettirmek istemişler de bunda başarılı olamamışlardır. Örneğin 1920 yılında kurulan ve devletler arasındaki sorunları barışçı yollarla çözmeyi amaçlayan Milletler Cemiyeti varlığını 26 yıl sürdürmüş olmasına rağmen İkinci Dünya Savaşı'nın yaşanmasına engel olamamıştır.

1929 yılında yaşanan Büyük Ekonomik Buhran, ABD ve Avrupa'da yıllarca süren yıkıcı etkiler yaratmış, özellikle sanayileşmiş ülkelerde büyük oranlara ulaşan işsizlik Almanya ve İtalya'da ırkçı ideolojilerin halk arasında yayılmasını hızlandırmıştır. Hızla totaliterlerse bu iki ülke, Uzakdoğu'da Japonya'yla birlikte Mihver Devletler ittifakını oluşturmuş ve geliştirdikleri yayılcı politikalar ile İkinci Dünya Savaşı'nın yaşanmasının en önemli aktörlerinden olmuşlardır.

1938'de Avusturya'yı ve Çekoslovakya'nın bir bölümünü topraklarına katan Almanya'nın bu işgallerine sessiz kalan İngiltere ve Fransa'nın, Polonya'ya yönelik Alman taarruzlarının ardından Almanya'ya savaş ilan etmesiyle İkinci Dünya Savaşı resmen başlamıştır. “Yıldırım Harbinin” mucidi olan Alman orduları kısa sürede batıda Fransa, kuzeyde Norveç, güneyde Yunanistan ve Kuzey Afrika'ya kadar birçok ülke ve sömürgeyi ele geçirdikten sonra doğuda Moskova önlerine kadar ulaşmışlardır. Ancak ABD'nin 1941 sonlarında Müttefiklerin yanında savaşa dahil olmasının ve Kızıl Ordu'nun toparlanarak karşı taarruzlara başlamasının ardından işler Almanya'nın aleyhine dönmüş ve neticede Almanya tamamen işgal edilerek teslim olmaya zorlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından 1923 yılında “Monreo Doktrini”ni uygulamaya koyarak tekrar kabuğuna çekilen (isolation), Amerika kıtasına yönelik kıta dışı güçlerin müdahalesine karşı olan politikayı temel alarak Avrupa da dahil olmak üzere dünya meselelerine mesafeli bir tutum sergileyen, hatta Milletler Cemiyeti'ne dâhi üye

olmayan ABD, İkinci Dünya Savaşı ile tekrar Avrupa topraklarına dönmüş ancak bu sefer hem askeri hem de politik varlığı ile kıtada kalıcı hale gelmiştir.

Diğer taraftan 1917 yılında gerçekleşen Ekim Devrimiyle Rus Çarlığı'nın yıkılması neticesinde 1918 yılında Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmek zorunda kalan ve Avrupa'dan mümkün olduğunca uzaklaştırılan Rusya ise, 30 Aralık 1922 tarihinde Beyaz Rusya, Ukrayna, Orta Asya ve Kafkasya'yı kapsayan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini kurarak tekrar birliğini sağlamış ve Nazi Almanyası'nın politikalarına karşı İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşarak Kızıl Ordusu ile Berlin'e kadar ulaşarak Avrupa ve Balkanlar'da tarihte hiç görülmediği kadar büyük bir alanı nüfuzu altına almıştır.

Nihayetine, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'dan uzaklaşan/uzaklaştırılan ABD ve Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde kendilerini Avrupa kıtasını adeta aralarında paylaşmış halde bulmuşlar ve bu paylaşım mücadelelerini artan bir rekabetle dünyanın diğer coğrafyalarına da yayarak devam ettirmenin telaşına kapılmışlardır.

3.1.2. Türk Dış Politikası

Türkiye Cumhuriyeti klasik güç dengesi döneminde genel anlamda Atatürk'ün vizyonu ile şekillenen bir devlet düzeninin tesisine ve bekasına odaklanmıştır. Bu dönemde hâkim olan dış politika anlayışının temel prensibi ise Kurtuluş Savaşı ve ardından Lozan Antlaşması ile tesis edilen bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığının “barış” içerisinde devam ettirilmesidir. Bu prensip doğrultusunda Türkiye, bölgesel ve uluslararası güvenlik ve istikrarın sağlanmasına katkı sunmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin menfaatleri doğrultusunda başta komşular olmak üzere güçlü devletlerle dostluk ilişkileri tesis etmeye önem vermiştir.

Türkiye'nin komşularına bakıldığında ise 1923 yılından itibaren dönemin güçlü devletlerinin birçoğu ile komşu olduğu görülmektedir. Doğuda Sovyetler Birliği, güneyde Irak Mandası ve Kıbrıs üzerinden İngiltere ve Suriye Mandası nedeniyle Fransa, güneybatıda ise 12 Adayı kontrol eden İtalya Türkiye'nin komşuları durumundadır. Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nda mücadele içerisinde olduğu Batılı devletlerle bir kopmaya gitmemiş, çıkarların gerektirdiği şekilde dengeli ve rasyonel ilişkiler geliştirilmeye çalışmıştır. Ortaya çıkan sorunlar diplomasi ve müzakereler yoluyla çözülmüş, çatışma ve askeri güç kullanımından uzak durulmuştur.

Türkiye, revizyonist ülkelerin taleplerinin dünya barışını tehdit etmeye başladığı dönemlerde uluslararası ve bölgesel işbirliği çabalarına hız vermiştir. 1929 yılında Kellogg-Briand Paktı'na, 1932 yılında ise Milletler Cemiyeti'ne katılan Türkiye, 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Antantı'na, 8 Temmuz 1937'de Sadabat Paktı'na imza atarak kolektif güvenlik ve istikrara katkı sunmuştur. Yine bu dönemde Türkiye, bugünkü sınırlarının belirlenmesini sağlayan Musul ve Sancak meselelerini, egemenlik hakları açısından önemli bir test olan Boğazlar konusunu ve Türk-Yunan sorunlarını barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturmuştur.

3.1.2.1. Batılı Devletlerle İlişkiler

Batılı devletlerle ilişkileri ele alırken klasik güç dengesi döneminin konjonktürel yapısı ve Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki etkileri dikkate alınmıştır. Bu nedenle dönemin küresel ve bölgesel politikaların baş aktörleri olan İngiltere ve Fransa'ya ayrı bir alt başlık açmak sadece küresel ve bölgesel politikaları anlamak açısından değil aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde sınırlarının nasıl şekillendiğini görmek açısından da önemlidir. Yine Osmanlı Devleti'nden güçlü ve köklü bir miras olarak devralınan Türk-Alman ilişkilerine de ayrıca yer verilmiştir. Yine bu dönemde Türkiye üzerinde ve yakın çevresinde revizyonist politikalarıyla önemli bir tehdit oluşturan İtalya'ya da ayrıca değinilmiştir. Dönemin dinamikleri dikkate alınarak Türkiye'nin batılı komşuları konumunda olan Balkan Devletleri ile ilişkilerinin bir alt başlık olarak bu bölümde yer alması uygun görülmüştür.

3.1.2.1.1. Türk-İngiliz/Fransız İlişkileri

Genç Türkiye Cumhuriyeti, siyasi tarihinin ilk dönemlerinin en sorunlu ilişkisini İngiltere ile yaşamıştır. Bunun sebebi İngiltere'nin, Lozan Anlaşması'nda nihai olarak neticelendirilmeyen en önemli sorunlarda bir olan Musul meselesinde manda yönetimi altındaki Irak'ın yanında yer almasıdır. Musul meselesi, sadece Türkiye-İngiltere ilişkilerini değil, aynı zamanda İngiliz nüfuzu altında faaliyet yürüten Milletler Cemiyeti ve genel anlamda İngiltere'yle birlikte hareket eden diğer Batılı devletlerle ilişkileri de olumsuz etkileyen sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Cemiyet üyesi dahi olmayan Türkiye'nin, İngiltere'nin lehine olarak verilen karara uymaya zorlanması sadece politikacılar arasında değil, tüm Türk kamuoyunda büyük bir tepki yaratmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'ye dayanan, Arapları kıskırtarak Ortadoğu'da büyük asker ve toprak kayıplarına neden olan, savaş sonunda

İstanbul'u işgal eden, Yunanlıların Anadolu'yu işgalini destekleyen, Kürt ve Ermeni ayrılıkçı hareketlerinin kışkırtıcısı İngilizlerin Musul meselesinde göstermiş oldukları tavır şaşırtıcı olmasa da iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesine bir süre ket vurmuştur.

Türkiye, 1920'lerde Sovyetler Birliği ile ilişkilerine ağırlık verse de bir yandan 1934 yılından itibaren Türkiye üzerinde etkisini artıran İtalyan tehdidi, diğer yandan Ortadoğu'da politik ve ekonomik nüfuz arayışında olan Alman girişimleri nedeniyle Türk-İngiliz ilişkileri hızlı bir yakınlaşma sürecine girmiştir. Bu yakınlaşmanın Türkiye açısından ilk önemli sonucu 20 Temmuz 1936'da imzalan Montrö Boğazlar Sözleşmesi olmuştur. Sözleşme, Türkiye'yi revizyonist ülkelerle yakınlaştırmak istemeyen İngilizlerin desteği sayesinde Türk tezleri doğrultusunda onay görmüştür. Böylece Lozan'da silahsız bölge ilan edilen ve Milletler Cemiyeti'nin teminatına bırakılan Boğazların güvenliği konusu tadil edilerek Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliği tekrar tesis edilmiştir. Ayrıca yeni düzenleme ile Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında yabancı askeri gemilerin geçişiyle ilgili olarak tarafsızlığını tartışmalı hâle getirebilecek durumlardan da kendini koruyabilme imkanını güçlendirmiştir.

Türkiye, İngiltere'nin Montrö Konferansı'ndaki tutumuna bir anlamda karşılık olarak İngiltere ve Fransa'nın girişimiyle düzenlenen Nyon Konferansı'na katılarak Akdeniz'deki korsan denizaltılar sorununu çözüme kavuşturan Nyon Antlaşması'nı imzalayan dokuz devlet (İngiltere, Bulgaristan, Mısır, Fransa, Yunanistan, Romanya, Türkiye, SSCB, Yugoslavya) arasında yer almıştır. 14 Eylül 1937 tarihinde imzalanan bu anlaşma İkinci Dünya Savaşı öncesinde birçok devletin tarafını belirlemesi açısından önemlidir. Antlaşmayla Türkiye, Akdeniz'in tamamının kontrolünü üstlenen İngiltere ve Fransa'ya Çeşme Bölgesinde üslenmelerine izin vermiştir.

Türkiye, 1937 yılına kadar hızlı bir gelişme gösteren ilişkileri pekiştirmek için İngiltere'ye bir dostluk anlaşması yapılmasını teklif etse de İngiltere bu teklifi uygun görmemiştir. Ancak Almanya'nın Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgalinin ardından İngiltere'de Türkiye ile ittifak yapmanın gerekli olduğu kanısı ortaya çıkmıştır. Ancak tarafları asıl harekete geçiren olay İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi olmuştur. Bu gelişmenin hemen ardından Türkiye, 12 Mayıs'ta İngiltere ve 23 Haziran'da da Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul eden Fransa ile "Barış Cephesi"ne dahil olduğuna dair birer deklarasyon yayımlamıştır.

3 Eylül'de İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından 19 Ekim 1939'da bu üç devlet arasındaki ilişkileri daha da ileriye taşıyacak Karşılıklı Yardım Anlaşması imzalanarak Avrupa'daki bir savaşta Türkiye'nin anti-revizyonist devletlerle işbirliği yapacağı ilan edilmiştir (BCA, 1939, No:30.10.0.0/235.582.16). Ancak bu anlaşma Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'nın yanında otomatik olarak savaşa dahil eden bir niteliğe sahip değildir. Savaş Akdeniz'e intikal etmediği durumda Türkiye'nin savaş dışı kalmasına da imkân vermektedir. Oysa İngiltere bu anlaşmayı, Balkanlar ve Yakın Doğu'da yaşanabilecek bir savaşta Türkiye'nin kendi saflarında katılımını sağlayacak bir araç olarak görmüştür (Deringil, 1994, ss.101-102).

Haziran 1940'ta İtalya'nın Mihverler saflarında savaşa girmesi ile savaş resmen Akdeniz'e inmiştir. Bu durumda Türkiye'nin de ittifak anlaşması gereği savaşa girme durumu ortaya çıkmış, İngiliz ve Fransız Büyükelçileri 13 Haziran'da bu yöndeki taleplerini Türk tarafına iletmışlerdir. Ancak Türkiye'nin Paris Büyükelçisi, Almanların Fransa'daki ilerlemelerinden Türk Dışişlerini bilgilendirmiş ve bu nedenle Türkiye konuyu ağırdan almıştır. Nitekim kısa bir süre sonra 22 Haziran 1940'ta Fransa, Almanya ile mütareke imzalayarak savaştan çekilmiştir. Türkiye hem bu durumu hem de ittifak antlaşması ile kendisine verileceği vad edilen askeri yardımların yerine getirilmediğini belirterek savaş dışı durumunu değiştirmemiştir. Türkiye'nin savaş dışı kalmasının Alman ordularına Ortadoğu'ya ulaşma yolunu kapatacağını gören İngiltere, o zaman için Türkiye üzerinde daha fazla baskı yapmayı gerekli görmemiştir.

İngiltere'nin bu tutumu, savaşın Almanya'nın lehine geliştiği dönem boyunca devam etse de 1942 yılının sonlarına doğru değişmeye başlamıştır. Almanların Avrupa'dan dışarıya doğru genişlemesinin durdurulup geri çekilmeye başladıklarında Müttefikler arasında Balkanlar üzerinden yeni bir cephe açılarak Mihver Devletleri üzerinde ilave bir baskının oluşturulması fikri kabul görmüştür (Önder, 2010, s.223). İlk olarak 19 Ocak 1943 tarihindeki Kazablanka Konferansı'nda görüşülen bu konu 30 Ocak 1943'te bizzat İngiltere Başbakan'ı Churchill'in Adana'ya gelerek Türk tarafı ile müzakeresinde detaylı bir şekilde ele alınmıştır (Uçarol, 1995, s.643). Adana Konferansı olarak adlandırılan bu görüşmelerde Türkiye'nin askeri gücünün desteklenmesi kararlaştırılırken savaşa katılması ile ilgili bir sonuca varılmamış, aksine basın açıklamasında Churchill Türkiye'nin tarafsızlık politikası övmekten de geri durmamıştır.

Adana Konferansı'nın ardından Türkiye'nin savaşa dahil olması ve Balkan Cephesi'nin açılması konusu 1943 yılı boyunca gündemden düşmemiştir. 17 Ağustos 1943'te Quebec ve ardından 19 Ekim 1943'teki Moskova Konferanslarında, Ege adalarındaki Alman işgaline son vermek ve Balkanlar üzerinden yeni bir cephe açmak için Türkiye'nin batısında İngilizler tarafından inşa edilen hava üslerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Türkiye'nin savaşa katılması konusunu ise acil bir durum olarak görülmemiş, yılın sonuna doğru gerçekleşmesinin daha uygun olacağı değerlendirilmiştir. Alınan bu kararlar 5-6 Kasım 1943'te düzenlenen 1. Kahire Konferansı'nda İngiltere tarafından Ankara'ya iletilmiş, ancak Türkiye topraklarının Müttefikler tarafından kullanılmasının kendisini fiilen savaşa dahil edeceğini öne sürerek teklifi reddetmiştir.¹⁹

Müttefikler, Türkiye'nin savaşa dahil olması konusundaki en kararlı tutumu 1 Aralık 1943 tarihinde sona eren Tahran Konferansı'nda göstermiştir. Konferans'la Türkiye savaşa katılmaya davet edilmekle kalınmamış, bunu reddettiği durumda İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve Boğazlar üzerindeki egemenliği konusuna ilgi duymayacağı bizzat Churchill tarafından ifade edilmiştir (Deringil, 1994, s.218). Ayrıca Türkiye'nin savaş sonunda düzenlenecek anlaşma masasında da yer alamayacağı da vurgulanmıştır. Tahran Konferansı kararları gereği Churchill Cumhurbaşkanı İnönü'yü 3 Aralık 1943 tarihinde gerçekleşen 2. Kahire Konferansı'na davet etmiş ve ABD Başkanı Roosevelt'in de katıldığı görüşmelerde Müttefiklerin teklifini birlikte ele almışlardır. Türk tarafı teklife yönelik çekincelerini açıkça belirtse de Ankara'da heyetler arasında detaylı görüşmeler yapılmasını kabul etmiştir. 1944 yılının ocak ayında başlayan görüşmelerden sonuç alınamayınca İngiliz askeri heyeti 3 Şubat'ta Ankara'dan ayrılmıştır. Görüşmelerden kısa bir süre sonra İngiltere ve ABD, Türkiye'ye yaptıkları silah ve malzeme yardımlarını durdurarak ilişkilerde yaşanan güven kaybının ilk tepkilerini vermişlerdir.

1944 yılı Türkiye için İngiltere ve ABD'den gelen baskı ve tehditlerle geçen bir yıl olmuştur. Nisan ayında Türkiye'den Almanya'ya yapılan krom ihracatının sona erdirilmesi istenirken aksi taktirde ambargo uygulanacağı tehdidinde bulunulmuştur. Türkiye krom ihracatını durdurduktan sonra da Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesmesi istenmiştir. İngiltere ve ABD'nin girişimleri sonucunda Türkiye

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz, (Gönlübol & diğ., 1977, ss.179-183).

2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile diplomatik ilişkilerini sonlandırmıştır (Gönlübol & diğ., 1977, ss.191-192).

5 Eylül 1944'te Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan'a savaş ilan etmesinin ardından Kızıl Ordu'nun Balkanlar'da Türkiye sınırına dayanacak olması Ankara'da büyük bir endişe kaynağı olmuştur. Üstelik 10 Şubat 1945'teki Yalta Konferansı'nda Moskova'nın Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklik yapılmasını talep etmesi bu endişeyi daha da artırmıştır. Türkiye, Türk egemenliğine yönelik Sovyet taleplerinin müttefikleri tarafından da kabul göreceğinden çekindiği için İngiltere'nin ve ABD'nin desteğini tekrar kazanmaya yönelik adımlara yönelmiştir.

Yalta Konferansı'nın ardından İngiliz Dışişleri Bakanı Türkiye'yi ziyaretinde savaş sonrası kurulacak olan yeni düzeni konuşmak üzere San Fransisko Konferansı'nın düzenleneceğini bildirilmiş ve bu konferansta Türkiye'nin yer alabilmesi için 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya'ya savaş ilan etmesi gerektiği telkininde bulunmuştur. Bu ziyaretten üç gün sonra da Türkiye 23 Şubat 1945 tarihinde, 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler (BM) Beyannamesini imzalayarak Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Böylece Türkiye BM'nin kurucu üyeleri arasında yer almıştır (Gönlübol & diğ., 1977, ss.192-193).

Özetle Türkiye, İkinci Dünya Savaşı öncesi geliştirilen barışçıl politikalar ve iş birlikleri ile pekiştirilen güvenlik ortamı savaş boyunca da değişmeyerek istikrarlı bir şekilde sürdürülmüştür. Birçok baskıya ve üzerinde yer aldığı coğrafyanın savaş bölgeleriyle etkileşimine rağmen Türkiye mümkün olabildiğince kendi egemenlik alanındaki barış durumunu korumayı ve savaş dışı kalmayı başaramıştır.

3.1.2.1.2. Türk-Alman İlişkileri

Türk-Alman ilişkileri, 19. yüzyıldan son çeyreğinde büyük bir hız ve derinlik kazanarak Osmanlı'nın çöküşüne neden olan Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir. Ancak bu ilişkiler Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de teslimini ilan eden Mondros Mütarekesi'yle şeklen son bulmuş, iki devlet arasındaki tüm faaliyetler askıya alınmıştır. Mütareke'nin 23. Maddesi, Türkiye'den, Almanya ile bütün ilişkilerini sonlandırmasını dikte ettirmektedir.²⁰ Osmanlı topraklarında bulunan başta

²⁰ Türkiye, Sevr Antlaşması'nın 275. maddesiyle, 1 Ağustos 1914'ten Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe girmesine kadar, kendisi ile Almanya, Avusturya, Bulgaristan ya da Macaristan arasında imzalanmış bulunan tüm anlaşmaların, sözleşmelerin ya da anlaşmaların bozulmuş olduğunu ve öyle kalacağını

askeri personel olmak üzere tüm Alman vatandaşlarının ülkeyi terk etmeleri istenirken Alman Büyükelçisi de ülkeden ayrılmak durumunda kalmıştır (bkz, Dahlhaus, 1990, s.249; Jaeschke ve Pritsch, 1929, ss.8-9). Diğer taraftan Almanya ise Versay Antlaşması'yla Osmanlı'ya silâh ve askeri eğitim için personel göndermeyeceğini kabul etmiştir.

Millî Mücadele Döneminde Almanya ile herhangi bir temas kurulmamış olsa da Lozan Barış Antlaşması'nın ardından 3 Mart 1924 tarihinde Türkiye ile Almanya arasında Dostluk Antlaşması imzalanarak diplomatik ilişkiler yeniden canlandırılmaya başlanmıştır. Bu girişimin ardından 12 Ocak 1927'de Karşılıklı İkamet Antlaşması, 16 Mayıs 1929'da Hakem ve Uzlaşma Antlaşması, 28 Mayıs 1929'da Karşılıklı Konsolosluk Antlaşması ve 3 Eylül 1930'da Suçluların İadesi Antlaşması gibi bir dizi anlaşmalar imzalanarak Türk-Alman ilişkilerin diplomatik ve ekonomik boyutlarında önemli ilerlemeler sağlanmıştır. (Özgüldür, 1993, ss.39-42)

Yeniden başlatılan Türk-Alman ilişkilerinin en önemli sonuçları iki ülke arasındaki ticarete görülmüştür. 1929 yılına gelindiğinde Türkiye'den Almanya'ya 75,6 milyon marklık ihracat, 72,5 milyon marklık ithalat gerçekleştirildiği görülmektedir. İstikrarlı bir şekilde artış kaydeden ticaret hacmi 27 Mayıs 1930 tarihinde imzalanan Türk-Alman Ticaret Antlaşması ile büyük bir ivme kazanmış ve 1932 yılına gelindiğinde Almanya, Türk dış ticaretinde birinci sıraya yerleşmiştir. (Özgüldür, 1993, ss.44-49)

Almanya'da Hitler'in 1933 yılında iktidara gelmesinin ardından Türk-Alman ticari ilişkileri artmaya devam etmiş, iki ülke arasında 10 Ağustos 1933 ve 15 Nisan 1935 (Özgüldür, 1993, ss.81-86) tarihlerinde yeni ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşmalarla Türkiye, Alman şirketlerinden elde ettiği krediler sayesinde ticaret hacmini artırmaya devam etmiştir.

Türk tarafı Almanlarla ilişkileri geliştirerek ekonomik faydaların yanında Birinci Dünya Savaşı ve öncesinde olduğu gibi Alman savaş sanayisi ve deneyimlerinden yararlanmak istemiştir. Bu kapsamda 1934 yılında Türk tarafının daveti ile Alman mübadele subayları 1918 yılındaki zorunlu ayrılışlarının ardından tekrar Türkiye'de görevlendirilmeye başlanmıştır. Böylece 1880 yılından beri Harp Akademileri'nde egemen olan Alman eğitim ve öğretim metotları Alman öğretim üyeleri tarafından

kabul eder. Anlaşmanın bu hükmüyle Türkiye'nin, müttefikleriyle bütün bağlarını da kesmişlerdir. (bu konuda bkz, Meray ve Olcay, 1977, ss.152-153; Ülger, 1995, s.101).

güncellenerek devam ettirilmiştir. Yine Türkiye'nin talebi doğrultusunda 1936 yılında Ankara'da ilk Alman askerî ataşesi görevine başlamıştır. 1937 yılına gelindiğinde ise Türk devleti adına yurt dışında eğitim gören 234 bursiyerin 133'ü Almanya'dadır.

Gelişen işbirliğine paralele olarak Türkiye, politik alanda da Almanya ile iyi ilişkiler geliştirmenin arayışında olmuştur. Hitler önderliğindeki Almanya'nın 16 Mart 1935'te Versay Antlaşması'nın yasakladığı zorunlu askerlik hizmetine yeniden başladığını açıklamasına olumsuz bir tutum takınmamıştır. Bundan yaklaşık bir yıl sonra, 7 Mart'ta 1936'da Versay Antlaşması ile askerden arındırılmış ve Locarno Antlaşması (1925) ile silahsızlık durumu yeniden onaylanmış olan Ren Bölgesi'ne asker göndermesine de tarafsız kalmış, ancak denge politikası gereği Milletler Cemiyeti'nin bu konuda Almanya'yı kınayan kararına ise katılmak durumunda kalmıştır.

Almanya ise Türkiye'nin dış ticaretinin yarısına ulaşan ekonomik bağımlılığını Türkiye üzerinde politik manivela olarak kullanmaktan geri durmamışlardır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi Türkiye'yi politik ve askeri olarak kendisiyle uyumlu hale getirmeyi hedefleyen Berlin, Türk Hükümeti'nin İngiltere ve Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini de bozmanın arayışında olmuştur. Özellikle Montrö Sözleşmesi'ne karşı tutumları bu yöndeki gayretlerini ispatlar niteliktedir. Almanlar, Montrö Konferansı'nın toplanması öncesinde ve konferans sırasında soğuk tutumunu açıkça sergilemiştir. Montrö'ye davetli olmadıkları halde gönderdikleri gözlemciler ile görüşmeleri yakından takip etmişler, İngiliz ve Rusların Türk çıkarları ile uyumlu olarak anlaşmaya varmalarından da rahatsızlık duymuşlardır. Sözleşmenin imzalanmasının ardından Almanlar 26 Şubat 1937'de verdiği nota ile sözleşmenin bazı hükümlerini Türk Hükümetine bildirmiş, ancak bu talep Ankara tarafından kabul edilmemiştir.

Türkiye üzerindeki nüfuzunu daha da artırmanın arayışında olan Almanya, 7 Temmuz 1938 yılında Berlin'de yapılan ikili görüşmelerde Türkiye'nin revizyonist devletler tarafında yer alması gerektiğini ifade etmiştir. Hatta daha da ileri giderek Türkiye ile Almanya arasında tarafsızlık anlaşması yapılmasını teklif etmiştir. Ancak Türk heyeti bu teklifi kabul etmeyerek revizyonist grupta yer almak niyetinde olmadığını belirtmiştir. Almanya'nın Türkiye'yi ikna etme gayretleri 1939 yılında yoğunlaşsa da neticeye ulaşmamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından ise Almanların baskıları daha çok Türkleri müttefiklerin yanında savaşa girmemeye ikna etmek yönünde olmuştur. Türkiye Almanya ile ilişkilerini müttefiklerin baskılarına rağmen savaşın son dönemlerine kadar sürdürmüştür. Nihayetinde Türkiye 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile diplomatik ilişkilerini sonlandırmak ve 23 Şubat 1945 tarihinde ise Almanya'ya savaş ilan etmek zorunda kalmıştır.

3.1.2.1.3. Türk-İtalyan İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türk yurdunu paylaşma girişiminde bulunan üç ülkeden biri olan İtalya, Ankara Hükümeti ile ilk ilişkiyi kuran işgal gücü olmuş ve Anadolu üzerindeki iddialarından bir süreliğine vazgeçmiştir. 1922 yılında faşist bir rejimin kurucusu olan Musolini'nin iktidara gelmesiyle İtalya'nın saldırgan politikalara yönelmesi ise Türkiye için tedirginlik konusu olmuştur.

Lozan Anlaşması sonrası İngiltere ile Musul sorununu çözmeye çalışan Türkiye, Londra'nın politikasına destek veren İtalyan tutumu ile sıkıntılı günler geçirmiştir. Türk Hükümeti'nin Musul'a yönelik olası bir askeri güç kullanması durumunda İtalya'nın da Anadolu'ya asker çıkaracağı söylentileri her ne kadar İtalyan Hükümeti tarafından resmi olarak yalanlansa da Ankara için önemli bir baskı unsuru olmuştur. İngiltere ve İtalya'nın zorlayıcı politikaları aynı zamanda Türkiye'yi Sovyetler Birliğine yakınlaştıran sonuçlar üretmiştir.

Musul sorunun çözülmesinin ardından Türk-İtalyan ilişkileri tekrar düzelme eğilimine girmiştir. İtalya, Balkanlar'da Arnavutluk ve Yugoslavya'ya karşı izlediği politikalara destek bulabilmek için Türkiye ve Yunanistan'la ittifak sistemi kurmak istemiştir. İtalya ile ilişkilerini düzeltmek isteyen Ankara bu yaklaşıma sıcak bakmış ancak Yunanistan'la olan sorunları nedeniyle üçlü ittifakının hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır. Bu nedenle Türkiye ve İtalya arasında 30 Mayıs 1928 tarihinde Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Çözüm Antlaşması imzalanmıştır. Benzer bir anlaşmayı Yunanistan ile de yapan İtalya, bu dönemde Türkiye ve Yunanistan arasındaki ahali mübadelesinden kaynaklı anlaşmazlık konularının çözümü için gayret harcamış ve iki ülkenin 30 Ekim 1930 tarihinde aralarında antlaşma yapmalarına katkı sunmuştur.

Türkiye ile İtalya arasındaki iyi ilişkiler politik girişimlerin yanında ekonomik olarak da önemli mesafeler kaydetmiş ve iki ülke birbirleri için önemli bir ticari ortak haline gelmişlerdir. Ancak İtalya'nın yayılmacı politikalarının 1934'te iyice belirgin hale

gelmesinin ardından mevcut işbirliği politikaları yerini güvensizliğe bırakmaya başlamıştır.

Türkiye, İtalya'nın 3 Ekim 1935'te Habeşistan'ı işgalinin ardından alınan Milletler Cemiyeti'nin kararına uyarak Roma'ya ekonomik tedbirler uygulamaya başlamıştır. Aralarındaki ticareti oldukça olumsuz etkileyen bu gelişme ile ilişkiler giderek kötüleşmeye başlamıştır. 1936 yılında İtalya'nın Türkiye'nin çok yakınlarında yer alan 12 Ada'yı tahkim etmeye başlaması, Ankara'nın İtalya'ya karşı duyduğu güvensizliği güçlendirerek karşı tedbirler geliştirmesini gerektirmiştir.

İtalya ile gerilen ilişkiler Türkiye'yi İngiltere'ye yaklaştırmıştır. İtalya, Montrö Konferansı'na katılmamış ve sözleşmeye de imza atmamıştır. Ancak Türkiye ve bölge ülkelerinin İngiltere'ye yakınlaşmasından endişe eden İtalya, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'ya ayrı ayrı teminat vermiş ve Ankara'ya 1928 Antlaşması'na bağlı kalacağını bildirmiştir. Ayrıca İtalyanlar, İngilizlerle 2 Ocak 1937'de Akdeniz'deki sorunlarla ilgili bir anlaşma imzalayarak *Status Quo*'ya bağlı kalacağını taahhüt etmiştir (Gönlübol & diğ., 1977, s.119).

Türkiye 10-11 Eylül 1937 tarihinde ise Akdeniz'in güvenliğini büyük ölçüde İngiliz ve Fransızlara bırakan Nyon Konferansı'na katılarak konferans sonunda varılan anlaşmayı imzalamıştır. İtalyan denizaltılarının Akdeniz'deki korsanlık faaliyetlerini önlemeyi amaçlayan Konferansla birlikte Türkiye statükocu devletler bloğuna daha da yakınlaşmıştır. 1939 yılında ise Türkiye, İngiltere ve Fransa ile yaptığı anlaşmalarla savaşın Akdeniz'e uzanması (İtalya'nın Mihver Cephesinde savaşa girmesi) durumunda Müttefiklerin yanında yer alacağını taahhüt etmiştir.

Burada Türkiye'nin İngiltere yürüttüğü diplomatik pazarlığa özet bir ilave yapmak yerinde olacaktır. 1939'da yapılan ikili müzakerelerde Türkiye, savaşa katılması karşılığında İngiltere'den 1911'de İtalya'ya bırakılan 12 Adaların kendisine verilmesini talep etmiş ve bu talep İngilizler tarafından kabul edilmiştir. (Bu arada İngilizler aynı talepte bulunan Yunanlara da olumlu cevap vermişlerdir.) Bezci'nin aktardığına göre, İtalyan askeri istihbaratı 1938'den itibaren Türkiye'nin diplomatik iletişim şifrelerini çözme yeteneğine sahip olduğundan, Türkiye ile İngiltere arasında yürütülen görüşmelerin içeriğinden haberdar olabileceği tahmin edilmektedir. Bu nedenle de İtalyanların askeri stratejilerini ve istihbarat kaynaklarını Türkiye ile İngiltere arasında 12 Adalar üzerinden bir anlaşmaya varılma olasılığı üzerine

yoğunlaştırdığı ileri sürülmektedir. Ancak o dönemde Türkiye'nin üst düzey bürokratları arasındaki kriptolu iletişimi deşifre edebilen tek devletin İtalya olmadığı, Almanya, İngiltere ve ABD'nin de bu imkân-kabiliyete sahip olduğu belirtilmektedir (bkz, Bezci, 2023, ss.72-73).

3.1.2.1.4. Balkan Devletleriyle İlişkiler

Lozan Antlaşması'nın ardından Türkiye'nin Balkan politikasının esas *Status Quo*'nun devamı ettirilmesidir. Ankara Hükümeti, Cumhuriyetin ilanının hemen ardından uzun süredir ilişkilerin kesilmiş durumda olduğu Balkan devletleri ile ikili dostluk antlaşmaları yapma yoluna gitmiştir. Bu kapsamda 15 Aralık 1923'te Arnavutluk, 18 Ekim 1925'te Bulgaristan ve 28 Ekim 1925'te Yugoslavya ile Barış ve Dostluk Antlaşmaları teati etmiştir.

Genç Türkiye Cumhuriyeti, Balkan devletleriyle ilişkilerin geliştirilmesi konusundaki en büyük sorunu ise Yunanistan'la yaşamıştır. Yunanistan'da bulunan Türkler ile Türkiye'deki Rumların karşılıklı mübadele edilmesi üzerinde gelişen sorunlar iki devlet arasındaki ilişkilerin 1930 yılına kadar dostane bir nitelik kazanmasını engellemiştir. Yine de iki ülkenin devlet başkanları olan Atatürk ve Venizelos'un kararlılığı ile diplomatik gayretlerden uzaklaşılmamış ve sorunlar kesintisiz olarak müzakere edilerek anlaşma zemini aranmıştır.

Diplomatik girişimleri başarıya ulaştıran diğer bir etken ise İtalya'nın Akdeniz Bölgesinde oluşturmak istediği ve Türkiye ile Yunanistan'ı da içerisine alan bir ittifak sistemi kurmak için iki devlet arasındaki sorunların çözmeye yönelik yürüttüğü yapıcı politikalar olmuştur. 1928 yılının sonlarında Türkiye ve Yunanistan'ı savaşın eşiğine getiren gerilim İtalya'nın girişiler ile yerini hızlı bir yumuşamaya bırakmış ve 10 Haziran 1930'da iki devletin sorunların çözümü için antlaşmaya varmalarıyla ilişkilerin geliştirilmesine yönelik önemli bir adım atılmıştır. Bu antlaşma ile Türkiye aynı zamanda Lozan'dan kalan önemli bir uyuşmazlığı da barışçıl yöntemlerle çözme kavuşturmayı başarmıştır. 30 Ekim 1930 tarihinde ise Türkiye ve Yunanistan arasında üç antlaşma birden (Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması; Deniz Kuvvetlerinin Tahdidi Hakkında Protokol; İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi) imzalanarak ikili ilişkilerinde tarihinin en iyi dönemine girilmiştir.

1930'lara kadar Balkan devletleri arasındaki ilişkiler olumlu seyretmiştir. Avrupa'da yaşanan revizyonist hareketlenmelerin başlaması üzerine ise Balkan devletleri

arasında daha güçlü bir birliğin kurulması düşüncesi güç kazanmaya başlamıştır. Söz konusu birliğin kurulması yönündeki öncülüğü merkezi Cenevre’de bulunan Milletlerarası Barış Bürosu yapmıştır. Büro düzenlediği Evrensel Barış Konferansı ile Balkan Birliği’nin kurumsal altyapısını hazırlamıştır. Neticede 5 Ekim 1930 tarihinde ilk Balkan Konferansı Atina’da düzenlenmiştir. Balkan Konferansı, 1934 yılına kadar her yıl düzenlenerek işbirliğini güçlendirilmesine yönelik birtakım kararlar alınmıştır. Balkan Birliği fikrinin en güçlü savunucuları Türkiye ve Yunanistan olurken, Bulgaristan revizyonist politikalarının, Arnavutluk ise İtalya’nın etkisi ile sürece olumsuz yaklaşmıştır.

Balkan Birliği’nin kurulmasına muvaffak olamayan Türkiye ve Yunanistan, 14 Eylül 1933’te Samimi Antlaşma Paktı imzalayarak birbirlerinin sınırlarının dokunulmazlığını teminat altına almışlardır. İki devlet arasındaki anlaşmadan rahatsızlık duyan Bulgaristan’ın da Türk-Yunan Paktı’na katılması teklif edilmişse de Sofya Hükümeti bu teklifi reddetmiştir. Türkiye bu antlaşmanın ardında 1933 yılının sonlarına doğru Romanya ve Yugoslavya ile de ayrı ayrı Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşmaları imzalamıştır.

Londra ve Paris’in de desteklediği Balkan Paktı fikri özellikle Roma’nın politikaları nedeniyle Bulgaristan ve Arnavutluk’tan mahrum olarak 9 Şubat 1934 tarihinde Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında tesis edilmiştir (Gönlübol & diğ., 1977, s.107). Pakt’ın temel fonksiyonu revizyonist devletlerin Balkanlarda herhangi bir sınır değişikliği yapmalarının önüne geçmektir. Balkan Paktı zayıf bir teşkilat olmasına rağmen politik alanda kayda değer girişimlere imza atabilmiştir. Pakt devletleri, İtalya’nın 3 Ekim 1935’te Habeşistan’ı işgalinin ardından Milletler Cemiyeti’nin kararına uyarak İtalya’ya karşı ekonomik yaptırımlara birlik halinde katılmışlardır (Gönlübol & diğ., 1977, s.109). Bir başka dayanışma örneğini ise Montrö Boğazlar Konferansı’nda göstermişler ve Türkiye’nin girişimlerini destekleyecek şekilde birlikte hareket etmişlerdir.

1936’lardan itibaren Balkan Paktı Almanya ve İtalya’nın politik ve ekonomik girişimleri ile çözülmeye başlamıştır. Bu iki revizyonist devletin saldırgan girişimlerine karşı İngiltere ve Fransa’nın kararlı bir tavır göstermek yerine yatıştırıcı tepkiler vermesi, Balkan devletlerini teker teker revizyonist kanata yaklaştırmıştır. 24 Ocak 1937 tarihinde Yugoslavya’nın *Status Quo*’dan memnun olmayan Bulgaristan’la dostluk antlaşması yapması ise Balkan Paktı’nın fiilen dağılmasının ilk

adımı olmuştur (Gönlübol & diğ., 1977, ss.109-110). Bu tarihten sonra üye devletler yıllık Bakan Konseyi toplantılarına katılmaya devam etseler de ortak karar ve tutum sergileme yeteneğini kaybetmiştir. Türkiye yaklaşan savaş tehlikesini görerek Balkan Paktı'nın tekrar canlandırılması için 2 Şubat 1940'taki Bakan Konseyi toplantısında girişimlerde bulunsa da bunda başarılı olamamıştır. Nitekim Balkan toprakları 1940'ların sonbaharında İtalya'nın saldırısına uğramış, 1941'in ilkbaharında da Almanya'nın işgaline maruz kalmıştır.

3.1.2.2. Sovyetler Birliğiyle İlişkiler

Ekim Devrimi ile başlayan sürecin sonunda Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmek durumunda kalan Rusya'nın Bolşevik devrimcileri, 1922 yılına kadar Batılı devletler tarafından desteklenen Çarlık yanlısı güçlere karşı Sibirya, Baltık, Kırım ve Kafkas cephelerinde çatışmak durumunda kalmışlardır. Aynı dönemlerde emperyalist güçlere ve onların desteklediği unsurlara karşı mücadele veren Türkiye ile benzer süreçleri yaşayan Sovyetler arasındaki ilişkiler bu süreçte olumlu yönde bir gelişim göstermiştir.

16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Anlaşması Ankara ve Moskova arasındaki ilişkilerin ilk önemli neticesi olmuştur. Bu anlaşma, Türk ve Sovyet Hükümetlerine hem birbirleri arasında yaşayabilecek ihtilafları barışçıl yöntemlerle çözebilme hem uluslararası meşruiyetlerini güçlendirme hem de başta İngilizler olmak üzere Batılı muhataplarına karşı pazarlık güçlerini artırma imkânı sunmuştur. Söz konusu anlaşmanın ardından yapılan Moskova ve Kars Anlaşmaları ile Ankara Hükümeti doğu sınırlarını nihai olarak belirlemeyi başarmış ve diğer cephelerdeki mücadelesine yoğunlaşmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren 1930'a kadar Türk-Sovyet ilişkileri dostane şekilde devam etmiştir. Bunda her iki devletin de Batılı politikalardan yaşadıkları olumsuzlukların önemli bir etkisi olmuştur. Örneğin bir taraftan Moskova'nın kendisine karşı bir hareket olarak gördüğü 1 Aralık 1925 tarihli Locarno Anlaşması, diğer taraftan Ankara'da büyük bir hayal kırıklığı yaratan Milletler Cemiyeti'nin Musul kararı neticesinde her iki devlet 17 Aralık 1925 tarihinde Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşması imzalamıştır. Üç yıllık bir miadı olan antlaşmanın geçerliliği 1929 ve 1931 yıllarında protokollerle uzatılmıştır. 7 Kasım 1935'te ise antlaşmanın süresi on yıl daha ancak son kez uzatılmıştır.

Türkiye, 1920’li yıllar boyunca İngiltere ve Batılı devletlerle ilişkiler geliştirmenin zor olduğunu görmüş ve bu durumun olumsuzluklarını azaltmak için Sovyetler Birliği’ni dengeleyici bir unsur olarak kullanmıştır. Ancak 1930’lara gelindiğinde Ankara’nın dış politikasında bir seri açılımlar yaşanmış ve çok yönlü gelişmeler katetmiştir. Türkiye komşusu Yunanistan’la sorunlarını çözmüş, İtalya ile dostluk ve tarafsızlık anlaşması imzalamış, İngiltere, Fransa ve Almanya ile de ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır.

Tüm bu gelişmeler Türk-Sovyet ilişkilerini olumsuz etkilemese de Türkiye’nin uluslararası ilişkilerde dayandığı tek devletin Sovyetler Birliği olduğu gerçeğini değiştirmeye başlamıştır. Ancak yine de Sovyet Hükümeti Türkler için önemini ve yakınlığını korumayı hatta bazı dönemler artırmayı başarmıştır. 1936 Montrö Konferansı’nın ardından takip eden senelerde Londra’nın Türk Hükümetine artan bir şekilde göstermeye devam ettiği yakınlık, Ankara için Moskova’nın önemini tedricen azaltmıştır. 23 Ağustos 1939’da Sovyetler Birliği’nin Almanya ile saldırmazlık paktı imzalaması ise Türkiye için ilişkilerde tedirginlik ve şüphe oluşturan gelişmelerin yaşanacağı dönemin miladı olmuştur. Savaşın sonuna gelindiğinde ise Sovyet egemenlik alanı Türkiye’yi hem doğuda Kafkaslar hem de batıda Balkanlar üzerinden çevreleyen bir genişliğe ulaşmış ve Türk egemenliğini tehdit eder hâle gelmiştir.

Millî Mücadele Döneminde başlayan ve İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan sürede gayet iyi seviyede seyreden Türk-Sovyet ilişkileri 1945’lere gelindiğinde yerini büyük bir güvensizlik ve uyuşmazlığa bırakmıştır. Aslında bu duruma gelinmesinin en somut nedenleri Moskova’nın Boğazların statüsü ve ortak savunulması ile Türkiye’den toprak talebinde bulunması ile 7 Kasım 1945 tarihinde iki devlet arasındaki 1925 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşması’nı feshetmesidir. Moskova’dan kaynaklı güvensizlik durumu Ankara’yı hızla Batı saflarına katılmaya itmiş ve Soğuk Savaş döneminde anti-komünist cephede yer almasına neden olmuştur.

3.1.2.3. Doğulu Devletlerle İlişkiler

Kuşkusuz Türkiye Cumhuriyeti tarihinde sorunuz ve dostluk düzeyinin en yüksek olduğu toplumlar Afganlar ve Hindu Müslümanları olmuştur. Türkiye’nin kurtuluş mücadelesine büyük sempati duyan bu toplumlar, Türkler için zor zamanlarda hem ekonomik hem de politik olarak önemli destekler sunmuşlardır. Afganistan’la 1 Mart 1921 tarihide Moskova’da imzaladığı Dostluk Anlaşması Ankara Hükümeti’nin

uluslararası ilk anlaşması olarak tarihi bir niteliğe sahiptir. Bu antlaşma 25 Mayıs 1928 tarihinde Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması olarak geliştirilmiş ve iki devlet arasında “ebedi” bir dostluk kurulmuştur.

Türkiye’nin doğu komşusu olan İran’la ilişkiler ise sınır bölgelerinde yaşanan ihlaller ve çatışmalar nedeniyle sorunlu bir seyir sürmüştür. Türk-İran sınır bölgelerinde yaşayan bazı aşiretlerin 1924 ve 1925 yıllarında karşılıklı olarak düzenledikleri baskınlar Ankara-Tahran hattında gerilimlere neden olmuştur. Bunun üzerine iki devlet sorunlara çözüm bulmak ve ilişkileri geliştirmek amacıyla yaptıkları görüşmelere neticesinde 22 Nisan 1926 tarihinde Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalamıştır.

Millî Mücadele’nin ardından Türk Hükümeti, Osmanlı Devleti’nin Ortadoğu’daki toprakları üzerindeki egemenliğinden kaynaklı olarak herhangi bir hak iddia etmediği için Arap devletleri ile ilişkilerde önemli bir sorun yaşanmamıştır. Ancak Lozan Antlaşması ile kesinlik kazanmayan Suriye ve Irak sınırlarının belirlenmesi sürecinde yaşanan olumsuzluklar daha çok İngiltere ve Fransa ile Türkiye arasındaki ilişkiler olarak görüldüğünden ilgili bölümlerde ele alınmıştır. 30 Haziran 1930’da İngiltere’den özerkliği elde eden Irak’la ilişkiler kısa sürede iyi düzeye ulaşmıştır. 1931 yılında Irak Kralı ve Başbakan’ının ardı ardına yaptıkları Türkiye ziyaretleri ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Ankara’nın başta 3 Mart 1924 tarihinde Hilafetin kaldırılması olmak üzere uygulamaya koyduğu sosyal devrimler başta Araplar olmak üzere Müslüman toplumların bazı kesimlerinin tepkisini çekmiştir. Ancak bu tepkiler devletler arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyecek düzeye ulaşmamıştır. Bununla birlikte Türklerin emperyalist güçlere karşı yürüttüğü ve başarı ile neticelenen kurtuluş mücadelesi ise doğulu toplumlar arasında Türkiye’ye sempati duyulmasına neden olmuş, beğeni ve hayranlıkla karşılanmıştır. Örneğin Yunanlıların yenilgiye uğratıldığı haberleri Kahire sokaklarında coşku ve sevinçle kutlanmıştır.

İlk etapta İran’la yapılan antlaşma sınır sorunlarının çözümünde gereken başarıyı göstermemiş hatta iki devlet arasında diplomatik ilişkilerin kesilmesi tehlikesini daha ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine önce 15 Haziran 1928’de 1926 tarihli antlaşmaya ek protokol yapılarak, daha sonra da 23 Ocak 1932’de biri Türk-İran Sınır Hattının Tayini diğeri ise Uzlaşma, Adli Çözüm ve Hakemlik Antlaşmaları imzalanarak ilişkiler

düzgün bir zemine oturtulmuştur. 5 Kasım 1932 tarihinde Güvenlik ve Dostluk Antlaşması yenilerek ilişkilerin uzun bir süre dostça yürütülmesini sağlamıştır.

Avrupa’da revizyonist eğilimlerin artması ve özellikle de İtalya’nın Habeşistan’a yönelik tecavüzü, Türkiye’yi Balkanlarda olduğu gibi doğulu devletler ile de güvenlik paktları kurma arayışına itmiştir. Bu yöndeki gayretlerinde Ankara’nın en iyi işbirliği yaptığı devlet ise İran olmuştur. Cumhuriyetin erken dönemlerinde sınır güvenliği konusunda sorun yaşanan Tahran’la ilişkiler İran Şahı’nın 1934’te Türkiye’ye yaptığı ziyaretin de etkisiyle oldukça iyi bir seviyeye ulaşmıştır.

Doğu Paktı’nın ilk adımı 2 Ekim 1935’te Türkiye, İran ve Irak arasında yapılan dostluk antlaşmaları ile Cenevre’de atılmıştır. Daha sonra Afganistan’ın da katıldığı bu girişimin hayata geçmesi ise İran ile Irak arasındaki sınır uyuşmazlıkları nedeniyle uzun zaman almıştır. İki ülke arasında 4 Temmuz 1937’de anlaşmaya varılmasının hemen ardından 8 Temmuz 1937 tarihinde Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Tahran’daki Sadabat Sarayı’nda imzalanarak Sadabat Paktı kurulmuştur.²¹

3.1.3. Enformasyon ve İstihbarat Alanındaki Gelişmeler

19. yüzyılda gerçekleşen ve başlangıçta sivil kullanımlar için geliştirilen telgraf, telefon, radyo ve televizyon gibi icatlar, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bir yandan toplumsal alanda hızla yaygınlaşmış, diğer yandan da özellikle her iki dünya savaşı sürecinde askeri amaçlar için geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Örneğin telsiz ve telefon altyapıları kurulurken askeri ihtiyaçlar belirleyici bir faktör olmuş, radyo teknolojisi ise kara-deniz ve hava araçları ile iletişimin kurulmasında, takibinde ve yönlendirilmesinde eşsiz katkılar sunmuştur. Özellikle çok hızlı hareket edebilen hava araçlarıyla iletişimin radyo ile mümkün hale gelmesi havacılık sektörünün gelişmesinde kritik bir yetenek olarak öne çıkmıştır.

Enformasyon alanındaki gelişmelerin askeri alanda sunduğu imkân ve kabiliyetler istihbarat toplama ve paylaşma yeteneklerinde de önemli gelişmelere neden olmuştur. Telgraf, telefon ve radyo yayınları ile hasım ile ilgili elde edilen istihbaratın dost unsurlara, karar vericilere ve planlayıcılara iletilmesi hız kazanırken, düşman iletişim hatlarının ele geçirilmesi ve dinlenmesi ile çok kıymetli istihbari bilgilerin elde edilmesi de mümkün hale gelmiştir.

²¹ Sadabat Paktı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz, (Akşin, 1991, ss.198-201).

Yeni iletişim imkanları klasik istihbarat faaliyetlerine yeni yöntemler kazandırmış hatta yeni istihbarat disiplinlerini ortaya çıkarmıştır. Örneğin iletişimin telli/telsiz hatlar üzerinden gerçekleştirilmeye başlanması, hatta zamanla verici-alıcı arasında kodlu olarak yapılması ve buna mukabil kod çözme gereksinimlerinin ortaya çıkması ile istihbarat birimleri içerisinde yeni bir disiplin olan Muhabere İstihbaratı (MUİS) birimlerinin teşkil edilmesine neden olmuştur. Ayrıca hasmın iletişim altyapısının ele geçirilmesi/hedef alınması, dost altyapının korunması ise bir diğer istihbarat disiplini olan İstihbarata Karşı Koyma (İKK) faaliyetlerinin konusu haline gelmiştir.

3.1.3.1. Enformasyon Alanındaki Gelişmeler

Dünyada yaşanan teknolojik gelişmeler ve değişimler, başta iletişim ve ulaşım imkân ve kabiliyetlerini geliştirerek birey, toplum, örgüt ve devlet hayatında önemli etkileri ortaya çıkarmaktadır. Enformasyon (bilişim) teknolojilerinin en önemli iki bileşeni olan iletişim ve ulaşım altyapısı bu noktada bilginin elde edilmesi, iletilmesi, depolanması ve işlenmesi konularında giderek ivmelenen bir şekilde yeniliklerin ortaya çıkmasına neden olmakta ve muhataplarını da bu yeniliklere uyum sağlamaya zorlamaktadır.

19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreği enformasyon teknolojileri açısından devrimsel icatların gerçekleştirildiği bir dönem olmuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde ilk olarak **postacılık** dünyanın pek çok yerinde kamu hizmeti olarak sunulmaya başlanmış ve hızla yayılarak insanlar arasında en yaygın iletişim aracı haline gelmiştir. Osmanlı’da ise postacılık hizmetlerin devletin ileri gelenleri dışında kalan halkın kullanımına sunulmaya başlanması Sultan Abdülmecit tarafından Postahane-i Amirane’nin 23 Ekim 1840 tarihinde açılmasıyla olmuştur. Posta hizmetlerinin öneminin artmasıyla birlikte postacılık örgütlenmesi bakanlık seviyesine yükseltilmiş ve 1871 yılında Posta ve Telgraf Nezareti kurulmuştur.

Ancak 19. yüzyılda enformasyon alanında gerçekleşen en önemli gelişme Samuel Morse’un “Morse alfabesini” geliştirip 1838 yılında elektrikli telgraf uygulamalarında başarı elde etmesi olmuştur. Telgraf, insanlık tarihinde ilk kez bilginin iletiminin fiziksel ve mekanik yöntemlerin dışında gerçekleştirilebilmesini sağlayan devrimsel bir icat olarak kayıtlara geçmiştir. Bu icat Osmanlı Devleti’nin de dikkatini çekmiş, Sultan Abdülmecid, 1847’de Samuel Morse’u icadından dolayı kutlamış ve kendisine bir de Nişan-ı İftihar ve berat göndermiştir (bkz, Morse, 1914, s.297). Morse, Sultan

Abdülmecid'in icadının değerini takdir eden ilk Avrupalı devlet adamı olduğunu ifade etmiştir (Yazıcı, 1992, s.344).

Osmanlı devletinde ilk telgraf altyapısı Kırım Savaşı'yla (1854-1856) İngiltere tarafından oluşturulmaya başlanmıştır. Osmanlı'nın yaptırdığı ilk hat ise 1855 yılında İstanbul-Edirne telgraf hattı olmuş ve bu hat ile Avrupa başkentleriyle İstanbul arasındaki telgraf bağlantısı kurulmuştur. 1860 yılında İstanbul-Ankara telgraf hattı işletmeye açılmış, 1861 yılına gelindiğinde ise telgraf hatları Kerkük'e kadar uzanır hale gelmiştir.

Kablolar marifetiyle elektronik sinyallerin nakledilmesiyle kurulan iletişimin toplumda yaygın hâle getirmesini sağlayan asıl icat ise telefon olmuştur. Telefon, Alexander Graham Bell tarafından 1876 yılında icat edilmesinden kısa bir süre sonra kullanımı hızla yaygınlaşmıştır. İnsanın konuşmasıyla ortaya çıkan ses dalgalarını elektronik sinyallere çevirerek ilettikten sonra bu sinyalleri tekrar ses dalgalarına dönüştüren telefon, günlük hayatta kullanıcı için oldukça pratik bir iletişim aracı olmasıyla ne çıkmıştır.

19. yüzyıl tamamlanmadan temelleri atılan bir diğer devrimsel icat ise Guglielmo Marconi'nin elektromanyetik dalgalarla gerçekleştirdiği çalışmalar sonucu kablosuz iletişimin ilk rneği olan radyonun icadıdır. Radyo, enformasyon kanallarını yeni bir ortama, yani atmosfere taşı mıştır. İnsanoğlu artık karada, denizde ya da havada seyreden platformlar ile veya bu platformlar arasında iletişim kurmayı başarabilir duruma gelmiş, deniz aşırı coğrafyalar ve kıtalar arasında irtibat kurabilme ve yüzlerce kilometre mesafeden yayın yapabilme imkânını elde etmiştir.

Uzun geliştirme çalışmaları ve deneme yayınlarının ardından 1921'den itibaren Batılı ülkelerde başlayarak yaygınlaşan radyo yayınları Türkiye'de düzenli olarak 1927'de başlamıştır. Radyo yayınları önceleri milli sermayeyle kurulmuş olan özel şirket statüsündeki Telsiz Telefon Türk Anonim şirketi tarafından "kamu hizmeti" olarak verilirken, 10 yıllık yayın yapma imtiyazını sona ermesinin ardından 1936'da anılan şirket tasfiye edilerek devlet radyosu kurulmuştur (bkz, Kocabaşoğlu, 2010, s.171). Devlet radyosu ağırlıklı olarak kültürel yayınlar yapsa da toplumun habere ve yasal düzenlemelerle ilgili bilgilendirmelere ulaşmasında hızlı ve yaygın bir kitle iletişim aracı olmuştur.

Radyodan sonra televizyon ise elektromanyetik dalgalarla görüntü aktarımını da mümkün hale getirerek insanlık için eşsiz bir yayın kaynağı olmuştur. **Televizyon**, 1923 yılında İskoç bilim adamı John Logie Baird tarafından icat edilmesinin ve yine Baird tarafından 1926 yılında ilk yayının yapılmasının ardından hızla gelişmiş ve geniş kullanım alanı bulmuştur. 1930'lara gelindiğinde elektronik eşya olarak satılmaya başlayan televizyonlardan 1936'da Berlin Olimpiyat Oyunları izlenebilir hale gelmiştir. 1940'larda ise renkli televizyonlar üretilmeye başlanmış ve böylece görüntü niteliğinde yeni bir seviyeye ulaşılmıştır. Türkiye'de ise ilk televizyon yayınlarına 1950'lerde başlamış ve televizyonların ülkede yaygınlaşması ise 1970'lerden itibaren olmuştur.

Sonuç olarak enformasyon alanındaki gelişmelerin askeri, politik ve toplumsal açıdan önemli etkileri olmuştur. 19. yüzyılın ortalarına kadar yaygın olarak postayla yapılabilen ve mesafeye göre günler hatta haftalar alan iletişimin önce telgraf ardından da telefonla gerçekleştirilebilir hale gelmesi ile başta istihbarat toplama olmak üzere askeri birliklerin yönetilmesinde ve güç kullanımında devrimsel sonuçlar ortaya çıkmıştır. Telgraf ve telefon, barış ve kriz dönemlerinde komşu ve hasım devletlerin ordularının konuş-kuruluşundaki değişiklikler, askeri hazırlıklar ve faaliyetler gibi harp emarelerinin toplanmasına ve daha hızlı paylaşılmasına önemli katkılar sunmuştur. Savaş döneminde ise düşmanın cephedeki durumunun takip edilmesinin yanı sıra dost birliklerin idare ve sevk edilmesini kolaylaştırmış, merkezin savaş alanı üzerindeki etkisini artırmıştır.

Politik açıdan ise telgraf ve telefonla sağlanabilen iletişimin sunduğu imkanlar özellikle Osmanlı Devleti gibi geniş bir coğrafyada egemen olan merkezi yönetimlerin taşra ile ilişkilerini güçlendirmiştir. İletişim ağlarının kurulmasıyla bir yandan merkezi hükümetlerin yerel yönetimlere gönderdiği direktiflerin daha hızlı ulaştırılması sağlanırken, diğer taraftan yereldeki sorunların, şikâyet ve isteklerin merkezi yönetime daha hızlı ve etkin olarak iletilmesi mümkün hale gelmiştir. Böylece merkezi hükümetin otoritesi ülkenin uzak ve ücra kesimlerinde bile daha güçlü bir şekilde hissedilir olmuştur.

Kitle iletişim araçları olan radyo ve televizyon ise bu dönemde özellikle toplumların belirli konularda bilgilendirilmesinde, bilinçlendirilmesinde, yönlendirilmesinde ve kamuoyu oluşturulmasında kullanılmıştır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Almanya ve İtalya'daki faşist yönetimlerin otoritelerini güçlendirmede,

toplumu yönlendirmede, muhalefeti ve muhalif düşünceleri baskı altına almada yazılı basınla birlikte radyo yayınlarını ideolojik propaganda aracı olarak kullandıkları görülmüştür. Diğer yandan radyo ve televizyonun kitleler üzerindeki etkisinin okuma yazma alışkanlığı gelişmemiş toplumlarda daha büyük olduğu da bilinmektedir.

3.1.3.2. Türkiye’de Enformasyon Alanındaki Kurumlar ve Düzenlemeler

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönemlerinde enformasyon alanında ortaya çıkan kurum ve düzenlemelerinin henüz Millî Mücadele devam ederken gerçekleştirildiği ve bazılarının da köklerinin Osmanlı Devleti’ne kadar uzandığı görülmektedir. Bu dönemde Türkiye’de kurulan en önemli iki kurum Anadolu Ajansı ile Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umûmîyesi’dir.

3.1.3.2.1 Anadolu Ajansı’nı (6 Nisan 1920)

Anadolu Ajansı’nın kurulması fikri, İstanbul’un 16 Mart 1920’de İngiltere tarafından resmen işgalinin ve Meclis-i Mebusan’ın kapanmasının ardından Ankara’da bir meclis açılması gayretlerinin arttığı bir dönemde ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açılmasından kısa bir süre önce gelişmiştir. Ajansın kurulması gereğini değerlendiren gazeteci ve yazar Halide Edip (Adivar) Hanım ile gazeteci ve İzmir Mebusu Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey Ankara’ya gelir gelmez görüşlerini Mustafa Kemal Paşa’ya sunmalarının ertesi günü olan 6 Nisan 1920 tarihinde “Hey’et-i Temsiliye Reisi” Mustafa Kemal tarafından imzalanan bir genelge²² ile kurulmuştur. Anadolu Ajansı’nın kurulmasından maksat, TBMM’nin çıkardığı yasaların yayımlanması, milli mücadelede savaş alanlarında elde edilen başarılarının dış dünyaya duyurulması ve mücadelenin amacının halka anlatılmasıdır (Bengi, 2012, s.312).

²² Genelge metni:

Kalbgâh-ı İslâm olan Saltanat-ı Osmaniye’nin düşman işgaline geçmesi ve bütün vatan ve milletimizin en büyük tehlikeye mâruz kalması neticesi olarak bütün Rumeli ve Anadolu’nun giriştiği milli ve mukaddes mücâhede esnasında efrad-ı ümmetin dahilî ve haricî en sahih havadis ile tenviri (aydınlatılması) ihtiyac-ı mübremi (kaçınılmaz ihtiyacı) nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınmış ve binnetice (sonuç olarak) burada en salâhiyatdâr zevattan mürekkep (yetkili kişilerden oluşan) bir hey’et-i mahsusa (özel kurul) idaresinde ve (Anadolu Ajansı) unvanı altında bir müessese vücuda gelmiştir. (Anadolu Ajansı)’nın en seri vesaitle vereceği havadis ve malûmât esasen Hey’et-i Temsiliyemizin menâbi-i asliyye (temel kaynaklar) ve mevsukası (belgeleri) mâ-hâsalı (ürünü) olacağı cihetle bu ajans tebligâtının oraca ve ezcümle Müdâfaa-i Hukuk teşkilâtımızca dahi me’mer ve mecmâ olan yerlere (geçilecek ve toplanacak yerlere; cadde, sokak ve meydanlara) ta’liki (asılması) tab ve teksîri ile tevzîi (basılması, çoğaltılması ve dağıtılması) ve hatta nâhiye ve köylere kadar îsâli (ulaştırılması) yolunda mümkün olduğu kadar fazla intişar eyleyebilmesi (yayılabilmesi) için tertibat-ı müstâcele (acil önlemler) alınması ve neticeden malûmât îtâsı (bilgi verilmesi) ehemmiyetle rica olunur.

Bkz; (Anadolu Ajansı,1987, s.8).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, İzmir Milletvekili Tevfik Rüştü (Aras) Bey'e Anadolu Ajansı'nın Batılı anlamda bir haber ajansı kimliğine kavuşturulması talimatı vermiştir. Tevfik Rüştü Bey'in yaptığı çalışmalar neticesinde 1 Mart 1925'te Matbuat Müdüriyet-i Umûmiyesi'nden ayrılarak “Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi” olarak özerk statüye kavuşturulmuştur (Anadolu Ajansı. t.y. [Tarihçe]). Anadolu Ajansı bu tarihten itibaren her ne kadar özel bir şirket yapısı kazanmış olsa da faaliyetlerini karşılayabileceği bir gelir kaynağı olmadığı için devlet bütçesinden ödenek tahsis edilmek suretiyle desteklenmeye devam etmiştir.

Anadolu Ajansı'nın şirketleşmesinin ardından kısa bir süre sonra 4 Mart 1925'te Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) olan Tevfik Rüştü (Aras) Bey şirket yönetiminde yer almamıştır. Ancak anonim şirket olarak kurulan Anadolu Ajansı'nın 2000 adet hissesinin yarısına Tevfik Rüştü (Aras) Bey sahip olurken, diğer yarısı da kurucular ve ajansın kurulduğu sıradaki çalışanları arasında pay edilmiştir (Bengi, 1996, s.1121). Tevfik Rüştü (Aras) Bey sahip olduğu hisselerin önce Cumhuriyet Halk Fırkası'na devretmek için girişimde bulunsa da sonradan 15 Ocak 1931 tarih ve 215 sayılı dilekçe ile adına kayıtlı hisselerin Maliye Vekâletine (Bakanlığına) devrini istemiş ve 1 Şubat 1931 tarihli yönetim kurulu kararı ile hisse devri onaylanmıştır. Böylece Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi hisselerinin yarısı devlete geçmiştir (Bengi, 2012, s.311).

Devletin tahsis ettiği bütçe ile faaliyetlerini yürütebilen Anadolu Ajansı mali yönden önceleri Dışişleri ve Maliye Bakanlığı, 1940'tan itibaren ise Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından denetlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı esnasında 17 Haziran 1942 tarih ve 4266 sayılı kanunla Matbuat Umum Müdürlüğü'ne Anadolu Ajansı üzerinde mali denetimin yansısı “haber ve yayın” denetim yetkisi verilmiştir. Ajans haberlerinin kontrol altına alınması ile basının, özellikle dış politikaya ilişkin olarak hükümetin politikalarına ters düşecek haber yapmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır (Bengi, 2012, s.324). 16 Ağustos 1943 tarihinde ise Anadolu Ajansı'na yapılacak devlet katkısını düzenleyen 4266 sayılı kanunun birinci maddesinin son fıkrasına eklenen “Umum Müdürlük Anadolu Ajansı nezdinde daimî bir murakıp bulundurur” ifadesi ile Basın Yayın Umum Müdürlüğü'ne verilen ajansı denetleme görevi somutlaştırılmıştır (bkz, Bengi, 2012, s.317).

3.1.3.2.2. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umûmîyesi (7 Haziran 1920)

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umûmîyesi, TBMM tarafından çıkarılan 7 Haziran 1920 tarih ve 6 sayılı “Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umûmîyesi Teşkiline Dair Kanun” ile kurulmuştur (TBMM, 1920). Anadolu Ajansı’nın kuruluşunda olduğu gibi Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umûmîyesi’nin kuruluşunda da Yunus Nadi Bey önemli rol üstlenmiş ve ilgili kanunun hazırlanmasında İrşat Encümeni (Aydınlatma Komisyonu) Başkanı olarak görev yapmıştır.

Yunus Nadi Bey, tasarının görüşüldüğü esnada Meclis Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada “propaganda” konusuna vurgu yapmış, basın dördüncü kuvvet olarak değerlendirildiği bir dönemde kamuoyunun aydınlatılması amacıyla böyle bir kurumun gerekli olduğunu ifade etmiştir. Kanun teklifini meclise sunan Saruhan (Manisa) Mebusu Mustafa Necati Bey de yaptığı konuşmasında benzer şekilde “propaganda” konusunu öne çıkarmış ve “...cephelerdeki kuvvet kadar propagandalar da mühim bir kuvvettir.” ifadesini kullanmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1920 [7 Haziran], s.128; Bengi, 2019, ss.471-472).

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umûmîyesi’nin kuruluş gerekçesini bizzat Mustafa Kemal Paşa kaleme almış olup Millî Mücadele’nin yurt içi ve yurt dışında anlatılması ile milli birliğin kurulması amaçlanmıştır. Aynı zamanda Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umûmîyesi’nin kurulması ile 6 Nisan 1920’de kurulan Anadolu Ajansı’nın yasal statüye kavuşturulması da sağlanmış, Anadolu Ajansı bu genel müdürlük bünyesinde bir şube müdürlüğü haline getirilmiştir.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umûmîyesi’nin resmî görevi, matbuat emirlerinin yayımlanmasının yanı sıra, iç ve dış yayınlar aracılığıyla aydınlatma ve istihbarat işleriyle ilgilenmektir. Müdürlük bu görevlerini yerine getirirken başlangıçta TBMM ve aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti Reisi’ne doğrudan bağlı olarak ihdas edilmişken, 25 Aralık 1920’de çıkarılan 79 sayılı kanunla Dışişleri Bakanlığına bağlanmış, adından “istihbarat” ifadesi çıkartılarak, Matbuat Müdüriyeti Umûmîyesi olarak değiştirilmiştir (İletişim Başkanlığı 2020, s.18).

Esasında Ankara’da kurulan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umûmîyesi, Osmanlı Devleti tarafından özellikle yabancılar tarafından kurulan ve sayıları hızla artmaya başlayan gazetecilikle ilgili denetim ve düzenleme getirilmesi ihtiyacı nedeniyle 1862 yılında Maârif-i Umumiye Nezaretine bağlı olarak kurulan Matbuat Müdürlüğü’nün devamı niteliğini taşımaktadır. İstanbul merkezli olarak faaliyet yürüten Matbuat

Müdürlüğü, 1870’te Hariciye Nezareti’ne, 1877’de ise Dâhiliye Nezareti’ne bağlanmış ve 1913’e kadar bir müdürlük olarak faaliyet göstermiş, ardından genel müdürlük olarak yapılandırılarak Matbuat Müdüriyet-i Umûmîyesi adını almıştır (bkz, Koçer, 2019, s.90). Ancak İstanbul’un 16 Mart 1920’de işgalinin ardından genel müdürlüğün faaliyetleri İngilizlerin kontrolüne girmiştir.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umûmîyesi’nin süreç içerisinde yaşadığı dönüşüm, isim değişiklikleri ve bağlandığı kurumlar, Müdürlüğün görevlerinin ağırlık noktasına da işaret etmektedir. Müdürlük Dışişleri Bakanlığı’na bağlı olarak devam ederken ekonomik kriz gerekçesiyle 1 Haziran 1931 yılında Bütçe Kanunu ile çalışmalarına son verilmiştir (İskit, 1943, ss.256-257). Ancak 1933’te “Matbuat Umum Müdürlüğü” adıyla tekrar ihdas edilmiştir (Resmi Gazete, 1933).

Genel Müdürlük 26 Mayıs 1934 tarih ve 2444 sayılı “Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkilâtına ve Vazifelerine Dair Kanun” ile İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Aynı zamanda bu kanunla Matbuat Umum Müdürlüğü’nün altında **İstihbarat**, **Neşriyat** ve **Propaganda** servisleri oluşturulmuştur. Kanunla söz konusu servislerin vazifeleri ise şu şekilde belirlenmiştir (Resmi Gazete, 1934):

A) Devletin dahilî ve haricî politikadaki umumî prensipleri, millî ahlâk, haberlerin doğruluğu, yabancı tahrikat ve propagandalar, Devlet icraatının efkârı umumiyeye lâayık oldukları eb’at ve ehemmiyette arzı, millî kültür, matbuata verilen direktiflerin tatbiki ve matbuat kanunu bakımlarından iç neşriyatı;

B) Memleketlerin cihan siyasetindeki temayülleri, dahilî siyasetlerindeki tezahürleri, Türkiye ile olan münasebetleri ve kültür hareketleri bakımlarından haricî neşriyatı takip eylemek,

(...)

F) Ecnebi memleketlerde yapılacak propagandanın vasıtalarını hazırlamak,

G) Memleket dahilinde radyo neşriyat programlarını tanzim etmek,

H) Memleket haricinde radyo vasıtasile propaganda yapmak imkânlarından istifade eylemek.

I) Memleket dahilinde yapılan filimlerin senaryolarını ve hariçten gelen filimleri kontrol etmek,

J) Senaryolar hazırlamak,

K) Memleket sahnelerinin repertuvarlarını kontrol etmek,

L) Her memlekete ve hâdiseye ait vesikaları, fotoğrafları, gazete ve mecmua koleksiyonlarını, kupürlerini, kitapları ve muhaberatı tasnif ve hıfzetmek,

M) İcap eden vilâyetlerde bu kanun hükümlerinin tatbik ve takibini valilerin idaresi altında çalışacak Matbuat Umum Müdürlüğü mümessilleri veya muhabirleri vasıtasile temin eylemek.

Bu kanunla Matbuat Umum Müdürlüğü'nün görevleri ilk defa bu kadar detaylı olarak tanımlanmıştır. Kanunda her ne kadar kurumun adı “matbuat” olarak ifade edilse de vazifesine bakıldığında propaganda, tanıtım, halkla ilişkiler, psikolojik harekât, kamu diplomasisi gibi faaliyetlere karşılık gelen faaliyetlerin yürütüldüğü görülmektedir (Koçer, 2019, s.93).

İkinci Dünya Savaşı döneminde, 1940 yılında Başbakanlığa bağlanmış ve radyo yayını yapma görevi de verilerek 1943 yılında “Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü” adını almıştır. (Resmi Gazete, 1943) Savaşın ardında ise 1949’da “Basın - Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü” olarak yeniden düzenlenerek (Resmi Gazete, 1949) daha ziyade Türkiye'nin tanıtımına odaklanan bir kurum olarak faaliyetini sürdürmüştür (İletişim Başkanlığı 2020, s.18).

3.1.3.3. İstihbarat Alanındaki Gelişmeler

Klasik güç dengesi döneminde gerçekleşen iki büyük dünya savaşı silah teknolojilerinde insanlık tarihinin o zamana kadar gördüğü en büyük atılımların yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle içten yanmalı motor, zırhlı araç, denizaltı, uçak, füze, radyo, radar ve sonarın teknolojilerinin icadı veya geliştirilmesi ile askeri amaçlar için kullanılması harbin doğasını ve stratejisini temelden değiştirmiştir. Hızlı hareket etmeyi ve uzak mesafelere erişimi mümkün hale getiren bu icatlar, baskın, manevra, ateş gücü, harp ortamı ve askeri hedef gibi kavramlara yeni anlamlar yüklemiş, harbin etkilerini ve yıkıcılığını trajik bir şekilde artırmıştır. Bu noktada harekât alanında daha çok taktik seviyede kullanılan kimyasal ve biyolojik ajanlar da can kayıplarının artmasında etkili olmuştur. Ancak bu dönemin en çarpıcı gelişmesi nükleer silahların geliştirilerek on binlerce insanın tek bir bomba ile katledilmesine neden olacak şekilde kullanılması olmuştur.

Bir yandan enformasyon teknolojilerindeki gelişmeler diğer yandan savaş endüstrisinde yaşanan hızlı dönüşüm istihbarat üretim süreçlerine önemli katkılar sunmuş, yeni yöntem ve tekniklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu noktada kablolu ve kablosuz hatlardan mesajların iletimi askeri alanda geniş kullanım alanı bulmuş, hasımların birbirlerinin sinyallerini-mesajlarını-konuşmalarını ele geçirebilmek, engelleyebilmek ve şifrelerini çözebilmek için geliştirdikleri yöntemler sinyal istihbarat disiplini ortaya çıkarmıştır. Denizaltılardan uçaklara, sabit ve mobil istasyonlardan günümüzde uydulara kadar pek çok platformdan takip edilmeye çalışılan bu sinyaller yalnızca harp dönemlerinde değil barış ve kriz dönemlerinde de devam edecek şekilde sürekli bir faaliyet halini almıştır. FVEY (Five Eyes)²³ gibi sinyal istihbaratının ve teknolojisinin paylaşılması için kurulan devletlerarası işbirliklerinin temelleri henüz İkinci Dünya Savaşı döneminde atılmış ve zaman içerisinde de yaygınlaşmıştır.

3.1.3.4. Türkiye’de İstihbarat Alanındaki Gelişmeler ve Düzenlemeler

Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’ndan mağlubiyetle ayrıldığıнын vesikası olan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile Osmanlı ordu birlikleri ile birlikte istihbarat teşkilatlanması da dağıtılmıştır. Bu kapsamda 1913’te kurulmuş olan Teşkilat-ı Mahsusa’nın faaliyetlerine resmi olarak son verilmiştir. Teslimiyete bir direniş olarak ortaya çıkan Millî Mücadele döneminde istihbarat faaliyetleri çeşitli isimler altında kurulan örgütler tarafından devam ettirilmiştir.²⁴ Örgütlerin birçoğunun gönüllü vatanseverler tarafından kendiliğinden kurulduğu görülmektedir. Her ne kadar bu örgütler özellikle işgal altındaki bölgelerden Ankara’ya istihbarat desteğinde bulunsalar da bu örgütlerin bazıları güvenlik, bazıları da yetkinlik konusunda sorunlu yapılar olarak görülmüştür. Bu noktada Büyük Millet Meclisi Hükümeti, istihbarat faaliyetlerinin Millî Mücadele için teşkil edilen silahlı unsurların sorumluluğunda yürütülmesine öncelik ve önem vermiştir. Savaş süresince birtakım askeri istihbarat teşkilatlanmaları (Askeri Polis Teşkilatı, Tetkik Heyeti Amirlikleri) denense de

²³ ABD ve İngiltere arasında 1941 yılında BRUSA ve ardından UKUSA anlaşmaları ile temelleri atılan ve iki ülke arasında sinyal istihbaratı paylaşımını öngören işbirliğine ilerleyen dönemlerde Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda’nın da katılımıyla oluşan beş ülkeli organizasyonun ismidir.

²⁴ Bu örgütlerin önde gelenleri şunlardır: Karakol Cemiyeti, Zabitân Grubu, Yavuz Grubu, Hamza Grubu, Mücâhid Grubu, Muhârip Grubu, Felâh Grubu, İmalât-ı Harbiye Grubu, Muâvenet-i Bahriye Grubu, Nâmık Grubu, Ferhâd Grubu, Kerimî Grubu, Fethiye Deniz Grubu, Askeri Polis (Ayn-Pe) Teşkilâtı, Müsellâh Müdafâa-i Milliye (M.M./Mim Mim) Grubu, Tedkik Heyeti Amirlikleri, Geçit Teşkilâtı. Bkz; (İlter, 2002, s.11).

istihbarat faaliyetleri esas olarak 1926 yılının sonuna kadar ordu bünyesinde bulunan istihbarat şubelerince yürütülmüştür.²⁵

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasının hemen ardından kurulan Anadolu Ajansı (06 Nisan 1920) ve Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umûmîyesi (07 Haziran 1920) kuruluş amaçları ve faaliyetleri açısından istihbaratın fonksiyonları arasında sayılan alanlarda (özellikle propaganda faaliyetleri açısından) birtakım görevler üstlenmiş olsalar da bu kurumlar öncelikli ve ağırlıklı olarak enformasyon ve neşriyat işlerinden sorumlu oldukları için enformasyon başlığı altında ele alınmışlardır. Bu açıdan bakıldığında Millî Emniyet Hizmeti Riyâseti (Başkanlığı), Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumsal anlamda ilk müstakil istihbarat teşkilatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde kurulan Önemli İşler Müdürlüğü de kayda değer diğer gelişme olarak ele alınmıştır.

3.1.3.4.1. Millî Emniyet Hizmeti (M.E.H./MAH)

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in direktifi²⁶ ile modern bir istihbarat teşkilatının kurulması için Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa görevlendirilmiştir. Fevzi Paşa'nın 6 Ocak 1926 tarih ve 10152 sayılı yazılı emiri ile teşkilatın kuruluşu ilgili birimlerle paylaşılmıştır (İlter, 2002, s.18). “Çok Gizli” ve “Kişiyi Özel” olarak yayımlanan emirde şöyle denilmektedir:

Genel Merkezi Ankara'da ve şubeleri şimdilik İstanbul, İzmir, Adana, Diyarbakır, Kars'da olmak üzere bir [Millî Emniyet Hizmeti] kurulmuştur. Bu şubeler doğrudan doğruya genel merkeze bağlanmıştır. Şimdiye kadar Ordu Müfettişlikleri'nce yürütülen istihbarat hizmeti bundan böyle bu teşkilât tarafından yürütülecektir (bkz, İlter, 2002, ss.19-20; John, 2016, s.127).

Esasında bu yapılanma M.E.H.'in iç istihbarat bacağına oluşturmaktadır. Dış istihbarat yapılanması için ise bir dönem Alman Askeri İstihbarat Servisinin Başkanı olarak görev yapmış olan emekli Albay Walther Nicolai ile temasa geçilmiştir. Alb. Nicolai Ocak 1926'da Ankara'ya gelerek görüşmelerde bulunmuş ve çalışmalara başlamıştır.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz, (Pehlivanlı, 1993, ss.60-61; Özkan, 2003, ss.152-157).

²⁶ Bir taraftan genç Cumhuriyet'e yönelik yabancı devletlerin Espiyonaj çalışmalarını, hanedan mensupları ve taraftarları ile yıkıcı ve bölücü (Ermenilik, Rumluk, Kürtçülük, Komünizm, rejim aleyhtarlığı vb.) odakların faaliyetlerini önlemek, diğer taraftan yapılan ve yapılacak olan inkılap hareketleri ile rejimi kollamak ve korumak amacıyla, “Bu böyle olmaz, muasır devletlerde olduğu gibi biz de modern bir istihbarat teşekkülü kurmak mecburiyetindeyiz.” ifadeleri ile teşkilatın lüzumuna işaret etmiştir. Bkz, (İlter, 2002, s.18).

Bu kapsamda asker ve sivillerden oluşan bir Türk heyeti Almanya’da kurs görmüş, yurda dönüşlerinin ardından ise kurulacak teşkilatın oluşturulması ve yeni personel yetiştirilmesi konularında görev almışlardır. Alb. Nikolai aynı zamanda İstanbul ve Ankara’da bir grup subay ve sivil konferans vermiş ve konferansın sonunda teşkilatın tüzüğü ortaya çıkarılmıştır (Bahar, 2016, ss.295-298; İlter, 2002, ss.22-23). Konferanslarda Alb. Nicolai, propagandaya da geniş yer ayırmış, İstihbarat, Propaganda ve Karşı İstihbaratı birbirini tamamlayan unsurlar olarak tarif etmiştir (İlter, 2002, s.26).

Bu eğitimlerin ardından Ekim 1926’da M.E.H.’in yapılanma çalışmalarına başlanmıştır. Kasım ayı sonunda teşkilatın ilk merkezi yapılanması olarak;

- A Şubesi (İstihbarat/Espiyonaj), Genelkurmay Başkanlığı’na bağlı subaylardan;
- B Şubesi (Müdâfaa/Kontr Espiyonaj), İçişleri Bakanlığı’na bağlı Emniyet Genel Müdürlüğü ile Jandarma Genel Komutanlığı personelinden;
- C Şubesi (Propaganda), Dışişleri Bakanlığı personelinden;
- D Şubesi, asker ve sivil personelden meydana getirilmiştir (İlter, 2002, ss.26-27).

Tüm bu çalışmaların ardından 19 Aralık 1926 tarih ve 4507 sayılı “Gizli Kararnâme” ile M.E.H.’in kuruluşuna resmiyet kazandırılmıştır. Şeklen İçişleri Bakanlığına bağlı görünse de Kararnâmede, teşkilatın amirleri ile memurlarının tayinlerinin Cumhurbaşkanının onayına, Başbakan tarafından arz olunacağı belirtilmektedir. Bu durum bir süre sonra değişerek teşkilattaki amirlerin ataması Başbakan’ın onayına, memurların ataması ise İçişleri Bakanlığı’nın onayına sunulur hâlini almıştır (İlter, 2002, s.46). İlerleyen dönemlerde teşkilatın tekrar Başbakanlığa bağlandığı görülmektedir. MAH’ın varlığının ise gizliliği 1943 yılında kaldırılmıştır.²⁷

²⁷ Resmi Gazete’nin 29 Haziran 1943 tarih ve 5442 sayılı nüshasında yayınlanmış olan 23 Haziran 1943 tarih ve 4443 sayılı “Başvekâlet Teşkilâtı Hakkında Kanun”un 2. maddesi’nde “Başvekâlet teşkilat kadroları ilişik cetvelde gösterilmiştir.”, 3. madde’sinde ise “Beşinci ve daha yukarı derecedeki vazifelere alınacak memurlar Başvekilin inhası ve Reisicumhurun tasdiğiyle, diğerleri dairelerinin teklifi üzerine Başvekil tarafından tayin olunur.” denilmektedir. Kanunun 2. madde’sinde belirtilen “teşkilat kadrolarına ait cetvel” de 1 adet, 150 TL maaşlı “Milli Emniyet Hizmeti Reisi” kadrosu bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu kanun ile MAH Riyaseti’nin kuruluş gizliliği ortadan kalkmış bulunmakta ve eskiden olduğu gibi yine Riyaset’in Başbakanlığa bağlı olduğu görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (İlter, 2002, s.46).

M.E.H. teşkilatı kurulmasından itibaren görev etkinliği ve/ya istihbarat ihtiyacı bakımından hem vazifesi hem de kadro-teşkilatı sürekli değişim geçirmiştir. Bu değişimler arasında en bilineni de teşkilatın kısaltmasıyla ilgili olanıdır. Önceleri M.E.H. olan kısaltma, harfler arasında nokta konulmadan kullanılmaya başlanınca MAH halini almıştır. Bu durum Osmanlı alfabesinden kaynaklanmaktadır. Latin alfabesine geçilmesinin ardından MAH kısaltması daha da yaygınlaşmış olsa da 1930 yılına kadar resmi yazılarda M.E.H. ve MAH kısaltmalarının ikisinin de kullanıldığı görülmektedir. Daha sonraları sadece MAH rumuzu kullanılmıştır (İlter, 2002, s.45).

MAH teşkilatı özellikle Hatay'ın anavatana ilhakı sürecinde oldukça etkin bir rol oynamıştır. Bu konudaki detaylara “Sancak Krizi” başlığı altında yer verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde ise savaş dışı kalmak için büyük bir diplomatik mücadele veren Türkiye’de, Güneydoğu Avrupa ve Ortadoğu’daki operasyonlarını yönetmek üzere 17 farklı devletin istihbarat servisi faaliyet yürütür hâle gelmiştir. Tüm istihbarat servisleri arasında MAH’ın İngiliz istihbaratı ile özel bir ilişkisi olmuştur. Bu ilişki Kasım 1940’ta imzalanan Türk-İngiliz Anlaşması ile İstanbul’da kurulan Güvenlik Bürosu üzerinden olmuştur. Büronun başına bir İngiliz istihbaratçı atanmış ve büronun faaliyetlerde Türk istihbaratçıları da görev almışlardır. Bu kapsamda İngiliz istihbaratı, MAH’a eğitim verme ve kapasitesini artırmak konusunda destek olmuştur. Ancak tüm bu yakın işbirliğine rağmen Türk ve İngiliz istihbaratları birbirlerine karşı şüpheyle yaklaşımdan da geri durmamışlardır (Bezci, 2023, ss.50, 76-77).

3.1.3.4.2. Önemli İşler Müdürlüğü

Önemli İşler Müdürlüğü esasında Emniyet Genel Müdürlüğü’nün günümüzdeki teşkilat yapısı içerisinde bulunan İstihbarat Başkanlığı’nın temelini oluşturmaktadır. 4 Haziran 1937 tarih ve 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanununun 16. maddesinin (a) bendi 5. fıkrasına göre doğrudan Emniyet Müdürüne bağlı olarak kurulmuştur. Önemli İşler Müdürlüğü’nün vazifesi, ajanlarla ilgili iş ve işlemler ile Emniyet Genel Müdürlüğü’nün verdiği özel görevlerden ibarettir (Emniyet Genel Müdürlüğü, t.y.).

Bu dönemde kontr-espiyonaj ya da günümüzdeki kullanımıyla İstihbarata Karşı Koyma (İKK) kapsamına giren bu görevlerin MAH’ın B Şubesi tarafından yapıldığı ve bu şubenin İçişleri Bakanlığı’na bağlı Emniyet Genel Müdürlüğü ile Jandarma Genel Komutanlığı personelinden oluştuğu dikkate alındığında, Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde böyle bir birimin kurulmasının MAH ile Genel Müdürlük arasındaki işbirliğini ve İKK faaliyetlerinin etkinliğini artırmayı amaçladığı

söylenabilir. İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaşmasıyla birlikte casusluk faaliyetlerinde yaşanan artışın bu yöndeki tedbiri gerekli kıldığı muhtemeldir. Önemli İşler Müdürlüğü'nün zaman içerisinde geçirdiği yapısal ve fonksiyonel değişimlere ilgili dönemlerde yer verilmiştir.

3.2. Soğuk Savaş Dönemi (1945-1990)

Bu dönemin en belirgin özelliği insanoğlunun üzerinde yaşadığı gezegendeki hayata son verebilecek kadar güçlü nükleer bombalarla oluşturduğu dehşet dengesi üzerine kurulu iki kutuplu bir dünya düzeninin ortaya çıkmasıdır. Ancak bu denge önceki çağlarda elde ettiği güçle tüm dünyada sömürgeler kurarak kendisini merkeze oturtmuş olan Avrupa ve onun yaşlı imparatorlukları arasında değil, Amerika ve Avrasya kıtalarının jeopolitiği üzerinde kurulmuştur. Avrupa kıtası artık ABD ve Sovyetler Birliği'nin liderliğini yaptığı bu iki kutup arasında bir denge ve paylaşım alanına dönüşmüştür.

Yine bu dönemin kayda değer bir başka özelliği ise zayıflayan Avrupa devletlerinin sömürgesi durumunda olan birçok devletin bağımsızlığını kazanarak uluslararası sistemde yerlerini almalarıdır. “Beyaz ırkın üstünlüğü” anlayışına dayalı dünya düzeni istisna sayılabilecek birkaç ırkçı rejim dışında ortadan kalkmıştır. Ancak bu durum kendi kendini yönetebilme konusunda geri kalmış olan devletlerin gelişmiş ülkelere olan politik, ekonomik, askeri ve teknolojik bağımlılıklarının sonlandırmamış, dış müdahalelere hatta Vietnam ve Afganistan örneklerinde olduğu gibi süper güçlerin askeri müdahalelerine açık halde tutmaya devam etmiştir. Bahsedilen devletlerden farklı olarak Orta Doğu'da 1948'de kurulan İsrail devleti, bölgenin politik dinamiği açısından oldukça belirleyici bir güce sahip olmuştur. Soğuk Savaş döneminin kronikleşen çatışması olan Arap-İsrail savaşları, Orta Doğu'da en büyük güvenlik soruna kaynaklık etmiştir.

3.2.1. Politik Durum

Savaşın ardından Avrupa'da politik ve ekonomik düzenin yeniden tesis edilmesi için İngiltere ve Fransa kadar hatta daha da fazla etkin güçler olan ABD ve Sovyetler Birliği yoğun bir faaliyete girişmişlerdir. Bu faaliyetlerin merkezinde ise Almanya'nın durumu ve tüm Avrupa'daki statünün şekillendirilmesi yer almıştır. Anılan devletler, Almanya'nın uluslararası düzene yeni bir tehdit oluşturmasını önlemek için uzun

vadeli askeri işgal planında mutabık kalmışlar ve Almanya'nın iki ayrı devlet olarak bölünmesine de onay vermişlerdir.

Müttefik devletlerin Almanya üzerinde sergiledikleri işbirliği ve paylaşım çok da sorunsuz olmamış, süreç içerisinde Batı ile Sovyetler arasında güvensizliğin ve çekişmenin ortaya çıkması engellenememiştir. Batı'nın Sovyetler Birliği'ni Avrupa'nın geri kalanı ve hatta dünya için büyük bir tehdit olarak görmesi veya bu yönde algı geliştirmesi uzun sürmemiştir. Avrupa'nın Sovyet işgalinin ve nüfuzunun dışında kalan kısımlar için güçlü bir savunma ittifakı kurmak isteyen İngiltere ve Fransa, ABD'nin askeri olarak kıtada kalıcı olmasını sağlayacak mekanizmalar geliştirmeye başlamışlardır. Bu kapsamda 4 Nisan 1949'da ABD ve Kanada'yla birlikte 10 Avrupa devleti tarafından Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü yani NATO kurulmuştur.

NATO'nun kurulması, iki kutuplu dünyanın somutlaşması ve Soğuk Savaş'ın ortaya çıkmasını sağlayan psikolojik ortamın kurumsallaşması açısından önemli bir adım olmuştur. NATO'nun 18 Şubat 1952'de Türkiye ve Yunanistan'ı, 9 Mayıs 1955'te de Batı Almanya'yı üyeliğe dahil etmesi üzerine 14 Mayıs 1955'te Sovyetler Birliği'nin himayesinde 7 Doğu Avrupa devletinin katılımı ile Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalanarak Varşova Paketi kurulmuştur. Böylece, bir tarafta ABD, diğer tarafta Sovyetler Birliği iki kutuplu dünya düzeninin “süper güçleri” olarak ortaya çıkmış, askeri, politik ve ekonomik konular başta olmak üzere toplumların hayatını etkileyen her alanda kendi hegemonyalarını genişletmek ve geliştirmek için kıyasıya bir rekabet içerisine girmişlerdir.

19. yüzyıl en güçlü sömürgecileri İngiltere ve Fransa, savaşı kazanmış olmalarına rağmen küresel anlamda politik ve ekonomik nüfuz alanlarını kaybetme endişesini yaşarken, ABD ise sömürgecilik sicili kabarık bu iki devletin yerine geçmek için “demokrasi ve refahı temsil eden medeni bir devlet” imgesi olmanın arayışına girmiştir. Bununla da Orta ve Uzak Doğu'yu büyük oranda Afrika'yı ise kısmi olarak İngiliz ve Fransızlardan devralmayı başarmıştır. Bu süreçte ABD, etki alanını Sovyet egemenliği dışındaki tüm dünya olarak genişletmiş ve Sovyetler Birliği ile büyük bir rekabet ve mücadele içerisine girmiştir.

Diğer taraftan Sovyetler Birliği ise, sömürü düzenine ve ABD kapitalizmine şüpheyile bakan toplumlara Marksist/Leninist ideolojiyi rehber edinmeleri için ilham kaynağı

olmuş ve ordularını Sovyet silahları ile teçhiz etmeleri için devletlere veya devrim hayallerini gerçekleştirebilmeleri için toplumlara katkı sunmuştur. Birçoğu Üçüncü Dünya ülkeleri arasında yer alan Asya, Afrika ve hatta Latin Amerika'daki pek çok yönetim ve toplumla ideolojik ortaklık kuran Moskova, ABD'ye yaklaşık 150 km. mesafede bulunan Küba adasında komünist devrimin gerçekleşmesi ile Washington üzerinde travmatik bir tehdit algısı yaratmayı da başarabilmiştir.

Küba Krizi ile dünyadaki yaşamın neredeyse sonunu getirebilecek nükleer bir savaşın eşiğine gelen iki süper gücün insafından kendini korumak isteyen devletler (Çin-1964, Fransa-1968 (hidrojen bombası)) nükleer silahlanma yarışına hız verirken, ABD ve Sovyetler Birliği ise SALT I (1969) ve SALT II (1979) antlaşmaları ile “dehşet dengesi” olarak adlandırılan noktada nükleer silahların sınırlandırılmasına çalışmıştır. Bir yandan da BM nezdinde hazırlanan ve 1968 yılında imzaya açılan Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nı (Non-Proliferation Treaty-NPT) 1970 yılında yürürlüğe sokarak daha fazla devletin nükleer güce dönüşmesini önlenmeye çalışmışlardır.

İki süper güç arasında yaşanan mücadele her ne kadar “Soğuk Savaş” olarak adlandırılrsa da Kore (1950-1953), Vietnam (1963-1973) ve Afganistan (1979-1989) savaşları aslında vekâleten iki tarafın birbirleriyle sıcak temaslar sağladıkları çatışma alanları olmuştur. Bu çatışmalarda Sovyetler Birliği'nin Afganistan Savaşı'nda yaşadığı kan kaybı komünist sistemin zayıflamasını ve tasfiyesini hızlandırıcı bir faktör olmuştur. Nihayetinde Moskova, Afganistan'dan çekilmesine rağmen Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılarak iki Almanya'nın birleşmesini ve hemen ardından da Doğu Blok'unun dağılmasını engelleyememiş, neticede Washington'ın liderliğindeki Batı Blok'una karşı tartışmasız bir şekilde yenilgiye uğramıştır.

3.2.2. Türk Dış Politikası

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle oluşan iki kutuplu dünya düzeni, uluslararası ilişkilerin şekillenmesinde en belirleyici faktör olmuştur. Savaşın sonlarına doğru Sovyet tehdidiyle karşı karşıya kalan Türkiye ise güvenliğini temin edebilmek için Batı'ya yönelmeyi tercih etmiş ve NATO'ya üye olarak Soğuk Savaş döneminde tarafını net bir şekilde seçmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin sadece güvenlik ve politik olarak değil, ekonomik ve kültürel olarak da Batı ile entegrasyon içerisine girdiği görülmüştür.

İki kutuplu dünya düzeninde Batı saflarında yer tutan Türkiye'nin öne çıkan politik partnerleri ABD ve İngiltere olmuştur. Sovyet tehdidine karşı Türkiye için en büyük destekçi konumunda olan bu iki devlet, Türk dış politikasının şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olmuşlardır. Bunun sonucu olarak Türkiye'nin yürüttüğü dış politika, tüm menfaatlerin üzerinde olarak Sovyetler Birliği ve Komünizme karşı bir savunma kalkanı oluşturmak isteyen Batılı politikaların bir uzantısı görünümüne sahip olmuştur. Türkiye bu politikayla hem güvenliğini temin etmeyi hem ekonomik yardım almayı hem de bölgesinde etkinliğini artırmayı hedeflemiştir.

Türkiye'nin Battı ittifakı ile ilişkileri 1964 yılına kadar önemli bir sorunla karşılaşmadan devam etmiştir. Ancak Kıbrıs'ta yaşanan gelişmelerde ve yükselen gerilim dönemlerinde Türkiye'nin Batılı devletlerden beklediği desteği bulamaması, Ankara'nın dış politika tercihlerini yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur. Üstelik 5 Haziran 1964 tarihinde ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'un Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektupta açıkça Ankara'nın Kıbrıs'a müdahale etmesinin Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı savunmasız bırakabileceği tehdidinde bulunması, Türk dış politikasının dönüm noktalarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Bu tarihten sonra Türkiye, milli menfaatlerini Batı ittifakından kaynaklı yükümlülüklerine göre açıkça öncelemeyi tercih etmeye başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini normalleştirme, Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişkiler kurma ve geliştirme gayretine girişmiş ve Arap-İsrail çatışmasında İsrail lehine olan tutumdan uzaklaşarak tarafsızlık politikasına yönelmiştir. Ancak tüm bu gelişmeler Türkiye'nin NATO üyeliğinden ayrılmasına veya başka maceralara sürüklenmesine varacak kadar köklü değişikliklere yol açmamıştır.

3.2.2.1. Türk-Amerikan İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti ile ABD arasındaki ilişkiler İkinci Dünya Savaşı boyunca artan bir etkileşim içerisine girse de Türkiye'nin müttefiklerle ilişkilerindeki öncelikli muhatabı İngiltere olmuştur. Bu durum İngiltere'nin politik ve ekonomik olarak zayıflamasına paralel olarak zamanla değişmiş ve savaş sonrası Batı dünyasının liderliğini üstlenen ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerinin yoğunluğunun hızla artmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin savaşın sonlarına doğru belirgin bir şekilde hissetmeye başladığı Sovyet tehdidi, Batı ile ilişkilerini güçlendirme dolayısıyla ABD ile yakınlaşma arayışını

tetiklemiştir. 17 Temmuz-02 Ağustos 1945 tarihlerinde düzenlenen Postam Konferansı'nda Sovyetler Birliğinin gündeme getirdiği ve Türkiye'den toprak ve Boğazlarda asker konuşlandırma talebi önceleri ABD tarafından iki ülke arasındaki bir mesele olarak görülse de zamanla Sovyet yayılmacılığının tehlikeli adımlarından biri olarak algılanmış ve Washington tarafından Türkiye'nin güvenliği için işbirliği arayışları daha ciddiyetle ele alınmaya başlanmıştır.

Türkiye ile ABD arasındaki güvenlik kaygılarına dayalı ittifak arayışların en önemli ürünü ise 12 Temmuz 1947 tarihli antlaşma olmuştur. Bu anlaşma, ABD Başkanı Harry S. Truman tarafından ortaya konulan ve Türkiye ile Yunanistan'ı kapsayan geniş bir güvenlik bloğu teşkil edilmesini esas alan Truman Doktrini'nin Türkiye ile öngördüğü askeri ilişkilerin zemini oluşturmuştur. Ayrıca doktrinin ekonomik boyutunu oluşturan Marshall yardımlarının da önünü açmıştır. Böylece Türkiye, Sovyetler Birliği tehdidine karşı Batı güvenlik sistemi içerisindeki yerini güçlendirirken, ABD ise Moskova'nın Balkanlar üzerinden Akdeniz'e ve Kafkaslar üzerinden de Ortadoğu'ya genişlemesinin önüne set çek çekmeyi hedeflemiştir.

Türk-Amerikan ilişkilerin gelişmesi bu tarihten itibaren hızlı bir ivme kazanmış ve Ankara'nın politik tercihleri Batının güvenlik politikaları ile uyumlu hale gelmeye başlamıştır. Bu noktadan sonra Türkiye, bir yandan Avrupa Konseyi (Ağustos 1949) gibi Avrupalı politik yapılanmalara dahil olurken, bir yandan da ABD'nin öncülüğünde teşkil edilen güvenlik organizasyonlarda yer almak için gönüllü olmuştur. Ancak ABD ve İngiltere'nin Türkiye'yi Avrupalı olmaktan daha çok Ortadoğulu olarak görmesi nedeniyle Türkiye'nin bu yöndeki adımları sorunsuz ilerlememiştir. Örneğin 4 Nisan 1949'te imzalanan Kuzey Atlantik Antlaşması ile kurulan NATO'da yer almak isteyen Türkiye'nin 11 Mayıs 1950 ve 13 Eylül 1950'de yaptığı iki başvuru da reddedilmiştir. ABD, Kore Savaşı'na asker göndermesi ve bu savaşta Türk askerlerinin önemli katkılar sunması sonrasında Türkiye'nin NATO üyeliğinin iyi bir fikir olacağını anlamış ve başta İngiltere olmak üzere diğer NATO üyelerini de ikna ederek Şubat 1952'de Lizbon'da düzenlenen NATO zirvesinde Türkiye'yi Yunanistan'la beraber ittifaka dahil ettirmiştir.

Türkiye'nin NATO'ya üye olmasının ardından Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) hızlı bir şekilde ittifaka entegre edilmiş, Kara Kuvvetleri unsurlarının büyük çoğunluğu ile Hava ve Deniz Kuvvetleri'nin tamamı NATO'ya tahsis edilmiştir. Bunun yanı sıra ABD ve İngiltere ile yapılan anlaşmalarla başta İncirlik, Karamürsel, Çiğli ve

Diyarbakır'da hava üsleri, Ankara, Sinop, Samsun, Trabzon ve Diyarbakır'da radar (ölçme ve iz istihbaratı-ÖİİS) ve dinleme istasyonları (sinyal istihbaratı-SİNİS), İskenderun ve Yumurtalık'ta ise donanma ve depolama tesislerinin kurulmasına müsaade edilmiştir (Yılmaz, 2014, ss.175-178). 1960'lara gelindiğinde Türkiye'de görev yapan ABD'li asker sayısı ise 24.000'e ulaşmıştır. ABD'nin Türkiye'ye 1948'den 1964'e kadar tahsis ettiği yardımların toplamı da 2,3 milyar ABD dolarıdır. (Bazoğlu Sezer, 1984, ss.56-57). İngiliz istihbaratçı Michael Hermann Türkiye'nin o günlerdeki durumunu; "Türkiye'nin Akdeniz kıyıları yabancı turistler için cazibe merkezi haline gelmeden önce Karadeniz kıyıları Soğuk Savaş sırasında bizim için önemli bir ziyaret noktasıydı" diye ifade etmektedir. Bezci'ye göre Türkiye, topraklarını Amerikalı ve İngilizlere kullandırarak suretiyle hem kapasitesini artırmak hem de bu tesisleri Batı'nın destek ve yardımını alabilmek adına bir diplomatik manivela olarak kullanmak istemiştir (2023, ss.16-17).

NATO üyeliği ve ABD ile ikili işbirlikleri Türkiye'nin Sovyetler Birliği tehdidine karşı Türkiye'yi daha güvenli hale getirdiği düşüncesi Türk kamuoyunda genel anlamda kabul görse de zaman zaman şüphe ve kaygıların ortaya çıkmasına neden olacak durumlar da yaşanmıştır. Öncelikle ABD ile işbirliği ve yardımlar Türkiye'nin askeri ve ekonomik anlamda Batı'ya bağımlılığını artırmış ve bağımsız dış politika geliştirmesine engel olmaya başlamıştır. Örneğin Türkiye, İsrail devletini, kurulmasının hemen ardından 1949 yılında tanımış ve toprakları üzerinde bulunan askeri tesislerin ABD ve ittifak üyesi devletler tarafından İsrail lehine olacak şekilde kullanılmasına müsaade etmiştir. Türkiye'nin bu tutumu Arap devletleri ve toplumları nezdinde büyük tepki çekmiş ve özellikle Kıbrıs politikasında Türkiye'nin yalnızlaşmasında önemli rol oynamıştır.

Bunun yanı sıra Türkiye'nin birçok yerinde ABD askeri varlığının bulunması ve özellikle de nükleer silahların ve istihbarat toplama vasıtalarının bu varlıklar arasında yer alması, Soğuk Savaş döneminde iki blok arasında kronikleşen krizlere de konu olmuş ve Türkiye için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Örneğin, 1 Mayıs 1960'te İncirlik hava üssünden kalkış yapan ABD'ye ait U-2 casus uçağının Sovyetler Birliği hava sahasında düşürülmesi sonucunda Moskova, Ankara'ya nota vermiştir. Yine 1962'de yaşanan Küba Füze Krizi'nde de Sovyetler Birliği Çiğli hava üssünde konuşlu bulunan ABD'ye ait nükleer başlıklı Jüpiter füzelerini mevzu etmiş ve krizi sona erdirmenin bir adımı olarak ABD bu füzeleri çekmek durumunda kalmıştır.

Bu iki olay Türk kamuoyunda, ABD'nin ülkedeki askeri varlığını sorgulamaya yöneltmiştir. Her iki krizde de Türkiye'nin iradesi dışında Türkiye ile ilgili kararlar alınmış ve yine Türkiye'nin komşusu durumunda olan Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini etkilemiştir. Ancak bu gerginlikler orta ve uzun vadede Ankara'yı Washington'a değil Moskova'ya yakınlaştıracı sonuçlar üretmiştir. Üstelik Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye'nin garantörlük haklarını kullanma girişimine karşılık ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'un 5 Haziran 1964 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği diplomatik nezaketten uzak bir üslupla yazılmış olan ünlü mektubunun ardından Türk-Amerikan ilişkileri güven kaybının çok daha ötesinde bir sarsılma yaşamıştır.

Küba Füze Krizi sadece kısa vadeli sonuçlar ortaya çıkarmamış, Soğuk Savaş'ın taraflarına muhtemel bir nükleer savaşta yaşanabilecek yıkımı hesaplama ve ortaya çıkacak dehşeti fark etme fırsatı vermiştir. NATO tarafından 1956'da kabul edilen ABD'nin nükleer silahlanmadaki üstünlüğüne dayanan "topyekûn mukabele" (massive retaliation) doktrini terk edilerek, yerine 1967 yılında caydırıcılığı esas alan ve güç kullanımını kademeli olarak artırmayı öngören "esnek karşılık" (flexible response) doktrinine geçilmiştir. Bu değişiklik, Türkiye'yi Kızıl Orduyla karşı karşıya bırakılması ve NATO'nun destek göndermesine kadar savaşın ilk aşamalarında ağır kayıp yaşaması anlamı taşımaktadır. Batı güvenlik şemsiyesinin koruyuculuğunda yaşanan bu değişim Türkiye'de derin endişe yaratmış, Ankara Hükümeti, ABD ve NATO nezdinde itirazlarda bulunsa da sonuç alamamıştır.

Bahsedilen endişenin ötesinde Türkiye 1960'lar boyunca üst üste yaşanan krizlerde, Sovyet tehdidine karşı yanaşmış olduğu Batı ittifakının kendisine sunduğu güvenliğin, Kıbrıs konusunda olduğu gibi kendi milli menfaatlerinin gereğini yapmaya engel olabileceğini veya Arap-İsrail sorununda olduğu gibi Batı'nın menfaatlerine uygun hareket etmenin bedellerine de katlanmak durumunda kalabileceğini tecrübe etmiştir. Bu tecrübelerin ardından Türkiye, Soğuk Savaş ve Sovyet tehdidini dış politikasının merkezine koymaktan vazgeçmeye başlamış, milli menfaatlerinin gerektirdiği şekilde davranma eğilimine girmiştir. Ancak bu eğilim yavaş yavaş gelişmiş, Türk-Amerikan ilişkilerinde sert bir gerileme yaşanmamıştır. Örneğin, BM Genel Kurulu'ndaki oylamalarda 1961 yılında Türkiye %75 (145 oylamanın 109'u) ile ABD'nin kullandığı yönde en fazla oy kullanan devletler arasında birinci sıradayken, 1967 yılında bu oran

%46'ya (65 oylamanın 30'una) gerilemiş ve Türkiye ABD'nin tercihlerine uyum sıralamasında ise 15'inciliğe kadar düşmüştür (Witkoff, 1973, ss.868-888).

Türkiye'nin ABD'ye karşı değişen güvenlik (güvensizlik) algısı, 1960'lı yıllarda Türk dış politikasında önemli değişikliklere neden olmuştur. Örneğin Ankara, İsrail'in tanınması ve diplomatik ilişkilerin devam ettirilmesi konusunda geri adım atmaya da topraklarının ABD tarafından İsrail'i desteklemek için askeri operasyonlarda kullanılmasına müsaade etmemiş, üstelik zamanla da Filistin mücadelesine daha fazla empati duymaya başlamıştır. Ayrıca Kore Savaşı'na verdiği desteği Vietnam Savaşı için tekrarlamamış, hatta BM Genel Kurulu'nda savaşı kınayan devletler arasında yer almıştır.

ABD'nin Kıbrıs ve Ege Denizi'ndeki sorunlarda Yunan tezlerini destekleyen tutumu nedeniyle Türk-Amerikan ilişkileri 1970'lere gelindiğinde gerginliğini artırarak devam ettirmiştir. Bu gerginliklere bahsedilen meselelerin yanında bir de ABD iç politikasında önemli gündem maddesi olan uyuşturucuyla mücadele kapsamında Türkiye'nin haşhaş üretimini sonlandırması konusunda Richard Nixon yönetiminin (1969-1974) baskıları eklenmiştir. 1972 ve 1973 yıllarında Türk-Amerikan ilişkilerine damgasını vuran haşhaş konusu ABD ve Batı kamuoyunda o kadar abartılmıştır ki, 1978 ABD-İngiliz yapımı "Geceyarısı Ekspresi" (Midnight Express) filmine bile konu olmuş, altı dalda aday gösterildiği 52. Akademi Ödülleri'nden iki ödülle dönmüştür. 1970 yılında ABD bir vatandaşının Türkiye'den haşhaş kaçırırken yakalanmasının ardından başından geçenleri gerçek dışı ve abartılı sahnelerle anlatan film, Türkiye aleyhine kara propaganda faaliyetlerinin başyapıtlarından bir olmuş, Türkiye'nin imajına ve Türk turizmine etkisi uzun yıllar süren ağır bir darbe vurmuştur.

1974 yılında hem Kıbrıs ve hem de haşhaş ekimi krizleri zirve noktalarına erişmiştir. Bülent Ecevit hükümeti, kurulmasından yaklaşık üç ay sonra, Nihat Erim Hükümeti'nin ABD'nin baskısıyla getirdiği haşhaş ekim yasağını 1 Temmuz 1974'te kaldırmış, hemen ardından da 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs Barış Harekati'nı başlatmıştır. Bu gelişmeler üzerine ABD, 5 Şubat 1975 ile 4 Eylül 1978 tarihleri arasında NATO üyesi/müttefiki Türkiye'ye silah ambargosu uygulamıştır. Türkiye ambargo dönemi boyunca savunmaya yönelik ihtiyaçlarını başta İtalya, Batı Almanya ve İngiltere gibi Avrupalı müttefiklerinden tedarik etme yoluna gitmiştir.

ABD ile askeri ve ekonomik ilişkilerin yapısal olarak onarılması 1980'lerin başlarını bulmuştur. İki ülke arasında 29 Mart 1980'de imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) ile ABD, Türkiye'deki üs ve tesisleri tekrar kullanmayı garantilemiş, ayrıca başta Ortadoğu politikaları olmak üzere bölgedeki faaliyetlerinde Türkiye ile işbirliğini geliştirmeyi amaçlamıştır (Yılmaz, 2014, ss.175-176). Bunun karşılığında ise ABD, Türkiye'nin askerî modernizasyonunu, dünya ile ekonomik entegrasyonunu ve politik istikrarını destekleyecek programları hayata geçirmeyi vadetmiştir. Nitekim 12 Eylül 1980'deki askerî müdahalenin ardından ABD'nin beklentileri doğrultusunda Türkiye'de serbest piyasa ekonomisinin gerektirdiği yapısal reformlara hız verilmiş ve askeri alanda ise başta F-16 savaş uçakları olmak üzere pek çok ABD menşeli yeni silah sistemleri tedarik edilerek TSK'nın modernizasyonunda önemli bir gelişim kaydedilmiştir. 1980'ler Türk-Amerikan ilişkilerinin olumlu seyrettiği bir dönem olmuş ve bu durum takip eden dönemlere de yansımıştır.

3.2.2.2. Türk-Sovyet İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı süresince zedelenen Türk-Sovyet ilişkileri, 1945'lere gelindiğinde yerini büyük bir güvensizliğe bırakmış ve Türkiye'nin hızla Batı saflarına yönelmesine neden olmuştur. Moskova'nın Türkiye'ye karşı yürüttüğü bu hasmane tutum Stalin'in Mart 1953'te ölümünün ardından belirgin bir şekilde yumuşamaya başlamıştır. Yumuşamanın ilk adımları, Sovyet Hükümeti'nin 30 Mayıs 1953 tarihinde verdiği notada, Türkiye toprakları üzerinde herhangi bir hak iddiasında olmadığını, bu iddiada olan Gürcistan ve Ermenistan Sosyalist Cumhuriyetlerini de vazgeçirebileceğini ve Boğazların güvenliğinin iki devlet için de kabul edilebilir koşullarda güvence altına alınabileceğini ifade etmesiyle atılmıştır. Ancak açıklamada Boğazlar üzerindeki taleplerden vazgeçilip geçilmediği muğlak bırakılmıştır (Gönlübol & diğ., 1977, s.413).

Ankara, Moskova'dan gelen olumlu sinyallere karşı şüpheli bir yaklaşım sergilemiş ve bu tutumunu da 1950'lerin sonuna kadar korumuştur. Sovyetler Birliği birçok defalar Türkiye ile ilişkileri geliştirme konusunda dostane açıklamalarda bulunsa da somut bir iyileşme yaşanmamış üstelik ara ara ilişkilerde gerilimler yaşanmıştır. Özellikle 1956 yılındaki Macaristan olayları ile dostluk girişimleri duraksamış, 1957 yılında Suriye ve 1958 yılında Irak'taki gelişmeler üzerine ilişkiler bir süreliğine

gerginleşmiş ve iki devlet arasındaki gerilim Moskova'nın nota ile Ankara'yı tehdit etmesine kadar ulaşmıştır.

Aynı dönemde Türk-Sovyet ilişkilerindeki bir diğer sorun sahası da hazırlıkları 1958 yılında başlayan orta menzilli füzelerin Türkiye'ye yerleştirilmesi olmuştur. Ancak bu konu iki başkent arasında kriz çıkaracak seviyeye ulaşmadan karşılıklı diyalogla yumuşatılmıştır. 1960 yılına gelindiğinde ise yumuşayan ilişkiler iki devlet arasında belirgin bir yakınlaşmayı ortaya çıkarmıştır. Türkiye artık Batı ittifakından kopmadan Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirmenin mümkün olduğunu düşünmeye başlamıştır. Zira bu dönemde Batı ile Doğu blokları arasında da konjonktürel olarak ilişkilerde yumuşamalar görülmeye başlanmış, bu durum Türkiye için ilham verici olmaya başlamıştır.

11 Nisan 1960 tarihinde iki devlet arasında yüksek seviyeli görüşmelerin yapılacağı yönünde güçlü bir irade ortaya çıkmıştır. Buna göre her iki devletin başkanlarının karşılıklı ziyaretleri öngörülmüş ve ilk ziyaretin temmuz ayında Başbakan Adnan Menderes tarafından gerçekleştireceği belirtilmiştir. Ziyaretlerle ilgili her iki başkentteki irade, 1 Mayıs 1960'te İncirlik'ten kalkan U-2 casusu uçağının Sovyet hava sahasında düşürülmesiyle ortaya çıkan krizle bile bozulmamıştır. Ancak Türkiye'de 27 Mayıs'ta gerçekleşen askeri darbe, planlanan ziyaretlerin gerçekleşmesini ve ilişkilerin geliştirilmesi gayretlerini engellemiştir.

Ankara'daki yönetim değişikliğinin ardından ilişkiler yine duraklama dönemine girmiş, ABD'nin Türk topraklarına orta menzilli füze rampaları yerleştirilmesi karşılığında Sovyet Hükümeti'nin 3 Şubat 1961'de Ankara'ya verdiği nota ile yeniden gerilmiştir. Gerilim 1962 yılında patlak veren Küba Füze Krizi ile derinleşmiştir. ABD'nin Küba'daki Sovyet füzelerine karşılık Türkiye'deki Jüpiter füzelerini geri çekmesi üzerine 1963 yılında ilişkiler yumuşama eğilimine girmişken bu sefer de 9 Temmuz 1963'te Irak'taki Kürt olaylarında Türkiye'nin tutumunu eleştiren bir başka Sovyet notası gelmiştir.

1964 yılı Türk dış politikasında yaşanan dönüşüm Türk-Sovyet ilişkilerine de olumlu yansımıştır. İttifak içerisinde bulunduğu Batı'dan Kıbrıs konusunda destek göremeyen Ankara, yıllardır Moskova'dan gelen yakınlaşma sinyallerine karşılık vermeye başlamış, bu kapsam 30 Ekim-06 Kasım 1964 tarihleri arasında Türk Dışişleri Bakanı'nın Moskova ziyareti ilişkilerin geliştirilmesinde dönüm noktası olmuştur.

Başlangıçta Ankara'nın Kıbrıs politikasına muhalif tutum sergileyen Moskova, ilişkilerin gelişmesiyle iki toplumun haklarının korunması çerçevesinde barış içerisinde bir arada yaşamasını mümkün kılacak bir çözümü desteklemeye başlamıştır.

Türk-Sovyet yakınlaşması ekonomik ve kültürel alanda bir takım işbirliği yapılmasına zemin hazırlamıştır. Sovyetler Birliği ekonomik işbirliği kapsamında Türkiye'nin sanayii altyapısını geliştirmede önemli yer tutan başta demir-çelik, alüminyum, çimento ve enerji sektöründe olmak üzere çok sayıda tesisin kurulmasına katkı sağlamıştır. İki devlet arasındaki ticarî ilişkilerde de büyük bir hareketlilik yaşanmış, ticaret hacmi 1970 yılında 84 milyon dolara ulaşarak 1965 yılı rakamlarının dört katı kadar artış kaydetmiştir.

Bu arada Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne pek çok heyet ziyaret gerçekleştirilmiş ve özellikle de Sovyet egemenliği altında yaşayan Türklerle etkileşim içerisine girilmiştir. Kamuoyunda Türk asıllı Sovyet sanatçılara büyük bir ilgi oluşmuş ve bazı ünlü sanatçılar Türkiye'de de konserlere ve kültürel faaliyetlere katılmışlardır. Bu süreçte özellikle aydınlar ve üniversite öğrencileri arasında Batı düşmanlığı ve NATO karşıtlığı fikirlerini barındıran solcu ve sosyalist ideolojiler yaygınlaşmış ve bu fikirler toplumun belirli kesimleri tarafından da benimsenmiştir. Artık 1970'lerde Sovyetler Birliği'nin Türkiye için en büyük tehdit olduğu düşüncesi toplumun geniş kesimleri tarafından reddedilir olmuştur. Bunun yerini ise özellikle Kıbrıs politikası nedeniyle başta ABD olmak üzere NATO müttefiklerini Türkiye'nin kalkınması ve bağımsızlığı için tehdit gören bir anlayış almıştır.

Türk-Sovyet ilişkileri 21 Mart 1971 tarihinde gerçekleşen askeri darbenin ardında yeniden gerilemeye başlamıştır. Ankara'da işbaşına gelen hükümet iki devlet arasındaki anlaşmaları gözden geçirerek ticari ilişkileri geriletecek düzenlemelere gitmiştir. Ankara'nın bu tutumundaki en belirleyici faktör ise Türkiye'de komünist faaliyetlerin etkinliğinin artması ve bu faaliyetlerin Moskova tarafından yönlendirildiğine dair endişe olmuştur. Türkiye'nin bu endişesi 11 Nisan 1972 tarihinde iki devlet arasında Ankara'da imza edilen bir bildiriyle giderilmiştir. Söz konusu bildiride her iki devlet de kendi topraklarını birbirlerine karşı muhtemel saldırı ve yıkıcı faaliyetler için kullanmayacakları teminatında bulunmuştur.

İki devlet arasındaki ilişkiler Temmuz 1974'te Türk ordusunun Kıbrıs'a çıkarma yapmasıyla yeniden gerilemeye başlamıştır. Rumların lideri Makarios'a destek veren

Moskova, Türkiye'nin harekâtını Makarios rejimini cuntacılar­dan kurtarmak için bir fırsat olarak görmüştür. Ancak hareketin ilerleyen dönemlerine karşı çıkmış ve Ankara'nın coğrafi temelde oluşturulacak bir federasyon kurulması önerisini de desteklememiştir. Türk askerlerinin adadan çekilmesi ve Makarios'un tekrar devlet başkanı ilan edilmesi için Ankara'ya baskı yapan Sovyet Hükümeti bu tutumunda başarılı olamamıştır. Ancak iki devlet arasında Kıbrıs konusunda yaşanan ihtilaf ilişkilerin gerilemesine neden olmamış ve normal seyrinde devam etmiştir.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile yakınlaşma gayretleri her iki ülkenin de önemli kazanımlar elde etmesine neden olmuştur. Gelişen ilişkiler Türkiye'nin dış politikası için yeni boyutlar kazandırmış ve kalkınmasına önemli katkılar sağlamıştır. Sovyetler ise Türkiye üzerinde ekonomik ve kültürel nüfuz alanı oluşturmuş ve Doğu Akdeniz'deki askeri varlığını güçlendirmiştir. Ancak Moskova'nın politikaları, Ankara'nın NATO, CENTO ve Ortak Pazar gibi Batı ülkeleri ile kurduğu ittifak ve işbirliklerine son verecek neticeler ortaya çıkarmamıştır.

3.2.2.3. Doğulu Devletlerle İlişkiler

Soğuk Savaş döneminde Türkiye açısından doğulu devletlerle ilişkiler İran, Afganistan ve Pakistan'la Sadabat Paktı ile oluşturulan ve Sovyet tehdidine karşı geliştirilen kuzey kuşağı üzerinden yürütölmüş ve dostane bir şekilde gelişmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türk dış politikasının doğudaki asıl ağırlık noktasını ise Türk-Arap ilişkileri oluşturmuştur. Sömürge yönetimlerden kurtulup milli egemenliklerini tesis etmeye çalışan Arap devletleri arasında birlik oluşturma ve ortak hareket kabiliyetlerini geliştirme gayretleri güç kazanmıştır. Bu gayretlerin en önemli motivasyonu ise Batılı devletlerin bölgeye müdahalesi ve bu müdahalenin ortaya çıkardığı parçalanmış Arap toplumları ile İsrail devleti olmuştur.

Türk-İsrail ilişkileri, Türk-Arap ilişkileri açısından önemli bir mevzu olmuştur. Batı ittifakının içerisinde yer almanın gereği olarak Türkiye, İsrail'in kurulmasının hemen ardından 1949 yılında İsrail'i tanıyan ve 1952 yılında elçi değişimi yapan ilk Müslüman ülke olmuştur. Arap dünyasında tepki çeken Türkiye'nin İsrail politikası, 1964 yılında Türk-Amerikan ilişkilerin bozulmasına kadar tarafsızlık görünümü altında İsrail lehine olmuştur. Bu dönemde Arap kamuoyunda Türklerin İslam'a ve Araplara sırtını döndüğü yönünde güçlü bir algı gelişmiştir.

Türk dış politikasının Soğuk Savaş döneminde en çok üzerinde yoğunlaştığı konulardan biri Ortadoğu'nun savunulması sorunudur. İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasından ziyade Ortadoğu savunma düzeninin içerisinde yer alması gerektiğini savunmuştur. Ancak Türkiye'nin Kore Savaşı'na katkı sunması ve Ankara'nın Ortadoğu'nun savunulması konusunda aktif rol alacağını sözünü vermesi üzerine İngiltere bu tavrını değiştirmiş ve Türkiye 1952 yılında NATO'ya üye olabilmektedir.

Kore Savaşı, Batı'da ve özellikle de ABD'de Sovyet nüfuzunun Balkanlar ve Ortadoğu'da artabileceği kaygısına neden olmuştur. Bu nedenle de 28 Şubat 1953'te Balkan Paketi'nin kurulmasının ardından benzer bir güvenlik sisteminin Ortadoğu'da kurulması arayışlarına başlanmıştır. Bu kapsamda ABD Dışişleri Bakanı 19 Mayıs 1953'te Türkiye ve Pakistan'ı da kapsayacak şekilde Ortadoğu devletlerini ziyaret etmek üzere harekete geçmiştir.

Pakistan, Ortadoğu ülkesi olmamasına rağmen Keşmir sorunu nedeniyle Hindistan'a karşı savunmasını güçlendirmek için Ortadoğu güvenlik sistemi içerisinde yer almayı uygun görmüştür. Türkiye ise NATO üyesi olmasına rağmen İngiltere ve ABD'nin talebi nedeniyle paktın kurulmasında önderlik rolünü oynamaya razı olmuştur. Her iki ülke 2 Nisan 1954 tarihinde Karaçi Antlaşması'nı imzalayarak söz konusu güvenlik sisteminin ilk aşaması oluşturulmuştur (Gönlübol & diğ., 1977, s.263). Bu antlaşmanın hemen ardından 1954 Mayıs ayında ABD ile Pakistan arasında yardım antlaşması imzalanmıştır.

Ortadoğu güvenlik sistemi arayışlarının en önemli aşaması Arap devletlerinin sürece dahil edilmesi olmuştur. Ortadoğu'da milliyetçilik ve sosyalist görüşlerin toplumda ve politikada artarak yerleştiği bir dönemde pek çok Arap devleti bu girişimin arkasında Batılı devletlerin olduğu gerekçesiyle olumsuz tutum sergilemiştir. Ancak Irak'ın tutumu istisnai bir durum göstermiş ve işbirliğine istekli olmuştur. Arap dünyasında Mısır'a karşı liderlik mücadelesi içerisinde olan Irak, politik ve ekonomik gücünü artırmak için Batıya yakınlaşma arayışları içerisine girmiş ve 1953 yılından itibaren de ABD ile askeri yardım konusunda görüşmelere başlamıştır. Görüşmelerin neticesinde 20 Nisan 1954 tarihinde ABD ile Irak arasında askeri yardım antlaşması imzalanmıştır.

Irak'ın Batıya yakın durma politikası, başını Mısır'ın çektiği Arap devletlerinin tepkisiyle karşılamıştır. Bu maksatla Arap Birliği mekanizması üzerinden Irak'ın tutumu değiştirilmek ve Bağdat'ın Ankara ile yürüttüğü görüşmeler engellemek istenmiştir. Ancak baskılar sonuç vermemiş ve 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ile Irak arasında karşılıklı işbirliği antlaşması imzalanmıştır.

Anlaşma, Arap kamuoyunda büyük rahatsızlık uyandırmıştır. Kısa bir süre içerisinde Mısır ve Suriye arasında yeni ve daha kapsamlı bir anlaşma yapılması için görüşmeler başlanmış ve 2 Mart 1955'te Arap Birliği Savunma Paktı'nın yerine geçecek bir anlaşmaya varılmıştır. 6 Mart tarihinde ise Mısır, Suriye ve Sudi Arabistan ortak bir bildiri yayımlayarak, Arap dünyasının askeri, politik ve ekonomik yapısını güçlendirecek bir anlaşma yapılmasına karar verdiklerini açıklamışlardır. Üç devlet bu girişimleri ile Türk-Irak Paktı'na karşı güçlü bir alternatif yapı oluşturmaya çalışmışlardır. Böylece diğer Arap devletlerini de bu cepheye dahil etmek veya en azından Türk-Irak Paktı'na katılmalarını engellemek istemişlerdir.

Türk-Irak anlaşması, 1956 yılında Irak'ta üs bulundurma süresi sona erecek olan İngiltere için büyük bir fırsat olmuştur. İngiltere 4 Nisan 1955 tarihinde Bağdat Paktı'na katılmış ve aynı zamanda Irak'la 1930 tarihli anlaşmasının yerine geçecek ayrı bir anlaşma imzalamıştır. Böylece İngiltere, Türkiye'nin gayretleri ile Irak'taki askeri varlığını ve Ortadoğu'daki etkinliği devam ettirme imkânı elde etmiştir. İngiltere'nin bu girişimi Sovyetler Birliği'nin tepkisine neden olmuştur.

İngiltere'nin katılımının ardından 23 Eylül 1955'te Pakistan ve 3 Kasım 1955'te İran Bağdat Paktı'na katılmasıyla paktın genişlemesi tamamlanmıştır. Her ne kadar Türkiye ve İngiltere Ürdün'ü de pakta dahil etmeye uğraşmışsalar da bunda başarılı olamamışlardır. Ürdün'ün pakta katılmasında yaşanan başarısızlık diğer Arap devletlerinin katılımıyla ilgili beklentileri de sonlandırmıştır. ABD ise hem Moskova'yı tahrik etmemek hem de başta Mısır ve Sudi Arabistan olmak üzere Arap devletleriyle olan ilişkilerinin bozulmasını önlemek için Pakt'a üye olmamış ancak gözlemci olarak faaliyetlerde yer almıştır.

Bağdat Paktı'na en büyük tepki Arap kamuoyundan gelmiştir. Türk-Irak anlaşmasını kendilerine yönelik tehdit olarak gören Mısır ve Suriye, 20 Ekim 1955 tarihinde aralarında askeri bir pakt kurmak için anlaşmaya varmışlardır. 27 Ekim 1955'te ise benzer bir antlaşma Mısır ile Suudi Arabistan arasında imzalanmıştır.

Bağdat Paktı'nın kurulması Türk diplomasisi için ilk başlarda bir başarı olarak görülse de zamanla ortaya çıkardığı neticeler Ankara için yeni zorlukları ve hayal kırıklıklarını beraberinde getirmiştir. Öncelikle Pakt'a Irak dışında başka bir Arap devletinin katılmamış olması, üstelik Arap toplumunda Pakt'ın sömürgeci devletlerin girişimi olarak görülmesi Türkiye'nin Ortadoğu'daki itibarını ve ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

Bu olumsuzlukların daha da ötesinde komşusu Türkiye, Suriye ile 1957 yılında askeri bir çatışmanın eşiğine varacak gerilimler yaşamasına ve Sovyetler Birliği'nin başta Suriye olmak üzere Ortadoğu'da güçlü bir nüfuz alanı kazanmasına neden olmuştur. Bu noktada Türk-Sovyet ilişkileri de olumsuz etkilenmiştir. Moskova 10 Eylül 1957'de bir nota vermiş ve Ankara'yı Suriye'ye karşı tecavüz amacı güttüğü suçlamasında bulunmuştur. 21 Eylül 1957 tarihinde de Sovyet filosu Suriye'nin Lazkiye deniz üssünü ziyaret etmiştir. Buna karşılık ABD donanmasına ait Camberra kruvazörü ile bazı savaş gemileri de Türkiye ile dayanışmanın göstergesi olarak 18 Ekim 1957'de İzmir limanına gelmiştir (Gönlübol & diğ., 1977, s.422).

Türkiye-Suriye arasında yaşanan gerilime başta Mısır olmak üzere Arap devletleri de tepki göstermiştir. Mısır, Suriye'ye iki devlet arasında mevcut savunma anlaşmasına dayanarak iki tabur asker göndermiştir. Ayrıca 40 kişilik Mısırlı parlamento üyelerinin Suriye ziyaretlerinin ardından iki ülke arasında federal bir birlik kurulması çağrısı yapılmıştır. Bu çağrının neticesinde 1 Şubat 1958 tarihinde iki devletin Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurduğu ilan edilmiştir. Mısır'ın dışında Sudi Arabistan, Lübnan ve Ürdün'de Suriye'yi destekleyen açıklamalarda bulunmuş ve Türkiye'nin Suriye'ye yönelteceği olası bir tecavüzün tüm Arap devletlerine yapılmış sayılacağını açıklamışlardır.

Bağdat Paktı'nın kurulmasının hemen ardından 1956 yılında Süveyş Kanalı'yla ilgili yaşanan olaylar Pakt'a üye devletler ve özellikle Türkiye açısından oldukça sorunlu olmuştur. Pakt üyesi İngiltere'nin kanala yönelik askeri müdahalesi ile gelişen olaylar Ortadoğu'da İngiltere'nin itibarına ve etkinliğine büyük zarar verirken Sovyetler Birliği için tam tersine olarak itibar kazandırmıştır. Bu olayla Arap toplumları arasında daha da güçlenen milliyetçi ve sosyalist eğilimler, Irak Hükümeti'nin itibarını kaybetmesine ve 14 Temmuz 1958'de darbeyle yönetimin değişmesine yol açmıştır. Yeni yönetimle İngiltere Irak'taki üslerini kaybetmiş, Irak Bağdat Paktı'ndan çekilmiştir. Irak'ın çekilmesinin ardından Bağdat Paktı'nın adı CENTO (Central

Treaty Organisation) olarak değiştirilmiştir. Bu süreç boyunca Irak Sovyetlere yakınlaşarak Türkiye için sorunlu bir komşu haline dönüşmüştür.

Irak'ta yaşanan darbeden bir gün sonra ABD deniz piyadelerinin Lübnan'a çıkarıldığı haberleri gelmiştir. Bunu 17-18 Temmuz'da İngiliz askerlerinin Ürdün'e gelmesi olayı takip etmiştir. Her iki askeri müdahalenin de anılan devletlerin daveti üzerine gerçekleştiği duyurulmuştur. ABD askerlerinin çıkarma yapması için Adana'daki İncirlik üssü de kullanılmıştır. Her iki gelişmeye yönelik Ankara'nın tutumu ABD ve İngiltere'nin faaliyetlerini desteklemek şeklinde olmuştur.

Tüm bu gelişmeler boyunca Batı'nın sözcüsü gibi hareket eden Türkiye'nin Arap toplumları arasındaki etkisi ve itibarı oldukça olumsuz etkilenmiştir. Bu durum 1964 yılında Türkiye'nin Kıbrıs politikasına destek olmayan Batı'nın tutumlarından kaynaklı hayal kırıklığının ardından değişmeye başlamıştır. Ankara bu tarihten itibaren NATO müttefikleri ve İsrail'le ilişkileri soğuturken Arap devletleri ve üçüncü dünya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramaya girişmiştir. Bu gayretler kısa sürede sonuç vermiş ve 1965 yılında Dünya İslam Kongresi'nde Kıbrıs'ta Türklerle Rumlar arasında eşit haklara dayalı bir federasyon kurulmasının arzulandığına yönelik karar alınması sağlanmıştır. Devam eden yıllarda da benzer destekler elde eden Türkiye diplomatik alanda Kıbrıs konusunda Rum girişimlerine karşı uluslararası ortamı şekillendirmeye çalışmıştır.

1967 Arap-İsrail Savaşı, Türkiye'nin dış politikada Arap tezlerine daha da yakınlaştığı bir dönem olmuştur. Türkiye, İsrail'in herhangi bir toprak ilhakına girişmesine karşı çıkmış ve Arap tezlerini destekleyen açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca Türkiye, İsrail'in Kudüs'ü ilhak etme kararını reddeden bir önergeyi Pakistan'la birlikte hazırlamıştır. 1969'da düzenlenen İslam Zirvesi Konferansı'na katılarak El-Aksa Camii'nin yakılmasını kınayan karara dahil olmuştur. 1973 Arap-İsrail Savaşı ise Türk-Arap ilişkilerini daha da geliştirmiştir. Türkiye bu savaşta askeri tesislerinin ABD tarafından İsrail'i desteklemesi amacıyla kullanmasına izin vermemiştir. Türkiye, 1979 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Ankara'da büro açmasına izin vermiş, 1980'de ise İsrail'in Kudüs'ü başkent ilan etmesini tanımayarak bir süreliğine Tel Aviv'deki temsilciliğini maslahatgüzar seviyesine indirmiştir.

Tüm bu adımlara rağmen Türkiye yine de İsrail ile ilişkileri kesme konusunda Arap kamuoyunun beklentisine karşılık vermemiştir. 1978 Camp David ve 1979

Washington Anlaşmaları Türkiye üzerinde bu konudaki baskıları ortadan kaldırmıştır. Zira söz konusu anlaşmalarla İsrail'i tanıyan tek Müslüman ülke Türkiye olmaktan çıkmış ve Arap-İsrail ilişkileri devletler düzeyinde normalleşme sürecine girmiştir. Ancak Arap-İsrail gerilimi bu anlaşmalarla bir yerde Filistin-İsrail sorununa indirgenmiş ve Filistin halkının İsrail politikalarına karşı direniş mücadelesi 1980'li yıllarda Ortadoğu'nun gündeminden hiç düşmemiştir.

3.2.2.4. Balkan Devletleriyle İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Yunanistan ve Türkiye hariç Balkanlar'daki tüm devletler Sovyet blokunun içerisinde yer almıştır. Savaşın ardından Yunanistan, temelde sağ ve sol unsurların iktidar mücadelesine sahne olmuş, komşuları Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk ise bu mücadelede sol örgütleri destekleyerek Yunanistan'ı Sovyet blokun içerisine dahil etmeyi amaçlamışlardır. Süreç içerisinde Yunanistan'ın Marshall yardımları alarak Batı blokuna yönelmesinin ardından ülkede yaşanan karmaşa 1948 yılında sakinleşmiştir. Yunanistan'da yaşanan bu gelişmelerde Yugoslavya ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan sorunların ardından Belgrad yönetiminin Yunanistan'daki iç savaşı desteklemekten vazgeçmesinin de etkisi olmuştur.

Atatürk ve Venizelos'un kişisel gayretleri ve konjonktürün neticesi olarak 1930'larda zirve yapan Türk-Yunan ilişkileri, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan durumla beraber gelişmeye devam etmiştir. Türk yurdunu çevreleyen devletlere bakıldığında Yunanistan, Türkiye için sadece bir sınır komşusu değil aynı zamanda Batı ile ilişkiler konusunda bir ortak ve NATO içerisinde bir müttefik konumuna gelmiştir. Soğuk Savaş'ın erken evrelerine kadar Türk-Yunan ilişkileri, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinden bağımsız ve sadece iki devletin çıkarları üzerine gelişmemiştir.

1950'li yıllarda Sovyet baskısına karşı kendini koruma arayışına giren Yugoslavya ile Yunanistan ve Türkiye arasında işbirliği arayışları ortaya çıkmıştır. Bu arayışlarının neticesi olarak 28 Şubat 1953 tarihinde üç devlet arasında varılan anlaşma ile Balkan Paktı kurulmuştur. 9 Ağustos 1954'te ise yeni bir antlaşma ile Pakt, askeri işbirliğine dönüşerek üç devlet arasında Sovyet tehdidine karşı askeri bir birliktelik oluşturulmuştur. Bu gelişmeden kısa bir süre sonra Sovyet heyeti 1955 yılında Belgrad'ı ziyaret ederek iki aralarındaki sorunların çözümü için önemli sonuçlar elde

etmişlerdir. Sovyet tehdidinin azalmasının ardından Yugoslavya, Pakt'ın askeri faaliyetlerine gönülsüz yaklaşmıştır. Bunlara ilave olarak yine 1955 yılında Türkiye ile Yunanistan arasından ortaya çıkan Kıbrıs anlaşmazlığı ile Balkan Paktı'nın devam etmesinin anlamı kalmamıştır.

Türk-Yunan ilişkilerin iyi olduğu dönemlere bakıldığında Yunanistan'ın İtalyan ve Alman işgallerine uğradığı ve iç savaşıyla çalkalandığı görülmektedir. Türkiye bu dönemde Yunanistan'a destek olmuş ve gerektiğinde de yardım etmekten geri durmamıştır. Ancak Atina, 1950'lerin ortalarından itibaren güvenlik sorunlarını çözüp üzerindeki baskıların kalktığını hissettiği yerde tekrar Türk karşıtı politikalara dönüş yapmıştır. Kıbrıs ile başlayan iki ülke arasındaki soğuma zamanla yerini Kıbrıs, Ege Denizi ve Batı Trakya merkezli çekişme, çatışma ve krizlere evrilmiştir.

Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Barış Harekatı, ikili ilişkileri dostluk çizgisinden tamamen çıkarmıştır. Yunanistan, Türkiye'nin Ege Ordusu'nu kurmasına karşılık Ege Denizi'ndeki Türkiye'ye yakın adaları Lozan Antlaşması'na aykırı olmasına rağmen silahlandırmaya başlamıştır. Bu gelişmelerin yanında 1974-76 yılları arasında Ege Denizi'nde Kıta Sahaneliği Krizi yaşanmıştır. Ortaya çıkan gerilimi azaltmak için iki devlet 11 Kasım 1976'da Bern Deklarasyonu'nu kabul etmişlerse de bunu takip eden müzakerelerde kalıcı bir çözüme ulaşılamamıştır. Atina tek taraflı bir kararla 1987'de Bern Deklarasyonu'nu tanımadığını açıklamasıyla kıta sahanlığı krizi yeniden canlanmıştır.

1974-1980 yıllarında Yunanistan'da NATO ve ABD'ye karşı tepkiler iç ve dış politikada kendine yer bulmuştur. Kıbrıs Barış Harekatı'na NATO'nun tepkisiz kalmasını protesto eden Atina, 14 Ağustos 1974'te ittifakın askeri kanadından ayrılmıştır. Bu karardan iki yıl sonra dönerek tekrar askeri kanadına dahil olmak istese de bu talebi Ankara'nın vetosuna takılmıştır. Türkiye'nin vetoyu kaldırması ise 12 Eylül 1980 askeri darbesinden birkaç hafta sonra olmuş ve Yunanistan ittifakın askeri kanadına geri dönebilmiştir. Bu süreçte Türkiye ile Yunanistan arasında NOTAM ve FIR hattı krizleri yaşanmıştır.

Soğuk Savaş'ın sona erdiği süreçte ise 1989-1990 yıllarında Batı Trakya krizi gündeme gelmiştir. Batı Trakya'daki Türk varlığını ısrarla "Müslüman" azınlık olarak tanımlayan Atina, buradaki demografik yapının Türkler lehine değişmesini, Türk adı altında politik ve sivil toplum örgütlenmelerinin ortaya çıkmasını kendisine tehdit

olarak görmektedir. Çünkü Türkiye'nin, Türk varlığını gerekçe göstererek bölgeyi ilhak etmeye kalkışabileceğinden çekinmektedir. Bu nedenle Türkleri baskıcı politikalarla sindirmeye çalışmakta, Ankara'nın bölgedeki nüfuzunu engelleyecek uygulamalar geliştirmektedir. Ancak bu uygulamalar temel insan haklarına aykırı olduğu gerekçesiyle Ankara tarafından zaman zaman eleştirilmektedir.

Türkiye'nin Balkanlardaki bir diğer komşusu olan Bulgaristan devletinin kurulmasının ardından Türk-Bulgar ilişkilerinin 20. yüzyıl boyunca en önemli öznesi Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlık olmuştur. Ülke nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Türkler, Bulgaristan'ın etnik yapısı için zaman zaman artan bir şekilde ama her dönem tehdit olarak görülmüştür. Türk nüfusa yönelik baskıların arttığı dönemlerde ise Türk-Bulgar ilişkileri sorunlar yaşamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Sovyet cepheye katılan Bulgaristan, sosyalist devlet politikası olarak "tek bir ulus yaratma" projesine girişmiştir. Doğal olarak da bu proje en başta ülkenin en büyük etnik ve dini azınlığı olan Türkleri hedef almış ve Türk azınlığı asimile etmeye ve/ya zorla Türkiye'ye göç ettirmeye çalışmıştır. 1950'de Bulgar Hükümeti aralarında Romanların da olduğu 250.000 Türk'ü Türk-Bulgar sınırına yığmış, Türkiye'nin 150.000 kişiyi kabul edeceğini açıklamasının ardından kriz 1951 yılında sönümlenmiştir.

Bulgaristan'ın zorunlu göçle ilgili olarak Türkiye'ye verdiği nota 10 Ağustos 1950 tarihli olup bu tarih aynı zamanda Türkiye'nin Kore'ye asker gönderme kararı aldığı gündür. Yani Türklerin zorunlu göçe tâbi tutulması meselesinin Sofya Hükümeti'nin iç politika uygulaması olmasının ötesinde uluslararası ilişkiler boyutuna sahip olduğu ve Ankara'nın Kore Savaşı'na katılma kararını değiştirmek üzere bir baskı aracı olarak uygulamaya konulduğu görülmektedir.

Ancak Bulgaristan'ın Türkiye üzerinde oluşturmak istediği baskı ne Sofya'da ne de Moskova'da yapılan hesaplara uymamış hatta tam tersi sonuçlar üretmiştir. Türkiye'ye gelen 150.000 kişinin Türk ekonomisi üzerinde oluşturduğu baskıyı azaltmak için ABD 30 milyon dolarlık bir yardımda bulunmuş, bu da Ankara'nın NATO'ya üye olma ve Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirme hevesini daha da artıran bir durumu ortaya çıkarmıştır. Daha geniş çerçevede ise Bulgaristan'ın politikaları, Balkan devletleri arasındaki kutuplaşmayı artıran ve Balkan Pakti'na varan karşı blok oluşturma arayışlarını güçlendiren sonuçlar üretmiştir.

Bu noktadan sonra Türk-Bulgar ilişkileri Soğuk Savaş'ın blokları arasındaki gerilimlere ve yumuşama eğilimlerine paralel bir seyir izlemiştir. 1960'ların ikinci yarısından itibaren gelişen Türk-Sovyet ilişkilerine uygun olarak Bulgaristan'la da ilişkilerde ilerlemeler kaydedilmiştir. 1968 yılında iki devlet arasında yapılan anlaşma ile 1950'deki zorunlu göçle bölünmüş ailelerin birleştirilmesi için 130.000 Türk'ün daha Bulgaristan'dan Türkiye'ye getirilmesi sağlanmıştır.

İki ülke arasında gelişen ilişkilere rağmen Bulgaristan'ın Türk azınlığa karşı yürüttüğü asimilasyon politikaları 1971 yılında Todor Jivkov'un iktidara gelmesinin ardından tekrar şiddetlenmeye başlamıştır. Özellikle 1974'te Türkçe dil eğitimini yasaklayan Jivkov Hükümeti'nin 1984'te Türklere yönelik baskıları zirve noktasına ulaşmıştır. Baskı konusu olan uygulamalar arasında Türk isimlerinin Slav isimleri ile zorla değiştirilmesi, Türkçe konuşmanın yasaklanması ile dini vecibelerin sınırlandırılması da yer almıştır. Baskılara direnen başta aydınlar ve öğrenciler olmak üzere çok sayıda Türk, Belene kampına sürülerek işkenceye maruz bırakılmıştır.

Bulgaristan'da yaşanan baskıların sonucu olarak Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde Türk-Bulgar ilişkileri şiddetli bir krizden geçmiştir. 1989 yılında sınırlarını açan Türkiye 1990 yılının sonuna kadar Bulgaristan'daki baskılardan kaçan yaklaşık 360.000 Türk'ü ülkeye kabul etmiştir. Bu rakam, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da yaşanan en büyük göç olayı olarak kayıtlara geçmiştir.

3.2.3. Enformasyon ve İstihbarat Alanındaki Gelişmeler

Enformasyon teknolojilerindeki büyük atılımlar ve temel icatlar İkinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında yaşanmıştır. Savaştan kaynaklanan teknolojik üstünlük yarışı askeri alandan sivil alana taşınarak hızla devam etmiş ve bunun neticesinde özellikle ABD merkezli büyük teknoloji şirketleri ve siteleri/parkları ortaya çıkmıştır. IBM (1953), Intel (1968), AMD (1969), Microsoft (1976), Apple (1976-77), ORACLE (1977) gibi dev şirketler ile Stanford Sanayi Parkı (1951), Silikon Vadisi (1970'ler) bunlara örnek olarak verilebilir. Transistör, entegre devre (çip), mikro işlemci gibi devrimsel icatlar bu dönemde birbiri ardında geliştirilmiş kritik icatlar olarak göze çarpmaktadır. 1969 yılında ilk bilgisayar ağı olan ARPANET'in geliştirilmesiyle de siber dünyanın kapıları yavaş yavaş açılmaya başlamıştır. Askeri amaçlarla geliştirilen bu ağ yapısı, 1980'lerde kişisel bilgisayarların yaygınlaşmasıyla internete dönüşmüş

ve tüm dünyadaki bilgisayar ve telekomünikasyon cihazlarının birbirine bağlanabileceği devasa bir sistem hâline gelmiştir.

Bahsedilen kritik icatlar ve yeni iletken malzemelerin keşfi, birçok cihazın veya platformun boyut olarak küçülmesine, yetenek olarak gelişmesine, fonksiyonlarının ve kullanım esnekliğinin de artmasına neden olmuştur. Örneğin bu dönemde radarlar, makul boyutlara kadar küçülebildiği için uçaklarda kullanımı yaygınlaşmış, menzilleri ve etkinlikleri artırmış, mobil araçlar üzerine monte edilmek suretiyle ihtiyaç duyulan yere taşınabilir ve gizlenebilir hâle gelmiştir. Radarlar gibi dinleme ve izleme sistemleri de benzer yetenekler kazanmıştır. Yine bu dönemde uçaklara takılabilen kameralar ile yüksek irtifadan uzak mesafelerin yüksek çözünürlükte optik ve termal görüntülerinin elde edilmesi mümkün olmuştur. Tüm bu yetenekler istihbarat, gözetleme ve keşif imkan kabiliyetlerine önemli katkılar sunmuş, sınır ihlali yapılmaksızın hasım askeri faaliyetleri ve konuş-kuruluşu ile ilgili istihbarat toplanabilir hâle gelinmiştir.

Uydu teknolojisindeki gelişmeler ise muhabere, gözetleme ve istihbarat alanında yeni yeteneklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Uydu teknolojilerinde lider duruma gelen ABD, uzaydaki yatırımları ile hegemonyasını daha da güçlendirmiş, yüksek maliyetli uzay yarışına ayak uyduramayan Sovyetler Birliği'nin ise ekonomik çöküşünü hızlandırmıştır. Burada ABD'nin Küresel Konumlama Sistemi'ni (GPS) 1973'te geliştirmeye başlaması ve 1990'larda da bu sistemi küresel olarak kullanıma sunması, navigasyon konusunda başta askeri olmak üzere her alandaki kullanıcılar için eşsiz ayrıcalıklar ve kolaylıklar sunduğunu da belirtmek gerekmektedir.

3.1.3.1. Enformasyon Alanındaki Gelişmeler

Enformasyonun temel icatları olan telgraf, telefon, telsiz, radyo ve televizyon gibi insanı merkeze koyan teknolojiler iletişim açısından bu dönemde damgasını vurmuştur. Önce radyo, ardından da elektrik altyapısını tamamlayan hemen her ülkede televizyon, orta sınıfın bile alabileceği temel kitle iletişim araçları olmuştur. Eğlence ve haber programlarına ağırlıklı olarak yer verildiği radyo ve televizyon yayınları, resmi ideolojilerin propagandasını yapmanın yanında, popüler kültürün ve açık düşüncenin yayılmasına da önemli katkılar sunmuştur. İlk etapta resmi kurumlar ve varlıklı kişilerce kullanılan telefon ise merkezi santraller sayesinde halkla buluşmuş, zamanla da ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak geniş kullanıcı kitlelerine

ulaşarak gündelik hayatın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Telefon gibi ev ve işyerlerine kadar yaygınlaşması mümkün olmayan telgraf ise önemini zamanla yitirmiştir.

İnsanoğlu, kıtalararası mesafelerden bile sesli ve gerçek zamanlı olarak telefonla iletişim kurmanın, ulusal-uluslararası canlı televizyon yayınlarını izlemenin tadını çıkarırken bilim insanları hesap makinesi ile başladıkları yolda bilgisayarın icat etmiş ve her geçen gün de bu icatlarını daha da geliştirmenin derdine düşmüşlerdir. Bu arada bilgisayarın enformasyon teknolojileri ile buluşması ise uzun sürmemiştir. Bilgisayar ile enformasyon araçları hızla birbirine entegre edilmiş, bilgisayarlar ağ ile birbirine bağlanarak konuşabilmiş, ses ve yine bilgisayarlar sayesinde görüntünün yanında çeşitli sinyaller de işlenebilmiş, depolanabilmiş ve paylaşılabilmıştır. Kısaca “bilgi çağı” diye adlandırılan dönemin donanım, yazılım ve kablolu-kablosuz ağ altyapısı bu dönemde inşa edilmiş/geliştirilmiştir. Ancak tüm bu “akıllı” teknolojilerin bireysel kullanıcılar arasında yaygınlaşması çoğunlukla Soğuk Savaş döneminden sonra mümkün olabilmıştır.

3.1.3.2. Türkiye’de Enformasyon Alanındaki Kurumlar ve Düzenlemeler

İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinin ardından kurulan iki kutuplu dünya düzeni, tüm alanlarda olduğu gibi enformasyon faaliyetlerinin yeniden ele alınarak modernleşmesini gerekli kılmıştır. Bu kapsamda Türkiye’de, Milli Mücadele’nin hemen başında kurulmuş olan kurumlar, gelişen enformasyon teknolojileri ve değişen fonksiyonları ile çağın ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırılmıştır.

3.2.3.2.1. Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü

Kurtuluş Savaşı döneminde 7 Haziran 1920 tarihinde Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umûmiyesi adı altında teşkil edilen ve süreç içerisinde farklı adlar ve hiyerarşik bağlantılar içerisinde faaliyetlerini yürüten Genel Müdürlük, 24 Mayıs 1949 tarih ve 5392 sayılı kanun ile Başbakanlığa bağlanarak “Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü (BYTGM)” adını almıştır. Kurumun vazifesi ise “... basın ve yayın ve diğer vasıtalarla Türkiye’yi dışarda tanıtmak ve içerde Cumhuriyet esaslarını ve Türk Demokrasisinin gelişmelerini yaymak, basın ve yayın meslekinin ifasiyle ilgili işlere bakmak, iç ve dış turizmi geliştirecek tedbirleri almak ...” olarak belirlenmiştir (“Basın - Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Kanunu”, 1949).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından turist hareketliliğinden faydalanılmak için tanzim edilen Genel Müdürlüğün başlıca vazifesi turizmin ve Türkiye imajının geliştirilmesi için tanıtım ve propaganda faaliyetleri yürütmek olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin kültürel ve turistik değerlerinin tanıtımını yapacak Türkçe ve yabancı dilde çok sayıda yazılı ve görsel yayın yapılmıştır. Süreç içerisinde Genel Müdürlük, anılan vazifesini 1957'de "Basın Yayın Genel Müdürlüğü" adıyla Basın Yayın ve Turizm Bakanlığına, 1963'te Turizm ve Tanıtma Bakanlığına, 1968'de tekrar "Basın Yayın Genel Müdürlüğü" adıyla Başbakanlığa, 1974'te Turizm Bakanlığına, 1982'de tekrar Başbakanlığa bağlı olarak sürdürmüştür.

3.2.3.2.2. Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü

Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 18 Haziran 1984 tarih ve 231 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Başbakanlığa bağlı "Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü (BYEGM)" adı altında yeniden teşkilatlandırılmıştır (Resmi Gazete, 1984).

Anılan KHK'da ve ilerleyen dönemlerde yapılan ek maddelerle birlikte BYEGM'nin görevi şu şekilde belirlenmiştir:

- a) Devletin tanıtma siyasetinin ve tanıtma ile ilgili alanlarda hükümetçe uygulanacak stratejilerin tespitine yardımcı olmak,
- b) Kamuoyunun ve ilgili makamların zamanında ve doğru bilgilerle aydınlatılmasını ve bu faaliyetler için gerekli aydınlatıcı ve tanıtıcı bilgi akımını sağlamak,
- c) Hükümet faaliyetlerinin ve yapılan hizmetlerin iç ve dış kamuoyuna etkin bir biçimde yansıtılmasına ve bunların kamuoyu üzerindeki etkisinin belirlenmesine ait hizmetleri yapmak,
- d) Basınla ilgili münasebetlerin düzenlenmesi ve basının güçlendirilmesi için gerekli faaliyetlerde bulunmak,
- e) Yerli ve yabancı basın yayın organlarının ve mensuplarının çalışmalarını kolaylaştırmaya yönelik tedbirleri almak, bu hususta gerekli düzenlemeleri yapmak,
- f) Türkiye aleyhindeki propaganda faaliyetlerini takip etmek, değerlendirmek ve sorumlu kamu kurumları ile işbirliği yapmak, gerekli karşı tedbirleri almak,

- g) Türkiye'nin dış tanıtma faaliyetlerini yönlendirmek ve bu amaçla kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör kuruluşları, meslek kuruluşları, amaca yönelik vakıflar, dernekler gibi teşekküllerle işbirliği yapmak,
- h) Yabancı ülkelerde Türkiye'nin menfaatleri doğrultusunda yapılan aydınlatma faaliyetlerine katılmak,
- ı) Enformasyon ve aydınlatma faaliyetlerini Türkiye'nin dış politikasını destekleyecek şekilde düzenlemek ve Dışişleri Bakanlığı ile işbirliği suretiyle yürütmek,
- i) (Ek: 12/7/2013-6495/64 md.) Basın yayın kuruluşu mensuplarına basın kartı düzenlemek, Basın Kartı Komisyonunun sekretarya faaliyetlerini yürütmek,
- j) (Ek: 12/7/2013-6495/64 md.) Türkiye Medya Veri Tabanını oluşturmak ve güncel kalmasını sağlamak için gerekli tedbirleri almak,
- k) (Ek: 12/7/2013-6495/64 md.) Basın yayın alanına yönelik yerli ve yabancı basın mensupları için meslek eğitimleri düzenlemek maksadıyla eğitim merkezi kurmak.

Faaliyet gösterdiği dönem içerisinde BYEGM, Türk basınının ve özellikle de yerel medyanın güçlendirilmesi için eğitim seminerleri, bilgilendirme toplantıları ve yarışmalar düzenlemesi, dijital ortamda dört dilde internet yayıncılığı ile Türkiye'nin tanıtılması ve kamuoyunun bilgilendirilmesi, altı dilde Türkçe haber tercümesi ile Türkiye ile ilgili önemli haberlerin uluslararası kamuoyuna duyurulması, dünya basınına takip ederek Türkiye'yi ilgilendiren konularda çıkan haberleri 32 dilden Türkçeye tercüme edilmesi, uluslararası alanda medya buluşmaları, seminer ve forumlar düzenleyerek uluslararası işbirliği mekanizmaları geliştirilmesi hizmetlerinde bulunmuştur.

3.2.3.3. İstihbarat Alanındaki Gelişmeler

Soğuk Savaş dönemine damgasını vuran iki savaş teknolojisi nükleer silahlar ve balistik füzeler olmuştur. Klasik güç döneminin sonlarına doğru ortaya çıkan bu yetenekler dönemin askeri güç mukayeselerinin en önemli süjesi olmuştur. Batı ve Doğu arasındaki blokların kurulmasının ardından her iki taraf da birbirlerine üstünlük kurmanın yolu olarak nükleer silah ve balistik füze envanterlerini artırma gayretine girişmiştir. Sonuçta tarafların birbirlerini ve dünyanın geri kalanını ortadan kaldıracak kadar çok miktarda silaha ulaştıklarında ise karşılıklı olarak bu silahları azaltmanın

arayışına girişmişlerdir. Bu dönemde ayrıca havacılık alanında özellikle de jet motoru ve ileri elektronik teknolojilerindeki gelişmelere tanıklık edilmiştir.

İki blok arasında kutuplaşan dünya düzeninde taraf devletlerin en önemli güvenlik kaygısı üçüncü dünya savaşının yaşanma ihtimali olmuştur. Bu nedenle de büyük şüphe duydukları hasımlarının politik, askeri ve silahlanma faaliyetlerini öğrenmenin, izlemenin ve karşı tedbir geliştirmenin yollarını aramışlardır. Dolayısıyla Soğuk Savaş döneminde istihbarat, gözetleme ve keşif (İGK) yeteneklerinin geliştirilmesinde önemli mesafeler kaydedilmiş, bloklar arasında sıcak bir savaşın yaşanmasından uzak kalınabilse de istihbarat savaşları oldukça çetin geçmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkmaya başlayan ve İkinci Dünya Savaşı süresince gelişme kaydeden sinyal istihbaratının iki unsuru olan muhabere ve elektronik istihbarat imkân-kabiliyetleri Soğuk Savaş döneminde çok daha büyük mesafeler kaydetmiştir. Savaşın sona ermesiyle başlayan kutuplaşmanın ardından ABD ve İngiltere öncülüğündeki Batı Bloku, savaş süresince Almanya ve Japonya ağırlıklı olarak tesis ettikleri istihbarat toplama yeteneklerini Sovyetler Birliği, Çin ve Doğu Avrupa ülkelerine yönlendirmiştir. Bu noktada uçaklar, denizaltılar ve gemiler istihbarat toplama vasıtası olarak kullanılan hareketli platformlar arasında yer alırken, uzak mesafelerden yayınların takip edilebildiği yer istasyonları ise sabit tesisler olarak öne çıkmıştır. 1970’li yıllarda ise uyduların toplama vasıtası olarak kullanılacak şekilde geliştirilmesi ile istihbarat toplama yeteneklerinde devrimsel ilerlemeler yaşanmıştır.

Soğuk Savaş dönemi keşif ve gözetleme yeteneklerinin hızla geliştiği ve yoğun olarak kullanıldığı bir dönem olmuştur. Keşif ve gözetleme faaliyetleri, yerde sabit ve mobil olarak bulunan radar istasyonları ile havadan normalde hedef ülkenin hava sahasını ihlal etmeden uçaklara monteli uzaktan iz ve görüntü elde edebilen sistemlerle gerçekleştirilmektedir. Ancak ABD bu dönemde düşük görünürlüğe sahip ve yüksek irtifadan uçabilen U-2 casus uçakları ile Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkelerinin hava sahalarında gerçekleştirdiği uçuşlar ile keşif ve gözetleme faaliyetleri yürüttüğü de bilinmektedir. Bu uçuşların varlığı 1 Mayıs 1960’te Sovyet hava sahasında U-2 uçağının düşürülmesi neticesinde dünya kamuoyunca da aşikâr hâle gelmiştir. Uçağın İncirlik hava üssünden kalkış yapmış olması ise ABD-Sovyet çekişmesinin Ankara ile Moskova arasında gerilime neden olması bakımından ayrıca dikkat çekicidir.

Yine gelişen teknoloji ile birlikte mikro boyutlarda üretilebilen sinyal, ses ve/ya görüntü kaydedebilen/iletebilen cihazlar, casusluk faaliyetlerinde yeni imkân-kabiliyetler ortaya çıkarmıştır. Mikro teknolojiler hasmın/rakibin en gizli birimlerine, belgelerine, bilgilerine erişim imkanını artırmıştır. Haberleşme ve ulaşım ağlarının gelişmesi ve yaygınlaşması ise casuslarca elde edilen bilgi, belge ve hatta kritik önemdeki kişilerin çok hızlı bir şekilde transfer edilmesine imkân sağlamıştır. İstihbarat oluşturulurken ses, görüntü ve diğer veriler bir araya getirilerek çok yönlü analizler yapılabilir hale gelmiştir. Bilgiye erişimin ve hızının artması istihbaratın güncelliğini, bilginin teyit edilme olanaklarının gelişmesi ise istihbaratın doğruluğunu ve geçerliliğini güçlendirmiştir.

Özetle Soğuk Savaş dönemi iki kutup arasında “arka planda” istihbarat alanında yaşanan çekişme istihbarat imkân ve kabiliyetlerinin gelişmesine büyük bir ivme kazandırmıştır. Her iki kutbun lokomotifleri durumundaki ABD ve Sovyet Rusya, silahlanma alanında olduğu gibi istihbarat alanında da geliştirdikleri yeteneklerin bir kısmını müttefikleriyle paylaşırken istihbarat açısından müttefikleriyle kendilerini merkeze koyan bir işbirliği yürütmüşlerdir. Türkiye bu dönemde ABD tarafından sağlanan birtakım istihbarat yeteneklerine (radar, dinleme istasyonları, keşif uçakları ve kameraları gibi) sahip olurken günün sonunda ABD ve NATO tarafından kendisine sunulan istihbarata bağımlı hale gelmiştir.

3.2.3.4. Türkiye’de İstihbarat Alanındaki Gelişmeler ve Düzenlemeler

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından ortaya çıkan küresel-bölgesel güç dengeleri ve tehdit algılamaları, Türkiye’yi hızlı bir şekilde güvenliğini garanti altına alabilecek bir ittifak çatısı altına girmeye zorlamıştır. Bunun neticesi olarak Türkiye, 1952 yılında NATO ittifakına dahil olarak sadece askeri ve güvenlik alanında değil, politik, ekonomik ve hatta sosyal olarak da Batı ile güçlü bir entegrasyona girişmiştir.²⁸ Çok partili hayata geçilmesi, basın-yayın ve sendikaların sayısı ve etkinliği artmış, üniversiteler dışa açılmaya başlamıştır. Bu dönemde Türkiye’de yaşanan gelişmelerin ve değişimlerin

²⁸ Cumhuriyet gazetesinde 16 Aralık 1952’de yayımlanan “Türkiye’de 507 Amerikan memuru vazife görüyor” başlıklı haberde; Türk Dışişleri Bakanlığında 320, Karşılıklı Güvenlik Teşkilatında 144, Türk Ticaret Bakanlığında ise 42 Amerikan memurunun görev yaptığından bahsetmektedir. Gazete haberini ABD Kongresi komisyonuna dayandırmaktadır. Bu rakamlara Türkiye’de görev yapan ABD Savunma Bakanlığının sivil memurları dahil değildir. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Cumhuriyet, 1952)

önemli bir kısmı Ankara'nın tercihlerinin ötesinde ABD'nin liderliğini yaptığı Batı standartları, ilkeleri ve politikaları temelinde olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı boyunca ısrarla sürdürdüğü tarafsızlık politikasını terk etmek zorunda kalan Türkiye, kendisini Batı Bloku içerisinde konumlandırmış, coğrafi olarak Sovyetler Birliği'ne yakınlığı nedeniyle de Soğuk Savaş'ın cephe ülkesi duruma gelmiştir. ABD, bu konumu nedeniyle Türk topraklarına muharip askeri unsurlarının yanında çok sayıda istihbarat tesisi-platformu konuşlandırmıştır. Örneğin Karamürsel, Trabzon, Sinop, Samsun ve Diyarbakır'da dinleme ve radar istasyonları, Ankara'nın güneyindeki Gökçeköy yakınlarındaki şimdilerdeki ismi Bayrak Garnizonu olan "Site 23" (aka. Manzaralı) istihbarat merkezi, İncirlik'te²⁹ konuşlandığı keşif-gözetleme, radar ve elektronik harp uçakları, ABD'nin Türkiye'deki İGK yapılanmasının başlıca unsurlarındandır.

Soğuk Savaş döneminde, çoğunlukla ABD'nin katkısıyla oluşan NATO istihbaratı, rapor, mesaj ve doküman şeklinde müttefiklerle paylaşılmıştır. Bu bakımdan Türkiye'ye, Doğu Blok'unda yer alan ülkeler ile Sovyet etkisine giren Orta Doğu ülkelerine yönelik NATO kaynaklarından güçlü bir istihbarat paylaşımı olmuştur. Ancak Türkiye, müttefiklerinden istihbarat desteği alamadığı alanlara yönelik olarak milli istihbarat imkân-kabiliyetlerini kanallı etmek zorunda kalmıştır. Kıbrıs meselesinde ortaya çıkan istihbarat ihtiyacı bu duruma iyi bir örnektir. Türkiye, Kıbrıs davasında müttefiklerinden operasyonel ve/ya istihbarat temin edemediği gibi üstüne bir de onların engelleyici politikaları ve yaptırımlarıyla karşılaşmıştır. 1964'teki Johnson mektubu ve 1975'teki ABD silah ambargosu, Ankara için milli meselelerde kendi kendine yeterli olunması gerektiğini "çarpcı" bir şekilde ortaya koyan örneklerdir.

Bu dönemde Türkiye'nin istihbarat bakımından kurumsal alanda gerçekleştirdiği düzenlemeler ağırlıklı olarak NATO üyeliği ve ABD (1950'li yıllarda İngiltere de etkili konumda) politikaları ekseninde olmuştur. Dönemin paradigması gereği dışta

²⁹ Günümüzde Adana'da bulunan İncirlik hava üssünün yerinde İkinci Dünya Savaşı'nda döneminde ABD Büyükelçisi'nin yazlık villası bulunmaktadır. Villa, 1944 yılının yaz aylarından itibaren o dönemki Amerikan istihbarat servisi The Office of Strategic Services (OSS) tarafından Türkiye'nin bilgisi dışında çok gizli bir sinyal istihbarat merkezine dönüştürülmüştür. Savaşın ardından ABD ile gelişen ilişkiler neticesinde villanın bulunduğu yere Amerikalılar tarafından İncirlik hava üssü inşa edilmiş ve bu üs hâlen ABD'nin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu başta olmak üzere bölgesel operasyonları için hareket, istihbarat ve lojistik merkezi olmaya devam etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Bezci, 2023, s.85).

Sovyetler Birliği, içte ise komünizm tehdit listesinin en başında yer almıştır. Türkiye'deki istihbarat kurumlarının teşkilat, yetki, görev ve sorumlulukları da bu kapsamda yeniden yapılandırılmış, söz konusu tehditlerle mücadele edilecek şekilde tasarlanmıştır. Özellikle MAH ve Emniyet İstihbarat teşkilatları “komünizm” tehdidine yönelik ciddi sorumluluklar üstlenmiş, bu meyanda yapılanmış ve kabiliyet geliştirmiştir. Genelkurmay Başkanlığı ise Seferberlik Tetkik Kurulu, Özel Harp Dairesi ve Özel Kuvvetler Komutanlığı gibi yeni yapılanmalarla anti-komünist cephenin inşası ve bir işgal girişiminde paramiliter yapıların oluşturulmasına yönelik olarak faaliyet yürütmüştür.

3.2.3.4.1. Millî Emniyet Hizmeti (MAH)-Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT)

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından MAH'ın geçirdiği değişimin özeti “milliden beynelmilele evrilmek” olarak ifade edilebilir. Bu dönemde MAH, kadro ve teşkilat yapısı olarak Batılı istihbarat örgütleriyle birlikte çalışabilecek şekilde elden geçirilmiştir. MAH personelinin eğitimi ABD'li istihbarat elemanları tarafından hem ABD'de hem de İstanbul'da kurulan bir merkezde gerçekleştirilmiştir. Hatta MAH'a yeni alınacak personelin seçiminde bile CIA'nın tercihlerinin dikkate alındığı ileri sürülmektedir. Bunlarla birlikte MAH'a, CIA ve bazı Batılı istihbarat örgütleri tarafından düzenli para yardımı da yapılmıştır. MAH elemanları bir bakıma yabancı istihbarat örgütlerinin taşeronluğunu yapar hâle gelmiştir.³⁰ Bu durumu teyit eden bir başka olay ise; Yassıada duruşmalarında tanık olarak ifade veren MAH başkanlarının Menderes Hükümetini, Türk istihbaratını Amerika'ya bağımlı hâle getirmekle ve Ankara'daki MAH karargahının bir katını CIA'ye tahsis etmekle suçlamalarıdır (Bezci, 2023, s.233).

Tüm bunlar, Sovyet yayılcılığını engellemek, ülke içerisindeki işbirlikçilerini ve komünizm ideolojisine eğilimi olanları ortaya çıkarmak adına yapılmıştır. Zira gerek NATO gerekse de Bağdat Paktı/CENTO gibi güvenlik merkezli bölgesel işbirliği örgütleri bünyesinde oluşturulan Yıkıcı Faaliyetlerle Mücadele birimlerinin odak noktasında bölgedeki komünist faaliyetleri bastırmak yer almıştır. Türk istihbaratı söz

³⁰ 1957 yılında Başbakan Adnan Menderes tarafından yaptırılan araştırmanın neticesinde; MAH'ın İstanbul'daki okulunun, İstanbul teşkilatının ve Yeşilköy'deki soruşturma teşkilatında görev yapanların maaşlarının Amerikalılar tarafından ödendiği, ayrıca MAH elemanlarının hizmetleri karşılığında Amerikalılardan 100 bin, İngilizlerden 30 bin, Fransızlardan 7-8 bin ve İtalyanlardan 4 bin lira aldıkları tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Özdoğan ve Koçlar2021, 251-278, ss.271-272; Yılmaz, 2014, ss.178-181; Kılıç, 2008, ss.61-64).

konusu işbirliklerinden edindiği tecrübe ve kazandığı kapasite ile komünizmin yanı sıra bölgedeki ayrılıkçı Kürtçülük hareketlerini de bastırmak yönünde etkili operasyonlar yürütmüştür (Bezci, 2023, s.17).

Bu kapsamda 1950’li yıllarda gerçekleştirilen yeniden yapılanmalarla MAH’ın İstanbul, Ankara, Adana ve Erzurum’da bulunan dört adet merkez teşkilatına Diyarbakır ve İzmir de eklenerek altıya çıkarılmıştır. Ayrıca teşkilata yeni birimler de kazandırılmıştır. “Kontr Komünizm”, müstakil bir bölüm haline getirilerek öncelikli bir mücadele alanı olarak görülmüştür. Bu dönemde MAH’ın görevi; “Devletin bütünlüğünü tehdit eden iç ve dış, yıkıcı ve bölücü faaliyetlerdeki artış, dini siyasete alet ederek Devlet’in güvenliğini tehdit eden irtica faaliyetler ile azınlıkların Türkiye aleyhindeki gizli çalışmaları” şeklinde tarif edilmektedir (bkz, İlter, 2002, s.41). 1954’te çıkarılan Kanunla da MAH’ın ismi olan “Milli Emniyet Hizmeti”, “Milli Emniyet Hizmetleri” olarak değiştirilmiştir (İlter, 2002, s.47).

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından MAH kadrolarında yapılan kapsamlı değişikliklerle teşkilat daha çok iç istihbarata odaklanmaya yöneltilmiştir. 1965’e gelindiğinde ise MAH, kuruluşunun ardından en kapsamlı dönüşümünü yaşamıştır. Esasında bu yıla kadar Türkiye’de istihbarat alanında yasal bir işbölümü yapılmamış, istihbarat üreten kurumların yetki ve sorumlulukları belirgin bir şekilde ortaya konmamıştır (Bezci, 2023, s.39). 6 Temmuz 1965 tarih ve 644 sayılı “Millî İstihbarat Teşkilât Kanunu”nun 22 Temmuz 1965’te yürürlüğe girmesiyle “Başbakanlığa” bağlı olarak MİT kurulmuştur. MAH ise aynı adla MİT’e bağlanarak teşkilatın haber toplama ünitesi haline getirilmiştir. MİT’in resmi internet sitesinde bu dönüşümün amacı şu şekilde ifade edilmektedir (İlter, 2002, s.52):

...Devlet’in güvenliğini ve millî politikası ile ilgili istihbarat çalışmalarını bir bütün olarak ele almak, istihbarat ile uğraşan kurumlar arasında koordinasyonu sağlamak, devletin millî güvenlik politikası ile ilgili plânların hazırlanmasında esas olacak askerî, siyasî, iktisadî, ticarî, malî, sınaî, ilmi teknik, biyografik, psikolojik ve millî güvenlikle ilgili istihbaratı devlet çapında üretmek...

Yabancı istihbarat teşkilatlarının bir nevi “kuklası” haline gelmiş olan MAH’ın yerine MİT’in kurulması, 1963-64 Kıbrıs Krizi’nde başta ABD olmak üzere müttefiklerinden beklediği desteği göremediği için hayal kırıklığına uğrayan ve 1964’te Johnson

mektubuyla sarsılan Ankara'nın, dış politika ve tehdit önceliklerini yeniden şekillendirdiğinin bir işareti olarak da görülebilir.

Gelişen ve değişen koşullar doğrultusunda MİT için 1983'ta yeni yasal düzenlemeye gidilmiş ve bu kapsamda çıkarılan 1 Kasım 1983 tarih ve 2937 sayılı "Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilâtı Kanunu", 1 Ocak 1984'te yürürlüğe girmiştir. Kanunla MİT'in ana görevleri yeniden düzenlenerek bu sefer müsteşarlık direkt olarak "Başbakana" bağlanmıştır. 1984'te gerçekleştirilen yeniden yapılanma ile MAH ünitesi kaldırılmış ve görevleri iç ve dış istihbarat başkanlıklarına devredilmiştir. Söz konusu kanunla MİT'in değişen durum ve konjonktüre uyum sağlaması için kurumsal teşkilat yapısı ve kadro/personel ihtiyacı gibi düzenlemelerin başbakan onayıyla yapılacak yönetmelik değişiklikleriyle gerçekleştirilmesine imkan tanınmıştır.³¹

3.2.3.4.2. Önemli İşler Müdürlüğü (Değişim ve Dönüşümler)

Klasik güç dengesi dönemindeki alt başlıkta 4 Haziran 1937'de Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde teşkil edildiğinden bahsettiğimiz Önemli İşler Genel Müdürlüğü, değişen tehdit önceliklerine göre 1950'li yıllarda yeni fonksiyonlar kazandırılmıştır. İlk olarak taşra birimi bulunmayan Müdürlüğe bağlı olarak ideolojik akımlar, İKK ve kaçakçılık faaliyetlerine yönelik çalışmalarda bulunması için "Özel Büro" ya da "Küçük Gruplar" adı altında birimler oluşturulmuştur. Ardından istihbarat eğitimleri ile istihbarat personelinin nitelik ve niceliği artırılmış ve istihbarat personelinin ihtisaslaşmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. 27 Mayıs 1960'taki askeri darbenin ardından Özel Büro ve Küçük Gruplar kaldırılarak yerlerine İstihbarat Kısımları ya da İstihbarat Büroları kurulmuştur. 1963 yılında istihbarat kısım ve

³¹ 2937 sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilâtı Kanunu'nda MİT'in görevi 4. maddede şu şekilde ifade edilmektedir:

1. Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkesi ve milleti ile bütünlüğüne, varlığına, bağımsızlığına, güvenliğine, Anayasal düzenine ve milli gücünü meydana getiren bütün unsurlarına karşı içten ve dıştan yöneltilen mevcut ve muhtemel faaliyetler hakkında milli güvenlik istihbaratını Devlet çapında oluşturmak ve bu istihbaratı Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri ile gerekli kuruluşlara ulaştırmak.
2. Devletin milli güvenlik siyasetiyle ilgili planların hazırlanması ve yürütülmesinde; Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri ile ilgili bakanlıkların istihbarat istek ve ihtiyaçlarını karşılamak.
3. Kamu kurum ve kuruluşlarının istihbarat faaliyetlerinin yönlendirilmesi için Başbakan ve Milli Güvenlik Kuruluna tekliflerde bulunmak.
4. Kamu kurum ve kuruluşlarının istihbarat ve istihbarata karşı koyma faaliyetlerine teknik konularda müşavirlik yapmak ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcı olmak.
5. Genelkurmay Başkanlığınca Silahlı Kuvvetler için lüzum görülecek haber ve istihbaratı, yapılacak protokole göre Genelkurmay Başkanlığına ulaştırmak.
6. Milli Güvenlik Kurulunda belirlenecek diğer görevleri yapmak.
7. İstihbarata karşı koymak." (2937 Sayılı Kanun, 1983)

bürolarının yeterli olmadığı gerekçe gösterilerek yerlerine İstihbarat Grupları adında yeni teşkilatlanmaya gidilmiştir. Eğitim faaliyetleri personel sayısı artırılarak istihbarat yeteneklerinde önemli kazanımlar elde edilmiştir. Ülkedeki ideolojik olayların arttığı 1970’li yıllarda ise yine küçülmeye gidilmiştir. Önemli İşler Müdürlüğü 24 Nisan 1971’de daire başkanlığı statüsüne düşürülerek doğrudan Genel Müdüre bağlanmıştır. 1975 yılında ise Önemli İşler Daire Başkanlığı’nın adı İstihbarat Başkanlığı olarak değiştirilmiştir. Bütün illerdeki Emniyet Müdürlükleri bünyesinde istihbarat birimlerinin oluşturulması ise 1983 yılında gerçekleşebilmiştir (Emniyet Genel Müdürlüğü, t.y.).

Emniyet istihbaratının tarihi süreç içerisinde yaşadığı dönüşümler ve yeniden yapılanmalar Türkiye’nin tehdit algısı ve politik önceliklerine göre şekillendiği görülmektedir. Komünizm tehdidinden yola çıkılarak başlatılan dönüşümler zamanla sağ-sol çatışması ve bölücü terör örgütlerinin ortaya çıkmasıyla yeni değişiklikleri zorunlu hale getirmiştir. Ancak özellikle askeri darbelerin ardından asker-polis arasındaki denge hassasiyetlerinin istihbarat sorumluluk ve yetki paylaşımında önemli bir faktör olduğu da göz ardı edilebilecek bir durum değildir.

3.2.3.4.3. Seferberlik Tetkik Kurulu-Özel Harp Dairesi

Türkiye’nin 18 Şubat 1952’de NATO’ya üye olarak kabul edilmesinin ardından ittifaka entegrasyon faaliyetleri hız kazanmıştır. Silahlı kuvvetlerin modernizasyonu ve NATO ya da daha doğru bir ifadeyle ABD Silahlı Kuvvetleri’nin standartlarına göre yeniden yapılandırılması bu noktada önemli bir yer tutmuştur. ABD talimnameleri, düşmanın olası bir işgal girişiminde düzenli ordu birliklerine destek olmak üzere sivil halktan teşkil edilecek direnişin örgütlenmesi için özel harp teşkilatının kurulmasını gerektirmektedir. Talimnameye göre bu teşkilat, barış döneminden itibaren personel, eğitim, lojistik ve muhabere ihtiyaçlarını belirlemekte ve bu ihtiyaçların karşılanmasına yönelik çalışmalar yürütmektedir.³²

Bu dönemde Amerikalılar Türkiye’yi, muhtemel bir Sovyet saldırısında ilk işgal edilecek ülkeler arasında görmektedir. Türkiye’de kurulacak bir teşkilat ile böyle bir işgal durumunda Ruslarla gerilla harbi yapacak örgütlerin oluşturulması ve henüz barış

³² ABD Kara Kuvvetlerine ait “FM 31-21 Gerilla Savaşı ve Özel Kuvvetler Operasyonu” adlı talimname bahsedilen hususlarda oldukça detaylı bilgiler içermektedir. Talimname incelendiğinde faaliyetlerin istihbarat, propaganda ve örtülü faaliyetler ile yakın bir ilişki içerisinde olduğu hata birlikte yürütüldüğü de görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (FM 31-21, 1961)

döneminde mücadeleye hazır hâle getirilmesi sağlanmalıdır. Bu teşkilatın adı Özel Harp Dairesi'dir. Ancak teşkilatın kurucuları arasında yer alan İsmail Tansu, dairenin faaliyetlerinin gizli tutulması için Özel Harp adının ilk etapta kullanılmadığını, Seferberlik Tetkik Kurulu (STK) adıyla teşkilatlanmanın faaliyetlerini gizlemek açısından daha uygun bulunduğunu ifade etmiştir.³³

İttifak üyesi diğer ülkelerde olduğu gibi Amerikalıların teklifi üzerine bahsedilen faaliyetleri yürütmek üzere 27 Eylül 1952'de Milli Savunma Yüksek Kurulu (Milli Güvenlik Kurulu'nun o günkü ismi) kararıyla Seferberlik Tetkik Kurulu (STK) kurulmuştur. Kurul, doğrudan Genelkurmay İkinci Başkanı'na bağlanmıştır (Kılıç, 2008, s.42). Merkezi Ankara olarak örgütlenen yapı ilk genişlemesini İstanbul ve İzmir bölge başkanlıklarını kurarak yapmıştır. Ardında da Kars, Çanakkale, Konya, Edirne, Samsun, Antalya ve Elazığ'da teşkilatlanmaya gitmiştir (Kılıç, 2008, s.51). Bu arada özel harple ilgili FM (Field Manuel) serisi ABD dokümanları Türkçeye tercüme edilerek ST (Sahra Talimnamesi) olarak TSK'da da aynen kullanılmıştır.³⁴

Kıbrıs'taki faaliyetleri nedeniyle Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'yla oldukça yakın temas halinde bulunmasından dolayı STK'ya askeri kanatta şüpheyle bakıldığı için 27 Mayıs 1960'taki askeri darbenin ardından kadrolarında önemli bir tasfiye yapılmıştır.³⁵ Hatta kapatılacağına dair söylentilerin çıktığı STK'ya MSB bütçesinden ayrılan malî destek de kesilmiştir. Ancak STK'nın Kıbrıs'taki faaliyetleri aksamaya başlayınca Kurul'un varlığını devam ettirmesi uygun bulunmuş ve personel atamaları yapılarak malî destek yeniden başlatılmıştır (Kılıç, 2008, ss.95-101).

STK, 1958'den itibaren önce Ankara'daki Zırhlı Birlikler Okulu'nda, ardından taşındığı Kirazlıdere'de ABD'nin askeri yardım ve koordinasyon ofisi³⁶ ile aynı binayı

³³ O dönem binbaşı rütbesinde olan Tansu, gerilla teşkilatı için adam tespiti faaliyetlerini yürütürken "seferberlik durumunda lazım olur diye bilgi topladıklarını" söylemenin gizlilik açısından daha uygun olduğunu vurgulamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Kılıç, 2008, ss.103-104).

³⁴ ABD dokümanlarında Özel Harp unsurları üç ana bölümden oluştuğu görülmektedir; Gayri Nizami Harp, İstikrar Harekatı ve Psikolojik Harp. Bunlardan Gayri Nizami Harp ise bünyesinde üç üniteyi barındırmaktadır; Gerilla Harekatı, Mukavemet Harekatı ve Kurtarma-Kaçırma Harekatı. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Kılıç, 2008, ss.54-55).

³⁵ İsmail Tansu, o dönemler STK'ya "Menderes'in silahlı gizli örgütü" hatta Menderes'in gestaposu" denildiğini ifade etmektedir. Bkz, (Kılıç, 2008, s.106; Tansu, 2001, s.232)

³⁶ Söz konusu ofis 1947'de JUMMAT (Joint American Military Mission for Aid to Turkey) adıyla faaliyete başlamış, 1958'de JUSMMAT (Joint United States Military Mission for Aid to Turkey) adını almış ve son olarak 1 Mayıs 1994'ten itibaren de ODC-T (Office of Defense Cooperation-Turkey, Savunma İşbirliği Ofisi-Türkiye) adı altında faaliyetlerine hâlen devam eden ABD'nin askeri yardım ve koordinasyon kuruluşudur. Ofisin komutanı, hem milli (Pentagon'un Türkiye temsilcisi) hem de

paylaşmıştır. Bu bakımdan Türk ve Amerikalı personel birbirlerine daima yakın temasta olmuşlardır. Türkiye'ye yapılacak eğitim, silah-teçhizat, istihbarat ve mali yardımların koordinesini yapan ABD ofisi, STK'ya yaptığı para yardımını bu dönemde düzenli olarak devam ettirmiştir (Kılıç, 2008, ss.92-94).

MAH'ın MİT'e dönüştürüldüğü süreçte STK da yeniden yapılandırılarak 1965 yılında kurulan Özel Harp Dairesi'nin bir ünitesi haline getirilmiştir. Özel Harp Dairesi ise 1992 yılında Özel Kuvvetler Komutanlığı'na dönüştürülmüş, zamanla tümen ve kolordu seviyesinde bir büyüklüğe erişmiştir. TSK'nın seçkin subay, astsubay ve uzman erbaşlarından teşkil edilen bu yapı içerisinde STK'da görev yapan personelin yeri çok daha özeldir ve faaliyetleri yüksek gizlilik gerektirmektedir.

İstihbarat, propaganda, psikolojik harp ve örtülü faaliyetlerle iç içe görevler icra etmesi bakımından Seferberlik Tetkik Kurulu'na (STK) bu bölümde yer verilmiştir. Kurulun faaliyetleri arasında, direniş örgütlerinde yer alacak sivil teşkilatı oluşturmak, bunun için insan kaynağını belirlemek, eğitmek, doktrine etmek ve yönlendirmek önemli bir yer tutmaktadır (Kılıç, 2008, ss.48-51). Bu bakımdan Kurul, Türk kamuoyunun gündemine ilk olarak 6/7 Eylül olayları ve Türk Mukavemet Teşkilatı'nın (TMT) kurulması gibi Kıbrıs'la bağlantılı konulardaki rolüyle gelmiştir. Bu konulara tezin son bölümünde yer alan Türk Dış Politika krizlerinin incelenmesinde ayrıntılı olarak değinilecektir.

3.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1990-2015)

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında resmen dağılmasının ardından devletler arası ilişkileri düzenleyen iki kutuplu dünya düzeni sona ermiş ve “yeni dünya düzeni” arayışları başlamıştır. Bu düzende ABD tek küresel güç olarak ortaya çıkmış, Rusya Federasyonu (RF) ise dağılan Sovyet mirasını en az kayıpla atlatmak için iç politikayı öncelemek durumunda kalmıştır. Özellikle Batı kanadında büyük bir kayıp yaşayan RF, Varşova Pakı içerisinde yer alan Doğu Avrupa ve Balkan devletlerinin NATO ve AB içerisinde saf tutmalarına anlamlı bir tepki verememiş ve daha fazla kopuş yaşanmaması için merkezi yönetimin otoritesinden taviz vermek durumunda kalmıştır.

NATO (Avrupa Müttefik Kuvvetler Komutanı'nın temsilcisi) şapkasıyla görev yapmaktadır. Bkz; (Kılıç, 2008, ss.92-94; Yılmaz, 2014, ss.174-178).

Tüm bu sancılı sürece rağmen RF, nükleer gücünü ve BMGK'deki veto hakkını korumayı başarmıştır.

Küresel rekabette yalnız kalan ya da kaldığını sanan ABD, 2000'li yılları yoğun bir şekilde küresel çapta “terörle mücadele” etmekle geçirirken, Avrupa Birliği (AB) ve NATO doğuya doğru genişleyerek büyümüştür. Putin'in liderliğindeki Moskova Hükümeti ise Atlantikçi politikalar ve terörle mücadelede Batı'ya verdiği destekle ekonomik ve politik olarak dikkat çeken bir gelişime kaydetmiş ve ordusunu yeniden ayağa kaldırmıştır. Benzer şekilde Çin için de bu dönem başta ekonomik, bilim ve teknoloji alanında olmak üzere ABD ve AB ülkeleri ile yakın işbirliği yapma fırsatlarını bulmuştur. Güçlenen RF ile Çin arasında ise zamanla politik, askeri ve ekonomik bağlar giderek güçlenmiş ve ABD ve Batı çıkarları için tehdit seviyesine ulaşmıştır.

3.3.1. Politik Durum

Sovyetlerin dağılmasıyla Avrasya coğrafyasında oluşan boşluk ve travmalar mikro-milliyetçilik akımlarını güçlendirerek yeni güvenlik sorunlarını tetiklemiştir. Dağlık Karabağ'ın ve çevresinin Ermeniler tarafından işgal edilmesi (1988-1994), Gürcistan'da Abhazya'nın ayrılıkçılık hareketi (1992-1994), Yugoslavya'nın dağılmasıyla Bosna Hersek'te yaşanan savaş ve soykırım (1992-1995) ile Kosova Savaşı (1998-1999) bu kapsamda yer almaktadır. Özellikle Yugoslavya ve Kosova'daki savaşlar ABD'nin NATO'yu da devreye sokarak doğrudan müdahalesiyle sonlanabilmiştir.

Aynı dönemde bir başka askeri hareketlilik de Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle (1990) Orta Doğu'da yaşanmıştır. Saddam rejimini dize getirmek isteyen ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri 1991'de Irak'a karşı harekate girişmiştir. ABD açısından tam bir güç gösterisine dönen Körfez Savaşı canlı yayınlarla dünyanın takip ettiği ilk savaş olmuştur. Kısa sürede Kuveyt işgalden kurtarılsa da bölgede güvenlik ve istikrar açısından yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Örneğin Irak merkezi hükümetinin 36. paralelin kuzeyindeki egemenliğinin sınırlandırılması, PKK terör örgütüne Kandil merkezli olarak Türkiye sınırı boyunca yerleşmesi için tarihi bir fırsat sunmuştur. Bunun sonucu olarak 90'lı yıllar Türkiye'de PKK terörünün en şiddetli yaşandığı dönem olmuştur.

90'lı yıllar aynı zamanda komünizmin tehdidinin ardından nasıl bir dünya düzeniyle karşılaşılacağına dair ilginç fikirler barındıran Fukuyama³⁷ ve Huntington'ın³⁸ tezlerinin tartışılmasıyla geçerken, ABD ve Batı dünyası yeni tehdidin neye benzeyeceği sorusunun cevabını 11 Eylül 2001'deki saldırıların ardından bulmuş ve bu cevabı da tüm dünyaya dayatmıştır. Her ne kadar farklı şekillerde ifade edildiği olsa da bu tehdidin en yaygın kullanılan adı “küresel terörizm”, ideolojisi de “radikal İslam”dır. Saldırının ardından ABD, hızlı ve güçlü bir uluslararası dayanışma havası yaratarak oluşturduğu koalisyon kuvveti ile önce Afganistan'ı (2001-2021), ardından da daha zayıf bir katılımı Irak'ı (2003-2011) işgal etmiştir. Her iki savaşın da meşruluğu, gerekliliği ve hasılası yıllardır sürüp giden bir tartışma konusudur.

2010'lu yıllar ise yolsuzluğa batmış baskıcı rejimlerin, geniş çaplı kitlesel gösterilerle ve iç savaşa evrilen silahlı isyanlarla karşılaştıkları yıllar olmuştur. Tunus'ta bir kişinin kendini yakarak hayatına son vermesiyle tetiklenen halk isyanları kısa sürede tüm Arap coğrafyasına yayılmış ve “Arap Baharı” adını almıştır. Ancak bu isyanlar özellikle Tunus, Mısır, Yemen, Libya ve Suriye'de derin sarsıntılar ortaya çıkarmış, diğer Arap ülkeleri nispeten küçük tahribatla süreci atlatabilmiştir. Tunus ve Mısır eski rejimin tasfiyesiyle krizi atlarmayı başarsa da Yemen, Libya ve Suriye topraklarında yıllardır süregelen iç savaşlar yaşanmaktadır.

Tüm bunlar olurken saldırılardan sorumlu tuttuğu El- Kaide lideri Usame Bin Ladin'i öldürmeye ve radikal İslami akımları bitirmeye konsantre olan ABD, küresel terörle mücadelesine karşı durmayan, hatta bu mücadelesinde işbirliğine de yanaşan RF ve Çin'in güçlenerek kendisine meydan okuyan güçler olarak ortaya çıkabileceğini uzun bir süre görmezden gelmiştir. Halbuki bu süreçte RF, önce Gürcistan'dan Güney Osetya'yı (2008), ardından Ukrayna'dan Kırım'ı (2014) koparmış, Dombas bölgesine de dış geçirmiştir. Batı'nın tepkisini yumuşatmak için de (aslında Esad rejimini ayakta tutmak adına) Suriye'deki DEAŞ'e karşı yoğun bir askeri hareket başlatarak terörle mücadelede ön saflara yerleşmiştir. 2022'ye gelindiğinde ise RF, Dombas'taki vekalet savaşını genişleterek Kiev'in, AB ve NATO ile flörtünü sonlandırmayı, kendisine

³⁷ Francis Fukuyama, 1989 yılında The National Interest dergisinde yayımladığı “Tarihin Sonu” adlı makalesinde Batı liberal düşüncesinin insanlığı ulaştığı son aşama olduğunu savunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Fukuyama, 1989).

³⁸ Samuel P. Huntington, 1993 yılında Foreign Affairs dergisinde yayımladığı “Medeniyetler Çatışması” adlı makalesinde, 21. yüzyılda uluslararası ittifakların oluşmasında politik ve/ya ekonomik ideolojilerin değil medeniyetlerin belirleyici olacağını öne sürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Huntington, 1993).

müzahir bir yönetim inşa etmeyi ve bu arada Ukrayna'dan koparabildiği kadar çok toprak koparmayı ummuştur. Diğer yandan Çin ise Batı'nın tepkisine rağmen Hong Kong üzerindeki egemenliğini güçlendirirken Tayvan'ı da gözüne kestirdiğini iyiden iyiye açık etmiştir.

3.3.2. Türk Dış Politikası

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından ortaya çıkan belirsizlik ve güvenlik sorunları ağırlıklı olarak Türkiye'nin yakın çevresini oluşturan ve güçlü tarihi bağları olan Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'da yaşanmıştır. Bu nedenle Bosna-Hersek, Kosova, Dağlık Karabağ, Abhazya ve Irak'ta yaşanan savaş ve çatışmalar Türkiye üzerinde önemli bir stres birikimi oluşturmuştur. Özellikle Körfez Savaşı esnasında ABD'nin müttefiki konumunda olan Ankara için Irak'tan gelebilecek bir saldırıya karşı hazırlıklı olmak bakımından süreç oldukça sancılı geçmiştir. Yine Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali ve soykırım uygulamaları karşısında da Türkiye zaman zaman kendini savaşa yakın hissetmiştir. Öte yandan NATO müttefiki olarak Türkiye Yugoslavya ve Kosova savaşlarına aktif olarak katılmış ve barışı koruma misyonuna da uzun yıllar askeri birlikleri ile destek vermiştir.

NATO'nun doğuya doğru genişlemesi ve üyelik dışında Barış İçin Ortaklık (1994) Akdeniz Diyalogu (1995) inisiyatifleri ile Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika devletleriyle işbirlikleri geliştirmesi, Türkiye'nin ittifak içerisindeki etkinliğine olumlu yansımıştır. Bu kapsamda Türkiye, Barış İçin Ortaklık Eğitim Merkezini (1998) tesis ederek NATO'ya akredite etmiş, İstanbul İşbirliği Girişimi (2004) ile de NATO'nun ilişkilerini Körfez devletlerine doğru genişletmesine de ev sahipliği yapmıştır. İstanbul'daki NATO zirvesinde ayrıca ABD'nin ortaya attığı Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) de görüşülmüş, projede Türkiye'ye önce “model ülke” daha sonraları da “demokratik ortak” olarak rol verilmiştir.

“Küresel terörle” mücadele kapsamında Afganistan Savaşı'na muharip görevler için olmasa da asker göndererek katkı veren Ankara, 2003'te Irak Savaşı'nın kuzey cephesi için ABD askerlerinin Türk topraklarından geçmesine yeşil ışık yakmayınca Washington ile ilişkilerde zorlu bir döneme girerken Avrupa başkentlerinden yükselen övgülerle teselli bulmuştur. Tezkereye “hayır” diyerek Türk demokrasisi için önemli bir testi “başarıyla” geçen Türkiye, AB ile ilişkilerini geliştirme gayretlerini iyice hızlandırmıştır. Kıbrıs'ta Annan Planı'na destek veren Ankara, komşusu

Ermenistan'la da yeni açılımlara adım atarak hem AB'nin hem de ABD'nin güvenliğini kazanmanın yolunu aramıştır. Sonuçta Türkiye, 1959'da başvurusunu yaptığı ve 1963'te Ankara Antlaşması ile hukuki temellerini attığı AB'ye tam üyelik müzakerelerine nihayet 2005'te başlayabilmiştir. Ancak Türkiye-AB ilişkileri için oluşan olumlu hava uzun sürmemiş, 2010'dan itibaren tıkanmaya başlayan tam üyelik müzakereleri 2014'te tamamen durmuştur.

“Arap Baharı”nın ortaya çıkmasıyla yaşanan süreç Türkiye için yeni güvenlik risklerini beraberinde getirmiştir. Genel olarak Arap devletlerindeki demokrasi taleplerini haklı bulan Ankara, Mısır ve Tunus'taki yönetimlerin değişmesinden memnuniyet duysa da NATO'nun Libya'ya hareket düzenlemesine olumsuz bakmıştır. Suriye'de ise muhaliflere destek veren Türkiye, Esad Yönetimi'ne karşı sert bir tutum sergilemiştir. Mısır'da askeri darbeye rüzgarın terse dönmesi ve Suriye'de rejimin ayakta kalmayı başarması Türkiye'nin bölgedeki beklentilerini boşa çıkarmış ve Mısır ve Suriye ile ilişkileri neredeyse sıfırlamıştır. Buna ilave olarak Türkiye, savaştan kaçan 3,5 milyondan fazla Suriye kaynaklı mülteciye de ev sahipliği yapmak gibi bir yükün altına girmiştir. Yine Suriye'de oluşan kaotik ortam önce IŞİD ve ardından da PKK/YPG terör örgütlerinin Türkiye'nin sınırları boyunca alan hakimiyeti elde etmelerini sağlamış ve bunun sonucunda da Türk toprakları terör saldırılarına hedef olmuştur. Günün sonunda terörle mücadele etme gerekçesiyle bölgede askeri varlık bulunduran ABD PKK/YPG'nin, RF ve İran da Esad Yönetimi'nin hamisi konumuna gelmişlerdir. Türkiye ise güney sınırlarını terör örgütlerinden temizlemek için anılan devletlere rağmen 2016'dan itibaren muhtelif zaman ve bölgelerde hareket düzenleyerek güvenlik sorunlarına çözüm üretmeye çalışmaktadır.

Türkiye, 15 Temmuz 2016'da yaşadığı darbe girişiminin ardından yine ABD, AB ve daha genel anlamda Batılı devletlerden beklediği desteği göremeyince RF ile ilişkilerine ağırlık vermiş, başta Suriye olmak üzere bölgesel konularda Moskova ile daha yakın işbirliğine gitmiştir. Yine Ankara geliştirdiği “Mavi Vatan” doktrini ile Doğu Akdeniz ve Ege (Adalar) Denizi'nde egemenliğini genişlettiğini ilan eden adımlar atmış ve meşru Libya Hükümeti'yle yaptığı anlaşmalar çerçevesinde Libya'daki iç savaşa yön verecek askeri müdahalelerde bulunmuştur. Diğer yandan 2020'de yeniden ısınan Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a verdiği destekle Güney Kafkaslar'da dengelerin yeniden belirlenmesine katkı sunmuştur.

3.3.2.1. Batılı Devletlerle İlişkiler

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin Batılı devletlerle ilişkileri inişli-çıkışlı, kim zamanda kendi içerisinde çelişen bir seyir izlemiştir. Türkiye'nin NATO ittifakı içerisinde bulunmasından kaynaklı olarak Amerikan silah ve teçhizatına bağımlı olması, Ankara'nın Washington'la ilişkileri açısından her zaman dikkate alınması gereken bir durum olmuştur. Öte yandan Türkiye ile AB üyeleri arasında var olan ticari ilişkiler ve coğrafi yakınlık ise Ankara'nın başta Berlin olmak üzere Batılı başkentlerle ilişkilerinin temel dayanağını teşkil etmektedir.

Sovyet tehdidinin ortadan kalkması ile AB'nin üyelerine sunduğu refah ve demokrasinin cazibesi Ankara'dan daha iyi görülür olmuştur. Bu nedenle Türkiye ekonomik kalkınması ve demokratik gelişmesi bakımından AB üyeliğini öncelikli bir hedef olarak belirlemiş ve Türk hükümetleri 2010'lara kadar da bu yolda özverili bir şekilde yürümüştür. Özellikle Türkiye'nin İkinci Irak Savaşı'nda tezkereye "hayır" demesi Ankara ile Brüksel arasında daha sıcak ve samimi ilişkilerin kapısını aralamıştır. Ancak bu yakınlık başta Kıbrıs meselesi olmak üzere Türk-Yunan sorunları nedeniyle yerini zamanla soğumaya bırakmıştır.

Öte yandan Irak Savaşı, Ankara-Washington hattında derin iz bırakmış, tam olarak düzelme de zaman içerisinde tekrar istikrar kazanmıştır. İlişkilerin normalleşmesinde Türkiye'nin coğrafi konumu ve kimliği nedeniyle ABD'nin bölgede yürüttüğü politikalarda Ankara'yı yanına çekme planları önemli yer tutmaktadır. 2020'lere gelindiğinde ise Türk-Amerikan ilişkileri derin bir güven krizine doğru evrilmiş ve iki devletin dış politikalarındaki uyum iyiden iyiye azalmıştır.

3.3.2.1.1. Türk-Amerikan İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ABD Soğuk Savaş'ın cephe ülkesi konumundaki Türkiye'de bulunana üs ve tesislerinin birçoğunu kapatmıştır (Yılmaz, 2014, s.178). Ancak bu gelişme Türkiye'nin önemini azaltma yönünde kayda değer bir etki ortaya çıkarmamıştır. 1980'lerde onarılan ve gelişme kaydeden Türk-Amerikan ilişkileri, 1 Ekim 1992 tarihindeki Ege Denizi'ndeki uluslararası tatbikat esnasında ABD'nin Türk savaş gemisi TCG Muavenet (DM-357) adlı muhribi vurması dışında, 1990'lar boyunca genel anlamda olumlu seyretmiştir. Özellikle Bill Clinton Yönetimi (1993-2001) Türkiye ile ilişkilerin iyi seviyede seyretmesinde ve

hatta daha ileri götürülmesinde önemli bir rol oynamış ve Türk-Amerikan ilişkilerinde “stratejik ortak” kavramı kullanılmaya başlanmıştır.

Türkiye, ABD’nin Ortadoğu politikasında işbirliği içerisinde olmuş ve Birinci Körfez Savaşı’na destek vermiştir. Savaşın devamında ise önce “Huzuru Temin Harekâtı” (Operation(s) Provide Comfort) kapsamında 1991 ile 1996 yılları arasında Kuzey Irak’taki Kürtleri Saddam Hüseyin’den koruma gerekçesiyle teşkil edilen ve ABD ile müttefik devletlerin askerlerinden oluşan “Çekiç Güç” adı altında altındaki birliklere topraklarını ve üslerini kullandırmıştır. Sonrasında ise 1997 ile 2003 yılları arasında icra edilen Kuzeyden Keşif Harekâtı (Operation Northern Watch) kapsamında Irak’ın kuzeyindeki uçuşa yasak bölgede (36. paralelin kuzeyinde) havadan devriye ve önleme faaliyetlerini yürüten ABD, Fransa ve İngiltere’ye ait askeri unsurların İncirlik üssünden harekât icra etmesine izin vermiştir. Türkiye ayrıca, ABD’nin 1993’te ortaya koyduğu “çifte çevreleme” (dual containment) konsepti kapsamında İran ve Irak’a uyguladığı yaptırımlar kapsamındaki ekonomik ambargoya da katılmıştır.

Türkiye’nin ABD’nin Ortadoğu politikasına sunduğu destek ve göstermiş olduğu işbirliği Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesine katkı sunsa da Türkiye’nin bölge ülkeleri ile ilişkilerini olumsuz etkilemiş, özellikle bölgedeki savaşlar ve ambargolar nedeniyle ekonomik anlamda büyük kayıplar yaşamasına neden olmuştur. Yine bahsedilen askeri faaliyetlerin bölgede ve Irak’ın kuzeyinde oluşturduğu istikrarsızlık ve otorite boşluğu Türkiye ve Irak’taki ayrılıkçı Kürt hareketlerini güçlendirmiş, PKK terör örgütü için Lübnan (Beka Vadisi) ve Suriye’den sonra ana karargahını ve kamplarını kuracağı güvenli bir bölgenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. PKK’nın Irak topraklarını mesken tutmasıyla birlikte Türkiye’deki terör eylemleri 1990’larda hızlı bir artış yaşamış ve sivil-asker çok sayıda can kaybına neden olmuştur.

Bu dönemde Türkiye’nin jeopolitik konumunun yanı sıra sosyokültürel kodları Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya’da, Varşova Paktı ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla ortaya çıkan devletlerle yakın ilişkiler geliştirme fırsatı vermiştir. Bu ilişkiler çoğunlukla hem Türkiye’nin milli menfaatleri gereği hem de bölgede Rus nüfuzunun azaltılmasını hedefleyen ABD ve Batı’nın politik hedefleri ile uyumlu olmuştur. Türkiye bölge ülkeleri ile askeri işbirliğini geliştirmede 1994’te NATO bünyesinde teşkil edilen Barış İçin Ortaklık (BiO) inisiyatifini önemli bir platform olarak görmüştür. Bu arada Türkiye, 1999 yılında NATO’nun Kosova Savaşı’na da

aktif olarak katılım sağlamış ve Kosova'nın bağımsız bir devlet olarak tanınması konusunda ABD ile uyumlu politikalar izlemiştir.

11 Eylül saldırıları, Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası olmuştur. 1980'li ve 90'lı yıllarda rayına oturtulan ilişkiler, saldırıların ardından gelişen ABD politikaları neticesinde 1960'lı ve 70'li yıllarda iki müttefik arasında yaşanan güvensizlik algılamalarını yeniden ortaya çıkarmıştır. ABD, saldırıların sorumlusu olarak ilan ettiği El-Kaide terör örgütünü ve lideri Usame bin Ladin'i barındıran Afganistan'daki Taliban yönetimini devirmeye yönelik olarak 7 Ekim 2001'de kapsamlı bir harekât için kurduğu uluslararası koalisyona Türkiye'nin de dahil olması Washington'da memnuniyetle karşılanırken, sonrasında yaşanan Irak Savaşı'yla ilişkiler zor bir döneme girmiştir.

Afganistan Savaşı'nın aksine ABD'nin 20 Mart 2003'te Irak'a saldırması uluslararası meşruiyet tartışmalarını beraberinde getirmiştir. George W. Bush yönetiminin (2001-2009) savaşın gerekçesi olarak ortaya koyduğu gerekçeleri ikna edici bulmayan Almanya ve Fransa'nın başını çektiği NATO'nun bazı Avrupalı müttefikleri Irak Savaşı'na karşı çıkmıştır. Türk Hükümeti'nin literatüre "01 Mart Tezkeresi" olarak giren ve "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması için Hükümet'e yetki verilmesine ilişkin Başbakanlık Tezkeresini" sadece 3 kabul oyu eksikliği nedeniyle (264 kabul, 250 red ve 19 çekimser) meclisten geçir(e)memesi Paris-Brüksel-Berlin ekseninde memnuniyetle karşılanırken, Washington'da büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır.

Elbette Türkiye'nin bu tutumunu sadece savaşın meşruiyetiyle veya 1990'larda önemli gelişmeler kaydeden Türkiye-AB ilişkileri neticesinde Ankara'nın Brüksel ile Irak Savaşı konusunda aynı politik çizgide olmak istemesiyle açıklamak yetersiz kalacaktır. Türkiye için asıl sorun, bu savaşın sınırdaş olduğu Irak'ta ve bölgede oluşturacağı istikrarsızlık ve özellikle Irak'ın kuzeyindeki otorite boşluğunun derinleşerek Kürt devletinin kurulmasıyla ve/ya Irak'ın bölünmesiyle sonuçlanabilecek olması ihtimalidir. Körfez Savaşı'nda ABD'ye verdiği destek nedeniyle katlanmak zorunda kaldığı ekonomik bedel, güvenlik sorunları ve belirsizliklerle tekrar yüzleşmek istemeyen Türkiye'nin, harekât öncesinde ABD ile giriştiği pazarlıklarda ve gerçekleştirdiği müzakerelerde istediği güvenceleri alamadan tezkereyi oylamak durumunda kalması, 1 Mart'ta TBMM'de yaşanan tereddüdün asıl gerekçesi olarak görmek daha doğru olacaktır.

Askerî harekâta Türkiye'nin tutumu nedeniyle kuzey cephesinden yoksun olarak giren ve savaş planlarını değiştirmek zorunda kalan ABD'nin Türkiye'yi "cezalandırma" eylemine girişmesi fazla uzun sürmemiştir. Irak'ın kuzeyindeki Süleymaniye kentinde Türk Özel Kuvvetler Komutanlığı'nın irtibat bürosuna 4 Temmuz 2003'te baskın düzenleyen Amerikan askerlerinin, 11 Türk askerini derdest ederek başlarına çuval geçirmesi ve 60 saat boyunca gözaltında tutarak alıkoyması, sadece iki ülke ilişkilerinde değil Türkiye'nin yakın tarihinde yaşanan en travmatik olaylardan biri olarak kayda geçmiştir.

ABD her ne kadar Irak'ta, Türkmenlerin haklarının korunması ve PKK terör örgütünün faaliyetlerinin kısıtlanması konusundaki Türkiye'nin hassasiyetlerini göz ardı etse de Türkiye ile işbirliği yapmaktan da geri durmamıştır. Türkiye, Afganistan ve Balkanlar'daki Barış Koruma Harekâtlarına önemli katkılar sunmasının yanında, ABD'nin Irak'taki birliklerinin lojistik ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü Türk hava sahasını ve İncirlik hava üssünü kullanmasına da müsaade etmiştir. Örneğin 2007 yılına kadar ABD'nin Irak'a gönderdiği hava lojistiğinin %74'ü İncirlik üzerinden gerçekleşmiş, yine İncirlik'te konuşlu KC-135 tanker uçakları 3.400 sorti uçuş ile Irak ve Afganistan'a giden/gelen ABD uçaklarına havada yakıt ikmali yapmıştır. Ayrıca Habur sınır kapısı da başta yakıt olmak üzere ülkenin gıda ve içme suyu ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir geçiş noktası olmuştur (Cordesman, 2007).

ABD ile ilişkilerin gelişmesi sadece askeri alanda olmamış, Bush yönetimi, 2006 yılında ortaya koyduğu "Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)" adı ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasındaki devletleri "ıslah" etme yöntemi olarak servis ettiği projede Türkiye'ye "model ülke" rolünü uygun görmüştür. Türkiye, projenin bölgenin demokratikleşmesine ve kalkınmasına katkı sunacağı düşüncesiyle kendisine düşen rolü oynamaya olumlu yaklaşmıştır. Ancak ABD'nin işgali altında devlet yapısı baştan aşağı yeniden dizayn edilen Irak'ın bile demokrasiye geçiş konusunda sorunlar yaşaması ve ülkede sürüp giden şiddet olaylarının önünün alınamıyor olması, projenin bölgeye demokrasi getirme iddiasıyla ilgili yaygın şüpheler uyandırmıştır. Zaten ABD ve İsrail'in, bölgede nadir olarak görülen demokratik seçimlerden biri olan 2006 Filistin seçimlerinde Hamas'ın zaferine açık bir tahammülsüzlük göstermesi,³⁹ diğer

³⁹ Filistin'de 26 Ocak 2006 tarihinde düzenlenen seçimlerle ilgili olarak Filistin Merkezi Seçim Komisyonu tarafından 29 Ocak'ta açıklanan seçim sonuçlarına göre; seçime katılım oranı %77 olarak gerçekleşmiş ve Hamas parlamentoda 74 sandalye kazanırken, Fetih 45 sandalye, Şehit Abu Ali Mustafa Listesi 3 sandalye, Alternatif Listesi (Filistin'in Kurtuluşu İçin Demokratik Cephe, Filistin

tarafından ise başta Mısır ve Suudi Arabistan olmak üzere bölgenin otokratik rejimleri ile iyi ilişkiler içerisinde olması projenin hedefleri ile açık çelişkiler olarak görülmüştür.

Türkiye'nin bu dönemde ABD ile ilişkileri kısmen düzelmiş ve bölgedeki işbirliği artmış olsa da, Ankara'nın Irak kuzeyinde hareket imkânını artıran ve silah tüccarlarının eline geçen Irak ordusuna ait ağır silahlara kolaylıkla erişebilen PKK terör örgütünün varlığından ve 2005 yılından başlayarak ivme kazanan eylemlerinden duyduğu rahatsızlık giderek artmıştır. ABD'nin Türkiye'yi Irak'tan uzak tutmak için yaptığı tüm baskılara rağmen TBMM Genel Kurulu'nda 17 Ekim 2007'de sınır ötesi operasyona izin veren tezkere onaylamıştır.⁴⁰ 21 Ekim 2007'de 150 kişilik PKK'lı gurubun Irak'tan gelerek Hakkari'nin Yüksekova ilçesine bağlı sınır bölgesinde düzenledikleri “Dağlıca baskını” Türkiye genelinde infiale neden olmuş, o döneme kadar ABD'nin itirazına takılan sınır ötesi harekâtı kaçınılmaz hale getirmiştir.

2007 sonlarında sınır ötesinde kısa süreli “sıcak takip” operasyonları gerçekleştirmeye başlayan TSK unsurları, 21 Şubat 2008'de Irak'ın Zap bölgesine Güneş Harekâtı adı altında hava destekli bir kara harekâtına girişmiştir. Ancak Türkiye, ABD başta olmak üzere Batılı devletlerden aradığı desteği bulamamış ve ABD Savunma Bakanlığı yetkililerinin 28 Şubat'ta Ankara'da gerçekleştirdikleri temaların ardından harekâtı sona erdirdiğini duyurmuştur. Genelkurmay Başkanlığı'ndan 29 Şubat'ta yapılan basın açıklamasında ise harekâtın başlangıç ve bitiş zamanının tamamen askeri gerekçe ve ihtiyaçlara göre belirlendiği, planlamaya içeriden ya da dışarıdan her hangi bir etkinin söz konusu olmadığı vurgulanmıştır (Genelkurmay Başkanlığı, 2008). Ancak takip eden dönemlerde Irak tarafından kalabalık gruplar halinde gelen teröristler tarafından sınır bölgelerindeki askeri birliklere düzenlenen terör saldırılarının devam etmesine rağmen Bush yönetiminin görev süresi boyunca Türkiye Irak topraklarına yönelik başka bir sınır ötesi harekât icra etmemiştir/edememiştir.

ABD'de Barack H. Obama yönetiminin (2009-2017) işbaşına gelmesi Türk kamuoyunda Türk-Amerikan ilişkilerinin olumlu etkileneceği beklentisini ortaya

Halk Partisi, Filistin Demokratik Birlik Partisi ve bağımsız adaylardan oluşan ittifak) 2 sandalye, Bağımsız Filistinli Listesi 2 sandalye, Üçüncü Yol Listesi 2 sandalye ve Bağımsızlar da 4 sandalye kazanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Alqasem, 2006)

⁴⁰ TBMM, artan terör eylemleri ve can kayıplarının ardından 17 Ekim 2007'de 507 kabul oyuna karşın 19 ret oyuyla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Irak'ın kuzeyi ile mücavir alanlara gönderilmesi için hükümete 1 yıl süreyle yetki verilmesini öngören Başbakanlık tezkeresini kabul etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 2007, s.617)

çıkarmıştır. Zira Obama, 20 Ocak 2009'da göreve başlamasından kısa bir süre sonra ilk yurtdışı ziyaretlerinden birini 6-7 Nisan'da Türkiye'ye gerçekleştirmiş ve TBMM'de yaptığı konuşmada Türk-Amerikan ilişkileri için "model ortaklık" ifadesini kullanarak küresel ve bölgesel sorunların çözümünde Türkiye ile işbirliğinin önemine değinmiştir (CNN TÜRK, 2017). Ayrıca Obama'nın, selefi Bush'un başta Irak ve genel anlamda ise Ortadoğu politikasının askeri güçle dizayn edilmesini eleştirmesi ve Amerikan askerlerini Irak'tan çekeceğini vadetmesi de Türk-Amerikan ilişkileri için olumlu sinyaller olarak görülmüştür.

Nitekim Obama, Irak'ta güvenliğin Iraklılara kademeli olarak devredilmesini sağlayacak ve Amerikan askerlerinin çekilme sürecini başlatacak olan planı açıklayarak Irak ve bölge politikasındaki yeni yaklaşımını uygulamaya koymuştur. ABD'nin yeni politik yaklaşımının temel felsefesi, ABD çıkarlarına doğrudan bir saldırı olmadığı durumda askeri güç kullanımından uzak durulması olarak özetlenebilir. Bu yaklaşım Türkiye'nin Irak topraklarını merkeze alan PKK terör örgütünün varlığına ve faaliyetlerine yönelik operasyonlar gerçekleştirmesine kapı aralayacak olması bakımından Ankara'da memnuniyetle karşılanmıştır.

Türk-Amerikan ilişkilerinde yakalanan olumlu havayı gölgeleyen ilk en önemli olay Mavi Marmara gemisine düzenlenen baskın olmuştur. İsrail'in Gazze'ye yönelik ambargosunu protesto etmek amacıyla bölgeye insani yardım malzemesi taşıyan Türk gemisine 31 Mayıs 2010 tarihinde İsrail ordusu tarafından uluslararası sularda baskın düzenlenerek dokuz Türk vatandaşın öldürülmesi ve çok sayıda kişinin de yaralanması uluslararası kamuoyunda tepki ile karşılanırken Obama'nın sessiz kalması Ankara'da hayal kırıklığı yaratmıştır. Mavi Marmara krizi, Türk-Amerikan ilişkilerinde belirgin bir tahribat oluşturmamış olsa da Obama'nın Türkiye'ye verdiği önemin İsrail'le yaşanacak bir çatışmada pek de fazla karşılığı olmadığını göstermesi açısından kayda değerdir.

İsrail'le yaşanan gerilim henüz yatışmadan 17 Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan ve hızla Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki diğer ülkelere de yayılan protestolar bölgede rejim değişikliklerine ve hatta iç savaşlara varacak çatışmalara kapı açmıştır. Arap Baharı adını alan bu akım temelde bölgede yaygın yoksulluk ve yolsuzluğa karşı toplumların demokrasi ve hak taleplerinden ortaya çıkmıştır. Türkiye, Arap toplumlarının baskıcı rejimlerden ve on yıllar süren diktatörlerin iktidardan indirilmesi eylemlerine sempati ile yaklaşmış, başta Mısır olmak üzere elde edilen demokratik

kazanımları desteklemiş ve Cumhurbaşkanı seçilen Muhammed Mursi'yi desteklemiştir. Türkiye'nin politikaları çok geçmeden İsrail ve de ABD'nin gelişmelere yaklaşımından ayrılmış ve hatta çatışır hale gelmiştir.

Türkiye, Mısır'da rejim değişikliği konusunda ABD ile ters düşse de Suriye'de farklı bir durum ortaya çıkmıştır. Washington ve Ankara, Suriye'de Mart 2011'de başlayan gösterilerin kısa sürede silahlı çatışmaya dönüşmesinin ardından Beşar Esad rejiminin gitmesi gerektiği konusunda benzer tutumlar göstermeye başlamıştır. Türkiye'nin tutumundaki değişiklik esasında keskin bir politik manevra niteliği taşımaktadır. Zira Türkiye son dönemde komşuları Suriye ve İran'la ilişkilerini oldukça ilerletmiş, bölgenin istikrarı ve güvenliği için, İran'ın nükleer faaliyetleri nedeniyle uygulanacak yaptırımlara karşı çıkmasında olduğu gibi ABD ile ters düşmeyi bile göze almıştır. Bu açıdan Esad'a karşı tavır almak Türkiye'nin Suriye ile olan ilişkilerinde ulaştığı noktadan hızla geriye gitmek anlamı taşıdığı gibi İran'la olan ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir.

ABD, Suriye'de her ne kadar rejim değişikliği istese de Obama'nın Irak'ta olduğu gibi askeri güç kullanmaya sıcak bakmamasından dolayı Suriye'de iç savaş boyutuna ulaşan çatışmalara doğrudan müdahil olmamıştır. Hatta Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde uluslararası bir uçuşa yasak bölge veya güvenli bölge ihdas edilmesi teklifine bile sıcak bakmamıştır. Türkiye'nin, Suriye'de rejim güçlerine karşı “ılımlı” ve “etkin” muhalif güçlerin desteklenmesi üzerine politika yürüten ABD'ye sunduğu muhalif gruplar da Washington tarafından ya yeteri kadar ılımlı ya da yeteri kadar etkin savaşçılar olarak görülmemiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin inisiyatifinde ABD ile işbirliği içerisinde teşkil edilen Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) adı altında muhalif guruplar için birtakım “eğit-donat” programları başlatılsa da beklentileri karşılamadığı için bir süre sonra askıya alınmıştır.

2014 yılına gelindiğinde IŞİD terör örgütünün Suriye ve Irak'ta geniş alanlarda hızlı bir hakimiyet kurması, İsrail ve ABD için Suriye'deki öncelikli tehdidi Esad rejimi olmaktan çıkarmıştır. Bu noktada ABD hem Irak hem de Suriye'deki Kürt grupları IŞİD ile mücadelede partner olarak belirlemiş ve PKK terör örgütünün Suriye kolu olarak faaliyet gösteren SDG/PYD/YPG'ye yoğun bir harekât, istihbarat ve lojistik destek sunmaya başlamıştır. PKK/YPG'li teröristler, ABD ve Batılı devletlerin özel kuvvetler askerlerinin verdiği eğitim ve danışmanlık hizmeti ile havadan/karadan sağlanan ateş desteği sayesinde IŞİD terör örgütüne karşı etkin bir mücadeleye

girişmiştir. Türkiye, ABD'nin PKK/YPG terör örgütü ile işbirliğine başlarda tepki göstermemiş, hatta Ayn El Arap'ta (Kobani) IŞİD'e karşı mücadele eden terör örgütüne desteğe gitmeleri için Iraklı Kürt silahlı unsurların (peşmerge güçleri) Türk topraklarını kullanmalarına müsaade etmiştir (Geyik, 2014). Ayrıca Türkiye, İncirlik üssünün ABD tarafından PKK/YPG'li teröristlerin yakın hava desteği kapsamında kullanılmasına itiraz etmemiş ve HIMARS füze sistemleri gibi ağır silahların Gaziantep'te konuşlandırılarak Suriye'deki hedeflerin vurulmasına da izin vermiştir (TRT HABER, 2016).

2015 yılına gelindiğinde sahada durumun hızla IŞİD aleyhine gelişerek PKK/YPG'nin geniş alanlarda kontrolü sağlaması, Türkiye için Suriye'den kaynaklı güvenlik sorunlarını azaltmamış, üstelik Suriye sınırı boyunca uzanan bir "PKK devleti" kurulmakta olduğuna dair güçlü bir tehdit algısını ortaya çıkarmıştır. 2013-2014 yıllarında PKK/YPG'yi ÖSO ile işbirliğine ve Esad'a karşı mücadele etmeye ikna etmeye gayret eden Türkiye (Anadolu Ajansı, 2013), bu noktadan sonra giderek artan bir şiddetle ABD'nin PKK/YPG'ye verdiği desteğe itiraz etmişse de Washington yönetimi bu itirazlara kayda değer bir karşılık vermemiştir. Zira ABD ve Batı kamuoyunda PKK/YPG'nin IŞİD'e karşı verdiği mücadele büyük sempati toplamış ve sahada elde ettikleri başarı ABD ve Batılı devletlerinin askeri desteğini azaltmaktan ziyade artmasına neden olmuştur.

Son olarak PKK/YPG'nin Fırat nehrinin batısına geçmemesi yönündeki Ankara'nın kırmızı çizgisinin Mayıs 2016'da başlayan Mümbiç harekâtı ile aşılması üzerine ABD'nin Suriye politikasının, Türkiye'nin menfaatlerinden büyük oranda ayrıştığı aşikâr hâle gelmiştir. Türkiye, ABD'nin açık bir şekilde PKK/YPG'yi kendisine tercih ettiğini ve Suriye dışına itildiğini anlamış ve 22 Ağustos 2016'da ÖSO ile birlikte "Fırat Kalkanı" adı altında sınır ötesi harekâtını başlatmıştır. Harekât, her ne kadar PKK/YPG'nin Kobani ve Afrin kantonlarını birleştirmesini engellemek hedefini de içerisinde barındırsa da IŞİD terör örgütüne karşı düzenlendiği ve IŞİD'in Türk topraklarına yönelik saldırılarına karşılık meşru müdafaa kapsamında gerçekleştirildiği için ABD ve uluslararası camianın olumsuz tepkilerini sınırlandırmıştır. Harekat sonunda Türkiye Azez-Cerablus arasını derinlikte El-Bab kasabası ele geçirilene kadar temizlemiş ancak harekâtın Mümbiç'e uzanması engellenmiştir.

Bundan sonra çeşitli gerekçelerle Türkiye'nin Suriye'ye karşı hareketleri çeşitli gerekçelerle ara ara devam etmiştir. ABD'nin bu hareketlere yaklaşımı farklılıklar göstermiştir. Örneğin İdlib'te Türk ordusunun faaliyetlerine desteğini açıkça belirten Washington, konu PKK/YPG'nin kontrolündeki bölgelere hareket düzenlemek olunca olumsuz yaklaşım göstermiş, mümkün olduğunca Ankara'yı engellemeye ve/ya sınırlamaya uğraşmıştır. Yine ABD, Türkiye'nin tüm itirazlarına ve tepkilerine rağmen PKK/YPG'ye silah, mühimmat ve lojistik destek vermeyi ve askeri işbirliği yapmayı da sürdürmüştür.

Türk-Amerikan ilişkilerinin bir diğer sorunlu tarafı da 15 Temmuz 2016'da Türkiye'de gerçekleşen darbe girişimiyle ortaya çıkmıştır. Ankara, darbe girişiminin ardından başta ABD olmak üzere NATO müttefiklerinden beklediği dayanışma adımlarını görememiştir. Türk kamuoyunda ise Washington ve Brüksel'in darbenin arkasındaki “karanlık el” olduğuna dair iddialara sıklıkla rastlanmış, hatta ABD'li rahip Andrew Craig Brunson ve bazı ABD vatandaşları “darbeye teşebbüs” ve “casusluk” suçlarından tutuklanarak yargılanmıştır. ABD'de ise bir Türk kamu bankası, yöneticisi, bakan ve iş insanına yönelik olarak “İran'a uygulanan ambargoyu” delme suçlamasıyla dava açılmıştır. Karşılıklı olarak atılmış adımlar gibi görünen gelişmelerin yanında Türk yetkililerin darbenin faili olarak suçüstü yaptığı ve terör örgütü ilan ettiği FETÖ'nün ABD'de ikamet etmekte olan elebaşı Fethullah Gülen'in iade edilmemesi iki başkent arasındaki güvensizliğin derinliğine işaret etmektedir.

Güven krizini aşamayan ilişkilerin karşılığı olarak iki devlet de birbirlerinin çıkarlarına ve/ya hassasiyetlerine ters düşecek adımlar atmaya devam etmişlerdir. Bu kapsamda ABD, Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının çıkarılması ve boru hatlarıyla nakledilmesi konusunda Yunan ve Rum iddialarını ve eylemlerini destekleyen bir yaklaşım geliştirirken Türkiye'nin egemenlik haklarını ve doğal gaz arama/sondaj faaliyetlerini onaylamayan bir tutum sergilemektedir. Türkiye de ABD'den yıllardır tedarik edemediği hava savunma ihtiyacı için RF'den S-400 bataryalarını almış ve Washington'dan yükselen tüm ikazlara rağmen sistemi aktive etmiştir. Bunun karşılığında ABD, “müttefiki” Türkiye'ye “Hasımlarıyla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Etme Yasası (CAATSA)” kapsamında yaptırım uygulamaya başlamış ve Türkiye'yi F-35 savaş uçağı programından çıkartarak uçak siparişlerini de iptal etmiştir.

Gelinen noktada Türk-Amerikan ilişkilerine bardağın dolu tarafından bakılacak olursa; iki başkent arasında iletişim kanalları açıktır ve hâlâ işbirliği yapılacak ortak çıkarlar mevcuttur. Politik sorunlara rağmen iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi önemli artışlar kaydetmektedir.⁴¹ ABD'nin Türkiye ile ikili askeri işbirliği anlaşmaları işlerliğini korumakta ve başta İncirlik Hava Üssü ve Kürecik Radarı olmak üzere Türk topraklarındaki ABD askeri varlığı ve faaliyetleri devam etmektedir. Her ne kadar Ankara, Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ile yakınlaşma kaydetse de NATO üyeliğini ve ittifak içerisindeki işbirliğini sürdürmektedir.

3.3.2.1.2. AB ile İlişkiler:

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından sınırdas olduğu Sovyet tehdidinin ortadan kalktığını gören Türkiye, ekonomik kalkınmasını önceleyen arayışlarını iyiden iyiye artırmıştır. 1983 yılından başlayarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üyelik Ankara'nın ekonomi ve dış politikasında önemli bir mesele halini alırken, Avrupalı başkentlerle ilişkilerin de ana gündemini oluşturmaya başlamıştır. Topluluğun 1958'de kurulmasının ardından 31 Temmuz 1959'da ortaklık başvurusunda bulunan ve 12 Eylül 1963'te imzalanan Ankara Anlaşması ile de Toplulukla ilişkilerinin hukuki alt yapısını oluşturan Türkiye, ekonomik bir topluluktan politik bir birliğe dönüşen AB'ye tam üyelik yolunda zorlu ve uzun bir yolculuğa çıkmıştır. Bu yolculuk Türkiye'nin politik, ekonomik, güvenlik ve hatta sosyal düzeninde 2000'li yıllarda geçirdiği dönüşüm ve değişimin en güçlü motivasyonlarından biri olmuştur.

Türkiye'nin 1987'deki tam üyelik başvurusu Topluluk tarafından kabul görmese de 05 Mart 1995'te Gümrük Birliği Antlaşması ile üyelik yolunda önemli bir eşik aşılmıştır. 10-11 Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesi'nde ise Türkiye'nin tam üyelik adaylığı resmen onaylanmıştır. Karşılıklı olarak 2001'de onaylanan Katılım Ortaklığı Belgesi çerçevesinde yer alan hususlarda reformlar yapmaya yoğunlaşan Ankara, AB'ye üyeliği stratejik bir hedef olarak görmüştür. 2004'te Annan Planı'nı destekleyen ve "Kıbrıs"ın AB üyeliğine ses çıkarmayan Ankara, 3 Ekim 2005'te tam üyelik için ilk kez müzakere masasına oturmayı başararak bir başka önemli eşiği atlamıştır. Türkiye, müzakerelere hızlı bir başlangıç yapmış ve 2006-2010 yılları arasında 13 fasılın gereklerini yerine getirmiştir. Ancak başta Fransa olmak üzere bazı AB üyelerinin

⁴¹ 2021 yılında Türkiye ile ABD arasındaki dış ticaret hacmi 27,8 milyar dolardır. Türkiye'nin ABD'ye ihracatı 2012'de 6,6 milyar dolarken 2021'de 15,9 milyar dolar olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz, (ABD Ülke Bilgi Notu, 2023)

özellikle Kıbrıs sorununu gerekçe göstererek engellemelerde bulunması nedeniyle 2010-2013 döneminde müzakerelere yalnızca bir fasıl açılmıştır. 2014'e gelindiğinde ise AB tarafından üyelik müzakereleri dondurulmuştur. Türkiye ise üyelik konusunda geçmişte duyduğu heyecanı bir daha yakalayamamıştır.

Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinden en karlı çıkanlar Yunanistan ve GKRY olmuştur. Çünkü Yunanistan komşusu Türkiye ile olan anlaşmazlıklarını AB çatısı altında yürütülen müzakerelerde kendi lehine tavizler koparacak şekilde yönlendirmiş, bir anlamda Türkiye'nin üyelik girişimini istismar etmiştir. Bu nedenle iki devlet arasında 80'li ve 90'lı yıllarda yaşanan ve savaş noktasına kadar ulaşan krizlere bu süreçte rastlanmamıştır. Ancak Yunanistan, Ege adalarının gayri askeri statüsünü ihlal etmekten ve aidiyeti tartışmalı ada-adacıklardaki iskan ve işgal faaliyetlerini sürdürmekten geri durmamış, tüm bunlara Ankara'nın sessiz kalmasını sağlamıştır. Bu nedenle Yunanistan Türkiye'nin AB üyeliğini "güçlü bir şekilde" destekleyen politikalar izlemiştir. Yunanistan'ın bu dönemde başarılı olduğu bir başka konu da Türkiye ile yaşadığı sorunları AB platformlarına taşıyarak Ankara'nın karşısına Brüksel'i çıkarmasıdır. Hem Yunan ve hem de Rum politikacıların Ankara'yı Brüksel'e şikayet etme alışkanlığı günümüzde de değişmemiştir. Yunanistan ve GKRY için bu süreçte en büyük kazanım ise Ankara'nın gereken itirazı gerektiği şiddete yap(a)maması üzerine Rum Yönetimi'nin 2004 yılında "Kıbrıs Devleti" adı ile AB üyesi olmasıdır.

2015 yılında Suriye kaynaklı göçün önünü kesmek isteyen AB, Türkiye ile duraksayan ilişkilerini tekrar canlandırarak üst düzeyde diyalogun güçlendirilmesi, vize serbestisi için sürecin hızlandırılması, göç yönetiminde yük paylaşımı, terörle mücadelede işbirliği, mevcut gümrük birliği antlaşmasının güncellenmesi başlıklarını içeren konularda görüşmelere başlamıştır. AB'nin en öncelikli ve önemli gündemi göç dalgasını önünü kesmek olduğu için 18 Mart 2016'daki zirvede AB, Türkiye'deki Suriyeli mülteciler için mali yardım karşılığında Ankara'dan, mültecilerin AB ülkelerine geçişlerini engelleyeceğinin ve bir şekilde geçebilenlerin de iade edilmelerini gönüllü olarak kabul edeceğinin garantisini almıştır. Aynı zamanda AB, Türkiye ile üyelik müzakereleri kapsamındaki iki fasıl üzerindeki politik engeli de kaldırmıştır.

Nispeten canlılık kazanan ilişkiler 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi ile tekrar akamete uğramıştır. AB'den Türkiye'ye destek açıklamalarından ziyade OHAL

uygulamaları ile ilgili eleştirilerin gelmesi, Brüksel-Ankara hattındaki iletişimi iyiden iyiye zayıflatmıştır. Ancak yine de Ankara, 18 Mart Mutabakatı çerçevesindeki sorumluluklarını yerine getirmeye devam etmiş ve AB ile ilişkilerini koparma yoluna gitmemiştir. 2018’de OHAL’in kalkmasının ardından AB ile Türk heyetleri arasındaki görüşmeler yeniden başlamıştır. Ancak bu sefer de Doğu Akdeniz’deki Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) çatışması üzerine AB’nin 15 Temmuz 2019’da aldığı kararla işbirliği ve istişare mekanizmaları askıya alınmıştır.

Türkiye, 2019’da Libya ile yaptığı anlaşmanın ardından, Haziran 2020’de Türk Dışışleri’nin BM’ye bildirdiği Doğu Akdeniz’deki deniz sınırları ile Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’nın (TPAO) bu sınırlar içindeki araştırma ve sondaj ruhsat başvurusunda bulunduğu yeni ruhsat sahalarını gösteren haritaları paylaşması, AB’nin yaptırım tehdidiyle karşılık bulmuştur. Sene sonuna kadar devam eden gerginliğin ardından Ankara, Doğu Akdeniz’deki sismik araştırma ve sondaj gemilerini geri çekmiştir. Gerginliğin yatışmasının ardından 2021’de Ankara ile Brüksel arasındaki istişare kanalları tekrar açılmış, ancak ilişkilerde bir ilerleme kaydedilememiştir. 14 Aralık 2021’de AB Genel İşler Konseyi’nin sonuç bildirgesinde, Ankara’nın üyelik müzakerelerinin yeniden canlandırılması beklentisi karşılık bulmamış hatta Türkiye’nin AB’den uzaklaşmaya devam ettiği vurgusu yapılmıştır.

2022’de patlak veren Rusya-Ukrayna Savaşı, Türkiye-AB ilişkilerine tekrar canlılık getirmiş, Brüksel özellikle gıda ve enerji güvenliği konusunda Türkiye’nin jeopolitik konumundan ve Ankara’nın savaşan taraflarla geliştirdiği özel ilişkinin getirilerinden faydalanma arayışına girmiştir. Örneğin Türkiye ve BM’nin gayretleriyle tesis edilen tahıl koridorundan geçen gemilerin büyük bölümü Avrupa ülkelerine gitmiştir.

Özetle AB, mülteci krizinde olduğu gibi Türkiye ile ilişkilerini, kendi çıkarlarını korumak veya geliştirmek için kullanmış ve Ankara’ya ‘taviz’ vermekten özenle kaçınmıştır. Brüksel, dönem içerisinde Türkiye’nin Suriye, Libya ve Dağlık Karabağ’daki askeri varlığını ve faaliyetlerini engelleme ve/ya sınırlandırma konusunda açık bir tutum sergilemiştir. Ankara’nın yıllardır gerçekleşmesini beklediği tam üyelik ve Türk vatandaşlarına vize muafiyeti gibi konularda ise ayak sürümüştür.

3.3.2.2. Türk-Yunan İlişkileri:

Soğuk Savaş döneminde Kıbrıs meselesi üzerinden kırılma yaşayan Türk-Yunan ilişkileri, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı’nın ardından çoğunlukla Ege Denizi’nde yaşanan

egemenlik mücadelesi temelinde birbirini tekrarlayan krizlerle sarsılmaya devam etmiştir. İki NATO müttefikinin kronikleşen uyuşmazlıkları başta ABD olmak üzere ittifak üyelerini rahatsız etmiş, Ankara ve Atina'ya sorunlarını görüşmeler yoluyla çözmeleri tavsiyeleri gelmiştir. Her iki başkent de gerilimi düşürmek için iletişim kanallarını açık tutmuş ve bunun sonucu olarak birtakım tedbirler almaya razı olmuşlar ancak kalıcı çözümler elde edilememiştir.

Soğuk Savaş sonrasında ilk önemli kriz Yunanistan'ın 31 Mayıs 1995'te karasularını 6 milden 12 mile çıkarma kararı almasıyla ortaya çıkmıştır. Türkiye bu karara sert tepki göstermiş ve 8 Haziran 1995'te TBMM'de yapılan görüşmeler sonucunda Atina'nın 12 mil kararını uygulaması durumunda bunun “casus belli” sayılacağı ilan edilmiştir. Zira Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarması, Türkiye'nin açık denizlere erişebilmesi için Yunan karasularından geçmek zorunda kalması anlamına gelmektedir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1995, ss.136-137).

Bu dönemde Türk-Yunan savaşının en yakın hissedildiği kriz ise 1996 yılında patlak veren Kardak Krizi'dir. Bir Türk kargo gemisinin 25 Aralık 1995'te Kardak kayalıklarında karaya oturmasıyla başlayan olaylar, Yunan medyası ve yetkililerinin provokasyonu sonucu krize dönüşmüştür. Kriz, ABD'nin arabuluculuğunda iki taraf da geri adım atmasıyla soğutulmuştur. Ancak bu kriz Türk tarafı açısından yeni bir ihtilafın varlığını ortaya çıkarmış, Ege'de aidiyeti tartışmalı “gri” bölgelerin olduğu gündeme gelmiştir. Bugünden sonra egemenliği tartışmalı ada, adacık ve kayalıklar konusu Türkiye açısından Ege Denizi'nde çözülmesi gereken başlıca sorunlar arasına eklenmiştir.

Kardak Krizi'nin ardından devam eden çabaların sonucu olarak taraflar 8 Temmuz 1997'de Madrid Deklarasyonu'nu kabul ederek özetle; iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmeyi, birbirlerinin egemenlik haklarına saygı göstermeyi ve tek taraflı eylemlerden kaçınmayı taahhüt etmişlerdir. Buna paralel olarak NATO platformunda da dışişleri bakanları nezdinde yapılan görüşmelerle “güven artırıcı önlemler” ve iki ülke arasında işbirliğinin artırılması konularında adımlar atılmıştır.

Bu dönemde yaşanan bir başka kriz de GKRY'nin, RF'den S-300 hava savunma sistemi tedarik etmesiyle ortaya çıkmıştır. Kıbrıs adasının garantörlerinden olan Ankara'nın güçlü itirazları ile füzeler 1998'de Kıbrıs yerine Girit adasına

konuşlandırılmış ve böylece kriz söndürülmüştür. Yunanistan bunun karşılığında Rum Yönetimi'ne askeri silah eve teçhizat yardımında bulunmuştur.

Ankara-Atina hattında 90'lı yılların bir başka krizi de PKK terör örgütü elebaşı Abdullah Özalın nedeniyle yaşanmıştır. Türkiye'nin baskıları sonucunda Suriye'den çıkmak zorunda kalan Öcalan, önce Rusya, ardından İtalya ve sonra tekrar Rusya'ya gitmesinin ardından Yunanistan'a geçmiştir. Burada bir süre kaldıktan sonra 2 Şubat 1999'da Kenya'ya götürülerek Yunanistan Büyükelçiliği Rezidansında ağırlandı. 15 Şubat 1999'da Kenya'dan Hollanda'ya gitmek için havaalanına gittiğinde Türk Özel Kuvvetleri'nin örtülü operasyonu ile Türkiye'ye getirilerek yargılandı.

Türkiye'nin AB üyelik gayretlerine paralel olarak 2002'de ise dışışleri müsteşarları arasında içeriği kamuoyundan gizli tutulan istikşafi görüşmeler başlatılmıştır. Atina 2016'da görüşmelerden çekilmiş ve Doğu Akdeniz'de tırmanan MEB ve hidrokarbon krizlerinin ardından gelen yumuşamayla istikşafi görüşmeler 25 Ocak 2021'de yeniden canlandırılmıştır. Tüm bu görüşmelerin amacı Ege ve Doğu Akdeniz'de iki taraf açısından da kabul edilebilir ve kalıcı çözümlere ulaşmaktır.

Ankara, Yunan ve Rum tarafının Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi dışlayacak şekilde doğalgaz çıkarması, Mısır ve İsrail'le birlikte boru hattı projesi geliştirmesine tepki olarak Libya'yla 27 Kasım 2019'da "Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması" ile "Güvenlik ve Askeri İşbirliği" mutabakat muhtıraları imzalamıştır. Anlaşmadan kaynaklı hakları gereği Türkiye Doğu Akdeniz'de sismik ve hidrokarbon araştırmaları yapmak üzere gemiler göndermiştir. Karşılıklı NAVTEX yayımlama yarışına dönen süreçte Türk ve Yunan savaş gemilerinin çarpışmasına varacak gerilimler yaşanmıştır. Yunanistan ise Türkiye'nin hamlelerine karşılık 6 Ağustos 2020'de Mısır ile "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması" anlaşması yaparak Türkiye'nin ilan ettiği sahayla çakışacak şekilde MEB ilan etmiş ve konuyu AB'nin gündemine taşıyarak Ankara'ya yaptırımlar uygulanmasını istemiştir. 2020 yılının sonuna kadar devam eden gerginlik AB'nin baskı ve yaptırım tehdidi üzerine Ankara'nın Doğu Akdeniz'deki sismik araştırma ve sondaj gemilerini geri çekmesiyle soğutulmuştur.

İstikşafi görüşmelerin tekrar başlatılmasıyla görece normalleşen ilişkiler 15 Nisan 2021'de Yunan Dışışleri Bakanı Dendias'ın Ankara temaslarında tehdit edici ifadeleri nedeniyle iyileşme yönündeki heyecanını kısa sürede kaybetmiştir. Türkiye ile

mücadelenin politik ve ekonomik boyutunu AB üzerinden yürüten Yunanistan, son dönemde askeri işbirliğini üst düzeye çıkardığı Fransa ve ABD'yi de kendine güvenlik kalkanı haline getirme gayretindedir. Buna ilave olarak Yunan Hükümeti, Ankara'yı yayılcı politikalar izlemekle itham ederek F-16 alımı konusunda olduğu gibi Türkiye'nin silahlanmasının önüne geçilmesi için kampanyalar yürütmektedir.

Özetle, Türk-Yunan ilişkilerinin jeopolitiği yeni ihtilafların ortaya çıkmasına ve mevcut ihtilafların da giderek derinleşmesine zemin hazırlamaktadır. Tarihi süreç içerisinde de görüldüğü gibi ilişkilerinin düzelmesi Ankara'nın vereceği tavize bağlı olup bunun olmadığı durumda gerginliğin devam etmesi kaçınılmazdır. Zira Atina, kalıcı çözümler aramak yerine Ankara'ya karşı çıkarlarını korumaya ve fırsat bulduğunda da kazanımlarını artırmaya odaklanmıştır. Türkiye ve Yunanistan'ın askeri anlamda başta ABD olmak üzere Batılı devletlere bağımlı olması ve bunun ortaya çıkardığı güç dengesi, aralarında bir savaşın yaşanmamasının en önemli teminatıdır. Bağımlılık döngüsü kırılıp güç dengesi bozulduğu durumda iki devlet arasındaki ihtilafların savaşa evrilmesi daha muhtemel senaryo olacaktır.

3.3.2.3. Avrasya Devletleriyle İlişkiler:

Soğuk Savaş'ın ardından Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını elde etmesi üzerine Türkiye'nin Avrasya açılımının ilk hedefleri Güney Kafkaslar ve Orta Asya olmuştur. Ankara'nın bu hamlesinin altında yatan temel motivasyon Batı ile ilişkilerine alternatif aramak değil, bölgeyle yakın tarihi, kültürel ve etnik bağlarının olmasından kaynaklı bir arayıştır. Ayrıca Türkiye bölgede RF ve İran'a alternatif olarak görüldüğü için Batılı devletlerin itirazlarıyla karşılaşmamış, hatta ABD tarafından desteklenmiştir.

Ankara'nın bölgeyle ilişkileri ilk etapta ticari ve kültürel boyutlarda gelişme göstermiştir. Bölgede çıkan petrol ve doğalgaz için Türkiye hem pazar hem de transit ülke konumu nedeniyle Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı (2006), Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı (2007), Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı-TANAP (2018) gibi projeler hayata geçirilmiştir. Yine Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı (2017) bölgeyle ticari ve kültürel ilişkilerin gelişmesinde öne çıkan projelerdendir.

Türkiye ile Türk dünyası arasındaki en önemli platform, Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi (1992) ile başlayıp ardından Türk Konseyi'ne dönüşen ve günümüzde ise Türk Devletleri Teşkilatı'dır (TDT). Teşkilatın Semerkant'ta 11 Kasım 2022'de gerçekleştirilen zirvesine KKTC gözlemci üye olarak katılmıştır. Bunun dışında Türk

devletleri arasında ilişkileri geliştirme amacıyla faaliyet gösteren TÜRKSOY, TÜRKPA, Türk Kültür ve Miras Vakfı, Türk Akademisi, Türk Üniversiteler Birliği ve Türk Dünyası Belediyeler Birliği gibi pek çok kurum ve kuruluş bulunmaktadır.

Avrasya'nın en büyük jeopolitik güçlerinden RF ile ilişkiler 1989 yılında açılan Sarp Sınır Kapısı ile canlanmaya başlamış, bavul ticareti, turizm ve müteahhitlik dönemin öne çıkan ticari münasebetleri arasında yer almıştır. Gelişen ticari ilişkilerle beraber Türkiye'nin Rusya'dan doğalgaz temin ettiği Batı Hattı'na (1987) ilave olarak 1997'de yapılan anlaşmayla Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı (faaliyeti 2003) tesis edilmiştir. Bu noktada Rusya, Türkiye için kritik bir enerji partneri haline gelmiştir. 12 Mayıs 2010'da ise iki ülke arasında Türkiye'nin Akkuyu sahasında Nükleer Güç Santrali yapılması için anlaşmaya varılmıştır. 2015'te ise TürkAkım Transit Doğalgaz Boru Hattı Projesi (faaliyeti 2020) ile de iki ülke arasında enerji alanında gelişen ilişkiler ivmesini devam ettirmiştir.

Ticari ve ekonomik boyutu oldukça istikrarlı seyreden Türkiye-RF ilişkileri, politik alanda inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Rusya'nın Atlantikçi çizgide politikalar izlediği dönemler Türk-Rus ilişkilerine olumlu yansımışsa da güçlenen RF'nin önce Gürcistan'dan Güney Osetya'yı (2008) koparması ardından da Kırım'ı ilhak ederek Ukrayna'nın doğusunda bir çatışma alanı oluşturması (2014), Ankara için kabul edilebilir gelişmeler değildir. Ancak bunala ilişkilerde kayda değer bir tahribat yaratmamıştır.

Ancak Rusya'nın, Suriye'de Esad Yönetimi'ne sağladığı politik ve ekonomik desteğin yanında 2015'te askeri gücüyle de sahaya inmesi Türkiye için oldukça sorunlu bir gelişme olmuştur. Zira Türkiye, Rusya'nın Suriye'deki hareketini, başta Esad Yönetimi'nin varlığını devam ettirmesi ve Ankara'nın desteklediği muhalif unsurların gerilemesine neden olması bakımından çıkarlarına aykırı bulmuştur. 24 Kasım 2015'te Lazkiye'den havalanan bir Rus Su-24 savaş uçağının Türk F-16 uçağı tarafından sınır ihlali yaptığı gerekçesiyle vurulup düşürülmesi iki ülke arasındaki sorunlu ilişkileri çok daha zorlu bir sürece sokmuştur.

Bu süreç beklendiği kadar uzun sürmemiştir. Çünkü Moskova, 15 Temmuz 2016'daki darbe girişiminin ardından Ankara'ya en yakın duran ve dayanışma içerisinde olan önemli başkentlerden biri olmuştur. Batılı müttefiklerinden aradığı desteği RF'den gören Türkiye, ilişkileri eskisinden daha iyi seviye getirecek adımlara yönelmiştir.

Hatta öyle ki RF'nin Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov'un 19 Aralık 2016'da suikastla öldürülmesi dahi ilişkilerin gelişmesine engel olamamıştır.

İlişkilerdeki düzelme meyvelerini Suriye'de de vermiş, Afrin'e yönelik olarak 20 Ocak 2018'de başlattığı Zeytin Dalı Harekatı ile bölgeyi Rusların himayesindeki PKK/YPG terör örgütü unsurlarından temizlemiştir. Ancak RF'nin Türkiye'ye müsaadesi sınırlı olmuş ve TSK'nın Tel Rıfat ve Mümbiç'e girmesine karşı çıkmıştır. Buna karşılık Rus Güçleri de muhaliflerin elinde bulundurdıkları Halep'in tamamını ve İdlib'in de önemli bir kısmını alarak Esad Güçlerine kritik bir zafer kazandırmıştır. Yine Suriye'de barışın yeniden tesisi için Türkiye, RF ve İran'la birlikte oluşturduğu Astana platformunda yer almıştır.

Türkiye'nin RF ile geliştirdiği ilişkiler Batı'da Ankara'ya yönelik eksen kayması tartışmalarını başlatmıştır. Zira NATO üyesi Türkiye, Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ile giderek yaklaşan ilişkiler geliştirmiş, RF'den S-400 hava savunma füzesi temin etmiş, başta Suriye olmak üzere bölgesel sorunların çözümünde RF ile diyalog kanallarını etkinleştirmiş, Ukrayna Savaşı nedeniyle Batı'nın RF'ye uyguladığı ambargolara dahil olmamıştır. Özellikle Suriye konusunda ABD'nin yanında Esad'a karşı katı bir duruş sergileyen Ankara, Washington'ın PKK/YPG'ye yardımlarını kesmemesi nedeniyle Moskova'nın politikalarına doğru esneyerek Esad'lı çözüme yeşil ışık yakmaya başlamıştır. Bir yerde Türkiye Suriye özelinde, PKK/YPG'yi kendisine tercih eden ABD'nin yerine RF politikalarına yakınlaşarak misilleme yapma arayışına girmiştir.

Ankara'nın Moskova'yla gelişen ilişkileri pürüzsüz ve kolay bir seyir izlememektedir. Çünkü iki devlet tarihi, coğrafi ve kültürel açılardan birbirlerinin en önemli rakiplerindendir. Bu nedenle aralarında bölgesel sorunlara bakışta temel farklılıklar vardır. Bu farklılıklar Suriye'de olduğu gibi son dönemde Libya, Ukrayna ve Dağlık Karabağ gibi sorunlu bölgelerde kendisini açıkça göstermektedir. Ancak yine de iki başkent arasında ve gerektiği zaman liderler düzeyinde iletişim kanalları açık tutulabilmekte ve asgari müştereklerde de olsa uzlaşma yolu bulunabilmektedir.

Türkiye'nin bir yandan Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü tanıması ve de RF'nin Kırım'ı ilhak kararını reddetmesi, diğer yandan Moskova'ya BM dışında getirilen ambargolara iştirak etmemesi, Ankara'nın dengeli ve rasyonel politikalar yürüttüğünün delilleridir. Daha da ilginç olanı da Ankara'nın bu politikayı hem Kiev

hem de Moskova'nın saygı duymak durumunda kalacağı şekilde yürütebilmesidir. Bu örnekte görüldüğü üzere Türkiye, Batılı müttefiklerinin politikalarının arkasında tüm sadakatiyle saf tutmadığı gibi, bunun karşısında oluşan cephenin de saflarına katılmamıştır. Türkiye'nin dış politikasının “eksen kayması” yaşadığından ziyade bağımlılıktan kurtulup bağımsızlığa doğru evrildiğine dair bir tespit geliştirmek daha yerinde olacaktır.

3.3.3. Enformasyon ve İstihbarat Alanındaki Gelişmeler

Soğuk Savaş'ın hemen ardından insanoğlu ortaya çıkan yeni düzenin ve düzeni oluşturan paradigmalarının adını koyma arayışına girmiştir. Bu arayış doğrultusunda ortaya atılan ve oldukça popüler olan kavramlardan biri de “bilgi çağı” fenomenidir. Enformasyon teknolojisinde yaşanan onca gelişmeye rağmen sanayi çağının tamamlanıp bilgi çağının başladığının iddia/ilan edilmesi 1990'ları bulmuştur. Böyle bir adlandırmanın ardında yatan en geçerli argüman belki de bilginin işlenmesine, paylaşılmasına, depolanmasına devrimsel bir katkı sunan ‘dijitalleşme’dir. Dijital dilin gelişimi, bilgisayarın icadıyla ortaya çıkmış, mikro işlemcilerin ve internet ağlarının gelişmesiyle yaygınlaşmış, bilgisayarın dışında bile günlük hayatın her yerinde kullanılır hâle gelmiştir. Kablolu ve analog ürünler devre dışı kalırken, başta cep telefonları olmak üzere atmosfere sinyal gönderip/alarak çalışan mobil aletler günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

Tüm bu gelişmeler, daha yüksek nitelikli, kesintisiz ve geniş alanları kapsayan yayın yapabilen uydular, bilgisayar-veri-görüntü teknolojilerini bir araya getiren multimedya-hipermedya araçlar ve sofistike bir nitelik kazanan yazılım teknolojileri sayesinde olmuştur. Geline nokta üretilen, ortaya çıkan ve/ya algılanan veri-bilgi, ağ tabanlı iletişim sistemleri marifetiyle kodlanarak/kod çözülerek (bilgisayar aracılı iletişim) tüm dünyaya gerçek zamanlı olarak iletilebilmektedir. Elektronik posta, sohbet odaları, avatar tabanlı iletişim forumları, bloglar, sosyal ağlar, internet web sayfaları hayatın vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

Enformasyon teknolojilerindeki gelişmeler istihbarat alanında da geniş kullanım alanı bulmuştur. İnternet üzerinden dünyanın herhangi bir yerindeki dijital yayın ve paylaşım platformlarına erişilebilmekte, ileri seviye algoritmalarla sosyal medya analizleri yapılabilmekte, her türlü gelişmenin takibi yapılabilmektedir. Açık kaynak istihbaratı (AKİS) dediğimiz istihbarat disiplini bu anlamda eşsiz bir veri-bilgi

havuzundan faydalanma imkanına erişmiştir. Bu noktada AKİS, internetin sunduğu imkanla özellikle stratejik seviye istihbaratın büyük bölümünün üretilmesine doğrudan katkı sunmaktadır.

Yine sinyal istihbaratı (SİNİS) kapsamındaki muhabere ve elektronik olarak çok sayıda yayın çok uzak mesafeden izlenebilmekte ve dinlenebilmektedir. Günümüzde bu tür sinyallerin hasım tarafından elde edilmesinin engellenmesi neredeyse imkansız hâle geldiği için sofistike kripto tekniklerinin geliştirilmesine ağırlık verilmektedir. Bu açıdan elektronik harp teknik ve teknolojilerine de her geçen gün daha fazla ihtiyaç duyulmakta ve kaynak ayrılmaktadır. Dijitalleşmeyle birlikte veri analizi yapan yazılım ve donanım imkan-kabiliyetleri de üzerinde durulan konulardan olmuştur. Artan veri trafiği etkili ve verimli çalışabilen, yüksek teknoloji ile desteklenen, iyi eğitilmiş ve alanında uzman istihbarat personeli ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Personelin iş yükünün azaltılması ve görev etkinliğinin artırılması için yapay zeka uygulamaları da gündemde olan konulardır.

3.3.3.1. Enformasyon Alanındaki Gelişmeler

Soğuk Savaş sonrası dönem ve özellikle de 21. yüzyıl, bilgiye erişme, işleme ve paylaşma şeklinin değişmesi bakımından enformasyon alanında devrimsel gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Çağımızın en önemli icatları arasında yer alan internet, bilgisayar ve mobil iletişim cihazlarının yaygınlaşmasıyla, dünyanın her yerinden insanları birbirine bağlayan vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir. Gelişen dijital teknolojiler, hızla yaygınlaşan dijital ağlar marifetiyle ses, görüntü ve/ya herhangi bir verinin paket bir mesaj halinde iletilmesini, yayılmasını ve paylaşılmasını mümkün kılmıştır. YouTube, Facebook, Twitter ve Instagram gibi sosyal medya platformlarının ortaya çıkması ise insanların etkileşim kurma ve bilgi paylaşma biçimini kökten değiştirmiştir. Bireyler, örgütler veya kurumlar sosyal medyayı kullanarak küresel ölçekte yayın yapma, takipçileriyle etkileşimde bulunma ve paylaşımları hızla yayabilme gücüne kavuşmuşlardır. Dijital cihazların, sensörlerin ve çevrimiçi platformların çoğalması ortaya ‘big data’ olarak literatüre giren büyük veri yığınlarını çıkarmıştır. Bu verilerin depolanması, erişilmesi, işlenmesi ve bunlardan anlamlı sonuçlar üretilmesi yeni uzmanlık ve çalışma alanlarının gelişmesine kapı açmıştır. Günümüzde çokça gündemde kendine yer bulan ‘yapay zeka’ adı verilen öğrenebilen algoritmalar, görevleri otomatikleştiren, tahminler yapabilen, büyük

miktarda veriyi işleyebilen ve bunları yorumlayabilen sistemlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Tüm bu gelişen sistemler faydalarının ve kolaylıklarının yanında kendi içerisinde birtakım tehditleri de beraberinde getirmiştir. Bu tehditler geliştikçe siber saldırılara karşı korunma önemini artırarak devam edegelen temel bir güvenlik sorunu haline dönüşmüştür.

3.3.3.2. Türkiye’de Enformasyon Alanındaki Kurumlar ve Düzenlemeler

Soğuk Savaş’ın ardından bloklara arasında duvarların yıkılmasıyla beraber küresel çapta politik, ekonomik, sosyal ve kültürel olmak üzere her alanda kendini hissettiren bir entegrasyon süreci yaşanmıştır. Bu süreçte özellikle enformasyon alanında hizmet veren kurum ve şirketlerin yerel ve küresel ölçekte faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları görülmektedir. Dünyadaki gelişmelerden Türkiye de kendi payına düşeni almış, devlet yatırımlarının yanı sıra özel sektörün de içerisinde yer aldığı girişimlere sıklıkla rastlanır olmuştur. Örneğin 90’lı yıllarda Türkiye’de özel radyo ve televizyon yayınları ortaya çıkmış ve hızla yaygınlaşarak kısa sürede bu alanda tekel durumunda olan kamu kurumlarına önemli bir alternatif haline gelmiştir. Bu noktada ortaya çıkan düzenleme ihtiyacı nedeniyle 20 Nisan 1994’te Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) kurulmuştur. Yine aynı şekilde GSM ve internet hizmetleri alanında da özel sektör ülkedeki iletişim altyapısının gelişmesinde önemli roller üstlenmiş hatta pek çok konuda öncülük etmiştir. Devletse daha ağırlıklı olarak enformasyon sektöründe ortaya çıkan yeniliklere göre ihtiyaç duyulan düzenlemelere ağırlık vermiştir. Tüm düzenlemelerin yanında dönem içerisinde enformasyon alanında birtakım yeni kurumların da teşkil edildiği görülmektedir. Bunlar arasında Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK) ile Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü’nün (BYEGM) yerini alan İletişim Başkanlığı görev ve sorumlulukları açısından öne çıkmaktadır.

3.3.3.2.1. Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK) (30 Ocak 2010)

Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK), 30 Ocak 2010 tarih ve 27478 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 2010/3 numaralı Başbakanlık Genelgesi ile kurulmuştur. Kuruluş amacı söz konusu genelgede şu şekilde ifade edilmektedir (Resmi Gazete, 2010):

Günümüzde, küreselleşmenin bir sonucu olarak uluslararası ilişkiler daha karmaşık bir hale gelmiş, devletler arasındaki resmi diplomasi yanında, uluslararası toplumu

etkilemenin ve yönlendirmenin bir aracı olarak "Kamu Diplomasisi" ayrı bir önem kazanmıştır. Uluslararası platformlarda, Ülkemizin uzun süredir maruz kaldığı itham ve sorunlar karşısında haklılığımızı kanıtlamaya yönelik çalışmaların başarıya ulaşabilmesi için, kamu diplomasisi yöntem ve araçlarıyla uluslararası toplumun doğru yönde bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Kamu diplomasisi yöntemleriyle ülkemizin uluslararası kamuoyu nezdinde saygınlığının artırılmasına yönelik stratejilerin geliştirilerek, ülkemizin dış tanıtım faaliyetlerinin yürütülmesine ilişkin görevler, ilgili mevzuatla çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarına verilmiştir. Ancak, ülkesel ve bölgesel sorunların kolayca küresel bir boyut kazandığı günümüzde, özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, uluslararası alanda ortaya çıkan fırsatlar ve tehditler, kamu diplomasisi konusunda görevli kurumlar arasında daha etkin bir koordinasyonu, yakın işbirliğini ve hızlı karar alma süreçlerini zorunlu hale getirmiştir.

Bu itibarla, kamu diplomasisi alanında yürütülecek çalışmalar ile stratejik iletişim ve tanıtım faaliyetleri konusunda kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum örgütleri arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak amacıyla, bir Başbakan Başmüshavirinin uhdesinde Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğünün oluşturulması uygun görülmüştür. Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğünün sekreteryaya hizmetleri Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü tarafından yerine getirilecektir.

(...)

KDK'nın kurulması, 1984 yılında kurulan Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'nden (BYEGM) sonra yapılan en önemli kurumsal düzenlemedir. 2018 yılında yerini İletişim Başkanlığına bırakmasına kadar yukarıda bahsedilen görevleri bir ölçüde BYEGM'nin yerine getirdiği bilinmektedir.

3.3.3.2.2. İletişim Başkanlığı (24 Temmuz 2018)

Son olarak 24 Temmuz 2018 tarih ve 30488 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan İletişim Başkanlığı Teşkilatı Hakkında 14 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile BYEGM lağvedilerek görev ve yetkilerinin yanı sıra tüm mal varlığı, İletişim Başkanlığına devredilmiştir (Resmi Gazete, 2018).

Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak teşkil edilen İletişim Başkanlığı'nın görevleri şu şekilde belirlenmiştir (İletişim Başkanlığı, 2020, s.14):

- Devletin tanıtma siyasetinin ve tanıtma ile ilgili alanlarda Cumhurbaşkanınca belirlenecek stratejilerin tespitine yardımcı olmak.
- Tanıtma Fonuna ilişkin iş ve işlemleri yürütmek.
- Kamuoyunun ve ilgili makamların zamanında ve doğru bilgilerle aydınlatılması için gerekli bilgi akışını sağlamak ve bunların kamuoyu üzerindeki etkisinin belirlenmesine ait hizmetleri yapmak.
- Türkiye'nin dış tanıtım faaliyetlerini yönlendirmek, uluslararası platformlarda, uluslararası kamuoyunun doğru bilgilendirilmesine yönelik kamu diplomasisi yöntem ve araçlarını kullanarak stratejik iletişim ve tanıtım faaliyetleri konusunda kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak.
- Kamu kurum ve kuruluşlarınca uygulanacak kurumsal iletişim standartlarını belirlemek.
- Türkiye hakkındaki propaganda faaliyetlerini takip etmek, değerlendirmek ve bunlara karşı sorumlu kamu kurumları ile işbirliği yapmak, gerekli tedbirleri almak.
- Yabancı ülkelerde Türkiye'nin menfaatleri doğrultusunda yapılan aydınlatma faaliyetlerine katılmak, enformasyon ve aydınlatma faaliyetlerini Türkiye'nin dış politikasını destekleyecek şekilde düzenlemek.
- Vatandaşların, kamu kurum ve kuruluşlarının faaliyetlerine ilişkin talep, görüş ve önerilerini kolayca iletebilmelerine yönelik tedbirleri almak.
- Basınla ilişkilerin düzenlenmesi için gerekli çalışmalarda bulunmak.
- Yerli ve yabancı basın-yayın organlarının ve mensuplarının çalışmalarını kolaylaştırmaya yönelik düzenlemeleri yapmak ve gerekli tedbirleri almak.
- Görev alanına giren konularda faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşlarının başarılı çalışmalar yapabilmeleri için kapasite geliştirme program ve projeleri geliştirmek, uygulamak ve benzeri çalışmalara ve projelere idarî ve malî destekte bulunmak.
- Başkanlığın görev alanı ile ilgili, süreli ve süresiz yayınları planlayıp yayımlamak veya yayımlatmak.

- Basın-yayın kuruluşu mensuplarına basın kartı düzenlemek, Basın Kartı Komisyonunun sekretarya faaliyetlerini yürütmek.
- Türkiye Medya Veri Tabanını oluşturmak ve güncel kalmasını sağlamak için gerekli tedbirleri almak.
- Basın yayın alanına yönelik yerli ve yabancı basın mensupları için mesleki eğitimler düzenlemek.

İletişim Başkanlığı'nın, BYEGM'nin görev ve sorumluluklarına ilave olarak stratejik iletişim ve kriz yönetimi konularında da faaliyetler yürütmek üzere görevlendirildiği görülmektedir.

3.3.3.3. İstihbarat Alanındaki Gelişmeler

Soğuk Savaş'ın sona ermesi dünya genelinde askeri harcamalarda tasarrufa gidilmesi konusunu başta ABD olmak üzere bazı devletleri bütçe düzenlemelerine yöneltse de Doğu Bloğunun yıkılması ile ortaya çıkan jeopolitik hareketlenme yeni belirsizlikleri ve güvensizlik algılamalarını ortaya çıkarmakta gecikmemiştir. Daha çok bölgesel çatışmalar şeklinde ortaya çıkan bu güvensizliğin önlenmesi için askeri güç kullanımının yanı sıra diplomatik yöntemlerin ve ekonomik yaptırımlar da tercih edilir olmuştur. Ancak bu yeni çatışma ortamı ve daha sınırlı güç kullanma eğilimi istihbaratın önemi azalmak yerine daha da artırmıştır. Zira çatışmaların potansiyelinin belirlenmesi ve anlaşmazlıkların çatışmaya dönüşmeden önlenmesi için istihbarat yeteneklerinin geliştirilmesi en öncelikli ihtiyaçlardan biri olarak görülmüştür.

Bu arada ulaşılan teknolojik birikim balistik füzelerin yanında hedefi vurmada daha isabetli olan seyir füzelerinin gelişmesine, uyduların muhabere ve keşif yetenekleri kazanmasına, yine uydular ile sağlanan yer konumlama sistemlerinin (GPS) askeri faaliyetlerde vazgeçilmez bir yer edinmesine yol açmıştır. Artık silahların hassas angaje olması, dost unsurların ve sivil can kayıplarının azaltılması, kamuoyu baskısından ve uluslararası tepkilerden kaçınılması için çok daha önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla bu dönemde akıllı silahlar, sensörler, insansız-robotik sistemler ve yapay zekâ uygulamaları harp ortamının vazgeçilmez unsurlarından olmaya başlamıştır. Tüm bu değişimler bir yandan istihbaratın önemini artırırken diğer yandan da istihbarat imkân-kabiliyetlerinin daha da gelişmesine yol açmıştır. Zira bir mühimmatın hedefini isabetle vurabilmesi hedefin hassa koordinatının belirlenmesi ve/ya görüntüsünün elde edilerek silah sistemine yüklenmesi gerekliliği ortaya

çıkmiştir. İşte bu koordinatın ve görüntünün elde edilmesi, işlenmesi ve değerlendirilmesi istihbaratın sorumluluğunda olan bir konu olup istihbarat iş yükünü artıran bir durumdur.

Önceki dönemlerde daha sıklıkla görülen iki veya çok taraflı devletler arasındaki konvansiyonel savaşların yerini önce Balkanlar’da Yugoslavya örneğinde görüldüğü gibi ayrılıkçı ve milliyetçi cephelerden oluşan iç çatışmalar almış, ardından ise Suriye’deki gibi IŞİD ve PKK/YPG gibi terör örgütlerinin dahi alan hakimiyetleri kazanabildikleri çok daha karmaşık ve daha fazla asimetrik ama daha az konvansiyonel olan hibrit mücadeleler almıştır. Bu mücadelede, sivil halkla iç içe yaşayan ve gecelerini ailesiyle evinde geçirip gündüzleri eyleme katılan (bir nevi “home office” çalışan) teröristi etkisiz hale getirmek için harcanması gereken gayret, konvansiyonel bir savaşta cephe hattında konuşlanmış düşman askerlerini etkisiz hale getirmeye kıyasla çok daha fazladır. Bu gayretin önemli bölümünü de teröristin tespit edilmesi, izlenmesi ve sivillerden uzaklaştığı yerde etki altına alınması için yürütülen İGK faaliyetleri oluşturmaktadır.

Diğer taraftan, küreselleşmeyle beraber ekonomik entegrasyonun ve sosyal etkileşimin her geçen gün daha da güçlendiği bir ortamda dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen huzursuzluğun, istikrarsızlığın veya bozulmanın dünyanın geri kalanını etkileme gücü insanlık tarihinde hiç görülmemiş bir noktaya ulaşmıştır. Kastedilen olumsuzluklar rejim güvenliği, kitlesel rahatsızlıklar, ayrılıkçı hareketler gibi doğrudan güvenliği ilgilendiren konular olabileceği gibi ekonomik kriz, salgın hastalık veya çevre felaketleri gibi ekonomi, sağlık, çevre temalı ancak güvenliği temelden etkileyen gelişmeler de olabilmektedir. Güvenlik kavramının genişleyen tanımı ve kapsamı doğal olarak istihbaratın ilgi ve sorumluluklarını da genişletmektedir. Günümüzde istihbarat örgütleri/kurumları, siber güvenlik, enerji güvenliği, gıda güvenliği gibi yirminci yüzyılda istihbarat camiası arasında gündem bile olmamış meselelere gayret tahsis etmek durumundadır.

3.3.3.4. Türkiye’de İstihbarat Alanındaki Gelişmeler ve Düzenlemeler

Günümüzde halen 1 Ocak 1984’te yürürlüğe giren 1 Kasım 1983 tarih ve 2937 sayılı “Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilâtı Kanunu” geçerliliğini korumaktadır. Ancak söz konusu kanunda zaman içerisinde ortaya çıkan ihtiyaçlara göre ilaveler/değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden ilki 2012 yılındadır ve MİT

mensupları hakkında soruşturma yapılabilmesini başbakanın iznine bağlamaktadır.⁴² Yine aynı yıl yapılan bir diğer dikkat çekici değişiklik ise daha önce Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde faaliyet gösteren Bayrak Garnizonundaki Genelkurmay Elektronik Sistemler (GES) Komutanlığının teçhizat ve personeliyle birlikte MİT'e devredilmesidir. MİT'e bağlanmasıyla GES Komutanlığının adı Sinyal İstihbarat Başkanlığı (SİB) olarak değiştirilmiş ve böylece MİT sinyal istihbaratı alanında Türkiye'deki en önemli imkan kabiliyete kavuşmuştur (Hürriyet, 2012).

Takip eden yıllardaki diğer önemli değişiklik ise 2014'te gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklikler, MİT'in yetki, sorumluluk ve imkan kabiliyetlerini geliştiren çok kapsamlı yenilikler içermektedir. Bunlar arasında (Resmi Gazete, 2014);

- Yerli ve yabancı her türlü kurum ve kuruluş, tüm örgüt veya oluşumlar ve kişilerle doğrudan ilişki kurabilmek,
- İstihbari faaliyetler için görevlendirilenlerin kimliklerini değiştirebilmek, kimliğin gizlenmesi için her türlü önlemi alabilmek, tüzel kişilikler kurabilmek,
- Telekomünikasyon kanallarından geçen dış istihbarat, millî savunma, terörizm ve uluslararası suçlar ile siber güvenlikle ilgili verileri toplayabilmek,
- Ceza ve infaz kurumlarındaki tutuklu ve hükümlülerle önceden bilgi vermek suretiyle görüşebilmek, görüşmeler yaptırabilmek, görevinin gereği terör örgütleri dâhil olmak üzere millî güvenliği tehdit eden bütün yapılarla irtibat kurabilmek,
- MİT mensupları ile istihbarat hizmetlerine yardımları tevsik edilenleri ve bunların eş, çocuk, ana, baba ve kardeşlerini koruma tedbirlerinden yararlandırabilmek,
- Türk vatandaşları hariç olmak üzere, tutuklu veya hükümlü bulunanlar, millî güvenliğin veya ülke menfaatlerinin gerektirdiği hâllerde Dışişleri Bakanının talebi üzerine, Adalet Bakanının teklifi ve Başbakanın onayı ile başka bir ülkeye iade edilebilmek veya başka bir ülkede tutuklu ve hükümlü bulunanlar ile takas edilebilmek gibi hususlar ön plana çıkmaktadır.

⁴² Yapılan değişiklikle 1/11/1983 tarih ve 2937 sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanununun 26 ncı maddesi başlığıyla birlikte şu şekilde değiştirilmiştir:

MİT mensuplarının veya belirli bir görevi ifa etmek üzere kamu görevlileri arasından Başbakan tarafından görevlendirilenlerin; görevlerini yerine getirirken, görevin niteliğinden doğan veya görevin ifası sırasında işledikleri iddia olunan suçlardan dolayı ya da 5271 sayılı Kanunun 250 nci maddesinin birinci fıkrasına göre kurulan ağır ceza mahkemelerinin görev alanına giren suçları işledikleri iddiasıyla haklarında soruşturma yapılması Başbakanın iznine bağlıdır.

Bkz, (Resmi Gazete, 2012)

Söz konusu kanun değişikliği ile MİT, operasyonel anlamda önemli bir kapasite kazanımı elde etmiştir. MİT Kanunun yaklaşık 30 yıllık bir geçmişi olduğu dikkate alındığında, değişiklik ihtiyacının iç ve dış politik gelişmeler ve/ya çekişmelerin yanı sıra çağın getirdiği yeni koşullara ve özellikle de gelişen teknolojinin ortaya çıkardığı fırsatlara/zorluklara/tehditlere uyum sağlamanın gereği olduğu görülecektir. Zaten kanun değişikliğinin yapılmasından birkaç ay sonra 11 Haziran 2014'te Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu'nun IŞİD militanları tarafından kuşatılıp buradaki personel ve ailelerin alıkonulmasıyla başlayan rehine krizinin başarıyla sonlanmasında MİT'in oynadığı rol incelendiğinde kanunla getirilen yeni düzenlemelerin ne kadar isabetli bir karar olduğu anlaşılmaktadır. Tezin son bölümünde yer alan Musul Rehineler Krizi incelemesinde bu konu detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

MİT, 2017 yılında yayımlanan 15.8.2017 tarih ve 694 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin (KHK) 60'ıncı Maddesi ile Anayasa'nın ve yeni hükümet modelinin gereği olarak Cumhurbaşkanına bağlanmıştır. Yine aynı KHK'nın 62'nci Maddesi ile de Milli İstihbarat Koordinasyon Kurulu'nun (MİKK) Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanması yönünde değişiklik yapılmıştır. Kurulun sekretaryasını yapma ve gündemini belirlenme görevi ise MİT Müsteşarına verilmiştir. Kurulun temel vazifesi; bakanlıklar ile diğer kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yükümlülüklerinin yerine getirilmesiyle ilgili koordinasyonu sağlamak, istihbarat çalışmalarının yönetilmesinde temel görüşleri oluşturmak ve uygulamaları belirlemektir. Bir yıl sonra ise 2.7.2018 tarih ve 703 sayılı KHK'nın 152'nci Maddesi ile MİT, müsteşarlıktan başkanlığa dönüştürülmüştür.

MİT'in güncel teşkilat yapısına bakıldığında; Güvelik Tahkikat Başkanlığı, İstihbarata Karşı Koyma Başkanlığı, Dış Operasyon Başkanlığı, Güvenlik İstihbarat Başkanlığı, Elektronik Teknik İstihbarat Başkanlığı ve Sinyal İstihbarat Başkanlığı adı altında altı ana başkanlığın yer aldığı görülmektedir. Söz konusu başkanlıkların görev ve sorumlulukları özetle şu şekildedir (Milli İstihbarat Teşkilatı, [Teşkilat Yapılanması], t.y.).

- Güvenlik Tahkikat Başkanlığı; ilgili mevzuatlar çerçevesinde kamu kurum ve kuruluşlarınca talep edilen arşiv araştırması ve güvenlik soruşturması çalışmalarını yürütmektedir.

- İstihbarata Karşı Koyma Başkanlığı; yabancı devlet, istihbarat servisi, kurum/kuruluş ve şahısların Türkiye'ye yönelik casusluk faaliyetlerinin tespiti ve engellenmesiyle görevlidir.
- Dış Operasyon Başkanlığı; Türkiye'nin stratejik çıkarlarının korunması ve geliştirilmesiyle görevli olup Türkiye'nin Milli Güvenlik Stratejisini destekleyen çizgide ve politik konjonktürle paralellik arz edecek şekilde çalışmalarını yürütmektedir.
- Güvenlik İstihbarat Başkanlığı; başta terör örgütleri ve terörist faaliyetler olmak üzere; Türkiye'nin milli görüşüne yönelik tehditlere karşı güvenlik istihbaratı toplamakla görevlidir.
- Elektronik Teknik İstihbarat Başkanlığı; her türlü teknik istihbarat usul, araç ve sistemleri kullanarak bilgi, belge, haber ve veri toplamak, kaydetmek, analiz etmek ve üretilen istihbaratı gerekli kuruluşlara iletmekle yükümlüdür.
- Sinyal İstihbarat Başkanlığı; muhabere ve muhabere dışı sinyalleri kullanarak erken ihbar ve ikaz bilgileri de dahil olmak üzere sinyal istihbaratı üretmekle görevlidir.

4. TÜRK DIŞ POLİTİKA KRİZLERİNİN YÖNETİMİNDE İSTİHBARAT

Türk Dış Politika (TDP) Krizleri İncelemeleri Grubu tarafından 36 adet dış politika krizi belirlenmiştir. Söz konusu krizlerin sahip oldukları nitelikler dikkate alındığında her krizin istihbaratla olan ilişkisi farklılıklar göstermektedir. Örneğin klasik güç dengesi döneminde gerçekleşen “Bozkurt-Lotus” krizinde istihbaratın izlerine rastlanmazken, Musul ve Sancak krizleri ise istihbarat fonksiyonlarının her biriyle ilgi pek çok olayı içerisinde barındırmaktadır. Sonuçta çalışmamızın temel amacı istihbarat fonksiyonlarının krizlerde oynadığı rolü ortaya koymak olduğu için istihbaratla ilişkisi en fazla olduğu değerlendirilen krizlere öncelik verilmesinin uygun bir hareket tarzı olacağı değerlendirilmiştir. Bu yaklaşımla her bir dönem için incelenmek üzere en az iki kriz belirlenmiştir. Elbette bu durum incelemesi tercih edilmeyen krizlerin istihbaratla bir ilişkisi olmadığı anlamına gelmemektedir.

Gerçekleştirilen doküman analizlerinde özgün, güvenilir, nesnel, konuyla ilgili ve anlamlı bilgiler içeren nitelikli kaynaklara ulaşılmasına gayret edilmiştir. Bu kapsamda Türk Dış Politika krizlerinde istihbaratın izleri sürülürken mümkün olduğu kadar resmi belge/raporları ihtiva eden arşivlerden, döneme tanıklık eden kişilere ait anılardan ve muhtelif yazılı beyanlardan ve de ilgi döneme ait süreli yayınlardan faydalanılmıştır. Nihayetinde incelenen krizlerdeki istihbarat faaliyetleri ile ilgili veriler toplanmış, bu veriler tarihi akış ile birlikte harmanlanarak anlamlı bilgiler haline getirilmiş, araştırmanın hipotezlerinin sınanması yanında ilave tespitler de kayıt altına alınmıştır.

4.1. Klasik Güç Dengesi Dönemi TDP Krizlerinde İstihbarat

Genç Türkiye Cumhuriyeti’nin politik sisteminin ve kurumlarının olgunlaşma süreci içerisinde olduğu bu dönemde dış politikada birbirinden zorlu krizlerle karşılaşmıştır. TDP Krizleri İncelemeleri Grubunun yürüttüğü projede klasik güç dengesi dönemine ait Tablo 6’da yer alan yedi kriz ele alınmış olup tüm krizler nihayetle ya çözülmüş ya da sonlanmıştır. Söz konusu krizlerden istihbarat faaliyetlerinin daha yoğun gözlenebileceği ve hipotezlerimizin test edilebileceği değerlendirilen Musul ve Sancak

krizlerinin bu bölümde ele alınması uygun görülmüştür. Uzun soluklu olarak gelişen ve dönemin güçlü devletleri olan İngiltere ve Fransa ile karşı karşıya gelinen her iki kriz de çözüme kavuşturularak nihayetlenmiştir.

Tablo 6. İncelenen Klasik Güç Dengesi Dönemi Krizleri (1923-1945)

1924-26	1926	1929-30	1935	1936-39	1942	1945
MUSUL KRİZİ	BOZKURT LOTUS	KÜÇÜK AĞRI	BULGARİSTAN KRİZİ	SANCAK KRİZİ	STRUMA KRİZİ	SOVYET TALEPLERİ
İNGİLTERE	FRANSA	İRAN	BULGARİSTAN	SURİYE	YOK	SSCB
GELİŞEN	ANI	GELİŞEN	GELİŞEN	GELİŞEN	ANI	GELİŞEN
ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ

Kaynak: www.tdpkrizleri.org

4.1.1. Musul Krizi (1924-26)

Musul meselesi, Osmanlı Devleti’nden genç Türkiye Cumhuriyeti’ne intikal etmiş ve uzun süreli olarak gelişim göstermiş bir krizdir. Başta petrol olmak üzere oldukça yüksek kapasiteli yer altı kaynaklarına, geniş ve verimli tarım arazilerine ve jeostratejik bir konuma sahip olan Musul’un Osmanlı’dan kopartılması için İngiltere ve Fransa 19. yüzyılın sonlarından itibaren yoğun bir faaliyet içerisine girmişlerdir.

Henüz Birinci Dünya Savaşı devam ederken İngiliz Hükümeti 8 Nisan 1915 tarihinde İngiliz diplomat Sir Maurice de Bunsen başkanlığında kurduğu komisyon marifetiyle savaş sonrası Ortadoğu’da yürütülecek İngiliz politikasının temelini oluşturmak üzere bir rapor hazırlatmıştır. Komisyon tarafından hazırlanan raporda, Osmanlı Devleti’nin yıkılmasının ardından İngiltere’nin elinde bulundurduğu Basra Körfezi’nden itibaren petrolün yoğunlukta bulunduğu Musul’a kadar olan Mezopotamya topraklarına sahip olunmasının gerekliliği vurgulanmıştır (Freaser vd, 2011, s.74).

De Bunsen Komisyonu raporunda belirtilen hedeflere ulaşmak için Basra’da konuşlu bulunan İngiliz ordusu kuzeye Bağdat ve Musul’u ele geçirmek için harekât başlatmıştır. Ancak bu harekât Osmanlı ordusunun 29 Nisan 1916’da Kût’ül-Amâre’de İngilizleri yenilgiye uğratmasıyla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlıktan 17 gün sonra 16 Mayıs 2016’da İngiliz ve Fransız diplomatlar arasında varılan (daha sonraları Ruslar da mutabakata dahil olmuş ve Rusların Trabzon, Erzurum, Bitlis, Van ve

civarlarını alması benimsenmiştir) ve Sykes-Picot⁴³ Anlaşması olarak bilinen gizli mutabakat ile Musul dahil Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu ve Doğu Anadolu'daki topraklarının ne şekilde paylaşılacağı üzerinde anlaşma sağlanmıştır (Şekil 4). Bu mutabakatta Musul'un Fransızlara bırakılması kararlaştırılmıştır.

Şekil 4. Sykes-Picot Anlaşması'nın Sadeleştirilmiş Haritası

Kaynak: (Çok sayıda dijital kaynaktan ulaşılabilen anonim bir haritadır)

İngilizlerin Kût'ül-Amâre mağlubiyetinin ardından bir de İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Savaşı'nda başarısızlığa uğramaları, Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakarak topraklarının paylaşılması planını bir süreliğine ertelemiştir. Bunun üzerine İngiliz Hükümeti, Ortadoğu topraklarını Osmanlı'dan koparmak için Mekke Emiri Şerif Hüseyin'i Bab-ı Ali'ye karşı isyan başlatılması yönünde kışkırtmıştır. O dönem İngilizlerin Kahire'deki askeri istihbarat biriminde görev yapan Thomas Edward Lawrence (nam-ı diğer "Arabistanlı Lawrence") bu faaliyetlerde önemli bir rol oynamıştır. Tipik bir örtülü faaliyet yürüten Lawrence, Şerif Hüseyin'e para, silah ve

⁴³ Sir Mark Sykes, De Bunsen Komitesi'nin üyelerinden olup İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener'in yerine komitede görev almıştır. Mutabakatı birlikte müzakere ederek yazılı metne çevirdiği Fransız müzakereci ise hukukçu ve diplomat olan François Georges-Picot'tur.

istihbarat desteğinde bulunarak Arapları Osmanlı kuvvetlerine yönelik “gerilla” tarzı mücadeleyi de içeren bir dizi tedhiş eylemlerine yönlendirmiştir.

Tedhiş eylemlerinin toplu bir isyana dönüşmesi için aşiretlerin desteğini kazanmak adına kullanılan propaganda temaları ise sözde İslam’ın kutsallarını savunmak üzerine olmuştur. Örneğin Şerif Hüseyin adına 27 Haziran 1916 tarihinde yayımlanan bildiride; Osmanlı Devleti’nin çöküşünün müsebbibi olarak İttihat ve Terakki Hükümeti gösterilmiş ve Hükümet Halifeye darbe yapmakla, şeriat kurallarını çiğnemekle ve nihayetinde küfre düşmekle suçlanmıştır (Boztemur, 2011, s.74).

Gelişen isyan ve tedhiş eylemleriyle Osmanlı birliklerinin Hicaz’daki lojistik ağları kesilmiş ve mukavemeti zayıflamıştır. Osmanlı ordusu peş peşe gelen çekilme emirleri ile Ortadoğu’daki topraklarının büyük bölümünü terk ederek savaşın sonunda batıdan doğuya olarak Rakka, Miyadin, Telafer, Dibeke, Çemçamal, Süleymaniye hattına kadar gerilemiştir.

İngiliz istihbaratının yürüttüğü örtülü faaliyetler, propaganda ve psikolojik harp uygulamaları neticesinde İngiliz ordusu, Osmanlı ordusuna karşı savaşarak başaramadığını isyancılar marifetiyle çok daha kolay bir yolla başarmıştır. İsyancıların ele geçirdiği şehirler, İngiliz askerleri tarafından kolaylıkla işgal edilmiş ve ardından Ortadoğu toprakları parçalanarak kurulan sömürge devletler marifetiyle Londra ve Paris’e bağlı olarak yönetilmeye başlanmıştır.

Osmanlı Devleti’nin, Birinci Dünya Savaşı’ndan yenilgiyi kabul ederek çekildiğinin vesikası olan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi imzalandığında Musul, Osmanlı Ordusu’nun kontrolü altındadır. Buna rağmen İngilizler, Mütareke’nin 7. Maddesi’ni⁴⁴ gerekçe göstererek 1 Kasım 1918’de Musul’u işgal etmiş ve 15 Kasım 1918’de Osmanlı birliklerinin bölgeden çekilmesi ile nihayet vilayetin hakimiyetini ele geçirmişlerdir (Öke, 1992, ss.1-23). İşte bu olay Musul sorunun Lozan’daki görüşmelerde gündem olmasının temel sebebini oluşturmaktadır.

Mondros Mütarekesi’nin ardından Musul’daki askeri tahkimatını sağlamlaştıran İngiltere, bölgenin etnik ve dini çeşitliliğinden yararlanarak ahaliyi Türk hakimiyetinden kalıcı olarak koparmanın yollarını aramıştır. Bu kapsamda Türk olmayan tebaayı milliyetçilik, Müslüman olmayanları da din propagandalarıyla

⁴⁴ Mondros Mütarekesi’nin 7. Maddesi: “Müttefik devletlerin güvenliğini tehdit eden her hangi bir durum ortaya çıkması halinde, Mütareke çizgilerinin ötesinde, Türkiye’nin stratejik noktaları Müttefiklerin işgaline açıkça izin verir.”

yönlendirmeye çalışmıştır. Toplumda süregelen çekişme ve çatışmaları kullanarak İngilizlere yakınlık gösteren işbirlikçilerin menfaatine olacak düzenlemeler yapmıştır. Bu şekilde bir taraftan yanına çekebildiği kitleler ile meşruiyet arayışını pekiştirmeye çalışırken, diğer taraftan da Ankara'nın bölgedeki nüfuzunu zayıflatmayı amaçlamıştır. Her şeye rağmen halkın çoğunluğu İngiliz egemenliğini reddetmiş, hatta bu itirazlarını silahlı mücadeleye kadar götürenler dahi olmuştur.

Osmanlı arşivlerinde İngilizlerin 1919 yılına kadar Musul ve civarında yürüttükleri istihbarat, propaganda ve örtülü faaliyetlere dair çok sayıda rapor bulunmaktadır. Raporlar incelendiğinde İngilizlerin bölge halkını Osmanlı'ya karşı kışkırtma girişimlerinin Musul'u işgal etmelerinden çok daha önce başladığı görülmektedir. Örneğin 1910 yılında İngiltere'nin Musul Konsolosu Vibliki'nin, Hemvend Aşireti ile ilişkiye geçerek devlete karşı isyana kışkırttığı görülmüş, konsolos bölgeden uzaklaştırılmıştır (bkz, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü [DAGM], 1993 s.75).

İngilizler, bir taraftan bölgeyi işgal ederken diğer taraftan Kürtlerin menfaati için burada bulunduklarını söyleyerek şeyhleri ve reisleri ele geçirmeye gayret etmiş, Seyyid Taha'ya Cezire Rumiye arasında beylik vaadinde bulunmuş, adamlarına gizlice silah ve mühimmat yardımı yapmış... Simko'yu Türk kuvvetlerine saldırması için teşvik etmiş ve bu kişiye, Rumiye, Deyleman ve Hoy havalisini vaad ederek buralara Ermeni ve Nasturileri yerleştirmeye çalışmışlardı[r] (DAGM, 1993, s.75). Bir İngiliz yüzbaşısı [Edward C. Noel, nam-ı diğer "Kürt Lawrence"] Milli Aşireti'ni kendi taraflarına çekmek için görevlendirilmiş, bu amaçla Viranşehir'e gelmişti[r] (DAGM, 1993, s.75).

Türklerin Süleymaniye'yi boşaltmasından sonra buradaki Kürtlerin lideri Şeyh Mahmud, İngiliz desteğinde bağımsızlık ilânına kalkışmış, fakat bir müddet sonra İngilizlerin oyununa geldiğini anlayınca tutumunu değiştirerek İngilizlerle mücadeleye girişmiş ve bir çok İngiliz asker ve memurunu esir almıştı[r]. Bu dönemde İngilizlerle işbirliği yapan Arap ve Kürtlerden bazıları daha sonra bu davranışlarından pişmanlık duyarak, Osmanlı idaresini istediklerini bildirmişlerdi[r.] Süleymaniye halkı gibi İmâdiye ahalisi de İngilizlerin baskılarına tahammül edemeyerek, dört İngiliz askerini öldürmüş, cephanelerine el koymuş ve Osmanlı idaresi altında yaşamak istediklerini beyan etmişlerdi[r.] Bölgeye gelen Amerika heyetine de ahâlî Osmanlı idaresi altında yaşamak yolundaki isteklerini bildirmişlerdi[r] (DAGM, 1993, s.76).

Musul şehrinde İngiliz işbirlikçileri ahâlinin sert tepkisi ile karşılaşmış, gönderilen İngiliz vali öldürülmüş, halk Osmanlı Devleti'ne müracaat ederek İngilizlere karşı silahlanmak istemiş ve büyük bir hasretle Osmanlı yönetiminin tekrar bölgeye hâkim olmasını beklediklerini belirtmişlerdi[r] (DAGM, 1993, s.76).

Bunların dışında İngiliz ve Fransız konsolosluk çalışanı memurlar ile askeri personelin henüz Musul'u ele geçirmeden önce bölgede stratejik istihbarat faaliyetleri yürüttükleri ve bu kapsamda bölgenin demografik yapısını, yeraltı ve yerüstü zenginliklerini analiz edebilecek veriler topladıkları da bilinmektedir. Bu faaliyetler sadece Mezopotamya bölgesini de değil, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile Suriye ve Güney Azerbaycan olarak nitelen İran topraklarını da kapsamaktadır. Kürtler, Ermeniler, Süryaniler ve Nasturiler başta olmak üzere çok çeşitli etnik ve dini yapılar ile temas kurulduğu ve yeri geldiğinde Osmanlı'ya ve Ankara Hükümeti'ne karşı başta isyan çıkarmak ve milli mücadeleyi engellemek gibi birtakım faaliyetlere zemin hazırlandığı ve destek verildiği görülmektedir.

Bu arada 19-26 Nisan 1920'de düzenlenen San Remo Konferansı'nda Osmanlı Devleti'yle İtilaf Devletleri arasında yapılacak olan Sevr Anlaşması'nın koşulları ile Osmanlı Devleti'ne ait topraklarının paylaşımı konuları ele alınmıştır. Konferansta aktif bir tutum sergileyen İngiltere, Sykes-Picot Anlaşmasıyla Fransa'ya bırakmayı taahhüt ettiği ancak Mondros Mütarekesi'nin ardından işgal ettiği Musul'u, bölgeden çıkarılan petrolün %25 oranında Fransa'ya pay verme ve Fransız şirketlerine bazı işletme imtiyazlar tanıma karşılığında kendi kontrolünde tutmayı başarmıştır (Kürkçüoğlu, 1978, s.276).

Kurtuluş Savaşı boyunca Musul, İngiliz işgalinde kalmaya devam etmiştir. Kuvayı Milliye birlikleri Musul'u almak için sahada bir takım ilerlemeler kaydetse de batı cephesinde İngiltere destekli Yunan işgalinin genişlemesiyle Millî Mücadele'nin ağırlık noktası batıya kaymış, bölgeye Musul'u geri alabilecek yeterli askeri gücün sevk edilmesi mümkün olmamıştır. Yine bölgedeki demiryolu hatlarının Fransızların kontrolünde olması lojistik desteği zorlaştırmış ve akamete uğratmıştır (bkz, Keleş, 2002, s.611).

Bu noktada bölgedeki politik ve askeri faaliyetleri biraz daha detaylı incelemek sahadaki gelişmelerde istihbaratın rolünü anlamak açısından yerinde olacaktır. Bölgede İngiliz işgaline karşı yerel halk ve aşiretler yer yer direniş göstermiş ve bu

direnışler Anadolu'dan gizli görevlerle gönderilen sivil-asker kişilerin örtülü faaliyetleri ile desteklenmiştir. Yürütölen mücadeleler, Anadolu'nun değişik kentlerinde işgal kuvvetlerine karşı ortaya konan direniş hareketleriyle benzerlikler taşımaktadır.

İngiliz işgaline karşı direnişlerin ilki 26 Mayıs-18 Haziran 1919 tarihleri arasında şeyh Mahmut liderliğinde Süleymaniye'de ortaya çıkmıştır (Aynı dönemde Anadolu'nun en batısındaki Aydın'da da Kuvayı Milliye birlikleri tarafından benzer şekilde kısa süreli bir kurtuluş hareketi yaşanmıştır). Hareketi bastırmak için İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri yaklaşık 300 köyü bombalayarak sivil halka yönelik katliam geręekleřtirmiřtir. şeyh Mahmut ise İngilizlerle işbirliği yapan aşiret liderlerin yardımıyla pusuya düşürölmüş ve Kuveyt'e sürgüne gönderilmiştir. şeyh Mahmut'un direnişinden haberdar olan Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'nin ardından kendisine bir mektup göndererek şeyh Mahmut'u fedakarlığından ve cesaretinden ötürü taktir etmiş ve Ankara'yla işbirliğine davet etmiştir (Göztoklusu, 2006, ss.30-33).

Bölgedeki direniş hareketlerinin fikri boyutta gelişmesinde ve yaygınlaşmasında en önemli yapılanma Cemiyet-i Hilaliye olmuştur. Cemiyet, hem İngiliz işgaline hem de şerif Hüseyin'e karşı olmuş ve yeniden Osmanlı/Türk yönetimine katılmayı amaçlayan propaganda ve örtülü faaliyetler yürötmüşür. Cemiyet bu noktada İstanbul ve Ankara hükümetleriyle dayanışma içerisinde hareket etmiştir.⁴⁵ Daha önce Musul Valisi olan Van Valisi Ali Haydar Bey ve Cizre Kaymakamı gibi Türk yetkililer de bölgedeki politik faaliyetlere destek vererek direnişin güçlenmesine katkı sunmuşlardır (Göztoklusu, 2006, s.33).

Süleymaniye'den sonra direniş hareketinin ortaya çıktığı bir başka merkez Telafer olmuştur. Bu direniş esasında Ankara'nın talimatları ile gelişen Telafer Kuvayı Milliye hareketidir. Milis Kaymakam/Yarbay Cemil Muhammed Halil Bey liderliğindeki milisler, yerli halkın ve aşiretlerin de desteğini alarak Haziran 1920'de Telafer ile Musul arasındaki telgraf hattını kestikten sonra İngilizlerin kontrolündeki Telafer kalesini ele geçirmiştir. Takviye güçlerin gelmesiyle Musul yönünde harekâtı geliştirmeyi planlayan Kuvvacılar, bekledikleri destek gelmeyince tekrar Telafer'e çekilmiştir. İngiliz istihbaratının milislerin ellerinde ağır silahların olmadığı tespitinin

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz; (Türkmen, 2001, ss.52-54; Türkmen, 2016, s.167).

ardından hareke geçen İngiliz kuvvetleri, sivil halkı da hedef alarak çok kanlı bir müdahaleyle isyanı bastırmıştır (bkz, Bakır ve Pekin, 2018, ss.69-70). Bunun üzerine Yarbay Cemil Muhammed Halil Bey Türkiye'ye geçerek Batı Cephesi'nde görev yapmıştır (Göztoklusu, 2006, s.34).

Anadolu'da Milli Mücadele hareketinin güçlenmesiyle beraber 1921 yılında Musul cephesine Ankara Hükümeti'nin ilgisi artmaya başlamıştır. Bu ilginin artmasında dağlık bir arazi yapısı nedeniyle savunmaya elverişli olan Revanduz-Erbil civarındaki Sürücü (Surci) ve Zibar (Zebar) gibi Kürt aşiretlerin İngilizlere karşı direnişlerine devam etmeleri ve Ankara'dan bu konuda kendilerine destek olmalarını istemeleri de önemli bir yer tutmaktadır. Ankara Hükümeti, 1921'de bölgedeki yerel milis güçlerini desteklemek için yaklaşık 100 kişilik bir bölüğü Revanduz'a göndermiştir. Örtülü faaliyetlerin temel prensibi gereği askerler, Türk Hükümeti'nden bağımsız şekilde gönüllü savaşılar olarak bölgeye gittiği ve eylemlerinden Ankara'nın sorumlu tutulamayacağı şeklinde bir görüntü verilmeye dikkat edilmiştir. Sayılarının az ve cephanelerinin yetersiz olmasına rağmen askerlerle birleşen yerel kuvvetler, Babaççek Boğazı'nda İngilizleri yenilgiye uğratmayı başarmışlardır. Ancak İngilizlerin kendileriyle işbirliği içerisinde olan aşiretlerle birlikte 1922 yılının ilk günlerinden itibaren Erbil ve Revanduz'daki milis güçlerine yönelik yoğun taarruzlar icra etmesi, sahadaki milis güçlerinin takviye edilmesini gerektirmiştir (bkz, Türkmen, 2001, ss.56-57; Türkmen, 2016, ss.168-169; Göztoklusu, 2006, ss.35-36).

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 1 Şubat 1922'de verdiği direktifle İngilizlerle temas edilmesinin gündemde olduğu bugünlerde sahada kazanılacak başarıların Türk tarafının elini güçlendireceğinden hareketle bölgedeki milis güçlerinin takviye edilmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa yayımladığı emirle görevi tevdi ettiği kişi milis kaymakam/yarbay rütbesine sahip olan Ali Şefik Özdemir Bey'dir. Emirde, Özdemir Bey'den faaliyetlerini mahiyetiyle birlikte gizlilik içerisinde ve kendi şahsi girişimi görüntüsü vererek icra etmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁴⁶ Başkomutanın hassasiyetle belirttiği gibi bu operasyon örtülü bir faaliyettir ve icabında Ankara Hükümeti'nin operasyonun kendisiyle bir ilgisinin bulunmadığını savunacak şekilde kurgulanmıştır.

⁴⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal tarafından "mühim ve kişiye özel" olarak yayımlanan emir, "Özdemir Bey'e" hitabıyla başlamakta ve beş maddeden oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Türkmen, 2016, s.170; Göztoklusu, 2006, ss.65-66).

Özdemir Bey,⁴⁷ bir dönem Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak psikolojik harp teknik ve yöntemlerini öğrenmiş bir istihbaratçıdır. Birinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasında Irak ve Suriye'de istihbarat faaliyetlerinde bulunmuştur. Daha sonra milis kuvvetlerinin başında uzun yıllar işgal kuvvetleri ve Ermeni çeteleri ile mücadele etmiş, Antep'in kurtuluşunda çok önemli bir rol oynamıştır. İstihbarat ve gayrı nizami harp tecrübesine sahip olması, bölgeyi, Arapçayı ve Arap halkını çok iyi bilmesi bu görev için Özdemir Bey'i öne çıkaran faktörlerdir.

Özdemir Bey'in görev hazırlıkları kapsamında yaptığı en dikkat çekici çalışmalardan biri, Elcezire cephesinin ana karargahının bulunduğu Diyarbakır ile Şemdinan arasındaki telgraf hatlarının onarılmasını ve eksiklerin tamamlanmasını sağlamak olmuştur. Hazırlıkların ardından sivil-yerel kıyafetlerle bölgeye giden Özdemir Bey, saha ile karargah arasında hızlı bir muhaberenin kurulabilmesi için Şemdinan ile Revanduz arasına da 1400 direk diktirerek telgraf hattının tamamlanmasına öncelik vermiştir.⁴⁸ Bölgenin coğrafi ve iklim koşulları nedeniyle telgrafla iletişim saha ile karargah arasında emir ve talimatların yanında istihbarat raporlarının şifreli olarak paylaşımında hızlı, etkin ve güvenli bir yöntem olarak öne çıkmıştır.

Özdemir Bey'in bölgedeki faaliyetleri İngiliz istihbaratı tarafından yakından takip edilmiş ve engellenmeye çalışılmıştır. Örneğin Özdemir Bey 12 Temmuz 1922'de Diyarbakır'daki Elcezire Cephesi Komutanlığına gönderdiği raporda İngilizlerin propagandalarından da bahsetmektedir. Rapordaki İngiliz propagandalarında özetle; Ankara Hükümeti'nin bölgeyle ilgilenecek hali ve gönderecek kuvvetinin olmadığı, Özdemir Bey'in adamlarının asker olmadığı, Cezayirli birkaç serseri olduğu ve İngilizlere teslim olmaya can attıkları, Özdemir Bey'in maksadının insanları Büyük İngiliz Hükümeti'ne karşı zor ve tehlikeli bir duruma sokmak, ezdirmek, öldürtmek olduğu, Anadolu'dan bekledikleri yardımın gelmeyeceği, isyancılara yardım

⁴⁷ Ali Şefik Özdemir Bey 1885 Kahire doğumludur. Köklü bir Türk ailesine mensuptur. Soyuları Yemen ve Habeşistan fatihi Özdemir Paşa'ya dayanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a giderek Teşkilat-ı Mahsusa'ya katılmıştır. Yedek subay olarak Suriye-Filistin cephesinde görev yapmıştır. Halep'te yaralanmış ve tedavisinin ardından önce Irak, sonra Şam'da istihbarat görevlerinde bulunmuştur. Mondros Mütarekesi'nin ardından milis kuvvetlerinin başında İngiliz, Fransız ve Ermenilere karşı mücadele etmiş, özellikle Antep'in kurtuluşunda önemli bir rol oynamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Türkmen, 2016, s.163).

⁴⁸ Ayrıntılar için bkz, (Güztoklusu, 2006, ss.67-68; Türkmen, 2016, s.174; Türkmen, 2001, s.62).

edilmemesi gerektiği, bölgeye yakında hakim olacakları ve işbirlikçilerden çok şiddetli intikam alacaklarını belirten temaların kullanıldığı görülmektedir.⁴⁹

Tüm bu propaganda, engelleme ve imkansızlıklara rağmen Özdemir Bey oldukça dağınık bir görüntü çizen aşiretlerin desteğini almaya başarmış, yerel bir jandarma teşkilatı oluşturmuş, Revanduz ve çevresinde İngiliz askerleri ile İngiltere yanlısı Müslüman, Ermeni ve Nasturi çetelerle girdiği çatışmalarda başarılar elde etmiştir. Bu başarılarından en önemlisi Anadolu'daki Büyük Taarruzla aynı günlerde gerçekleşen 31 Ağustos 1922'deki Derbent zaferidir. Derbent muharebesi ile Raniye ve Hamidiye'nin kontrolünü de eline geçiren Özdemir Bey, ileri hareketle 18 Eylül 1922'de Şaklava'yı da alarak Erbil ve Musul üzerinde baskı oluşturmaya başlamıştır. İlerlemeye devam eden Özdemir müfrezesi 26 Eylül 1922'de ise Köysancak'ın kurtuluşunu sağlayarak Kerkük Sancağının kuzeyinde alan hakimiyet kurmuştur.⁵⁰ (Elcezire cephesindeki vilayet, şehir ve kentleri gösteren harita Şekil 5'te yer almaktadır.)

Şekil 5. Osmanlı Devlet Yapısında Musul Vilayeti ve Sancakları

Kaynak: (Kavak, 2007, s.10).

⁴⁹ Özdemir Bey'in Elcezire Cephesi Kumandanlığına gönderdiği "Ravanduz 12.7.338 tarih ve 21 No.lu" mesajının tamamına erişmek için bkz; (Akbal, 2008, ss.96-98).

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz; (Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi [GBHTD], 1966, ss.273-276; Güztoklusu, 2006, ss.81-86).

Bu noktadan sonra İngilizler, Batı Cephesi'nde büyük bir zafer kazanan Ankara Hükümeti'nin Elcezire Cephesi'ne daha fazla kuvvet ayıracağını farkında olarak Mudanya Mütarekesi'nin ardından (03-11 Ekim 1922) yoğunlaşacak şekilde Lozan Barış Konferansı boyunca (11 Kasım 1922-24 Temmuz 1923) sahadaki durumu kendi lehlerine çevirmek amacıyla bölgede geniş çaplı bir askeri harekate başlamıştır.

Burada yaşanan en önemli gelişme, Ekim 1922'de İngilizlerin Hava Yardımcı Mareşali John Salmond'un bölgedeki birliklerin başına atanması olmuştur (Longoria, 1992, s.29). Havacı komutan öncelikli olarak Türklerin kontrolü ele geçirdiği araziye uçakla havadan incelemiş ve yüksek dağlardan oluşan zorlu arazi koşullarını bizzat müşahade etmiştir. Salmond, arazi koşullarının kendilerine çok büyük kayıplar verdirebileceğini anlayınca harekât planlarını uçakları çok yönlü ve yoğun bir şekilde kullanmak üzerine geliştirmiştir. Bu kapsamda Musul'da bulunan uçak sayısını artırarak üç filodan oluşan bir hava gücüne ulaştırmıştır (Askeri Tarih Belgeleri Dergisi [ATBD], 2014, ss.11-12). Kara unsurları ile uçaklar arasında iletişimi sağlamak üzere askerlere mobil telsizler temin etmiştir. Böylece istihbarat-keşif-gözetleme ve muhabere görevlerinin yanında uçakların yakın hava destek hareketinde da oldukça sofistike (o günün standartlarına göre) görevler icra edebileceği yetenekler geliştirmiştir (bkz, Ritchie, 2011, ss.10-13).

Salmond, uçakları kullanarak daha önce hiç uygulanmamış iletişim ve emir-komuta yöntemleri geliştirmiştir. Bu yöntemler arasında uçakların, düşman bölgesine farklı istikametlerden yaklaşan dost unsurlar arasındaki koordineyi sağlayacak mesaj trafiğinde (mesaj bırakma-alma) kullanılmasıdır. Pilotlar düşmanın pozisyonunu tespit ederek arazideki dost unsurlara mesaj olarak atmışlar, kara unsurları da hareketla ilgili ihtiyaçlarını Şekil 6'da bir örneği görüldüğü gibi arazide oluşturdıkları kodlamalarla pilotlara ileterek hızlı bir şekilde destek alabilme imkanına sahip olmuşlardır. Yine Salmond, uçakların arazinin müsaade ettiği yerlere inişler gerçekleştirilmesiyle kendisi de dahil üst rütbeli subayları harekate katılan birliklerle buluşturmuş ve böylece yerinde yapılan muhakemelerle hareket planlarını gözden geçirtmiştir. Ayrıca uçaklardan Türklere destek verenlere ve ayrılıkçı gruplara, bölgenin önde gelen aşiret liderlerinin mühürlerini taşıyan bildiriler atılarak yoğun bir propaganda faaliyeti yürütülmüştür (bkz, Ritchie, 2011, pp.10-13).

Şekil 6. İngiliz Birliklerinin Uçaklarla Mesajlaşma Yöntemi

Kaynak: (Ritchie, 2011, s.20). “Y” işaretiyle uçaklara “her şey yolunda” mesajı verilmektedir.

Salmond’un 15 Şubat ile 30 Nisan 1923 tarihleri arasında bölgede icra ettiği hareketla ilgili Londra’daki Hava Kuvvetleri Karargahına göndermiş olduğu raporlar, 10-11 Haziran 1924’te The London Gazette tarafından tamamen halka açık bir şekilde yayımlanmıştır (bkz, Göztoklusu, 2006, ss.192-193; Ritchie, 2011, s.11). Raporlarda Salmond bölgedeki durumu ve hareketla ilgili hususları detaylı bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Çok zor coğrafi ve meteorolojik koşulların üstesinden gelerek Özdemiş Bey ve kuvvetleri üzerine yürüyen Salmond, sahip olduğu hava üstünlüğünü etkili bir şekilde kullanarak hızla gelişen bir başarı elde etmiştir. Özdemiş Bey, adamları ile birlikte İran tarafına kaçmak durumunda kalmış ve ancak böylelikle tekrar Anadolu’ya dönebilmiştir (bkz, Göztoklusu, 2006, s.189; Longoria, 1992, s.29).

Süreç içerisinde İngiliz istihbaratının Özdemiş Bey’in Elcezire Cephesi Kumandanına gönderdiği raporları da elde geçirdiği ve bu sayede atacağı adımları önceden tespit ettiği görülmüştür. Salmond’un Londra’ya gönderdiği raporda, Türklerden ele geçirdikleri uzunca bir raporda; Kerkük ve Köysancak’a yönelik taarruz planlaması yapıldığı, tertip edilecek genel bir isyanla Erbil’in ele geçirilmesinin hedeflendiği, Şeyh Mahmud’un Türklerle işbirliği içerisinde hareket ettiği, iklim koşulları nedeniyle takviye kuvvetlerin İran üzerinden gelmeleriyle ilgili temasların kurulduğu gibi pek çok kıymetli istihbarat bilgisine eriştikleri belirtilmektedir (Göztoklusu, 2006, s.196).

Özdemiş Bey’e yönelik hareketi başarıyla tamamlayıp Revanduz ve çevresinin kontrolünü ele geçiren Salmond, bu sefer de Süleymaniye üzerine yoğunlaşmış ve Şeyh Mahmud’un evi başta olmak üzere Süleymaniye’yi Kerkük’te konuşlu bulunan

İngiliz uçaklarıyla bombalamıştır. Süleymaniye’yi terk etmek zorunda kalan Şeyh Mahmud kuzeye doğru sarp dağların olduğu bölgeye kaçarak savunma harbi yapmayı planlamıştır. Ancak İngiliz keşif uçakları bölgede Şeyh Mahmud’un yeteri kadar hazırlık yapmayı başaramadığını tespit edince, Salmond kara unsurlarını bölgeye yöneltmiştir. Birkaç hafta içerisinde Şeyh Mahmud da İran tarafına geçerek bölgeyi terk etmiştir. Böylece Ankara’nın Süleymaniye merkezli bir özerk yapı kurma hedefi ortadan kalkmıştır (bkz, Ritchie, 2011, ss.14-17; Longoria, 1992, s.30).

Sahadaki olumsuz gelişmelere rağmen Ankara Hükümeti’nin Lozan’daki görüşmeler için görevlendirdiği Dışişleri Bakanı İsmet Paşa (İnönü) başkanlığındaki Türk Heyeti, Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Musul’un yanı sıra Kerkük ve Süleymaniye’nin de Türk tarafına bırakılmasında ısrar etmiştir. Heyetin Ankara’dan ayrılmadan önce aldığı 14 maddelik yazılı talimatın ikinci maddesi Irak sınırı yani Musul meselesi ile ilgilidir. Bahsedilen bölgede bir toprak pazarlığına esneklik tanınmayan talimnamede sadece müzakerelerde karşı tarafı ikna edebilmek için bölge petrolleri ile ilgili İngilizlere bazı imtiyazlar verilebileceği belirtilmektedir.⁵¹ Türk tarafının Irak sınırı ile ilgili katı tutumu karşı tarafta da aynı katılıkta karşılık bulmuş ve tarafların geri adım atmamaları üzerine meselenin Lozan’da çözüme kavuşturulması mümkün olmamıştır.

Lozan’da müzakereci devletler arasında aradığı desteği bulamayan ve görüşmelerin kesilmesini istemeyen İsmet Paşa (İnönü), Musul meselesinin Türkiye ile İngiltere arasında bir yıl içerisinde çözülmesi önerisiyle konferans gündeminden çıkarılmasını talep etmiştir (Yalçın, 1998, s.164). İsmet Paşa’nın (İnönü) bu tutumu Ankara’daki Meclis görüşmelerinde büyük tepkilere neden olmuş ve gerekirse askeri güç kullanılarak Musul’un İngilizlerden alınması yönünde görüşler bildirilmiştir.⁵²

Meclis’te yaşanan sert tartışmalara ve savaş çağrılarına rağmen, Mustafa Kemal’in de desteklediği daha itidalli görüşlere paralel olarak Türk Hükümeti, İngiltere ile diplomatik girişimlere öncelik vermeye devam etmiştir. 19 Mayıs 1924 tarihinde Türkiye ile İngiltere arasında Musul ve Türkiye-Irak sınırının belirlenmesi konusunda İstanbul’da Haliç Konferansı düzenlenmiştir. Ancak Konferans’ta İngiltere’nin geri

⁵¹ Talimatnamenin 2. maddesi: “Irak Sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancakları istenecektir. Konferansta bundan farklı olarak ortaya çıkacak güçlükler için Bakanlar Kurulu’ndan talimat alınacaktır. *Petrol vesaire imtiyazları konusunda İngilizlere bazı ekonomik çıkarlar sağlanması görüşülebilir.*” Talimatnamenin tam metni için bkz.; (Karacan, 1943, s.38).

⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz, (TBMM GCZ, 1923).

adım atması beklenirken İngiliz temsilcilerin Hakkâri civarlarını da kapsayan ilave toprak talepleri ile karşılaşmıştır. Sonuçta görüşmelerden bir netice elde edilememiş ve süreç Lozan'da alınan karar gereği Milletler Cemiyeti'ne taşınma noktasına gelmiştir.

Haliç Konferansı'ndan kısa bir süre sonra, 6 Ağustos 1924'te İngiltere, Musul meselesinin gündeme alınması için Milletler Cemiyeti'ne başvurmuştur. Taraflar ilk toplantıda karşılıklı olarak tezlerini ortaya koymuşlardır. 1924 yılının Eylül ayında Milletler Cemiyeti'nde yapılan ikinci toplantıda ise Irak'ın İngiliz mandasına tabi olduğu kabul edilmiştir. Toplantıların ardından ise 30 Eylül 1924 tarihinde Musul'da durumu yerinde incelemek üzere Macar, Belçikalı ve İsveçli üç temsilciden oluşan “Soruşturma Komisyonu”nun kurulmasına karar verilmiştir.

Musul meselesini diplomatik alanda istediği rotaya oturtmayı başaran İngilizler, komisyon çalışmaları boyunca sahadaki dengeleri kendi lehine değiştirecek açık ve örtülü faaliyetlere ve propaganda çalışmalarına girişmiştir. Buna karşılık Türk tarafının bölge halkını yanına çekme niteliğindeki faaliyetlerini engellemek içinse 29 Ekim 1924'te yine Milletler Cemiyeti'nde aldırıldığı kararla Türkiye ile Irak arasında geçici bir sınır hattının tesis ettirmiştir. “Brüksel Hattı” olarak bilinen bu sınır hattı, bugünkü Türkiye-Irak sınır hattı ile büyük benzerlik göstermektedir.

Nasturiler, Londra'nın Musul meselesinin görüşülmesi için Milletler Cemiyeti'ne gerçekleştirdiği başvurudan bir gün sonra, yani 7 Ağustos 1924'te Haliç Konferansı'nda İngiliz diplomatların talep ettiği Hakkâri bölgesinde isyan başlatmıştır. Osmanlı arşivlerinde de yer aldığı şekliyle isyanın İngilizlerin bölgede Ermeni ve Nasturiler üzerinden yürüttüğü örtülü faaliyetlerin bir sonucu olarak çıktığını öne sürmek yanlış olmaz. Nasturi isyanının İngilizlerin eliyle gerçekleştiğine dair bir başka delil de Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın (Çakmak), Diyarbakır Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'ya konuyla ilgili olarak gönderdiği telgraftır. Fevzi Paşa telgrafta, “... İcap ederse eşkiyayı Londra'ya kadar takip edeceğiz!...” ifadesini kullanarak isyanın müsebbibini açıkça işaret etmektedir (Mumcu, 1995, ss.142-143).

TBMM'de Musul konusunda askeri güç kullanmasının hararetle tartışıldığı ve bu yönde birtakım hazırlıklar içerisine girildiği bir dönemde ortaya çıkan bir başka önemli zorluk da Şeyh Sait isyanı olmuştur. 13 Şubat 1925'te başlayan isyan,

halifelik ve şariat düzeninin tekrar tesis edilmesi talebiyle ortaya çıkmış, başta Mustafa Kemal olmak üzere Cumhuriyet rejimini hedef almıştır. Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Osmanlı Hükümeti aleyhine isyan için kullandığı propagandalara benzer argümanlarla halkı isyana çağıran Şeyh Sait'in girişiminin de aslında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini Ankara'dan koparmayı hedefleyen bölücü bir hareket olduğu çok geçmeden anlaşılmıştır.

İlk olarak Bingöl'ün Genç ilçesi dolaylarında ortaya çıkan isyan kısa sürede yayılmış, Elâzığ da dahil olmak üzere birçok yerleşim yeri kısa sürede isyancılar tarafından ele geçirilmiştir. Gelişmeler üzerine Ankara Hükümeti, 23 Şubat 1925'te doğu vilayetlerinde olağanüstü hâl ilan etmiş ve Hıyanet-i Vataniye Kanunda yaptığı değişiklikle “dini ve mukaddesatı siyasi amaçlara esas ve alet etmek maksadıyla cemiyet kuranlar” için de idam cezası getirmiştir (İnönü, 2006, s.461). Diyarbakır ve Muş'a da saldıran isyancılar bu şehirleri ele geçiremeyince isyanın yayılma hızı yavaşlamış ve gerilemeye başlamıştır. Güvenlik güçlerinin bastırmak için oldukça zorlandığı isyan hareketleri, Şeyh Sait'in 15 Nisan 1925'te ele geçirilmesiyle bastırılabilmiştir.

Ankara Hükümeti, Şeyh Sait isyanının iç dinamiklerle kendiliğinden gelişen bir olay olmadığını, İngilizlerin başını çektiği dış destekli bir eylem olduğunu görmüştür. Örneğin Başbakan İsmet Paşa (İnönü) isyanla ilgili olarak yaptığı değerlendirmede “Şeyh Sait İsyanı'nı bir milli hareket olarak kabul etmemek gerektiğini, şeyhlik menfaatleriyle din konusunda memlekette açılmış olan geniş propagandanın bunları tahrik ettiğini” ifade etmiştir (Selek, 1987, ss.202-203). İsmet Paşa bu açıklamasıyla bölgede yürütülen İngiliz propagandasına ve örtülü faaliyetlerine dikkat çekmiştir.

Nasturi isyanı, İngilizlerin Batı kamuoyunda sıklıkla gündeme getirdiği, Musul'da ve bölgede yaşayan Hristiyan ahalinin güvenlik kaygılarını öne çıkaran bir niteliğe sahipken, Şeyh Sait isyanı ise Kürtlerin Türklerden farklı bir ulus olduğu ve Türklerin esareti altında değil, bağımsız olarak yaşama arzusunda oldukları propagandalarını güçlendirmiştir. Bu nedenle her iki isyan da Milletler Cemiyeti'nde Musul konusunda Türk tezlerini zayıflatmış ve 16 Aralık 1925'te alınan ve Musul'u Irak'a bırakan karar için bir gerekçe olarak görülmüştür. Sonuçta isyanlar, Ankara Hükümeti'nin bölgedeki otoritesinin sorgulanmasına neden olan ve askeri gücünü zayıflatan neticeler ortaya çıkarmıştır.

Özellikle Şeyh Said isyanı, İngilizlerin Türkiye’den gelebilecek bir askeri harekate karşı Irak’ın kuzeyinde sıkıyönetim ilan ettiği, askeri personelin izinlerini kaldırdığı, Musul’daki askeri birliklerini takviye ettiği bir dönemde ortaya çıkmıştır (ayaklanmalar için bkz, GHTB, 1972). Ancak Türk birlikleri, Şeyh Said isyanının bastırılmasında önemli derecede yıpranmıştır. Musul için savaş hazırlıklarına girişen Ankara, bu noktada hem yıpranan ordunun durumunu hem de iç güvenliğin korunması için kuvvet ayırma ihtiyacını da değerlendirerek askeri harekattan vazgeçmiş ve sorunun biran önce çözülmesine yoğunlaşmıştır.

Nihayetinde Türkiye, buraya kadar ifade edilen nedenlerden dolayı Milletler Cemiyeti’nin Musul kararını kabul ederek 5 Haziran 1926’da İngiltere ve Irak’la “Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması”nı imzalamıştır. Bu anlaşmayla birlikte Türkiye ile Irak arasındaki sınır hattı taraflarca kabul edilmiş ve Musul krizi politik bir çözüme kavuşturularak sona erdirilmiştir.

4.1.2. Sancak Krizi (1936-39)

Birinci Dünya Savaşı’ndan yenilgiyle ayrıldığını kabul eden Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’ni imzaladığında İskenderun Sancağı Türk birliklerinin kontrolünde bulunuyordu. Ancak Fransa, Sykes - Picot Mutabakatıyla İngiltere ile aralarında paylaştığı Osmanlı topraklarını Mütarekenin hemen ardından işgale girişmiş ve Lübnan, Suriye ile Sancak’ın kontrolünü tamamen ele geçirmiştir. Fransa’nın işgali Adana, Mersin, Maraş, Antep ve Urfa’yı da içerecek şekilde genişletme çabaları ise direnişle karşılaştığı için başarısız olmuştur. Sancak, direniş hareketleri ile Fransız işgalinden kurtarılamasa da TBMM tarafından 28 Ocak 1920’de ilan edilen Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer almıştır (bkz, Soysal, 1989, s.531; Armaoğlu, 2018, s.197).

Millî Mücadele hareketinin güçlendiğini gören Fransa, 20 Ekim 1921 tarihinde TBMM ile Ankara Anlaşması’nı imzalamıştır. Bu anlaşma ile Fransa, İtilaf Devletleri arasında Millî Mücadeleyi tanıyan ilk devlet olmuştur. Anlaşma Türkiye’nin güneyde Suriye ile arasındaki sınırları belirlerken, Sancak bölgesi belirlenen sınırların dışında kalarak Fransız idaresine bırakılsa da anlaşmanın 7. maddesinde bölgede özel bir idari rejim kurulması şartı yer almıştır. Ayrıca bölgede yaşayan Türklere kültürel özerklik verilmesi ile Türkçenin resmi dil olması hususları da anlaşmada kapsanmıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 1938, No:030.10.0.0/224.510.12). Ankara

Anlaşması'nın 7. maddesi daha sonraki dönemde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 2. maddesinde de atıfta bulunulmuştur. Türk tarafı bu anlaşmalarla Sancak'taki Türk kökenli unsurların çıkarlarının ve bölgenin özerkliğinin korunması konularında söz sahibi olabilmek adına politik ve yasal gerekçelerini sağlamlaştırmıştır (Soysal, 1996, s.184).

İyi başlayan Türk-Fransız ilişkileri, Fransızların kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı borçlarının yapılandırılması konularında takındıkları uzlaşmaz tavır nedeniyle Lozan Konferansı esnasında önemli bir testten geçmiştir. Lozan'da tamamen çözüme kavuşturulamayan borçlar konusu iki ülke arasında tekrarlayan sorunlu görüşmelerin mevzusu olmaya devam etmiştir. Türkiye'nin Osmanlı borçlarını ödeme konusunda Fransa ile yaptığı görüşmeler 1933 yılına kadar tam anlamıyla çözüme kavuşturulamadığı için bu süreçte iki devlet arasındaki ilişkiler olumsuz seyretnmiştir.

Dönem içerisinde Türk-Fransız ilişkilerini etkileyen asıl mesele Türkiye ile Suriye arasındaki sınır düzenlemeleri ve Sancak bölgesinin statüsü olmuştur. Bilindiği gibi 1921 Ankara Antlaşması'nın hükümleri Lozan Antlaşması'nda da aynen kabul edilmiştir. Ancak Türkiye-Suriye sınırının belirlenmesi ve İskenderun mıntıkası için özel bir idari rejim kurulması konusundaki uygulamalarda zaman zaman ciddi sorunlar ortaya çıkmış ve bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerde birtakım gerginliklerin yaşanmasına neden olmuştur.

Sınır düzenlemeleri ilgili ilk aksaklık, 1921 Ankara Antlaşması gereği anlaşmanın imzalanmasından bir ay sonra sınır hattının tespiti için kurulması öngörülen komisyonun ancak Eylül 1925'te kurulabilmesiyle yaşanmıştır. Üstelik komisyonun çalışmalarıyla sınır meselesi halledilememiş, mesele devamında yürütülen diplomatik temaslarla çözülmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda 18 Şubat 1926 tarihinde iki ülke arasında hem sınır sorunlarının çözümüne hem de iki devlet arasındaki genel ilişkileri de içeren Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi üzerinde mutabık kalınmıştır. Ancak aynı dönemde Türkiye'nin İngiltere ile yaşadığı Musul sorunu nedeniyle sözleşmenin imzalanması Fransızlar tarafından geciktirilmiştir. Nihayet Türk-Fransız Sözleşmesi, Türk-İngiliz-İrak Antlaşmasının imzalanmasına paralel olarak 30 Mayıs 1926 tarihinde imzalanabilmiştir (Armaoğlu, 1984, ss.323-324). Yine iki devlet arasında 1930'da imzalanan "Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması" ile Suriye sınırının

belirlenmesi de dahil birçok konuda ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlanmıştır (Soysal, 1989, ss.393-398).

Gelişen ilişkiler doğrultusunda Türkiye 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmayı kabul etmiş ve bu durum Fransa ve İngiltere tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (bkz. Ulsan, 2018, ss.237-258). Yine her iki ülke, 20 Temmuz 1936 yılında boğazların statüsünü belirleyen Montrö Boğazlar Sözleşmesi için yapılan görüşmelerde önemli ölçüde Türk tezlerini destekleyen tavır içerisinde olmuşlardır (bkz, Tosun, 1994, ss.87-112). Özetle 1936 sonlarına, hem Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkiler hem de Türkiye'nin uluslararası sisteme entegrasyonu güçlenerek gelmiştir.

Suriye'nin 9 Eylül 1936 tarihinde Fransa ile yaptığı anlaşmaya göre üç yıl sonra bağımsız bir devlet olacak şekilde politik statüsünün değişim sürecine girmesiyle birlikte Sancak meselesi yeniden canlılık kazanmıştır. Anlaşmanın 3. maddesinde Sancak'ın Suriye'ye bırakılacağı hükmünün yer alması, Sancak'ın statüsü temelinde Türk-Fransız ilişkilerinde üç yıl sürecek dinamik bir uyumsuzluğun, bir başka deyişle krizin yaşanmasına yol açmıştır. Ancak bu dönemde küresel konjonktürde yaşanan gelişmeler, özellikle de revizyonist devletlerin başını çeken Almanya ve İtalya'nın politikaları nedeniyle Avrupa'daki gerilimin hızla artıyor olması, Ankara'yı muhtemel bir savaşta yanına çekmeyi planlayan Londra'yı harekete geçirmiş ve Paris Hükümeti'ni Sancak meselesinde gittikçe daha fazla uzlaşmacı hâle getirmiştir. Oldukça kararlı ve aktif bir politika sergileyen Türkiye, bu fırsatı iyi değerlendirerek Sancak konusundaki nihai hedefine adım adım ilerlemiştir.

Türkiye'nin Sancak'taki etkinliğinin temel dinamiklerini bölge nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Türk varlığı ve bölgede yakın geçmişe kadar yüzyıllar boyunca sürmüş olan Türk egemenliği oluşturmaktadır. Bu nedenle Sancak 1921 Ankara Anlaşması ile Fransa'nın kontrolüne bırakılmasına rağmen Türkiye'nin ilgi ve etki alanından hiç çıkmamıştır. Öyle ki Türkiye'de yürürlüğe konulan inkılaplar dahi (örneğin Latin alfabesine geçilmesi, şapka kullanılması gibi) Sancak'ta uygulama alanı bulmuştur.⁵³ Sancak'ta Türkler gazete, siyasi parti, okullarda gençlik propaganda teşkilatları, spor ve kültür kulüpleri başta olmak üzere oldukça büyük bir varlığa

⁵³ Sancaklı Türklerin yanı sıra Sancak sınırları dışında kalan Bayır-Bucak Türkleri de Latin alfabesi kullanılması ve şapka takılması devrimlerini uygulamaya geçirmişlerdir. Durumdan rahatsız olan Suriyeli yetkililer Türklere zorla bu uygulamaları reddettiklerine ve Türkiye'yi istemediklerine dair mazbatalar imzalatmışlardır. (Bkz, BCA, 1938, No:030.10.0.0/224.511.10)

sahiptiler. Bundan da önemlisi Türkler arasında birlik ve beraberliğin üst seviyede olması ve anavatanla güçlü bağların bulunması Türk varlığının ve Türkiye'nin bölge üzerindeki etkisini daha da yukarı taşımaktadır (Melek, 1995, ss.53-58). Elbette bu durum tesadüfen ortaya çıkmış değildir. Türkiye'nin sahada Türklerin durumunu güçlendirecek ve faaliyetlerini organize edecek örtülü ve açık faaliyetleri elde edilen kazanımlarda önemli bir role sahiptir.

Sancak meselesi Türkiye açısından doğru zamanın veya uygun konjonktürün beklenmesi ve bu zamana kadar da dikkatleri üzerine çekmeden ve bölgedeki Fransız yönetimini rahatsız etmeden şekillendirilmesi gereken bir dava olarak görülmüştür. Sancaklı Türkler ve bölgedeki Türk kanaat önderleri zaman zaman Türkiye ile birleşmek konusunda sabırsızlık gösterecekler de Ankara'daki politikacıların zamanlama konusunda temkinli davrandıkları görülmüştür. Örneğin aralarında Tayfur Sökmen ve Dr. Abdurrahman Melek'in de yer aldığı bir heyetin Başbakan İsmet İnönü ile yaptıkları görüşmede İsmet Paşa kendilerine “sizi elbet kurtaracağız. Ya bugün ya yarın” diyerek acele etmemeleri gerektiğini telkin ederken önlerinde çözüme kavuşturmaları gereken Boğazlar meselesi olduğunu belirtmiştir (Melek, 1995, ss.62-63). Türkiye'nin politik bir hamle yapılması konusunda tutumu daha temkinliyen sahadaki hazırlıkları ihmal etmediği de görülmektedir. Zira Abdurrahman Bey tarafından nakledildiğine göre, aynı dönemde MAH Adana Bölge Başkanlığı'ndan gönderilen bir mektupta “icabında kaç kişi ile dağa çıkabilirsiniz” diye sorulmuş ve cevaben silah ve malzeme temin edilmesi durumunda 15 bin kişilik bir kuvvet çıkarılabileceği ifade edilmiştir (Melek, 1995, ss.61-62). Buradan da anlaşılabileceği üzere Türk istihbaratının bölgede bir ayaklanma başlatmak veya silahlı mücadele için milis kuvvet oluşturmak yönünde birtakım örtülü faaliyetlerin hazırlığını yaptığı açıktır.

Sancak krizinin başladığı Fransa-Suriye Anlaşması'nın hemen ardından Ankara, Eylül 1936'dan itibaren hem iç kamuoyunun hazırlaması hem de dış kamuoyunda meselenin Türk tezleri ile anlatılması için basın aracılığıyla yoğun bir propaganda faaliyetine girişmiştir. Türk kamuoyuna Sancak'ın tarihi ve demografik gerekçelerle Türk yurdu olduğu, bölgenin Türklerin hak etmedikleri kadar kötü muameleye maruz kaldıkları ve bu durumdan ancak bölgedeki Türklerin Anadolu'daki Türklerle birleşmesiyle kurtulabileceği teması işlenirken, uluslararası kamuoyunda ise mevcut anlaşmalara göre Sancak'ın Suriye'den bağımsız olmasının yasal ve adil bir çözüm olacağı çağrıları yapılmıştır.

Türk dışışleri, Fransız Manda Yönetimi altında bulunan Sancak'ın Suriye'ye bırakılmaması ve bağımsızlığının tanınması için diplomatik girişimlere başlamıştır. Ankara Hükümeti, Suriye'nin bağımsızlık adımının ardından 9 Ekim 1936'da Paris Büyükelçisi Suat Davaz aracılığıyla Fransa'ya verdiği notada, Suriye ve Lübnan'a tanınan bağımsızlığın Sancak'a da verilmesini talep etmiştir. Aynı zamanda da Milletler Cemiyeti'ne Sancak konusunda görüşme talebinde bulunmuştur (Armaoğlu, 2018, ss.264-265; Sander, 2004, ss.96-97).

Fransa henüz bu notaya cevap vermeden Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk 1 Kasım 1936'da TBMM'de yaptığı yasama yılı açış konuşmasında Sancak meselesini ve konjonktürle ilgili tespitlerini şu şekilde ifade etmiştir (Tarihe Düşülen Notlar-1, 2011, s.58):

... milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz.

Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler.

Önümüzdeki sene, müzakereler ve silahlanma yarışları ile büyük bir hazırlık senesi olacağı benziyor. Devletler arasındaki ihtilafların anlaşmalara varmasını samimiyetle dilerim...

Atatürk'ün meclisteki konuşmasının Sancak'taki Türk ve Türkiye yanlısı halk ve organizasyonlar üzerinde büyük ölçüde olumlu etkiler oluşturduğu görülmüştür. Konuşmanın Sancak'taki etkilerini ortaya koyan Türk istihbaratının raporunda; “Beyanat Sancak mukadderatının Türkler lehine halledileceğine dair şüphesi olanları yola getirmiş ve Türkleri birleştirmiştir. Sancak Türkleri kurtuluşun muhakkak olduğuna sarsılmaz bir iman ile inanmış bulunuyorlar” tespitleri yer almaktadır (ATASE İDH, 1936, No:7-84).

Diğer yandan konuşmanın Suriyeli Araplar açısından kısmen endişe verici olduğu görülmüştür. Türk istihbaratı Fransızların, bu endişeleri gidermek için Suriyeli (Arap milliyetçisi) Vatani Partisi mensuplarını “Sancak Suriye vahdetinden ayrılmaz” diye temin ettiklerini rapor etmiştir. Raporda Arap milliyetçilerinin bazılarının ise Türkiye'nin Musul meselesinde olduğu gibi Sancak'tan da vazgeçeceği görüşünde

oldukları tespitlerine de yer verilmiştir (ATASE İDH, 1936, No:7-77). Diğer yandan Türkiye'nin tutumundan hareketle Vatani Partisi mensuplarının Atatürk'ün konuşmasını işaret ederek partilerine bağış kampanyaları başlattıkları da görülmektedir (ATASE İDH, 1936, No:7-65).

Bu arada Atatürk'ün konuşması Suriye gazetelerinde herhangi bir yorum yapılmadan sadece tercüme olarak yer bulmuştur. Türk istihbaratı bu durumla ilgili olarak, Şam Yönetimi'nin gazeteleri sansürleyerek Atatürk'ün konuşmasına fazla değer verilmediği izlenimi oluşturmak ve Fransızların Sancak konusundaki sözlerine güvendikleri mesajını vermek istediği değerlendirmelerinde bulunmuştur (ATASE İDH, 1936, No:7-77).

Türk devletinin en üst makamı tarafından meselenin neredeyse bir “ültime” niteliğinde dillendirilmesinin ardından Fransa ve dolayısıyla İngiltere, Türkiye'nin Sancak meselesindeki kararlılığını görmüş ve Avrupa'da savaş ihtimalinin arttığı bir konjonktürde Ankara'nın dostluğunu koruyabilmek ve daha da güçlendirebilmek için Sancak'ta taviz verilmesi gerektiğini zaman içerisinde daha iyi anlar duruma gelmişlerdir. Ancak süreç yönetimi Türkiye açısından oldukça zorlu olmuş ve hedefe giden yol inişli-çıkışlı birçok gelişmeyle şekillenmiştir. Özellikle Türkiye'nin Sancak çıkışının ardından Fransızların Sancak Türklerine karşı tutumları olumsuz seyretmiştir.

1936 sonları ve 1937 başlarında bölgedeki Türk unsurlarına ve Türkiye yanlısı gruplara karşı yoğunlaşan Fransız propagandaları ve baskıcı uygulamaları istihbarat raporlarına da yansımıştır. Örneğin Çerkes milis kuvvetlerinin Dırsovan köyüne gelerek köyün muhtara “Türkleri mi yoksa Fransızları mı daha çok sevdiklerini” sordukları, Fransızları sevenleri yüksek maaşla askere alacaklarını söyledikleri bildirilmiştir (ATASE İDH, 1937, No:7-20). Ermeniler arasında ise Fransızların kendilerine Kilikya'yı (Çukurova-Mersin-Antalya bölgesi) vermeyi vadettiği haberlerinin yayılarak propaganda yapıldığı tespitlerine rastlanmaktadır (ATASE İDH, 1937, No:7-54).

Fransa'nın Sancak'ın bağımsızlığına yönelik engelleyici politikalarının tekrar yoğunlaştığı 1937 yılı sonlarında Türk gazetecilerinin Ankara Hükümeti'nin öne çıkmasını istediği temalara yönelik haber yapmaya teşvik edildikleri görülmektedir. Gazetelerde iç ve dış kamuoyuna ne tür mesajların verileceğine, Ankara'nın Sancak

meselesine bakışına, bölge halkının beklentilerine, Fransa Hükümeti'nin ve bölgede görevli Fransız yetkililerinin menfi tutumlarının öne çıkarılmasına, dost, tarafsız ve komşu ülkelere verilecek mesajlara ve bu ülkelere karşı takınılacak tavırlara yönelik direktiflerin bizzat içişleri ve dışişleri bakanlarının da katılımıyla düzenlenen toplantılarda gazetecilere aktarıldıkları görülmektedir (ATASE İDH, 1937, No:9-29).

İstihbarat örgütleri için etki/ilgi alanındaki ülkelere yönelik istihbarat üretmek devamlı yapılan bir faaliyettir. Özellikle egemenliği ihtilaflı veya geçici statüdeki bölgeler/toprak parçaları istihbarat toplamada öncelikli sahalar olarak görülür. Dönemin Türk istihbarat örgütü MAH için de durumun böyle olduğu Sancak özelinde karşımıza çıkmaktadır. Fransa ile Suriye arasındaki Şam Yönetimi'ne kendini idare etme yetkisini vermeyi öngören 9 Eylül 1936 tarihli anlaşmasının ardından 9 Ekim 1936'da MAH tarafından hazırlanan Sancak Stratejik İstihbarat Raporu yönetime sunulmuştur (bkz, Pehlivanlı, 1998, ss.165-170).

Stratejik istihbarat raporları uzun süreli çalışmaların sonucunda hazırlanan ve sürekli güncel tutulan dokümanlardır. Bu kadar kısa sürede raporun ilgili makamlara sunulmuş olması ve raporun kapsamı Türk istihbaratının bölgeye gösterdiği alakanın bir göstergesidir. Zira raporun içeriğinin incelenmesinden Sancak bölgesinin Türk istihbarat elemanları tarafından uzun süredir izlendiği ve elde edilen istihbaratın sistemli bir şekilde kayıt altına alındığı anlaşılmaktadır. İdari, adli, eğitim, sağlık, ekonomik (tarım, hayvancılık), altyapı, yeraltı kaynakları, sanayi ve coğrafi durumları ortaya koyan pek çok başlık altında bilgi, istatistik ve değerlendirmelerin yer aldığı istihbarat raporunun Ankara'nın politikalarını şekillendirmesinde ve ilgili kurumların eylemlerini olgunlaştırmasında temel bir kaynak olarak kullanıldığı muhtemeldir.

Krizin başlamasıyla birlikte Türkiye'nin istihbarat toplama vasıtaları özellikle bölgedeki askeri birliklerin güncel durumlarını ortaya koymaya yoğunlaşmıştır. Örneğin Türkiye'nin Şam Konsolosluğu tarafından hazırlanan bir raporda Fransızların Suriye'de teşkil ettikleri milis kuvvetlerden bahsedilmektedir. Buna göre dört Dürzi, dokuz Kürt ve sekiz Çerkes çoğunluktan oluşan milis kuvvetlerin özellikle istihbarat faaliyetleri icra etmek üzere Türkiye sınır bölgeleri ve Sancak (Kırıkhan mıntıkası) da dahil olmak üzere Suriye'nin çeşitli bölgelerinde faaliyet yürüttükleri belirtilmektedir. Raporda ayrıca Fransız subayların emir komutası altında faaliyet gösteren milis kuvvetlerin düzenli ordu birliklerinden farklı olarak halka eziyet ve işkence ederek insanlık dışı eylemlere konu olduklarının da altı çizilmektedir (ATASE İDH, 1936,

No:7-10). Özellikle Çerkes birliklerinin hareketlerinin yakından takip edildiği yine muhtelif raporlardan anlaşılmaktadır (ATASE İDH, 1936, No:7-55; 1937, No:7-20; 1937, No:7-33; 1937, No:7-39; 1937, No:7-42).

Arşiv kayıtlarının taranmasında Sancak'ta bulunan birliklerin sayıları, konuş durumları ve silah envanterleri ile ilgili bilgi veren çok sayıda rapora rastlanmıştır (ATASE İDH, 1936, No:7-55; 1937, No: 7-20; 1937, No: 7-33; 1937, No: 7-39; 1937, No: 7-42; 1937, No: 7-43). Bu noktada Fransızların Sancak'taki ve Sancak'a yakın bölgelerdeki Türkiye sınırının savunmasını takviye etmek için yaptığı askeri sevkıyatların da takip edildiği görülmektedir. Örneğin muhtelif raporlarda; Kırıkhan civarına uçak pisti yapıldığı ve Suriye'nin Çobanbey nahiyesindeki jandarma karakolundaki mevcudun artırıldığı (ATASE İDH, 1937, No:7-20), bir Fransız alayının İskenderun ve havalisine sevk edildiği ve bir Fransız zırhlısının İskenderun Limanı'na geldiği (ATASE İDH, 1937, No:7-47), Suriye'deki Söğüt köyünün dört km. güneyinde bulunan Hacılar köyüne bir bölük Fransız kuvveti ile dört ağır makineli tüfek, bu köyün altı km. güneyinde bulunan Aktepe'ye yine bir bölük kuvvet ile üç dağ topunun getirildiği (ATASE İDH, 1936, No:7-56), Suriye'nin doğusunda bulunan Kamışlı'daki müfrezenin bir kısmının Rasülayn'e kaydırıldığı (ATASE İDH, 1937, No:7-41), iki subay ve bir başçavuşun emrinde 40 kişilik bir Fransız birliğinin Rasülayn yakınlarına geldiği tespitleri yer almaktadır (ATASE İDH, 1937, No:7-27).

Yine arşivlerde Suriye'nin bağımsızlık anlaşmasının ardından MAH'ın Sancak'taki politik gelişmeleri de yakından ve detaylı olarak takip ettiği görülmüştür. Özellikle 14 Kasım 1936'da Sancak'ta düzenlenen ve başta Türkler olmak üzere diğer bazı etnik unsurlar tarafından boykot edilen seçimlerle ilgili olarak Türk istihbaratı tarafından elde edilen bilgiler Ankara'ya detaylı olarak rapor edilmiştir. Raporlarda seçim ortamına, seçmenlere gösterilen katılıma ve seçmenlerin eğilimlerine, Türk seçmenlere yönelik baskılara ve Türkiye aleyhindeki propagandalara, seçim hilelerine, seçim sürecinde yaşanan gerilimlere ve seçim sonuçlarına değinilmektedir (ATASE İDH, 1936, No:7-54; 1936, No:7-83; 1939, No:7-80; 1936, No:7-65).

Bu noktada Sancak'ı da içine alacak şekilde Suriye'de yapılan seçimlere daha detaylı olarak bakmak yerinde olacaktır. Fransa ile Suriye arasındaki anlaşmanın gereği olarak Suriye Meclisi için 1936 yılının kasım ayında düzenlenen seçimlere Sancak'ın da dahil edilmesi krizin çıkış noktalarından biri olmuştur. Böyle bir durum Sancak'ta çoğunluk olan Türklerin Suriye Meclisi'nde azınlık olarak yer alması ve bölgenin Şam

egemenliği altına girmesi anlamına geldiği için başta Türkler olmak üzere bölgedeki bazı azınlık grupları tarafından tepkiyle karşılanmış ve seçimler büyük oranda boykot edilmiştir.⁵⁴ Seçimleri boykot eden Türkler, Fransızların oy kullanmaları için halkı zorlayıcı uygulamalarına karşı protesto gösterileri düzenlemiştir. Yaşanan olaylarda ölen ve yaralananlar olması üzerine Ankara'nın talimatıyla⁵⁵ Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Erkin, aralık ayında bölgeye giderek İskenderun ve Antakya'da temaslarda bulunmuştur (Erkin, 1980, s.87).

Başkonsolos Feridun Cemal Bey, bölgede yaşayan Türkler tarafından büyük bir coşku ve heyecanla karşılanan ziyareti süresince yaptığı incelemeler ve görüşmeler neticesinde hazırladığı raporunu Ankara'ya iletmek üzere Adana Valisi'ne sunmuştur. Raporunda Feridun Cemal Bey, Sancak'taki olaylara ve görüşmelerinden elde ettiği izlenimlerine detaylı olarak yer vermiş ve Sancak politikasında stratejik bir değişikliğe gidilmesine neden olacak tespitlerde bulunmuştur. Bu tespitlerden ilki, tüm baskı, zorlama ve manipülasyon girişimlerine rağmen Türklerin seçimleri çok büyük oranda (raporda Türklerin seçimlere katılım oranının %2,5 düzeyinde kaldığı bilgisi yer almaktadır) boykot etmeleridir ki bu durum Türk halkının Türkiye yanlısı, kararlı ve cesur bir duruş sergileme eğiliminde olduğunun açık bir delilidir (Erkin, 1980, ss.91-92).

Diğer tespit ise belki de bundan çok daha önemlidir ki o da Türklerin seçimler esnasındaki direnişlerinin ve yaşanan şiddet olaylarının Fransızları oldukça endişelendirmiş ve bölgeye daha geniş bir özerklik verme fikrine yaklaştırmış olmasıdır. Feridun Cemal Bey bu durumu Fransız Yüksek Komiserliği Delegeşi Durieux ile gerçekleştirdiği görüşmede sezmiştir. Delege Durieux görüşmenin bir yerinde Sancak özerkliğini genişletmek ve Sancak'ı Suriye'den koparmak için bir mazbata hazırladığını ve yakında buna yönelik programı uygulamaya koyacağını ifade etmiştir. Feridun Cemal Bey bu olayı anılarında “Antakya seyahatimin en güzel ödülü

⁵⁴ Diğer azınlıkların boykot gerekçeleri şudur; Ortodokslar seçmen sayısı bakımından kendi adlarına mebus çıkaracak durumda olmadıkları için; Aleviler kısmen gösterilen adayı beğenmedikleri, kısmen de tarlalarında çalıştırdıkları Türk ağalarını gücendirmemek için; Sünni Arapların bir kısmı ise Sancak'ta Türk egemenliği yeniden kurulabilir ihtimalini düşünerek seçime katılımları düşük kalmıştır. Bkz, (Erkin, 1980, ss.93-94).

⁵⁵ Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras imzasıyla gönderilen telgrafta, Antakya'da gösteri yürüyüşüne çıkan Türk topluluğuna dağılma emrine uymadıkları gerekçesiyle tank ateşinin açılması sonucu birkaç soydaşın şehit düştüğü, olayın Türkiye'de derin bir acı ve heyecan uyandırdığı belirtilerek derhal Sancak'a gidip olayın araştırılıp incelenmesi istenmiştir. Bkz, (Erkin, 1980, ss.87-88).

hiç kuşkusuz, Durieux'nün bana açıkça hissettirdiği müjde idi. Bunu Hükümetime, altını çizerek bildirdim” şeklinde bahsetmiştir (Erkin, 1980, ss.96-97).

Feridun Cemal Bey, raporunda yer verdiği tespitlerden yola çıkarak Türk Hükümeti'ne Sancak'ta genişletilmiş bir özerklik elde etmek yerine bölgeyi tümüyle “ilhak” etmeyi teklif etmiştir. Zira bölgedeki Türklerin beklentisi, sahadaki koşullar ve uluslararası konjonktür buna müsaittir. Feridun Cemal Bey'in raporunun huzurunda okunmasının ardından Atatürk; “...Tevfik Rüştü'ye söyleyin, rapordaki mütalaalara hararetle katılıyorum. Biz, şimdiye kadar Sancak'ta genişletilmiş özerkliğe doğru gidiyorduk. Bundan sonra, Feridun'un belirttiği gibi, özerkliğe değil, düpedüz ilhaka gideceğiz.” diyerek Hükümete direktiflerini vermiştir (Erkin, 1980, s.91). Antakya Raporu, tek bir raporun dahi devletin dış politika hedefini temelden değiştirmeye yetebileceğinin en güzel örneklerinden.

Diplomatik ilişkilerde yabancı devletlerin misyon mensupları “resmi casus” olarak da adlandırılır ki bu kategoride yer alan Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Bey'in Sancak'ta yaptığı incelemeler ve temaslar üzerine hazırladığı rapor da istihbarat raporu niteliği taşımaktadır. Hiç kuşku yok ki bu rapor, Türkiye Cumhuriyeti'nin politik hedeflerini doğru belirlemesinde ve bu yoldaki kararlılığının pekişmesinde başrolü oynamıştır. Hedefin krizin başından doğru belirlenmesi Ankara'ya, krizi yönetmede kaynakları doğru kullanılma ve yönlendirilme, süreci de doğru hamlelerle geliştirme imkânı sunmuştur.

Bu arada Fransız Hükümeti, Türkiye'nin 9 Ekim 1936 tarihli notasına cevaben 10 Kasım 1936'da verdiği notada özetle; Fransa'nın mandater devlet olarak imzaladığı 1921 Ankara Antlaşması'nın hükümlerini⁵⁶ yerine getirerek Sancak'a özel hükümler uyguladığı, ancak Sancak'ın Suriye'nin bir parçası olduğu, Sancak'a Suriye'den ayrı bir devlet statüsü vermenin fiilen ve hukuken mümkün olmadığı, bunun Suriye'yi parçalamak anlamına geldiği ve Mandater Ahitnamesine aykırı olduğu ifade edilmiştir (ATASE İDH, 1936, No:7-12). Yine karşılıklı notalarla bir ilerleme sağlayamayacaklarını belirten Fransa, meseleyi Milletler Cemiyeti'ne taşımayı teklif

⁵⁶ Anlaşma Türkiye'nin güneyde Suriye ile arasındaki sınırları belirlerken, Sancak bölgesi belirlenen sınırların dışında kalarak Fransız idaresine bırakılsa da anlaşmanın 7. maddesinde bölgede özel bir idari rejim kurulması şartı yer almıştır. Ayrıca bölgede yaşayan Türklere kültürel özerklik verilmesi ile Türkçenin resmi dil olması hususları da anlaşmada kapsanmıştır. Ankara Anlaşması'nın 7. maddesine daha sonraki dönemde imzalanan Lozan Anlaşması'nın 2. maddesinde de atıfta bulunulmuştur. Bkz, (BCA, 1938, No:030.10.0.0/224.510.12)

etmiş, Türkiye de bu teklifi 9 Aralık 1936'da verdiği karşı notayla kabul etmiştir. Milletler Cemiyeti'nde 14 - 16 Aralık 1936'da yapılan görüşmelerden çıkan sonuç oy birliği ile kabul edilirken Türk Heyeti sonucu tatmin edici bulmamış ve çekimser oy kullanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973, s.165-168). Görüşmelerin neticesinde Ankara Hükümeti, meselenin kendi istediği doğrultusunda çözülmesinin önünde Paris'in yaklaşımının önemli bir engel olduğunu daha net olarak kavramıştır.

Fransa'yla Milletler Cemiyeti nezdinde ve doğrudan yapılan diplomatik görüşmelerle istenen ilerlemenin sağlanamayacağını gören Atatürk, Feridun Cemal Bey'in raporundan da aldığı ilhamla Türkiye'nin kararlılığını söylemin ötesine geçirecek şekilde krizi tırmandırıcı bir hamleye girişmiştir. Bu kapsamda Atatürk'ün 6 Ocak 1937 günü başlayan Eskişehir ve Konya ziyaretlerinde üst düzey devlet erkânıyla beraber askeri birlikleri denetleyerek Ankara'nın kararlılığını daha somut bir şekilde ortaya koyması ve Türkiye'nin Sancak için muhtemel bir savaş hazırlığı içerisinde olduğu izlenimi vermesi, diplomasideki tıkanıklığı giderecek bir kaldıraç vazifesi görmüştür. Atatürk, söz konusu girişimlerinin amacını şu şekilde açıklamaktadır:

Ben, bir askeri hareketin başlangıcı gibi yorumlanabilecek şekilde tertip ettiğim bu seyahati; Hatay'daki Türk çoğunluğunun muahedelerle de kabul edilmiş açık haklarını korumak bahsinde ne derece hassas ve azimli olduğumuzu, işin bir takım oyunlarla veya ihmallerle sürüncemede kalmasına katiyen tahammülümüz olmadığını göstermek için ihtiyar ettim ve tertibimi mahsus derhal şayi olabilecek bir yerde, her memlekete mensup bir takım istihbarat memurlarıyla dolu olan bir otele yaptım. Kısacası Fransızların meseleyi uzatıp dejenere etmeye çalıştıklarını, müstemleke memurlarının şuursuz ve insafsız hareketlerini gün geçtikçe arttırdıklarını, bizim hükümetin de işi, lüzumu kadar sıkı tutmadığını görüyordum (Soyak, 2014, s.577).

Atatürk'ün ziyaretleri ve bu ziyaretler esnasında yabancı misyon mensuplarına ve istihbarat personeline verdiği kararlılık mesajları, muhataplarında beklenen etkiyi oluşturmuş ve kısa süre içerisinde Fransızların Sancak konusunda anlaşma masasına oturtmalarına neden olmuştur. Bu noktada Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz önemli bir rol oynamıştır. Fransa Başbakanı Léon Blum, Büyükelçi Davaz'a Sancak meselesinin Milletler Cemiyeti nezdinde çözülmesini teklif etmiştir. Başbakan Blum teklifinde, iki devlet arasında yapılacak ön görüşmeler ile meselenin ortak bir çözüm noktasına getirilerek Cemiyet'in onayına sunulabileceğini ve bu görüşmelerde

Fransa'nın Türk tarafının hassasiyetlerini dikkate alınacağını garanti ettiğini belirtmiştir. Büyükelçi Davaz bu teklifi 19 Ocak 1937'de Türk Dışişleri Bakanlığı'na ileterek Ankara'nın onayına sunmuştur (ATASE İDH, 1937, No:7-32).

Bunun üzerine Milletler Cemiyeti 21 Ocak 1937'de Sancak gündemiyle Cenevre'de toplanmıştır. Türkiye, zorlu geçen müzakerelerin ardından İngiltere'nin arabuluculuğunda 26 Ocak 1937'de Fransa ile Sancak'ın statüsü konusunda bir prensip anlaşmasına varmıştır. Söz konusu anlaşma, İskenderun ve Antakya'ya içişlerinde bağımsız ancak Suriye ile gümrük birliği halinde olacağı “askersiz” bir statünün verilmesini öngörmektedir. Bu gelişmeden bir gün sonra, yani 27 Ocak 1937'de bölgeye ifade edilen statünün Milletler Cemiyeti tarafından resmen tanınması, meselenin Türkiye lehine çözülmesinde bir milat niteliği taşımaktadır. Alınan kararın önemine atfen Atatürk, meselenin Milletler Cemiyeti marifetiyle barışçıl bir yolla çözülmesinin önünün açılmasına iltifat etmiş, Hükümeti ve Genelkurmay Başkanını da bu kararın alınmasındaki katkılarından dolayı tebrik etmiştir (ATASE İDH, 1937, No:7-3).

Sancak meselesine yönelik Türkiye'nin beklenen politik hamlelerinin hızlanmasının ardından Atatürk, Antalya Milletvekili Tayfur Sökmen'i İstanbul'a davet etmiş ve kendisine mücadelenin örgütsel temellerini oluşturacak talimatlarını vermiştir. Buna göre Antakya-İskenderun bölgesini Hatay olarak adlandırdığını belirterek Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adının “Hatay Egemenlik (Erginlik) Cemiyeti” olarak değiştirmesini istemiştir. Cemiyetin merkezi olan İstanbul ile birlikte Mersin, Dört Yol, Hassa ve Kilis'te de şubeler açılmasını emreden Atatürk, bölgeye yakınlığı nedeniyle Dört Yol'un faaliyetlerin merkezi olarak kullanılmasını önermiştir. Cemiyetin Fahri Genel Başkanı olan Tayfur Bey'in yanı sıra İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Cemiyet'in Genel Başkanı, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer de Genel Sekreteri olarak yine bizzat Atatürk tarafından tayin edilmişlerdir (Sökmen, 1999, ss.139-140).

Atatürk'ün talimatları ile Hatay Egemenlik Cemiyeti, Türkiye'nin bölgedeki istihbarat ve örtülü faaliyetlerinin merkezi durumuna gelmiştir. Cemiyet'in Antakya'daki örgütlenmesi de yeniden yapılandırıldıktan sonra cemiyet mensuplarının başta Dört Yol olmak üzere Türkiye'deki şubeler ile işbirliği içerisinde hareket edebilmelerinin meşru zemini oluşmuştur. Cemiyet marifetiyle bölgede yürütülecek istihbarat faaliyetlerinin başına ise yine Atatürk'ün direktifi ile Tayfur Sökmen getirilmiştir (Sökmen, 1999,

ss.140-141). Böylece Tayfur Bey ile İçişleri Bakanlığı ve Emniyet teşkilatı arasında güçlü bir mekanizma kurulmuştur. Buna göre Sancak'ta toplanan haberler (istihbarat) Dört Yol Egemenlik Cemiyeti adına Tayfur Bey tarafından Ankara'ya bildirilmekte, Ankara'dan gelen emir ve talimatlar da yine Tayfur Bey tarafından Dört Yol'dan Sancak'a aktarılmaktadır (Melek, 1999, ss.81-82). Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Bey anılarında kurulan bu mekanizmayı “anavatanından gelen tepkilere Sancak Türklerinin ayak uyduran coşkusu Tayfur Bey tarafından Dört Yol'dan bilinç ve sistemle yönetilmektedir” şeklinde tarif etmektedir (Erkin, 1980, s.87).

Cemiyetin ve Tayfur Bey'in bölgedeki faaliyetleri kısa sürede Fransızların dikkatini çekmiştir. Fransızlar, Tayfur Bey'in Antakya'daki şube ile yaptığı temasları ve faaliyetlerine işaret ederek “Bir mebusunuz hudutta faaliyette bulunarak, Sancak'ta kargaşalık çıkarmaktadır. Geri çekilmesi...” şeklinde Türk Hükümeti nezdinde durumu protesto etmişlerdir. Atatürk ise buna cevap olarak “Mebus bizim değil, müstakildir.” diye cevap vermiştir. Sökmen anılarında bu konudan bahsederken Atatürk'ün üç yıl önce kendisinden CHP'den değil bağımsız milletvekili olmasını istediğini ve bunun sebebini vakti zamanı gelince anlayacağını ifade ettiğini hatırlatmaktadır (Sökmen, 1999, s.144).

Fransızların Tayfur Bey'den duydukları rahatsızlık Feridun Cemal Bey'in Sancak'ı ziyareti sırasında Fransız Yüksek Komiserliği Delegeşi Durieux tarafından da açıkça dile getirilmiştir. Delege Durieux, Sancak'ta bir ayaklanma hareketinin varlığından bahsetmiş ve bu hareketin başının da Tayfur Sökmen'in olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Tayfur Bey'e mâl ettiği mektuplarda yakında Sancak'ın askeri bir hareketle Türkiye'ye ilhak edileceğinden bahsedildiğini ve üniformalı Türk subayların İskenderun'a gelerek Sancaklı Türkleri Türkiye'ye götürdüklerini de ilave etmiştir (Erkin, 1980, s.95).

Delege Durieux'nun açıklamalarından Tayfur Bey'in faaliyetleri ve Dört Yol'daki cemiyetin süreçte oynadığı rol ile ilgili daha fazla kanaate sahip olmak da mümkündür. Örneğin Delege Durieux ve ekibi tarafından Feridun Cemal Bey'e aktarılan başka bir şikâyet konusu da Fransa-Suriye antlaşmasının ardından Türkler arasında yayılan propagandalardır. Bu kapsamda yakında Sancak'ın Türk egemenliğine geçeceği, bu nedenle vergi ödememeleri ve seçimlere katılmamaları (sivil itaatsizlik) telkininde bulunduğu ifade edilmiştir. Delege Durieux konuşmasının devamında Sancak ile Dört Yol arasında bütün belgelerini elde ettiği bir trafiğin başladığını ve buna bir yere

kadar göz yumduğunu da vurgulamıştır (Erkin, 1980, s.94). Özetle Delege Durieux, Tayfur Bey'in ve dolayısıyla Türkiye'nin Dört Yol merkezli olarak Sancak'ta yürüttüğü faaliyetleri bildiklerini, yakından takip ettiklerini ve bundan rahatsızlık duyduklarını açıkça belirtmiştir.

Tayfur Bey'in Dört Yol'dan ilettiği talimatlardan ve faaliyetlerden rahatsız olan sadece Fransızlar veya bölgedeki Türk karşıtları değildir. Örneğin Türkiye'nin Antakya Başkonsolosu Firuz Kesim de Dört Yol'un, Sancak'ta kanlı olaylar çıkmasına zemin hazırlayan emirlerine karşı çıkmış ve bilakis sükûneti telkin eden tutum içerisinde olmuştur. Bu nedenle de Tayfur Bey ile araları açılmıştır (Melek, 1999, ss.83-84). Bu noktada belirtmek gerekir ki Sancak'ta yaşanan gerginlikler zaman zaman Türkler ile diğer etnik unsurlar arasında kavgalara ve hatta silahlı çatışmalara dönüşse bile yine de büyük boyutlara ulaşmadan yatıştırılabilmektedir.

Örtülü faaliyetlerin izlerine bölgeden gelen istihbarat raporlarında da rastlanmak mümkündür. Örneğin Fransız komutanların Sancak'ta Türkiye'nin etkinliğinin her geçen gün daha da arttığını, Türklerin, Türkiye ile Fransa arasında bir anlaşma zemini oluşmadığı durumda Sancak'ta isyan çıkarmak için hazırlık yaptığını, böyle bir isyanı bastırmak için Sancak'ta mevcut olan silahlı güçlerin yetersiz kalacağını değerlendirdikleri görülmektedir. Yine Fransız subaylarının bu kapsamda Sancak'ta Türklerle işbirliği yapanların listesini hazırlayarak üst karargahlara rapor ettikleri de anlaşılmaktadır (ATASE İDH, 1937, No:7-36). MAH elemanlarının gönderdiği bir başka raporda ise Halep İstihbarat Bürosu'nun Sancak'ta teşkil edildiği rivayet edilen Türk çete teşkilatının doğruluğunu teyit etmeye çalıştığı ve bu teşkilatın mensuplarının yerli halktan mı yoksa Türkiye'den gelenlerden mi oluştuğunu araştırdığı bildirilmektedir (ATASE İDH, 1936, No:7-59). Tüm bu hususlara ilave olarak Reyhaniye'de Türklerle birlikte hareket eden Çerkez köylerinin de kolluk kuvvetleri tarafından silah aramasına tabi tutularak halka baskı yapıldığı raporlara yansımaktadır (ATASE İDH, 1937, No:7-41).

Fransızların, Türkiye'den gelebilecek askeri bir harekate ve/ya Türklerin çıkarabilecekleri bir isyana yönelik mevcut silahlı güçlerini desteklemek adına bölgeye kuvvet kaydardığı ve milis gücü oluşturmak için de faaliyetler yürüttüğü anlaşılmaktadır. Örneğin Suriye istihbarat şefi Binbaşı De Bono'nun Halep'e gelerek milis kaydına başladığı Türk istihbarat raporlarında görülmektedir (ATASE İDH, 1936, No:7-59). Münferit raporlarda ise Kırıkhan'daki Ermenilere, Aktepe'deki

Koçarın aşiretine ve Narlıkapı'daki beylere silah dağıtıldığına (ATASE İDH, 1937, No:7-20; 1937, No:7-33), Fransızların Kırıkhan'da Ermeni çeteler teşkil ettiklerine, Kuseyir nahiyesindeki Arap köylerine silah dağıtıldığına ve buradaki Türk ağaların bir bahane ile tutuklandıklarına dair bilgiler yer almaktadır (ATASE İDH, 1936, No:7-53; 1937, No:7-28). Yine Halep'teki Ermenilerin Fransızlar tarafından gizlice silahlandırıldığı (ATASE İDH, 1937, No:7-41), Telabyaz'da görevli Fransız subayının kendi mıntıkasında ve sınıra yakın köylerde silah dağıttığı (ATASE İDH, 1937, No:7-27), Türkiye'nin güney sınırlarının karşısındaki köylerde Fransızlar tarafından silah dağıtıldığı gibi raporlara da rastlanmaktadır (ATASE İDH, 1937, No:7-47).

Her ne kadar Fransızlar, Türkiye'den gelebilecek askeri bir hareket ihtimaline karşı birtakım tedbirler geliştirseler de esasında Sancak için savaşma azim ve iradelerinin olmadığı yine MAH'ın istihbarat faaliyetleriyle ortaya çıkarılmıştır. Fransız askeri ataşesinin MAH tarafından ele geçirilen bir mesajında “Hatay için dökülecek tek damla Fransız kanı yoktur” mealinde tespitlerin yer alması, Fransızların Sancak konusunda atabilecekleri adımların sınırlarını ortaya koyması bakımından oldukça kritik bir bilgi olmuştur. Elde edilen istihbaratın kritik olması nedeniyle MAH, bu bilginin doğruluğunu teyit etme ihtiyacı duymuş ve söz konusu askeri атаşe ile irtibatı bulunan kişiler üzerinden bu teyidi gerçekleştirmiştir (Safi, 2023, s.179).

Savaş seçeneğinden uzak duran Fransızlar, birtakım idari, istihbari ve yasal tedbirlerle Sancak konusunda Türklerin aleyhine olacak uygulamalar geliştirerek Ankara'nın elini zayıflatmayı hedeflemişlerdir. Örneği Sancak'taki demografik yapıyı değiştirme faaliyetleri kapsamında Arapların ve Fransızların Suriye'de bulunan “çöl Araplarını” bölgeye göndererek Arap çoğunluğunu temin etmeyi amaçladıklarına dair bir rapora rastlanmıştır. Raporun devamında çöl Araplarının bölgede meydana gelebilecek herhangi bir karışıklık durumunda hükümet kuvvetlerine destek vermek ve Türklerin mallarını yağmalamak için de kullanılabileceği belirtilmektedir (ATASE İDH, 1937, No:7-41).

Arşiv kayıtlarında Türk istihbaratının elde ettiği diğer bilgilere bakıldığında, Fransızların Türk tarafında casusluk faaliyetleri için elemanlandığı ve hatta Suriye'de yetiştirdiği sabatörleri Türkiye'ye yollayarak eylem yapma arayışında olduğu da görülmektedir. Bu kapsamda Sancak'taki Türk istihbarat faaliyetlerinin koordine ve yönlendirmesinden sorumlu olan MAH Adana Bölge Başkanlığı'nda “İsmail Ahmed veya Mehmed” kod adları ile Fransız istihbaratı için casusluk yapan birinin mevcut

olduğu Antakya Başkonsolosluğu tarafından tespit edilerek rapor edilmiştir. Ayrıca raporda Fransızların Hatay Egemenlik Cemiyeti'nin Dörtyol'daki şubesinde de elemanlandığına dair tespitlere yer verilmiştir. Yine Kütahya'da aslen Şamlı olan Hristiyan bir Arap olan İlyas Zahlavi adlı kişinin bölgedeki askeri birlikler ile ilgili Fransızlara bilgi gönderdiği gibi çeşitli casusluk faaliyetlerine örnek verilebilecek tespitler de mevcuttur. Sabotaj faaliyetleri kapsamında ise Fransızların Hassa ve Islahiye'deki cephane depolarına yönelik eylem arayışında olduğu, Rusların da yardımıyla Tunceli'de sabotaja hazırlandıkları ve bunun için de (rapordaki tarife göre; Sünni Müslüman olan, uzun boylu, çopur Halep çıbanlı, koyu esmer, koyu siyah gözlü ve saçlı, bıyıkları seyrek ve ince, çeşitli lisan konuşabilen) bir şahsın Türkiye'ye gönderildiği Başkonsolosluğun raporundan anlaşılmaktadır (ATASE İDH, 1938, No:8-15).

Casusluk faaliyetleri kapsamında Fransızların sivil insanlar arasından da elemanlandığına dair kanıtlara ulaşılmaktadır. Bu kapsamda tespit edilen kişilerin isimlerinin ve faaliyetlerinin ilgili birimlerle paylaşıldığı görülmektedir. Örneğin Sancak'ta görev yapan Türk birliği tarafından hazırlan bir raporda Soğukoluk sayfiyesindeki bir otel ve gazinoyu işleten Ayvazyan adlı kişi ve karısının Fransızlara casusluk yaptıkları şüphesi konusunda bu oteli kullanan Türk subaylarının uyarıldığından ve tedbirli davranıldığından bahsedilmektedir (ATASE İDH, 1938, No:8-16). 4'üncü Kolordu Komutanlığı ise Payas güneyindeki Seydihan köyünde bir istihbarat merkezinin bulunduğunu ve bu merkezin Avcı Ali ile Veysi tarafından Fransız parasıyla idare edildiğini, ayrıca Kırıkhan'da bulunan 38 istihbarat milisine Fransızlar tarafından silah verildiğini bildirmektedir (ATASE İDH, 1937, No:7-33).

Dikkat çekici bir başka gelişme de muhabere istihbaratı olarak adlandırılan konuda yaşanmıştır. Yapılan incelemelerde Fransızların Payas bölgesinde Türkiye sınırları içerisinde bulunan telgraf hattına “çalma hat” bağladıkları tespit edilmiştir. Bu şekilde Fransız istihbaratının Payas üzerinden yapılan telgraf konuşmalarını dinlediği anlaşılmıştır. Raporda ayrıca ilgili birimlerin bu tür olaylara mahal vermemek için alacağı aktif ve pasif İKK tedbirlerine de yer verilmiştir. Bu tedbirler arasında benzer hat çekme eylemlerine yönelik devriyelerin artırılması, hudut bölgelerinde ve telgraf hatları yakınlarında görülenlerin yakalanması veya etkisiz hâle getirilmesi, gizli muhaberelelerin şifrelenmesi ile çalınan muhaberenin tespiti için kasıtlı üretilmiş

propaganda metinlerinin hatlardan belirli periyotlarla paylaşılması gibi tedbirler yer almaktadır (ATASE İDH, 1938, No:8-75).

Bu arada Fransızların da Türkiye'nin istihbarat faaliyetlerine yönelik birtakım karşı tedbirler aldıkları görülmektedir. Örneğin Türk istihbarat raporlarına yansıyan bir tespitte Fransızların, Türk askerilerinin tebdili kıyafetle Suriye tarafına geçerek civardaki köylerde casusluk faaliyetleri yürütmelerine karşın köylülerden Türk askerlerini yakalamaları ve teslim etmelerini, yakalanamayacak durumda olanların girişimlerinin de bildirmesini istedikleri, emre aykırı hareket edenlerin ölümle cezalandırılacaklarını belirttikleri görülmektedir (ATASE İDH, 1938, No:7-140). Bir başka raporda ise Viranşehir'den güneye kaçan Arapların Fransızlar tarafından yakalanarak Türk casusu muamelesi yapıldığı, yerli Araplara verilen silahların tekrar toplanmakta olduğu bildirilmektedir (ATASE İDH, 1937, No:7-27).

Türkiye ile Fransa'nın meseleyi Milletler Cemiyeti nezdinde çözüme kavuşturma iradesini ortaya koymaları üzerine Sancak'ta 1936 sonlarına doğru başlayan gerilim 1937'nin bahar aylarıyla beraber yumuşamaya başlamıştır. Bu noktada Milletler Cemiyeti'nin 27 Mayıs 1937'de Sandler Raporu doğrultusunda hazırlanan ve Sancak'ın "ayrı bir varlık" olarak ifade edildiği statü ve anayasayı kabul etmesinin krizin barışçıl bir çözüme doğru evrilmesine önemli katkı sunduğunu vurgulamak gerekir (BCA, 1938, No:030.10.0.0/224.510.12; Soysal, 1983, ss.534-535). Bu gelişme üzerine Türkiye ve Fransa 29 Mayıs 1937'de Cenevre'de Sancak'ın toprak bütünlüğü ve anayasal statüsünün Türkiye ve Fransa'nın teminatı altına olduğunu ilan eden bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşma ile ayrıca Türkçe resmi dil olarak ilan edilmiş ve Fransa tarafından Sancak'ta Türk nüfusunun çoğunluk olduğu da kabul edilmiştir (BCA, 1938, No:030.10.0.0/224.510.11).⁵⁷

Tayfur Sökmen Cenevre'de alınan kararları Antakya'daki cemiyete ileterek Yeni Gün gazetesinde yayımlanmasını sağlamıştır. "Hataylılara Müjde" başlığı ile yapılan haberde şu hususlara vurgu yapılmıştır: "Türk tezleri Cenevre'de tamamen kabul edildi. Her Hataylı dilediği cemaat listesine yazılmak ve rey vermek hakkına maliktir" (Sökmen, 1999, ss.144-145). Anlaşma ile Türk tarafı Sancak'ın Suriye'ye bırakılmasının önünü kapatmış, Sancak'ın güvenliğine Fransa ile birlikte ortak olmuş

⁵⁷ Bu dönemde 4.805 km² alana sahip olan Sancak'ın toplam nüfusu 219.000 olarak tespit edilmiş ve bu nüfusun %39,7'si Türk, %28'i Alevi, %11'i Ermeni, %10'u Sünni Arap, %9'u Rum-Ortodoks, %3'ü ise Kürt, Çerkez, Yahudi, İsmaili ve Arnavut kökenli olarak kayıtlara geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Soysal, 1983, ss.534-536).

ve seçimlerle Sancak'ta kurulacak müstakil hükümet sistemi içerisindeki Türk çoğunluğunun elde edilmesini garanti altına almıştır. Fransa ise sahada yaşanabilecek bir Türk isyanının ve/ya Türkiye'nin bölgeye tek taraflı müdahalesinin önüne geçmiş ve yaklaşan dünya savaşı için Türkiye dostluğunu ve işbirliğini elde etmenin yolunu hazırlamıştır (Soysal, 1983, s.539).

Söz konusu anlaşma hükümlerince Sancak'ın tehdit edilmesi durumunda Milletler Cemiyeti'nin bilgilendirilmesi ve acil durumlarda güvenliğin sağlanması için Türkiye ve Fransa arasında işbirliği esaslarının belirlenmesi için tarafların genelkurmay başkanlıklarının “özel anlaşmalar” yapmaları da kararlaştırılmıştır (Soysal, 1983, ss.537-539). Bu çerçevede iki devletin genelkurmay başkanlarının da yer aldığı askeri heyetler arasında 17-18 Aralık 1937 tarihinde Ankara'da yapılan görüşmelerin ardından Sancak'ın güvenliği için alınacak askeri tedbirler belirlenmiş ve tutanak altına alınmıştır. Tutanağın ek maddelerinde Sancak'a girecek Türk birlikleri ile ilgili hususlar da belirlenmiştir. Bu noktadan sonra Türk Silahlı Kuvvetleri Sancak'taki seçimler öncesi güvenliği sağlamak için bölgede görev yapacak askeri birliklerin hazırlanmasına yönelik çalışmalara başlamıştır (BCA, 1938, No:030.10.0.0/224.510.12).

Bu arada seçim zamanı yaklaşmasıyla birlikte bölgede hareketlilik tekrar başlamıştır. Cenevre'de hazırlanan anayasaya göre seçimde oy kullanacakların Sancak doğumlu olmaları gerekmektedir. Bu nedenle Ankara, Sancak doğumlu Türk vatandaşlarının seçimlerde oy kullanabilmeleri için girişimlerde bulunmuş ve hatta Sancak doğumlu olup seçimler için bölgeye gönderilecek devlet memuru ve müstahdemlerin iki yıl için izinli sayılmaları yönünde yasal düzenlemeler dahi yapmıştır (Selçuk, 1972, s.91). Bunun da ötesinde Sancak doğumlu olmayan Türklerin de Sancak'taki illerde nüfus kütüklerine kaydedildiklerine yönelik bilgilere de rastlanmaktadır. Buna verilebilecek en çarpıcı örnek bizzat Abdurrahman Melek tarafından nakledildiğine göre Gaziantep doğumlu olan Tayfur Sökmen'in nüfus kaydının Kırıkhan'a kaydırılmasıdır (Melek, 1999, s.115).

Bu tedbirlerin yanı sıra Türk tarafının yürüttüğü faaliyetler ile gayri Türk unsurları seçim listelerine Türk olarak kaydolmaları yönünde teşvik ettiği de görülmektedir. Dönemin yakın şahitlerinden Abdurrahman Melek ise bu yöndeki faaliyetlerin etkinliğini eleştirmekte ve insanların “birkaç kuruş fazla koparmak sevdasıyla kendilerini Türklüğe doğru itip çektiklerinden bahsetmektedir” (Melek, 1999, s.84).

Bu yöntemle ikna edildiği değerlendirilen yaklaşık 15 bin gayri Türk olduğu şeklinde Ankara'ya rapor verildiğini aktarırken de aslında bu sayının çok daha az seviyelerde olduğuna yönelik eleştiri getirmektedir. Etkinliği konusunda net sonuçlara ulaşılmasa da gayri Türk unsurların Türk seçmen listelerine kaydolmaları için birtakım maddi veya manevi motivasyon unsurlarının kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu noktada 1937 yılından itibaren merkezi Antakya olacak şekilde Sancak'ın önemli yerleşim yerlerinde hızla örgütlenmeye giden halkevlerinin seçimlerdeki rolüne değinmek yerinde olacaktır. Genel olarak halkevleri, Türk dili ve kültürünün öğrenilmesi ve yaygınlaşması için kültürel etkinlikler ve eğitim faaliyetleri ile öne çıkan organizasyonlardır. Sancak'taki halkevleri ise 1937-38 yıllarında Türk birlik ve beraberliğinin sağlanmasını öncelikli bir konu olarak ele almış, halka okuma-yazma eğitimi verilmesinin yanında seçimlerde nasıl oy kullanılacağı konusunda bilinçlendirme ve Türkler lehine oy kullanılmasına yönelik propaganda faaliyetlerine yoğunlaşmışlardır (Payaslı, 2011, s.222-223). Aynı zamanda halkevleri başkanları ile Tayfur Sökmen arasında kurulan raporlaşma ağı ile sahadan elde edilen haber ve duyurular ile halkın görüş ve beklentilerini içeren istihbarat Ankara'ya iletilmek üzere Dört Yol ile paylaşılmış, Dört Yol'dan gelen emir ve talimatlar ise halkevleri üzerinden uygulamaya konulmuştur (Payaslı, 2011, ss.227-230).

Anlaşmalar gereği Sancak'ta, 15 Nisan 1938 gününden başlayarak Milletler Cemiyeti müşahitlerinin gözetiminde plebisit (ön seçim) yapılmıştır (Melek, 1999, s.89). Maalesef seçim süreci Türk tarafı açısından oldukça zor ve sorunlu olmuştur. Zira Türkiye ve Fransa arasında 10 Mart 1938'de varılan mutabakata göre söz konusu seçimlerde oy kullanmak üzere kayıt yapılacak Türk seçmenlerin oranının %55'e çıkarılması ve 40 sandalyeden oluşacak Meclis'teki 22 sandalyenin Türk adaylar tarafından doldurulması kararı taahhüt altına alınmış (BCA, 1938, No:030.10.0.0/224.510.12) olmasına rağmen belirlenen oransal hedeflere bir türlü ulaşamamıştır.

Yaşanan olumsuzluklar ana kaynağı olarak Delege Durieux'nun direktifleri doğrultusunda hareket eden Sancaklı yetkililerin Türkler aleyhine uygulamalara ve usulsüzlüklere göz yumarken Türk tarafını baskılayıcı tutum içerisinde olmaları gösterilebilir. Abdurrahman Melek anılarında bu durumu anlatırken bazı çarpıcı örneklerden bahsetmektedir. Bu örnekler arasında; Suriye'den kamyonlarla getirilen yabancıların seçimlerde oy kullandıkları, seçim komisyonu da dahil olmak üzere

yetkililerin Türklere zorluk çıkardıkları ama gayri Türk unsurlara kolaylık gösterdikleri, resmi şahısların seçim büroları etrafında dolaşarak seçmenler üzerinde baskı kurdukları, dağ köylerinde bazı Türklerin Türk listelerine kaydedilmediği durumlara rastlandığı yer almaktadır (Melek, 1999, s.89).

Gelişmelere karşılık Hatay Halk Partisi'nin yaptığı itirazların sonuçsuz kaldığı Ankara'ya rapor edilmiştir. Türkiye diplomatik alanda hem Fransa hem de Milletler Cemiyeti nezdinde konuyu gündeme getirmiştir. Ancak sahada durum değişmemiş aksine olaylardan duyulan rahatsızlık nedeniyle yaşanan gerginlik Sancak geneline yayılmış, özellikle köylerde sandık başlarında bile kanlı olaylar yaşanmıştır. İskenderun, Antakya ve Reyhanlı'da devam eden çatışmalar nedeniyle seçim büroları çalışamaz hale gelmiştir (Melek, 1999, ss.89-90).

Giderek kötüleşen gerilimin neticesi olarak bölgede tekrar askeri hareketlilik başlamıştır. Türkiye bir kez daha askeri güç seçeneklerini öne çıkarma kararı almış ve askeri birliklerine Hatay'ı işgal planlarını hazırlatmıştır (ATASE İDH, 1938, No:8-130). Bu arada Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, bölgedeki gelişmelerden Türkiye'nin duyduğu rahatsızlığı vurgulamak ve Türkiye'nin kararlılığını güçlü bir şekilde göstermek için 19 Mayıs 1938'de Adana ve Mersin'de askeri geçit törenleri düzenletmiş ve hastalığı ilerlemiş olmasına rağmen törenlere bizzat katılmıştır (ATASE İDH, 1938, No:8-80).

Fransız istihbaratının, bölgede gerginliğin ve Türkiye'den gelebilecek askeri müdahale ihtimalinin arttığı dönemlerde Sancak-Türkiye sınır hattında keşif/gözetleme faaliyetlerini artırdığı görülmektedir. 1938 yılının mayıs ayında Türk tarafında yaşanan askeri hareketlilik Fransızlar tarafından yakından izlenmiştir. Bu kapsamda özellikle sınırın Hassa bölgesinde Fransız istihbarat elemanları ve subaylarının Türk tarafını gözetlemek için gelip-gittikleri raporlara yansımıştır. Bunun yansısı raporlarda Fransızların Suriye'nin Sancak yakınlarında bulunan Bab kasabasında askeri tatbikat hazırlığı içerisinde oldukları belirtilmektedir (ATASE İDH, 1938, No:8-15; 1938, No:7-140). Ayrıca Fransız birliklerinin karşı askeri tedbirler kapsamında Aktepe ile Hacılar arasında pusu kurmakta oldukları da bildirilmektedir (ATASE İDH, 1938, No:7-156).

Fransızların istihbarat toplama faaliyetleri Sancak-Türkiye sınırlarının ötesinde Suriye-Türkiye sınır bölgelerine de yoğunlaştığı görülmektedir. Fransızlar, krizin

tekrar tırmanmaya başladığı bu dönemde ortaya çıkan istihbarat ihtiyacını karşılamak için Beyrut'ta bulunan askeri istihbarat merkezini Halep'e taşıyarak Türkiye'den gelebilecek tehditlere öncelik verdiklerini göstermişlerdir. Halep'te görevli Fransız askeri istihbarat şefinin sivil kıyafetlerle her gün sınırı ve Azez'e giderek Türkiye'nin askeri faaliyetleri ile ilgili bilgi topladığı Türk istihbarat elemanlarının raporlarında bahsedilmektedir (ATASE İDH, 1938, No:7-152).

Haziran ayına gelindiğinde bölgede yaşanan tansiyon zirve noktasına ulaşmıştır. Antakya Başkonsolosu Celâl Karasapan'ın aracılığıyla dolaşırken iki yerde saldırıya maruz kalması, Türkler arasında gerginliği iyice artırmıştır. Saldırıları protesto etmek üzere 2 Haziran 1938'de Konsolosluk önünde büyük bir kalabalık toplanmış ve gösterilerin devamında kanlı olaylar yaşanmıştır. Türkler ile hükümet kuvvetleri ve Arap cephesine mensup olanlar arasında meydana gelen çatışmalar nedeniyle seçimler resmi olarak beş gün süreyle durdurulmuştur. 4 Haziran sabahı ise Başkonsolosu Celâl Bey ile Delege Durieux arasında gerçekleşen sert tartışma üzerine Başkonsolos Celâl Bey pasaportunu isteyerek Sancak'ı terk edeceğini bildirmiştir. Bu haberin duyulmasının ardından da Türk toplumu önderleri arasında davanın ancak "Kuvayı Milliye" ile halledilebileceğine yönelik güçlü bir kanaat oluşmuştur (Melek, 1999, ss.92-93).

Türkiye'nin askeri güç kullanacağını ciddiye alan Fransa, Fransız Yüksek Komiserliği Delegesi Durieux'yu 4 Haziran 1938'de görevden alarak yerine Albay Robert Collet'yi getirmiştir (Melek, 1999, s.95; BCA, 1938, No:030.10.0.0./224.511.7). Türkiye ve Fransa arasındaki 10 Mart 1938 mutabakatının gereğini yerine getirmeye odaklanan Albay Collet'nin ilk icraatı Sancak'ta sıkı yönetim ilan ederek tüm mandater yetkileri askeri makamlara devretmek olmuştur. Ardından da nüfus sayımından kaynaklı gerilimi düşürmek için 6 Haziran 1938'de Hatay Halk Partisi ve Hatay Egemenlik Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden Dr. Abdurrahman Melek'i "Sancak Genel Valisi" olarak atayarak Türkler lehine önemli bir hamlede bulunmuştur (Melek, 1999, s.95-96; Dağıstan ve Sofuoğlu, 2008, s.84; Soyak, 2014, s.614).

Bu atama, Türk ve Türkiye yanlısı seçmenler üzerindeki baskıların kalkması, nüfus sayımının sükûnet içerisinde yapılması ve seçim güvenliğinin sağlanması açısından oldukça önemli bir gelişmedir. Vali Melek, Şam Yönetimi'nden bağımsız olarak görev yapacağı bir statüye sahip olarak Hatay Devleti'nin temellerini atmak üzere önemli

faaliyetler yürütmüştür. Sancak Anayasası'nın hazırlanması ve seçim sürecinin sorunsuz yürütülmesi ile Halk Partili Vedî Münir Karabay'ı Antakya Belediye Başkanı, Süreyya Halef'i de Antakya Kaymakam olarak ataması, Vali Melek'in ilk önemli icraatlarından (Melek, 1999, s.96).

Bu arada Türk tarafının girişimleri sonucunda 3 Temmuz 1938 tarihinde çok önemli bir gelişme daha kaydedilmiş, Türk ve Fransız askeri heyetleri arasında Sancak'ın toprak bütünlüğü ve siyasi statüsünün korunması için anlaşmaya varılmıştır. Anlaşmaya göre Sancak'a toplam sayısı 2500'ü geçmeyecek büyüklükte Türk birlikleri gönderilecek ve bu askerler Beylan, İskenderun, Antakya, Kırıkhan ve Batraken'de konuşlandırılacaktır. Bu anlaşmaya paralel olarak 4 Temmuz 1938 tarihinde Ankara'da iki ülke arasında Dostluk Anlaşması parafe edilmiştir (BCA, 1938, No:030.10.0.0/224.510.12; BCA, 1938, No:30.10.0.0/224.510.13).

Anlaşmaların hemen ardından ilk olarak 5 Temmuz 1938 tarihinde sabah saat 6 sularında Payas sınırından Bnb. Süleyman komutasındaki Türk taburu Sancak'a giriş yapmıştır. Bundan birkaç saat sonra da Hassa tarafından sınırı geçen Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk Alayı Aktepe'de kendilerini coşkuyla karşılayan halkı selamlamıştır (Melek, 1999, ss.106-107). Türk birliklerinin 14 Temmuz Fransız Ulusal Bayramı münasebetiyle düzenlenen geçit törenine Fransız birlikleriyle ortak katılım sağlaması Türk-Fransız dostluğuna önemli bir katkı sunmuştur. Kutlamaların ardından Fransızlar, Sancak'ta yapılacak seçimler için Türk tarafının istekleri doğrultusunda yeni düzenlemeler yapma konusunda samimi bir işbirliğine yönelmiştir (ATASE İDH, 1938 No:7-146).

Türk ordusunun Sancak'a girmesi ve ardından 15 Temmuz'da Cevat Açıkalın ve Alb. Collet'nin başkanlığında seçim komisyonun kurulması ile hem Sancak'ın kontrolünde hem de seçimlerin icrasında inisiyatif büyük oranda Türklerin eline geçmiştir (ATASE İDH, 1938 No:7-146; BCA, 1938, No:030.10.0.0/224.511.9). Sancak'ta güvenliğinin ve düzenin tekrar sağlanmasının ardından 22 Temmuz'da birinci derece seçmen yazma işlemlerine kaldığı yerden devam edilmiştir (BCA, 1938, No:030.10.0.0/224.511.10). 1 Ağustos 1938'de tamamlanan seçim sonuçlarına göre 40 sandalyeli Mecliste Türkler 22 vekil ile temsil hakkı elde ederken Aleviler 9, Ermeniler 5, Araplar 2 ve Rum Ortodokslar ise 2 kontenjan kazanmışlardır (Melek, 1999, s.113. Soysal, 1983, s.540).

Bu noktada bağımsızlık adımlarının sağlamlaştırılması ve hatta bir sonraki aşama olan Türkiye’ye ilhakin gerçekleştirilmesi açısından meclise ve yönetime seçilecek Türk adayların Anavatana bağlılıkları oldukça önemli bir konu olmuştur. Türk istihbaratı “doğru” kişilerin seçilebilmesi ve yönetici olarak atanabilmesi için sahada biyografik istihbarat çalışması yürütmüş ve “Devlet ve Hükümet Erkanı Olarak Namzetlikleri Tespit Olunanlar” başlığı altında bir rapor hazırlamıştır. Raporda kapsanan kişilerin vasıfları, eğitimi, bulundukları görevler ve tecrübeleri, etnik kökenleri, aile ve sosyal çevreleri, temiz bir geçmişe ve itibara sahip olup olmamaları ile Türklüğe, Ankara’ya ve Hatay meselesine bağlılıkları gibi hususlara yer verildiği görülmektedir (BCA, 1938, No:030.10.0.0/224.512.40; Duman, 2008).⁵⁸

Mecliste vekil tayin edilecek ve hükümette yer alacak isimlerin belirlenmesi 10 Ağustos 1938’de Dört Yol’da yapılan toplantı ile gerçekleştirilmiştir. Toplantı, Türkiye’nin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın görevlendirmesi üzerine Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer tarafından organize edilmiş ve Türk istihbaratının hazırladığı biyografik istihbarat raporları üzerinden adayların kimler olacağına yönelik görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde Meclisteki Türk kontenjanı için biri asil diğeri yedek olmak üzere iki adet 22 kişilik liste ile birlikte hükümette görev alacak isimler belirlenmiştir (BCA, 1938, No:030.10.0.0/224.512.40). Yine mecliste yer alacak diğer cemaatlara ait 18 vekilin belirlenmesi için de Vali Abdurrahman Melek görevlendirilmiştir. Vali Melek’ten, belirleyeceği kişilerin Meclis’te Türkiye’nin milli menfaatlerine muhalefet etmeyeceklerini garanti etmesi de istenmiştir. Sökmensüer toplantıda alınan kararları İçişleri Bakanlığına raporlamış, Ankara Hükümeti de bu rapor doğrultusunda aldığı kararları Hatay Halk Partisi’ne onaylatmıştır (Melek, 1999, ss.114-115). Bu süreçte MAH’ın, seçimde adayların kimler olabileceği ile ilgili sahadaki dedikoduları ve halkın beklentilerini istihbarat raporları marifetiyle Ankara’yla paylaştıkları da görülmektedir (ATASE İDH, 1938, No:8-1).

Seçim sürecinin tamamlanmasının ardından Meclis, 2 Eylül 1938 tarihinde gerçekleştirdiği ilk toplantısında aldığı kararla “Hatay Cumhuriyeti” adıyla bağımsız bir devlet olduğunu ilan etmiştir (Melek, 1999, s.119). Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte bölgenin Türk vatanı olarak kalması için başta istihbarat

⁵⁸ Arşiv belgesinin araştırma yaptığımız dönemde erişime kapalı olduğu görülmüştür. Ancak Duran’ın tezinin ekler bölümünde söz konusu arşiv belgesinin 6-9 ile 11-20’nci sayfalarının taranmış hali yer almaktadır.

faaliyetleri olmak üzere önemli görevlerde bulunmuş, işgal kuvvetlerine karşı silahlı direniş mücadelesi yürütmüş ve bu nedenle Fransızlar tarafından ölüm cezasına çarptırılmış olan Tayfur Sökmen (Sökmen, 1999, ss.97-98), Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği doğrultusunda Hatay Millet Meclisi tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanı Sökmen de meclisteki yemin töreninin ardından Dr. Abdurrahman Bey'i başbakan olarak atamıştır (Sökmen, 1999, s.155; Soysal, 1983, s.540).

Fransızların ağırlıklı olarak 1936 ve 1937 sonlarında başlattıkları Türkiye ve Türkler aleyhindeki kampanyalar Türkiye ile yapılan anlaşmalar ve yakınlaşmalar neticesinde zamanla azalış göstermiştir. Yine de arşivlerde, Fransız istihbarat elemanlarının iki ülke arasındaki ilişkilerin oldukça düzeldiği 1938 yılının temmuz ayından başlayarak “mevcut durumun geçici olduğu ve kendilerinin her şeye hâkim oldukları günlerin yakında tekrar geleceği ve Türk ordusunun çekileceği” yönünde temalar kullanarak propaganda faaliyetlerini devam ettirdiklerine dair tespitlere ulaşmak da mümkündür (ATASE İDH, 1938, No:8-6).

Sancak'ın Türkiye'ye ilhak olacağının iyiden iyiye belirginleşmesinin ardından 1939'un ilk aylarından ilhakın gerçekleştiği haziran ayına kadar olan Türk istihbarat raporlarında ise ağırlıklı olarak bölgede yaşayan Ermeni ve Rum toplumlarının gelişmelerden duydukları rahatsızlıklar ve bu gelişmelere karşı Fransızların yürüttükleri propaganda faaliyetlerine rastlanmaktadır. Bu kapsamda;

- Fransa'da yayımlanan Lorizon Gazetesi'nin Sancak'taki bir grup Ermeni gencin taşkınlık yaptıkları için tutuklanmalarını Fransa'ya olan bağlılıklarından kaynaklı göstererek Türklerin azınlıklıkları baskıladığı şeklinde propaganda yaptığı (ATASE İDH, 1939, No:8-54),
- Bir Fransız istihbarat subayının Birinci Dünya Savaşı'nda Fransızların yanında savaşmış olan Ermenilere savaşın bitişinden 20 yıl sonra emekli maaşı bağlandığı bahanesiyle para yardımı yaptığı (ATASE İDH, 1939, No:8-50),
- Fransız istihbarat subayları ve yardımcıları tarafından Antakya ve İskenderun'da yapılan propagandalarda, Türkiye'de yeniden dini uygulamaların başladığı, erkeklerin şapka takmalarının yasaklandığı, kadınların çarşaf giyilmelerinin zorunlu hale getirildiği gibi temalarla özellikle Alevileri ve mutaassıp Müslümanları etkilemeye çalıştıkları (ATASE İDH, 1939, No:8-61) örnek gösterilebilir.

Burada bir noktaya daha kısaca temas etmek gerekirse o da Sancak konusunda beklenti içerisinde olan tek rakip devletin Suriye olmadığıdır. O dönem 12 Adaları elinde bulunduran ve Batı Anadolu'yu da içeren birtakım revizyonist emelleri olduğu bilinen İtalya'nın, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu için stratejik bir konuma sahip olan Sancak'ın idaresinin kendisine verilmesi için de yoğun bir gayret içerisinde olduğu istihbarat raporlarına yansımıştır. Örneğin İskenderun'un Türkiye'ye değil İtalya'ya verileceği yönünde Suriye'de yoğun bir propaganda faaliyeti yürütüldüğü (ATASE İDH, 1937, No:7-22), İtalya'nın bölge halkı üzerinde, özellikle de Ermeni ve Araplar arasında propaganda faaliyeti icra ettiği (ATASE İDH, 1936, No:7-60), İtalya'nın Halep Konsolosu'nun sık sık Sancak'a gelip görüşmeler gerçekleştirdiği (ATASE İDH, 1937, No:7-17), İtalyanların İskenderun Konsolosu'nun İtalya lehine propaganda yaptığı, özellikle Aleviler üzerine ağırlık verdiği (ATASE İDH, 1939, No:8-61), Halep'ten gelen bir grup İtalyan'ın Sancak'ta bazı yerleşim yerlerindeki halktan İtalya ile birleşmek istediklerine dair dilekçeler topladıkları istihbarat raporlarına konu olmuştur (ATASE İDH, 1938, No:7-161).

Şartların olgunlaşmasıyla birlikte Hatay Millet Meclisi 23 Haziran 1939'da olağanüstü toplanarak anavatana katılma kararı almış ve Türkiye'ye ilhak olma sürecini tamamlamıştır (Sökmen, 1999, s.167. Melek, 1999, s.146). Türkiye ve Fransa arasında 23 Haziran 1939'da Ankara'da Hatay Devleti'nin sınırlarını ve statüsünü de belirleyen hükümleri içeren bir anlaşma (ATASE İDH, 1939, No:8-27) ile yine aynı gün Paris'te Türk-Fransız Karşılıklı Yardım Bildirisi imzalanmıştır. 23 Temmuz 1939 tarihinde ise Fransız ordu birlikleri Hatay'dan tamamen ayrılmıştır (Melek, 1999, s.146). Böylece yaklaşık üç yıl süren Sancak Krizi sonunda Türkiye, istihbarat faaliyetlerinin de katkısıyla Sancak'taki dengenin Türkiye lehine gelişmesini sağlamış ve hedeflediği şekilde bir çözüme ulaşmıştır. Bunun ardından Türkiye, 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile Karşılıklı Yardım Anlaşması (BCA, 1939, No:30.10.0.0/235.582.16) imzalayarak Avrupa'daki bir savaşta anti-revizyonist devletlerle dayanışma içerisinde olacağını ilan etmiştir.

4.2. Soğuk Savaş Dönemi TDP Krizlerinde İstihbarat

TDP Krizleri İncelemeleri Grubunun yürüttüğü projede Soğuk Savaş dönemine ait Tablo 7'de yer alan 15 kriz ele alınmış olup bu krizlerden Limni Krizi hariç tamamı çözülmüştür. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşadığı en önemli dış politika

krizleri Kıbrıs üzerine olmuştur. Oysa Kıbrıs adası, 1950’lilere kadar Ankara’nın pek de gündeminde olmamış, hatta Misak-ı Milli sınırları içerisinde dahi yer almamıştır. Ancak İngilizlerin adayı Osmanlı’dan koparmasıyla birlikte adanın egemenliği üzerine Rum-Yunan ihtirası giderek kabarmış, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Kıbrıs’ın bağımsızlığı meselesi uluslararası platformlara taşan bir soruna dönüşmüştür. Bu süreçte Rum-Yunan tarafının adadaki Türklerin varlığını, tarihi geçmişini ve adanın coğrafi konumunu görmezden gelen aksiyonları ile İngilizlerin adayı elde tutabilmek adına adadaki Türkleri ve Türkiye’yi sahaya sürme politikası, savaşa kadar evrilen, hatta günümüzde bile belirsizliğin ve çözümsüzlüğün sürdüğü kronik bir çatışma konusuna dönüştürmüştür. Bu niteliği ile Kıbrıs ve Kıbrıs kaynaklı Türk Dış Politika Krizlerinin bu bölümde incelenmesi, istihbaratın oynadığı rolü ortaya koymak için uygun ve yerli bir inceleme sahası olarak görülmüştür.

Tablo 7. İncelenen Soğuk Savaş Dönemi Krizleri (1945-1990)

1955	1957	1958	1963-64	1964	1967	1972-73
6/7 EYLÜL OLAYLARI	SURİYE	IRAK	KIBRIS I	JOHNSON MEKTUBU	KIBRIS II	AFYON KRİZİ
YUNANİSTAN GKRY	SURİYE	IRAK	GKRY/ YUNANİSTAN	ABD/GKRY	GKRY/ YUNANİSTAN	ABD
ANİ	ANİ	GELİŞEN	TEKRARLAYAN	ANİ	TEKRARLAYAN	GELİŞEN
ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ

1974	1975	1976	1981	1984	1987	1988	1989
KIBRIS III	NOTAM-FIR	KITA SAH. I	LİMNİ KRİZİ	BATI TRAKYA	KITA SAH. II	HALEPÇE MÜLTECİ KRİZİ	BULGARİSTAN GÖÇÜ
GKRY/ YUNANİSTAN	YUNANİSTAN	YUNANİSTAN	YUNANİSTAN	YUNANİSTAN	YUNANİSTAN	IRAK	BULGARİSTAN
TEKRARLAYAN	GELİŞEN	TEKRARLAYAN	ANİ	GELİŞEN	TEKRARLAYAN	ANİ	GELİŞEN
ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	UYUTULDU	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ

Kaynak: www.tdpkrizleri.org

Kıbrıs’la ilgili TDP krizlerine bakıldığında 1955 yılında 6/7 Eylül Olayları, 1963-64 yıllarında I. Kıbrıs Krizi, 1964 Johnson Mektubu, 1967’te II. Kıbrıs Krizi ve 1974’te yaşanan III. Kıbrıs Krizi olmak üzere beş krizin yaşandığı görülür. Ancak krizlerde istihbaratın fonksiyonunu daha derinlemesine ortaya koyması, incelenecek krizlerin ayrılmaz bir parçası olması ve hatta en önemli aktörleri arasında yer almaları bakımından EOKA terör örgütü ve TMT ayrı alt başlıklar altında incelenmesi gerekmiştir. Bunun yanında krizlerin öncesinin ve gelişim sürecinin tarihi bir

perspektifle sunulabilmesi için giriş yerine Kıbrıs meselesini özetleyen bir alt başlığa da yer verilmesi yerinde görülmüştür.

4.2.1. Kıbrıs Meselesi

Osmanlı Devleti 1571 yılında Kıbrıs'ı fethetmesinin ardından ada 307 yıl Osmanlı idaresi altında kalmıştır. 1877-1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus Harbiyle birlikte Ruslara karşı büyük toprak kaybı yaşayan Osmanlı, 4 Haziran 1878'de Ruslara karşı yardım etmesi ve adanın güvenliğini sağlaması karşılığında Kıbrıs'ı İngiltere'ye kiralanmıştır. Kiralama süresi anlaşmada yer almadığı için 1 Temmuz 1878'de ilave edilen ek protokol ile Rusların Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlıya geri iade etmesi durumunda Kıbrıs'ın tekrar İstanbul Hükümeti'nin idaresine devredilmesi hükmü getirilmiştir (Sarica, Teziç ve Eskiuyurt, 1975, s.261).

İngiltere, 5 Kasım 1914'te yaptığı açıklama ile Birinci Dünya Savaşı'nı gerekçe göstererek 1878 tarihli antlaşmalarının geçersiz olduğunu, Kıbrıs'ı tek taraflı olarak ilhak ettiğini ilan etmiştir (Toluner, 1977, s.13). Bu nedenle Rusya'nın savaştan çekilerek 3 Mart 1918'de Brest-Litowsk Antlaşması ile Ardahan, Batum ve Kars'ı tekrar Osmanlı'ya devretmesine rağmen İngilizler Kıbrıs'tan çekilmemişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nın devamı olarak yürütülen Kurtuluş Savaşı'nın ardından 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın 20. Maddesi'nde Türkiye, İngiltere'nin 5 Kasım 1914'teki Kıbrıs'ı ilhak etme kararını tanımıştır.⁵⁹

Kıbrıs adasının yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nden kopmasının ardından Yunanistan ve adada yaşayan Rum ahali arasında *enosis*⁶⁰ düşüncesi canlılık

⁵⁹ Lozan Barış Antlaşması'nın 20 ve 21. maddeleri doğrudan Kıbrıs'la ilgilidir:

20. Madde: Türkiye, Britanya Hükümeti tarafından Kıbrıs'ın 5 Kasım 1914'te ilan olunan ilhakını tanıdığını beyan eder.

21. Madde: 5 Kasım 1914 tarihinde Kıbrıs Adasında yerleşmiş olan Türk uyrukları, yerel yasanın belirlediği koşullara göre, İngiltere uyrukluğuna geçecek ve böylece Türk uyrukluğunu yitireceklerdir. Bununla birlikte, bu Türkler, isterlerse, bu Antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak iki yıllık bir süre içinde, Türk uyrukluğunu seçebileceklerdir. Bu durumda, seçme haklarını kullandıkları günü izleyen on iki ay içinde Kıbrıs Adasından ayrılmak zorunda kalacaklardır.

İşbu Antlaşmanın yürürlüğe konulması günü Kıbrıs Adasında yerleşmiş bulunup da yerel yasanın belirlediği koşullara uyularak yapılan işlem üzerine, o gün İngiltere uyrukluğunu edinmiş ya da edinmek üzere bulunmuş olan Türk uyrukları da bu nedenle Türk uyrukluğunu yitireceklerdir.

Şurası da kararlaştırılmıştır ki, Kıbrıs Hükümeti, Türkiye Hükümetinin izni olmaksızın Türk uyrukluğundan başka bir uyrukluğunu edinmiş olan kimselere İngiltere uyrukluğunu tanımayı reddetmek yetkisine sahip olacaktır.

⁶⁰ Yunanca bir kelime olan *enosis*in kelime anlamı “birleşme, bütünleşme” olarak Türkçede karşılık bulmaktadır. Politik anlamı ise Kıbrıs adasının “Helen toplumunun tarihsel bir uzantısı olarak” Yunanistan'la birleşmesi, Yunanistan'a ilhak olması hedefini ifade eder. Mora yarımadasında başlayan isyanlarla birlikte Yunanistan'ın 1821'deki tek taraflı bağımsızlık ilanının hemen ardından

kazanmıştır. Yunanistan 1928 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya'ya verdiği nota ile *enosis* kelimesine uluslararası bir belgede ilk defa yer vermiş ve Kıbrıs'ın kendisine bağlanmasını istemiştir. Bu arada Kıbrıs'ta Rumlar İngiliz sömürge yönetimine karşı ilk isyanını 1931'de gerçekleştirmişlerdir.⁶¹ İkinci Dünya Savaşı boyunca da devam eden Rum isyanlarını bastırmak için İngilizler bağımsızlık anayasası hazırlanmasını teklif etseler de Rumlar, Yunanistan'la *enosisi* içermeyen hiçbir teklifi kabul etmeyeceklerini belirterek İngilizler üzerinde baskı kurmaya devam etmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 10 Şubat 1947'de imzalanan Paris Antlaşması ile 12 adaların İtalya'dan alınıp Yunanistan'a verilmesi jeopolitik olarak Kıbrıs'ın Yunanistan'la *enosisi* gerçekleştirme heveslerini güçlendirmiştir. Antlaşmanın hemen ardından Yunanistan Parlamentosu 27 Şubat 1947'de aldığı kararla “Yunanistan'ın Kıbrıs'la Birleşmesi” gerektiğini dünyaya ilan etmiştir. Kıbrıs'ta ise Rumlar 15 Ocak 1950'de kilisenin ve Etnarh Partisi'nin girişimleriyle adanın Yunanistan'a ilhakı konusunda izinsiz plebisit düzenlemişlerdir. Sadece Rumların oy kullandığı, Türkler katılım sağlamadığı plebisit ile *enosis* iddiaları dünyaya duyurulmak istenmiştir (Keser, 2006, s.158; 2016, ss.4-5). 20 Ekim 1950'de Kitium Metropolit Üçüncü Makarios'un Başpiskopos seçilmesi ile *enosis* politikaları ivme kazanmıştır (Keser, 2006, s.151). Yunanistan Başbakanı Venizelos'un 15 Ekim 1951'de Parlamento'da yaptığı konuşmasında “Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanma isteğini ilan etmekten mutluluk duyduğunu” belirtmesiyle Atina'nın Kıbrıs meselesini devlet politikası haline getirdiğini ilan etmiştir (Çay, 1989, s.36). Yunanistan 1951 yılında Kıbrıs'ın kendisine verilmesi konusunda BM ve NATO nezdinde birtakım girişimlerde bulunsa da bir netice elde edememiştir (Smith, 1973, s.14).

Kıbrıs sorunun uluslararası platformlara daha güçlü bir şekilde taşınması 16 Ağustos 1954'te Yunanistan'ın BM'ye yaptığı başvuruya olmuştur. Yunan Hükümeti, Rum lider Makarios'la birlikte Kıbrıs'ın İngiliz sömürgesi olması durumunu BM Genel Kurulu'na şikâyet konusu yapmış ve Kıbrıs adası halkına kendi kaderlerini kendilerinin tayin etme (self- determinasyon) hakkının verilmesini talep etmiştir.

Kıbrıslı Rumlar da Osmanlı'ya karşı 9 Temmuz 1821'de ayaklanmıştır. Başarısız olan ayaklanmanın elebaşları İtalya'ya kaçmayı başarmış ve burada ilk Rum *enosis* belgesini 6 Aralık 1821'de yayımlamışlardır. Rumlar arasındaki *enosis* düşüncesinin bayraktarlığını ise Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi yapmaktadır.

⁶¹ 21 Ekim 1931'de İngiliz Yönetimi'nin vergileri artırma girişimi üzerine yaklaşık 5000 göstericinin katıldığı protestolar şiddet eylemlerine dönüşmüş ve ada geneline yayılmıştır. İngilizler isyanı Malta ve Mısır'dan getirdikleri takviye güçler ile kanlı bir şekilde bastırabilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (French, 2015, s.86; Keser, 2006, s.148).

Ancak BM nezdinde 17 Aralık 1954'te yapılan görüşmelerden somut bir sonuç çıkmamış, tarafların kendi aralarında meseleyi çözmeleri tavsiyesinde bulunulmuştur bkz, Stephens, 1966, s.135; Artuç, 1989, s.39; Keser, 2016, s.5). BM'deki self-determinasyon arayışlarından eli boş dönen Makarios, son birkaç yıldır hazırlıkları büyük ölçüde tamamlanan EOKA'nın tedhiş hareketlerine başlaması için yeşil ışık yakmış ve Kıbrıs meselesini kanlı bir sürece taşımıştır. Ancak EOKA'nın faaliyetlerine geçmeden önce Türk dış politikasının önemli krizleri arasında bulunan 6/7 Eylül olaylarına burada geniş bir parantez açmak yerinde olacaktır.

4.2.2. 6/7 Eylül Olayları (1955)

Türk Hükümeti, Kıbrıs meselesine 1950'lerin ortalarına kadar fazla ilgi göstermemiş ve konuyu genel anlamda İngiltere'nin iç sorunu olarak görmüştür. Bu döneme kadar Ankara'nın hassasiyetle üzerinde durduğu asıl husus Kıbrıs meselesinin dostluk ve müttefiklik anlayışı içerisinde barışçıl bir şekilde çözülmesi, mümkünse adadaki halihazırdaki statükonun korunmasıdır. Yani İngiltere ve bu döneme kadar iyi seviyede yürüyen Yunanistan'la olan ilişkilerin bozulmaması daha öncelikli görülmüştür. Bunun yanı sıra eğer Kıbrıs'ta statüko konusunda bir müzakere yapılacaksa adadaki Türk varlığı ve tarihsel bağları nedeniyle bu müzakerelere dahil olmak da Türkiye'nin beklentileri arasında yer almıştır.

Ancak 1955, Kıbrıs'ta gerilimin iyiden iyiye tırmandığı ve EOKA terör örgütünün ortaya çıktığı bir yıl olmuştur. Hem adadaki gelişmelerin hem de BM'deki girişimlerin de etkisiyle İngiltere, 30 Haziran 1955'te yaptığı çağrıda 29 Ağustos 1955'te Londra'da "Kıbrıs da dahil Doğu Akdeniz'e müteallik siyasi ve askeri meselelerin müzakeresi" başlıklı bir konferans düzenleyeceğini ve konferansa İngiltere'nin yanı sıra Türkiye ve Yunanistan'ın da davet edildiğini duyurmuştur (Güven, 2005, ss.161-162).

Konferans tarihi yaklaştıkça Türk basınında Kıbrıs konusunda yapılan haberler artmaya başlamış ve Türk kamuoyundaki duyarlılık artmaya başlamıştır. Özellikle Başbakan Menderes'in de ifade ettiği, 28 Ağustos'ta Kıbrıs'ta Türk toplumuna karşı toplu katliam yapılacağı söylentileri gerginliği artırmış ve İstanbul'da yaşayan Rum asıllı vatandaşlara yönelik olaylar basında sıkça yer alır hale gelmiştir. Aynı konuşmasında Başbakan Menderes, "Kıbrıs'ın Türk olduğunu ve Yunanlılara

birakılamayacağını” vurgulamıştır.⁶² Bu konuşmayla ilgili olarak Yunan gazeteleri, Menderes’in “toplu katliam” iddialarını İngiliz propagandası olarak nitelemiş ve Ankara’nın, Kıbrıs’taki hakimiyetini devam ettirmek için Türk-Yunan dostluğunu kundaklamak isteyen İngiltere’nin tuzağına düştüğünü yazmıştır (BCA, 1955, No:030.10.0.0/36.219.2).

29 Ağustos-7 Eylül 1955 tarihlerinde düzenlenen Londra Konferansı’ndan bir netice alınamamıştır. Türk heyeti konferansta statükonun korunmasını öncelikli olarak savunurken Yunanistan’ın self-determinasyon talebini uygun bulmamıştır. Eğer Lozan Antlaşması’nda kabul edilen statüko değişecekse yine söz konusu antlaşma gereği Kıbrıs’ın akıbetinin ancak İngiltere ve Türkiye arasında belirlenebileceği de Türk tarafının vurguladığı diğer bir husus olmuştur (Gönlübol & diğ., 1977, ss.352-359).

Konferansın devam ettiği 4 Eylül’de Londra’da Kıbrıs Türktür Cemiyeti (KTC) Londra Şubesinde düzenlenen ve Dr. Fazıl Küçük’ün de katılımı ile yapılan mitingde “Kıbrıs Yunanistan’ın olamaz!”, “Kıbrıs Türk’tür, Türk kalacaktır!”, “Enosis harp demektir!” nevinden sloganlar atılmıştır. Londra mitingi Türk kamuoyu tarafından da ilgiyle izlenmiş ve toplumda heyecan yaratmıştır (Bekarlar, 2006, ss.121-122). Ancak başta İstanbul olmak üzere Ankara ve İzmir’de 6 Eylül’de başlayan gösteriler, Londra Konferansı’nın sonunu getirecek şiddet olaylarına dönüşmüştür. Bu olayların, Kıbrıs adasında yaşayan gerilimden kaynaklı olarak Türkiye’deki toplumun üzerinde biriken stresin provoke edilmesiyle patlak verdiği görülmektedir. Bu provokasyonların etkili vasıtaları ise basın-yayın organları olmuştur.

Kıbrıs Türkleriyle dayanışma için 6 Eylül 1955’te Taksim Meydanı’nda toplanmış bulunan KTC mensupları ile işçi ve öğrenci grupları, ardı ardına gelen haber ve propagandaların etkisi altında kalmışlardır. Taksim’deki kalabalığın yanı sıra kentin birçok yerinde toplanan gruplar protestonun da ötesine geçerek şiddet eylemlerine girişmişlerdir. Ortaya çıkan öfkenin kaynağı olan haberlerden ilki Başbakan Menderes’in emriyle devlet radyosu tarafından 6 Eylül günü saat 13.00 bülteninde yapılmış ve Yunanistan’ın Selanik kentinde bulunan Atatürk’ün doğduğu ev⁶³ ile Türk

⁶² Başbakan Menderes’in 24 Ağustos 1955’teki “meşhur nutku” için bkz, (Demirer, 1995, ss.395-400; Milliyet, 1955, s.1).

⁶³ Gazi Mutfaka Kemal Atatürk’ün doğduğu ev, Selanik Belediyesi tarafından Atatürk’e hediye edilmiştir. 1950 yılında restore edilen ev, 10 Kasım 1953’te düzenlenen törenle Atatürk Müzesi olarak ziyarete açılmıştır.

Konsoloslugu arasında bomba patladığı duyurulmuştur.⁶⁴ Bunun ardından da Demokrat Partili Mithat Perin'in sahibi olduğu İstanbul Ekspres gazetesi⁶⁵ saat 16.00'da ikinci baskısını yaparak "Atamızın Evi Bomba ile Hasara Uğradı" haberini manşetten altı çizili ve iri puntolarla okuyucularıyla paylaşmıştır.⁶⁶

İstanbul ve İzmir'de yaşanan saldırı, yağmalama ve kundaklamalarda resmi rakamlara göre üç kişi hayatını kaybetmiş, 30 kişi de yaralanmıştır.⁶⁷ Rumlara ve diğer azınlıklara (Ermeni, Musevi) ait onlarca kilise/havra, mezarlık ve 5 binden fazla mülk (işyeri, ev) saldırılara hedef olmuştur.⁶⁸ Olaylara karıştıkları gerekçesiyle 5.000'den fazla kişi göz altına alınmış, bunlardan 228'i suçlu bulunmuş, diğerleri serbest kalmış ya da beraat etmiştir.⁶⁹ Gözaltına alınanlar arasında İstanbul Ekspres gazetesinin sahibi ve başmuhabiri Mithat Perin de vardır. Ancak Perin, gözaltına alınmasının ertesi günü Başbakan Menderes'in Emniyet Müdürlüğü'ne bizzat giderek verdiği talimatla serbest

⁶⁴ Radyo'dan okunan metinde; "Selanik'te menfur bir tedhiş hadisesi. Selanik'te Aziz Atatürk'ün doğduğu ev ile Türk Konsoloslugu binasında bahçede saat gece yarısını dört geçe bir bomba patlamış ve bu infilak neticesinde Aziz Atatürk'ün doğduğu evin pencereleriyle Konsoloshanenin camları hasara uğramıştır. İnfilak esnasında insanca zayıat olmamıştır" ifadeleri yer almıştır. Bkz.: (Babaoğlu, 2012, s.56).

⁶⁵ 27 Mayıs darbesinin ardından Yassıada Yüksek Adalet Divanı'nca görülen "Örtülü Ödenek Davası'nda; Adnan Menderes'in Başkanlık yaptığı dönemde, "hükümet icraatlarını öven gazete ve dergilere" resmi ilan vermenin yanında örtülü ödenekten 585.996 lira nakit para yardımı yaptığı, İstanbul Ekspres gazetesine bu kapsamda 51.621 lira, ayrıca gazetenin sahibi Mithat Perin'e de 1954'te 1500 lira verdiği tespit olunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Özdurğun ve Koçlar, 2021, ss.257-259).

⁶⁶ Gazetede yer alan haberin metni:

Bugün Ankara ve İstanbul Radyolarının verdikleri bir habere göre bu gece yarısını 4 dakika geçe Selanik'te Aziz ATATÜRK'ün evine konan bomba patlayarak evde büyük bir hasara sebep olmuştur. Konsolosluk binamızla Atatürk'ün evi arasında patlatılan bomba, aynı zamanda konsolosluk binamızı da hasara uğratmıştır. İnsanca bir zayıat olmamakla beraber Aziz ATA'nın hatırasına karşı girişilen bu çirkin hareket bütün yurttaki büyük bir teessür uyandırmıştır. Yunan polisi derhal faaliyete geçmiş ve ilk olarak beş şüpheli şahsı nezaret altına almıştır. ATA'nın evi bu tecavüzden sonra emniyet altına alınmıştır. Her ne kadar Yunan Hükümeti husule gelen zararın tazmin edeceğini bildirmişse de böyle manevi bir zararın maddi kıymetlerle ödenemeyeceği açıktır. Londra konferansının devam ettiği şu günlerde bu hadiseye verilecek mana ve ehemmiyet çok daha büyük olmak lazım gelecektir. Kıbrıs'ta Yunanlıların Türklere karşı girişmiş oldukları tedhiş hareketi nihayet anayurtlarına da sirayet etmiş bulunmaktadır. Memleketimizin böyle müessif bir hadiseye sebebiyet vermemek için Hükümetimizin büyük bir titizlikle almış olduğu emniyet tedbirlerine mukabil Yunan Hükümetinin böyle bir hadiseye sebebiyet vermesi bu husustaki hassasiyetlerini açıkça ifade eder.

Bkz.: (İstanbul Ekspres, 1955, s.1-2).

⁶⁷ (Kılıç, 2008, s.72); Olaylarda ölenlerin sayısı Türk basınına 11 kişi olarak yansımıştır. Bkz.: (Cumhuriyet, 8 Eylül 1955). Bazı kaynaklar ise ölenlerin sayısını 15 kişi olarak belirtmektedir. Ayrıca 300 ila 600 arası yaralıdan bahsedilmektedir. Bkz., (Güven, 2005, ss.39-40). Bazı yabancı kaynaklarda olaylarda ölenlerin sayısı ile ilgili 37 kişiden bahsedildiği görülmektedir. Bkz., (Savvides, 2007, p.42).

⁶⁸ Resmi kaynaklara göre 4214 işyeri, 1004 ev, 73 kilise, 1 sinagog, 2 manastır, 26 okul saldırılara hedef olmuştur. Bkz; (Güven, 2005, ss.34-35).

⁶⁹ Olayların akabinde Beyoğlu Özel Mahkemesi'nin yaptığı açıklamaya göre İstanbul'da 5104 kişi tutuklanmıştır. Ayrıca Ankara'da 171 ve İzmir'de 424 kişinin tutuklandığı basına yansımıştır. Bkz., (Güven, 2005, ss.52-54).

birakılmıştır (Demirer, 1995, ss.224-225). Perin'in MAH ile ilişkisi, 1960'ta MAH'a gönderdiği ve teşkilat için üstlendiği görevleri sıraladığı mektubuyla aşikar olmuştur.⁷⁰

Olaylara karışanlardan ayrı olarak Aziz Nesin'inde aralarında olduğu "komünist" kimliği ile bilinen birtakım kişiler de "kitleleri kışkırttıkları ve provoke ettikleri" suçlamasıyla tutuklanmıştır.⁷¹ Bunların bir kısmı "Yabancı bir devlet aleyhine ilişkileri bozacak şekilde düşmanca hareketlerde bulunmak, cürüm işlemek, tahrik ve teşvik" suçlarından yargılanmışlardır. Şüpheliler hakkındaki yargılamalar çoğunlukla beraat kararıyla sonuçlanmış, az sayıdaki kişiye ise küçük cezalar verilmiştir (Akın, 2011, ss.157-158). MAH'ın 6/7 Eylül olayları üzerine hazırladığı ve Başbakan Menderes'e sunduğu 15 Eylül 1955 tarihli değerlendirme raporunda olayların KTC'nin protesto eyleminin içerisine sızan "yabancı elemanların" kitleleri galeyana getirmeleriyle geliştiğinin altı çizilirken failerin tespiti yapılmamıştır. Ancak MAH, yine aynı konu üzerine hazırladığı bazı raporlarda ise olaylarla komünistler arasında herhangi bir bağ kuramadıklarını açıkça belirtmiştir (Safi, 2023, s.215).

Başbakan Adnan Menderes, yaşanan olayların ardından ilan edilen sıkı yönetimin altı aya çıkarılması için 12 Eylül'de toplanan TBMM'de yaptığı konuşmada olayların sorumluluğunu komünistlere yüklemiş, KTC'nin yöneticileri hakkında da işlem başlatılacağını belirtmiştir (Gönlübol & diğ., 1977, s.360). Menderes'in açıklamalarında olduğu gibi Türk basınının çoğunluğu da olayları komünistlerin tertip ve tahrikiyle geliştiğini okurlarıyla paylaşmıştır (Akın, 2011, ss.146-148).

Basına yansıyan haber ve yorumlar arasından belki de en dikkat çeken Peyami Safa'nın 9 Eylül 1955'te Milliyet gazetesinde yayımlanan analizi olmuştur. Safa, yaşananlarla ilgili olarak birçok görgü tanığını dinlediğini ve kendisinin de olayları gözlemlene şansının olduğunu vurgulayarak okurlarıyla birtakım tespitlerini paylaşmıştır. Bu tespitler arasında; olayların önceden hazırlıklı, tahrip metotlarını bilen ve gerekli ekipmana sahip, teşkilatlı gruplar tarafından yapıldığı, hedef alınacak işyerlerinin önceden tespit edildiği ve tahripçilerin önünden giden kişilerce hedeflerin gösterildiği, hızlı bir şekilde İstanbul'un birçok semtine yayılan olaylarda birbirinden

⁷⁰ Ayrıca TBMM araştırma komisyonunun hazırladığı raporda, Mithat Perin ile söz konusu baskıyı hazırlayan Gökşin Sipahioğlu'nun, olayları MAH'ın organize ettiğini açıkladıkları öne sürülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2012, s.119; Güven, 2005, s.72).

⁷¹ Aziz Nesin'in yanı sıra Kemal Tahir, Dr. Hulusi Dosdoğru, Dr. Müeyyet Boratav, Dr. Can Boratav, Dr. Nihat Sargın, Faik Muzaffer Amaç, Aslan Kaynarca, Asım Bezirci, Hasan İzzettin Dinamo, İlhan Berktaş gibi isimler de olaylara karıştıkları gerekçesiyle tutuklanmışlar ve aylar sonra serbest bırakılmışlardır. Bkz; (Güven, 2005, ss.55-56; Yılmaz, 2014, s.178).

uzaktaki semtlerde bile aynı yöntem ve araçların kullanıldığı, olaylarda, (1) tahrikçiler, (2) kılavuzlar ve öncüler, (3) tahripçiler, (4) yağmacılar ve çapulcular, (5) mili heyecanla galeyana gelenler ve (6) tarafsız yurttaşlar olmak üzere altı grubun bulunduğu, tahrikçilerin Yunanlılara duyulan öfkenin yanında zenginlere karşı kini de kışkırttıkları gibi hususlar yer almaktadır. Olayların organize, bilinci, planlı bir tertip olduğunu gözleme dayalı olarak ispatını yapan Safa, yazısının sonunda ise hükümetin açıklamalarına paralel olarak komünistleri işaret ederek olayların, “kızıl örgütlerin” İstanbul’da neleri yapabilecek güçte olduklarını gösterdiğini vurgulamıştır (Akın, 2011, ss.182-183; Gökçal, 2006, s.97).

Olayların önceden planlanmış kapsamlı bir organizasyon olduğuna yönelik dikkat çekici bir ayrıntı da tutuklananların önemli bir kısmının İstanbul dışından gelmiş olmasıdır. Örneğin, olaylara karıştıkları gerekçesiyle İstanbul Selimiye Kışlası’nda tutuklu bulunan 977 işçiden sadece 273’ü İstanbul’da ikamet etmekteyken; diğerlerinin Sivas (145), Trabzon (117), Kastamonu (116), Erzincan (111) ve diğer şehirlerde ikamet ettikleri ve trenlerle polis nezaretinde İstanbul’a getirildikleri iddia edilmektedir (Güven, 2005, s.64).

Yağmacı gruplarca hedef alınacak ev ve işyerlerinin önceden bilinmesine yönelik çeşitli spekülasyonlar yapılmaktadır. Bunlardan en dikkat çekici olanı, gayrimüslimlere ait adres bilgilerinin Seferberlik Tetkik Kurulu tarafından muhtarlardan önceden temin edilmiş olmasıdır. Bu adreslerin “rehber” adı verilen “görevlilere” verilerek kalabalığı yönlendirmede kullanıldığı öne sürülmektedir. Yine içi boş-dolu çok sayıda kamyon ve kamyonetin şehirde hazır bulundurularak boş olanların yağmacıların nakillerinde kullanıldığı, dolu olanlarda ise yağmalamada kullanılan araç ve gereçlerin bulunduğu belirtilmektedir (Kılıç, 2008, s.71).

Olayların ardından ilan edilen sıkıyönetimin İstanbul’daki komutanı Korgeneral Nurettin Aknoz’un 10 Eylül’de basın mensuplarıyla yaptığı toplantıda açıkladığı kısıtlamalar arasında; hükümeti eleştirmek, sıkıyönetim çalışmalarını haberleştirmek ve 6/7 Eylül olaylarını komünistlerin yaptığı dışında haber ve yorum yayınlamak en fazla dikkat çekenlerdir. Bunların dışında münferit konu ve zamanlarda gazetelere kısıtlayıcı emirlerin iletildiği de görülmüştür (bkz, Topuz, 2000, ss.40-41; Kılıç, 2008, s.75). Yasaklar kapsamında Ulus Gazetesi, 19 Eylül’de CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün 6/7 Eylül olaylarının TBMM’de yeniden görüşülmesini öneren “Çetin İmtihan” başlıklı makalesini yayımladığı için Aknoz Paşa’nın emriyle süresiz olarak

kapatılmıştır. Makaleden alıntı yapan Hürriyet ve Tercüman gazetelerine de 15 gün yayın yasağı getirilmiştir.⁷²

6/7 Eylül olaylarının katalizörü olan Selanik'teki bombalı saldırıyla ilgili olarak Yunanistan'da yürütülen yargılamalar neticesinde eylemlerin Türkiye tarafından tertiplendiği mealinde bir durum ortaya çıkmıştır. Yunan mahkemesi, Atatürk Müzesi ve Selanik Konsoloslugu'nu hedef alan bombaların konsolosluk çalışanı Mehmet Ali Tekinalp tarafından Türkiye'den diplomatik kurye ile getirildiği, eylemin konsolosluğun güvenlik görevlisi Hasan Uçar tarafından gerçekleştirildiği, Uçar'ın azmettiricisin ise Selanik Hukuk Fakültesi öğrencisi olan Oktay Engin⁷³ olduğu sonucuna varmıştır. Tekinalp'in diplomatik dokunulmazlığı nedeniyle yargılanamadığı mahkemede Uçar 2 yıl, Engin ise 3 yıl altı ay hapis cezasına çarptırılmıştır.⁷⁴

Olayların sorumluluğunu “komünistlere” ve hatta komünistlerin maşalığını yaptığını öne sürdüğü “dış güçlere” yükleyen Adnan Menderes ise 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından Yassıada Yüksek Adalet Divanı tarafından 6/7 Eylül olayları ile ilgili olarak da yargılanmıştır. Mahkemenin 5 Ocak 1961'de verdiği kararla Menderes'le (6 yıl hapis) birlikte dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu (6 yıl hapis) ve İzmir Valisi Kemal Hadımlı (4,5 ay hapis) 6/7 Eylül olaylarının yaşanmasındaki sorumlulukları nedeniyle suçlu bulunarak mahkûm edilmiştir.⁷⁵

Yassıada'daki duruşmada en önemli delillerden birinin Fuat Köprülü'nün ifadesi olduğu görülmektedir. Köprülü'nün, darbenin hemen ardından gazetelere verdiği mülakatta 6/7 Eylül olaylarının Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve

⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz; (Akın, 2011, ss.154-156); İnönü Vakfı resmi internet sitesi <https://www.ismetinonu.org.tr/tarihte-bugun-19-eylul/> [13.12.2022]

⁷³ Yunan vatandaşı olan Oktay Engin'in yargılanmasında avukatlığını Türkiye'nin Atina Büyükelçiliği'nin hukuk müşaviri yapmıştır. Engin, dokuz ay Selanik Cezaevi'nde hapis yattıktan sonra şartlı tahliye edilmiştir. Bunun üzerine Türkiye'nin Gümülcine Konsoloslugu'nun yardımıyla 22 Eylül 1956'da Türkiye'ye getirilmiştir. Türk vatandaşlığına geçirilen Engin'in kendisine ve ailesine hükümet kanalıyla yardım edilmiştir. Selanik Üniversitesi'nde öğrenim gördüğüne dair bir belge olmaksızın öğrenci kaydı İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine alınarak öğrenimine ikinci sınıftan devam etmiştir. Mezuniyetinin ardından uzun yıllar Emniyet Teşkilatı'nda istihbarat görevlerinde bulunan Engin, Eskişehir ve Nevşehir'de vali olarak görev yapmıştır. Meclis Araştırma Komisyonu'nun hazırladığı raporda ayrıca Engin'in MAH/MİT elemanı olduğu da ileri sürülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2012, s.119; Güven, 2005, ss.71-72; Kılıç, 2008, ss.79-81).

⁷⁴ Uçar ve Engin, Türkiye'nin Atina Büyükelçisi'nin 17 Temmuz 1956'daki Selanik Konsoloslugu ile Yunanistan'ın İstanbul Konsoloslugu'nun kapatılacağı tehdidi üzerine şartlı tahliye edilmişlerdir. (Güven, 2005, s.71; Keser, 2006, s.219).

⁷⁵ Karar metni için bkz; (Demirer, 1995, ss.341-342).

Namık Gedik'in de içerisinde olduğu bir tertip sonucu yaşandığını beyan etmesi mahkeme tutanaklarına girmiştir.⁷⁶ Olayların yaşandığı günler de dahil Menderes'in en yakınında bulunan bir politikacının bu yöndeki beyanının mahkeme tarafından önemli bulunduğu muhtemeldir.

Bunun yanında mahkemede olaylar içerisinde bulunmuş-görev yapmış pek çok tanık dinlemiştir. Bu tanıklıklarda emniyet güçlerinin pasif kalması, olaylara göz yumması yönünde ifadelere rastlanmaktadır. Örneğin, olaylar esnasında İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nde görevli polis memuru Berkan Türkmen ifadesinde; olayların başlamasından 3-4 saat önce kendilerine İstanbul Emniyet Genel Müdürlüğü'nden saat beşten sonra hiçbir polis memurunun karakoldan ayrılmaması yönünde emir geldiğini, olayları duydukları halde amirlerinin emirleri gereği müdahale etmeyip, kapıları kilitleyip karakolda beklediklerini ifade etmiştir (Kılıç, 2008, s.73; Güven, 2005, s.23; Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2012, s.118).

Belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus ise dönemin İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın olayların asıl planlayıcılarının Menderes ve Gedik olduğunu çalışma arkadaşlarına defalarca söylediğinin iddia edilmesidir. Yassıada Yüksek Adalet Divanı'nda tanıklık eden İsmail Tamçelik⁷⁷, Vali Gökay'ın; “Onlar (Menderes ve Gedik) düzenlediler, her şeyi yerle bir ettiler, şimdi de kurban arıyorlar. ‘Gestapo şefi’ içişleri bakanı, dün akşam bana halkı rahat bırakmamızı söyledi. Milli bir halk ayaklanmasıymış. Şimdi görsün bakalım, milli halk ayaklanması neymiş” dediğini ifade etmiştir (Güven, 2005, ss.74-75).

Yassıada yargılamalarında dinlenen onlarca tanık ifadesinin hepsinin tam ve doğru bilgiler içerdiğinden bahsetmek mümkün değildir. Hatta 6/7 Eylül olayları nedeniyle Menderes Hükümeti tarafından mağdur edilen, suçlanan ve hapis yatan Aziz Nesin bile tanıkların bazılarının uygunsuz kişiler olduğunu, kimilerinin kendini aklamak için suçu başkalarına yüklemek isteyebileceğini, memur olanların belki de bir terfi

⁷⁶ Yassıada Yüksek Adalet Divanı'na görülen 6/7 Eylül olayları ile ilgili yargılamalardaki en önemli tanıklardan biri Menderes Hükümeti'nde Dışişleri Başkanlığı ve Başbakan Yardımcılığı da yapmış olan Fuat Köprülü'dür. Köprülü, 27 Mayıs 1960 darbesinden birkaç gün sonra 5 Haziran'da Yeni Sabah gazetesinde yayımlanan “Fuat Köprülü 6/7 Eylül hadiselerini açıkladı” ve Davamız gazetesinde yayımlanan “Bayar ve Menderes 6/7 Eylül olaylarının tertipçileridir” başlıklı haberlerde “olayların Fatin Rüştü Zorlu'nun ilhamıyla Menderes ve Gedik (dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik) tarafından tertiplendiğini” ifade ettiği yer almıştır. Yargılama sırasındaki ifadesinde Köprülü, kastettiği tertibin miting düzenlemek olduğunu, yağmalama olayları olmadığını savunmuştur. Duruşma tutanakları için bkz; (Demirer, 1995, ss.165-167; Dosdoğru, 1993, s.190).

⁷⁷ İsmail Tamçelik olaylar sırasında İstanbul Belediyesi Levazım Müdürü olarak görev yapmaktadır.

beklentisiyle ifade vermiş olabileceklerini ileri sürerek objektif bir analiz yapmıştır.⁷⁸ Elbette politik bir niteliğe sahip bu davada mahkeme heyetinin sanıkların aleyhine olacak delillere itibar ederken lehlerine olanları göz ardı ettiğine yönelik değerlendirmeler dikkate alınmalıdır. Belki de tüm bu yaşananların nedenleriyle ilgili yapılacak en ihtiyatlı değerlendirme, olayların devlet büyüklerinin isteği-onayı veya iradesiyle, ilgili kamu kurum ve görevlilerin elleriyle tertip edildiği ancak kastı aşan ve kontrolden çıkan durumlar üzerine bir felakete dönüştüğüdür. Ancak o dönemler Seferberlik Tetkik Kurulu'nda (STK) üsteğmen rütbesi ile görev yapan Sabri Yirmibeşoğlu'nun orgeneral rütbesiyle emekli olduktan bir yıl sonra gerçekleştirdiği söyleşide; “6/7 Eylül Özel Harp işidir ve muhteşem bir örgütlenmeydi. Amacına da ulaştı” (Güllapoğlu, 1991, ss.102-103; Kılıç, 2008, ss.82-83) demesi, olayların devletin tertibi olduğunu teyit ederken yürütülen örtülü faaliyetlerin kastı aşan bir yanının olmadığını, üstelik doğru ve başarılı bir operasyon olduğunu da ortaya koymaktadır.

Üzerinde durulması gereken bir başka konu ise olayların Kıbrıs'ta nasıl karşılandığıdır. Ajans Türk'ün sahibi Necdet Evliyagil'in Başbakan Menderes'e 22 Eylül 1955'te gönderdiği rapor, bu konuda gayet ayrıntılı ve bir o kadar da ilginç tespitler içermektedir. Raporda, İngilizlerin kontrolündeki Kıbrıs Radyo Servisi'nin, 6/7 Eylül olaylarını kışkırtıcı bir dille ve ısrarlı bir şekilde tekraren yayınladığından, Türkiye ve Türk Hükümetini hedef alırken Yunanistan yanlısı bir tavır sergilediğinden şikayet edilmektedir. Ayrıca radyonun tavrının Türkler arasında infial uyandıracak seviyede olduğu belirtilmektedir (BCA, 1955, No:030.10.0.0/129.839.1). Buna karşın milliyetçi Rum gazeteleri ise olaylarda İngilizlerin parmağının olduğunu ve Türk-Yunan dostluğunu bozmayı amaçladığını ileri sürmüşlerdir. Hatta Rumların lideri Başpiskopos (raporda “Başdespot” diye hitap ediliyor) Makarios'un yaptığı açıklamada;

Türkler bizim kardeşimizdir. Onlarla yıllar yılı dost ve kardeş gibi yaşadık. Bundan böyle de aynı şartlar altında yaşamak durumundayız. Aramızı açmak, dostluk ve kardeşliğimize nifak sokmak isteyenler vardır. Fakat biz, olgun bir Yunan medeniyetinin torunları gibi hareket edeceğiz. Cemaatıma Türk kardeşleriyle dost geçinmelerini, onlara karşı her türlü kötü niyetten azade bir harekette bulunmalarını

⁷⁸ Aziz Nesin'in 4 Kasım 1960'te Son Havadis gazetesinde yayımlanan “Tanıklar Geçidi” başlıklı yazısı için bkz; (Demirer, 1995, ss.417-418).

tavsiye ederim. Bu Adada bir damla Türk kanının dökülmesine fırsat vermeyeceğiz”

ifadelerini kullanarak oldukça ılımlı ve itidalli bir yaklaşım sergilediği görülmektedir (BCA, 1955, No:030.10.0.0/129.839.1).

Tezin önceki bölümlerinde de incelendiği üzere olayların yaşandığı dönemde Amerikan ve İngiliz istihbaratının MAH içerisindeki etkinliği ile STK'nın NATO doktrinleri çerçevesinde yine onlar tarafından kurulmuş ve fonlanmış olduğu dikkate alındığında tertibin İngilizlerin teşviki, telkini veya bir şekilde yönlendirmesiyle gerçekleşmiş olma ihtimali yadsınamaz. İngiliz menfaatleri açısından tehdit boyutuna ulaşan Rumların taleplerini ve bunun ortaya çıkardığı şiddet hareketlerini, oluşturulacak bir Türk düşmanlığına yönlendirerek Ada'daki kazanımlarını ve varlığını mümkün olduğunca korumak Londra tarafından rasyonel bir strateji olarak görülmüş olabilir. Bu açıdan Rumların olaylarla ilgili İngilizleri suçlayan çıkarımlar yapmalarını haklı çıkaracak bir başka delil de İngiltere'nin Atina Büyükelçisi'nin 19 Ağustos 1954 tarihli raporunda yer alan ve “kehanete varan” tespitleridir (Güven, 2005, s.167):

Zannediyorum ki Türkler durumdan endişe duymaya başladılar. Aynı zamanda yakın bir arkadaşım da olan Türk meslektaşımı dün akşam gördüğümde, olayların gidişatından kaygı duyduğunu açıkladı. Mesajımda da belirttiğim gibi, ilişkiler şu anda pek de iyi değil ve görünürdeki Yunan-Türk dostluğunun kırılan olduğu çok açık, çok küçük bir şok bile yetebilir. Atatürk'ün Selanik'te doğduğu evin duvarına tebeşirle slogan yazmak gibi önemsiz bir olay bile bir kargaşanın çıkmasına yeter.

6/7 Eylül olayları ilgi tüm veriler analiz edildiğinde; Türk Hükümeti'nin gösterilerin tertiplenmesinde yer aldığı, bununla Kıbrıs davasında Türk halkının kararlı duruşunu uluslararası kamuoyuna göstermek istediği, ancak olayların bu denli yıkıcı boyutlara ulaşacağını hesap edemediği, faaliyetlerin icrasında önemli roller üstlenen MAH ve STK elemanları ile bazı yetkililerin olayları kontrolden çıkarmaya varıracak eylemler içerisinde olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ancak o dönem hem Türk politik karar birimi hem de başta MAH ve STK içerisindeki bağlantıları ile güvenlik diplomasisini etki altına alabilme yeteneğine sahip İngiliz diplomasisi ve istihbaratının “üst akıl” olarak “gizli bir elle” olayları istismar ederek çığırından çıkarmış olabileceği elbette muhtemeldir. Gazeteci Soner Yalçın'a göre ise bu bir ihtimal değil, gerçektir. Yalçın,

6/7 Eylül olaylarının tahrik edilmesinde ve Kıbrıs'ta Rumlarla Türklerin karşı karşıya getirilmesinde geri planda İngilizlerin rol aldığını ileri sürmektedir (Yalçın, 2009, s.45).

Sonuç olarak 6/7 Eylül olayları, tarafların itidalli yaklaşımlarına ve restorasyon gayretlerine rağmen Türk-Yunan ilişkilerinde kalıcı tahribatlara ve de Kıbrıs'taki Türk ve Rum toplumları arasında zamanla giderek derinleşen düşmanlıklara neden olmuştur. Olaylar üzerine Türk Hükümeti ülkede sıkı yönetim ilan etmiş, yaşanan vandalizmi kınamış, mağdurların uğradığı zararın telafi edileceğini, suçluların cezalandırılacağını ve ileride bu tür olayların tekrarına izin verilmeyeceğini vadederek Yunanistan'a taziyede bulunmuştur (Gönlübol & diğ., 1977, s.360). Ancak Yunanistan, Balkan Paktı ve NATO çatısı altında Türkiye ile ortak faaliyetlerden çekilmiş (Güven, 2005, s.64), Ankara ile işbirliğini ve ilişkilerini de yeniden gözden geçirmiştir. Bu noktadan sonra Türk-Yunan ilişkileri uzun yıllar ağırlıklı olarak Kıbrıs meselesine odaklanmış şekilde bozulmaya, Kıbrıs adasındaki vaziyet de tam da İngilizlerin arzu edeceği gibi, Türk-Rum çekişmesine ve hatta çatışmasına doğru evrilmiştir.

4.2.3. EOKA Terörü

Makarios, Başpiskopos olmasının ardından birbirine paralel açık ve örtülü iki yöntem geliştirmiştir. Birincisi; Atina ile işbirliği halinde uluslararası alanda ve BM nezdinde *enosis* hedefi doğrultusunda barışçıl ve ısrarlı politikalar yürütmek, ikincisi ise; örtülü bir faaliyet olarak silahlı bir direnişi örgütlemektir. Bu çerçevede Makarios, 1952'deki Atina ziyaretinde kendisi ile hemfikir olan bir grup insanla "Kurtuluş Komitesini" kurmuş, bir yıl sonra da grup üyeleri *enosisi* gerçekleştirmek için bağlılık yemini etmişlerdir. Böylece Makarios, kurulan gizli hareketinin politik lideri konumuna gelmiştir. Hareketin askeri lideri ise aşırı milliyetçi emekli Albay Georgios Theodoros Grivas'dır. Grivas, gizli teşkilatlanma için hemen harekete geçilmesi taraftarıdır ve bu yönündeki hazırlıklarını önceden tamamlamıştır. Ancak Makarios, BM nezdinde yapılan politik girişimlerin neticelenmesinin beklenmesini istemiş ve girişimin başarısız olmasının ardından 1954'te Grivas'ın planı uygulamasına onay vermiştir (French, 2015, ss.86-87). Grivas, anılarında Makarios'un o dönemki tutumunu şöyle anlatır:

Başpiskopos Makarios'un başkanlığında gizli bir kurtuluş komitesi örgütleyebilmemiz 2 Temmuz 1952'ye kadar mümkün olmadı... Makarios, gerçekten kuvvet yoluyla bir çözüm isteyip istemediğinden kuşku duyduğunu söyledi ama şunu ekledi; özgürlük kan dökülmeden asla kazanılmaz! (Foley, 2012, s.24).

Burada belirtilmesi gereken bir diğer konjonktürel durumsa İngilizlerin 1949'da Filistin'i terk ettikleri gibi Ekim 1954'teki Süveyş Kanalı Krizi'nin ardından Mısır'dan da çekilmek zorunda kalmalarıdır. Bu gelişmeler Kıbrıs adasını İngilizler için Ortadoğu'daki tek karargâh haline getirmiştir. Kıbrıs'ın öneminin İngilizler için giderek arttığını gören Grivas, bir an önce eylemlere geçilebilmesi için gayretlerini hızlandırmıştır (Simmons, 2015, s.77).

Yunan gizli ordusu "Koyun Postu"nun önde gelen isimlerinden olan Grivas⁷⁹, 10 Kasım 1954'te⁸⁰ Rumlardan oluşan yeraltı teşkilatlanması için gizlice Kıbrıs'a gelmiştir.⁸¹ Grivas, Kıbrıslı Rum gençlere⁸² hem Atina'da hem de adadaki özel kamplarda gerilla eğitimi vererek başladığı faaliyetlerini önemli bir aşamaya getirmiş ve Kıbrıslı Savaşçıların Millî Örgütü'nün (Ethniki Organosis Kypriou Agoniston-EOKA) kurulduğunu⁸³ 31 Mart'ı 1 Nisan'a (1955) bağlayan gece Lefkoşe ve çeşitli

⁷⁹ Grivas, Yunanistan iç Savaşı döneminde "X" kod adıyla bilinen bir yeraltı örgütü kurmuş ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından da bu örgütü aşırı sağ kanatta yer alan bir parti haline dönüştürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Keser, 2016, s.6.; Kılıç, 2008, s.83).

⁸⁰ Grivas anılarında Kıbrıs'a gelişini şöyle anlatmaktadır:

10 Kasım 1954 öğleye doğru Kıbrıs sahilinin ince çizgisini görene kadar zorlukla güneye doğru ilerledik. Alaca karanlıkta Hloraka'ya yaklaştık ve saat 20.00'de bir bot içerisinde kıyıya kürek çektik. Kıyının birkaç metre uzağındayken birisi, 'Kim var orada?' diye seslendi. "Dighenis burada" diye cevapladım. Doğru cevap geldi: "Akritas burada." Sahile adım attık ve bizimle buluşup köye götürmek için gelen adamlarla el sıkıştık. Fırtına dinmişti ve her şey sakindi. Ertesi sabah, Kıbrıs'a gelmiş olan silâhlar temizlenip dağıtılmak üzere gizlendikleri yerlerden getirildi. Bu ilk işti ve sonraki iki hafta OHEN ve PEON gençlik hareketlerinin gruplarını örgütlemek ve adamlarını eğitmekle meşgul oldum. Kısa zamanda beş büyük şehirde ve yedi kilit köyde örgütün çekirdeği oluşturulmuştu. Her üyeye yemin ettirildi...

Ayrıntılı bilgi için bkz; (Foley, 2012, s.46).

⁸¹ İngiliz istihbaratı, Yunanistan'daki aşırı milliyetçi bir örgütün lideri ve *enosis*in fanatik bir savunucusu olan Grivas'ın Kıbrıs'a gelmesinden şüphe duysa da Grivas'ın Kıbrıs asıllı olması, abisinin de Kıbrıs'ta yaşayan bir doktor olması ve ziyareti boyunca zamanının çoğunu küçük bir köyde geçirmesi nedeniyle Grivas'ın gizli bir amacının olmayabileceği yanılgısına düşmüş ve 1951 ile 1952 yıllarında eşiyile birlikte adaya gelişine vize vermiştir. Ancak Haziran 1954'e gelindiğinde İngilizler Grivas'ın niyeti ve faaliyetleri ile ilgili çok daha fazla istihbarata sahiptirler ve bu nedenle Kasım 1954'teki gelişine onay vermemişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz; (French, 2015, ss.88-91).

⁸² Kuruluş sürecinde EOKA'nın insan kaynağını çoğunlukla Pan Kıbrıs Millî Gençlik Örgütü (PEON), Kıbrıs Çiftçiler Birliği (PEK) ve Ortodoks Hristiyan Gençlik Birliği (OHEN) gibi aşırı milliyetçi ve dinci örgütlerin üyeleri oluşturmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz; (French, 2015, ss.87-88).

⁸³ Grivas anılarında EOKA'nın kuruluşunu ve eylemlere başlamalarını şöyle anlatır:

Görüşmeler için New York'ta bulunan Başpiskopos Makarios, 10 Ocak 1955'te döndü ve ertesi gün Larnaka Piskoposluğu'nda buluştuk. Amerika'nın bize karşı çıktığı BM'deki olayları anlattı ve Mareşal Papagos'un artık eylemlerimizle tamamen mutabık olduğunu söyledi. Bunu işitmekten

kentlerde gerçekleştirdikleri 16 ayrı bombalı eylemiyle başta Kıbrıs olmak üzere tüm dünyaya duyurmuştur (bkz; French, 2015, s.84). Eylemlerle eş zamanlı olarak adanın pek çok yerinde “Dighenis” imzasıyla dağıtılan EOKA bildirileri ile tedhiş hareketlerinin nedenleri ve örgütün amacı açıklanarak kapsamlı bir propaganda faaliyeti yürütülmüştür (Keser, 2016, s.8).

Grivas’ın örtülü faaliyetleri, EOKA’nın kurulması ve terör eylemlerine başlaması adadaki İngiliz istihbaratı açısından büyük bir zafiyet göstergesi niteliğindedir. İngilizler, Rumların isyana varabilecek gösteriler yapabileceğini 21 Ekim 1931’de deneyimlemiş olmalarına rağmen, yeraltı teşkilatlanmaları ile silahlı bir direniş örgütü kurarak karşılarına çıkabilecekleri ihtimalini küçümsemişlerdir (French, 2015, s.92). Adadaki istihbarat yeteneklerini yeterli seviyeye getirmeyi ihmal eden İngilizler, Rumların Yunanistan’dan adaya silah getirdikleri yönündeki ilk istihbarat raporlarını Amerikan kaynaklarından ve ardından da Atina’daki İngiliz kaynaklarından elde edebilmişlerdir.⁸⁴ Her ne kadar İngiliz istihbaratı 1952’den beri Rumların örtülü faaliyetleri ile ilgili birtakım duyumlar elde etmiş olsa da bunlar adada bulunan güvenlik teşkilatları tarafından teyit edilemediği için (French, 2015, s.96) gerekli önem gösterilmemiş ve dolayısıyla EOKA yapılanması zamanında deşifre edilememiştir.

EOKA’nın ortaya çıkmasına fırsat veren bir diğer istihbarat zafiyeti de İngilizlerin, dünya üzerindeki tüm kolonilerinde olduğu gibi egemenliklerine karşı en öncelikli tehdidin komünizm olduğunu yönündeki politikalarıdır. Adadaki İngiliz istihbarat toplama vasıtaları bu gerekçeyle Rumların politik hareketi olan AKEL (Emekçilerin İlerici Partisi) gibi komünist örgütlenmelere yoğunlaşırken aşırı milliyetçilik tehdidinin potansiyeli göz ardı edilmiştir. Örneğin Nisan 1953’te İngiliz istihbaratının adadaki takip listesinde 5500 komünist şüpheliyi yer alırken buna karşılık 1500 aşırı milliyetçinin ismi bulunmaktadır (French, 2015, s.94). Oysa saldırıları değerlendiren

memnun olmuştum çünkü Yunan Başbakanı o tarihe kadar hiç destek vermemişti ve yapmış olduğumuz her şeyi ona rağmen yapmıştık. Ona, örgüte bir isim bulmak zorunda olduğumuzu söyledim ve EOKA’yı önerdim. Ayrıca devrimin başlangıç tarihini de tartıştık. Makarios, Yunanistan’ın bağımsızlık günü olan 25 Mart’ta başlatmak istedi ama ben bu kadar geçe bırakırsak sürpriz unsurunu kaybedebileceğimizi öne sürdüm. Bu zamana kadar İngilizler hiçbir tedbir almamışlardı, ordu kampları ve hükümet daireleri neredeyse korunmasızdı...

Ayrıntılı bilgi için bkz; (Foley, 2012, s.46).

⁸⁴ Amerikan istihbaratı Kasım 1954’te paylaştığı istihbarat raporunda, Makarios’un liderliğini yaptığı “Kurtuluş Komitesi” tarafından adaya kurtarma botları ile tipi belli olmayan 500 silahın sevk edildiğini İngilizlere bildirmiştir. Yine Kasım ayının sonlarında Atina merkezli İngiliz istihbarat kaynakları da adaya yeni bir silah sevkiyatının yapılacağını haber vermiştir. İngilizlerin o dönem Kıbrıs’taki güvenlik ve istihbarat teşkilat yapısı, kaynakları ve yeteneklerinin bu türden faaliyetlerin tespitinde yeterli olmadığı görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz; (French, 2015, ss.90-91).

14 Nisan 1955 tarihli Amerikan istihbarat (CIA) raporunda; AKEL Partisi ve komünistlerin ağırlığı olan ticaret odalarının EOKA'nın saldırılarını kınadıkları ve üstelik “ulusalci” bir Rum lideri İngilizlere ihbar ettikleriyle ilgili iddialara yer verilmektedir.⁸⁵

Tüm bu bahsedilen hususlardan anlaşılacağı üzere gerek İngilizlerin adadaki istihbarat imkan ve kabiliyetlerinin yetersizliği gerekse de tehdit önceliklendirmesindeki hatalı politik yönlendirmeler, Rum milliyetçilik hareketlerinin şiddeti önceleyen faaliyetlerinin tespitini zorlaştırmıştır. Bunun sonucunda da Kıbrıs'taki İngiliz istihbaratı, EOKA terörünü henüz yeni filizlenirken tespit edip polisiye tedbirlerle önünü kesilebilmesine imkan verecek seviyede katkıda bulunmak konusunda başarısız olmuştur.

Bu noktada Kıbrıs'ta ortaya çıkan denkleme ve devamında yaşanan gelişmelere bakıldığında Rum/Yunan politikasının ana unsurlarının; İngilizleri self-determinasyona zorlamak ve ardından *enosis* hedefine ulaşmak, Rum toplumunu milliyetçilik ideolojisi etrafında konsolide etmek ve Rumlar için ılımlı lider alternatiflerini ortadan kaldırmak, Türk toplumunu sindirmek ve İngilizlerle işbirliği yapmalarını engellemek olduğu görülmektedir. Bu denklemde EOKA'nın rolü; şehirlerde terör eylemleri, kırsalda gerilla harbi ve bunlarla birlikte propaganda ve psikolojik harp faaliyetleri yürütmektir. Rum lider Makarios'a düşen görev ise adada yaşanan şiddet olaylarının sonlanması karşılığında İngilizlerden kayıtsız-şartsız olarak self-determinasyon hakkı elde etmek için pazarlık yapmak, uluslararası alanda Rumların “haklı mücadelelerini” anlatarak dış destek sağlamaktır. Atina'nın rolüne gelince Rum halkının verdiği mücadelede dayanışma içerisinde olmak, Londra'yı Kıbrıs'ta politik değişikliğe ikna edecek/zorlayacak diplomatik faaliyetler yürütmek ve Ankara'yı Kıbrıs meselesinden uzak tutmaktır.

Buna karşılık olarak İngilizlerin stratejisi ise şöyle özetlenebilir: Öncelikle adadaki durumu kontrol altına almak ve EOKA'yı etkisiz hâle getirmek, Makarios'un taleplerini ağırdan almak ve müzakereleri sulandırmak, adadaki güvenliğin sağlanmasında Türkleri ön plana çıkararak EOKA'yla karşı karşıya getirmek ve adadaki çatışma ortamını Türk-Rum eksenine kaydırmak, Türkiye'yi Kıbrıs

⁸⁵ CIA arşiv belgelerinden (CIA Archive, Nationalist Violence on Cyprus File, Current Intelligence Weekly Review, Copy No.133, SC No. 02037/55, 14 Nisan 1955 tarihli rapor) aktaran (Keser ve Keser, 2018, s.68).

konusunda aktif ve güçlü bir pozisyona getirmek, adanın geleceği konusundaki tartışmaları Türkiye ile Yunanistan arasında bir çekişmeye dönüştürmek ve tüm bunların sonucunda da adadaki çıkarlarını mümkün olduğu kadar korurken askeri varlığını tartışmasız hâle getirmektir.

Dönemin CIA raporları incelendiğinde (CIA Archive, 1955, November 16, s.3; 1955, November 27, s.6; 1955, December 1, ss.5-6); EOKA'nın 25 Kasım 1955'te İngiliz baskı ve zulmüyle akan kanın intikamının alınacağını duyurduğu, buna karşılık İngilizlerin 26 Kasım 1955'te Olağanüstü Hâl (OHAL) ilan ettiği, aşırı milliyetçilerin net bir şekilde self-determinasyon kabul edilene kadar eylemlerine artan bir tempoyla devam edeceklerini ve İngilizlerin geçici uzlaşma teklifini kabul etmesi durumunda Makarios'un liderliğine karşı çıkacaklarını açıkladıkları görülmektedir. Raporlarda Yunanistan Başbakanı Karamanlis'in 28 Kasım 1955'te yaptığı açıklama ile Londra'dan, Makarios ile Kıbrıs'ın Sömürge Valisi John Harding arasındaki müzakerelerde self-determinasyon hakkının verilmesi için teşvik edici olmalarını istediği, müzakerelerin başarısız olması durumunda konuyu tekrar BM'nin gündemine getireceklerini ve yine Karamanlis'in Kıbrıs müzakerelerinin en azından Şubat 1956'da Yunanistan'da yapılacak seçimlere kadar olumlu devam etmesini umduğu tespitleri yer almaktadır. Raporun can alıcı noktasını oluşturan istihbaratçıların değerlendirmelerinin bulunduğu kısımda ise; Karamanlis'in hem Londra'ya yaptığı tavsiyesinin hem de Makarios üzerindeki etkisinin oldukça sınırlı olduğu, müzakerelerden derhal self-determinasyona gidilmesi kararı çıkmadığı sürece Kıbrıs'taki şiddet eylemlerinin devam etmesinin oldukça muhtemel olduğu, adada bulunan yaklaşık 15.000 kişilik İngiliz polis ve asker gücüne rağmen olaylarının tam ölçekli bir gerilla savaşına dönüşebileceği tespitleri yer almaktadır.

EOKA terörüne karşı Londra'nın en dikkat çekici adımlarından biri Kraliyet Genelkurmay Başkanlığı'ndan emekli olan Mareşal John Harding'i 3 Ekim 1955'te adaya Sömürge Valisi olarak atamak olmuştur. Harding, bir yandan Makarios'la politik bir çözüm arayışını sürdürürken diğer yandan da güvenliği tekrar tesis etmek ve EOKA'yı elimine etmek için sert tedbirler almıştır. Bu kapsamda Harding'in uygulamaları arasında sokağa çıkma yasakları, okulların kapatılması, toplama kamplarının açılması, şüphelilerin yargılanmadan süresiz olarak tutuklanması ve hapsedilmesi, silah, yangın çıkarıcı alet veya bomba yapımında kullanılabilecek herhangi bir malzeme taşımak gibi suçlar için ölüm cezası verilmesi gibi uygulamalar

yer almaktadır. Ancak bu uygulamalardan biri vardır ki İngilizlerin istihbarat elde etmesinde önemli katkılar sunmuştur. Bu tedbir şüphelilere işkence yapılmasıdır (Novo, 2010, s.18). Terör eylemlerini bir türlü önlemeyi başaramayan güvenlik birimleri EOKA üyelerini zorla konuşturarak kritik istihbarat bilgilerine ulaşabilmişlerdir.

Harding'in göreve başlamasıyla beraber İngilizlerin Kıbrıs İstihbarat Komitesi 18 Ekim 1955'te yönetime sunduğu "EOKA'nın Yapısı, Politik Temelleri ve Motivasyon Kaynakları" adlı raporda; PEON yapılanmasının ortaya çıkışını ve Grivas ile Makarios'un *enosis* kuvvetlerinin oluşturulmasındaki rollerini ortaya koymuştur. Raporda Grivas'ın Kıbrıs'ta bulunduğu ve EOKA'nın lideri "Dighenis"⁸⁶ olarak olduğu belirtilmiştir. İstihbarat tarafından yapılan analizlerde, EOKA'nın Grivas tarafından tek elden yönetildiği ve örgüt mensuplarının %60'ının yaşlarının 24 veya altında olan öğrenci ve kilise çalışanlarından oluştuğu ortaya konmuştur. Raporda ayrıca EOKA üyelerinin orta ve işçi sınıfı ailelere mensup, kiliselerin gençlik örgütlenmelerinde yer alan gençlerden temin edildiği belirtilmektedir (Novo, 2010, ss.152-153).

Burada Grivas'ın istihbarat ve İKK konusunda işleri en baştan sıkı tutmasına da değinmek yerinde olacaktır. Başta Grivas olmak üzere her örgüt üyesi kod adı kullanmış, teşkilatlanmada hücre tipi yapılanmaya gidilmiş, yaygın bir espionaj mekanizması geliştirilmiş ve böylece örgüt faaliyetleri tam bir gizlilik içerisinde yürütülmüştür (bkz, Keser, 2015, s.87) EOKA'nın içerisine sızılama ve eylemlerinin başarısında İKK tedbirlerini etkin bir şekilde uygulamaları önemli yer tutmaktadır. Bunla birlikte Grivas, kritik kamu kurumları, sivil toplum örgütleri ve azınlıklar arasında elemanlanmaya büyük önem verdiği görülmektedir. Buna ilişkin olarak Jones'un (1959) kitabında yer verdiği bilgiler kayda değerdir (bkz aktaran, Keser, 2015, s.65):

...Azınlıklar, özellikle Türkler arasında ajanlar bulmaları gerekiyordu. Sosyal hizmetlerde, yönetim kademelerinde, gümrük işletmelerinde, okullarda, ormancılık bölümünde, polis teşkilatında, hapisanelerde, belediyelerde ve posta, telefon-telgraf haberleşmesinin her alanında casuslar bulmaları gerekiyordu. Özellikle

⁸⁶ Yunanca bir kelime olan "dighenis", "iki soylu" anlamına gelen bir sıfattır. Yunan folklorunda "Dighenis Akritas" adında bir destan vardır ve destanda Dighenis'in Bizans sınır boylarında gösterdiği kahramanlıklar anlatılmaktadır. "Akritas"ın kelime anlamı ise Türkçeye "uç beyi, "uç askeri" şeklinde çevrilebilir.

İngiliz idaresine mümkün olduğunca yakın yerlerde, Kara Kuvvetleri, Kraliyet Hava Kuvvetleri ve Donanma'da güvenilir casuslara ihtiyaçları vardı. Kendilerini tıraş etme konusunda gönülsüz olduklarından hep berberlere giden Kıbrıslılarla ilgili olarak berber dükkânları mesaj trafiğinin ve mesaj alıp vermenin yoğun olarak yaşanacağı yerler olarak kullanıldı. Şüphesiz kadın olsun, erkek olsun bu casuslar istedikleri her yere sızdılar...

EOKA üyelerinin gençlerden oluşması, ilk etapta İngiliz istihbaratının örgüte yönelik İKK faaliyetlerini ve örgüt üyelerinin tespitini zorlaştırmıştır. Bununla birlikte operasyon sahasının birbirlerini tanıyan insanların yaşadığı nispeten küçük bir adadan ibaret olması, istihbaratın örgüt içerisine dışarıdan eleman sızdırılmasını neredeyse imkansız hâle getirmektedir. Bu noktada İngilizler, İngiltere'de eğitim gören Kıbrıslı öğrencileri kullanmanın yollarını bile araştırmışlardır. Yine güvenlik teşkilatındaki askerlerin ve istihbaratçıların Rumca dil becerilerinin yetersizliği istihbarat etkinliğini zayıflatan bir başka husus olarak görülmektedir (Novo, 2010, s.153).

İngilizler önemli kayıplar verdikleri 1955'in ardından⁸⁷ 1956 yılının bahar aylarıyla beraber personel ve istihbarat yeteneklerini artırarak EOKA'ya karşı daha başarılı operasyonlar düzenlemeye başlamışlardır. Operasyonel başarı İngilizlere istihbarat olarak önemli bulgulara ulaşmalarını sağlamış ve neredeyse Grivas'ı ele geçirmeye kadar yaklaştırmıştır. Örneğin Haziran 1956'da Trodos Dağlarında düzenlenen operasyondan Grivas son anda kurtulmuşsa da İngilizlerin eline geçen ve 10 Mayıs-09 Haziran tarihlerini kapsayan günlüğü, EOKA, Grivas ve hatta Makarios hakkında çok kıymetli istihbarat bilgileriyle doludur (Novo, 2012, s.176).

Gerek ele geçirilen EOKA'cılarının sorgularından gerek Grivas'ın günlüğünden ve gerekse de İngilizlerin gelişen hareket başarılarından kaynaklı olarak tekamül eden istihbarat, dengelerin hızla EOKA aleyhine değişmesinde en önemli faktörlerden biri olmuştur. Sonuç olarak EOKA'nın eylem gerçekleştirme performansı gözle görülür şekilde düşmüş ve büyük hayal kırıklığı yaşayan Grivas, 16 Ağustos 1956'da geçici ateşkes ilan etmek durumunda kalmıştır (Novo, 2012, s.177). Ayrıca İngilizler Grivas'ın günlüğünde yer alan ve EOKA lider Grivas ile sürgündeki Başpiskopos Makarios ve Yunanistan'ın eski başbakanı Papagos arasındaki bağlantıyı gösteren

⁸⁷ EOKA, terör eylemlerine başladığı Nisan 1955'ten Şubat 1956'ya kadar 17 İngiliz güvenlik personeli ile altısı polis, 15'i sivil olmak üzere 21 Kıbrıslıyı öldürmüş, 100 İngiliz askerini, 23 polisi ve 53 sivil yaralamıştır. Buna karşılık güvenlik kuvvetleri sekiz EOKA militanı öldürülmüş, 15'ini yaralamış ve 28'ibi de tutuklanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Novo, 2012, s.174).

bölümleri yayımlayarak hem Atina hem de Makarios'tan, EOKA'yı açıkça kınamalarını ve aralarına mesafe koymalarını istemiştir (CIA Archive, 1956, November 16, s.3; 1956, September 13, s.1).

Kıbrıs'taki güvenlik durumunun göreceli olarak iyileştiğini gören İngiltere, Mısır'la yaşadığı Süveyş Kanalı sorununu askeri yöntemlerle çözmek için Fransa'yla birlikte 5-6 Kasım 1956'da harekete geçmiş ve Port Said şehrini ve Kanal bölgesini işgal etmiştir. İngilizler bu harekât için Kıbrıs'tan başta elit paraşütçü birlikleri olmak üzere önemli miktarda askerini Mısır'a sevk etmiştir. Bu durum Grivas tarafından bulunmaz bir fırsat olarak görülmüş ve EOKA eylemlerini hızla artırmıştır. Kasım ayı içerisinde EOKA gerçekleştirdiği 416 eylemle yeni bir rekora ulaşmıştır. Bu eylemlerde İngilizler, 16'sı asker, 4'ü polis toplam 20 güvenlik mensubunu yitirirken, 9 Rum, 1 Türk ve 4 İngiliz sivil de hayatını kaybetmiştir (Novo, 2012, ss.178-180).

İngiliz askerlerinin adaya geri dönmeleriyle beraber Ocak 1957'den itibaren durum üstünlüğü tekrar İngilizlere geçmiş ve güvenlik güçleri EOKA'ya karşı ardı ardına çok etkili operasyonlar gerçekleştirmişlerdir. Bu arada adadaki İngiliz istihbaratı, EOKA'nın ortaya çıkmasından bu yana ilk defa 21 Şubat 1957'de örgütün eylemini önceden haber vererek istihbarat etkinliğinin geldiği seviyeyi ispatlamıştır. Bunda istihbarat gayretlerinin kümülatif olarak artan verimlilikte sonuçlar üretmeye başlamasının önemli bir etkisi vardır (Novo, 2012, ss.180-181). Her sorgulanan şüpheli çok daha artan sayıda EOKA üyesini ve eylemlerini deşifre etmeye başlamıştır. EOKA örgüt yapısı ve yöntemleri daha iyi anlaşıldıkça istihbarat elemanlarının sorgulardaki başarısı da artış göstermiştir.

Olgunlaşan ve etkinleşen istihbarat, sahada işlerin İngilizler lehine değişmesine olduğu kadar diplomasi masasına da İngilizlerin çözüm önerilerinin ağırlık kazanmasına katkı sunmuştur. EOKA'cı ve aşırı milliyetçi Rumların katıksız self-determinasyon talepleri ve bu talebin arkasına gizledikleri *enosis* hevesleri bu süreçte önemli ölçüde törpülenmiştir. Artık İngilizlerin Rumlarla ortak olarak Türklerin de içerisinde yer alacağı yeni Kıbrıs anayasası teklifleri masada konuşulur olmaya başlamıştır. Sonuçta 1955'ten itibaren Kıbrıs'ta yaşanan güvenlik bunalımı 1959 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin iki ortaklı olarak kuruluşunu gerçekleyen Zürih ve Londra antlaşmalarına giden sürecin en önemli katalizörü olmuştur. Ancak antlaşmalara geçmeden önce Rum terörüne karşı bir direniş hareketi olarak ortaya çıkan Türk Mukavemet Teşkilatı'na (TMT) değinmek yerinde olacaktır.

4.2.4. Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT)

EOKA'nın ortaya çıkmasına tepki olarak Kıbrıslı Türkleri korumak ve organize etmek için “Kara Çete”, “Dokuz Eylül Cephesi”, “Volkan”,⁸⁸ “KİTEMB (Kıbrıs İlk Türk EOKA'ya Mukavemet Birliği)”, “Ayşe Hanım”, (Savvides, 2007, ss.50-64; Balyemez, 2018, s.3), “Yıldırım” ve “Kara Yılan” (Balyemez, 2018, ss.3-4) adlarında irili ufaklı pek çok karşı örgütlenme çabalarına girişilmiş olsa da arzu edilen seviyede bir başarı elde edilememiştir (Kasapoğlu, 2009, s.88). Bu bakımdan TMT'nin kuruluş arayışlarının arkasındaki temel motivasyonun Kıbrıslı Türklerin dağınık ve çok başlı mücadele ruhunu bir araya getirebilecek, kararlı ve etkin bir şekilde haklarını koruyabilecek, birlikteliklerini güçlendirecek ve koordineli hareket etme yeteneklerini geliştirebilecek bir güç merkezi oluşturmak olduğu söylenebilir.

Konjonktürel olarak bakıldığında ise TMT'nin kurulduğu dönem, Türkiye'nin Kıbrıs politikasının “taksim” yönüne evrilerek pekiştiği ve Kıbrıs konusunda alınacak kararlarda kendisinin de muhataplardan biri olduğuna dair sesini yükselttiği, buna karşın Yunanistan'ın ise Türkiye'yi (Kıbrıs'ın statüsü ve geleceği ile ilgili görüşmelerde) taraf olma konusunda dışladığı ve Atina ile Londra'nın Kıbrıs konusunda birlikte alacakları kararları Ankara'nın veto etme hakkının olmadığını ileri sürdüğü günlere rastlamaktadır (CIA Archive, 1957, December 10, s.15). Masada kendine yer bulabilmek için sahadaki etkinliğini artırması gerektiğini anlayan Ankara için adada, EOKA'ya ve *enosis*e karşı güçlü ve etkili bir mücadele ortaya koyacak bir Kuvayı Milliye hareketini başlatmanın gerekliliği ortadadır.

TMT teşkilatlanmasının genel anlamda üç saçı ayağından oluşmaktadır; Kıbrıs Türkleri, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK). Kıbrıs ayağının merkezinde Rauf Raif Denktaş bulunmaktadır. Denktaş, Türk Kıbrıs Kurumları Federasyonu'nun (KTKF) 27 Ekim 1957'de gerçekleşen olağan kongresinde, 1949'dan beri başkanlık görevinde bulunan Faiz Kaymaklı yerine başkan seçilmiştir. Denktaş⁸⁹ ile birlikte KTKF Genel Sekreteri Dr. Burhan Nalbantoğlu ve Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçiliği'nde İdari Ataşe olarak görev yapan Mustafa Kemal

⁸⁸ EOKA'ya karşı daha organize, kapsamlı ve profesyonel olarak mücadele etmek için ortaya çıkan ilk örgütün TMT olduğu öne sürülmektedir. (Keser ve Keser, 2018, s.71; Balyemez, 2018, ss.3-5).

⁸⁹ Denktaş anılarında TMT'nin kurulma düşüncesinin ortaya çıkışını şöyle anlatmaktadır: “...Yine böyle bir olayın olduğu bir gün Burhan Nalbantoğlu'yla karşılaştım. Bu böyle gitmez, siz gençlik olarak mesulsünüz, yeni bir şey yapmamız gerekir dedim. O da Kemal Tanrısevdi ile konuştu. Tanrısevdi'nin evinde buluşuldu ve TMT bu şekilde fikir olarak kuruldu.” Bkz, (Kaçar, 2009, s.68).

Tanrısevdi⁹⁰ 15 Kasım 1957’de gerçekleştirdikleri toplantıda TMT’yi kurmayı kararlaştırmışlardır. Bu kapsamda 29 Kasım 1957’de Kıbrıs’ın belli başlı kentlerinde TMT’nin kurulduğuna dair bildiriler⁹¹ dağıtıldığı görülmüştür (Novo, 2010, s.217).

Bu noktada EOKA’ya karşı gayretleri birleştirme ve etkili bir örgüt kurma girişimlerinin baş aktörlerinden biri Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu’dur. Zorlu, TMT teşkilatlanmasının Türk Hükümeti ayağındaki en etkili aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasında TMT’nin kurucularından İdari Ateşe Tanrısevdi’nin, Kıbrıs’taki teşkilatlanma faaliyetleri için Dışişleri Bakanı Zorlu tarafından özel bir görevle adaya gönderilmiş olabileceği ihtimal dışı değildir. Zira Tanrısevdi’nin Büyükelçilik çalışanı olarak Türk Dışişlerinden habersiz bir şekilde örgüt kurmak gibi bir işe girişmesi düşünülemez.⁹² Bu ihtimali destekleyen bir başka gelişme de Zorlu’nun, TMT’nin kurulmasından kısa bir süre sonra KTKF Başkanı Denктаş ile Kıbrıs Türktür Partisi (KTP) Başkanı Dr. Fazıl Küçük’le Ankara’da 2 Ocak 1958’de bir görüşme gerçekleştirmiş olmasıdır. Görüşmede Türkiye’nin TMT’ye katkı yapabileceği konular ele alınmış, özellikle mali ve askeri destek üzerinde durulmuştur (Akkurt, 1999, s.89-90’dan aktaran, Balyemez, 2018, s.7; Kaçar, 2009, s.69).

Görüşmenin ardından Zorlu’nun talebi üzerine Genelkurmay Başkanlığı, Kıbrıs’ta kurulacak yeraltı örgütlenmesi konusunda çalışması için Seferberlik Tetkik Kurulu (STK) Komutanı Tümğ. Daniş Karabelen’i görevlendirmiştir. Karabelen Paşa çalışmalarını ekibiyle beraber büyük bir gizlilik içerisinde yürütmüştür. Çalışmalar sonunda Amerikan gayri nizami harp dokümanlarından tercüme edilen talimnamelere göre hazırlanan taslak *Kıbrıs İstirdat Planı* (Keser ve Keser, 2018, ss.76-77; Kasapoğlu, 2009, s.93) ortaya çıkarılmıştır. Ardından Haziran 1958’de Ankara’da, Kıbrıslı Türkleri temsilen Dr. Küçük, Denктаş ve Dr. Nalbantoğlu ile STK’yı temsilen

⁹⁰ Denктаş ve Nalbantoğlu, adanın her tarafını dolaşarak öğrenmeye çalışan Tanrısevdi’nin Kıbrıs’taki teşkilatlanma için resmi görevle gönderildiği düşüncesindedirler. Bkz; (Keser ve Keser, 2018, ss.72-73); Ayrıca Denктаş, M.Can Kasapoğlu ile 13 Eylül 2007’de Lefkoşa’da gerçekleştirdiği mülakatta Mustafa Kemal Tanrısevdi’nin MAH elemanı olduğuna inandığını ifade etmiştir. (Kasapoğlu, 2008, s.EK-A-8.)

⁹¹ Denктаş ve Nalbantoğlu tarafından kaleme alınan bildiride şu ifadeler yer almaktadır: Sayın Kıbrıs Türk Halkına; Volkan, 9 Eylül Cephesi ve benzer teşkilatlar lağvedilmiştir. Bunun yerine Kıbrıs Türkünün bağrından çıkmış gerek emperyalist sömürge idaresine gerekse Kıbrıs’ı ilhak yolunda *enosisi* temine çalışan um sürülerine karşı Kıbrıs Türklerinin savunma görevini üstlenmek üzere yeni bir teşkilat kurulmuştur. Bu bir saldırı değil savunma teşkilatıdır. Bütün Kıbrıs Türkleri bu teşkilata destek olmaya ve bu teşkilat içinde yer almaya çağrılıyor. (Koruroğlu, 2009, s.27)

⁹² Bizim değerlendirmemize paralel olarak, Kıbrıs Türk Mücahitler Derneği Başkanı Vural Türkmen de kendisiyle 2 Eylül 2007’de Lefkoşa’da yapılan mülakatta, Tanrısevdi’nin mutlaka bir görev ile gönderilmiş olduğunu ileri sürmektedir. Mülakat için bkz, (Kasapoğlu, 2008, s.EK-B-4.)

Tümg. Karabelen, Yb. Vuruşkan ve Bnb. Tansu'nun katılımı ile yapılan toplantıda Kıbrıs İstirdat Planı ve Kıbrıs'taki teşkilatlanma çalışmaları ele alınarak plan olgunlaştırılmıştır. Nihai olarak hazırlanan Kıbrıs İstirdat Planı Genelkurmay İkinci Başkanı Org. Cevdet Sunay tarafından onaylanmasıyla TMT'nin askeri ayağı kurulmuştur (Kılıç, 2008, ss.83-85; Keser ve Keser, 2018, s.74).

Plan gereğince STK Harekât Şube Müdürü Yarbay Rıza Vuruşkan⁹³, TMT'nin askeri lideri olarak ekibiyle birlikte 1 Ağustos 1958'de adaya geçerek faaliyetlere başlamıştır. (Keser ve Keser, 2018, s.76) Ancak görevin gizliliği nedeniyle Vuruşkan ve ekibi adaya maske görevlerle gelmiş ve sahte isimler kullanmıştır; resmi kayıtlarda Vuruşkan'ın görevi İş Bankası müfettişliği⁹⁴ ve adı da Ali Conan'dır (Koruroğlu, 2009, s.28). Vuruşkan, adaya gelmesinin ardından ilk iş olarak EOKA ile saldırmazlık antlaşması yapmış⁹⁵ ve hızla TMT'nin teşkilatlanma faaliyetlerine girmiştir.

O dönem STK'nın Lojistik Şube Müdürü olan Tansu, TMT'nin silah, mühimmat ve teçhizat ihtiyacının kaçak yollarla ve örtülü bir faaliyet olarak adaya ulaştırıldığından bahsetmektedir. Bu kapsamda Tansu, ABD'nin, muhtemel bir Sovyet işgali esnasında kullanılmak üzere STK'ya verdiği ve ülkenin değişik yerlerinde gömülü bulunan silah ve teçhizatın bir kısmının TMT'ye aktarıldığını belirtmektedir. Yine bir başka yöntem olarak da TSK envanterinde bulunan silah ve mühimmatın “çürük raporu” verilerek kayıt dışına çıkarılıp Kıbrıs'a gönderildiğini aktarmaktadır. Adaya gönderilen silahlar gizli tutulan yerlerde gömülü olarak muhafaza edilmiştir (Kılıç, 2008, ss.87-90; Keser ve Keser, 2018, s.79). Personel eğitimi kapsamında ise STK tarafından yemin⁹⁶

⁹³ Rıza Vuruşkan yıllar sonra verdiği röportajda Kıbrıs'a vardktan sonraki durumu ve gelişmeleri şöyle anlatmaktadır:

Evvela Denктаş Bey'le temasa geçtik. Biz gittiğimizde bir de dağınık teşekküller vardı. Dokuz Eylül, Kara Çete, bilmem ne bir sürü şeyler. Rauf Bey zannederim kendine göre muhtarlardan bir teşkilat kurmuş. TMT diye bir teşkilat vardır. Biz kuracağımız teşkilatın adını TMT koymak istedik. Çünkü başka bir isim koysaydık İngilizlere yeni bir teşekkül kuruluyor hissini verecektik. Bunun için mevcut bir teşkilatın adını koymayı uygun bulduk. Rahat çalışabilmek için 6 Ağustos'ta bir mütareke ilan ettik Grivasla. Beyanname yayınladık. 6 Ağustos 1958'de Rumlarla çatışmayı durdurup rahat çalışmak istedik. Beyanname dağıtarak Rumlarla mütareke yaptık. Bundan sonra teşkilatlanmaya başladık. (Cahit, 1997'den aktaran, Koruroğlu, 2009, s.28)

⁹⁴ TMT'ni askeri lideri Rıza Vuruşkan'ın yardımcısı Yüzbaşı Mehmet Özden (pasaporttaki adı Mehmet Beyazıt) de müfettiş yardımcısıdır. Zaman zaman bazı şubeleri teftiş ettikleri de olmuştur. Her ikisi de adada görev yaptıkları sürece maaşları İş Bankası tarafından ödenmiştir. Bkz; (Kılıç, 2008, s.87)

⁹⁵ 6 Ağustos 1958 Tarihli Halkın Sesi Gazetesi'nde yayımlanan “TMT gruplarına ‘ateşkes emri’ verdi” başlıklı haberde TMT'nin bir gün önce dağıttığı beyanname ile duyurduğu yer almaktadır. Aynı gazetenin bir gün sonra yayımladığı haberde ise TMT'nin beyannamesinin *Ankara Radyosu*'nda da okunduğunu belirterek Türkiye'nin ateşksten haberinin (onayının) olduğu ifade edilmiştir. (Keleşzade, 2009, s.158)

⁹⁶ TMT andı:

ettirilerek TMT'ye katılan Kıbrıslı Türklere Türkiye'deki kamplarda gerilla savaşı başta olmak üzere askeri eğitim verilmiştir (Kılıç, 2008, ss.87-90; Keser ve Keser, 2018, s.79). TMT çerçevesindeki faaliyetler için ihtiyaç duyulan mali destek Dışişleri Bakanlığı'nın Türk Kültür ve Varlığını Koruma Fonundan karşılanmıştır. Bu kapsamda fondan hem STK'ya hem de Kıbrıs Türk Kültür Derneği (KTKD) Başkanı Mehmet Ertuğruloğlu'na ihtiyaca göre kaynak aktarılmıştır (Akkurt, 1999, ss.221-228'dan aktaran, Balyemez, 2018, s.8). Tüm bu örtülü faaliyetlerin oldukça koordineli, gizli ve titiz bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir.

TMT'nin en çok üzerinde durduğu konunun belki de İKK olduğunu söylemek doğru olacaktır. Araştırmamızda teşkilatta her türlü faaliyetin katı bir gizlilik içerisinde yürütüldüğüne dair bulgulara rastlanmıştır (Kasapoğlu, 2009, s.95). Türkiye'nin ve ordunun işin içinde olduğunu açık etmemek adına özellikle TSK'nın adaya gönderdiği personelin deşifre olmamasına ayrı bir önem verilmiştir.⁹⁷ Teşkilata yeni katılanlara gizlilik yemini ettirilmiş, üyelere kod adı verilmiş ve hücre tipi⁹⁸ bir yapılanmaya gidilerek üyelerin birbirlerini tanımaları engellenmiştir. TMT Mücahitler Derneği Başkanı Yılmaz Bora'nın o günlerdeki teşkilatlanma, gizlilik ve iletişimle ilgili tecrübelerini aktardığı görüşme bu konuda önemli bilgiler içermektedir:⁹⁹

Kıbrıs Türkü'nün yaşayış ve hürriyetine, canına, malına ve her türlü anane ve mukaddesatına, her nereden ve kimden olursa olsun, vaki olacak tecavüzlere karşı koymak için kendimi Türk milletine adadım. Ölüm dahi olsa, verilen her vazifeyi yapacağım. Bildiğim, gördüğüm, işittiğim ve bana emanet edilen her şeyi, canımdan aziz bilip, sonuna kadar muhafaza edeceğim. İfşaatın bir ihanet sayılacağını ve cezasının ölüm olduğunu biliyorum. Yukarıda sıralanan hususları, harfiyen tatbik edeceğime şerefim, namusum ve bütün mukaddesatım üzerine söz verir, ant içerim. (Kasapoğlu, 2009, s.90).

⁹⁷ Yeni üye yemin edeceği yere gözleri bağlı götürülürken, yemin ettiren kişi [Türk subayı olduğu için kod adı kullanır ve yüzünü göstermez] perdenin arkasından konuşurken yemin eden kişi yemini tekrar etmekte ve buradan ayrılırken tekrar gözleri bağlanarak gönderilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Altun, 2009, s.178).

Denktaş bu konudan bahsederken; "Ali Bey [kastettiği kişi Bayraktar Rıza Vuruşkan'dır], bir perde arkasında, ortada tabanca ve Kur'an bu şekilde yemin edildi. Yani yemin edenler lideri görmezdi. Beni görürlerdi. Bu nedenle herkes TMT'nin başı olarak beni bilirdi. Sorumlusu ben oldum. Kimin ne olduğu sonradan öğrenildi." şeklinde ifade etmektedir. Bkz, (Kaçar, 2009, s.70.)

⁹⁸ Yeraltında teşkilatlandığı dönemlerde TMT üyelerine önceleri *kurt*, ardından *arı* adı verilmiştir. Teşkilatın en küçük birimi olan hücre yapılanması yaklaşık beş kişiden oluşmaktadır ve *oğul* olarak kodlanmaktadır. Bir üst yapı olan *petek* ise 6-8 oğuldan oluşmaktadır. Bunun da üstünde 8 oğulun bağlandığı *kovan* yapılanması mevcuttur. Kovalar da bölge esasına göre bir araya getirilerek *sancaklara* bağlanmaktadır. En nihayetinde adadaki tüm sancaklar Lefkoşa'daki *Bayraktarlığa* bağlıdır. TMT'nin yerüstüne çıkmasıyla birlikte oğullar mangaya, petekler bölüğe ve kovanlar tabura dönüştürülerek askeri formasyon oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Kasapoğlu, 2009, ss.94-95)

⁹⁹ "TMT Mücahitler Derneği Başkanı Yılmaz Bora ile 13 Temmuz 2003 ve 18 Nisan 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme." Bkz, (Keser, 2015, ss.68-69).

TMT'nin zaten malzemesi hazır, ortam hazır, ruh hazır. Sadece bunun teşkilatlanması açısından bunu esasa oturtmak lazım ve gerçekten süratle başta merkezlerde, kasabalarda, köylerde ve ondan sonra da büyük merkezlere kadar hücreler meydana geliyor. Bunun temelindeki felsefe 'Gör. Duy. Konuşma. Bütün sırrı burada bırak.' felsefesidir. Bu son derece önemlidir. Gerçekten bugün bir takım kopukluklar varsa ve belgeler yoksa bu yüzdendir. Neden? Biz her konuda ipucu vermemek için yukarıdan gelen emirlere son derece sadakat gösterirdik ve yukarıdan gelen bütün evrakları hep yakmaya özen gösterdik ve bizi hep ikaz ediyorlardı. 'Hiç merak etmeyin bütün bunlar zaten hep Özel Harp Dairesi'ne gidiyor. Yani endişeniz olmasın.' şeklinde... TMT saflarında görev alan arkadaşlarımız son derece fedakâr, kararlı, inançlı ve hele ketumiyet çok önemli ve hâlâ daha bunları (TMT mensuplarını) konuşturmak zor. Bu olayı (TMT'yi) tespit etmeye çalışırken konuşmamız gereken daha nice insanlar vardır. Neden? Çünkü ben bulunduğum kesimde, bulunduğum seviyede yaşadığım olayları bilirim. Diğer arkadaşım bu olayları bilmez. O, gizli bir kompartıman (bölümler arası gizlilik) sistemine dayandığı için bazı şeyleri gizli kalmış, zaten konuşulmamış...

Gizlilik protokolleri TMT'nin yer altından çıktığı 21 Aralık 1963'e kadar gayet başarılı bir şekilde devam ettirilmiştir. TMT üyeleri durumlarından en yakınlarına bile bahsetmemişlerdir.¹⁰⁰ Bu yönüyle TMT istihbarat örgütleri kadar İKK tedbirlerine riayet eden bir disipline sahiptir. TMT Lefkoşa Sancağı mensubu Erdoğan Tilki bu konuda şunları ifade etmektedir:¹⁰¹

Teşkilatın en büyük özelliği ve şiarı şöyle özetlenebilir; 1. Şüpheyeye yer yok. 2. Suça yer yok. 3. Şahide yer yok. Temel dayanağı gizlilik, güven ve vatan sevgisi olan TMT'de değişik kademelerde değişik görevler üstlenen insanlar bunu çevresinden, ailesinden, eşinden, çocuklarından, iş hayatındaki arkadaşlarından bile gizlemiş ve bunun ortaya çıkmaması için azami gayreti göstermişlerdir.

Gizlilik konusundan bahsederken TMT'nin iletişim kurma yöntemleri, muhabere emniyeti ile ilgili prensip ve uygulamalarına da değinmek yerinde olacaktır. İletişim

¹⁰⁰ Denктаş, TMT içerisindeki gizlilik disiplininden bahsederken, 1963'te TMT yerüstüne çıkıp açıktan mücadeleye başladıktan üç-dört gün sonra mevzileri gezdiği sırada teyzesinin oğluna rastladığını, teşkilatın kurucusu olmasına rağmen kuzeninin TMT üyesi olduğundan o güne kadar haberdar olmadığını ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Tayhani, 2009, s.195).

¹⁰¹ "TMT Lefkoşa Sancağı mensubu Erdoğan Tilki ile 15 Ağustos 2000 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme." Bkz, (Keser, 2015, s.71).

açısında en sık tercih edilen yöntemlerden biri kurye kullanımıdır. Kuryelerle yapılan yazılı mesaj aktarımında şifreleme ve kodlama yapıldığı ve mümkün olduğu kadar sözlü olarak bilginin nakledildiği bilinmektedir. Bundan amaç kuryenin deşifre olması durumunda karşı tarafın eline istihbarat vermemektir. Aktarılabacak bilginin önemi ve hassasiyetine göre kullanılacak kuryeler farklılıklar göstermektedir. Haberleşme, buluşma ve görüşmelerde sözlü veya görsel parola-işaret uygulamalarına rastlanmaktadır (Keser, 2015, ss.76-81, 89). Canlı kurye/posta uygulamasının pratiğini anlamak açısından TMT mensubu Ali Eyüpoğlu'nun deneyimlerini burada aktarmak yerinde olacaktır:¹⁰²

...Ben aynı zamanda canlı posta kutusuydum. Şimdi adam gelir, getirir mesajı bana, alırım ben, giderayak. Şimdi ben ne yaptım, hiç şüphe çekmemek için çarşı pazar için devamlı gelecekler birkaç tane kurye vardı, bunlar gelir, giriş çıkış dikkati çekmesin falan diye, bir eski böyle şahsi sarılı bir ütü verirdim birinin eline, elektrik ütüsü. Bir vazo vardı vitrinin içinde, vazo dik durduğunda her şey yolunda demektir, gelebilirsiniz, yatık olduğu zaman bir şu adam var içinde falan gelmeyin. Bir yarım saat sonra denerler, ne zaman vazo dik oturur, gelirlerdi o zaman. Bir de ütü oturursa mesaj vardı, yatırırsa bir şey yoktur, geçerlerdi...

Çok daha hassas durumlarda kuryeler birbirlerini görüp tanımasını diye cansız postalar kullanılmıştır. Bu yöntemde kurye, yazılı mesajı belirlenmiş olan ağaç kovuğuna, mezarlık taşına veya yıkık bir duvardaki bir deliğe görülmeyecek şekilde gizlerken, diğer kurye de belirlenen zaman ve periyotlarda bu noktaları kontrol ederek varsa mesajı almakta ve/ya yeni mesaj bırakmaktadır. Böylece kuryelerin birbirlerini tanımalarının önüne geçilmiş olmaktadır.¹⁰³ Bunun yanı sıra özellikle kırsalda tercih edilen iletişim yöntemlerinden birinin de posta güvercinleri ile mesajlaşmak olduğu görülmektedir.¹⁰⁴

Teşkilat, istihbarat faaliyetlerine her dönem büyük önem vermiştir. Elde edilen istihbarat hiyerarşiyi takip ederek en tepe yöneticilere kadar ulaştırılmakta ve nihai olarak TMT'nin askeri liderine aktarılmaktadır. Bu faaliyetlerle ilgi olarak Denктаş'ın anlatımından öğrendiğimiz kadarıyla, kendisi bizzat federasyon başkanı olarak ada sahadan bilgi toplayan ve analiz eden biri olarak çalışmış, bu bilgileri Ali Bey'le

¹⁰² “Ali Eyüpoğlu ile 30 Temmuz 2007 tarihinde Kıbrıs'ta yapılan mülakat.” Bkz, (Mutlu, 2007, s.161)

¹⁰³ TMT'nin cansız posta olarak kullandığı ağaç kütüklerinin bazıları sergilendikleri Lefkoşa Milli Mücadele Müzesi'nde görülebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Keser, 2015, ss.86-87).

¹⁰⁴ “Ali Eyüpoğlu ile 30 Temmuz 2007 tarihinde Kıbrıs'ta yapılan mülakat.” (Mutlu, 2007, s.164)

(Bayraktar Rıza Vuruşkan'la) haftada bir gün, gerekirse her gün rapor olarak paylaşmış ve bu maksatla haftada bir veya iki defa mutlaka görüşmüşlerdir (Kaçar, 2009, s.70). Denктаş bir başka mülakatında ise TMT'nin istihbarat faaliyetleri ile ilgili şu açıklamayı yapmaktadır:¹⁰⁵

...Ben istihbarat merkezini biliyordum çünkü Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu başkanıydım. O sıfatla bütün köylerle irtibatımız vardı. Dolayısıyla da köylerdeki TMT liderleri de bana geldiklerinde göze çarpan, olağanüstü bir şey varsa bilgileri bana getirirlerdi. Onları ben tasnif eder, bir kaç saat sonra da lidere ben aktarırdım. O da gereken şeyleri yapardı, emirleri verirdi ve çok iyi işleyen, mükemmel işleyen bir mekanizmaydı bu. Ben tabii merkezinden bir tanesiydim.

Denктаş'ın aktardığı bilgilerden de anlaşılacağı üzere Türk Genelkurmay Başkanlığı, adada bulunan STK mensubu personeli üzerinden Kıbrıs genelinde organize olmuş haber elemanlarından oldukça detaylı bir insan istihbaratı (İNİS) elde etme imkanına sahiptir. Bu noktada belirtmek lazımdır ki, TMT'nin Kıbrıs'taki ana merkezi olan ve Lefkoşa'da bulunan Bayraktar ile Ankara'daki Kıbrıs Türk Öğrenci Yurdu'nu Kıbrıs'taki operasyonlar için karargah olarak kullanan STK mensupları arasında direkt iletişim kurulabilen telsiz ve teknik ekipman mevcuttur (Gazioğlu, 2000, ss.30-31'dan aktaran: Kasapoğlu, 2009, s.93.) Burada Lefkoşa'daki TMT Bayraktarlığının telsizcisi Vefa Besim'in¹⁰⁶ TMT'nin Türkiye-Kıbrıs telsiz bağlantısını gerçekleştirmesindeki rolüne değinmek yerinde olacaktır. 1963'e kadar TMT'nin tek profesyonel telsizcisi olan Besim, Türkiye'den 1960'a kadar gizlice gönderilen silah ve mühimmatı taşıyan teknelerin Kıbrıs'ta karaya yanaşmaları için seyyar telsizle iletişim kurma görevini de yürüten kişidir. Tecrübeli bir telsizci olan Besim'in İngilizlere yakalanmamak için kısa konuşmalar yapıp sık sık yer değiştirdiği aktarılmaktadır (Başkaya, 2016, s.49).

Muhtemeldir ki Genelkurmay karargâhına Kıbrıs'tan gönderilen istihbarat Ankara'daki politik karar vericilerle de çeşitli mekanizmalarla paylaşılmıştır. Ancak adadaki Türk diplomatik teşkilatının elde ettiği istihbaratın da Ankara'daki Hükümet

¹⁰⁵ “KKTC'nin ilk Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.” Bkz, (Keser, 2015, s.69).

¹⁰⁶ Halit Şinasi kod adını kullanan Vefa Besim, Kıbrıs Radyosu'nda elektrik teknisyeni olarak çalışırken TMT'nin isteği üzerine istifa etmiş ve tüm zamanını TMT için çalışarak geçirmiştir. Her ikisi de Ankara Zır Vadisi'nde eğitimden geçmiştir. Öğretmen olan eşi Perihan Hanım da telsizci olarak TMT'nin hizmetinde yer almıştır. Bayrak Radyosunun kurulmasında ve yayınlarını gerçekleştirmesinde Besim ailesinin önemli çalışmaları olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Keser, 2022, s.283).

için oldukça kıymetli bir kaynak olma durumu ortadadır. Zaten Lefkoşa Büyükelçiliği mensubu Tanrısevdi'nin TMT'nin üç kurucusundan biri olduğu düşünüldüğünde Türk Dışişleri ile TMT arasında iletişimin ve istihbarat paylaşımının gerçekleşebildiği güçlü bir bağın varlığından söz edilebilir. Bu bağın varlığını güçlendiren bir başka delil de o dönemler Dr. Fazıl Küçük'le beraber çalışmış olan Osman Güvenir'in aktardığı Dr. Küçük ile Türk Büyükelçiliği arasında özel bir hattın olduğu bilgisidir.¹⁰⁷

Faaliyetlerin propaganda kısmında TMT üyelerince dağıtılan bildirilerin yanında gazeteler eşsiz bir yere sahiptir. Bu dönemde Kıbrıs'taki Türklerin hak ve menfaatlerini gündeme getiren gazetelere bakıldığında birçoğunun politikacılar ile iç içe olduğu görülmektedir. Örneğin 1942'den başlayıp günümüze kadar yayın hayatını devam ettiren *Halkın Sesi* Gazetesi Dr. Fazıl Küçük tarafından kurulmuşken, *Nacak* Gazetesi TMT'nin yayın organı olarak ortaya çıkmış ve Rauf Raif Denktaş gazetesinin imtiyaz sahibi olarak gösterilmiştir (Kaçar, 2009, s.70; Keser, 2015, s.93; Keleşzade, 2009, s.158). Burada Nacak Gazetesi'nin TMT'nin yayın organı ve propaganda aracı olmasının daha ötesinde bir misyon yürüttüğünü de vurgulamak gerekir. Bir dönem Nacak Gazetesi'nde yazarlık yapan Dr. Ali Altun, gazetede şifreli yazılarla [TMT'yi kastederek] bölgelere mesajlar gönderildiğinden bahsetmektedir (Haber Kıbrıs, 2012). Bunların dışında 1951'de yayın hayatına geçen *Bozkurt* Gazetesi, TMT ile işbirliği içerisinde hareket eden ve yayınlarıyla Kıbrıs Türkleri üzerinde oldukça etkili olan gazetelerden bir diğeridir.¹⁰⁸

4.2.5. I. Kıbrıs Krizi (1963-64)

Kıbrıs'taki gelişmelerin Türkiye açısından kronik bir dış politika krizine dönüştüğü sürece geçmeden önce 1959'daki Zürih (11 Şubat) ve Londra (19 Şubat) antlaşmalarından ve bu antlaşmalar ile 16 Ağustos 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Genel bir bakışla Zürih-Londra antlaşmaları ile ortaya çıkan durum özetle şudur:

- Kıbrıs, İngiltere'nin sömürgesi olmaktan kurtulmuş ve iki uluslu bağımsız bir devlet olmuştur.
- Türk ve Rum toplumlarının eşit statüye sahip oldukları ve 30/70 oranında temsil edildikleri fonksiyonel federatif bir yönetim kurulmuştur.

¹⁰⁷ “O dönemde Dr. Fazıl Küçük'le beraber çalışan Osman Güvenir'den alınan 20 Temmuz 2005 tarihli bilgi notu.” Bkz, (Keser, 2015, s.75).

¹⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz, (Ercan, 2021, s.90).

- *Enosis* ve *taksim* politikaları işlevlerini kaybetmiştir.
- İngilizler adadaki askeri üslerinin bulunduğu bölgelerdeki egemenliğini korumayı garanti altına almıştır.
- İngiltere, Türkiye ve Yunanistan, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin garantör devletleri olarak tek taraflı müdahale hakkına sahip olmuşlardır.

Zürih-Londra antlaşmaları her ne kadar Türkiye ve Kıbrıs'taki Türk toplumu açısından büyük bir başarı olarak görülse de antlaşmaların pratiği ve sürdürülebilirliği en başından beri büyük bir soru işareti olmuştur. Çünkü antlaşmalar Londra'nın liderliğinde ve Ankara-Atina'nın katkılarıyla hazırlanmış ve bir anlamda Kıbrıslı liderlere imzalamaktan başka bir şans verilmemiştir. Özellikle Rum lider Makarios'un antlaşmaları imzalamamak için direndiği, ancak İngiliz istihbaratının kendisine 'eşcinsel' ilişkilerini ortaya koyan fotoğraflarıyla şantaj yaparak imzalamaya mecbur ettiği bile ileri sürülmektedir (Erkan, 2019, s.250; Başkaya, 2016, s.151).¹⁰⁹ Zira Makarios antlaşmaları imzalamasının ardından 8 Mart 1959'da Kıbrıs'a döndüğünde yaptığı açıklamada *"Ben bu antlaşmaları imzalamışsam da bu enosise giden yolda bir sıçrama tahtası olacaktır. Kilisede and içerek başladığım enosis davasından geri dönmüş değilim..."* demiştir.¹¹⁰

Londra'nın ve İngiliz istihbaratının bu süreçte üzerinde yoğunlaştığı en öncelikli konu adadaki İngiliz üs bölgelerinin İngiltere'nin egemenliğinde kalmasıdır ve bunda da başarılı olmuşlardır (The Guardian, 2013). Sonuç olarak, İngilizlerin antlaşmalarla Kıbrıs'ta istediklerini aldıkları, arkalarında işlemeyeceği ortada-dayatma bir yönetim sistemi bıraktıkları ve günün sonunda Kıbrıs sorunundan sıyrılıp meseleyi Türkiye-Yunanistan ilişkilerine havale ettikleri gerçeği dikkate alındığında, Zürich-Londra antlaşmalarının en başta İngiltere için politik bir zafer olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Türkiye'de yaşanan 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından yönetimi ele alan askeri bürokrasinin Zürich-Londra antlaşmaları ile Kıbrıs'ta ortaya çıkan statünün başarılı olacağına dair bir kanaate sahip olduğu görülmektedir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin

¹⁰⁹ O dönem MI6'nın başkanı olan Sir Dick White, biyografisinde bu özel şantajın, Makarios'un İngilizlerin adadaki iki üssün egemenliğini ellerinde tutma anlaşmasını güvence altına almak için kullanıldığını iddia etmektedir. Bkz, (Litsas, 2000, s.240).

¹¹⁰ Makarios'un 28 Haziran 1958'de Faneromeni Kilisi'nde yapmış olduğu yemin şu şekildedir: "Bu kutsal yerde hep beraber sadakat yemini edelim. Ölünceye kadar milli davaya sadık kalacağız. *Enosis* yalnız *enosis* gerçekleşinceye kadar mücadeleye devam edeceğiz." Bkz, (Akkurt, 1998, s.2).

kurulması ile Ankara, Emekli Yb. Emin Dirvana'yı Türkiye'nin ilk Lefkoşa Büyükelçisi olarak atamıştır. Dirvana, Ankara'dan aldığı talimatla Zürih-Londra antlaşmalarının işlenmesine öncelik vermiş, Denктаş ve ekibine mesafeli yaklaşmıştır. Bu nedenle Ankara ile Denктаş/TMT arasındaki iletişim ve dayanışma önemli bir aksama hatta tıkanma sürecine girmiştir. Denктаş bu dönemde Dirvana'ya gönderdiği günlük istihbarat raporları ile Rumların silahlanmaya ve askeri eğitim almaya devam ettiklerine hatta antlaşmaları bozma gayreti içerisinde olduklarına dair değerlendirmelerini paylaşmayı sürdürse de Dirvana bu raporları önemsememiş ve üst kademelere (Türk Dışişlerine) iletmemiştir.

Türkiye ile yaşanan iletişim kopukluğu, Denктаş'ın Ocak 1963'te Ankara'da Başbakan İsmet İnönü'yle yaptığı görüşmede, yıllarca raporlarında yer verdiği konuları aktarması üzerine ortaya çıkmıştır. İnönü'nün Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'e dönerek “anlattıkları doğru ise durum vahim” demesine karşılık Erkin'in “şimdi haberdar oluyorum efendim” şeklinde cevap vermesi bu iletişim kopukluğun açık bir göstergesidir. Denктаş ise tanık olduğu bu durum karşısında “efendim raporları göndermek için öğle yemeği yemediğim günler oldu, kuryeye yetiştireyim diye...” şeklinde serzenişte bulunmuştur. Denктаş ayrıca bu raporların TMT'nin askeri lideri Rıza Vuruşkan'ın görevden alınmasının ardından yeni görevlendirilen Türk subayları kanalından da Ankara'ya iletilmediğini ileri sürmektedir (Kasapoğlu, 2008, ss.EK-A-12-14). Özetle 1960-63 yılları arasında TMT, Ankara'nın desteğini ve dayanışmasını yeterince hissedememiştir.

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında Ankara'nın TMT'ye bakışı ve desteği önemli bir gerileme yaşarken, bunun tam tersine olarak 1960 yılının ilk günlerinde EOKA'cı Nikos Sampson¹¹¹, Yunan Dışişleri Bakanı Averof'u Atina'da ziyaret ederek; *enosis* için mücadele etmek ve TMT'ye karşı Rumları korumak için kurmayı planladığı OPEK (Kıbrıs Rumlarını Koruma Teşkilatı) için onay ve destek almıştır. Görüşmede Averof, teşkilatlanma ve silah tedarikinde kullanılmak üzere Sampson'a para vereceklerini de ifade etmiştir. Kısa süre içerisinde Averof'tan aldığı 5 bin sterlin ile Kıbrıs'a dönen Sampson OPEK'in kurulmasına yönelik faaliyetlere başlamıştır. Sampson, 5 Aralık 1964'te Yunan Başbakanı Papandreu'ya yazmış olduğu mektupta,

¹¹¹ Akkurt'a göre Nikos Sampson, *Akritas Planı* doğrultusunda hazırlanan *Akritas Teşkilatı*'nın istihbarat, propaganda ve beşinci kol faaliyetlerinden sorumludur. Bkz, (Akkurt, 1998, s.51).

o dönem Averof'tan aldığı parayı nereye harcadığını açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır (Akkurt, 1998, ss.51-52):

...

1. Yunanistan'ın çeşitli yerlerinden ve dış ülkelerden (Beyrut, İtalya v.b.) ve Kıbrıs'taki İngiliz askerlerinden silah satın alındı.
2. Lefkoşa varoşlarından Strovolo'da otomatik silah imal edecek bir fabrika kuruldu.
3. Türk casus satın alınması için para ödendi. Türk casuslar TMT hakkında bize tam bilgi getiriyorlardı. Türk casuslardan aldığımız makbuzlar halen yanımızdadır.
4. OPEK'e bağlı bir Türk Gizli Teşkilatı kuruldu. Bu Teşkilat TMT'ye karşı ve Türk-Rum işbirliğine taraftardı.
5. Türkçe beyannameler bastırılarak Türk casuslar eliyle Türk semtlerinde ve köylerinde dağıtıldı.
6. İngiliz üsleri hakkında bize bilgi verecek İngilizler satın alındı.
7. İngiliz ve Türklere ait gizli vesikalar satın alındı.
8. Telsiz cihazları, daktilo ve teksir makineleri satın alındı. Bunlar teşkilat mensuplarına ve bizimle işbirliği yapan Türklere verilmiştir.
9. OPEK'in fakir üyelerinin ailelerine yardım yapıldı.
10. Enosis için toplantılar, nümayişler (gösteriler) düzenlendi.
11. Strovolo-Tseri Bölgesinde 600 kişilik bir kamp kuruldu.
12. Kamp için gerekli bütün tahsisat yapıldı ve kamp idame ettirildi.
13. Bir komando birliği kuruldu.

Nikos Sampson

Görüldüğü gibi daha henüz Kıbrıs Cumhuriyeti hayata bile geçmeden Rumlar *enosis* hayallerini gerçekleştirmek adına bir sonraki aşamaya yönelik hazırlıklara başlamışlardır. Bu aşamada Rumlar, İngiliz idaresinden kurtulmalarının ardından hedeflerine ulaşmada karşılarındaki tek engel olarak Kıbrıs Türkünü görmüş ve Türkleri sindirmek ya da imha etmek anlamına gelen yeni bir sürecin fitilini ateşlemişlerdir. *Kanlı Noel* saldırılarına kadar giden bu süreçte Sampson'un

mektubunda belirttiği faaliyetlerin bazılarının Kıbrıs basınında zaman zaman gündeme geldiği görülmektedir. Örneğin 16 Haziran 1960'ta yayımlanan Halkın Sesi Gazetesi'nde Yunanlı subayların adada Rum gençlere askeri eğitim verdiğinden bahsedilmekte, ertesi günkü baskısında ise Rumların hızla silahlanmaya devam ettikleri, Yunan subayların maske mesleklerle adaya gelerek Rum gençlere silahlı eğitim verdikleri öne sürülmektedir. Aynı gazetenin 30 Haziran 1960'ta yayımlanan nüshasında ise Kıbrıs'ın Rum asıllı İçişleri Bakanı'nın İngilizce bir gazeteye verdiği beyanatta Türklerin Rumlardan daha fazla silah kaçırdığını iddia ettiği haberi yer almaktadır. Oysaki Zürih-Londra antlaşmaları ve Kıbrıs Anayasası gereği hem Rumlar hem de Türkler silahlarını teslim etmeleri gerekmektedir. Kanunsuz silahların toplanması için belirlenen süre Eylül 1960'ta dolmuş olmasına rağmen bu konuda bir ilerleme sağlanamadığı gibi silahlanmanın devam ettiğine yönelik her iki toplumun da birlerini suçlamaya devam ettikleri görülmektedir (Keleşzade, 2009, ss.160-161).

Rumlar 'gizli' teşkilatlanma ve silahlanma faaliyetlerini hızla sürdürürken Kıbrıs devletinin imkanlarını da kullanmaktan geri durmamışlardır. Kanadalı Profesör Richard A. Patrick, bu dönemdeki Rum gizli örgütlenmesini ve silahlanması şöyle anlatmaktadır (Patrick, 1976'dan aktaran, Akkurt, 1998, s.56):

Kıbrıs Rum 'gizli ordusunun' el altından kadrolarının doldurulması, eğitim ve teşkilatlanması 1961'in ilk aylarında başladı. 1955-1959 döneminde EOKA teşkilatı dağıtılmıştı ama silahlarının çoğu Kıbrıs polisine teslim edilmemişti; teşkilatın hücrelerinin karşılıklı bağımsızlık ve yükümlülükleri de hâlâ canlıydı. Bu hücreler, yeni kuvvetin öncü çekirdeğini oluşturdu. 1962'de, bölük çapındaki birliklerin atış ve silah eğitimleri, Kıbrıs ordusunun Kıbrıslı Rum subay namzetlerinin nezaretinde ve hükümetin silah deposundan 'ödünç' alınan silahlarla Trodos Dağları'nda yürütölmekteydi. 1963 Aralık ayı geldiğinde, bu teşkilata katılan ve belli bir derecede eğitilmiş olan 10.000 kadar Kıbrıslı Rum vardı.

Türkler ve Rumlar arasında karşılıklı olarak sürüp giden 'gizli' silahlanma suçlamalarına adadaki İngiliz askeri üsleri de konu olmuştur. 9 Ocak 1962'de İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne ait üslerden makinalı tüfeklerin çalındığını haber yapan Halkın Sesi Gazetesi, ertesi günkü baskısında ise "*Kanlı bir savaşa hazırlık mı var?*" başlığı ile çalınan makinalı tüfeklerin Rum yeraltı teşkilatının elinde olduğunu iddia etmektedir. 29 Ağustos 1962 tarihli baskısında ise Halkın Sesi Gazetesi, Rum Mahi

(Savaş) Gazetesi'nin¹¹² "İngilizlerin TMT'ye 300 adet 'Sterling' marka makinalı tabanca sattığı" iddialarını hedef almıştır. Rumların bu dönemde, Denktaş'ın "*TMT'nin Zürih Antlaşması imzalanınca TMT feshedildi*" açıklamasının aksine TMT'nin varlığını devam ettirdiğini, hatta hızla silahlandığını ve Mart 1962'de Bayraktar ile Ömerye camilerinin bombalanmasının TMT mensupları tarafından gerçekleştirdiğini kanıtlama peşinde oldukları görülmektedir (Keleşzade, 2009, s.162).

1963 yılı birtakım suikast eylemlerinin yaşandığı, camii bombalamalarının devam ettiği ve neticede iki toplum arasındaki gerilimin hızla tırmandığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Rum gazeteleri tüm bu eylemlerin sorumlusu olarak TMT'yi işaret ederken, Türk gazeteleri ise gelişmeleri Rumların sindirme girişimlerinin bir parçası olarak aktarmıştır. Rumlar aynı zamanda bu faaliyetlerle Türkiye'nin adaya müdahalesinin önünün açılmasının amaçlandığına işaret etmekte ve bu konuda da İngiliz istihbaratının TMT ile işbirliği içerisinde olduğunu vurgulamaktadır.¹¹³ Tüm bu karşılıklı suçlamalar, propagandalar ve örtülü faaliyetler marifetiyle tırmanan gerilim adada tedricen bozulan güvenlik ortamını tekrardan aktif bir çatışma ortamına doğru evirmiştir.

Rum baskı ve şiddetinin kontrolden çıktığı olay, 21 Aralık 1963'te Lefkoşa'nın Türk mahallesinde devriye gezen Rum polislerinin arabalarını durdurarak arama yapmak istedikleri Türklerden ikisini öldürmeleri ile yaşanmıştır. Ardından 24 Aralık'ta Rum grupların Türklere saldırarak 24 Türkü öldürmeleri ve 40'ını da yaralamaları işleri iyice kontrolden çıkarmıştır. Bu arada Rum Milli Muhafız ordusu Lefkoşa'nın Türk kesimini kuşatmış, Küçük Kaymaklı kasabasını ateş altına almıştır. Silahlı Rum unsurları adanın her yerinde Türk köyleri ve mahallelerini kontrolü altına almış ve dışarıyla temaslarını kesmiştir. Olayların sistematik bir saldırıya dönüşmesi üzerine Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fazıl Küçük, Birleşmiş Milletler üyelerinin Devlet Başkanlarına gönderdiği mesajında;

¹¹² Gazetenin sahibinin OPEK örgütünün lideri Nikos Sampson olduğu öne sürülmektedir. Bkz, (Akkurt, 1998, s.375).

¹¹³ Rum Mahi Gazetesi Lefkoşa'nın tanınmış tüccarlarından Salim Aziz'in suikastla öldürülmesini ve de Bayraktar camiinin yine bombalanarak bu sefer tamamen tahrip edilmesini TMT'nin faaliyetleri olarak aktarmıştır. Yine aynı gazete 30 Ağustos 1963'te yayımladığı bir haberde; İngiliz İstihbarat Servisi ile üst düzey TMT mensuplarının gerçekleştirdikleri toplantıda, İngiliz üslerindeki TMT üyesi işçilerden oluşan bir ekibin İngiliz üs bölgelerindeki limanlara Türkiye'den getirilecek silahları teslim almakla görevlendirilmeleri konusunda anlaştıklarını ileri sürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Keleşzade, 2009, s.163).

Hükümetteki ve Güvenlik Kuvvetlerindeki çoğunluk güçlerinden cüret alan ve bu gücü suiistimal eden Kıbrıs Rumları, 20 Aralık 1963 tarihinden itibaren, benim ikametgâhım ve resmi ofisim de dahil olmak üzere, Türklere ve yerleşim yerlerindeki Türk mülklerine, Rum polisi ve sivil Rumlar tarafından gerçekleştirilen toplu bir silahlı saldırı planını uygulamaya koymaya başlamışlardır, ifadelerini kullanmıştır (Arık, 2011, ss.5-6).

Türk Hükümeti, 24 Aralık 1963 gecesi yaptığı toplantının ardından adada ‘ateş kes’ sağlanmaması durumunda TSK’nın müdahale edeceği açıklaması yapmıştır. Zürih-Londra antlaşmaları gereğince Kıbrıs’ta bulunan 650 kişilik Türk Alayı karargahından çıkarak Lefkoşa-Girne hattına konuşlanmış ve bölgeyi kontrolü altına alarak Rumların bölgeye girişini engellemiştir. Bu arada Türk Hava Kuvvetlerine ait savaş uçakları 25 Aralık 1963’te Lefkoşa üzerinde uyarı uçuşları gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca Türkiye, Garanti Antlaşması gereğince İngiltere ve Yunanistan’a birlikte hareket etmeyi önerse de yürütülen diplomatik girişimlerden bir sonuç çıkmamıştır (Arık, 2011, s.6).

Rumların *Akritas Planı*¹¹⁴ çerçevesinde başlattığı *Kanlı Noel* saldırıları, TMT’nin yer altından çıkarak Rum saldırılarına karşı açıktan ve kapsamlı bir şekilde mücadele etmeyi gerektirmiştir. Bu noktada TMT’nin 1963 ile 1974 yılları arasında *Mücahit Teşkilatı* adı altında Kıbrıs’ta ortaya koyduğu yarı-askeri (paramiliter) silahlı mücadelenin ismi teorik olarak *Gayri Nizami Harp* ya da başka bir ifadeyle *Gerilla Savaşı*dır (Kasapoğlu, 2009, 90). Bu mücadeleye yakından bakıldığında ise istihbarat fonksiyonlarının tümünü içerisinde barındırdığı görülmektedir.

TMT’nin yeraltından çıkmasıyla birlikte 1958 yılından itibaren gerek Türkiye’de gerekse Kıbrıs’ta Türk subay/astsubaylar tarafından askeri eğitim alan Kıbrıslı Türkler hızlı bir şekilde savaş teşkilatlanmasına geçerek daha önce belirlenmiş mevzilerinde pozisyon almışlardır. Mücadelenin silah ve mühimmat ihtiyacı ise yine Türkiye’den gizlice getirilip ve/ya değişik şekillerde ele geçirilip adanın belirli yerlerinde gömülü olarak muhafaza edilen yeraltı depolarından karşılanmıştır. Rumların ani gelişen saldırılarına karşı TMT, bu hazırlıklar sayesinde güçlü bir şekilde karşılık verme

¹¹⁴ *Akritas Planı*, 1960’ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti’nin idari yapısından ve Türklere tanıdığı haklardan memnun olmayan Rum tarafının, Cumhuriyeti yok etmek ve Türk varlığını sindirmek için ortaya koyduğu gizli bir eylem planıdır. Planın nihai hedefi ise *enosisi* gerçekleştirmektir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Akmaral, 2004, ss.157-204).

imkanı bulmuştur.¹¹⁵ Böylece Rumlar, beş gün süren Kanlı Noel çatışmalarında Türklerin direnişini kolaylıkla kıramayacaklarını anlamışlardır.

TMT, Rum saldırılarına karşı Türk varlığını korumak için alan hakimiyeti stratejisini devreye koymuş ve hızla adanın değişik yerlerindeki Türk nüfusunun bulunduğu bölgelerde kantonlar oluşturmaya başlamıştır. Adada Rumların çoğunlukta olduğu yerlerde yaşayan yaklaşık 30 bin Türk¹¹⁶ ise can güvenlikleri için göç ederek/göçe zorlanarak kantonlara sığınmıştır. Bu kapsamda oluşturulan Türk kantonlarının toplamdaki coğrafi büyüklüğü adanın yaklaşık %3'ü kadardır.¹¹⁷ Ancak kantonlar Rum silahlı unsurları tarafından kuşatma altında tutulduğu için her kanton kendi öz savunmasını büyük ölçüde kendi imkanlarıyla yapmak durumunda kalmıştır.¹¹⁸ Rumlar, kantonlar arasında geçişleri sınırlandırmış, uyguladıkları ambargo ile de mücahitlerin direnişine katkı sağlayacağını değerlendirdikleri malzemelerin¹¹⁹ kantonlara girmesine izin vermemişlerdir. Örneğin TMT'de liderlik yapan Türk subayların adaya yeni geldiklerinde veya adadan ayrılacaklarında bir yerden diğer yere nakilleri yabancı büyükelçiliklerin çalışanlarına para verilerek gerçekleştirilmiştir (Kasapoğlu, 2008, s.EK-A-15).

21 Aralık 1963'te başlayan Rum saldırılarıyla beraber mücadelenin yeni bir safhaya geçtiği ve TMT'nin yeraltından çıkarak Rumlara karşı gerilla harbini başlattığı dönemle birlikte propaganda faaliyetleri açısından radyoların ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kapsamda 29 Aralık 1963'te Nacak Gazetesi son baskısını yaparken

¹¹⁵ Rumların saldırılarının ani olarak başlaması ve saldırının kapsamının anlaşılması için ihtiyaç duyulan süre dikkate alındığından TMT'nin yeraltından çıkması ve gömülmüş şekilde muhafaza edilen silahların çıkartılması kararının oldukça kritik olduğu muhtemeldir. Bundan dolayıdır ki bu konuda Bayraktar'dan beklenen emrin verilmesi ve/ya ilgili yerlere ulaşmasında gecikme/aksama yaşanmış olabilir. Denktaş'ın bu konuyla ilgili olarak aktardıklarından anlaşıldığına göre; silahların yeraltından çıkarılması için beklenen emir zamanında gelmediği için Tahtakale örneğinde olduğu gibi silahların gömülü olduğu bölgenin Rumlara bırakılarak geri çekilmenin söz konusu olduğu yerlerde Denktaş'ın inisiyatif olarak duruma müdahale etmesiyle silahlar çıkarılmış ve direnişe başlanmıştır. Bu şekilde TMT, Rum saldırılarının başlamasının ardından ikinci-üçüncü günde silahlarına kavuşmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Tayhani, 2009, s.199).

¹¹⁶ BM kaynaklarında bu rakam 25 bin olarak geçmektedir. Ayrıca 10 Eylül 1964 tarihli BM Raporunda Türklere yapılan Rum saldırılarıyla ilgili olarak ortaya çıkan hasarla konusunda şu tespitler yer almaktadır:

Tylliria'daki çatışma da dahil adadaki son olaylarda mülkiyete verilen zarar hakkında Birleşmiş Milletler Barış Gücü etraflı bir araştırma yapmıştır. Bu araştırma, çoğu Türk Köyü veya müşterek yerleşim olan 109 köyün ve 527 evin tahrip edildiğini ve 2000'inin ise yağmaya uğradığını ve zarar gördüğünü saptamıştır. Ktima'da 38 ev ve dükkân tamamen, 122'si ise kısmen harap olmuştur. Lefkoşa'nın Omorphita (Türk) bölgesinde 50 ev tamamen yıkılmış, aynı bölgede ve civarındaki 240 ev de kısmen harap olmuştur. Bkz; UN.Doc.S/5950 (Aktaran: Arık, 2011, s.6.)

¹¹⁷ "Celal Bayar ile 31.07.2007 tarihinde Kıbrıs'ta yapılan mülakat." Bkz, (Mutlu, 2007, ss.167-168).

¹¹⁸ "Salih Avcı ile 15.07.2007 tarihinde Ankara'da yapılan mülakat." Bkz, (Mutlu, 2007, s.149).

¹¹⁹ Türk kantonlarına girmesi yasak malzemelerin listesi için bkz, (Mutlu, 2007, ss.129-130).

Bayrak Radyosu Kıbrıs Türklerinin mücadelesinin sesi olarak kurulmuştur (Koruroğlu, 2009, s.32). 1964 yılının başlarından itibaren ise Anamur'dan yayın yapan Kıbrıs'ın Sesi Radyosu¹²⁰ ile birlikte adanın değişik yerlerinden yayın yapan irili ufaklı pek çok radyo ortaya çıkmıştır.

Bayrak Radyosu yayına başladıktan bir süre sonra Türk teknisyenler Rum telsizlerini dinlemek konusunda da yetenek geliştirmiştir. Rum saldırılarının başlamasının ardından devlet dairelerinde görevli ve iyi derecede Rumca ve İngilizce bilen personelden oluşturulan on kişilik bir ekip çeşitli dinleme merkezlerinde görev yapmaya başlamıştır. Muhabere istihbaratı kapsamına giren bu faaliyetlerde Rumların Türk köylerine düzenledikleri saldırılar esnasında aralarında geçen konuşmalar dinlenerek notlar çıkarılmıştır (Başkaya, 2016, s.48).

TMT'nin savunma mücadelesine başlamasıyla birlikte Türkiye'deki gazetecilerin Kıbrıs meselesine verdiği önem artmış, hatta bazı gazeteciler Kıbrıs'a gelerek mücadeleyi bizzat yerinde takip etmişlerdir. Bu gazetecilere örnek olarak verilebilecek ilk isim Ömer Sami Coşar'dır. Kıbrıs davasına başından beri büyük ilgi gösteren Coşar, Denктаş'ın isteği ile Kıbrıs'a gelerek burada uzun süre kalmış ve Kıbrıs'ta olup bitenlerle ilgili olarak hazırladığı raporlarla Kıbrıslı aydınların görüşlerini Ankara Hükümeti'ne aktarma misyonunu yerine getirmiştir (BCA, 1963, No:030.10.0.0/38.228.1). Bunun yanında Coşar 1964 Erenköy mücadelesinde cephede 15 gün boyunca mücahitlerle bir arada olmuş ve Milliyet Gazetesinde yayımlanan yazı dizisiyle Kıbrıs'ta yaşananları Türk kamuoyuyla paylaşmıştır. Aynı zamanda bu dönemde çektiği fotoğrafları da hem Türkiye'de hem de yurt dışında sergileyerek TMT/Türklerin mücadelesini ve uğradıkları saldırıların dünyaya tanıtılmasına katkı sağlamıştır (Kayadelen, 2022, s.550).

Ankara, Kıbrıs'taki krize derin bir hükümet kriziyle yakalanmış ve krizi Başbakan İnönü'nün liderliğinde alelacele kurulan ve 'pamuk ipliğine bağlı' bir 'azınlık hükümetiyle' yürütmek durumunda kalmıştır (Gülen, 2012, ss.398-400) İç politikadaki sıkıntıların yanı sıra dış politikada da Türkiye'nin yalnız bırakıldığını gören İnönü, kriz yönetim sürecinde başta BM nezdinde yapılan görüşmelerde olmak üzere diplomatik pazarlıklarda birtakım tavizler vermek durumunda kalmıştır.

¹²⁰ Anamur Radyosu olarak da bilinen Kıbrıs'ın Sesi Radyosu, 1964'ten 1974'e kadar aralarında Genelkurmay Başkanlığı, TRT ve PTT'den yetkililerin de bulunduğu Kıbrıs İşleri Planlama ve İcra Kurulu (KİPİG) tarafından işletilmiştir. Türkiye'den yayın yapıyor olmasına rağmen radyonun iletişim adresi Lefkoşa olarak gösterilmiştir. Bkz, (Keser, 2015, s.103).

İnönü'nün taviz vermek durumunda kalmasının bir başka önemli nedeni ise TSK'nın, hava taarruzlarının ötesinde adaya kapsamlı bir hareket yapmak için gerekli yeteneklere sahip olmadığının ortaya çıkmasıdır (Gülen, 2012, ss.405-406).

I. Kıbrıs Krizi'nin sonunda TMT'nin direnişi, Türkiye'nin diplomatik çabaları ve sınırlı askeri müdahalesi ve BM bünyesinde bir 'barış gücü' misyonunun adada göreve başlaması ile Kıbrıslı Türkler soykırıma uğramaktan kurtulmuştur. Ancak günün sonunda Türkler giderek ağırlaşan koşullarla yüzleşirken, Rum ve Yunan tarafı ise uluslararası camianın tavrından aldığı cesaretle krizden elde ettikleri hasılayı her daim daha da ileriye taşımanın arayışında olmuştur. Yaşanan krizin en büyük hasılası olarak Rumlar, 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yönetimini Türklerle paylaşmadıkları bir imkana kavuşmuşlar ve Türklerin sesini diplomatik kanallardan dışlayarak uluslararası sistemde kendilerini tüm Kıbrıs'ı temsil eden tek meşru hükümet olarak konumlandırmayı başarmışlardır. Bu noktada ortaya çıkan politik durumu ve Rumların gelişmelere bakışını 20 Eylül 1992 tarihli Rum *Fileleftheros* Gazetesi mümkün olduğu kadar açık ve özet bir şekilde ortaya koymuştur (Aktaran, Stephen, 2001):

Biz Kıbrıslı Rumlar artık hükümetin tam kontrolüne sahibiz. İçinde vetosu olan Cumhurbaşkanı Yardımcısı veya üç Kıbrıslı Türk bakan yok. Bakanların hepsi Yunan. Hükümetimiz uluslararası alanda tanınan tek hükümettir- neden Kıbrıslı Türkleri geri getirelim? Kıbrıslı Türkler bugün toprağın sadece %3'ünü kontrol ediyor. Zengin kaynaklara sahip değiller ve ekonomik açıdan zor zamanlar yaşıyorlar. Eninde sonunda bizim bakış açımızı kabul etmek zorunda kalacaklar ya da gidecekler.

Kıbrıs'ta 1963 sonlarında başlayan ve 1964'te artarak devam eden olumsuz gelişmeler, adadaki Türklerin politik kazanımlarını ortadan kaldırmakla kalmayıp, can ve mal güvenliklerini de giderek artan şekilde tehdit etmeyi sürdürmüştür. Zürih-Londra antlaşmalarının imzalanmasıyla Yunanistan'a geri dönmüş olan EOKA'nın kurucu lideri Grivas, çatışmaların başlamasıyla birlikte 1964'te tekrar adaya gelerek yaklaşık 5 bin Yunan askeri ile birlikte toplamda 20 bin kişiye ulaşan Rum silahlı güçlerinin başında Türklere karşı uygulanan kuşatma hareketini yönetmiştir (Arık, 2015, s.113).

4.2.6. Johnson Mektubu (1964)

Tarihe ‘Johnson Mektubu’ olarak geçen ve Türkiye-ABD ilişkilerini belki de bugün bile gölgelemeye devam eden kriz, NATO çatısı altında yer alan iki devlet arasında yaşanmış en derin güven problemi olarak ifade edilebilir. Aslında, 1964’te tırmanarak devam eden I. Kıbrıs Krizi’nin bir parçası olan bu mektup, Türkiye-ABD ilişkilerinin ötesinde Türk dış ve güvenlik politikalarında dönüm noktası niteliğine sahip olduğu göz önüne alındığında ayrı bir başlık altında incelenmesi yerinde bulunmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi krizin yaşandığı süreç Türkiye’nin iç politik dengeleri açısından hassas bir döneme rast gelmiştir. İnönü’nün başında olduğu azınlık hükümeti, bir yandan iç politikada yaşanan türbölanslarla mücadelede ederken diğer yandan da Türkiye’nin, ABD’ye olan bağımlılığının ortaya çıkardığı zorluklarla yüzleşmektedir. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından geliştirdiği işbirliği mekanizmalarıyla ABD, Ankara’yı sadece uluslararası sahada ABD’nin politik önceliklerine uyumlu hareket etmeye zorlamakla kalmamış, aynı zamanda devlet kurumları içerisine entegre ettirdiği koordinasyon birimlerinde görev yapan Amerikalı uzmanlar marifetiyle, Türk hükümetinin karar mekanizmalarına nüfuz edebilmiş ve politikalarını yönlendirebilmiştir. Başbakan İnönü 1963 yılında Türkiye’nin ABD’ye olan bağımlılığı şu şekilde ifade etmektedir (Özakıncı, 2005, ss.325-326):

Daha bağımsız ve kişilik sahibi dış politika izlenmesini istiyorsunuz. Herkes aynı şeyden söz ediyor. Nasıl yapacağım ben bunu? Karar vereceğim ve işi teknisyenlere havale edeceğim. Onlar ayrıntılı çalışmalar yapacaklar ve öneriler hazırlayacaklar. Yapabilirler mi bunu? Hepsinin çevresinde uzman denen yabancılar dolu. İşgal etmeye çalışıyorlar. Başaramazlarsa işi sürüncemede bırakmaya çalışıyorlar. O da olmazsa karşı tedbir alıyorlar. Bir görev veriyorum sonucu bana gelmeden, Washington’un haberi oluyor. Sonucu memurdan önce sefirden öğreniyorum. Bağımsızlık savaşıdan sonra Lozan’da esas mücadele bu uzmanlar konusunda oldu. Yoksa sınırlar zaten fiili durum idi. Tazminat işini iki devlet aramızda çözerdik. Bütün mücadele idareimize yapılmak istenen müdahale yüzünden çıktı. Bir tek uzman vermek için büyük ödünlerde bulunmaya hazırıldılar. Dayattık. Biz onların neden ısrar ettiklerini biliyorduk. Onlar bizim neden inatla reddettiğimizi biliyorlardı. Böyledir bu işler, peygamber edasıyla size dünyaları vadederler. İmzayı attınız mı ertesi gün gelmişlerdir. Personeli gelmiştir, teçhizatı gelmiştir, üsleri gelmiştir. Ondan sonra sökebilersen sök. Gitmezler. Ancak bu sorunun

üzerine vakit geçirmeden gitmek gerek. Yoksa ne bağımsız dış politika ne bağımsız iç politika güdemezsiniz. Havanda su döversiniz. Fakat sanmayınız ki bu kolay bir iştir. Denediğinizde başınıza neler geleceği bilinmez...

Böyle bir bağımlılık sarmalında olan Ankara'nın, Kıbrıs konusunda başta diğer garantör devletler İngiltere ve Yunanistan olmak üzere, ABD, BM, NATO ve uluslararası camiyı, adada yaşanan duruma etkili bir çözüm üretmek üzere harekete geçirme çabaları akamete uğramıştır. Ne zaman Ankara, 12 Mart 1964'te olduğu gibi tek taraflı olarak Kıbrıs'a müdahale edeceğini açıklasa veya adanın semalarında savaş uçaklarını uçursa o zaman diplomatik alanda birtakım hareketlenmeler olmuştur. Bu nedenle Ankara, Kıbrıs'ta şiddetin dozunun arttığı dönemlerde garantörlük haklarını tek taraflı da olsa kullanma kararlılığını ortaya koyacak adımlardan medet ummuştur. Başbakan İnönü, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in çekincesine rağmen 04 Haziran 1964'te Türkiye'nin adaya tek taraflı olarak askeri müdahalede bulunacağını ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'a ulaştırmak üzere ABD'nin Ankara Büyükelçisi Raymond Hare'ye bilgilendirilmesini istemiştir. Johnson'ın cevap olarak İnönü'ye gönderdiği mektup ise Ankara'da yarattığı hayal kırıklığının ötesinde diplomatik nezaketten uzak bir dile sahip olması, hatta 'tehdit' imaları içermesi bakımından tarihe iz bırakacak bir niteliğe sahip olmuştur. Mektupta, ABD Başkanı Johnson'ın üzerinde durduğu hususlar şunlardır.¹²¹

- Türkiye'nin müdahale kararının geniş çapta sonuçları olacaktır. Böyle bir kararın alınmadan önce ABD ile tam istişarede bulunulması gerekmektedir.
- Türkiye'nin düşündüğü müdahale, Garanti Antlaşması'nda açıkça yasaklanan bir çözüm olan taksimi gerçekleştirme amacına yönelmek olacaktır.
- Garantör devletlerle istişare olanakları hiçbir şekilde tüketilmemiştir ve dolayısıyla Türkiye'nin tek taraflı olarak harekete geçme hakkı yoktur.
- Kıbrıs'a müdahale Türk ve Yunan silahlı kuvvetleri arasında bir savaş kaçınılmaz hâle getirecektir ve NATO üyeleri arasında böyle bir düşmanlık kabul edilemez.
- Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahale Sovyetler Birliği'nin meseleye doğrudan doğruya karışmasına yol açabilecektir. NATO müttefiklerinin tam rıza ve

¹²¹ ABD Başkanı Johnson'ın mektubunun tam metni için bkz, (Kürşad vd., 1978, ss.220-224).

muvafakati olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak bir Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi savunmak mükellefiyetlerinin olup olmadığını İttifak üyeleri ile henüz müzakere etmemişlerdir.

- ABD başta olmak üzere BM üyelerinin çoğu, BM gayretlerini baltalayacak, makul ve barışçıl bir çözüm bulunması umudunu yıkacak tek taraflı girişimlere en sert şekilde tepki gösterecektir.
- İki devlet arasında mevcut olan 12 Temmuz 1947 tarihli Yardım Anlaşması'nın 4. Maddesi gereğince Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede Amerika tarafından temin edilmiş olan askeri malzemenin kullanılmasına izin verilmeyecektir.
- Türkiye'nin hareketinin doğuracağı kızgınlık on binlerce Kıbrıslı Türk'ün öldürülmesine yol açabilecek ve BM kuvvetleri böyle bir faciayı önlemekte yetersiz kalacaktır.
- Türkiye'nin, ABD'ye danışmaksızın böyle bir harekete girişmeyeceğine dair bir güvence vermemesi durumunda, Türk tarafının meselenin gizli tutulması konusundaki talebi kabul edilmeyecek, NATO Konseyi ve BMGK acele toplantıya çağrılacaktır.
- Başbakan İnönü'nün ayrıntılı görüşmeler için Washington'a gelmesi memnuniyetle karşılanacaktır.

Johnson'ın mektubu, önce Türk yönetici elitler arasında ve sonrasında ilk defa 13 Ocak 1966'da Hürriyet Gazetesi'nde yayımlanmasının ardından Türk halkında hayal kırıklığının ötesinde bir travma yaratmıştır. Öyle ki Türkiye, henüz NATO üyesi bile değilken 1950'de ABD'nin talebi üzerine binlerce askerini Kore'ye savaşmaya göndermiş, Araplarla savaşa tutuşan İsrail'e askeri destek veren Batılı devletlere üs ve topraklarını kullandırmış, Ortadoğu'da Sovyet yanlısı hükümetler kurulmasını diye savaşı dahi göze alarak ordusunu 1957'de Suriye sınırına yığmış, Mısır ve Irak gibi egemenlikleri adına İngiltere ve ABD'ye karşı direniş gösteren devletlere karşı tehditler savurmuşken, kendisine 65 km mesafedeki adada yaşayan soydaşlarını katledilmekten kurtarmak için harekete geçmeye kalkınca “baş müttefik” ABD tarafından engellenmiştir.

Özetle Türkiye, NATO ittifakının sadece Batının çıkarları söz konusu olduğu durumda işleyen bir mekanizma olduğunu deneyimlemiş ve müttefiklerine olan güvenini iyiden

iyiye kaybetmiştir. Ancak Egemen Bezci, Türkiye ile (daha geniş ifadesiyle) Batılı müttefikleri arasındaki güvensizliğin Johnson mektubuyla başlamadığını, bu güvensizliğin Soğuk Savaş'ın başına kadar uzandığını ve her iki tarafın da bu süreçte birbirlerine karşı belli ölçüde güvensizlik beslediğini ileri sürmekte, bu nedenle de Ankara'nın zamanla Batı'yla olan ittifakını stratejik olmaktan daha ziyade diplomatik ve dönemsel olarak görmeye başlamadığını belirtmektedir (2023, s.10).

İnönü, 13 Haziran 1964'te Johnson'a gönderdiği cevabi mektubunda Ankara'da yaşanan hayal kırıklığını açıkça ifade etmiştir. Mektupta şu hususlar vurgulanmıştır:¹²²

- Mektubun yazılış tarzı ve içeriği Türkiye'de hayal kırıklığı yaratmıştır.
- Türkiye krizin başından beri ABD ve garantör devletlerle yakın iştişare içerisinde olmuştur.
- ABD'nin verdiği sözlere rağmen BM arzu edilen kararları almamıştır.
- Türkiye, kriz boyunca Kıbrıs'ta yaşanan mezalimi durdurmak için harekete geçeceğini ABD ile birçok platformda ve birçok kere paylaşmıştır.
- Türkiye'nin Kıbrıs'a olası müdahalesi adayı taksim amacı taşımamaktadır.
- Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi anlaşmalardan kaynaklanan meşru bir haktır. Böyle bir müdahale Türk-Yunan savaşına neden olamaz. Türk-Yunan savaşı ancak Yunanistan'ın Türkiye'ye saldırması durumunda çıkabilir.
- NATO'nun bünyesi, Sovyetlerin işe karışması durumunda, Türkiye'yi savunmak yerine Sovyet tezlerine itibar edecek kadar zayıfsa tedaviye ihtiyacı vardır.
- Türk milleti BM prensiplerinin korunması için kanını bile dökmüşken BM Kıbrıs'ta zulüm idaresini durduramamıştır.
- Yunanistan, Kıbrıs meselesinde mevcut antlaşmaları ortadan kaldırmaya çalışırken, Türkiye antlaşmalara riayet edilmesi için gayret etmektedir.

Başbakan İnönü, Johnson'un davetine icabet edip 21 Haziran'da ABD'ye gitmişse de görüşmelerde Kıbrıs'taki durumu iyileştirecek somut bir netice elde edilememiştir. Kriz boyunca Türkiye, müteaddit defalar adaya askeri müdahalede bulunacağını ileri

¹²² Başbakan İnönü'nün Johnson'a yazdığı cevabi mektubun tam metni için bkz, (Kürşad vd., 1978, ss.225-229).

sürmesine rağmen sadece Hava Kuvvetleri'ne ait savaş uçakları ile 7-9 Ağustos 1964'te kısıtlı bir bölgede hava taarruzları gerçekleştirmekle yetinmiştir. Bu bile uluslararası camiayı daha fazla gayret gösterme yönünde harekete geçirmeye yetmiş ve Makarios ateşkese zorlanmıştır.¹²³ TMT, Türk Hava Kuvvetleri'nin gerçekleştirdiği taarruzların Rum-Yunan silahlı unsurlarına verdirdiği zaiyatı ortaya koyan raporları ele geçirmiştir. TMT'nin istihbarat etkinliğinin bir göstergesi olan bu olay, Mücahit teşkilatının istihbarat biriminde görev yapmış olan Yılmaz Başkaya'nın eserinde şu şekilde yer almaktadır (2016, s.128):

1964 Erenköy savaşlarına katılan 12. Taktik Grup Komutanlığının RMMO komutanlığına verdiği raporun bir kopyası Erenköy'deki TMT birliklerinin eline geçmişti. Önemli bir dokümandı. Rum-Yunan birliklerinin Türk Hava Kuvvetleri'nin müdahalesi sonunda yüzde yirmiye yakın personel, araç, gereç ve silah kaybına uğradığını; savaş kabiliyetlerinin yok olduğunu belirtiyordu.

Krizin ardından gelinen noktada Zürih-Londra antlaşmalarıyla Kıbrıs'ta kurulan düzen Akritas Planı'yla altüst olmuştur. Ortaya çıkan yeni durumda Kıbrıslı Türkler, Rum saldırılarından korunmak için güvenliğini TMT'nin sağladığı kantonlarda zorlu ve yokluk içerisinde bir yaşam mücadelesine mahkum olmuşlardır. BM raporlarına göre Kıbrıs Türk nüfusunun yaklaşık üçte biri fakirlik yardımına muhtaçken buna mukabil Rumlar ise Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 'sahibi' olarak adanın ekonomik kalkınmasını ve kaynaklarını kendileri için kullanmışlardır (Arık, 2015, s.112). Sonuç olarak, Kıbrıs'ta yaşanan krize kalıcı bir çözüm bulunamamış, toplumlar arası güven ve istikrar tesis edilememiş, krizin ürettiği yeni konjonktür, sürdürülebilir ve taraflarca kabul edilebilir bir niteliğe sahip olmamıştır.

4.2.7. II. Kıbrıs Krizi (1967)

Kıbrıs'ta yaşanan çatışmaların 1964'te zirve yaptığı dönemde Türk Hava Kuvvetleri'nin müdahalesi ile göreceli bir sakinliğe kavuşmasının ardından uluslararası boyutta çözüm arayışları devam etse de kayda değer bir sonuç ortaya

¹²³ Türk Hava Kuvvetleri'nin gerçekleştirdiği hava harekatı sonucunda Erenköy Rumların eline geçmekten ve buradaki Türkler katledilmekten kurtarılmıştır. Harekatta Yzb Cengiz Topel, uçağının Rumlar tarafından vurulması üzerine paraşütle atlamışsa da Rumların eline düşmüş ve gördüğü ağır işkenceler neticesinde hayatını kaybetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Gülen. 2012, ss.416-418); Hava harekatına Türk Hava Kuvvetlerine ait 64 adet savaş uçağı katılmıştır. Buna mukabil Yunan Hava Kuvvetlerine ait savaş uçakları da Lefkoşa üzerinde uçmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Arık, 2011, ss.8-9.)

çıkamamıştır. Çözüm arayışları zamanla temposunu kaybederken 21 Nisan 1967’de Yunanistan’da gerçekleşen askeri darbenin ardından kurulan hükümetin *enosis* söylemlerine sarılması,¹²⁴ adada gerginliğin yeniden tırmanacağına dair önemli bir işaret olmuştur. Ancak Atina ilk adımı Kıbrıs’ta değil, Batı Trakya’da atmış, bölgedeki Türk azınlığın üzerine baskıyı artırarak¹²⁵ Ankara’yı müzakere masasına çekmeyi başarmıştır. İki devletin başbakanları arasında gerçekleşen görüşmelerde Yunan tarafının *enosisi* merkeze alan tekliflerini pazarlık konusu dahi yapmayacağını ifade eden Türkiye, Yunan cunta yönetimiyle müzakere etmek suretiyle Kıbrıs’ta bir çözüme ulaşamayacağına kani olmuştur (Arık, 2015, ss.113-115).

Krize giden yoldaki en önemli olay ise 31 Ekim 1967’de Rauf Raif Denktaş’ın adaya gizlice girişi esnasında Rumlar tarafından yakalanarak göz altına alınmasıdır.¹²⁶ Cumhurbaşkanı Makarios, bu gelişmeyi tırmandırmayı ve bir krize dönüştürmeyi istememiş ve adaya tekrardan yasa dışı yollarla girmeyeceğini taahhüt eden Denktaş’ı 13 gün sonra serbest bırakarak Türkiye’ye iade etmiştir. Ankara’nın bu gelişmelere karşı pasif bir tutum sergilemesi, Türkiye’nin Lefkoşa Büyükelçiliği önünde toplanan Kıbrıslı Türkler tarafından protesto edilirken, başta Grivas olmak aşırı Rumlara cesaret vermiştir (Arık, 2015, s.115). 29 Kasım 1967 tarihli Observer Gazetesi’nde de yer aldığı üzere Atina’daki cunta yönetiminin onayıyla Grivas (Arık, 2015, ss.115-116), 15 Kasım 1967’de stratejik öneme sahip Türk köyleri Geçitkale ve Boğaziçi’ne saldırarak ele geçirmiştir. 24 Türkün öldürüldüğü, 27 Türkün yaralandığı saldırılar

¹²⁴ Yunan cunta yönetiminin 22 Nisan 1967’de radyoda okunan Hükümet Programında; “Kıbrıs’taki azınlık haklarının dikkate alınması suretiyle, *enosisi* barışçı müzakerelerle sağlama gayesi gütmekteyiz.” ifadeleri de yer almaktadır. Bkz, (Arık, 2011, s.9).

¹²⁵ Bu dönemde Yunan cunta yönetiminin Batı Trakya’daki Türklere yaptığı baskının boyutlarını ortaya koyan istihbarat, Yunanistan’da yaşayan ve eşine Yunanlılar tarafından kötü muamele yapılan bir müttefik ülkenin subayı tarafından Ocak 1968’de Lefkoşa’nın Türk kesimindeki basın çalışanlarından birine gönderilmiştir. Başkaya, gönderilen zarfta bulunan belgelerin içeriğini şu şekilde aktarmaktadır:

...Zarfta, Yunan Silahlı Kuvvetleri Jandarma Komutanlığı’nın 1967 Kasım krizi sırasında Batı Trakya’daki Türk bölgeleri ve köyleri arasında aldığı askeri güvenlik önlemleri ile ilgili genel emirler bulunuyordu. Adamlar bu emirlerle Trakya’yı neredeyse yaşanan coğrafya değil, bataklıktaki hapishaneye çevirmişlerdi. Gece sokağa çıkanları, gündüz tarlasına gidenleri yıldırma, şiddet uygulamak ve ürünlerine zarar vermek için Yunan Genelkurmay Başkanlığı resmen emir vermişti. Hatta iki Türk’ün bir araya gelmesi bunların tutuklanma sebebiydi. Yunan Jandarma Komutanlığı Batı Trakya’da, TMT’nin kurulmuş olması şüphesiyle her yerde örgüt arıyordu... Böylesine önemli bir dokümanı ele geçirmek bizim için çok zor bir olaydı. Dokümanı Türkiye’ye gönderdik. Türkiye’de evrakın orijinal belge olduğu doğrulandı. Bkz, (Başkaya, 2016, s.139).

¹²⁶ Bu dönemde Rum silahlı unsurlarının telsizlerini dinleme ve gizli mesajlarını çözme imkan ve kabiliyetine sahip olan TMT, Denktaş’ın Rumlar tarafından yakalandığını da bu dinlemeler sayesinde öğrenmiştir. Bkz, (Başkaya, 2016, s.127).

sırasında bölgede bulunan Kıbrıs'taki Birleşmiş Milletler Barış Gücü (KBMBG) askerleri Rumlar tarafından silah ve telsizleri alınarak etkisiz hâle getirilmiştir.¹²⁷

Gelişmeler üzerine Türkiye yine askeri hareket hazırlıklara başlamış ve ada üzerinde Türk jetleri alçak uçuşlar gerçekleştirmiştir (Başkaya, 2016, s.140). Ancak Ankara'nın tepkisi ultimatoma vermek değil nota vermek şeklinde olmuştur. Yunanistan'a verdiği notada Türkiye özetle; Grivas'ın geri dönmek üzere adayı terk etmesini, ölenlerin ailelerine ve diğer zarara uğrayan Türklere tazminat verilmesini, adadaki Yunan askerlerinin geri çekilmesini ve adadaki Türklerin güvenliğinin ve haklarının garanti altına alınmasını talep etmiştir (Kürşad vd., 1978, s.236). Bu arada Türkiye, yalnızca NATO müttefiklerinin değil aynı zamanda Sovyetler Birliği ve hatta Bulgaristan'ın dahi 'aman barış bozulmasın' telkinleriyle muhatap olmuştur. Dışardan gelen askeri müdahaleyi engelleme baskılarının yanında içeride de Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları her ne kadar askeri müdahaleye hazır olduklarını söylese de amfibi bir hareket için yeterli imkan ve kabiliyete sahip olunmadığının altını çizmişlerdir. Kriz devam ederken Başbakan Demirel, Alparslan Türkeş'le yaptığı görüşmede kalıcı bir çözüme ulaşamayacaklarını bildikleri için mevcut konjonktürü ve koşulları dikkate alarak krizi sönmüştür. Önceleyen bir politikayı tercih ettiklerini ancak ilerleyen zamanlarda çözüm yollarını araştırmak için çalışma yaptıklarını ifade etmiştir (Türkeş, 1975, ss.165-169).

Nitekim Amerikalı diplomat Cyrus Vance'in arabuluculuğunda Türkiye ve Yunanistan 13 maddelik¹²⁸ bir anlaşmaya varmış, Ankara'nın verdiği notaya ilave olarak Rum-Yunan tarafı; EOKA teşkilatının tamamen dağıtılmasını, Türk kantonlarına giriş-çıkışlarında bulunan Rum barikatlarının kaldırılmasını, yasak madde ambargosunun sonlandırılmasını, Denктаş'ın Kıbrıs'a dönmeye izin verilmesini ve toplumlararası görüşmelerin başlamasını kabul etmiştir (Başkaya, 2016, s.140). Her ne kadar Atina anlaşma gereği 7 bin civarındaki askerini, 40 kadar M48 tankını, topçu ve uçaksavar birliklerini üç ay içerisinde adadan çekse de ilerleyen günlerde her ay 25-45 kadar Yunan askerini sivil ve turist olarak tekrar adaya göndermeye başlamıştır. Bu durum TMT'nin istihbarat elemanları tarafından tespit ve takip edilmiş, o dönem için toplamda 2350-3000 civarında Yunan askerinin adaya geri

¹²⁷ Bu gelişme, KBMBG askerlerinin Türkleri Rum saldırılarına karşı korumada etkisiz kaldığını göstermektedir. Bkz., (Başkaya, 2016, s.140).

¹²⁸ Antlaşmanın maddeleri için bkz., (Kürşad vd., 1978, ss.237-238).

geldiği tahmini yapılmıştır (Kürşad vd., 1978, ss.238-239; Başkaya, 2016, s.142). Bunun yanında bir daha dönmemesi koşuluyla gönderilen Grivas da 1971’de tekrar adaya gelmiştir.

1963-64’te olduğu gibi 1967’de yaşanan krizin de merkezinde yine Kıbrıs Türklerine yönelik sistematik saldırılar yer almaktadır. Bu bakımından krizin gelişim sürecinin öncesinden itibaren başta TMT olmak üzere Kıbrıs’taki aktörlerin yürüttükleri istihbarat faaliyetlerine daha yakından bakmak yerinde olacaktır. Bu kriz döneminde istihbarat faaliyetlerinde yaşanan en belirgin değişiklik TMT’nin yeni mücadelesi için gizlilik ve iletişim konusunda köklü değişikliklere gitmiş olmasıdır.

I. Kıbrıs Krizi’yle birlikte her ne kadar TMT açıktan bir savunma mücadelesine girişmiş olsa da teşkilatın bazı unsurları katı İKK protokollerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Örneğin silah temini ve sevkiyatı gibi yüksek gizlilik gerektiren işleri yürüten elemanlar bu süreçte dahi varlıklarını ve faaliyetlerini gizlemeye devam etmişlerdir. TMT’nin, Rum ve Barış Gücü askerlerinin kontrol noktalarına yakalanmadan silah sevk etmek için, taşımacılık yapan araçların gizli yerlerine silah kasaları yerleştirmek, görevdeki polis ve hakimlerin araçlarını kullanmak ve gece yürüyüşleriyle yaya olarak taşımak gibi yöntemler kullandığı aktarılmaktadır.¹²⁹ Bunun yanında Erenköy gibi TMT’nin kontrolündeki sahil bölgelerine Türkiye’den gemilerle silah nakledildiği bilinmektedir.¹³⁰ Silah ve mühimmat temin faaliyetlerinin zaman zaman yaşanan aksaklıklara rağmen genellikle başarılı olduğu görülmektedir. Bu kapsamda gemilerle gerçekleştirilen silah sevkiyatları esnasında bazı casusluk ve karşı casusluk faaliyetlerinin izlerine rastlanmaktadır. Kıbrıs Türk Mücahitler Derneği Başkanlığı da yapan Vural Türkmen’in ifade ettiği olay buna güzel bir örnek teşkil etmektedir.¹³¹

... Benim bildiğim tek casusluk faaliyeti Girne sahiline çıkacak bir grup silahın geleceği ihbar edildi. Fakat polis içindeki personelin bunu erken öğrenmesiyle yakalanılmadan tedbir alındı ve ihbarda bulunan kişi cezalandırıldı...

¹²⁹ “Vural Türkmen ile 15.07.2007 tarihinde Ankara’da yapılan mülakat.” Bkz, (Mutlu, 2007, s.147); “Salih Avcı ile 15.07.2007 tarihinde Ankara’da yapılan mülakat.” Bkz, (Mutlu, 2007, s.155).

¹³⁰ Kırıkkale Silah Fabrikası’nda üretilen 10 binden fazla silah ve parçalarının Türkiye’den Erenköylü balıkçılar tarafından getirildiği ifade edilmektedir. Bkz; “Vural Türkmen ile 15.07.2007 tarihinde Ankara’da yapılan mülakat.” (Mutlu, 2007, s.146).

¹³¹ “Vural Türkmen ile 15.07.2007 tarihinde Ankara’da yapılan mülakat.” Bkz, (Mutlu, 2007, s.145).

Türkiye’den sevkıyatın kesildiği dönemlerde silah ihtiyacının karşılanması için TMT, ilkel demirci atölyelerinde silah ve silah parçaları üretme yoluna gittiği de görülmektedir. Yine burada TMT mensubu Ali Eyüpoğlu’nun deneyimlerini aktarmak bu konudaki çalışmaları anlamak açısından oldukça kıymetlidir.¹³²

... Gemi battıktan sonra silah gelmedi daha Demirci Hasan’ın atölyesinde silahlar yapılıyordu. Eski kamyon dümenlerinden namlu yapılıyordu. Dipçik yapan iyi bir ustamız vardı. İngiliz’in tabancasının aynısını yapıyordu çocuklar orada, mühimmat epey gelmişti zaten kurye çantası ile de geliyordu. Lefkoşa’ya geliyordu, oradan da bize geliyordu. Bazı İngilizler vardı, onları satın aldık, barış gücüne hizmet veriyorlardı. İlk zırhlı araçla İngilizler getirdi. Çünkü daha barış gücü gelmeden onlar vardı burada...

Yüksek gizlilik gerektiren bir başka özel operasyon alanı da istihbarat faaliyetleridir. TMT’nin yeraltında olduğu dönemde her teşkilat üyesi aynı zamanda bir istihbarat elemanı gibi faaliyet yürütürken, açıktan mücadelenin başlamasının ardından bu faaliyetler esas olarak “ak kovalar” adlı gizli bir teşkilat tarafından devam ettirilmiştir. Bu teşkilat istihbarat toplamının yanı sıra başta sabotajlar olmak üzere örtülü faaliyetlerden de sorumlu olmuştur (Oral, 2009, s.279).¹³³

TMT’nin istihbarat faaliyetleri incelendiğinde en çok dikkat çeken husus, teşkilatın Barış Gücü askerlerinden, İngiliz üslerinden/İngilizlerden ve hatta Rumlardan bile silahın yanı sıra istihbarat dahi temin edilebildiğine dair tespitlerdir.¹³⁴ Rum askeri tesislerine giderek yerinde inceleme yapma yetkisi olan Barış Gücü askerlerinden temin edilen istihbarat, sadece Rumlarla ilgili değil aynı zamanda Türklerin faaliyetlerini de içerdiğinden ayrıca bir kıymete sahiptir (Tremeşeli, 2007, s.338-341’den aktaran, Mutlu, 2007, s.90). Elbette bu kapsamda elde edilen silah ve istihbarat için yabancılara birtakım rüşvet ödenmesi gerekmiştir. TMT’de istihbarat görevlerinde bulunmuş olan Metin Aybar, Kıbrıs’taki Türk Alayı’nın örtülü ödeneğinden istihbarat faaliyetleri için TMT’ye para aktarıldığını ifade etmektedir. Aybar’ın vurguladığı diğer bir kritik bilgi de İngiliz üslerinde çalışan Türklerin

¹³² “Ali Eyüpoğlu ile 30 Temmuz 2007 tarihinde Kıbrıs’ta yapılan mülakat.” Bkz, (Mutlu, 2007, s.164).

¹³³ “Celal Bayar ile 31.07.2007 tarihinde Kıbrıs’ta yapılan mülakat.” Bkz, (Mutlu, 2007, s.167).

¹³⁴ “Vural Türkmen ile 15.07.2007 tarihinde Ankara’da yapılan mülakat.” Bkz, (Mutlu, 2007, s.147); “Metin Aybar ile 15.07.2007 tarihinde Ankara’da yapılan mülakat.” Bkz, (Mutlu, 2007, s.153); “Mehmet Salih Emircan ile 02.08.2007 tarihinde Kıbrıs’ta yapılan mülakat.” Bkz, (Mutlu, 2007, s.176).

(kendisi de dahil) %90'nın TMT'li olduğudur.¹³⁵ Bu durumun İngilizlerden ve İngiliz üslerinden çeşitli yöntemlerle silah ve istihbarat elde etme konusunda önemli olduğu muhtemeldir.

TMT'nin silahlanma faaliyetleri ve İngiliz üslerinden silah temin etme gayretleri konusunda İngiliz istihbaratının da birtakım tespitlere ulaştığı görülmektedir. İskoç gazeteci Duncan Campbell, Ayios Nikolas (Esentepe) İstasyonu'nda 1966-1970 yılları arasında görev yapmış olan Onbaşı John Berry ile gerçekleştirdiği görüşmede Berry; o dönem için TMT birliklerinin silah durumuyla ilgili oldukça fazla bilgi elde edebildiklerini, muhabere hatlarında bir yerlerde yaşanan sızıntıdan silahların yasadışı olarak Türkler tarafından ele geçirildiğine dair çok sayıda istihbarat elde ettiklerini, bu sayede Kıbrıslı Türklere İngiliz Ordusuna ait silahları satan bazı kişilerin tespit edilip askeri mahkemede yargılandıklarından bahsetmektedir (Georgiou, n.d.).

Bu noktada İngiliz ve Amerikalıların bölgedeki istihbarat yeteneklerine ve faaliyetlerine bir parantez açmak yerinde olacaktır. İngilizler her dönem Kıbrıs'ta en etkin ve gelişmiş istihbarat ağına sahip olmuşlardır. Bu yönüyle İngilizler BMBG misyonun da temel istihbarat ihtiyacını karşılamıştır. Barış Gücü'nün kurmay başkanları daima İngiliz subaylarından seçilmiştir. Bununla adadaki üslerini korumayı ve Barış Gücü'nü kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı amaçlamışlardır (Başkaya, 2016, s.137). İngilizlere ait Ayios Nikolas ile Amerikalıların Mia Milia sinyal istihbarat istasyonlarının bölgede yaşanan 1948 Arap-İsrail Savaşı, 1956 Süveyş Kanalı Krizi, 1955-1959 EOKA faaliyetleri, 1963 Türk-Rum çatışmaları, 1967 "Altı-Gün" Savaşı ve 1973 Yom Kippur Savaşı ve 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ile ilgi ürettikleri SİNİS ve ELİS raporları, Londra ve Washington'daki karar vericiler için gerçek zamanlı istihbarat akışı sağlayarak politikalarını belirlemede ve hatta çatışma bölgelerinde büyük avantajlar sunmuştur (Georgiou, n.d.). Yine İngiltere'nin egemenliğinde kalan askeri üsler, İngiliz askeri varlığının yanı sıra Amerikan hareket ve istihbarat unsurları için de önemli bir üslenme bölgesidir. Bu kapsamda U-2 gibi Amerikan "casus" uçakları adadaki İngiliz askeri üslerini kullanarak bölgede görüntü ve sinyal istihbaratı toplamıştır.

1967'teki olayların öncesinde ve devamında TMT birlikleri arasında iletişim kurmak amacıyla telsizlerin öne çıktığı görülmektedir. TMT'nin açıktan direnişe geçmesiyle

¹³⁵ "Metin Aybar ile 15.07.2007 tarihinde Ankara'da yapılan mülakat." Bkz, (Mutlu, 2007, s.153).

beraber haberleşme için kuryelerden ziyade telsiz kullanılması zorunlu bir tercih haline gelmiş ve kantonlar arası iletişimi sağlamak üzere hızla yaygınlaşmıştır. Telsizin yanı sıra TMT tarafından kurulan radyolar, geleneksel yayıncılık misyonunun ötesinde haberleşme, mesajlaşma ve istihbarat paylaşımı faaliyetlerinde de kullanılmıştır. Bu kapsamda; esir, tutuklu ve gözaltındakilerin durumlarının aktarılması, güvenli yollarla ilgili bilgilerin paylaşılması ve TMT tarafından iletilen duyuruların şifreli olarak yayımlanması radyolar marifetiyle yapılan başlıca paylaşımlardır (Bkz, Keser, 2015, s.105). TMT mensubu Mehmet Ersen Bayrak Radyosu’nun ve teknisyenlerinin bu yöndeki faaliyetlerini şöyle anlatmaktadır:¹³⁶

...Biz Bayraktarlıkla Lefkoşa’yla ve bize bağlı birliklerle haberleşirdik. Bize bağlı birlikler köyler, Kaleburnu, Karpaz, Avtepe, Kuruova, Mehmetçik, Ergazi, Kilitkaya, Yedikonuk, Büyükkonuk, Sinde, Vadili hatta Beyarmudu’na kadar uzanırdık. Bu köylerin de telsizleri vardı. Bu telsizler ilk merkezde kuruldu, sonra malzeme temin edildikten ve Bayrak Radyosu atölyesinde yerli malı olarak yapıldıktan sonra dağıtımı yapılıyordu. Yedek parçaları ve yapımı ise İngiliz üslerinde çalışan görevli halktan polisler vardı. İngilizlerin hurdaya çıkardığı malzemelerden çalışan ve işe yarayanları seçerdik. Bunlarla yapardık telsizleri ve yedek parçaları da bu şekilde bulurduk. Hatta bölgesel radyolar vardı. Bayrak, Doğanın Sesi, Baf’ın Sesi, Limasol Sancağı, bizim de Canbulat radyomuz vardı. Yani radyo istasyonu bile kurmuştuk. Yollar kapalı olduğu için gidiş-geliş yok, haberleşme yok, yollarda barikatlar herkes çıkıp gidemezdi. Biz telsiz eğitiminden sonra fonetik alfabeye^[137] ve mors sistemiyle^[138] temas kuruyorduk yakın köylerle. Bayraktarlık ile mors alfabesi ile konuşurduk...

Bayrak Radyosu’nun kurulmasıyla başlayan ve zamanla daha ileri teknolojik cihazlarla donatılan dinleme merkezleri, Rum telsizlerinin ötesinde Makarios’un bile telefon ve telsiz konuşmalarına erişebilir hâle gelmişlerdir. Bu kapsamda Makarios’un New York’taki Kıbrıs’ın BM daimi temsilcisi Zenon Rossides ile yaptığı görüşmeleri

¹³⁶ “Eski TMT mensubu Mehmet Ersen ile 12 Nisan 2016 tarihinde Gazimağusa’da yapılan görüşme.” Bkz, (Keser, 2015, s.99).

¹³⁷ Amatör telsizcilikte kullanılan fonetik alfabe, alfabenin her harfini temsil eden bir kelimeden oluşmaktadır. Örneğin “A” harfi Alfa, “B” harfi “Bravo” kelimesi ile temsil ve telaffuz edilmektedir.

¹³⁸ Mors kodu olarak da adlandırılan Mors alfabesi, harf ve rakamların yerine nokta (.) ve kısa çizgi (-) kullanılarak yapılan kodlamadır. Örneğin “A” harfi (-.), “1” rakamı ise (----) olarak kodlanmaktadır.

dinlemiş ve Makarios'un Rossides'e verdiği talimatları BM'deki görüşmeler öncesinde öğrenebilmiştir (Başkaya, 2016, ss.48, 126).

4.2.8. III. Kıbrıs Krizi (1974)

1967'deki Kıbrıs Krizi, Yunan cunta yönetiminin ısrarcı *enosis* politikalarının bir sonucu olarak gelişmiş ve ilk etapta doğrudan adadaki Türk varlığını hedef almıştır. Ancak bir süre sonra Atina'daki cuntacılar, Kıbrıs'taki hedeflerine ulaşmak açısından karşılarında aşılması ya da yola getirilmesi gereken öncelikli engel olarak Makarios'u ve onun müttefikleri olan AKEL ve EDEK gibi sol partileri görmeye başlamışlardır. Zira bu dönemde Makarios'un Yunan cunta yönetimi ile ilişkileri hiç de iyi başlamamış hatta zamanla giderek şiddetlenen bir şekilde Kıbrıs adasının bile dışına taşan bir mücadeleye dönüşmüştür. Bu mücadele, Makarios'un taktiksel olarak Türklerle diyalogunu geliştirmesi ve hatta EOKA'cılara karşı işbirliği teklif etmesine kadar varacak beklenmedik sonuçlar dahi üretmiştir. Örneğin Başkaya, o dönemlerde Makarios'un yakın çalışma arkadaşlarından olan bir Rum gazetesinin yöneticisinin TMT'ye, Makarios'un düşüncelerini öğrenebilecekleri sayfalar dolusu bilgileri Lefkoşa'daki Türk bölgesine gelerek verdiğinden bahsetmektedir (2016, s.12).

Atina'daki cuntanın desteklediği Rum aşırı milliyetçiler-EOKA'cılar, Makarios aleyhtarı faaliyetlere ilk olarak Ehlikon Metebon (Milli Cephe) adlı bir örgütlenme ile başlamış, ilerleyen dönemde adaya gönderilen Yunan gayri nizami harp subaylarının devreye girmesiyle bu örgütü EOKA B'ye dönüştürmüşlerdir. EOKA B örgütü, 28 Ağustos 1971'de Grivas'ın adaya tekrar gelişyle Makarios'a karşı silahlı mücadeleye başlamıştır. Buna mukabil Makarios da Kıbrıslı Rum subayların komutasında Polis Çevik Birliği teşkilatını kurmuş ve EOKA B'yi hedef almıştır (Başkaya, 2016, s.144-160). Rumlar arasında kutuplaşma ve hatta çatışmaların baş gösterdiği bu dönemde Makarios Türklerle ve Ankara'yla işbirliği ve diyalog arayışlarını iyiden iyiye artırmıştır. Bu kapsamda Makarios, özel doktoru Vasos Lissarides aracılığıyla Türk liderliğine ilettiği sözlü mesajında Grivas'ı şikayet etmiş, Türkiye'nin Grivas'ı BM nezdinde şikayet etmesi durumunda onu adadan uzaklaştırabileceklerini, kendisinin toplumlararası barış görüşmelerinde samimi olduğunu ve Kıbrıs meselesini çözeceğini vadedmiştir (Başkaya, 2016, s.150). Bu kapsamda Glafkos Klerides ile Denktaş arasında yürütülen görüşmelerde birtakım

uzlaşma sinyalleri alınmıştır. Örneğin Denктаş, 28 Şubat 1973'te Kıbrıs Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı görevine getirilmiştir (Karpas, 2012, s.234).

Grivas'ı adadan uzaklaştırmak için yaptığı işbirliği önerisi Türk liderliği tarafından reddedilen Makarios, bu sefer de Türk bölgelerinde el altından dağıttırdığı Türkçe bildirilerle Türk halkını Türk yöneticilere karşı isyana davet etmiştir. Dağıtılan bildirilerden ilham alan TMT, benzer şekilde hazırladığı Rumca bildirilerle Makariosçu solcular ile Grivasçı EOKA B'cileri birbirlerine düşürmeye başlamıştır. Bildiriler hazırlanırken EOKA'nın orijinal bildirilerinin formatı, hatta Rum tarafından getirilen aynı nitelikte kağıtlar bile kullanılmış. Önce solcu örgütler adına hazırlanan tehdit bildirileri EOKA B'cilere, Yunan subaylara ve Nikos Sampson'a gönderilmiştir. Sahte bildirilerin gönderilmesinden bir hafta sonra Nikos Sampson'a ait Mahi Gazetesi manşetten verdiği haberde, milliyetçilerin tehdit edildiğini belirterek solculara yani Makarios taraftarlarına tehdit ve hakaretlere yer vermiştir. Bundan iki hafta sonra bu sefer de EOKA B jargonuyla hazırlanan mektuplar AKEL ve EDEK partilerinin üst yöneticilerine gönderilmiştir. Karşılıklı tehditlerin ardından iki grup arasındaki şiddet ve zorbalıkta gözle görülür bir artış yaşanmıştır (Başkaya, 2016, ss.154-157).

Bu dönemde Makariosçu ve Grivasçı diye ikiye bölünen Rumlar arasındaki çatışmalar¹³⁹ TMT tarafından yakından takip edilmiştir. TMT'nin Ankara'ya gönderdiği haftalık istihbarat özetlerinde iki grup arasında ortalama 20 ila 40 olaydan bahsedilir olmuştur (Başkaya, 2016, s.158). Rumlar arasındaki kutuplaşma ve çatışmalar şiddetlendikçe Kıbrıslı Türkler, Rumlar için birinci öncelikli tehdit olmaktan çıkmıştır. Kıbrıs Barış Harekati'nin ardından ele geçirilen Rum istihbarat raporlarındaki tehdit sıralamasında Türklerin komünistlerden sonra ikinci sırada yer aldıkları görülmüştür (Başkaya, 2016, s.151).

Rumlar arasındaki çatışmalar kan davasına dönüşmüşken 27 Ocak 1974'te Grivas'ın kalp yetmezliğinden ölümünün ardından Makarios, EOKA B'ye karşı baskıyı artırmaya başlamıştır. Askerlik süresini 24 aydan 14 aya düşüren Makarios, böylece EOKA kamplarına dönüşen Rum Milli Muhafız Ordusu'nun (RMMO) sayısını 14 binden 7 bine düşürmüştür. Ardından 4 Haziran 1974'te Yunanistan Cumhurbaşkanı General Phaedon Ghizikis'e yazdığı mektupla Makarios, Kıbrıs'ta muhtemel bir

¹³⁹ Rumlar arasındaki çatışmaların zirve yaptığı 26 Temmuz 1973 gecesi Grivas taraftarı polisler Limasol polis istasyonunu yakarak Makarios yanlısı polisleri kaçırmışlardır. Ertesi gün ise Rum Ticaret Bakanı'nın evini ve Lefkoşa'daki Kayisis Fabrikası bombalanmışlar, Rum Adalet Bakanı Vakis'i de kaçırmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kürşad vd., 1978, ss.246-247).

darbeyi önlemeyi ve Yunan subaylarının EOKA B içerisindeki etkinliğini kırmayı amaçlamıştır. Bu noktada TMT, söz konusu mektuba ilişkin olarak yaptığı değerlendirmede Atina'nın, Makarios'un isteklerini kabul etmemesi durumunda darbenin kaçınılmaz olacağı yönünde bir değerlendirme yapmış ve bu değerlendirmesini de Ankara'ya iletmiştir. Ayrıca TMT, tüm mücahit birliklerine hazırlık seviyelerini artırmaları için emir göndermiştir (Başkaya, 2016, ss.160-163).

Makarios yönetimi, 26 Haziran 1974'te yaptığı resmi açıklama ile EOKA B örgütünün Atina'dan gönderilen emirlerle yönetildiğini, Yunan milli istihbarat teşkilatı ile ilişkiler içerisinde olduğunu ve bu nedenlerle RMMO'nun Kıbrıs Rum Yönetimine bağlanacağını açıklamıştır. Ardından Makarios 10 Temmuz 1974'te düzenlediği basın toplantısında Atina'nın EOKA B örgütüne silah ve para yardımı yapan 650 Yunan subayını adada tutmakta ısrar etmesi durumunda 20 Temmuz 1974'te RMMO'nun tamamen dağıtılacağını açıklamıştır (Kürşad vd., 1978, s.294). Bu arada Makarios, Yunan cuntasının kendisini öldürme ve darbe yapma planı içerisinde olduğunu da halka duyurmuştur (Karpat, 2012, s.236).

Makarios, darbenin ardından 18 Eylül 1974'te Le Monde muhabiri ile gerçekleştirdiği röportajda, darbe öncesinde Yunan cunta yönetimin en etkili isimlerinden Dimitrios İoannidis'le gizli bir görüşme gerçekleştirdiğini ve İoannidis'in kendisine sunduğu teklifi reddettiğini açıklamıştır. Teklifin detayları bilinmemekle beraber Yunan cuntasının Makarios'a Türklerin direnişi ortadan kaldırmak ve *enosisi* gerçekleştirmek için Atina'nın planlarına uymaya zorlandığı bilinmektedir. Görüşmenin ardından Makarios'u darbeye indirmekten başka bir yol olmadığına kani olan Yunan cuntasının önündeki en büyük belirsizlik ise Türkiye'nin darbenin ardından adaya müdahale edip etmeyeceğidir. Cunta yönetimi, o güne kadar olduğu gibi, ABD'nin her durumda Türkiye'nin adaya müdahale etmesine karşı duracağına gereğinden fazla güvenmiştir. Atina'nın böyle düşünmesinde, ABD'ye verilen yeni deniz üssü kurma hakkı, halihazırda mevcut çok sayıda askeri tesisin ABD'liler tarafından kullanılıyor olması ve ABD'nin Atina Büyükelçisi'nin 'ateşli' Yunan yanlısı tutumu etkili olmuştur. Günün sonunda Atina, Ankara'nın müdahale etme ihtimalini etmeme ihtimaline göre çok daha düşük görmüş ve Makarios'a karşı harekete geçmeye karar vermiştir (Karpat, 2012, ss.235-236).

Bu noktada Makarios'a darbe yapılması konusunda Amerikalıların yaptıkları değerlendirme hatasına değinmek yerinde olacaktır. Eski Amerikalı diplomat ve CIA

ajanı William R. Crawford Jr.'ın anlatımına göre Amerikan istihbaratı, temmuz ayı başlarında Makarios'a yönelik bir darbe girişimi olacağına dair güçlü emarelere ulaşmıştır. Crawford, darbe istihbaratını teyit etmek üzere İoannidis'le¹⁴⁰ bizzat görüşmek üzere görevlendirilmiştir. Görüşmede İoannidis, darbeye yönelik herhangi bir hazırlığın söz konusu dahi olmadığı yönünde Crawford'a garanti vermiştir. Amerikalılarla yakın işbirliği içerisinde çalıştığı için sadık ve güvenilir biri olarak görülen İoannidis'in sözleri, Amerikan istihbaratı tarafından doğru ve itibar edilebilir olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Amerikalılar, Makarios'a darbe yapılacağı ile ilgili 1972'den¹⁴¹ bu yana tekrar edip duran duyumlar alıyor olmalarının da verdiği rehavetle darbe olma ihtimalini küçümsemişler ve engellenmesine yönelik adım atma gereği duymamışlardır (Kennedy, 1988).

Diğer taraftan garantör devlet olarak Türkiye, 1974 yılına gelinceye kadar 1964 ve 1967'deki krizlerde, yaşanan çatışmaları sonlandırmak ve Türk varlığını korumak adına Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmak istemişse de bu konudaki girişimleri ya sınırlı düzeyde kalmış ya da tamamen engellenmiştir. Buna sebep olarak akıllara ilk olarak dış politik baskılar ve ambargo tehditleri gelse de bunun yanında TSK'nın Kıbrıs'a yönelik muhtemel bir müdahale için ihtiyaç duyduğu kritik askeri yeteneklere sahip olmamasının da önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Söz konusu askeri yetenekler arasında deniz aşırı bir hareketin omurgası olan amfibi çıkarma gemileri ve deniz piyadeleri (ilk nüvesi 1968'de oluşturuldu) ile düşman cephe hatlarının gerisine nüfuz edebilen hava indirme birlikleri (ilk nüvesi 1966'da oluşturuldu) gelmektedir.

Başbakan Bülent Ecevit, 26 Ocak 1974'te yeni hükümeti kurmasının ardından Denktaş ile gerçekleştirdiği görüşmede TSK'nın Kıbrıs'a askeri müdahale hazırlığı ile ilgili hususlar da gündeme gelmiştir. Görüşmede, Denktaş'ın Kıbrıs'taki durumla ilgili olarak hazırladığı raporunu okuyan Ecevit; "okudum, hiç merak etmeyin biz hazırız" demiştir. Raporda Denktaş, Atina'daki cunta yönetiminin Makarios'a iki kez suikast girişiminde bulunduğunu ve üçüncüsünün de muhtemel olduğunu belirtmekte, Makarios'un öldürülmesi ve Türkiye'nin adaya müdahale etmediği durumda *enosisin* gerçekleşeceği değerlendirmelerinde bulunmaktadır (bkz, Kasapoğlu, 2008, s.EK-A-

¹⁴⁰ İoanniadis, 1963'te Kıbrıs'taki Yunan alayının komutanıyken Makarios'la anlaşmazlıklar yaşamış bir isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Karpat, 2012, ss.231-232).

¹⁴¹ New York Times Gazetesi'nin 21 Şubat 1972 tarihli baskısında; Yunan cuntasının Makarios'u görevden almaya karar verdiği ancak ABD tarafından vaz geçirildiği yer almaktadır. (Aktaran: Karpat, 2012, s.233.)

15). İşte bu noktada Ecevit'in kastettiği 'hazırız' ifadesi TSK'nın 1960'lı yıllara nispetle adaya askeri harekât düzenleme konusundaki yeteneklerinin artık yeterli seviyeye ulaştığına işaret etmektedir.

EOKA'cı Nikos Sampson'un, 15 Temmuz 1974'te gerçekleştirdiği darbe¹⁴² ile Makarios'u devirip Kıbrıs'ın Cumhurbaşkanı olduğunu ilan etmesi, Türkiye'nin adaya askeri müdahalesi için tarihi bir fırsat sunmuştur. Darbenin ardından Ankara, uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan garantör devlet statüsü ile Kıbrıs'a askeri hareket düzenlemek için hemen harekete geçmiştir. Darbenin gerçekleşmesinin üzerinden çok kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen askeri hareketin yapılabilmiş olması, bu yöndeki hazırlıkların uzun süre önceden başlamış olduğuna açık bir delildir. Ancak buna rağmen Denktaş, Ecevit'e darbeden üç-dört gün sonra "niye gelmiyorsunuz" kabilinden sert bir mesaj göndermiş, Ecevit de kendisine; "Sayın Denktaş endişe etmesinler, Türkiye konjonktürü hazırlamakla meşguldür" cevabını iletmiştir (Kasapoğlu, 2008, s.EK-A-16).

Gelinen noktada Nikos Sampson darbesine Türkiye'nin kayıtsız kalması demek, *enosisi* gerçekleşip adanın Türkiye için tamamen kaybedilmesinin yanında, adadaki Türk varlığının soykırımla karşı karşıya kalması anlamına gelmektedir. Yunan gazetesi *Eleftherotypia*'nın, 26 Şubat 1981'de yayımladığı röportajda Nikos Sampson; "Türkiye 1974'te müdahale etmeseydi, sadece *enosisi* ilan etmekle kalmaz, Kıbrıs'taki Türkleri de yok ederdim." diyerek bu yöndeki hedeflerini açıkça itiraf etmiştir (Aktaran: Stephen, 2001).

Kıbrıs Türk halkının, uzun zamandır beklediği Türk askerinin adaya müdahalesi bu durumda kaçınılmaz olmuştur. Mücahitlerin, o günlerde TSK'nın hareketine dair

¹⁴² 1960'ta Kıbrıs'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Cumhurbaşkanı olan Makarios, Batı ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri dengeleyecek tarafsız, bağlantısız bir dış politikayı tercih etmiştir. Makarios'un tarafsızlık ve bağlantısızlık politikaları, onun solcu ve komünist hareketlere sempati duyduğuna inanan Yunanistan ve Kıbrıs'taki bazı aşırı milliyetçiler/EOKA'cılar tarafından da şüpheyle karşılanmıştır. Yunanistan ve Kıbrıslı aşırı milliyetçiler/EOKA'cılar, Makarios'un *enosisi* gerçekleştirmek için yeterince çaba göstermediğine inandıkları için onu *Megali İdea* davasına ihanet etmekle suçlamışlardır. Bu nedenle aşırı milliyetçiler/EOKA'cılar tarafından Makarios'a yönelik bir seri suikast ve darbe girişimleri olmuştur. Makarios'a yönelik ilk suikast girişimi 1967'de, aralarında geleceğin diktatörü Nikos Sampson'ın da bulunduğu bir grup EOKA'cı tarafından gerçekleştirilmiştir. Yine 1971'de, bu kez Yunanistan'daki askeri cuntanın da içerisinde olduğu, Makarios'a yönelik bir başka suikast planı ortaya çıkarılmıştır. Her iki girişim de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. En ciddi girişim, Yunanistan'daki askeri cunta (cuntanın en önemli aktörü Dimitrios Ioannidis, 1967 ve 1973'te Yunanistan'da gerçekleştirdiği darbelerin ardından Kıbrıs'taki darbenin de baş mimarları arasında yer almaktadır) tarafından desteklenen bir grup EOKA'cının 15 Temmuz 1974 yılında Makarios'u devirip *enosisi* yanlısı bir rejim kurmasıyla sonuçlanmıştır. Makarios adadan kaçmış ancak Türkiye'nin adaya müdahalesinin ardından BM'nin yardımıyla geri dönmüştür.

haberleri büyük bir heyecanla beklediği görülmektedir. TMT mensubu Mehmet Ersen, 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın yapılacağını TSK'nın gönderdiği şifreli mesajdan öğrendiği anı şöyle anlatmaktadır.¹⁴³

...Mesaj geldi şifreli aldım ben çözdüm şifreyi 'saat 5'den itibaren çıkarma başlayacak.' Bu mesajı 19 Temmuz gecesi saat 12-1 gibiydi aldığımızda. Şimdi ben bu mesajı aldım, ilk ben okudum, ben öğrendim. Gayri ihtiyari yüzüm güler, arkadaşlar da sorar ne oldu diye ama bir şey mi var diye. Yok dedim bir şey yok, götürdüm mesajı komutana verdim. Komutan okuyunca sarıldı üstüme, ikimiz de çok duygulandık.

Mesajda belirtildiği gibi hareket 20 Temmuz sabahı saat 04.49'da Hava Kuvvetleri Komutanlığına ait RF-84F keşif uçaklarının ada üzerindeki uçuşlarıyla başlamıştır (Yalçın, 2006, s.119). Keşif uçaklarının elde ettikleri hava fotoğrafları, düşmanın konuş-kuruluşu ile kritik tesislerini de içeren hedeflerin tespit edilip üzerlerinde ayrıntılı olarak taarruz planlamalarının yapılması bakımından oldukça kıymetli bir istihbarat kaynağıdır. Bu kapsamda keşif uçakları 20 Temmuz-16 Ağustos 1974 tarihleri arasında 52 sorti uçuş gerçekleştirmiş ve hareket boyunca bir adet RF-84F uçağı kaybedilmiştir (Yalçın, 2006, ss.125,127).

Esasında hareketin ana unsurları arasında yer alan amfibi birlikler bir gün önce (19 Temmuz günü) saat 11.00'de Mersin Limanı'ndan harekete başlamışlardır. Türk Deniz Kuvvetleri unsurlarının himayesinde seyreden amfibi birliklerin Kıbrıs'a hareketlerinden itibaren bir adet İngiliz deniz karakol uçağı (denizdeki su üstü ve su altı platformları izleyen istihbarat uçağı) ve bir adet Sovyet istihbarat gemisi tarafından izlendikleri bilinmektedir. Ayrıca ABD'ye ait '6'ncı Filo' unsurları ile Sovyet 'Sovmedron' savaş gemisi de bölgede faaliyet göstermektedir (Yalçın, 2006, s.119). Bu durum, ABD, İngiliz ve Sovyetler Birliği'nin Türk ordusunun icra ettiği hareketi önceden bildiği ve gözetlediğine dair önemli bir kanıttır. Ayrıca bu noktada Kıbrıs'ta bulunan ve İngiliz-Amerikan istihbaratı tarafından işbirliği içerisinde kullanılan sinyal istihbaratı tesislerinden, 1974 darbesini gerçekleştiren cuntanın Atina'yla mesajlaşmalarının ve TSK'nın askeri hareketinin yakından takip edildiğini de belirtmek gerekir (Georgiou, n.d.).

¹⁴³ "Eski TMT mensubu Mehmet Ersen ile 12 Nisan 2016 tarihinde Gazimağusa'da yapılan görüşme." Bkz., (Keser, 2015, s.100).

İki aşamadan (20 Temmuz ve 14 Ağustos) oluşan Kıbrıs Barış Harekatı sürecinde en önemli konulardan birisi de Moskova'nın göstereceği tepki olmuştur. Dönemin Ecevit Hükümeti'nde Turizm ve Tanıtma Bakanı olarak görev yapan Orhan Birgit, Sovyetler Birliği'nin 20 Temmuz'daki birinci harekate "nötr" kaldığını ifade ederken ikinci harekate gösterebileceği tepkinin Ankara'yı endişelendirdiğinden bahsetmektedir. Birgit, Moskova'nın muhtemel tutumunu öğrenmek için Başbakan Ecevit'in talimatıyla Sovyetler Birliği'nin Basın Danışmanı ve TASS haber ajansının Ankara bürosunun şefi olan Azerbaycan kökenli Mustafa Yef'le irtibata geçmiştir. Birgit'e göre Mustafa Yef, gazeteci kimliğinin yanı sıra Sovyet istihbarat teşkilatının da önemli bir elemanıdır. Mustafa Yef, Birgit'in isteği üzerine Moskova'ya giderek Ankara'nın Kıbrıs'taki askeri harekate devam etmesi durumunda Sovyet Hükümeti'nin göstereceği tepkiyi öğrenmiş ve Türkiye'ye dönüşünde Birgit'e "Sovyetler'in bu işe sessiz kalacağı" mesajını iletmiştir (Satan & Şentürk, 2012, ss.669-670). Kurulan bu iletişim kanalı sayesinde Ankara, Moskova'nın tutumunu öğrenerek Kıbrıs Barış Harekatı'nın ikinci aşamasına geçme konusunda önemli bir belirsizliği ortadan kaldırmıştır.

Yine Ankara için bu dönemde en kritik konulardan bir diğeri de Yunanistan'la savaş çıkması olasılığıdır. Ankara, Atina arasındaki gerginlik devam ederken, Türkiye'nin Atina Basın Müşaviri Dündar Arcayürek tarafından iletilen bir rapor iki ülke arasındaki savaş beklentilerini azaltan bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Arcayürek'in Bakan Birgit'e THY pilotları aracılığıyla gönderdiği raporda, cunta yönetimi içerisinde cuntaya karşı bazı hareketlerin geliştiği ve bu hareketlerin başarılı olması durumunda cuntanın önemli bir sarsıntı yaşayabileceği değerlendirilmesi yer almaktadır. Bu gelişmelerin yabancı haber ajanslarında yayınlanmasını ve dolayısıyla da Yunan kamuoyuna da ulaşmasını sağlayan Birgit, böylece Batı Trakya'da bulunan Yunan birliklerinin Selanik'e kaydırılacağı bir süreci tetiklemiş ve Türkiye'nin batı sınırlarında yaşanan savaş gerginliğinin sonlanmasına önemli bir katkı sunmuştur (Satan & Şentürk, 2012, ss.670-671).

TMT'nin Kıbrıs Barış Harekatı boyunca oynadığı rolünü anlatmak için tekrar 1958'lere dönmek yerinde olacaktır. STK'nın Lojistik Şube Müdürü İsmail Tansu, kendisinin de çalışmalarında yer aldığı ve Genelkurmay Karargahı'nda 1958'de hazırlanan *Kıbrıs İstirdat Planı* ile TMT'ye iki temel vazife verildiğini aktarmaktadır. Bunlardan birincisi; 1963'te olduğu gibi Rumların *enosisi* gerçekleştirmek üzere geniş çaplı ve

büyük bir tehlike arz edecek şekilde harekete geçmeleri durumunda TMT'nin süratle yer altından çıkarak saldırıları püskürtmesi ve müteakiben duruma hakim olmasıdır. İkincisi ise; Türkiye'nin olası bir askeri müdahalesi için teşkilatın hazırlık yaparak müdahaleye öncülük yapması ve adanın kontrolünün ele geçirilmesine katkı sunmasıdır (Kasapoğlu, 2009, s.93). Bu kapsamda TMT'nin kurulduğu günden bu yana yaptığı tüm hazırlık ve çalışmalar esasında 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı için muharebe sahasını şekillendiren ve TSK'nın istihbarat ve harekât etkinliğini geliştiren en önemli kuvvet çarpanı olmuştur.

Planlandığı gibi 1963'ten itibaren Rum saldırılarına açıktan direnişe geçen TMT, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nda TSK unsurlarına verdiği destekle elde edilen başarıda önemli bir konuma sahiptir. Tayhani'nin Denктаş'tan aktardığına göre TMT; hareketin en kritik safhası olan çıkarma hareketi esnasında Rumların birlik kaydırmalarını engelleyerek çıkarma hareketinin başarısına katkı sunmuş ve de Lefkoşa üçgeninin temizleyerek hava indirme birliklerinin güvenliğini sağlamıştır.¹⁴⁴ Yine bölgenin coğrafyasına, sosyo-kültürel ve etnik yapısına vâkıf olan TMT mücahitleri, Türk askerine icra edilen harekatta kılavuzluk yaparak hareketin kısa sürede doğru yönde ilerlemesine katkı sunmuştur.¹⁴⁵

Sahada TMT'nin en önemli yeteneklerinden biri de Rum silahlı güçlerini dinleme yetenekleridir. Önceleri ilkel telsizlerle yapılan bu dinlemeler, 1970'lerde temin edilen ileri teknolojiye sahip cihazlarla daha etkin hâle gelmiştir. Örneğin 1973 yılında Rumların tedarik ettiği dönemin son model telsizlerinden Rumlardan habersiz olarak iki adet de TMT almış ve böylece Rumların tüm askeri konuşmalarını dinleme olanağına kavuşmuştur (Başkaya, 2016, ss.128-129). Kıbrıs Barış Harekâtı boyunca da TMT, Rum silahlı unsurlarının telsizlerini dinleyerek gereğinin yapılmasına katkı sunmuştur. Özellikle belirtilmesi gereken bir diğer husus da TMT'nin Rumlar tarafından mayınlanmış arazinin koordinatlarını ele geçirerek Türk askerinin zaiyat vermesini engellemesidir (Başkaya, 2016, ss.48-49).

Adadaki Yunan ve Rum istihbaratı yaptığı değerlendirmede TSK'nın Kıbrıs'a yapacağı muhtemel bir çıkarma hareketinin Pladini Plajı (Yavuz Çıkarma Plajı) bölgesine olabildiğini ihtimal dışı bulurken birinci öncelikli çıkarma bölgesini

¹⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz; (Tayhani, 2009, s.199); “Vural Türkmen ile 15.07.2007 tarihinde Ankara’da yapılan mülakat.” Bkz, (Mutlu, 2007, ss.145-146).

¹⁴⁵ “Metin Aybar ile 15.07.2007 tarihinde Ankara’da yapılan mülakat.” Bkz, (Mutlu, 2007, s.152).

Mağusa Körfezi olarak tahmin etmiştir (Keser, 2016, ss.29-30). Hazırlıklarını bu yönde yapan Rumlar, 1972 yılında Yugoslavya'dan tedarik ettikleri 371 adet güdümlü tanksavar füzelerini Mağusa bölgesindeki birliklere sevk etmişlerdir (Başkaya, 2016, s.133). Rumlar, 20 Temmuz sabahı başlayan hareketle birlikte yanıldıklarını gördükleri halde Girne'deki çıkarmanın bir aldatma hareketi olabileceği düşüncesiyle birliklerini bölgeye kaydırmakta tereddüt etmişlerdir. Halbuki Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı asıl aldatma hareketini altı gemi ile yaptığı seyir ile Mağusa yönüne gerçekleştirmiştir.¹⁴⁶

Yunan ve Rum istihbaratının çıkarma bölgesine yönelik olarak yapmış oldukları değerlendirme hatasında önemli bir etkisi olabileceği değerlendiren bir gelişmeyi burada aktarmak yerinde olacaktır. Bir dönem TMT karargahı ve Hamitköy'de tabur komutanlığı yapmış olan TSK mensubu bir subay Rum tarafına firar etmiştir. Bu nedenle TMT ve TSK, söz konusu subayın nüfuz etmiş olabileceği planları ve şifreleme yöntemlerini değiştirmiştir. Değiştirilen planlar arasında TSK'nın amfibi çıkarma yapacağı bölgeler de yer almaktadır. Deşifre olan plana göre birinci öncelikli çıkarma bölge Mağusa iken, planın sızmasının ardından Türk ordusunun gelişen yetenekleri de dikkate alınarak yeni çıkarma bölgesi Girne olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklik doğrultusunda ilerleyen günlerde Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan bir subay Girne'ye gelerek bölgedeki plajlarda incelemelerde bulunmuştur (Başkaya, 2016, s.133). Yunan ve Rum istihbaratının firar eden Türk subayından öğrendiği bilgilere itibar ederek, TSK'nın Mağusa bölgesine çıkarma yapacağı yönünde karar verici ve planlayıcıları ikna etmiş olabileceği muhtemeldir.

Harekat sürecinde bir başka hatalı istihbarat değerlendirmesi de Türk tarafında yaşanmıştır. Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından elde edildiği bilinen ve Yunan Deniz Kuvvetleri unsurlarının Kıbrıs'a doğru hareket ettiklerine dair 'yanlış'

¹⁴⁶ Çıkarma hareketinin Mağusa'dan yapılacağı izleniminin verilmesinde 1973'te Mağusa Namık Kemal Lisesi'nde tarih öğretmeni olarak göreve başlayan "Sadi Bey" kod adlı Üsteğmen Oğuz Kalelioğlu'nun gayretleri oldukça önemlidir. 19 Temmuz 1974'te Genelkurmay Başkanlığı'ndan gelen emir üzerine üniformasını giyen Kalelioğlu, Rum Milli Muhafız Ordusu (RMMO) ve Yunan Kuvvetlerine karşı Mücahitlerin başında Mağusa'da mücadele etmiştir. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nurettin Ersin, 12 Ekim 1983 tarihinde düzenlenen madalya töreninde yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

Oğuz Kalelioğlu'na madalyasını ben takacağım. Çünkü bu genç subayımız Kıbrıs Barış Harekâtı'nın seyrini değiştirmiştir! Düşman, bizim çıkarmayı Mağusa'dan yapmamızı bekliyordu. Bu sebeple bütün gücüyle buraya yüklendi. Biz, bu subayımız bize 72 saat kazandırabilirse görevini başarıyla yapmış sayacaktık. O ise bize bir ay kazandırdı. (Toker, 2016, ss.304-320'den aktaran Gülbay, 2019, s.350.)

istihbarat üzerine 21 Temmuz 1974 günü bölgeye gönderilen Türk Deniz Kuvvetlerine ait gemilerden biri olan Kocatepe Muhribi (D-354), kuvvetler arası koordinasyon eksikliği sonucu Türk Hava Kuvvetlerine ait uçaklar tarafından gerçekleştirilen taarruzlar neticesinde batırılmıştır. Oysa Yunan savaş gemileri olarak bildirilen gemiler ‘yasak bölge’ ilan edilen sahanın dışına çıkmaya çalışan ticari gemilerdir (Yalçın, 2006, ss.122-123,127). Yanlış istihbarat ve ardından gelen koordinasyon hatası sonucunda Kocatepe Muhribinin yanı sıra 54 Türk denizci de kaybedilmiştir.

Askeri hareketin icra aşamasında istihbarat desteği sağlanması kadar harekate hazırlık sürecinde muharebe sahası istihbarat hazırlığının yapılabilmesi ve tekemmül etmiş bir hareket planının ortaya çıkarılabilmesi bakımından hareket sahasında istihbarat üretiminin kesintisiz, şümullü ve detaylı bir şekilde yapılabilmesi oldukça önemlidir. Kıbrıs adasının hemen her yerinde istihbarat toplayabilen TMT ve onun bu konudaki en önemli destekçisi olan Türk varlığı sayesinde TSK, arazi ve düşmanla ilgili çok değerli bilgilere haiz olmuştur. Bu kapsamda Rum silahlı unsurlarının gizli yazışmaları, hareket ve tatbikat planları, eğitimleri ve hatta askeri okullarda öğretilen ders notları; Yunanlı personel sayısı, ev adresleri, aile yapıları ve gümrüksüz eşya isteklerine kadar biyografik istihbarat bilgileri; Rumların adada çıkarmaya uygun bölgeleri ateş altına alma hazırlıkları gibi pek çok bilgi ve belge TMT tarafından temin edilmiştir. Ayrıca TMT, Rum silahlı unsurlarının kendi topçu birlikleri için ürettiği özel ölçekli haritaları bile ele geçirerek TSK’nin Kıbrıs Barış Harekati’nda Türk askeri tarafından kullanılmasını sağlamıştır (Başkaya, 2016, s.131).

Bu dönemde TMT ile TSK arasında oldukça güçlü bir istihbarat paylaşım mekanizması mevcuttur. TMT bünyesinde görev yapan Türk subay ve astsubayların yanı sıra Türk Kara Kuvvetleri Komutanlığı’ndan bir helikopter pilotu, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’ndan bir güverte subayı ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı’ndan bir pilot irtibat subayı olarak TMT karargahlarında görev yapmışlardır. Adaya gönderilecek irtibat subayları, görev öncesi Ankara’daki Özel Harp Dairesi’nde hareket, istihbarat ve planlama faaliyetlerini de içeren kurslarda eğitilmişlerdir (Başkaya, 2016, s.134).

Kıbrıs krizinde de bir kez daha görüldüğü gibi istihbarat faaliyetleri, hareketin çok öncesinde başlayan, hareket esnasında ve sonrasında devam eden ve içerisinde çok yoğun bilgi akışının olduğu bir süreçtir. Türk ordusunun ve TMT’nin Kıbrıs Barış Harekati’nda gösterdiği başarının arkasında istihbarat sürecinin etkin bir şekilde

işletilmesi önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuda yapılan pek çok tespit ve değerlendirmeye rastlamak mümkündür. Ancak Yunan *Etniki Gazetesi*'nin 18 Ocak 1975 tarihli sayısında 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nın başarısı anlatılırken Türklerin harekattan yıllarca önce başladıkları istihbarat hazırlıklarından ve etkinliğinden övgüyle bahsetmesi, bu değerlendirmelerden en dikkat çekici olanıdır ("Geçmişten Geleceğe Kıbrıs", 2000, s.41'den aktaran, Keser ve Keser, 2018, ss.86-87):

Atinalı Diyanisos Kadriyanos, Türklerin bilhassa son yıllarda bol casusluk ve istihbarat faaliyetlerinde bulunduğunu, buna mukabil Kıbrıs Rum güvenlik sorumlularının istihbarattan başka her şeyle meşgul olduklarını açıkladı. Bir Türk Binbaşının uzun süre Kıbrıs sahillerinin haritasını hazırladığı meydana çıktı. Çıkarma gemileri 20 Temmuz sabahı Girne yakınlarındaki Glikiyotissa (Yılanlıada) sahillerine yaklaştıklarında, donanma adanın her tarafını çevirdiğinde, uçaklar hedefleri dövmeye başladığında Türkler her şeyi biliyorlardı... Türklerin her zaman onlar için söylediğimiz gibi o kadar budala olmadıklarını ve Kıbrıs'ta başarılar için hudutsuz mukavemet, kabiliyet ve emek ile inat gösterdiklerini kamuoyuna açıklama zamanı gelmiştir. Askeri harekâtlarını hazırlamak için on yıldır aralıksız olarak gece gündüz çalıştılar. Subay ve astsubaylarında harekât yapacakları sahanın bütün hedef ve arazi detayları işlenmiş haritaları vardı.

En küçük kaya, en küçük patika, en önemsiz arazi yükselişi açıkça belirlenmişti. Bunlar sadece araziye ilgilendiren hususlar, aynı şekilde Rum kuvvetleri, sivil halkın gücü, adetleri, siyasal düşünceleri vb. hakkındaki bilgiler de ellerinde vardı... Lefkoşa'daki Kıbrıs İstihbarat Başkanlığı (KİP) Başkanı'nın Geçitkale köyünü Rum köyü zannetmesi, Türk kahvesine kahve içmek için girmesi ve tevkif edilmesi ve bütün Yunan istihbarat servislerini rezil olma tehlikesine sokmak cehaletini göstermesinden sonra ne söyleyebiliriz? Türklerin elinde esir kaldıktan sonra serbest bırakılan bir Rum şunları söylüyordu: '200 kadar Rum, Lefkoşa Türk semtinde Pavlidis garajında ağıldaki koyunlar gibi kalıyordu. İçinde pirinç taneleri olan sıcak sudan ibaret çorbalarını içerken yanlarına bir Türk subay geldi, çelik başlıklı idi ve komando işaretleri vardı. Bir esire yaklaşarak Rumca 'Ne yapıyorsun, nasılsın?' diye sordu. Bu hareket şüpheyle izlenince subay 'Beni tanıdın mı?' diye sordu ve çelik başlığını çıkardı. Türk subayını tanıdığı için hayretler içinde kalan Rum 'Seni hatırladım, ne yapıyorsun?' dedi. Girne'nin tanınmış tiplerindendi. Son dört yıldan beri Kıbrıs'ın kuzeyindeki bu güzel şehirde avare bir Kıbrıslı Türk gibi

dolaşıyordu. Gezilerinde bisiklet kullanıyordu. Daima mayo ile dolaşıyordu. Güneşte yanmış sağlam yapısı ile yaşlı İngiliz kadınları arasında çok başarıları vardı. Bunlar onun için ‘hayat adamı’ diyorlardı. Geziler için sandal kiralamakla meşgulken bir defa uyuşturucu maddelerle ilgili olarak tutuklandı. Fakat bu avare adam Kıbrıs Türk’ü değildi. Türk Komando Binbaşısı idi. 4 yıl Girne sahillerinde ve Beşparmak Dağları’nda faaliyet gösterdi. Beşparmak Dağları Türklerin Lefkoşa bölgesine bağlı idi ve bilindiği gibi 14 Ağustos’taki harekâta Türk birliklerini desteklemekte kullanıldı. Daha sonraki değerlendirmeler sonucu Türk subayının çıkarma gemileri için geçiş yollarını tespit etmekle görevli olduğu ve bu görevini deniz altında balık avlama örtüsü altında başardığı anlaşıldı. Aynı zamanda sahil bölgelerini ve Kıbrıs hükümetinin terk etmesi ile kullanılmaz hâle gelen sahil mevzilerini de haritasına işlemiştir...

Elbette Rumlar, Etniki Gazetesi’nde ifade edildiği gibi istihbarat açısından hiçbir hazırlık yapmamıştı demek doğru değildir. Örneğin, Kıbrıs Barış Harekatı’nın ardından Rum polis teşkilatı merkezlerinde ele geçirilen belgeler arasında TMT’nin Türk Polis Genel Merkezi ile gerçekleştirdiği yazışmaların fotokopilerinin bulunduğu görülmüştür. Yine Rum polis teşkilatında bulunan haber kayıt defterlerinde Türk otobüs şoförlerinin bazılarının Rumlara casusluk yaptıkları da öğrenilmiştir. Kayıtlarda haber kaynağının kimlik bilgileri, güvenilirliği, verdiği bilgiler ve bunun karşılığında aldığı para miktarı yazmaktadır. Dönemin tanıklarından Başkaya, bu kayıtlardan kimliği tespit edilenlerin neredeyse tümünün hayatta olmadığını vurgulamaktadır (2016, s.132).

Bu dönemde bir başka casusluk hadisesi ise 1971 yılında Türkiye’nin Kıbrıs’taki Büyükelçiliği’nde yaşanmıştır. Büyükelçinin çalışma odasında duvara gömülü bir dinleme cihazı bulunmuştur. 1960 öncesinde İngiliz idaresi zamanında subaylar kulübü olarak kullanılmış olan bina İngilizlerden devralınmıştır. Dinleme cihazının kimler tarafından ve ne zaman yerleştirildiği kesin olarak tespit edilemese de Büyükelçiliğin izlenmesi için Rumlar veya İngilizler tarafından yerleştirilmiş olduğu muhtemeldir. Cihazın bulunduğu rapor edilmesinin ardından Ankara’nın yazılı emriyle TMT lideri ile Büyükelçi arasında ‘çok gizli’ hareket planlarının konuşulmuş olma ihtimaline karşı var olan tüm planlar değiştirilmiştir (Başkaya, 2016, ss.132-133).

Rumların yanı sıra Yunan istihbaratının da adada yaygın bir teşkilatlanmaya sahip olduğu görülmektedir. Kıbrıs'ın her kentinde Yunan Ticaret Müşavirliği tabelası altında görev yapan diplomatik temsilciliklerde albay veya yarbay rütbesinde bir Yunan subayının emir-komutasında 5-6 kişilik istihbarat timleri görev yapmış, Türkçe bilen tim mensupları TMT'nin telsizlerini dinlemiş, diğerleri ise bölgede EOKA B üyesi gibi faaliyet göstermiştir. Yüksek gizlilik ve İKK tedbirlerine uyularak yapılan bu faaliyetlerden Türk tarafı ancak Kıbrıs Barış Harekatı esnasında Girne'de ele geçirilen bir Yunanlı istihbaratçının ifadesinin alınmasıyla haberdar olabilmıştır (Başkaya, 2016, s.138).

Sonuç olarak iki aşamalı Kıbrıs Barış Harekatı'nın ardından Türk askeri adanın %35'ini kontrolü altına almıştır. Harekat esnasında yaklaşık 120 bin Rum ve 45 bin kadar Türk yerlerinden olmuştur. Kıbrıs'a Cumhurbaşkanı olarak geri dönen Makarios,¹⁴⁷ Türklere bölgesel özerklik vermeye hazır olduğunu, fakat Kıbrıs'ın ikiye bölünmesini ve nüfus mübadelesini kabul etmeyeceğini açıklamıştır. Kıbrıs Türk ve Rum liderleri yaptıkları görüşmelerle esirlerin takası başta olmak üzere birtakım insani konularda anlaşmaya varmışlardır (Karpat, 2012, ss.243-246). Bu arada Kıbrıs Barış Harekatı, Yunanistan'da büyük bir demokratikleşme hareketini beraberinde getirmiştir. Yunan cunta yönetimi Paris'te kendi kendine sürgün hayatı yaşayan Konstantin Karamanlis'i Yunanistan'a davet etmiş ve 17 Kasım 1974'te yapılan seçimlerde Karamanlis oyların %54'ünü alarak Başbakan olmuştur. Kıbrıs'ta ise darbeci Nikos Sampson istifa etmiş ve yerine bir süreliğine Glafkos Klerides geçmiştir (Karpat, 2012, s.241).

Yunanistan, Türk askerlerini adadan çekmesi yönünde ABD'yi harekete geçmek için birliklerini NATO'dan çekmiştir. Ayrıca ABD'de, Rum lobisi ve Ortodoks kilisesinin organizesinde düzenlenen gösterilerle Beyaz Saray, Temsilciler Meclisi ve Senato üzerinde baskı kurulmuştur. Neticede Kongre'den 10 Aralık 1974'te Türkiye'ye askeri yardımın kesilmesi yönünde bir yasa tasarısı geçirilmiştir (Karpat, 2012, ss.243-246). Tasarıya göre silah ambargosu, ABD'nin Kıbrıs'ta öne sürdüğü koşullara Türkiye'nin uymaması durumunda 5 Şubat 1975'te yürürlüğe girecektir. Nihayetinde Türkiye, ABD'nin koşullarını kabul etmemiş ve Kıbrıs'taki askeri varlığından taviz

¹⁴⁷ Darbe esnasında BAF'a kaçmayı başaran Makarios, 16 Temmuz 1974'te korsan bir radyo kanalı üzerinden Rumlara seslenmiş, kendisinin sağ olduğunu belirtmiş ve darbecilere karşı direnmelerini istemiştir. Ardından İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetlerine ait bir helikopterle Kıbrıs'ı terk ederek Malta'ya, oradan da Londra'ya kaçmıştır. Bkz, (Kürşad vd., 1978, s.296).

vermemiştir. Ambargoya karşılık olarak da 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Federe Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir (Yılmaz, 2014, s.196).

Başbakan Demirel, ABD Başkanı Gerald Rudolph Ford ile 29 Mayıs 1975 tarihinde Brüksel'de yaptığı görüşmede Kıbrıs Barış Harekatı sonrası konulan silah ambargosunu “düşmanlık” olarak nitelemiştir. Demirel-Ford arasında gerçekleşen görüşmenin ambargo ile ilgili bölümünde şunlar ifade edilmiştir (Özakıncı, 2005, ss.400-402):

...

Demirel: Türkiye'ye uyguladığınız ambargoyu ben düşmanlık olarak niteliyorum. Bizim harp silah ve vasıtalarımızın tümü Amerikan menşelidir. Bir dolarlık parça için 3-4 milyonluk tayyare yere çakılı kalmaktadır. Türkiye'nin zaafa uğratılması NATO'nun zaafa uğratılmasıdır.

Ford: Haklısınız Sayın Demirel, NATO güçlü olmak zorundadır. NATO'nun misyonunun, fonksiyonunu ancak böyle devam ettirebilir.

Demirel: Kuvvetli bir NATO elzemdir diyorsunuz, peki kuvvetli bir NATO, kuvvetli bir Türkiye ile mi daha kuvvetli olur yoksa zayıf bir Türkiye ile mi daha kuvvetli olur?

Ford: Elbette ki Türkiye'nin kuvvetli olması NATO'nun kuvvetini artırır.

Demirel: O zaman siz Türkiye'ye ambargo uygulayarak zaafa uğratiyorsunuz. Bunun adına düşmanlık derler.

Ford: Sayın Demirel, benim işimin çok güç olduğunu da dikkatinize sunmak isterim. Amerika'da devlet yara almıştır. Benden şu anda beklenen yarayı sarmaktır. Buna karşılık ambargonun kaldırılması konusu Kongre'nin bileceği bir iştir. Kuvvetler ayrılığı prensibi nedeniyle Kongre'ye müdahalem, hele İcranın Watergate gibi bir olayla sarsıldığı dönemde müdahalem ters anlaşılabılır.

Demirel: Benim muhatabım Kongre değil ki Sayın Ford, benim muhatabım icra. Kongre'yi çözmek de sizin işiniz. Ben Amerikan Kongresi'nin önüne çıkıp Avrupa'nın savunmasını handikap ediyorsunuz diyemem ki, bunu siz diyeceksiniz, siz halledeceksiniz. Sizin iç meseleniz bu.

Ford: Kıbrıs'tan çekilin bu iş bitsin Sayın Demirel ... Eski statüye dönelim. Hem Kıbrıs'ta hem savunma işbirliğinde.

Demirel: Nasıl çekilirim? İşgalci değilim ki, mütecaviz değilim ki. Kıbrıs meselesi bir meşru müdafaa meselesidir. Kıbrıs'tan çekilmem sayın Ford...

Demirel-Ford görüşmesinden netice alamayan Ankara, 17 Haziran 1975'te Washington Yönetimi'ne bir nota vererek Türkiye'de bulunan yaklaşık 20 kadar üs ve tesisin statüsü ile ilgili 30 gün içerisinde müzakerelere başlanmadığı takdirde “yeni bir durumun” ortaya çıkacağını bildirmiştir. 24 Temmuz 1975'te ABD Temsilciler Meclisi'nde yapılan oylamada Türkiye'ye uygulanan ambargonun kaldırılması kabul edilmeyince Ankara, hemen ertesi gün verdiği bir nota ile 03 Temmuz 1969 tarihli “Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Antlaşması”nı feshettiğini bildirmiş ve Türkiye'de bulunan bütün Amerikan üs ve tesislerin TSK'nın kontrol ve gözetimi altına alındığını ilan etmiştir. Bu gelişmenin ardından her iki taraf da zaman içerisinde yumuşama yönelik adımlar atarak ilişkileri en az hasarla sürdürmenin arayışında olmuşlardır. ABD'nin uyguladığı silah ambargosunun kaldırılması kararı, Temsilciler Meclisi ve Senato'da yapılan oylamaların ardından 26 Eylül 1978'de yürürlüğe girmiştir (Yılmaz, 2014, ss.197-199).

4.3. Soğuk Savaş Sonrası TDP Krizlerinde İstihbarat

Soğuk Savaş'ın sona ermesi tüm dünya açısından büyük belirsizlikleri ortaya çıkarırken bir anlamda yeni değişimlerin kaçınılmaz olduğunun da ilanı olmuştur. Bu belirsizlik ve değişim beklentisi özellikle Türkiye'yi çevreleyen coğrafyada oldukça derinden hissedilmiştir. Kafkaslar ve Balkanlarda yaşanan krizlerin birçoğu tarihi, kültürel ve etnik bağları nedeniyle Türk dış politikasını yakından ilgilendirirken, dönem içerisinde yaşanan krizlerin çoğu Ortadoğu kaynaklı olmuştur.

TDP Krizleri İncelemeleri Grubunun yürüttüğü projede Soğuk Savaş sonrasına ait Tablo 8'de yer alan 14 kriz ele alınmış olup Doğu Akdeniz MEB ve Suriye krizleri dışındaki tüm krizler nihayetle ya çözülmüş ya da uyutulmuştur. Söz konusu krizlerden istihbarat faaliyetlerinin daha yoğun gözlenebileceği ve hipotezlerimizin test edilebileceği değerlendirilen Öcalan ve Musul Rehineler krizlerinin bu bölümde ele alınması uygun görülmüştür. Her iki krizde de MİT gerek karar yapısında gerekse de kararların uygulanmasında etkin bir konumda olmuştur.

Tablo 8. İncelenen Soğuk Savaş Sonrası Krizler (1990-2015)

1991	1992	1994	1996	1997	1998	2003
ERMENİSTAN	MUAVENET KRİZİ	EGE DENİZİ KRİZİ	KARDAK KRİZİ	S300 FÜZE KRİZİ	ÖCALAN KRİZİ	SÜLEYMANİYE BASKINI
ERMENİSTAN	ABD	YUNANİSTAN	YUNANİSTAN	GKRY/ YUNANİSTAN	SURİYE	ABD
GELİŞEN	ANİ	TEKRARLAYAN	ANİ	GELİŞEN	GELİŞEN	ANİ
ÇÖZÜLDÜ	UYUTULDU	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	UYUTULDU

2003-	2010	2011-	2014	2015	2015	2015
DOĞU AKDENİZ MEB	MAVİ MARMARA	SURİYE KRİZİ	MUSUL REHİNELER KRİZİ	SÜLEYMAN ŞAH TÜRBESİ KRİZİ	SU-24	BAŞİKA KRİZİ
GKRY/ YUNANİSTAN	İSRAİL	SURİYE	İŞİD	SURİYE/İŞİD	RUSYA FEDERASYONU	IRAK
GELİŞEN	ANİ	GELİŞEN	ANİ	ANİ	ANİ	ANİ
DEVAM EDEN	ÇÖZÜLDÜ	DEVAM EDEN	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ	ÇÖZÜLDÜ

Kaynak: www.tdpkrizleri.org

4.3.1.Öcalan Krizi (1998)

Türkiye ile Suriye arasında Ekim 1998’de merkezinde PKK terör örgütünün ele başı Abdullah Öcalan’ın bulunduğu yaklaşık 20 gün süren ve sonuçları itibariyle iki komşu devlet arasındaki ilişkilerde dönüm noktası olarak kayıtlara geçen bir kriz yaşamıştır. Türkiye-Suriye sürecinin sonunda Öcalan’ın Suriye’den ayrılmasıyla adeta “sürek avı”na dönüşen kriz, Rusya, Yunanistan, İtalya ve Kenya gibi farklı coğrafyalara sıçramış ve birçok devletin dahil olduğu uluslararası bir hâl almıştır. İstihbarat örgütlerinin en önemli aktörler olarak karşımıza çıktığı Öcalan Krizi, Ankara’nın uyguladığı zorlayıcı diplomasinin (coercive diplomacy) başarılı örnekleri arasında yerini almıştır.

Öcalan Krizi’nin kronolojik olarak ortaya çıktığı ilk tarih 16 Eylül 1998’dir (Anadolu Ajansı, 2019). Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş, bu tarihte Hatay’ın Reyhanlı ilçesinde yaptığı konuşmayla Öcalan’ın Suriye’den çıkarılmasına¹⁴⁸ yönelik olarak en önemli adımı atmıştır. Ancak bu noktaya gelmeden önce Türkiye’nin

¹⁴⁸ 12 Eylül 1980 hareketinin takip eden günlerde, Suriye üzerinden Lübnan’daki Filistin kamplarına ulaşan PKK grubu, Suriye ve Lübnan’da askeri ve siyasi eğitim çalışması ve propaganda ile örgütlenme faaliyetlerini sürdürmüş, Avrupa’da çeşitli sosyal-kültürel amaçlı dernekler oluşturarak ismini duyurmaya başlamıştır. Aynı tarihlerde Türkiye’den kaçarak Suriye’nin Şam şehrine yerleşen Abdullah Öcalan PKK örgütünü buradan yönlendirmeye başlamıştır.

Öcalan'a yönelik olarak süreç içerisinde geliştirdiği istihbarat yeteneklerinden ve operasyon girişimlerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

PKK terör örgütünün ilk kurulduğu¹⁴⁹ 1978 yılından itibaren zamanla gelişen ve ağır kayıplara neden olan eylemleri,¹⁵⁰ 90'lı yıllarda¹⁵¹ Ankara üzerinde terör sorununa çözüm üretmek konusunda giderek ağırlaşan bir baskı oluşturmuştur. Artan terör eylemlerine karşılık olarak TSK'nın gerçekleştirdiği operasyonlarda büyük kayıplar veren terör örgütü, 1993'te yeniden toparlanmak amacıyla tek taraflı ateşkes ilan etmiştir.¹⁵² Ateşkes sürecinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal, terör örgütüyle diyalog arayışlarına yönelmiş ancak Özal'ın ölümüyle birlikte bu çabalar da bir sonuca ulaşmadan sonlanmıştır. Bu noktadan sonra Ankara'da Öcalan'ı hedef alan özel operasyon arayışlarının ön plana çıktığı görülmektedir. İlk operasyonlar 1993 yılı MGK toplantılarında askerler tarafından pasif kalmakla suçlanan MİT marifetiyle daha ziyade yabancı taşeron örgütlerin kiralanması yöntemiyle gerçekleştirilmeye çalışılmış ancak işe yaramamıştır. Devamında ise bizzat MİT elemanlarının içerisinde yer aldığı daha ciddi çalışmalar yürütülmüştür. Suriye'de güvenli bir hareket alanına sahip olan Öcalan, MİT tarafından yakından izlenmeye başlanmıştır (Arcayürek, 2007, s.610; Özkan, 2000, s.49). Bunun yanı sıra MİT, Öcalan veya başka bir hedefe yönelik özel operasyonlarda kullanmak üzere personel yetiştirmeye yönelmiştir (Özkan, 1996, s.284).

¹⁴⁹ 27 Kasım 1978 tarihinde Diyarbakır Lice ilçesindeki Ziyaret (Fis) köyünde gerçekleştirilen 1. Kongre ile grup ismini Partiya Karkerani Kürdistan (PKK) olarak benimsemiş ve 30 Temmuz 1979 tarihinde dönemin Adalet Partisi Şanlıurfa Milletvekili M. Celal Bucak'a yapılan saldırı ile örgüt kuruluşunu ilan etmiştir.

...

1984'te Şam'da gerçekleştirilen II. Kongre'den sonra kamplardaki mensuplarını gerilla savaşına hazırlayan örgüt stratejik savunma safhasından, stratejik denge safhasına geçmek için özellikle Güneydoğu Anadolu'nun Hakkari, Mardin ve Siirt illerini kapsayan alan içerisinde askeri hedeflere karşı Kürdistan Silahlı Kuvvetleri (Hazen Rıgariya Kürdistan- HRK) adı altında cephe-ordu örgütlenmesinin ordu ayağının ön biçimini oluşturmuş ve 15 Ağustos 1984'te Eruh-Şemdinli ilçelerine yönelik saldırılar ile terör eylemlerine fiilen başlamıştır.

Ayrıntılı bilgi için bkz, (Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi [AMKD], 2004, s.1034).

¹⁵⁰ PKK terör örgütü 1978 yılından Öcalan'ın yakalandığı 15 Şubat 1999'a kadar toplam; 6036 saldırı, 3071 bombalama, 388 gasp, 1046 adam kaçırma eylemi gerçekleştirmiş, bu eylemlerde 4412 sivil, 3874 asker, 241 polis, 1225 geçici köy korucusu öldürülmüş, 5620 sivil, 8118 asker, 909 polis, 1655 geçici köy korucusu yaralanmıştır. Bkz, (AMKD, 2004, s.1041).

¹⁵¹ PKK terör örgütü, 1990 yılındaki Körfez Savaşı'nın ardından Irak'ın kuzeyinde meydana gelen otorite boşluğundan yararlanarak bölgede varlığını ve hareket alanını geliştirmiş ve Türkiye'ye yönelik terör eylemlerini yoğunlaştırmıştır. Bkz, (AMKD, 2004, s.1035).

¹⁵² Ateşkes kararının örgüt içerisinde dağılma ve çözülmeye neden olacağından endişelenen PKK terör örgütü, 24 Mayıs 1994'te Bingöl-Elazığ karayolu üzerinde durdurduğu otobüste bulunan izinden dönen 33 er ve erbaş ile 3 öğretmeni öldürerek silahlı eylemlerini yeniden başlatmıştır. Bkz, (AMKD, 2004, ss.1035 ve 1041).

Başbakan olmasıyla birlikte Tansu Çiller, MİT Müsteşarı Sönmez Köksal'dan sürekli olarak Öcalan'ı isteyerek MİT üzerinde baskı kurmuştur. Ancak Özkan, Çiller'in istihbarat faaliyetlerinde MİT'ten ziyade Emniyet teşkilatına daha fazla güvendiğini öne sürmektedir. Emniyet Genel Müdürü Mehmet Ağar, Öcalan'ın yakalanması kapsamında özel çalışmalar yürütmüş ancak bir neticeye ulaşamamıştır. Ocak 1995'te ise Öcalan'a yönelik gayretleri bir araya getirmek amacıyla MİT'in öncülüğünde MİT, Genelkurmay ve Emniyet mensuplarından oluşan "Müşterek Faaliyet Grubu" kurulmuştur. Bunun yanında Çiller, başta İsrail olmak üzere istihbarat paylaşımı konusunda uluslararası işbirlikleri geliştirmeye çalışmıştır (Arcayürek, 2007, s.612; Özkan, 2000, ss.50-51; Yetkin, 2019, ss.64, 76).

Çiller'in Öcalan'la ilgili planları halefi Mesut Yılmaz tarafından da geliştirilerek devam ettirilmiştir. Başbakan Yılmaz'ın onayının ardından MİT, Suriye'ye sızdırdığı elemanları ile 6 Mayıs 1996'da "Mercedes" adı verilen ilk operasyonunu gerçekleştirmiştir. Operasyon kapsamında Şam ve Bekaa Vadisi'nde iki ayrı bombalı suikast eylemi gerçekleştirildiyse de Öcalan bu eylemlerden şans eseri kurtulmuştur (Arcayürek, 2007, s.613; Özkan, 2000, ss.52-55; Yetkin, 2019, ss.77-80). MİT'in Öcalan'ı hedef alan bir diğer operasyonu ise Kasım 1996'da yine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. MİT'in yanı sıra askeri kanadın da Öcalan'ı yakalamak veya etkisiz hâle getirmek için birtakım operasyonlara giriştiği bilinmekte olup hiçbirinden sonuç alınamamıştır (Arcayürek, 2007, s.614; Özkan, 2000, ss.56-57).

Bu noktada parantez açmaya geçecek önemli bir durum vardır. Öcalan'a ilk suikast girişimi olan MİT'in "Mercedes" operasyonunu ile ilgili Öcalan'a bilgi sızdığına yönelik kayda değer bir kanıt ortaya çıkmıştır: Yakalanmasının ardından verdiği ifadede Öcalan, saldırıdan önce Yalçın Küçük'ün kendisine telefonda "bugünlerde size karşı bir saldırı gerçekleştirilecek hazırlıklı olun" dediğini ifade etmiş, ancak bu uyarı üzerine ilave tedbir almadığını, zaten tedbirli davrandığını vurgulamıştır.¹⁵³ Yetkin, bu konunun detaylarına ulaşmak üzere Yalçın Küçük'le bir görüşme gerçekleştirmiştir. Küçük'ten aldığı bilgiye göre suikast bilgisini Küçük'e ANAP lideri Mesut Yılmaz'ın çevresinden olan birinin yakını isim vermeden iletmış, Öcalan'ın canlı kalmasını sağlayacak bu bilgi karşılığında HADEP'in (PKK'ya müzahir siyasi parti) Aralık 1995 seçimlerine girmemesini ve oylarını ANAP'a

¹⁵³ Öcalan'ın DGM savcıları tarafından İmralı Cezaevi'nde alınan ilk ifadeleri için bkz., (Özkan, 2000, ss.211-236).

yönlendirmesini talep etmiştir. Ayrıca görüşme esnasında Küçük, Yılmaz'ın, Öcalan'ın Çiller tarafından öldürülmesini istemediği, kendisine kalmasını istediği yönünde bir değerlendirme yapmıştır. Açıklamasının devamında ise Küçük, kendisine gelen mesajı Öcalan'a konuşarak veya telefonla aktarmadığını, gönüllü olarak sürgünde bulunduğu Paris'te yakın bir ilişki yürüttüğü PKK'lının bulunduğu ortamda dile getirdiğini, onların da bunu Öcalan'a iletmesinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır. Sonuçta Öcalan'a yönelik suikast girişimleri başarısız olmuş, Çiller seçimleri kazamamış ve Yılmaz başbakan olma fırsatını yakalamıştır. Ayrıca dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş, Emniyet Genel Müdürü Mehmet Ağar ve Olağanüstü Hal Bölge Valisi Ünal Erkan seçimlerde Çiller'in partisi DYP'den milletvekili olarak Meclis'e girmişlerdir (Yetkin, 2019, ss.76-77). Burada teze önemli katkılar sunan ve altı çizilmesi gereken birkaç nokta vardır. Birincisi; istihbaratın teorik çerçevesi açıklanırken de belirtildiği üzere, başbakan konumundaki bir karar vericinin devletin milli güvenlik politikasıyla ilgili bir meseleyi kendi iç politika gündemini yansıtacak şekilde yönetmesi, bu kapsamda başta MİT olmak üzere milli güvenlikle ilgili kurumları ve bu kurumların yöneticilerini siyasallaştırmasıdır. İkincisi; Türkiye'nin en önemli ve öncelikli tehditlerinden biri olan PKK terör örgütünün elebaşına MİT tarafından yapılacak olan suikast girişiminin yüksek gizlilik içerisinde yürütülmesi gerekirken sızdırılarak akamete uğratılmasıdır. Üçüncüsü ise bu sızdırmanın muhalif parti yöneticileri tarafından yaklaşan seçimleri kazanmak hesabıyla yapılması ve suikast bilgisinin terör örgütüyle dolaylı da olsa pazarlık konusu yapılmasıdır. Özetle Öcalan'ın öldürülmesi veya ele geçirilmesi konusu Türkiye'de o dönem için oldukça siyasallaşmış, hem iktidardaki hem de muhalefetteki bazı politikacılar tarafından devletin güvenlik meselesi olmasının öncesinde iç politikada bir kaldıraç olarak görülmüş ve gerektiğinde ihanet noktasına varacak girişimlerden dahi geri durulmamıştır.

Türkiye, Öcalan'ın Şam'da olduğunu bilmesine ve yakından izlemesine rağmen örtülü faaliyetlerle onu etkisiz hâle getirmeyi başaramaması üzerine tekrar Şam Yönetimi'ne yoğunlaşmaya başlamıştır. Esasında Ankara, terör eylemlerinin başladığı 1984'ten başlayarak Şam'dan terör örgütü konusunda tedbir almasını ve kendisiyle işbirliği yapmasını talep etmiştir. Bunların ilki Kasım 1984'te Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'a yazdığı mektupla başlamıştır (Milliyet, 1986, s.14). Her ne kadar Şam Yönetimi Türkiye'nin taleplerine olumlu yaklaşmış hatta iki

devlet arasında ilki Mart 1985'te imzalanan "Sınır Güvenliği Protokolü" gibi güvenlik ve ekonomik işbirliğine yönelik birtakım protokollere taraf olsa da uygulamada Öcalan ve PKK terörünü engellemeye dair adım atmamıştır (Aksu, 2008, s.254). Özetle Şam Yönetimi, bir yandan Türkiye ile işbirliğine açık görünürken diğer yandan terör örgütü mensuplarını iade etmeye yanaşmamış ve Türkiye'nin sunduğu kanıtlara rağmen Öcalan'ın Suriye'de olduğunu inkar etmeye devam etmiştir (Arcayürek, 2007, s.614; Özkan, 2000, s.57).

Oysa Öcalan Suriye'de hem Şam Yönetimi'nin hem de Suriye istihbarat teşkilatı El Muhaberat'ın bilgisi hatta kontrolü altında hareket etmiştir. Yakalanmasının ardından verdiği ifadede Öcalan, Suriye'ye geçtikten sonra ilk temas kurduğu kişinin Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın kardeşi Cemil Esad olduğunu, kendisiyle sosyal bir ilişki geliştirdiğini, bayramlarda kendisini ziyaret ettiğini anlatmaktadır. El Muhaberat ile bağlantısının ise; aslen Erzurumlu bir Kürt olan ve Şam'ın büyük tüccarları arasında yer alan Suriye istihbarat teşkilatı elmanı Ağa kod adlı Mervan Zerki üzerinden yürüdüğünü ifade etmektedir. Hatta 9 Ekim 1998'de Türkiye'nin baskısı nedeniyle ülkeden ayrılması gerektiğine yönelik tebliği Suriye Yönetimi adına Ağa kod adlı Mervan Zerki yapmıştır. Öcalan ifadesinde ayrıca Suriye istihbarat elemanlarının zaman zaman PKK'nın eğitim verdikleri okullara gelerek denetimde bulunduklarını da belirtmektedir.¹⁵⁴

Görüldüğü gibi Suriye, Ankara'nın 1984'ten beri sürdürdüğü diplomatik çabalarına rağmen, başta Öcalan olmak üzere topraklarının teröristler için güvenli bölge olarak tutmaya devam etmiştir. Yani Şam Yönetimi, Türkiye'ye karşı düşmanca bir yaklaşım göstererek PKK'yı destekleme ve Türkiye'ye karşı bir silah olarak kullanma ısrarından vazgeçmemektedir. Bu noktada 1998'de gerçekleştirilen MGK¹⁵⁵ toplantıları Türkiye'nin Suriye'yle ilişkileri açısından kritik bir rol oynamıştır. Söz konusu toplantılarda terörle mücadelenin kesintisiz devam edeceği vurgulanarak Şam Yönetimi'ne baskının artırılması konusunda eylem planları ele alınmıştır (Yetkin, 2019, ss.23-24).

¹⁵⁴ Öcalan'ın DGM savcıları tarafından İmrallı Cezaevi'nde alınan ilk ifadeleri için bkz, (Özkan, 2000, ss.211-236).

¹⁵⁵ Bezci'ye göre bu dönemde MGK, çoğunlukla sivil politikacıların ağırlıkta olduğu bir kurul gibi görünse de askerler tarafından Genelkurmay İstihbarat Başkanlığı'nca (G-2) hazırlanan istihbarat değerlendirmeleri üzerinden milli güvenlik politikalarının uygulanmasının ve koordine edilmesinin bir aracı olarak kullanılmıştır. Bkz, (2023, s.61).

MGK kararlarının gereği olarak Başbakan Yılmaz 6-7 Eylül 1998 tarihlerinde İsrail, Ürdün ve Filistin'e gerçekleştirdiği ziyaretlerde "Suriye'nin yalnızca PKK terörüne değil, çok çeşitli terör örgütlerine kucak açtığını, Ortadoğu'nun terör merkezi olduğunu" söyleyerek Suriye'ye yönelik sert eleştirilerin öncülüğünü yapmıştır (Arcayürek, 2007, ss.614-615; "Şam'a Uyarı", 1998). Yılmaz'ın ardından Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş, 16 Eylül 1998'de Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde halka hitaben yaptığı konuşmada;

Türk devleti olarak komşularımızla iyi ilişki kurmaya çalışıyoruz. Bu iyi niyetimize ve gayretimize rağmen bazı komşularımız, özellikle ismini açıkça söylüyorum, Suriye gibi komşular, iyi niyetimizi yanlış tefsir ediyorlar. Apo denen eşkiyayı destekleyerek Türkiye'yi terör belasına bulaştırdılar. Türkiye iyi ilişkiler konusunda gerekli çabayı gösterdi. Türkiye beklediği karşılığı alamazsa, her türlü tedbiri almaya hak kazanacaktır. Artık sabrımız kalmadı.

diyerek Şam Yönetimi'ne bugüne kadar Türkiye'den yükselen en tehditkar mesajı verirken krizin fitilini de ateşlemiştir (Hürriyet, 1998, 17 Eylül). Askerin tepkisine eşlik eden Cumhurbaşkanı Demirel, 1 Ekim 1998'de TBMM'de yapmış olduğu Yasama Yılı açış konuşmasında;

Esasen, Suriye, Türkiye'ye karşı açık bir husumet politikası izlemektedir, PKK terör örgütüne aktif destek sağlamayı sürdürmektedir. Tüm uyarılarımıza ve barışçı açılımlarımıza rağmen hasmane tutumundan vazgeçmeyen Suriye'ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu, sabrımızın taşmak üzere olduğunu bir kere daha dünyaya ilan ediyorum.

diyerek 16 Eylül'de Şam Yönetimi'ne verilen mesajın kararlılığını ve önemini teyit etmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1998, s.35). Bu açıklamalardan sonra Türk yetkililerin Şam Yönetimi'ne uyarıları ısrarlı bir şekilde devam etmiştir. Başbakan Yılmaz 6 Ekim 1998'de partisinin grup toplantısında yaptığı konuşmada; "Suriye teröre destek vermeye devam etti. Suriye'yi son kez uyarıyorum, bölücü terör örgütüne desteklemeyi kesin, uluslararası anlaşmalara sadık kalın ve düşmanlığa son verin." diyerek Ankara'nın ciddiyetini tekrar vurgulamıştır (Hürriyet, 1998, 7 Ekim). Bu arada TSK, eylül-ekim aylarında Suriye sınırına askeri yığınak yapmaya ve tatbikat düzenlemeye devam etmiş, üst düzey askeri yetkililerin içerisinde

savaş geçen açıklamaları Ankara'daki büyükelçilikler aracılığıyla dünya başkentlerine iletilmiştir (Özkan, 2000, s.65; Yetkin, 2019, s.93).

Ankara'da ardı ardına savaşma azim ve kararlılığına vurgu yapan açıklamalar yükselirken, 6 Ekim 1998'de Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın talebi üzerine arabuluculuk rolü ile Ankara-Şam arasında mekik diplomasine başlamıştır.¹⁵⁶ Gazeteci Güneri Cıvaoğlu 26 Kasım 1998'de Kahire'de Mübarek'le bir görüşme gerçekleştirerek o günlerde yaşananları Milliyet Gazetesi'ndeki köşesinden aktarmıştır. Mübarek Cıvaoğlu'na özetle; Türk yetkililerin sürekli tırmandırıcı mesajlarının kendisini oldukça etkilediğini, Ankara'daki temaslarında Türkiye'de savaşma azmini gördüğünü, “Demirel'den bir aralık kapı işareti” aldığı için Esenboğa Havalimanı'ndan Hafız Esad'ı arayarak Türkiye'yle anlaşmaya ikna etmek üzere tekrar Şam'a geçtiğini anlatmıştır (1998).

Mübarek'in temaslarında Türkiye'nin savaşma azmin ve kararlılığının yanında Öcalan'ın Suriye'de olup olmadığı tartışmaları da önemli bir gündem olmuştur. Mübarek, Şam'ın yıllardır Türkiye'ye tekrarladığı “Öcalan Suriye'de değil” yalanını Ankara'ya taşıyınca Türk yetkililer kendisine bunun doğru olmadığını ispatlayan istihbarat raporlarını göstermiştir. Bu raporlarda Öcalan'ın Şam ve Bekaa vadisindeki ikametgahları, kullandığı telefonların numaraları gibi somut deliller bulunmaktadır (Arcayürek, 2007, s.617). Daha önce belirttiğimiz gibi MİT, Öcalan'ı Suriye'de adım adım izlemektedir ve elde ettiği istihbarat da muhtemeldir ki Mübarek ve beraberindeki heyet için yeterli derecede ikna edici olmuştur. Bu noktada şunu da belirtmek lazımdır ki, Cumhurbaşkanı Demirel, Mübarekle görüşmesi öncesinde yaptığı hazırlık kapsamında kendisine Dışişleri Bakanlığı'nın “Suriye-PKK” dosyasını yeterli bulmamış ve “Bana bugün itibarıyla bilgi lazım. MİT'te vardır. Gidip baksınlar. İş ciddi. Adama savaş ilan edeceğiz nerdeyse” diye talimat vermiştir (Yetkin, 2019, s.94). Yetkin'in aktardığı bu anekdot, istihbaratın dış politikada ve kararlaştırmadaki yerini göstermek açısından oldukça değerlidir.

Mübarek'in arabuluculuğu kısa sürede ilk sonucunu vermiş ve Şam Yönetimi Öcalan'ı 9 Ekim 1998'de ülkeden göndermiştir. Öcalan Suriye'den PKK'nın Yunanistan

¹⁵⁶ Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek bu ziyaretlerini Dışişleri Bakanı Amr Musa ve Mısır Gizli Servisi'nin başındaki Ömer Süleyman'ı da yanına alarak gerçekleştirmiştir. Mübarek önce Şam'a ardından Ankara'ya gitmiş ve Ankara'dan da tekrar Şam'a geçmiştir. Devam eden mekik diplomasisini Dışişleri Bakanı Amr Musa gerçekleştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Aksu, 2008, ss.258-259; Özkan, 2000, s.65).

temsilcisi Rozerin kod adlı Ayfer Kaya ile birlikte Yunanistan'a gitmek üzere çıkış yapmıştır. Öcalan bu seyahatinde PKK'nın Avrupa temsilciliği tarafından kendisine temin edilen "Abdullah Sarıkurt" adına düzenlenmiş sahte pasaportu kullanmıştır. Öcalan'ın Suriye'den ayrılışı konusunda hem Amerikan kaynakları hem de MOSSAD Türkiye'yi bilgilendirmiştir (Özkan, 2000, ss.70-71; Arcayürek, 2007, s.621). Bu arada Türkiye ile Suriye arasında 20 Ekim 1998'de imzalan ve "Adana Mutabakatı" olarak bilinen protokolle Suriye'nin kapıları Öcalan ve PKK'ya kapatılmıştır.¹⁵⁷

Suriye'den ayrılışının ardından Öcalan'ın yaşadığı ilk hayal kırıklığı Yunanistan'a varmasının hemen ardından gerçekleşmiştir. Yunanlı yetkililer Öcalan'dan üç saat içerisinde ya tekrar Suriye'ye dönmelerini ya da istediği başka bir ülkeye gitmesini istemişlerdir. Öcalan ifadesinde, Rozerin ile Yunan istihbarat teşkilatından Dimitri'nin gerçekleştirdikleri görüşmenin ardından yine Yunan istihbarat teşkilatı tarafından sağlanan küçük bir uçakla Yunanistan'dan ayrıldıklarını belirtmektedir. Özkan'a göre Yunanistan'ın Öcalan'ı kabul etmemesinin sebebi ABD'dir. Amerikalıların bu süreçte hem Yunan istihbarat teşkilatı hem de Yunan Dışişleri Bakanlığı üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştur (Özkan, 2000, ss.71, 74).

¹⁵⁷ Türk ve Suriyeli yetkililerin katılımıyla Mısır ve İran'ın arabuluculuğunda 19-20 Ekim 1998'de gerçekleştirilen Özel Güvenlik Toplantısı neticesinde üzerinde mutabık kalınan metin, heyet başkanları Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Uğur Ziyal ve Tümgeneral Adnan Badr Al Hassan tarafından iki ülke adına imzalanmıştır. İmza altına alınan 20 Ekim 1998 tarihli Tutanak şöyledir:

1. Öcalan şu andan itibaren Suriye'de değildir ve kesinlikle Suriye'ye girmesine izin verilmeyecektir.

2. Dışarıdaki PKK unsurlarının Suriye'ye girmesine izin verilmeyecektir.

3. PKK kampları şu andan itibaren faaliyette değildir ve kesinlikle faaliyete geçmelerine izin verilmeyecektir.

4. Birçok PKK'lı tutuklanmış ve adalete sevk edilmişlerdir. Listeleri mevcuttur. Suriye bu listeleri Türk tarafına tevdi etmiştir.

Suriye tarafı yukarıdaki hususları teyid etmiştir. Bunlara ilaveten taraflar aşağıdaki hususlarda da mutabık kalmışlardır.

1. Suriye, topraklarından kaynaklanan ve Türkiye'nin güvenlik ve istikrarını bozmaya yönelik hiçbir faaliyete karşılıklılık ilkesi çerçevesinde izin vermeyecektir. Suriye, toprakları üzerinde, özellikle PKK'nın silah, lojistik malzeme ve parasal destek teminine ve propaganda yapmasına müsaade etmeyecektir.

2. Suriye PKK'nın terörist bir örgüt olduğunu kabul etmiştir. Ülkesinde, diğer terör örgütleri meyanında, PKK ve tüm yan kuruluşlarının bütün faaliyetlerini yasaklamıştır.

3. Suriye ülkesinde PKK'nın eğitim ve barınma amaçlı kamp ve diğer tesisler oluşturmaya ve ticari faaliyetlerine izin vermeyecektir.

4. Suriye PKK mensuplarının üçüncü bir ülkeye geçişleri için ülkesini kullanmasına müsaade etmeyecektir.

5. PKK terör örgütünün elebaşısının Suriye topraklarına girmemesi için bütün tedbirleri alacak, sınır kapılarını bu yolda talimatlandırılacaktır.

Taraflar, yukarıda değinilen tedbirlerin etkili ve şeffaf bir biçimde uygulanmaları yönünde bazı mekanizmalar oluşturmayı kararlaştırmışlardır.

Bkz, (Dışişleri Güncesi, 1998, ss.103-105).

Öcalan, Yunanistan’da iltica talebinde bulunmasına rağmen kabul edilmemesi üzerine Rus politikacı ve eski KGB ajanı Vladimir Jirinovski ile temasa geçerek Moskova’ya gitmiştir. Burada 33 gün kalan Öcalan, Moskova’da bulunduğu süreçte Rus iç güvenlik elemanları ile görüşmeler yaptığını ifade etmektedir. Bu arada Rus parlamentosunun alt kanadı olan DUMA’da yapılan oylamada bir çekimser oy hariç 298 oyla Öcalan’ın Rusya’da kalmasına onay çıkmasına rağmen Rusya Başbakanı Yevgeni Primakov bu kararı uygulamaya koymayarak Öcalan’ı Rusya’dan göndermiştir (Özkan, 2000, s.71).

Öcalan’ın Rusya’ya gittiği ve Moskova’da olduğu yine CIA tarafından tespit edilerek MİT’e bildirilmiştir. Öcalan’ın yanında taşıdığı çanta tipi uydu telefonu ile uzun görüşmeler yapma merakı yerinin Amerikan sinyal istihbarat birimlerince tespit edilmesini sağlamıştır. Her ne kadar Başbakanlığa çağrılan Rusya’nın Ankara Büyükelçisi Öcalan’ın Rusya’da olmadığını iddia etse de Başbakan Yılmaz kendisine Öcalan’ın bulunduğu Moskova’nın hemen batısındaki kasabanın koordinatlarını (55 derece 40 dakika kuzey, 37 derece 18 dakika doğu) verince Rus Büyükelçi büyük bir mahcubiyet yaşamıştır. Yılmaz, ertesi gün Öcalan’ın Rusya’da bulunduğu yerin bilgisini gazetecilerle de paylaşarak Rusya’nın inkara devam etmesinin önünü kesmiştir. Bu gelişmelerin ardından önce Rus Büyükelçi ardından Rusya Dışişleri Bakanı Yılmaz’a Primakov’un elinden geleni yapacağını söylediğine dair mesajını iletmişlerdir. Özetle Başbakan Yılmaz, Öcalan’ın Rusya’dan çıkarılmasının Moskova üzerinde oluşturdukları baskının sonucu olduğunu vurgulamaktadır (Arcayürek, 2007, ss.622-623; Özkan, 2000, ss.72-73).¹⁵⁸

Görüldüğü gibi Ruslar üzerinde oluşturulan baskı istihbaratın sunduğu bilgilerle gerçekleştirilmiştir. Ancak Türk istihbaratın süreçteki tek fonksiyonu CIA kanalıyla MİT’e aktarılan istihbaratı başbakana iletmek olmamıştır. MİT Müsteşarı Şenkal Atasagun, gazetecileri bilgilendirme toplantısında Öcalan’ın Rusya’ya gideceğini önceden istihbar ettiklerini vurgularken Rus dış istihbarat teşkilatı SVR ile süreç içerisinde açık bir diyalog içerisinde olduklarını ifade etmiştir. İstihbarat teşkilatları arasında gerçekleşen görüşmelerde Türk tarafı ortaya belge ve bilgi koymasına rağmen

¹⁵⁸ Türk Dışişleri Bakanlığı’nın tarihçesinde;

Cumhuriyetimizin 75. kuruluş yıldönümü kutlamalarına katılmak üzere Türkiye’ye gelen Rus Dışişleri Bakanı Ivanov’un bölücü terör örgütü başının Rusya’da bulunduğunun ortaya çıkmasının hemen sonrasına rastlayan bu ziyareti sırasında Cumhurbaşkanımız, Meclis Başkanımız, Başbakanımız ve Bakanımızla yaptığı görüşmelerde verdiği mesajlar, gerek bu konudaki iyi niyetli ve yapıcı yaklaşımı, gerek ikili ilişkileri her yönüyle güçlendirme hususunda Rus tarafındaki iradeyi ortaya koymuştur.” denilerek Rusya’nın tutumuna işaret edilmektedir. Bkz; (Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi, t.y., s.44).

Ruslar sürekli olarak Öcalan'ın ülkelerinde olmadığını tekrar edip durmuşlardır. Türk tarafı ise her seferinde Rusların gerçeği söylemediklerini yüzlerine karşı anlatmışlardır. Her ne kadar MİT ve SVR arasındaki iletişim görünüşte çok da verimli görünmese de uzun yıllar KGB ajanlığı ve bir dönem SVR'nin başkanlığını yapmış olan Rus Başbakan Primakov'un Öcalan konusundaki politikasının bu görüşmelerden bağımsız geliştiğini söylemek isabetli bir çıkarım olmayacaktır (Arcayürek, 2007, ss.628-629).¹⁵⁹

Öcalan yine kendi anlatımıyla Rusya'dan ayrılmak zorunda kalınca PKK'nın Avrupa temsilciliği aracılığıyla bir gurup İtalyan milletvekilinden aldığı davet üzerine İtalya'ya gittiğini ifade etmektedir. Öcalan, PKK'nın Roma temsilcisi Ahmet Yaman ile birlikte Moskova'dan bir Rus yolcu uçağına binerek 12 Kasım 1998'de Roma'ya uçmuştur. Burada siyasi iltica talebinde bulunan Öcalan, ilk başta iltica talebi için olumlu sinyaller alırken bir süre sonra İtalyanların tavırlarının olumsuzla döndüğünü görmüş ve nihayetinde iltica talebi kabul edilmemiştir. Zamanla İtalyanların oluşturdukları baskının artması üzerine Öcalan yaklaşık iki ay kaldığı Roma'dan 16 Ocak 1999'da ayrılmak durumunda kalmıştır (Özkan, 2000, ss.73-74).¹⁶⁰

Öcalan İtalya'da bulunduğu dönemde Avrupalı milletvekilleri, heyetler ve gazetecilerle görüşmeler yapmıştır. Görüştüğü kişiler arasında Tayfun Talipoğlu ve Nilgün Cerrahoğlu gibi Türk gazeteciler de bulunmaktadır. Öcalan, Talipoğlu ile gerçekleştirdiği röportajda ABD ile temas kuramamaktan yakınmıştır. Talipoğlu bu durumu aktarırken Amerikalılarla eskiden teması varmış da şimdi buradan bir türlü yanıt alamıyormuş gibi hissettiğini aktarmaktadır (Özkan, 2000, ss.74-75).¹⁶¹ Özkan'a göre ise ABD, İtalya'da da devrede olmuş ve Öcalan konusunda İtalyanlara baskı

¹⁵⁹ 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'deki Kürtçülük hareketinin canlandırılması konusunda KGB'nin doğrudan parmağı olduğu, dönemin en güçlü Kürt hareketi Kürdistan Demokratik Partisi'nin (KDP) lideri Mustafa Barzani ile ilişkileri sağlayan kişinin de o dönemler Beyrut'ta gazeteci maskesi ile çalışan KGB ajanı Yevgeni Primakov'un olduğu öne sürülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Yetkin, 2019, ss.49-50).

¹⁶⁰ 17 Kasım 1998'de İtalya'nın Ankara Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı'na davet edilmiş. Konuyla ilgili olarak Türk Dışişleri Bakanlığı'nın tarihçesinde;

Terör örgütü PKK'nın elebaşısı Abdullah Öcalan'ın Roma'da tutuklanması ertesinde İtalyan kaynaklardan intikal eden çelişkili haberler üzerine, Bakanlığımız Müsteşarı Büyükelçi Korkmaz Haktanır, İtalya'nın Ankara Büyükelçisini bugün Bakanlığa davetle güvenilir ve kesin bilgi istemiş, Türkiye'nin bu teröristin iadesine atfettiği önemi vurgulayarak bunu geciktirici ve güçleştirici yaklaşım ve davranışların Türk-İtalyan ilişkileri üzerinde ciddi ve önemli yansımaları olacağına dikkat çekmiştir." denilmektedir. Bkz, (Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi, t.y., s.44).

¹⁶¹ Tayfun Talipoğlu'nun Öcalan'la İtalya'da gerçekleştirdiği röportaj o dönem için yayımlanmamıştır. Röportaja ulaşmak için bkz, (Özkan, 2000, ss.195-210).

yapmıştır (Özkan, 2000, s.76). Bu arada Türk kamuoyunda İtalya'ya karşı büyük bir tepki yükselmiştir (Hürriyet, 1998, 18 Kasım).

Atasagun'un açıklamalarına göre MİT, "çok güvendikleri, çok değerli, çok iyi korunması gereken bir kaynaktan" Öcalan'ın Rusya'dan ayrılarak İtalya'ya gideceğini önceden öğrenmiştir. Atasagun bu noktada MİT için önemli olanın Öcalan'ın İtalya'ya hangi tip uçakla geldiği veya inip-inmediği yönündeki soruları yanıtlamak değil, "Öcalan'ın hareketlerini istihbar edip Avrupa'da üslenmesinin önlenmesi, bunu sağlayacak girişimlerin yapılabilmesine imkan hazırlanması, Öcalan'a karşı grupların güçlendirilmesi" olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Atasagun, Öcalan'ın İtalya'da konakladığı dönemde PKK'lıların Avrupa'da düzenledikleri eylemlerin kamuoyunda tepkiyle karşılandığını ve bu açıdan sürecin Türkiye'nin lehine işlediğini belirtmiştir (Arcayürek, 2007, ss.62-67).

Öcalan Suriye'den ayrıldığından beri kendisine kalıcı olarak üslenebileceği tercihen Avrupa'da bir ülke arayışında olmuştur. Bu zamana kadar gittiği Yunanistan, Rusya ve İtalya, Öcalan'a terörist/suçlu muamelesi yapmamış, yargılamamış ya da Türkiye'ye iade etmemişse de ülkelerinde kalmasına da izin vermemiş, iltica talebini kabul etmemiş/işleme koymamıştır. Yani bir anlamda Atasagun'un ortaya koyduğu stratejiye uygun olarak Öcalan'ın Avrupa'da üslenmesi engellenebilmiştir.

Öcalan İtalya'dan, İtalyanların yardımıyla bulunan ancak masraflarını PKK'nın ödediği bir özel uçakla ayrılmıştır. Öcalan bu sefer Güney Kıbrıs'tan temin edilen bir pasaportla ve yine PKK'nın Roma temsilcisi Ahmet Yaman ile birlikte Moskova'ya gitmiştir. Ancak Moskova'da daha önce gösterilen misafirperverliği bulmak yerine Rus İstihbarat Teşkilatı KGB tarafından kendisine sahte bir Rus pasaportu verilerek Suriye'ye dönmesi için baskı yapılmıştır. Bunun üzerine Öcalan, tekrar PKK'nın Yunanistan temsilcisi Rozerin ile irtibat kurmuş ve kendisini Yunanistan'a götürmesini istemiştir. Rozerin ve iki Yunanlı (Bodovas ve Naksakis adlı bu kişiler Türk düşmanı olmakla ünlüdürler) yine özel bir uçakla Rusya'ya gelerek Öcalan'la birlikte 29 Ocak 1999'da Yunanistan'a gitmişlerdir. Ancak Yunan milli istihbarat teşkilatı EYP (Ethniki Ypiresia Pliroforion), Öcalan'ın Yunanistan'a geldiğini öğrenince hemen harekete geçerek ülkeden çıkarmanın telaşına girmiştir. Çünkü Öcalan Yunanistan'a birkaç işgüzar aşırı milliyetçinin organizasyonu ile gizlice getirilmiştir. Öcalan'ın gelişini araştıran Yunanlı İstihbarat Yarbay Savvas Kalendaridis, iki teşkilat arasında iletişim kanallarının açık olmasına rağmen KGB'nin

Öcalan konusunda EYP’i bilgilendirmemesini yadırgadığını ifade etmektedir (Özkan, 2000, ss.76-83). Anlaşılan Öcalan, İtalya’dan ayrılmasıyla birlikte istihbarat örgütlerinin kendisinden kurtulmak için türlü numaralar çevirdikleri adı konmamış bir “persona non grata” haline gelmiştir.

Yunanistan’da istenmeyen Öcalan, EYP ajanlarının gözetiminde Minsk/Belarus üzerinden Hollanda’ya gitmek üzere Atina’dan uçağa binmiştir. EYP Başkanı Haralambos Stavrakakis, Kalenderidis’ten Öcalan’a Minsk’e kadar refakat etmesini isterken kesinlikle uçaktan inmemesi yönünde talimat vermiştir. Plana göre Öcalan’ı almak üzere Minsk’e, Riga/Letonya’dan Antonov tipi bir uçak gelecek ve Hollanda’nın Rotterdam şehrine götürecektir. Ancak bu plan sızmış ve PKK’lılar Öcalan’ı karşılamak üzere havaalanına toplanınca Hollanda Hükümeti tarihinde ilk kez hava sahasını kapatmıştır. Ayrıca Riga’dan gelecek uçağa kalkış izni verilmediği öğrenilince Öcalan’ın uçağı geri Yunanistan’a dönmek durumunda kalmıştır. Atina Havalimanı’nda Öcalan’ın uçağını Yunan istihbarat ajanlarıyla birlikte bizzat EYP Başkanı Stavrakakis karşılamıştır. Bir süre Korfu adasında misafir edilen Öcalan için Yunan istihbaratının sürekli başka bir ülkeye gönderme arayışı içerisinde olduğu görülmektedir (Özkan, 2000, ss.83-84).¹⁶²

Özkan, adını vermediği Batılı bir istihbarat teşkilatının 1 Şubat’ta Türkiye’ye Öcalan’ın Hollanda’ya gitmek için çabaladığını, ancak bunu başaramayıp tekrar Yunanistan’a geri döndüğünü bildirdiğini aktarmaktadır. Aynı gün MİT Müsteşarı Atasagun, EYP Başkanı Stavrakakis’e acil kodlu bir faks çekerek Yunanistan’ın Öcalan’ı himaye etmesini ve kaçmasına yardım etmesini kınamış ve bu durumun “vahim sonuçları olacağını” bildirmiştir. Yunan tarafı karşı bir faks mesajı ile Öcalan’ın Yunanistan’da olmadığını savunmuştur (Özkan, 2000, s.149). Yunanlılar bu sözlerinin çok da yanlış olmadığını göstermek istercesine Öcalan’ı hızla başka bir ülkeye transfer etmişlerdir. Dönemin Yunan Dışişleri Bakanı Teodoros Pangalos, Öcalan’ın Yunanistan’a yasadışı yollardan girdiği suçlamasıyla yargılandığı davada Türkiye’nin savaş tehdidine vurgu yapmaktadır. Pangalos mahkemedeki ifadesinde; Türkiye ile savaşmamak adına Öcalan’ı Güney Afrika’ya göndermeye karar verdiklerini ancak Güney Afrika’da son dakikada hükümet değişince Öcalan’ın içinde

¹⁶² Belarus’a giden uçakta Öcalan ve Kalenderidis’in yanı sıra Deniz Melsa ve Rota Minsk adlı bir Hollandalı avukat da bulunmaktadır. Gizlilik gereği Yunan Sivil Havacılık Teşkilatı Avrupa hava sahası kontrol birimine uçağın ambulans uçak olduğunu bildirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Sabah, 2011).

bulunduğu uçağın yakıt ikmali için birkaç saatliğine indiği Nairobi’de kaldığını öne sürmüştür (Hürriyet, 2003).

Öcalan ise Avrupa’nın olumsuz tavrı ve Yunan Hükümeti’nin baskısı üzerine Kenya’ya gitmeye mecbur kaldığını belirtmektedir.¹⁶³ Yunan Hükümeti’nin parasını ödediği özel uçakla 2 Şubat 1999’da Kenya’ya götürülen Öcalan burada Yunanistan Büyükelçisi Kostulas’ın konutunda ikamet etmiştir.¹⁶⁴ Kenya macerası boyunca Öcalan, çok iyi seviyede Türkçe konuşabilen EYP ajanı Kalenderidis’in gözetiminde olmuştur. Kalenderidis’in tüm gelişmeleri doğrudan EYP Başkanı Stavrakakis’e rapor ettiği ve her adımı için ondan talimat aldığı görülmektedir. Yine bu dönemdeki uygulamalarla ilgili olarak Kalenderidis’in ifadesinden öğrendiğimize göre, Yunan Dışişleri Öcalan’la ilgili yazılı rapor gönderilmemesi konusunda Büyükelçiliği uyarmıştır. Ayrıca Öcalan’ın uydu telefonu kullanmasına da müsaade edilmemiştir (Özkan, 2000, ss.88-92).¹⁶⁵ Görüldüğü gibi Öcalan konusu Yunan istihbaratı ya da daha doğru bir ifadeyle Yunan Hükümeti için çok önemli, öncelikli ve hassas bir mesele olmuştur. Yunanistan Öcalan konusunu mümkün olduğu kadar “üzerine yapışmadan” halletme gayreti içerisindeydi.

¹⁶³ Hollanda planı başarısız olunca Yunan istihbaratı Öcalan’ı göndermek için telaşlı bir arayışa girmiştir. Yunan istihbaratçı Kalenderidis bu süreci şöyle anlatmaktadır:

Yeni plana göre, Öcalan’ı önce bir Afrika ülkesine buradan da Güney Afrika’ya götürecektik. Hükümet siyasi iltica almak için uğraşıyordu. Arada duracağımız ülkeyi bilmiyordum. Öcalan bana ‘Ne düşünüyorsun’ diye sordu. Ben de bütün planı bilmeden yorum yapamayacağımı söyledim. Aris, Öcalan’ın kararsız olduğunu EYP Başkanı’na aktardı... Kısa bir süre sonra Stavrakakis beni arayıp Öcalan’ı ikna etmemi istedi: ‘Bunu kabul etmesi için ona baskı yap. Gideceği yerde Yunan devletinin resmi koruması altında olacağını da söyle. İltica güvencesi alınır alınmaz da Güney Afrika’ya götüreceğimizi söyle’ dedi. Telefonu kapattım. Öcalan’la konuştum. Öcalan yine şahsi görüşümü sordu. Ben gideceğimiz ilk ülkeyi bilmediğimi ama Yunan devletinin onu koruyacağını söyledim. Öcalan beni dikkatle dinledi. Bir süre ısrarla gözlerimin içine baktı ‘gidelim’ dedi.

Ayrıntılı bilgi için bkz, (Sabah, 2011).

¹⁶⁴ Yunanistan’ın Nairobi Büyükelçisi George Kostulas, Atina’dan “Önemli biri geliyor, havaalanında karşılayın.” talimatı almıştır. Yunan Büyükelçi Öcalan davası kapsamında savcıya verdiği ifadede bu gelişmeyi şöyle anlatmaktadır:

Bir toplantıdaydım. Müsteşar beni cep telefonumdan arayıp durumu bildirince hemen çıkıp Büyükelçiliğe döndüm. O sırada NATO Kosova’yı bombalıyordu. Bir Sırp yetkiliyi gönderdiklerini düşündük. Dışişleri’nden Papayuanu öğleden sonra 4 dolayında tekrar aradı. Uçağın Nairobi’ye 1 Şubat’ı 2 Şubat’a bağlayan gece yarısı 12 ile 1 arasında geleceğini söyledi. Uçağındaki yolcuların isimlerini de bildirdiler. O gece Pangalos’un yardımcısı telefonda, konukların bir hafta kalacağını bildirdi. ‘Safari ayarlayın. Kaplanları, aslanları görsünler. Masraflar size göndereceğiz’ dedi. Kalenderidis ise kalmayıp Atina’ya geri dönecekti.

Ayrıntılı bilgi için bkz, (Sabah, 2011).

¹⁶⁵ Yunan Büyükelçiliği şifreli ve kodlu iletişime büyük önem vermiştir. “Telefonların dinlenebileceği ihtimaline karşı herkese bir kod ad verilmişti. Öcalan’ın ‘Büyükanne’ idi. Gür sesi olduğu için Pangalos’a ‘Büyük şarkıcı’, EYP Başkanı’na ise kod adı olarak teşkilat binasının bulunduğu caddenin adı verilmişti: ‘Bayan Katehaki.’”, Ayrıntılı bilgi için bkz, (Sabah, 2011).

Öcalan'ın yeni karargah arayışları çıkmaz sokağa doğru ilerlerken, Ankara'da süreç açısından dönüm noktası olacak bir gelişme yaşanmıştır. CIA'nın Ankara İstasyon Şefi, 4 Şubat'ta MİT Müsteşarı Atasagun'u ziyaret etmiş ve Öcalan'ın Kenya'da yakalanması için ortak bir operasyon düzenleme teklifinde bulunmuştur. Teklifin ayrıntılarının yazılı olduğu tek sayfalık belgeyi gören Atasagun, hemen Başbakan Ecevit'e giderek durumu kendisine iletmıştır. Ecevit ve Atasagun, Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun da katılacağı "çok gizli" mini devlet zirvesi için Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'le görüşmek üzere Çankaya Köşkü'ne geçmişlerdir. Devlet yetkileri teklifin reddedilecek bir tarafı olmadığını görerek operasyona onay vermişlerdir. Operasyonun bütün sorumluluk MİT ve Atasagun'a verilmiştir. Atasagun'un isteği üzerine Genelkurmay İstihbarat Başkanı Korgeneral Fevzi Türkeri de çalışmaya dahil edilmiştir. Zirvenin ardından gecenin ilerleyen saatlerinde Atasagun tekrar MİT'e geçerek kendisini bekleyen CIA şefi ile birlikte operasyona ilişkin olarak hazırladıkları protokolü imzalamışlardır.¹⁶⁶

Bu gelişmenin hemen ertesi günü yani 5 Şubat'ta Atina, Öcalan'ın Nairobi'deki "milli topraklardan ivedilikle uzaklaştırılması" için Yunan Büyükelçiliği'ne kesin bir talimat vermiştir. Kenya'da geçici barınmanın ardından Güney Afrika'ya kabul edilmeyi uman Öcalan, henüz geleli birkaç gün olmuşken bu sefer de konuttan ayrılması için artan bir baskıyla karşılaşmıştır. Buna karşın Öcalan kendisine siyasi sığınma hakkı verecek devletin pasaportu eline ulaşmadan konuttan ayrılmayı reddetmiştir.¹⁶⁷ EYP Başkanı Stavrakakis Öcalan'ın bu tutumuna; "Ona aptal olduğunu söyleyin. Yaptığı sefilliktir. Bu yaptığı bir şey değildir, hükmü yoktur. Gidin ona, hemen çekip gitmesini söyleyin, istediği yere gitsin. Ona hiçbir vaadimiz yoktu. Atı onu dışarı..." şeklinde çok sert tepki vermiştir (Özkan, 2000, s.133). Öcalan'ın direnmesi üzerine Büyükelçiye Yunan Dışişleri Bakanı Pangalos'un şu tepkisi iletilmiştir; "...biz ona bir kıyak yaptık, pişman etmesin. Öcalan'a söyle, Safariye gitsin! Nereye istiyorsa oraya gitsin. Yeter ki bizim topraklarımızdan çıksın" (Sabah, 2011). Öcalan'dan kurtulmak

¹⁶⁶ Protokolde; Öcalan'ın ele geçirilerek Türkiye'ye getirilmesinde MIT ve CIA'nın birlikte ve ortak bir operasyon yapacakları, Öcalan'ın sağ olarak ele geçirilip adil bir şekilde yargılanacağı belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz (Özkan, 2000, ss.11-14, 152; Arcayürek, 2007, ss.630-631); Bülent Ecevit, 2005 yılında yaptığı bir açıklamada; "...Tabii, ilk olarak MİT bana konuyu söyledi. MİT Müsteşarı, Amerikan istihbaratından öyle bir teklif geldiğini bildirdi. Bunu o aşamada açıklamadım. Biz de büyük bir gizlilik içinde bu konuda izin verdik..." diyerek Öcalan'a yönelik operasyonun gelişimini teyit etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Hürriyet, 2005).

¹⁶⁷ Yunan Büyükelçilik konutunda Şemse Dilan Kılıç ve Nurcan Derya adlarında iki terörist Öcalan'ın koruması olarak görev yapmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Özkan, 2000, ss.85-95.)

istedikleri iyice aşık bir hâl alan Yunanlı yetkililerin bu tepkileri, aslında ne denli bir baskı altında olduklarının en açık göstergesidir.

Yunan Büyükelçiliği, Atina'nın baskılarına çözüm ararken bir de Kenya Hükümeti'nin sıkıştırmasıyla yüzleşmeye başlamıştır. Kenya Dışişleri Bakanlığı Yunan Büyükelçi'yi Bakanlığa çağırarak Yunanistan'dan 2 Şubat'ta gelen yolcularla ilgili nota vermiştir. Öcalan, Kenya'ya sahte bir kimlikle, 'Lazaros Mavros'¹⁶⁸ adına düzenlenen Kıbrıs Rum Yönetimi uyruklu pasaportla giriş yaptığı için resmi olarak Kenya'da olduğu deklere edilmemiştir. Buna rağmen Kenyalılar, Yunan Büyükelçiye Öcalan'ın Yunanistan'dan ayrıldığını yazan bir gazete göstermiş ve bununla ilgili bildiklerini sormuşlardır. Ancak Yunan Büyükelçi, Atina'dan aldığı talimat gereği Öcalan konusunda Kenyalı yetkililere bir açıklamada bulunmamıştır.¹⁶⁹

Kenya'daki Yunan Büyükelçiliği'nde Öcalan'la Yunanlı yetkililer arasında büyük bir psikolojik harp yaşanırken, MİT operasyon için hazırlıklara CIA ile imzalanan protokolün hemen ardından başlamıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi MİT'in özel operasyonlar için bir süredir eğitim aldırıldığı personelinden bir ekip oluşturmuştur. Bu ekibe yarbay rütbesinde de bir kardiyolog doktor ilave edilmiştir. Hazırlanan yedi kişilik ekibin operasyon için kullanabileceği uzun menzilli sivil bir uçak ihtiyacı için de yine 5 Şubat'ta işadamı Cavit Çağlar'la görüşülmüş ve kendisinden 200 bin ABD doları karşılığında bir uçak kiralanmıştır. Uçak Antalya'ya götürülerek üzerindeki numaralar, bayraklar ve Türkiye'yi çağrıştıracak işaretler sökülmüştür. Tüm operasyon boyunca uçakta mürettebat dışında sadece MİT'in özel ekibi yer almış, bunun dışında yerli veya yabancı hiç kimse uçakta bulunmamıştır (Özkan, 2000, ss.152-154).¹⁷⁰

¹⁶⁸ Lazaros Mavros aslında PKK sempatisini olarak tanınan Kıbrıs Rum kesiminin ünlü bir gazetecisinin adıdır. Bkz, (Cıvaoğlu,2020).

¹⁶⁹ Yunanistan'ın Nairobi Büyükelçisi'nin karşılanması için bildirilen isimler şunlardır (Özkan, age, 2000, ss.87-88);

1. Aristois Aristidou. C 110226 nolu Kıbrıs pasaportlu. 1949 doğumlu.
2. İbrahim Ayaz. 1959 doğumlu. 76315983 nolu İsveç pasaportlu.
3. Güngör Berivan. 1981 doğumlu. 50311665406 nolu Alman kimliği sahibi.
3. Lazaros Mavros. 1953 doğumlu. C 015918 Kıbrıs pasaportlu. [Öcalan'ın sahte kimliği]
4. Savvas Kalenderidis. K 392127 Yunan pasaportlu.

Ayrıntılı bilgi için bkz, (Sabah, 2011);

Yunan Büyükelçi Kostulas, Yunan Dışişleri yetkilisi Papayuanu'ya Kenya Hükümeti'nin sorgulamasıyla ilgili olarak bilgi aktarmış, karşılığında ise Kenyalıların sorularına "bir çoban gibi davranması ve kayıtsız bir şekilde ısıklık çalması" istenmiştir. Papayuanu ayrıca Büyükelçiye, Öcalan'ın derhal Yunan topraklarından çıkarılması talimatını vermiştir. Bkz, (Cıvaoğlu, 2020).

¹⁷⁰ Bülent Ecevit, Cavit Çağlar'ın uçağının kiralanmasının nedenini açıklarken 'çünkü en uygun fiyatı onlar vermişti' demiştir. Bkz, (Hürriyet, 2005).

Antalya’da makyajlanan uçak 10 Şubat’ta MİT ekibiyle beraber Ankara’ya gelmiş ve burada operasyonu bizzat yöneten Atasagun tarafından görevine uğurlanmıştır. Uçağın ilk rotası Mısır üzerinden Uganda’ya gitmek olmuştur. Operasyon ekibi her an hazır şekilde aynı gün Uganda’ya ulaşan uçağın içerisinde beklemiştir. Bu süreçte Öcalan’ın alınması için iki kez harekete geçme hazırlığı yapılsa da daha sonra iptal olmuştur. Nihai olarak 14 Şubat akşamı gelen emirle Kenya’ya hareket edilmiştir (Özkan, 2000, ss.155-156).

Diğer taraftan Öcalan’dan bir türlü kurtulamayan Atina’nın Yunan Büyükelçiliği üzerindeki baskıları 13 Şubat itibariyle dayanılmaz bir hâl almıştır. Bir yandan EYP Başkanı Öcalan’ın konuttan zorla çıkarılması için Kenya’ya dört kişilik bir ekip gönderirken, diğer yandan da Yunan Dışişleri Bakanlığı, Büyükelçiliğe verdiği talimatla Öcalan’ın atılması için paralı yerel fedailer tutulmasını istemiştir. Atina artık Öcalan’dan kurtulmak adına tüm tuşlara aynı anda basmaktadır. Tansiyonun iyice yükseldiği bir ara Öcalan’ın koruması Dilan’ın silahla intihar etme tehdidinde bulunması Yunanlıların güç kullanma planlarının önüne geçmiştir (Özkan, 2000, ss.94-95).

Öcalan’ın Yunan Büyükelçiliği’nden ayrılmaması üzerine devreye 15 Şubat’ta Kenyalılar girmiştir. Önce Büyükelçiliğe Atina’dan “Büyükanne [Apo] derhal tahliye edilecek. Yarın size bir futbol takımı geliyor ve gerekirse top oynayacaklar.” şeklinde şifreli bir bildirim gelmiştir (Sabah, 2011). Ardından da Kenya Dışişleri Bakanlığı, Yunan Büyükelçi’yi önce telefonla davet etmiş ve gönderdiği araçla Büyükelçilik’ten aldırarak Bakanlığa getirtmiştir. Görüşmede Kenyalılar, ilk günden bu yana Öcalan’la ilgili her şeyi bildiklerini, bugüne kadar Yunan tarafının Öcalan’ı başka bir ülkeye göndermesi için beklediklerini belirttikten sonra Büyükelçilik konutunun saat 17.00’da boşaltılmasını isteyerek pazarlığa kapalı bir ‘ülmatom’ vermişlerdir. Saat 17.20’de konuta gelen Kenyalı ekipten bir yetkili Öcalan’la görüşmüş ve kendisini Seyşeller’e götürmek üzere ikna etmek için içerisinde baskı ve örtülü tehdit ifadelerinin de bulunduğu teklifini iletmıştır. Öcalan’ın Avrupa’da bir ülkeye gitme ısrarı üzerine bu sefer Kenyalı yetkili hazırladıkları uçağın önce Mısır’a inip yakıt ikmali yapacağını ve ardından da Avrupa ülkesine (muhtemelen Hollanda’ya) yöneleceğini belirtmiştir (Özkan, 2000, ss.96-97).

Öcalan ve intikal ekibinin konuttan çıkışında Kenyalılar Yunan Büyükelçi de dahil herkesin kendi getirdikleri beş araçtan birine binmeleri konusunda ısrarcı olmuşlardır.

Araçların her birinde iki ya da üç Kenyalı görevli bulunmaktadır. Kenyalılar güvenlik gerekçelerini öne sürerek araçlardan birine Öcalan'ı tek başına bindirerek korumalarından ve Yunanlı yetkililerden zorla ayırmışlardır. Havaalanına doğru harekete geçtikten bir süre sonra konvoydaki diğer araçlar Öcalan'ın içerisinde bulunduğu araçla göz temasını kaybettirmiştir. Yunan Büyükelçi, Kalenderidis ve Öcalan'ın korumaları Nairobi Havaalanı'na ulaştıklarında çaresiz ve muhatapsız bir şekilde ortada kalmışlardır (Özkan, 2000, ss.97-99).

Nairobi Havaalanı'nda beklemekte olan MİT ekibine 15 Şubat günü öğleden sonra her an harekete hazır olunması talimatı gelmiştir. Akşam saat 19.20 civarında havaalanının özel bölümündeki tel kapı açılınca beklenen an gelmiştir. Kenyalı yetkililerle araçtan inen Öcalan, gayet rahat hareketlerle elinde taşıdığı çantasıyla kendisini Hollanda'ya götüreceğini sandığı MİT uçağına binmiştir. Öcalan'ın uçağına binmesinin ardından MİT elemanları tarafından derdest edilmiştir. Bir direnme ve zor kullanma olmamıştır. Uçak saat 20.00 sularında kalkışını gerçekleştirerek Türkiye'ye doğru uçuşuna başlamıştır. Uçağın inişi Bandırma askeri hava meydanına planlanmış olmasına rağmen yoğun sis nedeniyle İstanbul Atatürk Havalimanı'na yönelmiştir. Uçağın iniş izni konusunda yaşanan sorun aşıldıktan sonra 16 Şubat saat 03.30 sularında Öcalan sonunda memleketine ulaşmıştır (Özkan, 2000, ss.156-160).

Öcalan'ın kaybolduğu veya ele geçirildiğiyle ilgili ilk açıklamalar PKK'nın Avrupa'daki temsilciliklerince yapılmıştır. Öcalan'ın Türkiye'ye getirildiği açıklaması aynı gün 10.03'te Başbakan Ecevit tarafından yapılmıştır. Ecevit açıklamasında; "...Türkiye'de bu konuyu bilen 10 yetkili vardı. En küçük sızma olmadı. Bu operasyon Genelkurmay ve MİT'in tam uyum içinde çalışması neticesinde gerçekleştirildi. Güç bir iş başarıldı. Şu anda Türkiye'de ama ulaşacağı yere henüz gitmedi." ifadelerini kullanmıştır. Ecevit hem ilk açıklamasında hem de daha sonraki açıklamalarında Öcalan'ın nerede-nasıl yakalandığıyla ilgili detay bilgi vermekten itinayla kaçınmıştır.¹⁷¹

Sonuç olarak Öcalan Krizi'nin temelinde Suriye'nin terörü bir aparat olarak kullanarak hasımlarını 'yıpratma politikası' yatmaktadır. Bunun yanı sıra Rusya ve Yunanistan'ın da çeşitli motivasyonlarla kriz sürecinde Öcalan'ı Türkiye'ye karşı kullanma eğiliminde oldukları görülmektedir. Örtülü faaliyetlerin en yaygın örnekleri arasında

¹⁷¹ Türk basını Öcalan operasyonunu aktarırken Özel Kuvvetler Komutanlığı personelinin simgeleyen "bordo berelileri" ön plana çıkardığı görülmektedir. Bkz, (Hürriyet, 1999; Özkan, 2000, ss.160-162).

yer alan terörün araçsallaştırılması konusu istihbarat örgütleri marifetiyle gerçekleştirildiği için doğal olarak istihbaratın bu krizdeki rolü oldukça ön plana çıkarmaktadır. Öcalan Krizi, her ne kadar Türkiye-Suriye arasında başlamışsa da kısa sürede Yunanistan, ABD, Rusya, İtalya, İsrail, Kenya ve bazı Avrupalı devletlerin istihbarat örgütleri arasında etkin bir işbirliği ya da örtülü bir mücadelenin yaşandığı uluslararası bir boyutta seyretmiştir.

Krizin iletişim kanalları arasında üst düzey karar vericilerin sert eleştirileri ve güçlü sözlü uyarıları, politik-diplomatik ve askeri faaliyetler ile medyanın krize yaklaşımı ön planda görünse de esas arka planda dönen istihbarat ve istihbarat örgütleri arasındaki etkileşimin krizin Türkiye açısından başarılı bir hasıla üretmesinde belirleyici bir unsur olduğu görülmektedir. Öcalan krizi, sadece ortaya çıkardığı sonuçlar açısından değil, yönetilme biçimi bakımından da taraflar arasında karşılıklı düşmanca duyguları, algıları ve olumsuz beklentileri pekiştirmeden, savaşa/çatışmaya meydan vermeden, uzun vadeli ilişkilerinde olumsuz tahrifatlara neden olmadan tamamlanması yönüyle diğer TDP krizlerinden ayrılmaktadır.

4.3.2. Musul Rehineler Krizi (2014)

Musul Rehineler Krizi, krizin tarafları olan aktörler bakımından Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri Grubu'nun ele aldığı dış politika krizleri arasında farklı bir niteliğe sahiptir. Bu krizde Türkiye'nin muhatabı uluslararası sistem içerisinde yer alan bir devlet değil, kendini devlet olarak gören ancak teknik olarak devlet niteliğine sahip olmayan bir terör örgütüdür (Küçük & Aksu, 2019, s.15). Krizin gelişimine geçmeden önce söz konusu terör örgütü Irak ve Şam İslam Devleti'nin (İŞİD)¹⁷² ortaya çıkışından, gelişiminden ve bölgesel dinamiklerden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

T.C. İçişleri Bakanlığı'na göre İŞİD terör örgütü, El-Kaide terör örgütü üyesi Ürdünlü terörist Ebu Musab el-Zerkavi (K) Ahmed Fadıl en-Nazal el-Haleyle tarafından

¹⁷² İŞİD terör örgütü, ortaya çıkışından itibaren ideolojisine ve gelişimine bağlı olarak pek çok değişik isimle tanınmış ve anılmıştır. Bunlar arasında en yaygın olarak bilinenleri Irak el Kaide'si, Irak İslam Devleti-İİD, Irak ve Şam İslam Devleti-İŞİD, Dawlat al-Islamiyah f'al-Iraq wa belaad al-Sham-DAEAŞ/DAEŞ ve İslam Devleti-İD'dir. Günümüzde hâlâ terör örgütünün adıyla ilgili Türkiye'deki resmi kurumlar arasında bile farklı kullanımlara rastlanmaktadır. Örneğin T.C. İçişleri Bakanlığı'nın internet sitesinde DEAŞ, T.C. İçişleri Bakanlığı'nın internet sitesinde ise DAEŞ kısaltmaları kullanılmaktadır. Ancak Türk ve dünya kamuoyunda, basın-yayın organlarında ve bilimsel literatürde İŞİD (İngilizce-ISIS) kısaltması daha yaygın olarak kullanıldığı için bu çalışmada doğrudan alıntılar dışında İŞİD terör örgütü ifadesi tercih edilmiştir.

Tevhid ve Cihad Örgütü adıyla 1999 yılında Afganistan’da kurulmuştur. Terör örgütü 2001 yılında Irak Kuzey’inde örgütlenmeye başlamış ve 2003’te ABD’nin Irak’ı işgalinin ardından başlayan direnişin içerisinde yer almıştır. Irak’taki diğer direniş gruplarıyla birleşerek genişleyen terör örgütü, 2006 yılında Irak’ın Bağdat, Anbar, Diyala, Kerkük, Selahaddin ve Ninova illerinin tamamı ile Babil ilinin bir kısmını içine alan bir bölgede (sözde) İslam Devletinin kurulduğunu ilan etmiştir. ABD’nin 2011’de Irak işgalini sonlandırıp birliklerinin büyük kısmını geri çekmesinin ardından terör örgütü, bölgedeki otorite boşluğundan ve etnik/mezhep çatışmalarından faydalanarak etkinliğini artırmıştır. Nisan 2013’te Suriye’nin Rakka ilini ele geçiren terör örgütü, Irak ve Suriye’de (sözde) İslam Devletinin kurulduğunu ilan ederek IŞİD adını almıştır. Hem Irak’ta hem de Suriye’de alan hakimiyetini hızla genişleten IŞİD terör örgütü, incelediğimiz krizi de tetikleyecek bir hamle olarak 10 Haziran 2014 tarihinde Musul’u ele geçirmiş ve hemen ardından 28 Haziran 2014’te hilafetin geri geldiğini iddia ederek terör örgütünün o dönemki lideri olan Ebubekir el-Bağdadi’nin (sözde) halife olduğunu ilan etmiştir. Bu tarihle birlikte El-Kaide’ye olan bağlılığını sonlandıran IŞİD terör örgütü, hilafet ilanı ile aynı zamanda Irak ve Suriye topraklarının bir bölümü üzerinde sözde egemen bir ‘devlet’ olduğu iddiasını da ortaya atmış olmaktadır.¹⁷³

Türkiye, BMGK’nin 1999 tarihli 1267 ve 2011 tarihli 1989 sayılı kararları ile IŞİD ve El Nusra Cephesi’ni terör listesine dahil etmesi üzerine, esasen 2005 yılında eski isimleri altında terör örgütü olarak tanıdığı bahse konu oluşumları 10 Ekim 2013 tarih ve 2013/5428 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla yeni adlarıyla da terör örgütü olarak kabul etmiştir.¹⁷⁴ Bu nedenle Musul Rehineler Krizi’nde Türkiye, terör örgütü olarak

¹⁷³ ... terör örgütü, Ekim 2004’te “Tanzim Kaidat el-Cihad fi Bilad el-Rafidayn” ya da daha çok bilinen şekliyle “Irak el Kaide’si” adını kullanmış, Ocak 2006 ayında ise Irak’taki bazı küçük gruplarla birleşerek “Mücahitler Şura Konseyi” adıyla anılmaya başlanmıştır. Haziran 2006 ayında Ebu Musab el-Zerkavi’nin ABD tarafından öldürülmesi sonucu, Ebu Hamza el-Muhacir (K) Ebu Eyyub el-Mısri örgütün yeni lideri olmuştur. Örgüt 15 Ekim 2006’da yayınlanan bir video ile; Bağdat, Anbar, Diyala, Kerkük, Selahaddin ve Ninova illerinin tamamı ile Babil ilinin bir kısmını içine alan bir bölgede (sözde) İslam Devletinin kurulduğunu ilan etmiş ve ismini sözde Irak İslam Devleti (İİD) olarak değiştirmiştir. İsim değişikliği ile birlikte örgütün yeni lideri olan Ebu Ömer el-Bağdadi, örgütün büyük oranda akamete uğratıldığı ve güç kaybettiği 2010 yılının Nisan ayında ABD’li ve Iraklı unsurlar tarafından gerçekleştirilen bir operasyon sonucunda yanında bulunan Ebu Eyyub el-Mısri ile birlikte öldürülmüştür. Terör örgütünün iki güçlü liderinin aynı anda öldürülmesini müteakip örgütün başına, ...Ebubekir el-Bağdadi geçmiştir...

Ayrıntılı bilgi için bkz, (Türkiye’nin DEAŞ ile Mücadelesi, 2017, s.6).

¹⁷⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı’nın internet sitesinde bu bilgilere ilave olarak Türkiye için “...DAEŞ’le Mücadele Uluslararası Koalisyonu (DMUK) çerçevesinde kurulan Yabancı Terörist Savaşçılar çalışma grubunun eş-başkanlığını yürütmektedir. Ayrıca, DMUK içinde aktif bir rol oynamaktadır.”

tanıdığını ilan ettiği IŞİD’i doğrudan muhatap almaktan kaçınmıştır (Küçük ve Aksu, 2019, s.13). Dolayısıyla Ankara, 11 Haziran 2014’te IŞİD’li teröristlerin Türkiye’nin Musul Başkonsolosluğu’nu kuşatıp aralarında Başkonsolos Öztürk Yılmaz’ın da bulunduğu 46’sı Türk, 3’ü Irak vatandaşı olmak üzere toplam 49 konsolosluk çalışanı ve ailesinin rehin alınmasıyla (Türkiye’nin DEAŞ ile Mücadelesi, 2017, s.35) ortaya çıkan krizi yönetmek için geleneksel diplomatik araç ve yöntemlerini işletmek yerine ağırlıklı olarak içerisinde MİT’in yer aldığı seçenekleri tercih etmiştir.

Bu noktada krizden birkaç ay önce, 17 Nisan 2014’te MİT Kanunu’nda (Resmi Gazete, 2014) yapılan değişiklikleri hatırlamak yerinde olacaktır. Yapılan değişikliklere göre MİT müsteşarı ve personeline ilave yasal güvenceler getirilirken, MİT’e terör örgütleri de dahil olmak üzere milli güvenliği tehdit eden bütün yapılarla irtibat kurma yetkisi verilmiştir. Kanun değişikliği ile birlikte Türk vatandaşı olmayan tutuklu veya hükümlülerin, “millî güvenliğin veya ülke menfaatlerinin gerektirdiği hâllerde” başka bir ülkeye iade edilebilmeleri veya başka bir ülkede tutuklu ve hükümlü bulunanlar ile takas edilebilmelerinin de önü açılmıştır.¹⁷⁵

Krizin yönetilmesi sürecine geçmeden önce Türkiye’nin Musul Başkonsolosluğu personelinin rehin alınmasıyla sonuçlanan bölgesel gelişmelere kısa bir açıklama getirmek yerinde olacaktır. Daha önce belirtildiği gibi IŞİD’in 2013’te Suriye’ye uzanan genişlemesi, terör örgütünün Irak ve Suriye topraklarındaki Sünni Arap halkı arasındaki konumunu güçlendirmiş, mezhepçi politikalarıyla öne çıkan Şam ve Bağdat yönetimlerine karşı ortaya çıkan isyan hareketinin öncüsü olmasını sağlamıştır. Hareketin içerisinde IŞİD’in yanı sıra pek çok Sünni grup da yer almıştır. Bu grupları; silahlı aşiretler, aşiretlere bağlı olmayan silahlı gruplar ve selefi/cihatçı örgütler olarak üç ana başlık altında kategorilendirmek mümkündür. Irak’taki 78 aşiret ve bunlara

ifadeleri yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz, (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.); Dışişleri Bakanlığı’ndan biraz daha farklı olarak İçişleri Bakanlığı’nın bu konudaki paylaşımı ise şu şekildedir: Ülkemiz de 30/09/2013 tarih ve 5428 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile DEAŞ’ı bir terör örgütü kabul etmiş ve 21/05/2014 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla da bu konudaki tutumumuz yinelenmiştir. 2014 yılı içinde Niğde ve Bayburt Ağır Ceza Mahkemelerinden alınan iki farklı kararla DEAŞ’ın terör örgütü olarak kabul edildiği yargı kararlarına girmiştir. 2015 yılında ise Yargıtay 16.Ceza Dairesi’nin 15.07.2015 tarih, 2015/3515 esas, 2015/2323 karar no.lu kararıyla DEAŞ’ın terör örgütü olduğuna yönelik içtihat oluşmuştur.

Ayrıntılı bilgi için bkz; (Türkiye’nin DEAŞ ile Mücadelesi, 2017, s.16).

¹⁷⁵ MİT’e terör örgütleriyle temas etme yetkisinin verilmesi ile tutuklu ve hükümlülerin iade edilmesi hususlarının 9 Ağustos 2013’te Türk Hava Yolları’nın iki pilotunun Lübnan’ın başkenti Beyrut’ta kaçırılıp Suriye’nin Azez kentinde kaçırılan Lübnanlılar karşılığında takas edilmeleri olayından alınan derslerle ilgili olduğu değerlendirilmektedir. Zira MİT Kanunu’nda değişiklik yapılmasına yönelik çalışmaların bu olayın ardından başlatıldığı ve/ya hızlandırıldığı görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Karakaş & Balkan, 2013).

bağlı 41 silahlı gruptan oluşan Irak Aşiret Devrimcileri Askeri Konseyi çatı örgütünün 30 Aralık 2013'te teşkil edilmesinin ardından 2014 yılı ile birlikte Şii Başbakan Maliki Hükümeti'ne karşı yürütülen silahlı isyan güçlenmiş ve kısa sürede Ramadi ve Felluce illeri isyancılar tarafından ele geçirilmiştir. IŞİD'in yanı sıra Ensar el-İslam ve Baasçılardan oluşan Nakşibendi Ordusu, Irak İslam Ordusu, Irak Haması, 1920 Devrim Tugayları ve Ceyş el-Mücahidin gibi gruplar bu mücadelede yer alan başlıca örgütler arasındadır (Ayrıntılı bilgi için bkz, Kalaycı & Güler, 2014, s.20). Haziran 2014'te şiddetini artıran çatışmalar neticesinde Musul'un Irak güvenlik güçlerinin kontrolünden kısa sürede çıkması dünya kamuoyunda büyük bir şok etkisi yaratmıştır.

Irak'ta silahlı çatışmaların beklenenden çok daha hızlı bir şekilde gelişmesi ve Amerikalılar tarafından eğitilip donatılan Irak güvenlik güçlerinin Musul'u savunma konusunda başta Irak halkı olmak üzere Irak Hükümetini destekleyen taraflara yaşattığı hayal kırıklığı oldukça derin olmuştur. Tüm bu gelişmeler Ankara tarafından takip ediliyor olsa da Türk yetkililerin sahada yaşanan hızlı değişime uygun olarak aynı hızda Başkonsolosluğun güvenliğinin artırılması veya tahliye edilesi için tedbir geliştirmeleri mümkün olmamıştır. Bununla ilgili olarak basında yer alan teyide muhtaç birtakım iddialara göre, MİT Müsteşarı Hakan Fidan baskından üç gün önce yani 8 Haziran'da Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nu IŞİD tehdidi konusunda uyarmış ve Başkonsolosluğun tahliye edilmesini önermiş ancak Davutoğlu bu öneriyi uygun bulmamıştır (Sabuncu, 2014). Davutoğlu, 10 Haziran'da sosyal medyadan "Musul Başkonsolosluğumuzun güvenliği için gerekli bütün önlemler alındı." (Davutoğlu, 2014) açıklamasında bulunsa da ertesi gün yani 11 Haziran'da Musul Başkonsolosluğu IŞİD militanları tarafından kuşatılarak burada bulunanlar rehin alınmıştır. Olay aynı gün Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamayla kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bakanlık açıklamasında Irak Hükümeti'nin yanı sıra başta BM ve NATO olmak üzere uluslararası kuruluşlar nezdinde gerekli girişimlerde bulunulduğunu belirtmiştir.¹⁷⁶ Bu kapsamda NATO Daimi Temsilcileri Türkiye

¹⁷⁶ Türk Dışişleri Bakanlığı'nın 11 Haziran 2014 tarih ve 196 no.lu "Musul'daki Başkonsolosluğumuz Yerleşkesine Gerçekleştirilen Baskın Hk." başlıklı açıklamasında;

IŞİD mensuplarının son birkaç gündür Musul'a karşı başlattıkları saldırı sonucunda başta Batı yakası olmak üzere Musul'un önemli bir bölümünü ele geçirdikleri malumdur. IŞİD mensupları bugün (11 Haziran) sabah saatlerinde de Musul'daki Başkonsolosluğumuz yerleşkesine bir baskın gerçekleştirerek personelimizi Konsolosluk yerleşkesinden çıkarmış şehrin başka bir bölgesine nakletmişlerdir. Olay sırasında yerleşkemizde Başkonsolos dahil personelimiz ve bazı aile fertleri olmak üzere toplam 49 kişi bulunmaktaydı.

Söz konusu personelimizin emniyet içerisinde ülkemize dönmeleri için tüm imkânlar seferber edilmiştir. Bu bağlamda, Irak hükümeti nezdinde de girişimde bulunulmuş ve

tarafından acil toplantıya çağrılmış ve toplantıda Türk temsilci tarafından ittifak üyesi devletlere gelişmelerle ilgili bilgilendirme yapılmıştır. Türkiye bu toplantıda NATO'dan askeri boyutta bir talepte bulunmamıştır (Ergan, 2014).

BM'deki temasları nedeniyle New York'ta bulunan Davutoğlu, 12 Haziran'da Türkiye'ye acil olarak dönüşünden önce havalimanında yaptığı açıklamada; Musul'daki gelişmelerle ilgili olarak Başbakan Erdoğan'la birlikte dört gündür teyakkuz halinde olduklarını, Başkonsolosluğun tahliyesi için talimat gönderdiklerini ancak çatışmaların yoğunlaşması nedeniyle tahliye için yeterli güvenlik şartlarının sağlanamadığını vurgulamıştır. Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada ise Musul Başkonsolosluğu personelinin durumunu takip etmek üzere Bakanlık bünyesinde bir Kriz Merkezi'nin kurulduğu duyurulmuştur (Hürriyet, 2014, 12 Haziran). Aynı gün Musul'daki gelişmeleri ele almak üzere önce Başbakanlık'ta ardından da Çankaya Köşkü'nde MİT Müsteşarı'nın da katılımıyla olağanüstü toplantılar gerçekleştirilmiştir. Toplantılarla ilgili basına açıklama yapılmamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014).

Krizin ortaya çıkmasının hemen ardından rehinelerin teslim edileceğine dair basında birtakım haberler yayımlanmıştır. Örneğin 14 Haziran tarihli haberlerde Türkiye'nin Kerküklü bazı aşiretler üzerinden IŞİD'le kurduğu temas neticesinde rehineleri teslim almak üzere Musul yakınlarına Erbil'den 10 adet zırhlı araç gönderildiği yer almıştır (Yavuz & Bozarslan, 2014). Cumhurbaşkanı Erdoğan 16 Haziran'da bu ve buna benzer haberlere tepki olarak; “Lütfen yazılı ve görsel medyadan bir şey rica ediyorum. Şu süreci tahrik ederek değil, lütfen yazmadan, çizmeden fazla da konuşmadan takip etmenizi istiyoruz. Zira bu tahrikler karşı tarafta lehe değil, aleyhte gelişmelere neden oluyor.” diyerek meselenin basında ele alınmasının ortaya çıkardığı sakıncaları işaret etmiştir (Çetin, 2014). Erdoğan'ın da belirttiği üzere rehinelerin hayatını tehlikeye atmamak ve kurtarma gayretlerini akamete uğratmamak adına aynı gün çıkarılan mahkeme kararıyla krizle ilgili haberlere yayın yasağı getirilmiştir.¹⁷⁷ Bu

Başkonsolosluğumuzun emniyet ve güvenliğinin sağlanmasından sorumlu oldukları hatırlatılmıştır. Öte yandan, başta Birleşmiş Milletler ve NATO olmak üzere, uluslararası kuruluşlarda da gerekli girişimler yapılmaktadır. Sayın Bakanımız BM Genel Sekreteri ve ABD Dışişleri Bakanı ile görüşerek durumu ele almıştır...

ifadeleri yer almaktadır. Bkz, (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014)

¹⁷⁷ Yayın yasağı konusunda Radyo ve Televizyon Üst Kurulundan (RTÜK) yapılan açıklama şu şekildedir:

Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesinin 16 Haziran 2014 tarihli ve 2014/566 Değişik İş No'lu kararıyla, Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı Anayasal Düzene Karşı İşlenen Suçlar Soruşturma Bürosunun 2014/84425 sayılı dosyasıyla ilgili olarak, Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğunda bulunan ve IŞİD

noktadan sonra rehinelere kurtarılmasına kadar olan süreçte tam bir gizlilik politikasının takip edildiği görülmektedir.

Krizin yönetilmesi ile ilgili ayrıntılar hâlâ günümüzde bile ortaya çıkmış değildir. Ancak krizin başarıyla sonuçlanmasının ardından bazı basın mensuplarının güvenlik kaynaklarından aldıkları bilgileri haberleştirmeleri kamuoyunun kontrolü bir şekilde aydınlatılması açısından önemlidir. Söz konusu haberler arasında Hürriyet Gazetesi'nden Deniz Zeyrek'in 21 Eylül 2014 tarihli yazısı öne çıkmaktadır (Zeyrek, 2014). Buna göre krizin başarıyla sonuçlanmasında en etkin kurumun MİT olduğu, daha detayda ise MİT'in Dış Operasyon ve Özel Operasyon dairelerinin başrolü oynadıkları görülmektedir. Aynı şekilde Erdoğan da süreç içerisindeki tüm istihbarat faaliyetlerinin MİT tarafından gerçekleştirildiğini ve yabancı istihbarat teşkilatlarından harici bir katkı alınmadığını vurgulamıştır. Ancak beklenmedik gelişmelere müdahale konusunda MİT'in TSK ile koordinasyon içerisinde olduğunu da ilave etmiştir (Hürriyet, 2014, 22 Eylül). Buradan anlaşılabileceği gibi sahadaki faaliyetler MİT tarafından sınırlı sayıda üst düzey yöneticinin bilgisi dahilinde ve Genelkurmay Başkanlığı ile kısmi koordinasyon içerisinde yürütülmüştür.

MİT, istihbarat faaliyetlerinin ilk aşaması olan durum değerlendirmesi ve tehdit analizi kapsamında; IŞİD terör örgütünün yapısını, daha önceki rehine olaylarında göstermiş olduğu davranışları, terör örgütüyle temas kurabilecek ve/ya söz geçirebilecek başta aşiretler ve kanaat önderleri olmak üzere yerel aktörleri detaylı olarak araştırmış ve analiz etmiştir. Rehine krizinin ilk günlerinden itibaren IŞİD'le bölgedeki aşiretler aracılığıyla temas sağlanmış ve rehinelere serbest bırakılması yönünde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Ancak IŞİD militanları kısa süre sonra merkez karargahlarından aldıkları talimat üzerine geri adım atarak rehinelere bırakmaktan vazgeçmişlerdir. Süreç boyunca Türk rehine toplamda sekiz kere yerleri değiştirilerek önceleri Irak, ardından da Suriye topraklarında 101 gün boyunca alıkonulmuştur. Bu esnada Türkiye'deki yetkililer ile Başkonsolos Öztürk Yılmaz'ın kullandığı cep telefonu üzerinden kurulan irtibat kesintisiz devam etmiştir. Ayrıca MİT'in sinyal istihbarat birimi telefon yayınlarını takip ederek rehinelere

terör örgütü tarafından bilinmeyen bir yere götürülen Türk vatandaşlarının güvenliklerinin sağlanması için, soruşturma tamamlanıncaya kadar her türlü yazılı, görsel basın ve internette CMK 157 ve 5187 sayılı Basın Kanunu'nun 3 ve Anayasa'nın 26/2 maddesi gereğince yayın yasağı konulmasına karar verilmiştir. Bkz, (Hürriyet, 2014, 17 Haziran)

konumlarının tespitini gerçekleştirmiştir. Sinyal istihbaratının yanı sıra sahada MİT elemanları insan istihbaratı kapsamında rehinenin bulunduğu yerleri yakından gözetlemişlerdir. Yine insansız hava araçları ve uydulardan elde edilen bölgenin ve tesislerin/binaların görüntüleri analiz edilerek istihbarat ve planlama faaliyetlerinde kullanılmıştır (Zeyrek, 2014).

Takip ve gözetlemenin yanı sıra MİT, doğrudan ve/ya dolaylı yollardan IŞİD militanları ile temas kurarak rehinenin serbest bırakılması için ikna çalışmaları yürütmüştür. Süreç içerisinde bu temaslardan beş kez olumlu yanıt alınsa da sahada özellikle Iraklı Kürt gruplar ve PKK/YPG ile IŞİD arasında şiddetlenen çatışmalar nedeniyle rehinenin teslim edilme süreci uzamıştır. Bununla birlikte ABD ve Irak ordusunun IŞİD'e yönelik operasyon başlatmasının terör örgütünün rehinenin serbest bırakma kararını almasında olumlu katkısı olduğu ileri sürülmektedir. Son olarak 13 Eylül'de MİT elemanları IŞİD'le rehinenin serbest bırakılması konusunda anlaşmaya varmıştır. Anlaşma kapsamında Suriye'nin Rakka ilinde tutulan rehinenin almak üzere gönderilen iki otobüs 18 Eylül Cuma günü Musul'dan hareket etmiş ve akşam saat sekiz sularında Rakka'ya ulaşmıştır. Gece yarısına kadar Rakka'da bekleyen otobüsler 46 Türk rehineyle birlikte (3 Iraklı personel daha önce Musul'da serbest bırakılmıştır) IŞİD militanlarının gözetimi altında Türkiye'nin Akçakale ile Suriye'nin Telabyad ilçeleri arasındaki sınır bölgesine getirilerek burada sabah saat beş sularında MİT elemanlarına teslim edilmiştir. Rehinenin teslim edilme süreci ve konvoyun hareketi İHA'larla elde edilen görüntüler sayesinde bizzat MİT Müsteşarı Fidan'ın da bulunduğu operasyon ekibi tarafından canlı olarak takip edilmiştir. Operasyonun tamamlanmasının ardından Fidan, Başbakan Davutoğlu ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayarak bilgi vermiştir (Zeyrek, 2014).

Rehinenin kurtarılmasının ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan yayınladığı yazılı açıklamada kriz yönetimi sürecinde MİT'in oynadığı rolün önemini teyit eden ifadeler kullanmıştır. Erdoğan açıklamasında;

Milli İstihbarat Teşkilatımız, alıkonulma hadisesinin başlamasından bugüne kadar meseleyi çok hassas şekilde sabırla, özveriyle takip etmiş; nihayetinde başarılı bir kurtarma operasyonu yapmıştır. Müsteşarımızdan, sahada operasyona katılan görevlilerimize kadar Milli İstihbarat Teşkilatımızın her bir mensubuna da şahsım, ülkem ve milletim adına teşekkür ediyor; bu büyük başarılarından dolayı kendilerini yürekten tebrik ediyorum.

ifadelerini kullanmıştır (Hürriyet, 2014, 21 Eylül). Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç da konuyla ilgili olarak yaptığı açıklamada en büyük başarının MİT'e ait olduğunun altını çizmiştir (Çetin, & Tez, 2014).

MİT'in Türk rehinelere kurtarmak için kimlerle görüşmeler gerçekleştirdiğine ve/ya nasıl bir pazarlık/anlaşma yaptığına dair resmi bir bilgi ve belgeye rastlanmamıştır. Ancak bilinen şudur ki MİT rehinelere terör örgütünün elinden zorla kurtarmamış, belirli bir pazarlığın neticesinde IŞİD'i rehinelere teslim etmeye ikna etmiştir. Bu noktada Türk rehinelere karşılığında IŞİD'e ne verildiği konusu spekülasyona açıktır. Konuyla ilgili olarak ortaya atılan iddialar genellikle yabancı kaynaklı olup muhtemelen Türkiye'deki yayın yasağı nedeniyle Türk basınında yeterince yer bulamamıştır. Örneğin İtalyan Il Foglio gazetesinde yer alan "İşte 49 rehineyi kurtarmak için Türkiye ile El Bağdadi arasında yapılan gizli anlaşma" başlıklı haberde Ankara'nın IŞİD'le anlaşma yaptığını öne sürülmüştür. Habere göre Türkiye, IŞİD terör örgütü ile rehine takası konusunda yaptığı anlaşma gereği terör örgütünün talep ettiği yaklaşık 60 kişiyi teslim etmiştir. Teslim edilen bu kişiler arasında IŞİD lideri Ebubekir el-Bağdadi'nin öldürülen yardımcısı Hacı Bekir'in eşi gibi önemli isimlerin de olduğu belirtilmiştir (Övgü, 2014). İngiliz Times Gazetesi ise rehine takasında yaklaşık 200 IŞİD militanının serbest bırakıldığını öne sürmüştür (BBC News Türkçe, 2015).

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye ile IŞİD arasında rehine takasının yapıldığına yönelik iddialara verdiği cevapta; "Takas oldu ya da olmadı. Netice bizim 49 tane vatandaşımız Türkiye'ye geldi." diyerek ne takas yapıldığını açıkça doğrulamış ne de yalanlamıştır. Yine Erdoğan rehinelere karşılığında IŞİD'le bir pazarlık yapıldı mı sorusuna ise;

Pazarlıktan neyi kastediyorlar bunu da bilemem. Burada eğer maddi bir pazarlıktan bahsediyorlarsa böyle bir şey katıyen söz konusu değil. Ama siyasi noktada diplomatik bir pazarlıktan bahsediyorlarsa tabi ki siyasi, diplomatik bir pazarlık kesinlikle söz konusu. Zaten bir diplomasi zaferidir bu. Bu siyasi bir pazarlığın neticesidir.

şeklinde cevap vererek terör örgütü ile kurulan teması ve yapılan pazarlığı teyit ederken fidye ödenmediğinin altını çizmiştir (Hürriyet, 2014, 22 Eylül). Erdoğan'ın

ifadelerinin özeti olarak Türkiye, IŞİD'le görüşmüş, pazarlık yapmış ancak fidye ödememiştir. Bu durumda takas yapıldığı iddialarının doğru olması muhtemeldir.

Musul Rehineler Krizi'nde, incelenen diğer krizlerden farklı olarak Türkiye'nin muhatabının başka bir devlet değil, devlet dışı bir aktör olan IŞİD terör örgütünün olmasıdır. Krize neden olan eylem Irak devletinin egemenlik sahasında başlamış ve Suriye devletinin egemenlik sahasına taşınmış olmasına rağmen ne Bağdat ne de Şam yönetimi söz konusu topraklar üzerindeki egemenliklerini fiilen kullanamaz bir haldedirler. Uluslararası antlaşmalara göre yabancı devletlerin diplomatik temsilciliklerin güvenliği ev sahibi devletlerin taahhüttü altındadır. Ancak bu krizde Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu terör örgütü tarafından işgal edilmiş ve çalışanları özgürlüklerinden mahrum bırakılarak alıkonulmuş olmasına rağmen ulusal ve uluslararası taahhütler ve diplomatik işleyiş ortada yoktur. Bu nedenlerle rehineleri kurtarmak için Türkiye'nin geleneksel diplomasi araç ve yöntemlerinden anlamlı bir katkı alması mümkün olmamıştır.

Yakın zamanda MİT Kanunu'nda yapılan değişikliklerle ilave yetki ve imkanlara donatılan istihbarat teşkilatı, Türk rehinelerin IŞİD terör örgütünün elinden salimen kurtarılması için önemli bir araç haline getirmiştir. IŞİD terör örgütünün hızla değişen ve gelişen politik hedefleri, dengesiz ve aşırı şiddet içeren uygulamaları, sahadaki çatışmaların şiddetlenerek devam ediyor olması ile operasyon sahasındaki güç ilişkilerinin karmaşık ve muğlak görüntüsü krizin yönetilmesi açısından başlıca zorluklar olarak sayılabilir. 101 gün süren kriz boyunca MİT'in yürüttüğü faaliyetler konusunda çok fazla bir detay paylaşılmamış olmasına rağmen bu kriz, başından sonuna kadar aktif bir istihbarat faaliyeti olarak kayıtlara geçecek niteliklere sahiptir. Bu nedenle de istihbaratın kriz yönetimindeki katkısını anlamak bakımından en kıymetli örnekler arasında yer almaktadır.

5. SONUÇ

Soğuk Savaş dönemiyle birlikte yükselişe geçen ve realizmin türevlerinden ilham alan dış politika ve güvenlik çalışmaları, genellikle istihbaratı yeterince dikkate almadıkları için eksiktirler. İstihbaratın gizlilik kalkanları arkasında işlemesi ve istihbarat kayıtlarının çoğunlukla araştırmacılar tarafından erişilebilir, kullanılabilir hatta görülebilir olmaması bu alandaki eksikliğin temel sebebidir. Bu eksikliği telafi etmek adına son on yılda istihbarat alanındaki çalışmalarda belirgin bir artış yaşanmaktadır. Bu artış Soğuk Savaş dönemine ait Anglo-Amerikan arşivlerinin gizliliğinin kaldırılmasıyla korelasyon içerisindedir ve henüz Türkiye’deki çalışmalara yeni yeni sirayet etmektedir.

Türk dış politika krizlerinde istihbaratın yerini incelemeyi amaçlayan bu tez çalışması, Türkiye’nin dış politikasıyla ilgili tarih yazımına dair eksik kalmış tarafları tamamlamakla kalmamış, istihbaratın fonksiyonlarına getirdiği açılımla istihbaratın dış politikayla olan ilişkisine ve kriz yönetimi süreçlerindeki rolüne ilişkin mevcut kavrayışı genişletmenin arayışına da girmiştir. İstihbaratın gerek karar vericilere destek olmak üzere bilgi sağlama işlevini açıklaması, gerekse de sahadaki gelişmelere yön veren ve sahayı şekillendiren “gizli” bir el olarak kullanılması fonksiyonunu da ortaya koyması bakımından bu çalışma özgün bir akademik eserdir.

Araştırmanın içeriğinin hassasiyeti ve konunun özgünlüğü, birincil kaynak kullanımı konusunda daha da zorlayıcı olmuştur. Bu noktada arşiv belgeleri, istihbarat yeteneklerini ortaya koyması, istihbaratın işleyişine ve koordinasyonuna ışık tutması ve karar vericilerin istihbarat ve dış politika konusundaki tutumunu yansıtması bakımından öne çıkmıştır. Ancak Türkiye’de arşiv yönetimi politikalarının gizli evrakları araştırmacıların kullanımına açma konusunda oldukça koruyucu ve septik refleksler göstermesi arşiv belgelerinin çalışmanın niteliğine yapabileceği potansiyel katkıyı sınırlamıştır. Devlet arşivlerindeki kısıtlamalar nedeniyle neredeyse İkinci Dünya Savaşı sonrasına ait (Kore Savaşı hariç) pek çok belgeye erişim izni verilmemektedir. Örneğin yarım asırdan fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen 1950-70’li yıllara ait (ATASE) arşivler, Kıbrıs sorununun devam ettiği gerekçesiyle hâlâ

erişime kapalıdır. Yine de Türkiye’de erişilebilen arşivlerin yanı sıra ABD’deki CIA, Dışişleri ve Savunma Bakanlıklarının arşivleri çalışmaya oldukça kıymetli katkılar sunmuştur.

Arşiv belgelerine ulaşmanın mümkün olmadığı görece daha güncel kriz incelemelerinde ise özgün, güvenilir, nesnel, konuyla ilgili ve anlamlı verilere ulaşmak hususunda ilave zorluklarla karşılaşmıştır. Güncel konularda ulaşılabilir verilerin kaynak çeşitliliği daha az sayıda olduğu için verilerin doğruluğunun teyit edilmesinde güçlük yaşanmış ve verilerde subjektif sapmalara daha sık rastlanmıştır. Arşiv belgelerinin eksikliğini telafi etmek adına krizlere tanıklık eden kişilere ait anılara ve muhtelif yazılı beyanlara, süreli yayınlara ve literatürdeki akademik çalışmalara ağırlık verilmiştir. Kaynakların objektifliği konusunda tereddüte düşüldüğü durumdaysa alternatif veri ve görüşlere de değinilmiştir.

Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri Grubu’nun yürüttüğü proje kapsamında 2016 yılına kadar belirlenen 36 krizden dokuzu çalışmada istihbarat yönüyle detaylı olarak ele alınmıştır. Söz konusu dokuz kriz belirlenirken hem küresel ve bölgesel konjonktür hem de Türkiye’nin dış ve güvenlik politikalarının köklü değişimleri ve farklı paradigmaları bünyesinde barındıran üç dönemden oluşan kategorizasyon içerisinde dengeli bir dağılım gözetilmiştir. Dönemsel ayırımın yapılması aynı zamanda dünyada ve Türkiye’de enformasyon ve istihbarat yetenek ve teknolojilerindeki gelişmeleri göz önünde bulundurmak bakımından da önemlidir. İncelenen dokuz kriz belirlenirken krizin yoğun bir şekilde istihbarat faaliyetini ve istihbarat örgütlerinin etkinliğini içermesine dikkat edilmiştir.

Tezde, klasik güç dengesi döneminde cereyan eden Musul ve Sancak krizleri, Soğuk Savaş döneminde tamamı Kıbrıs’la ilgili olan 6/7 Eylül Olayları, 1963-64/1967/1974’deki Kıbrıs ve Johnson Mektubu krizleri, Soğuk Savaş sonrası dönemde ise Öcalan ve Musul Rehineler krizleri incelenmiştir. Ulaşılan verilere ve bu verilerden çıkarılan bulgulara bakıldığında tezde ele alınan krizlerin hem nicelik hem de nitelik olarak istihbarat incelemesi için doğru ve yeterli bir örneklem olduğu görülmüştür.

Krizler ele alınırken sadece istihbaratla ilgili birtakım tespitler alt alta sıralanmamış, olayların sebep-sonuç ilişkileriyle birlikte irdelendiği ve tespit edilen istihbarat faaliyetlerinin de süreç içerisindeki yerine vurgu yapıldığı kronolojik bir tarih anlatımı tercih edilmiştir. Anlatımda, istihbaratın kararlaştırmanın neresinde ve ne şekilde yer

aldığına, hangi araç ve yöntemleri kullandığına, meseleye nasıl bir katkı sunduğuna ve ortaya ne türden etkiler çıkardığına yönelik analizler yapılarak okuyucuların istihbaratın krizlerdeki rolüyle ilgili içgörü elde edebilmeleri mümkün olduğunca kolaylaştırılmıştır.

Elde edilen verilerle yapılan analiz ve değerlendirmelerden araştırmanın başlangıcında belirlenen hipotezlerin sınanmasına yönelik çok sayıda bulguya ulaşılmıştır. Bu bulgulara kriz incelemeleri bölümünde detaylı olarak yer verilse de sonuçları özetlemek bakımından bir kısmı burada tekrarlanmıştır. Buna göre araştırmanın başında belirlenmiş olan hipotezlerin her birinin sınanmasına yönelik olarak elde edilen bulgular şunlardır:

Hipotez 1 (*İstihbarat, karar biriminin seçeneklerini doğrudan etkiler*): Krizlerin incelenmesinden elde edilen bulgulara bakıldığında bahsedilmesi gereken hususlardan ilki Türk diplomasisi ile istihbarat faaliyetlerinin birbirlerinin tamamlayıcısı ve destekleyicisi olmaları konusudur. İstihbarat faaliyetlerinin yoğun şekilde cereyan ettiği Musul, Sancak ve Kıbrıs krizlerinde diplomasi ve istihbarat arasında gerçekleşen etkileşimin izlerine açıkça rastlanmaktadır. Bu krizlerde merkezi yönetimin politikaları ile yakın bir koordinasyon içerisinde olacak şekilde kriz bölgesinin içerisinde veya yakınlarında otonom hareket edebilen yerel operasyon/istihbarat merkezlerinin oluşturulduğu görülmektedir. Örneğin Musul Krizinde Diyarbakır 2'nci Ordu Karargâhı, Sancak Krizi'nde Dörtyol Hatay Egemenlik Cemiyeti ve Kıbrıs krizlerinde ise Lefkoşa Bayraktarlığı istihbarat ve örtülü faaliyetlerin yereldeki operasyon merkezleri olarak görev yapmışlardır. Bu mekanizmalar merkezi otoritenin açık ve/ya örtülü desteğine sahip olmuş ve merkezi yönetimle yakın bir koordinasyon içerisinde çalışmıştır. Ayrıca söz konusu yerel operasyon merkezleri kriz bölgesindeki Türk diplomatik temsilcilikleriyle de yakın bir iletişim ve çoğunlukla uyumlu bir işbirliği içerisinde olmuşlardır.

Bahsedilen krizler arasında Sancak Krizi, merkez-yerel ilişkisinin en etkin kurulduğu, diplomasi ile istihbarat uyumunun en iyi şekilde gerçekleştirildiği kriz olması bakımından öne çıkmaktadır. Kriz boyunca Türk istihbaratı sahada Sancak'ın idari yönetimini elinde bulunduran Fransızların bölgedeki politik, idari ve askerî faaliyetlerini yakından takip etmiştir. ATASE arşivlerinde yapılan araştırmada kriz döneminde Türk istihbaratının; Fransız yöneticilerin bölge halkına ve özellikle Türklere yönelik tutumlarını, Fransızların yürüttükleri istihbarat, casusluk ve

propaganda faaliyetlerini, Fransız askeri unsurlarının faaliyetlerin ve güvenlik tedbirlerini, diğer azınlık gruplarının durumlarını ve Türkiye'nin politikalarına karşı tutumlarını konu alan pek çok istihbarat raporunu bağlı oldukları birimlere gönderdikleri ve bu raporlardan gerekli görülenlerin de Türkiye'deki karar birimlerine ulaştırıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda istihbarat raporlarının Türkiye'nin izlediği politikaları yönlendirebildiği ve hatta bazı raporlarda bahsedilen sorunlara Ankara'nın diplomasi ile çözüm üretebildiği durumlara da rastlanmıştır. Örneğin, Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Erkin, Sancak Krizi'nin başlarında bölgeye giderek İskenderun ve Antakya'da temaslarda bulunmuş ve hazırladığı raporla karar biriminin amaç ve hedefini/araç ve yöntemlerini değiştirmiştir. Erkin, raporunda yer verdiği tespitlerden yola çıkarak Türk Hükümeti'ne Sancak'ta genişletilmiş bir özerklik elde etmek yerine bölgeyi tümüyle "ilhak" etmeyi teklif etmiş ve bu teklif Ankara'da kabul görmüştür. Özetle politik seviyede yürütülen diplomasi sahada Türklerin elini güçlendirirken, sahada yürütülen istihbarat faaliyetleri de diplomasiye ve politik kararlara yön vermiştir. Neticede diplomasiyle istihbarat arasında yakalan bu ahenkli ilişki Türkiye'nin krizden sağladığı kazanımlara da olumlu yansımış ve kriz sonunda İskenderun Sancağı, Hatay adıyla Anavatan'ın bir parçası haline gelmiştir. Hipotez 1 bu açıdan sınanmıştır.

Araştırma kapsamında İncelenen krizler arasında Musul Rehineler krizi hariç tüm krizlerde propaganda ve psikolojik harp faaliyetlerinin yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmüştür. Propaganda, hem iç kamuoyunun bilgilendirilmesi ve politik hedefler doğrultusunda halkın tutum geliştirmesi hem de dış kamuoyunda Türk tezlerinin tanıtılması ve haklılığının savunulması açısından önemli olmuş ve yoğunlukla basın-yayın araçları üzerinden yürütülmüştür. Bu kapsamda Türk basınında yer alan haberlerin zaman zaman dış basında karşılık bulduğuna ve hatta bazı yabancı elçilikler tarafından ülkelerine rapor edildiğine dair tespitlere de rastlanmıştır. Özellikle Musul, Sancak ve Kıbrıs krizlerinde, krizin gelişimini dost unsurların lehine yönlendirmek amacıyla kriz bölgelerindeki yandaş, muhalif ve tarafsız kitleler ile kanaat önderleri üzerinde de propaganda ve hatta korkuları da harekete geçirici bir yöntem olarak psikolojik harp faaliyetleri icra edilmiştir. Tüm bu faaliyetler örtülü istihbarat faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hipotez 2 (İstihbaratın kurumsallaşma ve teknolojik gelişme kapasitesi yüksekse hasma karşı üstünlük sağlar): Musul Krizi sonucunda elde edilen başarısızlık, kriz

öncesinde Türkiye'nin yaşadığı kurtuluş mücadelesinin ve devamında ortaya çıkan güvenlik sorunlarının yanı sıra Osmanlı devletinin küllerinden doğmuş olan genç bir cumhuriyetin köklü bir yeniden yapılanma süreci içerisinde olmasıyla da ilgilidir. Örneğin Türkiye'de çağdaş anlamda bir istihbarat teşkilatının kurulmasına krizin sona erdiği ve Musul'un kaybedildiği 1926 yılında başlanmıştır. Kriz arifesinde Batı cephesinde büyük bir askeri mücadele veren Ankara Hükümeti, Musul'daki İngiliz kuvvetlerine karşı başta Özdemiş Harekatı adıyla bilinen örtülü faaliyetler olmak üzere yerel halkın desteğiyle etkili direniş hareketlerine girişe de İngilizler, sahip oldukları hava gücüyle o tarihte belki de ilk defa kullanılan teknik ve yöntemlerle elde ettikleri ve kullandıkları istihbarat sayesinde durum üstünlüğünü ele geçirmiş ve bu sayede Ankara'nın örtülü faaliyetlerini boşa çıkarmayı başarmıştır. Dahası İngilizler, bölgedeki Türk egemenliğini tartışmalı hâle getirecek karşı örtülü faaliyetlerle de ırk ve din motifli isyanlar çıkararak Ankara'nın Musul için gösterdiği savaşma azim ve iradesini zayıflatmıştır. Özetle İngilizler, Musul bölgesinin kontrolünü elinde bulundurmanın ve teknik üstünlüğe sahip olmanın avantajıyla geliştirdikleri istihbarat kapasitesi sayesinde Türkiye'yi diplomatik çözüme yönelmeye ve uzlaşmacı bir eğilimin göstermeye zorlamışlardır. Hipotez 2 bu bağlamda sınanmıştır.

Hipotez 3 ([Örtülü] istihbarat faaliyetleri dış politika krizinin ortaya çıkmasına ve/ya mevcut bir çatışmanın/krizin tırmanmasına sebep olur): Kıbrıs'la ilgili yaşanan seri krizler yaklaşık 20 yıllık bir sürece yayıldığı için istihbarat faaliyetleri, daha doğrusu istihbaratın arkasındaki siyasi irade açısından farklı gelişimler göstermiştir. Türk kamuoyunda Kıbrıs davası ile ilgili güçlü bir hassasiyetin oluşması bakımından milat niteliği taşıyan 6/7 Eylül olaylarında MAH ve STK'nın Hükümet politikaları doğrultusunda birtakım roller üstlendiği görülmüştür. Türk ve Yunan taraflarının itidalli yaklaşımına rağmen 6/7 Eylül olayları Ankara-Atina ilişkilerinde kalıcı tahribatlara neden olacak bir dış politika krizine dönüşmüştür. İlerleyen süreçte Yunanistan Balkan Pakti'nden ayrılmış ve NATO çatısı altında Türkiye ile ortak faaliyetlerden çekilmiştir. Ayrıca olaylar Kıbrıs'ta Türk ve Rum toplumları arasında zamanla derinleşecek düşmanlıklara zemin hazırlamıştır.

Rumların *enosis* heveslerine ve EOKA terörüne karşı Kıbrıslı Türklerin varlık mücadelesinin en önde gelen örgütlerinden olan TMT'nin yer altı yapılanmasının gerçekleştirilmesi, eğitim, lojistik, finansman ve muhabere ihtiyaçlarının karşılanması yine dönemin Hükümeti'nin direktifleriyle STK tarafından gerçekleştirilmiştir. Tüm

bu örtülü faaliyetlerin arkasında Başbakan Menderes'in liderliğinin önemli bir yeri vardır.

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından Ankara'nın Kıbrıs politikası Zürih-Londra antlaşmalarıyla ortaya çıkan Kıbrıs'taki federal devlet yapısının desteklenmesi yönünde gelişmiş ve TMT'ye şüpheyle bakılmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin TMT'ye sağladığı destek bir süreliğine kesintiye uğramış, Menderes Hükümeti'yle yakın işbirliği içerisinde olanlar başta olmak üzere MAH ve STK'da kapsamlı tasfiyeler yapılmıştır. Aynı zamanda Ankara Hükümeti TMT'den gönderilen istihbarat raporlarını dikkate almamış ve Kıbrıslı Türk liderliği ile arasındaki iletişim kanallarını kapatmıştır. Kıbrıs'taki en etkili istihbarat kapasitesini ve iletişim kanalını karar mekanizmalarının dışına çıkaran Ankara, Aralık 1963'te "Kanlı Noel" saldırılarıyla zorlu bir krizle yüz yüze gelmek durumunda kalmıştır. Bu olay siyasi iradenin istihbaratı dışlayan tavır sergilemesi durumunda karşılaşılabileceği yıkıcı sonuçlar bakımından önemli bir örnektir.

1963-64 kriziyle Rumların adadaki egemenliği Türklerle paylaşmak istemedikleri aşık olunca Türkiye'nin Kıbrıs politikası tekrar Türk varlığının bekasını ve adanın taksimini önceleyen çizgiye yakınsamıştır. Buna paralel olarak da Türkiye'nin TMT'ye ve Kıbrıslı Türk liderliğine olan desteği yeniden artmıştır. TMT'nin yer altından çıkarak Rumlara silahlı mücadeleye giriştiği bu dönemde Türk subayları TMT birliklerinin başında gizlilik içerisinde yer almış, Türk diplomatları ise mücadelenin ve Kıbrıslı Türk liderliğinin desteklenmesi için yoğun çaba göstermişlerdir. Ancak Türkiye'nin adaya tek taraflı askeri müdahale girişimi başta ABD'nin karşı çıkmasıyla engellenmiş ve uluslararası toplum da Rum tarafına geri adım attıracak irade ve kararlılığı göstermemiştir. Kriz sona erdiğinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yönetim organları Rumlar tarafından tamamen ele geçirilmiş, Türklerse yokluk ve zorluklar içerisinde var olma mücadelesi verir duruma düşmüşlerdir.

1967 krizi adadaki mevcut statükonun Türkler açısından sürdürülebilir olmadığını teyit etmiş, taksim politikasının güçlenmesi ve TSK'nın adaya müdahale yeteneklerini geliştirmesi konusunda ilave bir motivasyon yaratmıştır. Ankara'nın çabaları ve TMT üzerinden adada yürüttüğü örtülü faaliyetler Türklerin varlığını, güvenliğini ve refahını sürdürülebilir şekilde garanti altına alacak bir diplomatik başarıya evrilememiştir. Ancak Türk istihbaratının etkinliği sayesinde krizin öncesinde, kriz sürecinde ve sonrasında Rumların saldırı ve imha planları deşifre edilerek engellenmiş,

Türk toplumunun direnişini güçlendirecek ve moral-motivasyonunu yükseltecek etkili propaganda ve psikolojik harp faaliyetleri yürütülmüştür.

Yunanistan'ın başta EOKA olmak üzere Rum aşırı milliyetçi damar üzerinden yürüttüğü örtülü faaliyetler Kıbrıs krizlerinde tetikleyici rol oynaması bakımında daha agresif bir nitelik taşımıştır. Örneğin TMT, Yunan istihbaratının örtülü bir faaliyeti olarak 1955'te kurulan EOKA terör örgütüne karşı 1958'de örgütlenmeye başlamış, yine TMT, Atina merkezli yönlendirmeler ve EOKA'cı Rum politikacıların Türklere karşı 1963'te giriştikleri katliam hareketi üzerine silahlı mücadeleye başlamış ve EOKA'nın Türk kantonlarına karşı başlattığı saldırılara karşı da savunma hareketi icra etmiştir. Özetle Yunan istihbaratının adada yürüttüğü örtülü faaliyetler Kıbrıs'taki krizlerin kaynağı olmuştur. Nihayetinde yine bir Atina güdümlü örtülü faaliyet olan Nikos Sampson darbesi ise TSK'nın 15 Temmuz 1974'te adaya müdahalesini Türkler açısından kaçınılmaz hâle getirmiştir. Hipotez 3 bu bağlamda sınanmıştır. Yaklaşık 16 yıldır adada gizli bir şekilde faaliyet gösteren Türk subay/astsubaylarının emir-komutası altında teşkil edilen TMT ve Kıbrıslı Türkler üzerinden ada genelinde kurulan istihbarat ağı, TSK'nın hareket bölgesinde durum üstünlüğünü kazanmasında büyük bir katkı sağlamıştır.

Hipotez 4 (Geleneksel diplomasinin araç ve yöntemlerinin yetersiz kaldığı durumlarda istihbarat bürokrasisi diplomatik bir araca dönüşür): Soğuk Savaş sonrası dönem içerisinde incelenen Öcalan Krizi, buraya kadar bahsettiğimiz üç krize göre kökten farklılıklar içermektedir ki bu da çalışmaya ayrı bir katkı sunmaktadır. Aslında bu farklılıklar temelde krizin niteliği ve süresiyle ilgilidir. Musul, Sancak ve Kıbrıs krizleri genel bir ifadeyle belli bir toprak parçası üzerinde verilen egemenlik mücadelesidir ve bu mücadeleler uzun yıllar sürmüştür. Öcalan Krizi'nde ise başlaması ve sonlanması arasındaki süre görece çok daha kısa ve krizin niteliği de egemenlik mücadelesi kadar çok boyutlu ve sofistike bir konu değildir.

Her ne kadar Öcalan Krizi, kamuoyuna Türk siyasi ve askeri elitlerin zorlayıcı diplomasiyi kullanarak yönettikleri bir kriz olarak yansımışsa da krizin arka planında çok sayıda istihbarat örgütünün işbirliği ve çekişme içerisinde olduğu dinamik bir süreç yaşanmıştır. Elbette ki krizin Türkiye açısından başarıyla sonuçlanmasında Ankara'nın yürüttüğü diplomatik ve askeri girişimlerin büyük bir payı vardır. Ancak bu gayretlerin Öcalan'ı Suriye'den çıkarmayı başarması kadar önemli bir başka sonucu da CIA ile MİT arasında bir işbirliği kapısını aralamasıdır. Yani krizin

istihbarat bakımından dönüm noktası CIA ile MİT arasında başlayan işbirliğidir ve nihai olarak Öcalan'ın ele geçirilip Türkiye'ye getirilmesi de bu işbirliğinin bir ürünüdür.

Öcalan krizinde istihbarat açısından altı çizilmesi gereken hususlardan birincisi; Şam Yönetimi'nin Suriye istihbarat örgütü El Muhaberat marifetiyle terör örgütü PKK ve onun elebaşı Öcalan'ı komşusu Türkiye'ye karşı siyasi ve askeri bir manivela olarak kullanmak üzere topraklarında barındırması ve desteklemesidir. İkinci husus; zaman içerisinde bölgedeki istihbarat kapasitesini artıran MİT'in, Öcalan ve PKK'nın Suriye'deki varlığını ispatlayacak delilleri karar birimine sunması ve bu delillerin diplomatik alanda Şam Yönetimi'nin inkar politikalarını boşa çıkaracak şekilde kullanılarak Suriye'nin geri adım atmaya zorlanmasıdır. Üçüncü olarak MİT'in Öcalan'ı takibini Suriye'den ayrılmasının ardından da kararlılıkla devam ettirmesi ve terörist başının gittiği ülkelerdeki istihbarat örgütleriyle yürüttüğü istihbarat diplomasisi ile baskıyı sürdürmesidir. Son olarak ise MİT'in yabancı istihbarat örgütleriyle geliştirdiği işbirliği üzerinden Öcalan'ın etrafındaki çemberin daralmasını sağlayarak çok uluslu bir operasyonla terörist başını ele geçirmesidir.

İncelenen son kriz olan Musul Rehineler Krizi de Öcalan Krizi gibi görece kısa süreli bir kriz olması yönüyle benzerlik gösterse de istihbarat faaliyetleri açısından yine özgün bir nitelik taşımaktadır. Her şeyden önce rehine krizi uluslararası ilişkilerin geleneksel aktörleri olan devletler arasında yaşanmamıştır. Krizin ortaya çıkmasıyla beraber Irak ve Suriye topraklarında alan hakimiyeti kazanan ve uluslararası hukukta bir karşılığı olmamasına rağmen kendisini devlet ilan eden bir terör örgütü krizin tarafı olarak Türkiye'nin karşısında yer almıştır. Ankara, bir yandan rehineleri salimen kurtarmak diğer yandan da resmi olarak terör örgütü ilan ettiği IŞİD'i geleneksel diplomasinin muhatabı hâline getirmemek için ilk günden itibaren MİT'i sahaya sürmüştür. MİT, krizin başından sonuna kadar çözüm üretmek adına yoğun gayret göstermiş, insan istihbarat (İNİS), sinyal istihbaratı (SİNİS) ve uydu-İHA görüntülerinden faydalanarak rehinelerin ve sahadaki gelişmelerin takibini ve teyidini gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar faaliyetlerin detayları kamuoyuyla paylaşılmasa da bu süreçte MİT, geleneksel diplomasinin yerini alacak şekilde terör örgütü IŞİD'le doğrudan ve dolaylı temaslar kurmuş, müzakere ve pazarlıklar gerçekleştirmiştir. Neticede MİT'in yürüttüğü gizli diplomasi ve istihbarat faaliyetleri müspet netice

vermiş ve Türk rehinelere tamamının terör örgütü tarafından MİT elemanlarına teslim edilmesiyle birlikte kriz başarıyla sonlanmıştır. Hipotez 4 bu kapsamda sınanmıştır.

Hipotez 5 (*Dış politika krizlerinde istihbaratın sunduğu katkı krizin ortaya çıkış şekline [ani, tekrarlayan, gelişen olmasına] göre değişiklik göstermez*): Çalışmanın başlangıcında krizlerin ortaya çıkış şekillerine göre istihbaratın kriz yönetimine sunduğu katkının değişiklik gösterebileceği yönünde bir beklenti olmuştur. Bu beklentinin doğruluğunu test etmek üzere incelenen dokuz krizin üçünün ani, üçünün tekrarlayan ve üçünün de gelişen kriz özelliği taşıyacak şekilde dengeli bir dağılım göstermesine dikkat edilmiştir. İncelenen krizler arasında ani olarak ortaya çıkan Johnson Mektubu Krizi hariç tüm krizlerde istihbaratın aktif bir şekilde yer aldığı görülmüştür. Bu açıdan istihbaratın krizlere sunduğu katkının krizin ortaya çıkış şeklinden ziyade krizin devletin varlığını ve güvenliğini tehdit eden yönünün ön planda olmasıyla daha yakın bir korelasyon içerisinde olduğu, örneğin Bozkurt Lotus Krizi gibi ticari-hukuki veya mülteci-göç krizleri gibi insani yönü ağır basan krizlerde istihbaratın katkısına veya kriz yönetimine katılımına daha az rastlandığı tespit edilmiştir. Hipotez 5 bu bakımdan sınanmıştır.

Bütün hipotezlerin sınanması sonucunda dış politika krizleri ile istihbaratın krizin niteliğine bağlı olarak yakın bir etkileşim içerisinde olduğu, diplomasi ile istihbarat faaliyetlerinin birbirlerinin tamamlayıcısı, destekleyicisi ve yönlendiricisi olarak işleyebildiği ve bu işleyişteki başarının krizin sonucuna müspet olarak yansıdığı, istihbaratın dış politikaya kararlaştırma açısından olduğu kadar örtülü faaliyetler üzerinden sahada yaptığı yerinde ve doğru etkilerle politikacıların ve diplomasinin elini güçlendirebildiği, özellikle içerisinde terör örgütlerinin yer aldığı krizlerde istihbaratın geleneksel diplomasinin dışında bir müzakere ve pazarlık unsuru olarak kullanılabildiği, rakibe göre daha yüksek bir istihbarat kapasitesine sahip olmanın karar vericilere ve sahadaki dost unsurlara durum üstünlüğü kazandırdığı tespitleri yapılmıştır.

Araştırmalar esnasında erişilebilen devlet kurumlarına ait arşiv belgeleri ve bunlar arasında özellikle ATASE arşivleri çalışmaya çok değerli katkılar sunmuştur. Örneğin Sancak Krizi'yle ilgili arşiv belgeleri erişime açık olduğu bu konuda nicelik ve nitelik yönünden daha sağlıklı analizler gerçekleştirilebilmiş ve neticede istihbaratın varlığını delilleriyle ortaya koyan somut ve geçerli verilere ulaşılabilmektedir. Önümüzdeki dönemde başta Kıbrıs olmak üzere diğer krizlere yönelik arşivlerin açılması hiç

kuşkusuz araştırmacıların çok daha derinlikli ve detaylı analizler yapmalarına imkan tanıyacak ve akademik çalışmaların sayısını artıracak gibi niteliğini de geliştirecektir. Bu noktada belirtmek gerekir ki her şeyden önce Türkiye’de arşivlerin araştırmacıların erişimine açılması konusunda köklü bir zihniyet ve politika değişikliğine gidilmesinin gerekli olduğu görülmüştür.

Esasında istihbarat, dış politikanın güvenlik yönü ağır basan hemen hemen her türden faaliyetle yakından ilgilidir ve dış politika ile istihbarat arasındaki işbirliği kriz dönemleriyle sınırlı değildir. Bu çalışmada istihbarat ile dış politika krizleri arasındaki ilişki ele alındığı için krizlerin dışında kalan barış, çatışma/savaş ve kriz sonrası dönemlerde dış politikanın günlük işleyişiyle istihbarat arasındaki etkileşime odaklanılmamıştır. Örneğin istihbaratın politik ve askeri karar vericilere sunduğu en önemli katkılardan biri erken ikaz ve risk analizleri yaparak henüz kriz veya çatışma durumu ortaya çıkmadan uyarıda bulunmaktır. Ancak araştırmanın kapsamı dış politika krizleri ile sınırlı olduğu için istihbaratın erken ikazı sayesinde kriz safhasına geçmemiş vakalar incelemeye alınmamıştır. Bunun yanı sıra çalışmada dış politika ve milli güvenlikle ilgili strateji geliştirme ve planlama faaliyetlerinde istihbaratın katkısı veya rolüne yönelik de detaylı incelemeler yapılmamıştır. Gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalarda krizlerin dışındaki dönemlerle ilgili olarak da dış politika ve istihbarat incelemelerinin yapılması faydalı olacaktır.

Bir diğer araştırmaya değer konu da teknolojik gelişmelere bağlı olarak istihbaratın değişimi ve dönüşümüdür. Özellikle iletişim ve bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişim, yeni istihbarat disiplinlerinin ve uzmanlıklarının ortaya çıkmasını gerektirirken istihbarat politika ve anlayışını da kökten etkileme potansiyeline sahiptir. Her ne kadar istihbaratçılar yeni teknolojiden faydalanma konusunda hevesli olsalar da bu teknolojilerin ihtiyaç duyduğu değişim ve dönüşümün gereğini yapma konusunda aynı motivasyonu göster(e)meyebilirler. Araştırmacıların teknoloji ile istihbarat arasındaki etkileşime yoğunlaşmaları durumunda, istihbaratın değişim ve dönüşüm trendleri ile gelecekteki yöntem ve politikaları konusundaki ihtiyaçlar ortaya konulabilir.

Türkiye’de dış politika ve güvenlik konusunda istihbaratın yerini ortaya koyan çalışmaların azlığından daha önce de bahsetmiştik. Burada daha olumsuz bir tablo ise nadir de olsa bulunabilen Türkçe çalışmaların başta İngilizce olmak üzere yabancı dillere çevrilmesi ve/ya doğrudan yabancı dillerde Türkiye üzerine eserler verilmesi konusunda karşımıza çıkmaktadır. Örneğin araştırmamızda incelediğimiz Kıbrıs

konusunda Yunan/Rum kökenli akademisyenlerin İngilizce ortaya koydukları çalışmalara Türk akademisyenlere oranla daha sık rastlanmıştır. Türk araştırmacıların uluslararası standartlara sahip akademik çalışmalarının artması Türkiye'nin milli menfaatlerinin dış kamuoyunda tanıtılması ve Türk tezlerinin de daha etkinlikle savunulması açısından önemli katkılar sunacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

(1938). 030.10.0.0/224.510.11	(1938). 030.10.0.0/224.511.10
(1938). 030.10.0.0/224.510.12	(1938). 030.10.0.0/224.512.40
(1938). 030.10.0.0/224.510.13	(1939). 030.10.0.0/235.582.16
(1938). 030.10.0.0/224.511.1	(1955). 030.10.0.0/36.219.2
(1938). 030.10.0.0/224.511.7	(1955). 030.10.0.0/129.839.1
(1938). 030.10.0.0/224.511.9	(1963). 030.10.0.0/38.228.1

2. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, ATASE Arşiv Belgeleri İkinci Dünya Harbi (ATASE İDH)

(1936). No:7-10	(1937). No:7-3	(1938). No:7-140
(1936). No:7-12	(1937). No:7-17	(1938). No:7-146
(1936). No:7-53	(1937). No:7-20	(1938). No:7-156
(1936). No:7-54	(1937). No:7-22	(1938). No:7-152
(1936). No:7-55	(1937). No:7-27	(1938). No:7-161
(1936). No:7-56	(1937). No:7-28	(1938). No:8-1
(1936). No:7-59	(1937). No:7-32	(1938). No:8-6
(1936). No:7-60	(1937). No:7-33	(1938). No:8-15
(1936). No:7-65	(1937). No:7-36	(1938). No:8-16
(1936). No:7-77	(1937). No:7-39	(1938). No:8-75
(1936). No:7-83	(1937). No:7-41	(1938). No:8-80
(1936). No:7-84	(1937). No:7-42	(1938). No:8-130
	(1937). No:7-43	(1939). No:8-27
	(1937). No:7-47	(1939). No:8-50
	(1937). No:9-29	(1939). No:8-54
		(1939). No:8-61
		(1939). No:7-80

3. Central Intelligence Agency (CIA-Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı) Arşiv Belgeleri

- CIA Archive. (1955, November 16). Current Intelligence Bulletin, Copy No. 100. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79T00975A002300030001-2.pdf> [4.1.2023]
- CIA Archive. (1955, November 27). Current Intelligence Bulletin, Copy No. 100. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79T00975A002300120001-2.pdf> [4.1.2023]
- CIA Archive. (1955, December 1). Current Intelligence Weekly Summary, OCI No. 9427/55. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79-00927A000700030001-3.pdf> [4.1.2023]
- CIA Archive. (1956, September 6). Current Intelligence Weekly Summary, OCI No. 6110/56, PART-2. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79-00927A000900110001-2.pdf> [8.1.2023]
- CIA Archive. (1956, September 13). Current Intelligence Weekly Summary, OCI No. 6111/56, PART-1. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79-00927A000900120001-1.pdf> [8.1.2023]
- CIA Archive. (1957, December 10). Current Intelligence Weekly Summary, OCI No. 6417/57, PART-2. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79-00927A001500090001-8.pdf> [8.1.2023]
- CIA. (1962, October 31). Memorandum by John A. McCone, Soviet MRBMs in Cuba. CIA History Staff: *CIA documents on the Cuban missile crisis 1962*. <https://www.cia.gov/static/888b1a6acc282f122ec52b60c61bce99/Cuban-Missile-Crisis-1962-1.pdf> [16.7.2020]
- CIA. (1962, September 19). Special National Intelligence Estimate Number 85-3-62, The Military Buildup in Cuba. *CIA History Staff, CIA documents on the Cuban missile crisis 1962*. <https://www.cia.gov/static/888b1a6acc282f122ec52b60c61bce99/Cuban-Missile-Crisis-1962-1.pdf> [16.7.2020]
- CIA. (1963, February 27). Memorandum by Central Intelligence Agency, U-2 Overflights of Cuba, 29 August through 14 October 1962. *History Staff, CIA documents on the Cuban missile crisis 1962*. <https://www.cia.gov/static/888b1a6acc282f122ec52b60c61bce99/Cuban-Missile-Crisis-1962-1.pdf> [16.7.2020]

4. National Security Archive (ABD Ulusal Güvenlik Arşiv Belgeleri)

- NSARCHIVE. (1962, November 14). CIA, Richard Lehman to Director of Central Intelligence, Memorandum, *CIA Handling of the Soviet Buildup in Cuba*. in *Nsarchive.gwu.edu*. <https://nsarchive.gwu.edu/document/15740-document-5-cia-richard-lehman-director> [18.3.2021]
- NSARCHIVE. (2019). Understanding the CIA: How Covert (and Overt) Operations Were Proposed and Approved during the Cold War. in *Nsarchive.gwu.edu*. <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/intelligence/2019-03-04/understanding-cia-how-covert-overt-operations-proposed-approved-during-cold-war> [18.3.2021]

B. DİĞER KAYNAKLAR

- Acar, Ü. (2015). Türk İstihbaratında Yapısal Sorunlar. *İstihbarat Dünyası*. Yılmaz S. (Ed.), Kripto Yayınları, 37-53.
- Akbal, Ö. (2008). *Misak-ı Milli Sınırları İçerisindeki Musul ve Kerkük İllerinde Yürütülen Psikolojik Harekât: Albay Özdemir Projesi* (Yayın No. 218653) [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Akın, F. (2011). *Türkiye’de Azınlık Politikaları & 6-7 Eylül Olayları*. Kum Saati Yayınları.
- Akkurt, A. (1998). *Yakın Mücadele Tarihimizin Bilinmeyen Yönleri ve “Yorgacis’in Casusları”*. Boğaziçi Yayınları.
- Akkurt A. (1999). *Türk Mukavemet Teşkilatı*. Seçil Ofset.
- Akmaral, K. (2004). *Akritas Plânı ve Kıbrıs*. Bilge Karınca Yayınları.
- Aksu, F. (2008). *Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi*. Bağlam Yayınları.
- Aksu, F. (2017). *Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi*. Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yayınları.
- Aksu, F. (2018). Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanları ve Başbakanlar. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 15(59), 65-87.
- Aksu, F. & Sarı Ertem, H. (2017). (Eds.), *Analyzing Foreign Policy Crisis in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions*. Cambridge Scholars Publishing.
- Aktan, C. C. (2021). *Özgür Sözler*. Astana Yayınları.
- Akşin, A. (1991). *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*. TTK Yayınları.
- Allison, G. T. (1971). *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Little Brown.
https://ils.unc.edu/courses/2013_spring/inls285_001/materials/Allison.1971.Essence_of_Decision.pdf [17.6.2020]
- Alqasem, B. (2006, January 29). *The Final Results of the Second PLC Elections*. Central Elections Commission-Palestine.
<https://www.elections.ps/tabid/146/ArtMID/9115/ArticleID/889/language/en-US/Default.aspx> [24.10.2020]
- Altun, I. (2009). İsmail Bozkurt’un Romanından Yola Çıkılarak TMT Üzerine Bir Çözümleme, *Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT’nin Yeri*, [Uluslararası Sempozyum, 19-25 Ekim 2008, Lefkoşa KKTC, Cilt 1 Bildiriler]. 175-185.
- Arcayürek, C. (2007). *Derin Devlet 1950-2007*. Detay Yayıncılık.
- Arık, U. (2011). Kıbrıs Krizi, *Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 3-21.
- Arık, U. (2015). Enosis Planları ve Kıbrıs Krizi, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, (Ed. Çakmak H.), Kripto Yayınları. 109-118.
- Armaoğlu, F. (1984). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2018). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Kronik Yayınları.

- Artuç, İ. (1989). *Kıbrıs'ta Savaş ve Barış*, Kastaş Yayınları. 1989.
- Babaoğlu, R. (2012). *6/7 Eylül 1955 Olaylarının Türkiye Rumları Üzerindeki Etkileri (1955 -1959)* (Yayın No. 326734) [Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Bahar, İ. (2016). *Teşkilat-ı Mahsusa*. Kamer Yayınları.
- Bakır, A. & Pekin, S. (2018). Irak Türkmenlerinin Mazlum Şehri Telafer. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, II (1), 64-116.
- Balyemez, M. (2018). TMT'nin Kuruluş Tarihi Hakkında KKTC'de Yanlış Oluşan Kamusal/Toplumsal Hafıza. *Turkish Studies*. 13(16), 35-53.
- Başkaya Y. (2016). *TMT ve Kıbrıs Türkü*. Galeri Kültür Yayınları.
- Bazoğlu Sezer, D. (1984). Turkey's Security Policies, Jonathan Alford (ed.), *Greece and Turkey: Adversity in Alliance*. Gower for International Institute of Strategic Studies.
- Beach, D. (2012). *Analyzing Foreign Policy*. Palgrave Macmillan, 2012.
- Bekarlar, F. (2006). *Kıbrıs Sorununun Doğuşu: Menderes Dönemi Türk-Yunan İlişkileri*. Aranış Yayın Ajansı.
- Bengi, S. H. (1996). Üç Çeyrek Asırlık Çınar. *Yeni Türkiye*, [Medya Özel Sayısı], (12), 1119-1124.
- Bengi, S. H. (2012). Tarihsel Süreç İçinde Anadolu Ajansı'nın Özgün Kurumsal Yapısı (1920- 2011). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. (50), 299-341.
- Bengi, S. H. (2019). Ülkelerin Bağımsızlık Mücadeleleri ve Haber Ajansları İlişkisi – Anadolu Ajansı Örneği, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (100), 449-478.
- Bezci, E. (2023). *Türk İstihbaratı ve Soğuk Savaş: ABD ve İngiltere Arasında Türk Gizli Servisi*. Kronik Yayıncılık.
- Blight, J. G. & Welch, D. A. (1998). (eds.) *Intelligence and the Cuban missile crisis*. Frank Cass.
- Boztemur, R. (2011). Arap İsyanı, 1916-1918, *Mülkiye*, XXXV(272), 61-79.
- Brecher, M. & Wilkenfeld, J. (1988). *Crises in the Twentieth Century: Vol. I. Handbook of International Crises*, Pergamon Press.
- Cıvaoğlu, G. (1998, 4 Aralık). Savaşa azimliydi. *Milliyet*. [milliyet.com.tr/yazarlar/guneri-civaoglu/?page=856](https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/guneri-civaoglu/?page=856) [12.1.2023]
- Cıvaoğlu, G. (2020, 26 Aralık). Büyük şarkıcı öttü. *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/guneri-civaoglu/buyuk-sarkici-ottu-6389553> [21.3.2023]
- Cordesman, A. H. (2007). The Armenian Genocide Bill and the Turkish Reaction in Iraq. Washington, DC.: Center for Strategic and International Studies (CSIS). 2-3. https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/071015_genocidebillturkishreaction.pdf [24.10.2020]

- Çay, A. (1989). *Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Çelik, M. & Unsal, Z. E. (2018). Siber Operasyonlarla Seçim Süreçlerine Müdahale Girişimleri. *Diplomasi ve Savaşın Değişen Rolü* (Eds. Tayyar Arı ve Kader Özlem), Uluslararası X. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi, Bursa, 08-10 Ekim 2018, 91-108.
- Çetin, S. & Tez, S. (2014, 21 Eylül). En büyük başarı MİT'in. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/en-buyuk-basari-mit-in-27245381> [14.3.2023]
- Çetin, Ü. (2014, 16 Haziran). Durum IŞİD ötesi. *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/durum-isis-otesi-26618995> [13.3.2023]
- Dağıstan, A. & Sofuoğlu A. (2008). *İşgalden Katılıma Hatay*, Phoenix Yay.
- Dahlhaus, F. (1990). *Möglichkeiten und Grenzen auswaertiger Kultur-und Pressepolitik, dargestellt am Beispiel der Deutsch-Türkischen Beziehungen 1914-1928*.
- Darıcalı, A. B. (2023). *İstihbarat 101*. Dora Basım-Yayın.
- Davutoğlu, A. (2014, 10 Haziran). *Musul Başkonsolosluğumuzun güvenliği için gerekli bütün önlemler alındı*. [Tweet] Twitter. https://twitter.com/ahmet_davutoglu [3.12.2022]
- Demirer, M. A. (1995). *6 Eylül 1955 Yassıada 6/7 Eylül Davası*. Bağlam Yayınları.
- Deringil, S. (1994). *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dornan, D. (1992). *Isolationism, Internationalism, and the Future of U.S. Intelligence*. *American Intelligence Journal* 13(3), 39–46.
- Dosdoğru, H. (1993). *6-7 Eylül Olayları*. Bağlam Yayınları.
- Duman, Ç. (2008). *Hatay Millet Meclisi* (Yayın No. 226058) [Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ercan, E. E. (2021). Kıbrıs Türk Basınında 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti: Bozkurt Gazetesi. *Akademik Hassasiyetler*, 8(16), 89-114. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1716967> [2.1.2023]
- Ergan, U. (2014). NATO'da 'Musul' toplantısı. *Hürriyet*. 12 Haziran 2014. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/natoda-musul-toplantisi-26594613> [7.3.2023]
- Erkan, N. (2019). *British Intelligence Against EOKA in Cyprus 1945-1960* (Yayın No. 567761) [Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Erkin, F. C. (1980). *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*. [1. Cilt]. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Foley, C. (2012). *General Grivas Hayatım*, [Çev. Cumhur Atay]. Kalkedon Yayınları.
- Freaser, T. G., Mango, A. & Mcnamara, R. (2011). *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, (çev. Füsun Doruker). Remzi Kitabevi.

- French, D. (2015). British Intelligence and The EOKA Insurgency. *British Journal for Military History*, 1(2), 84-100.
- Fukuyama, F. (1989). The End of History? *The National Interest*, (16), 3-18. <http://www.jstor.org/stable/24027184> [3.11.2020]
- Gazioğlu, A. C. (2000). *ENOSİS Çemberinde Türkler*, Özyurt Matbaacılık.
- George, A. L. (1991). A Provisional Theory of Crisis Management, Alexander L. George (ed), *Avoiding War: Problems of Crisis Management*. Westview Press. 22-27.
- George, A. L. & Holl, J. E. (2000). The Warning-Response Problem and Missed Opportunities in Preventive Diplomacy, Bruce W. Jentleson (ed), *Opportunities Missed Opportunities Seized*. Rowman & Littlefield. 21-54.
- Georgiou, (n.d.). G. British Bases in Cyprus and Signals Intelligence. *Cryptome.org*. <https://cryptome.org/2012/01/0060.pdf> [13.1.2023]
- Geyik, K. (2014, 1 Ekim). CHP ‘hayır’ derse İŞİD’in yanında yer alır. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/chp-hayir-derse-isisin-yaninda-yer-alir/114745> [12.11.2020]
- Gezer, B. & Aksu, F. (2023). Dış Politika Krizlerinde İstihbaratın Rolü: Sancak Krizi Örneği. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (1), 26-46.
- Godson, R. (1987). Intelligence: an American View. *British and American Approaches to Intelligence*. Ed. Ken G. Robertson, Palgrave Macmillan [RUSI Defence Studies], 3-36.
- Gökçal, O. (2006). *6/7 Eylül Olayları ve Türk Basını* (Yayın No. 186290) [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Gönlübol, M. & diğ. (1977). *Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt 1 (1919-1973)*, [4. Baskı]. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Gülbay, A. (2019, Güz). Huzursuz Bir Ortaklığın Ses Getiren Hamlesi: CHP-MSP Koalisyon Hükümeti Ve Kıbrıs Barış Harekâtı. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 15(30), 333-361.
- Gülen, A. (2012, Güz). İnönü Hükümetleri’nin Kıbrıs Politikası (1961-1965). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. (50), 389-428.
- Güllapoğlu, F. (1991). *Tanksız Topsuz Harekât: Psikolojik Harekât*. Tekin Yayınevi.
- Güven, D. (2005). *6-7 Eylül 1955 Olayları*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Güztoklusu, M. (2006). *Elcezire ve Özdemir Harekâtı*, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Hermann, C. H. (1969). International Crises as a Situational Variable, *International Politics and Foreign Policy*. (Ed. James N. Rosenau). Free Press, 409-422.
- Hermann, M. G., Preston, T., Korany, B. & Shaw, T. M. (2001). Who Leads Matters: The Effects of Powerful Individuals. *International Studies Review*. 3(2).
- Hudson, V. M. (2014). *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory* Rowman & Littlefield Publishers.
- Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49. <https://doi.org/10.2307/20045621> [1.11.2022]

- İlter, E. (2002). *Milli İstihbarat Teşkilatı'nın Tarihçesi: Milli Emniyet Hizmetleri Riyaseti (M.E.H/MAH)*. MİT Basım Evi.
- İnönü, İ. (2006). *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi.
- İskit, S. (1943). *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*. Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü.
- Jaeschke, G. & Pritsch, E. (1929). *Die Türkei seit dem Weltkriege, Geschichtskalender 1918-1928*, Die Deutsche Gesellschaft für Islamkunde. <http://www.documentarchiv.de/wr.html.11.04.2020> [5.11.2021]
- John, A. (2016). *Gizli Servisler*. (Çev. Erman Eroğlu). Siyah Beyaz Yayınları.
- Johnson, L. K. (2007). An Introduction to the Intelligence Studies. Loch K. Johnson (ed.), *Strategic Intelligence: Volume I*. Praeger Security International.
- Jones, W. B. (1959). *Grivas and The Story of EOKA*. Robert Hale Limited.
- Kaçar, B. (2009). Rauf Denktaş'ın Anılarında Mukavemet Teşkilatı, *Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri*, [Uluslararası Sempozyum, 19-25 Ekim 2008, Lefkoşa KKTC, Cilt 1 Bildiriler]. 67-72.
- Kahn, D. (2001). An Historical Theory of Intelligence. *Intelligence and National Security* 16 (Autumn 2001). 79–92. This is a slightly updated version of his 1995 article Toward a Theory of Intelligence, *Military History Quarterly* 7/2, 92–7.
- Kalaycı, R. & Güler, R. T. (2014). Irak 2014. İnat K. & Ataman M. (Eds.), *Ortadoğu Yıllığı 2014*, Sakarya Üniversitesi Yayını. 13-36. https://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/irak_2014.pdf [1.5.2023]
- Karacan, A. N. (1943). *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Karakaş, B. & Balkan A. (2013). Özgürlük için film gibi üçlü takas. *Milliyet*. 21 Ekim 2013. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ozgurluk-icin-film-gibi-uclu-takas-1779152> [10.12.2023]
- Karpat, K. H. (2012). *Türk Dış Politikası Tarihi*. Timaş Yayınları.
- Kasapoğlu, M. C. (2008). *Kıbrıs'ta Yerel Bir Mukavemet Örgütü Olarak Türk Mukavemet Teşkilatı'nın (TMT) İncelenmesi* (Yayın no. 231631) [Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kasapoğlu, M. C. (2009). Türk Mukavemet Teşkilatı'nın (TMT) Etnik Çatışma ve Gayri Nizami Harp Olguları Çerçevesindeki İncelemesi. *Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri* [Uluslararası Sempozyum, 19-25 Ekim 2008, Lefkoşa KKTC, Cilt 1 Bildiriler]. 85-100.
- Kavak, İ. H. (2007). *21.Yüzyılda Kerkük'teki Gelişmeler, Türkiye'ye Yansımaları ve Bölgedeki Türkmen Halkın Durumu*. (Yayın no. 210548) [Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kayadelen, F. (2022, Bahar). Ömer Sami Coşar'ın Kaleminden Kıbrıs Meselesi (1954-1955). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 18(35). 541-569. https://ctad.hacettepe.edu.tr/18_35/18.pdf [11.12.2022]
- Keleş, Z. (2002). Musul Meselesi. *Türkler*, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları.

- Keleşzade, G. (2009). Kıbrıslı Türklerin Direnişinin ve Türk Mukavemet Teşkilatı'nın Halkın Sesi Gazetesi'ne Yansımaları (1957-1963), *Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri*, [Uluslararası Sempozyum, 19-25 Ekim 2008, Lefkoşa KKTC, Cilt 1 Bildiriler]. 153-166.
- Kennedy, C. S. (1988, October 24). *Interview with William R. Crawford Jr.*, Library of Congress.
<https://memory.loc.gov/service/mss/mfdip/2004/2004cra05/2004cra05.pdf> [18.2.2023]
- Keser, U. (2006). *Kıbrıs'ta Türk-Yunan Fırtınası (1940-1950-1960-1970)*. Boğaziçi Yayınları.
- Keser, U. (2015). Türk Mukavemet Teşkilatı'nda Muhabere 1955-1974. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 61-114.
https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/7274/1/8_2_3.pdf [24.10.2022]
- Keser, U. (2016). Strateji ve Güvenlik Bağlamında CIA ve Yunan İstihbarat Belgelerinde Kıbrıs. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 1(1), 3-34.
- Keser, U. (2022). Bayrak Radyosu Öncesi Dönemde Kıbrıs'ta Var Oluş Mücadelesi ve Laleli Sokağı Radyo İstasyonu, *Atatürk Yolu Dergisi*, (70), 264-286.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2036910> [27.11.2022]
- Keser, U. & Keser, A. M. (2018). Diplomasi, Strateji, Güvenlik; Kıbrıs'ta Karanlık Eller ve İstihbarat. Tayyar Arı ve Kader Özlem (Eds.). *Diplomasi ve Savaşın Değişen Rolü*. [Uluslararası X. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi, Bursa, 08-10 Ekim 2018]. Dora Yayınları. 63-90.
- Kılıç, E. (2008). *Özel Harp Dairesi*, (5. Baskı). Turkuvaz Kitap.
- Kiraz, S. (2018). *Suriye İç Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Neoklasik Realizmin Bakış Açısından Analizi (2011-2017)* (Yayın no. 504455) [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Knott, S. F. (1996). *Secret and Sanctioned: Covert Operations and the American Presidency*. Oxford University Press.
- Kocabaşoğlu, U. (2010). *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna*, İletişim Yayınları.
- Koçer, D. N. (2019). Türkiye'de Kamu Diplomasisi'nin Kurumsallaşması: Matbuat İdaresi'nden İletişim Başkanlığı'na. *Konya Sanat Dergisi*, (2), 87-102.
- Koruroğlu, A. (2009). Kıbrıs Türk Halkının Gizli Silahı: TMT, *Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri* [Uluslararası Sempozyum, 19-25 Ekim 2008, Lefkoşa KKTC, Cilt 1 Bildiriler]. 25-36.
- Küçük, A. & Aksu, F. (2019), Musul Rehinerler Krizinde Türkiye'nin Kriz Yönetimi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6(1), 13-54.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1978). *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1918)*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kürşad, F., Altan, M. H. & Egeli, S. (1978). *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi*. Kutsun Yayınevi.

- Lebow, R. N. (1984). *Between Peace and War; The Nature of International Crisis*, Hopkins Press.
- Litsas, S. (2000). *The road to Cypriot independence: a study of the factors which brought about the Zurich-London agreement* [Doktora Tezi, Durham University]. <http://etheses.dur.ac.uk/1777/> [11.1.2023]
- Longoria, M. A. (1992). *Lessons From The British Experience Between The Wars, 1919-1939*, Air University Press, <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep13761.10.pdf> [8.12.2020]
- May, E. R. (2000). *Strange Victory: Hitler's Conquest of France*. Hill and Wang.
- Melek, A. (1999). *Hatay Nasıl Kurtuldu*. Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yay.
- Meray, S. & Olcay, O. (1977). *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması ile İlgili Belgeler)*. Ankara Üniversitesi Yayını.
- Mercado, C. S. (2007, April 14). Sailing the Sea of OSINT in the Information Age, *A Venerable Source in a New Era*, 6. <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol48no3/article05.html> [10.2.2020]
- Meyer, J. T. (2007). Supervising The Pentagon: Covert Action and Traditional Military Activities In The War On Terror. *Administrative Law Review*. 59(2), 463-478. <https://www.administrativelawreview.org/wp-content/uploads/2014/04/Supervising-the-Pentagon-Covert-Action-and-Traditional-Military-Activities-in-the-War-on-Terror.pdf> [25.4.2020]
- Morse, E. L. (1914). *Samuel F.B. Morse His Letters and Journals, Vol. II*, Independently published.
- Mumcu, U. (1995). *Kazım Karabekir Anlatıyor*. Tekin Yayınevi.
- Mutlu, H. (2007). *Kıbrıs Türk Mukavemet Teşkilatı* (Yayın no. 209613) [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Novo, A. R. (2010). *On All Fronts: EOKA and the Cyprus Insurgency, 1955-1959* (uk.bl.ethos.527362) [Doctoral (Ph.D.) Thesis, University of Oxford].
- Oral, M. (2009). *Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri*, [Uluslararası Sempozyum, 19-25 Ekim 2008, Lefkoşa KKTC, Cilt 1 Bildiriler]. 277-287.
- Öke, M. K. (1992). *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Önder, Z. (2010). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi.
- Övgü, P. (2014, 23 Eylül). Türkiye'nin IŞİD ile rehine anlaşması. *BBC News Türkçe*. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/09/140923_italya_isid_turkiye [17.3.2023]
- Özakıncı, C. (2005). *Türkiye'nin Siyasi İntiharı Yeni-Osmanlı Tuzağı*. Otopsi Yayınları.

- Özdemir, Y. & Koçlar, B. (2021). Yassıada'da Örtülü Ödenek Davası: Basın ve Resmi Kurumlara Yapılan Harcamalar. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (40), 251-278.
- Özgüldür, Y. (1993). *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*. Genelkurmay Basımevi.
- Özkan, T. (1996). *Bir Gizli Servisin Tarihi-Milli İstihbarat Teşkilatı*. Milliyet Yayınları.
- Özkan, T. (2000). *Operasyon*. Doğan Kitapçılık.
- Özkan, T. (2003). *MİT'in Gizli Tarihi*. Alfa Yayınları.
- Patrick, R. A. (1976). *Political Geography and the Cyprus Conflict: 1963-1971*. University of Waterloo Press.
- Payaslı, V. (2011). Halkevlerinin Hatay'daki Faaliyetleri ve Hatay'ın Türkiye'ye Katılımı Sürecindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939). *History Studies*, 3(1), 217-235.
- Pehlivanlı, H. (1993). *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik Heyeti Amirlikleri*. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları. https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/kurtulussavasi_istihbaratinda_tedkikheyeti_amirlikleri.pdf [5.11.2022].
- Pehlivanlı, H. (1998). Atatürk Dönemi Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilatı İstihbarat Raporlarında Hatay Meselesi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV(40), 165-170.
- Plano J. C. & Olton, R. (1988). *The International Relations Dictionary*. Longman.
- Ritchie, S. (2011). *The RAF, Small Wars and Insurgencies in the Middle East, 1919-1939*, Royal Air Force, Air Media Centre. <https://www.raf.mod.uk/our-organisation/units/air-historical-branch/regional-studies-post-coldwar-narratives/raf-small-wars-and-insurgencies-vol-1-middle-east-1919-1939/> [10.12.2022]
- Rosenau, J. (1966). Pre-theories and Theories of Foreign Policy. in *Approaches in Comparative and International Politics*, (ed. R. Barry Farrell). Northwestern University Press.
- Rosenau, J. N. (1980). *Scientific Study of Foreign Policy*. Nichols Publishing Company.
- Russett B. & Starr, H. (1996). *World Politics: The Menu for Choice*. Freeman.
- Sabuncu, M. (2014, 7 Temmuz). Fidan: Konsoloslugu Boşaltmalıyız Davutoğlu: Hayır Doğru olmaz!. T24. <https://t24.com.tr/yazarlar/murat-sabuncu/fidan-konsoloslugu-bosaltmalimiz-davutoglu-hayir-dogru-olmaz,9686> [5.2.2023]
- Safi, P. (2023). *Milli İstihbarat Teşkilatı 1826-2023*. Kronik Kitap.
- Sander, O. (2004). *Siyasi Tarih (1918-1994)*, [2. Cilt]. İmge Yay
- Sarıca, M., Teziç, E. & Eskiurt, Ö. (1975). *Kıbrıs Sorunu*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
- Satan, A. & Şentürk, E. (2012). *Tanıkların Diliyle Kıbrıs Olayları (1955-1983)*. Tarihçi Kitabevi.

- Savvides, P. (2007). *The operation of underground armed movements in Cyprus and their influence on the transition of a colony into a republic 1955-1963*, [MPhil thesis, University of Glasgow], <https://theses.gla.ac.uk/71878/1/10394171.pdf> [8.1.2023]
- Selçuk, H. (1972). *Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri*. M. Sucuğlu Matbaası.
- Selek, S. (1987). *İsmet İnönü, Hatıralar*, [Cilt II]. Bilgi Yayınevi.
- Shackley, T. (1981). *The Third Option: An American View of Counterinsurgency Operations*. McGraw-Hill.
- Sherman, K. (2003). *Stratejik İstihbarat*, [Çev. B. Yasemin Özbek ve Nazlım Şüküroğlu Arıca], ASAM Yayınları.
- Simmons, M. (2015). *The British and Cyprus*. The History Press.
- Smith, M. L. (1973). *Ionian Vision, Greece in Asia Minor (1919-1922)*. C. Hurst.
- Snyder, R. C., Bruck, H. W. & Sapin, B. (1954). *Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics*. Princeton University Press.
- Soyak, H. R. (2014). *Atatürk'ten Hatıralar*, [7. Baskı] Yapı Kredi Yayınları.
- Soysal, İ. (1983). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1945)*. [1.Cilt]. Türk Tarih Kurumu Yay.
- Soysal, İ. (1989). *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1945)*. [C I, 2. Baskı] Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Soysal, İ. (1996). Türk-Fransız İlişkileri, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. [C 13]. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sökmen, T. (1999). *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*. Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yay.
- Sprout, H. & Sprout, M. (1965). *The Ecological Perspective on Human Affairs*. Princeton University Press
- Stephen, M. (2001, March-May). How The International Community Made a Cyprus Settlement Impossible. *Journal of International Affairs*. VI(1). <http://sam.gov.tr/pdf/perceptions/Volume-VI/march-may-2001/MichaelStephen.pdf> [21.2.2023]
- Stephens, R. H. (1966). *Cyprus a Place of Arms, Power Politics and Ethnic Conflict in The, Eastern Mediterranean*. Pall Mall Press.
- Sun-Tzu, (2008). *Savaş Sanatı*. [Adil Demir (Çev.)]. Kastaş Yayınları.
- Tansu, İ. (2001). *Aslında Kimse Uyumuyordu*. Minpa Matbaacılık.
- Tayhani, İ. (2009). Türk Mukavemet Teşkilatı'na Giden Yol!.., *Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri*, [Uluslararası Sempozyum, 19-25 Ekim 2008, Lefkoşa KKTC, Cilt 1 Bildiriler]. 187-201.
- Taylor, S. A. & Ralston, T. J. (1991). The Role of Intelligence in Crisis Management, in Alexander L. George (ed.), *Avoiding War: Problems of Crisis Management*. Westview Press. 395-412.
- Toker, Ü. (2016). *Şafakla Gelen- Kıbrıs'ta Yaşayanlar, Yaşananlar, Yaşadıklarım*, Kastaş Yayınevi.

- Toluner, S. (1977). *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*.: Fakülteler Matbaası.
- Topuz, H. (2000). 6/7 Eylül Olayları ve Aknoz Paşanın Yasakları. *Toplumsal Tarih Dergisi*. 14(81), 39-41.
- Tosun, H. (1994). Montrö Boğazlar Sözleşmesi (Boğazlar Sorununda Son Aşama). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 1994, 4(13), 87-112.
- Tremeşeli, M. A. (2007). *Ayios Sipiridon'un Çanları*. Galeri Kültür Yayınları.
- Treverton, G. F. (2005, February 2). Emerging Threats to National Security, *Testimony provided to the House Permanent Select Committee on Intelligence*. RAND's publications. https://irp.fas.org/congress/2005_hr/020205treverton.pdf [25.3.2020]
- Türkeş, A. (1975). *Dış Politikamız ve Kıbrıs*. Kutluğ Yayınları.
- Türkmen, Z. (2001). Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVII (49), 49-79,
- Türkmen, Z. (2016). Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Emriyle Yarbay Şefik ÖZDEMİR Bey'in Revandiz, Musul-Kerkük-Süleymaniye Harekâtı. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 2(4), 157-192,
- Uçarol, R. (1995). *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 4.Baskı, Filiz Kitabevi Yayınları.
- Uluslan, S. (2018). Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi - Öncesi ve Sonrası. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 237 - 258.
- Ülger, E. (1995). *Alman Basınında Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti (1910-1944)*, TBMM Vakfı Yayınları.
- Vickers, G. (1995). *The Art of Judgment: A Study of Policy Making*. Sage Publications.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. McGraw-Hill.
- Weiner, T. (2007). Psst: Some Hope for Spycraft, *The New York Times*, 9.12.2007. <https://www.nytimes.com/2007/12/09/weekinreview/09weiner.html> [17.9.2019]
- Williams, P. (1987). Crisis Management, John Baylis vd. (der.), *Contemporary Strategy: Theories and Concepts* [Vol. 1], Holmes and Meier, 233-257.
- Witkoff, E. R. (1973). Foreign Aid and United Nations Votes: A Comparative Study, *The American Political Science Review*, 67(3), 868-888.
- Yalçın, E. (2006). Kıbrıs Barış Harekâtı, *Onuncu Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri (20-22 Nisan 2005)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 117-132. https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/10.askeri_tarih_sempozyum_bildirileri.pdf [18.12.2022]
- Yalçın, S. (1998). Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi. *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yalçın, S. (2009). *Bu Dinciler O Müslümanlara Benzemiyor*. Doğan Kitap.

- Yavuz, R. & Bozarslan, F. (2014, 14 Haziran). Türk rehineler için Erbil'den zırhlı araçlar gönderildi. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turk-rehineler-icin-erbilden-zirhli-araclar-gonderildi-26613393> [6.3.2023]
- Yazıcı, N. (1992). Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S.3.
- Yetkin, M. (2019). *Kürt Kapanı*. Doğan Kitapevi.
- Yılmaz, S. (2005). *Ulusal Güvenlik ve İstihbarat: Türkiye ve ABD Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve* (Yayın no. 145490) [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Yılmaz, S. (2008). Kriz Yönetimi ve Güç Kullanımı. *Savunma Bilimleri Dergisi*. 7 (1), 145-169. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/khosbd/issue/19232/204368> [2.5.2021]
- Yılmaz, S. (2014). *Türkiye'deki Amerika*. Kaynak Yayınları.
- Yılmaz, S. (2018). *Temel İstihbarat Toplama-Analiz-Operasyonlar*. Kripto Yayınları.
- Zeyrek, D. (2014, 21 Eylül). Dakika dakika uydudan izledi. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dakika-dakika-uydudan-izledi-27245408> [9.3.2023]

- 2937 Sayılı Kanun (1983). Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilâtı Kanunu. *Mevzuat.gov.tr*.
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2937.pdf> [17.10.2021]
- ABD Ülke Bilgi Notu. (2023, Şubat). Türkiye İhracatçılar Meclisi Yayını.
https://tim.org.tr/files/downloads/Ulke_Bilgi_Notlar%C4%B1/ABD%20%C3%9Clike%20Bilgi%20Notu%20-%20Copy%201.pdf [29.11.2022]
- Anadolu Ajansı, (1987). *Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi Ana Sözleşmesi ve Kuruluştan İtibaren Anadolu Ajansı*. Anadolu Ajansı Yayını.
- Anadolu Ajansı, (2013, 15 Ağustos). Özerklik veya bağımsızlık talebimiz yok. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/ozerklik-veya-bagimsizlik-talebimiz-yok/225666> [28.11.2022]
- Anadolu Ajansı. (2019, 25 Ocak). Adana Mutabakatı rejime terörle mücadelede önemli sorumluluklar yüklüyor. *Anadolu Ajansı*.
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/adana-mutabakati-rejime-terorle-mucadelede-onemli-sorumluluklar-yukluyor/1374596> [12.3.2023]
- Anadolu Ajansı. (t.y.). Tarihçe. <https://www.aa.com.tr/tr/p/tarihce> [19.9.2019]
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi [AMKD], (2004). [1999/1 (Siyasî Parti Kapatma)], *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, 39(2), 814-1107.
<https://www.anayasa.gov.tr/media/4866/aymkd39cilt2.pdf> [1.4.2023]
- Ani Kriz, (2021). in *Tdpkrizleri.org*. <https://www.tdpkrizleri.org/index.php/crisis-analyses/dictionary-for-crisis-management/1-ani-kriz> [11.10.2021]
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi [ATBD]. (2014). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*. 63(133), [Belge No. 4, Belge Tarihi: 4 Aralık 1922], 11-12.
https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_133.pdf [9.12.2020]
- BBC News Türkçe. (2015, 15 Ocak). Times'a konuşan IŞİD üyesi: Takası MİT yürüttü. *BBC News Türkçe*.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/01/150115_times_rehine_takasi_isid [17.3.2023]
- CNN TÜRK. (2017, 20 Ocak). Geçmişten bugüne Obama ve Türkiye ilişkileri. *CNN TÜRK*. <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/gecmisten-bugune-obama-ve-turkiye-iliskileri> [31.10.2020]
- Cumhuriyet. (1952, Aralık 16). Türkiye'de 507 Amerikan memuru vazife görüyor. *Cumhuriyet*. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1952-12-16/0> [9.11.2022]
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü [DAGM]. (1993). *Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Gn.Md.lüğü Yayınları.
- Dışişleri Güncesi. (1998, Ekim). T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayını.
<http://diad.mfa.gov.tr/diad/gunce/ekim-1998.pdf> [14.4.2023]
- Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi. (t.y.). T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayını.
<http://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1998.pdf> [14.4.2023]
- Emniyet Genel Müdürlüğü. (t.y.). Tarihçe.
<https://www.egm.gov.tr/istihbarat/istihbarat-tarihce> [6.11.2022]

- FM 3-05.301. (2003, December). Psychological Operations Tactics, Techniques, and Procedures. *MCRP 3-40.6A*. <https://irp.fas.org/doddir/army/fm3-05-301.pdf> [20.10.2022]
- FM 31-21. (1961). Guerrilla Warfare and Special Operations. US Army HQ. https://ia800306.us.archive.org/28/items/milmanual-fm-31-21-guerilla-warfare-and-special-forces-operations/fm_31-21_guerilla_warfare_and_special_forces_operations_text.pdf [10.11.2022]
- Gelişen Kriz, (2021). in *Tdpkrizleri.org*. <https://www.tdpkrizleri.org/index.php/crisis-analyses/dictionary-for-crisis-management/10-gelisen-kriz> [11.10.2021]
- Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı [GHTB]. (1972). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları.
- Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi [GBHTD]. (1966). *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi*. [Cilt IV]. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları.
- Genelkurmay Başkanlığı. (2008, 29 Şubat). Basın Açıklaması-25/08. *Web.archive.org*. https://web.archive.org/web/20081218182001/http://www.tsk.mil.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2008/BA_25.html [25.10.2020]
- Haber Kıbrıs. (2012, 2 Ocak). Dr. Ali Altun, tarihi bir olayı dile getirdi. *Haber Kıbrıs*. https://haberkibris.com/5f750d27-2012_01_02.html [21.1.2013]
- Hürriyet. (1998, 17 Eylül). Suriye'ye Sabrımız Kalmadı. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/suriyeye-sabrimiz-kalmadi-39038649> [12.1.2023]
- Hürriyet. (1998, 7 Ekim). Suriye'ye son uyarı. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/suriyeye-son-uyari-39041654> [12.1.2023]
- Hürriyet. (1998, 18 Kasım). Türkiye Ayağa Kalkıyor. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-ayaga-kalkiyor-39048268> [22.3.2023]
- Hürriyet. (1999, 17 Şubat). MİT-bordo bereli el ele. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mit-bordo-bereli-el-ele-39063618> [21.3.2023]
- Hürriyet. (2003, 29 Mayıs). Savaştan korkunca Apo'yu apar topar Afrika'ya yolladık. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/savastan-korkunca-apoyu-apar-topar-afrikaya-yolladik-38468027> [17.3.2023]
- Hürriyet. (2005, 13 Şubat). ABD olmasaydı Öcalan'ı alamazdık. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/abd-olmasaydi-ocalan-i-alamazdik-38695943> [17.3.2023]
- Hürriyet. (2012, 2 Ocak). GES MİT'e devredildi. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ges-mite-devredildi-19587129> [12.12.2022]

- Hürriyet. (2014, 12 Haziran). Davutoğlu'ndan 'Musul' açıklaması. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/davutoglundan-musul-aciklamasi-26594234> [7.3.2023]
- Hürriyet. (2014, 17 Haziran). Musul Başkonsolosluğu'na baskın haberlerine yayın yasağı. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/musul-baskonsolosluguna-baskin-haberlerine-yayin-yasagi-26628066> [6.3.2023]
- Hürriyet. (2014, 21 Eylül). Büyük Türkiye'nin ulaştığı seviye. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/buyuk-turkiye-nin-ulastigi-seviye-27245405> [14.3.2023]
- Hürriyet. (2014, 22 Eylül). Erdoğan takas sorusuna cevap verdi: Velew ki takas oldu, ben şuna bakarım, 49 vatandaşımız hiçbir şeyle değişilmez. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-takas-sorusuna-cevap-verdi-velev-ki-takas-oldu-ben-suna-bakarim-49-vatandasimiz-hicbir-seyle-degisilmez-27247129> [14.3.2023]
- İletişim Başkanlığı. (2020). *2020 Yılı Performans Programı*. Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı Yayını. http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/F2fxo+Iletisim_Baskanligi_2020_Yili_Performans_Programi.pdf [5.8.2022]
- İnönü Vakfı resmi internet sitesi. <https://www.ismetinonu.org.tr/tarihte-bugun-19-eylul/> [13.12.2022]
- İstanbul Ekspres. (1955, 6 Eylül). Atamızın Evi Bomba ile Hasara Uğradı. *İstanbul Ekspres* [2. Baskı].
- JP 2-0. (2013). Joint Intelligence. *Joint Publication 2-0 (JP 2-0)*. https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/jp2_0.pdf [4.8.2019]
- Meclis Araştırma Komisyonu Raporu. (2012). *TBMM*, [TBMM, Dönem:24, Yasama Yılı:3, Kasım 2012, Cilt 1]. https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt1.pdf [14.12.2022]
- Milli İstihbarat Teşkilatı [MİT]. (t.y.). İstihbarat Oluşumu. *Mit.gov.tr*. <http://www.mit.gov.tr/isth-olusum.html> [2.7.2019]
- Milli İstihbarat Teşkilatı [MİT]. (t.y.). Teşkilat Yapılanması. *Mit.gov.tr*. <https://www.mit.gov.tr/teskilat.html> [10.5.2022]
- Milliyet. (1955, 25 Ağustos). Menderes Yunanlılara çoktandır hakettikleri cevabı verdi: KIBRIS TÜRKÜTÜ. *Milliyet*.
- Milliyet. (1986, 6 Mart). Evren'den Esat'a mektup. *Milliyet*. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1986/03/06> [12.1.2023]
- Resmi Gazete. (1933, 28 Mayıs). Dahiliye Vekâleti merkez Teşkilât ve Vazifeleri Hakkındaki (1624) Numaralı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Dahilî Matbuat İşlerinin Umum Müdürlük Halinde Dahiliye Vekâletine Bağlanmasına Dair Kanun. [Kanun no:2205, Kabul Tarihi: 22.5.1933] *Resmi Gazete* [2412 sayılı]. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2412.pdf> [18.2.2020]

- Resmi Gazete. (1934, 29 Mayıs). Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkilâtına ve Vazifelerine Dair Kanun [Kanun no:2444, Kabul Tarihi: 26.5.1934]. *Resmi Gazete* [2713 sayılı]. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2713.pdf> [18.2.2020]
- Resmi Gazete. (1943, 22 Temmuz). Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Teşkilât, Vazife ve Memurları Hakkında Kanun [Kanun no:4475, Kabul Tarihi: 16.7.1943]. *Resmi Gazete* [5462 sayılı]. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5462.pdf> [18.2.2020]
- Resmi Gazete. (1949, 28 Mayıs). Basın - Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Kanunu [Kanun no:5392, Kabul Tarihi: 24.5.1949]. *Resmi Gazete* [7218 sayılı]. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7218.pdf> [18.2.2020]
- Resmi Gazete. (1984, 18 Haziran). Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'nün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname [KHK/231]. *Resmi Gazete* [18435 (mükerrer) sayılı].
- Resmi Gazete. (2010, 30 Ocak). Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Genelgesi. *Resmi Gazete* [27478 sayılı]. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/01/20100130-19.htm> [13.2.2021]
- Resmi Gazete. (2012, 18 Şubat). Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun [Kanun No.6278, Kabul Tarihi:17.2.2012] *Resmi Gazete* [28208 sayılı]. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/02/20120218-1.htm> [17.5.2020]
- Resmi Gazete. (2014, 26 Nisan). Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilatı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun [Kanun No.6532, Kabul Tarihi: 17.4.2014]. *Resmi Gazete* [28983 sayılı]. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/04/20140426-1.htm> [12.8.2021]
- Resmi Gazete. (2018, 24 Temmuz). İletişim Başkanlığı Teşkilatı Hakkında Kararname. *Resmi Gazete* [30488 sayılı]. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180724-10.pdf> [13.2.2021]
- Sabah. (2011, 16 Şubat). Abdullah Öcalan'ın yakalanışı. *Sabah*. https://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/abdullah_ocalanin_yakalanisi/3 [22.3.2023]
- Supplement To An Agenda For Peace, (1992). BM Yayını. <https://digitallibrary.un.org/record/144858> [11.7.2020]
- The Alliance's New Strategic Concept [NSC], (1991). NATO Yayını. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm [10.10.2020]
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). Türkiye'nin DAESH ile mücadelesi ve Yabancı Terörist Savaşçılar (YTS) konusuna yaklaşımı. https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-yabanci-terorist-savascilarla-mucadelesi.tr.mfa [16.4.2023];

- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (1973). *Türkiye'nin Dış Politikası'nda 50 Yıl. Montrö ve Savaş öncesi Yılları* [Cilt 4]. Dışışleri Bakanlığı Araştırma ve Siy. Yay. <http://diad.mfa.gov.tr/diad/50yil/montreux-ve-savas-oncesi-yillari-1935-1939.pdf> [21.4.2022]
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2014, 11 Haziran). 196 no.lu Basın Açıklaması. https://www.mfa.gov.tr/no_-196_-11-haziran-2014_-musul_daki-baskonsoloslugumuz-yerleskesine-gerceklestirilen-baskin-hk_.tr.mfa
- Tarihe Düşülen Notlar-1. (2011). *Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-I*, [1 Mart 1924-14 Aralık 1987]. TBMM Başkanlığı Yay. https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/cumhurbaskani_genel_kurul_konusmalar/CB_konusmalar_i_cilt_1.pdf [25.2.2022]
- TBMM Gizli Celse Zabıtları [GCZ], (23 Şubat 1923). *TBMM*. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003182.pdf> [1.12.2021]
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1920, 7 Haziran). *TBMM*. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c002/tbm01002025.pdf> [12.3.2020]
- TBMM. (1920). Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi Teşkiline Dair Kanun, *TBMM*. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c002/b025/tbmm010020250127.pdf> [18.5.2021]
- Tekrarlayan Kriz, (2021). in *Tdpkrizleri.org*. <https://www.tdpkrizleri.org/index.php/crisis-analyses/dictionary-for-crisis-management/11-tekrarlayan-kriz> [11.10.2021]
- The Guardian. (2013, November 29). Secret memos show efforts of MI5, MI6 and GCHQ to maintain Cyprus base. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/uk-news/2013/nov/29/intelligence-mi5-mi6-gchq-cyprus-national-archives> [13.2.2023]
- TRT HABER. (2016, 3 Eylül). HIMARS füzeleri Türkiye'den ateşlendi. *TRT HABER*. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/himars-fuzeleri-turkiyeden-ateslendi-269815.html> [28.11.2022]
- Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri, www.tdpkrizleri.org
- Türk Dil Kurumu [TDK]. (t.y.). *İstihbarat*. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts [5.12.2019]
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi. (1995, 8 Haziran). Dönem: 19, Cilt: 88, Yasama Yılı:4, 121'inci Birleşim. 136-137. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c088/tbm019088121.pdf> [12.1.2022]
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi. (1998, 1 Ekim). Dönem: 20, Cilt: 62, Yasama Yılı:4, 1'inci Birleşim, 35. <https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/Tutanak/330> [3.4.2023]
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi. (2007, 17 Ekim). Dönem: 23, Cilt: 2, Yasama Yılı:2, 8'inci Birleşim. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c002/tbm023002008.pdf> [24.10.2020]

Türkiye'nin DEAŞ ile Mücadelesi. (2017, Temmuz). T.C. İçişleri Bakanlığı Yayını. <https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/deneme/YAYINLAR/%C4%B0%C3%87ER%C4%B0K/deas%CC%A7%20frans%C4%B1zca.pdf> [12.4.2023]

Uyuyan Kriz, (2021). in *Tdpkrizleri.org*. <https://www.tdpkrizleri.org/index.php/crisis-analyses/dictionary-for-crisis-management/9-uyuyan-kriz> [11.10.2021]

